MAGYARORSZÁG

FÜGGETLENSÉGI HARCZÁNAK

TÖRTÉNETE

1848 és 1849-ben.

IRTA

HORVÁTH MIHÁLY.

MÁSODIK KIADÁS.

HARMADIK KÖTET.

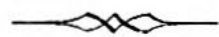
PEST, 1872.

KIADJA RÁTH MÓR.

MAGYARORSZÁG

FÜGGETLENSÉGI HARCZÁNAK

TÖRTÉNETE.

TARTALOM.

HETEDIK KÖNYV.

Az orosz interventio.

ELSŐ FEJEZET.

Az orosz interventio indokai.

MÁSODIK FEJEZET.

Az orosz interventio s az európai hatalmak.

HARMADIK FEJEZET.

Az orosz interventio s a magyar kormány.

NYOLCZADIK KÖNYV.

Az orosz hadak betörését közvetlen megelőzött események.

ELSŐ FEJEZET.

Belviszonyok polgári s politikai tekintetben.

MÁSODIK FEJEZET.

Hadi tervek s más viszonyok; a seregek létszáma a két félen.

KILENCZEDIK KÖNYV.

A harcz a szövetséges osztrák-orosz hadak ellen Görgey elvonultáig Komáromból.

ELSŐ FEJEZET.

A harcz kezdete a Vágnál.

MÁSODIK FEJEZET.

Az orosz hadak betörése Magyarországba.

HARMADIK FEJEZET.

A Győr és Komárom körüli harczok.

NEGYEDIK FEJEZET.

A bács-bánsági események julius közepéig.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az erdélyi események julius közepéig.

TIZEDIK KÖNYV.

Szegeden.

ELSŐ FEJEZET.

Hadi munkálatok a Tisza jobb partján.

MÁSODIK FEJEZET.

A kormány s országgyülés működése Szegeden.

HARMADIK FEJEZET.

Hadi események julius közepétől végéig.

TIZENEGYEDIK KÖNYV.

Aradon.

TIZENKETTEDIK KÖNYV.

A katasztrofa.

ELSŐ FEJEZET.

Görgey dictatorsága.

MÁSODIK FEJEZET.

A pacificatio.

HETEDIK KÖNYV.

AZ OROSZ INTERVENTIO.

ELSŐ FEJEZET.

Az orosz interventio indokai.

Mihelyt Európában ama győzedelmek híre elterjedt, melyek által vitéz seregeink az osztrák császári hadakat az ország határaira visszaűzték: a hírlapok Ausztriában s a külföldön egyaránt azonnal emlegetni kezdik vala, hogy a megvert császári hadaknak talán rövid időn muszka seregek jőnek segedelmökre, elfojtani, megigázni a magyar forradalmat. E hírek azonban sokáig kétesek, egymással ellenkezők valának. Több ízben történt, hogy a hírlapok, még olyanok is, melyek fontosabb tudósitásaikat felsőbb sugallatokból szokták meríteni, mint elhamarkodott, hibás állitást, kósza hírekből eredt tévedést, vonták vissza, mit elébb bizonyosnak, elvégzett dolognak hirdettek.

1849. April.

Hírek az orosz interventióról.

Máskor ismét azt kürtölgeték, hogy Erdélybe ugyan újra bemegy, sőt már be is ment egy, a kiűzöttnél erősebb orosz sereg; de Magyarországba nem jőnének oroszok; mert gróf Stadion elnökminiszter, sőt maga az ifjú császár is határozottan ellenzi s minden lehető módon kikerűlni óhajtja, egykori szövetségesének, de jól megfontolva, természetes ellenségének fegyveres beavatkozását. Egy bécsi lap elbeszélése szerint, az orosz követ, gróf Medem, Bécsben, april elején, egy társaságban akként nyilatkozott volna, hogy egyetlen orosz katona sincs többé az osztrák császár tartományaiban. Ez teljesen meg is egyezett a valósággal; mert az oroszok

1849. April. Erdélyből akkor már kiűzettek. Ebből azonban a bécsi közönség, mely a muszkákat, könnyen érthető okokból, nem örömest látta volna a monarchia határai közt, oly következtetést vont le, hogy az udvar még sem fogja megtenni e végső, veszélyteljes lépést: a mit óhajtott, reményalakban fejezte ki. Beszéltek arról is, hogy ez ügyben folytak ugyan némi tárgyalások a két kabinet közt; de Miklós czár oly feltételeket kötött légyen a segélynyujtáshoz, melyeket a Stadion-miniszterium nem fogadhatott el. Külföldi lapok pedig, kivált a németek s francziák, azért nem akartak hitelt adni az orosz interventionak, mivel nem hihették, hogy a többi nagy hatalmak hajlandók lennének azt közönyösen nézni s oly túlsúlyt engedni az orosznak Európában, minőre az, egy ilyféle beavatkozás következtében, múhatatlanul vergődni fogna.

És sokáig ily bizonytalan habozásban volt a közvélemény, sőt, mint a később közzé tett tudósitásaik bizonyítják, több diplomatiai ügyvivő is, az orosz interventio felől. Annyi mindazáltal már april közepe táján is kiszivárgott a közönségbe, hogy ama gyakori s hosszú miniszteri tanácskozásoknak, melyek márczius végén s april első felében Olmützben, maga a császár elnöklete alatt tartattak, az orosz segélyre vonatkozó kérdések voltak légyen fő tárgyai.

A figyelem ennél fogva folyvást élénken e tárgyra volt függesztve; s a hírlapok mind sürűbben kezdének vitatkozni azon következményekről, melyek abból, ha Ausztria magát az orosz karjaiba vetné, az osztrák birodalomra, sőt Európára nézve származnának. És, nemcsak azon függetlenebb lapok, melyek különben Magyarország kormányzási függetlenségének már a mult évben is határozott ellenségei voltak, hanem még a félhivatalos Lloyd is, mely a miniszteriumot minden eljárásában feltétlenül szokta volt pártolni, határozottan ellenzék az interventiot, mint oly balfogást, mely az orosznak sok időre veszélyes befolyást adna a birodalom ügyeire és sorsára. A szabadelvű lapok s a közönség pedig úgy Bécsben, mint az egész birodalomban, mondhatni általában, szinte iszonyodott

az orosz interventiótól, melyben még azon árnyékszabadságnak és alkotmányosságnak is sírját, s bizonyára nem alaptalanul, vélték látni, melyet a márczius 4-kén octroyrozott alkotmányirat engedett. 1849. April.

Az interventio elvileg rég el van fogadva.

Azonban, bár mit beszéltek is a hírlapok, bár hogyan nyilatkozott is a közvélemény, annyi bizonyos: hogy az orosz interventio, elvileg s még egyedül mint eshetőség, már rég óta, már a mult évben elhatározott dolog volt, legalább a szent-pétervári kabinetben. Elvileg, bár még határozatlanul, de elég világosan ki van az mondva Miklós czárnak azon manifestumában, melyet az európai forradalmakra nézve a mult évi márczius 14-kén (ó számitás szerint) kibocsátott. Az elv alkalmazása még az év folytában nyert egy részben valósulást, midőn egy orosz hadtest a török felsőség alatt lévő aldunai fejedelemségekbe vonult, hogy elfojtsa az ott is kitört forradalmi mozgalmakat. S hogy ez, mi a török birodalomra nézve ténynyé vált, megtörténhetik Ausztriában is, ha a szükség úgy kivánja, Guizot, a megbukott Lajos-Fülep franczia király minisztere, még azon évben megmondotta. A franczia volt miniszter, ki összeköttetéseinél fogva az orosz diplomatia képviselőivel, kivált meghitt barátságánál fogva az orosz politika minden csínyaiba oly mélyen beavatott Lieven herczegnével, az ügyek állásáról teljes tudomással birt, már 1848-ki deczemberben mondá a német parlamentnél volt követünknek, Szalay Lászlónak, midőn ez őt régi ismeretségénél fogva Londonban meglátogatá s általa is ügyekezett magának utat nyitni az angol kormányférfiakhoz: „Uram, igazítsák el önök viszályaikat Ausztriával, különben nyakukra megy az orosz interventio.“

És a mit a franczia státusférfiú 1848-ban megjósolt, Erdélyre nézve, mint már elbeszéltük, ténynyé lett az 1849-ki februárban. A dolgon mit sem változtat, hogy az osztrák miniszterium akkor, a kremsiri országgyüléstől kérdőre vonatván, a tényt a maga hozzájárulása nélkül állitá történtnek, s a muszka interventiot Ausztria szerencsétlenségének tartó

1849. April. képviselők előtt nem általlá mondani: „hogy a kormány az oroszok betörését Erdélybe sajnálatos eseménynek tartja, s e szerencsétlenséget egyedül az Erdélylyel való közlekedés teljes megszakadása okozta légyen.“ Akkor ugyan azt híresztelték mind a miniszterek, mind az Erdélyben létező osztrák tábornokok, — s e híresztelések nyomán még a kül diplomatiai ügyviselők is úgy tudósították erről illető kormányaikat, — miképen a muszkákat egyedül Szeben és Brassó városok polgárai hivták volna be, hogy városaikat a netalán betörő magyar hadak pusztitásaitól megóvják; és Puchner, a császári hadak vezére, csak azért egyezett volna meg a polgárok e kérelmében, mert e városokból a maga hadait mind ki akarván vonni a magyarok ellen, a polgároknak védelmet nem nyujthatott: ezeké tehát a muszkák bejötte miatt a felelősség.

S azóta tudjuk, hogy b. Puchner altábornagy csakugyan tartatott is a szász és oláh főnökök által decz. 31-kén gyülést Szebenben, melyből egy kérelem indíttatott Lüders tábornokhoz az Oláhországban lévő orosz hadak parancsnokához, küldene néhány ezer embert Szeben és Brassó oltalmára. Tudjuk azt is, hogy Lüders ez iránt nyomban kérdést intézett a maga kormányához, melytől már január 21-kén ama választ hozta meg neki a futár, mikép jól tette ugyan, hogy Szeben és Brassó kérelmére nem hajólt; de ha az erdélyi császári sereg parancsnoka kér tőle segélyt, azt adja meg. Tudjuk végre azt is, hogy Schwartzenberg herczeg minisztertől január 20-káról oly értelmű levél érkezett Puchnerhez, hogy az oroszokat még ne híjja be; de ha behivásukat mellőzhetlennek látná, vagy őket már be is hívta volna: nyilatkoztassa ki az orosz hadak parancsnokának, hogy ezt saját felelősségére tette; fogadja őket barátságosan; kimenetelökről majd a két udvar diplomatiai uton fog intézkedni.

Schwartzenberg miniszter e levele kétségtelenné teszi, hogy az interventio iránt már folyt ugyan az értekezés a két udvar közt, s hogy az iránt magának az orosznak kellett megtenni az ajánlatot; de hogy az olmützi udvar maga is félt el-

fogadni a danaidák oly készséges, de következményeiben oly veszélyessé válható ajándokát. Az utasitásból pedig, melyet a szentpétervári futár Lüdersnek hozott, világosan kitűnik, hogy az orosz kormány kapott az alkalmon, s maga ügyekszik Ausztriát berántani tett ajánlatának elfogadására. S hogy meggyőzze az olmützi udvart, miképen ajánlata teljesen önzetlen, s reábirja őt, hogy a mi Erdélyben, egyedűl az osztrák hadi parancsnok kérelmére, kicsinyben történik, azt ezen udvar nagyban is engedje megtörténni, mihelyt szükségét érzi, Magyarországban is: meghagyja Lüdersnek, hogy mihelyt nyujtandó segélye Erdélyben feleslegessé válandik, azonnal vonja vissza hadait Oláhországba. 1849. April.

És valóban, Ausztriának volt is oka félnie, s a maga függetlensége, nagyhatalmi tekintélye s becsülete nem különben mint az európai súlyegyen tekintetében miért vonakodnia, elfogadni a színleg oly nagylelkű önzetlenséggel tett ajánlatot. S nem csoda, hogy bár azt elvileg, vég szükség esetére, nem utasította is vissza, tényleges elfogadásától önmaga is borzadozott. Nem csoda, hogy a miniszteri tanácsgyüléseken, april elejétől fogva, midőn egy részről Windischgrätztől mind sürgetőbb kérelmek érkeztek Olmützbe a magyarországi hadsereg szaporitása iránt; más részről pedig az Erdélyben fegyverei becsületén ejtett csorbát kiköszörűlni égő orosz czár nyomása is mind érezhetőbbé lett, — oly heves viták folytak a kérdés felett; s hogy Stadion elnökminiszter, ki az interventio elfogadását Ausztria becsülete s tekintélye sirjának tekintette, azt folyton egész elhatározottsággal ellenzé s végre, midőn annak többé ellent nem állhatott, szégyenében s bújában megtébolyodva, hagyta el april 12-kén a miniszteri tanács teremét.

Midőn a magyar hadak újabb győzedelmei következtében Szolnoknál, Bácskában, Erdélyben s az Eger-pesti vonalon, Windischgrätznek bár elferdített az ügyek állapotát szépitő híreiből Olmützben azt kezdék sejteni, hogy a Magyarországban létező császári hadak, s azoknak szerb, oláh és szász

1849. April. „fegyvertársai“ aligha elégségesek a forradalmat elfojtani, a nemzetet leigázni: Stadion azt sürgette, fejtse ki Ausztria roppant forrásaiból egész erejét; minden másutt csak valamennyire is nélkülözhető hadak gyűjtessenek Magyarországba; a hadvezérlet adassék más, ügyesebb kezekbe; s a hadviselésben fejtessék ki erély és munkásság; — az interventio elfogadásáról azonban hallani sem akart s lemondásával fenyegetődzék. Nagy lévén a hiány ügyes államférfiakban, kik egyszersmind némi népszerűséggel is dicsekedhetnének: sikerült is Stadionnak néhány napig késleltetni a végelhatározást. Kivánata szerint, több ügyetlen vagy elaggott tábornok fiatalabbakkal pótoltatott, kik magokat az olasz hadjáratban tűntették ki; az újonczok a lehető legnagyobb erélylyel szedettek, kikből aztán s a más tartományokban nélkülözhető hadakból a Morva folyamnál, Wohlgemuth vezérlete alatt, egy tartalék-had gyűjtetett; — szóval, Ausztria minden erejét megfeszítette.

De mind hasztalan. A nemzeti szabadságért küzdő, lelkesült magyar sereget Windischgrätznek a harczmezőre küldött pihent hadakkal megszaporodott s öszpontosított ereje sem lőn képes megállítani diadalmas előrehaladásában. A császári zászlók, melyek elébb Tokajig, Szolnokig, Kecskemétig előrenyomúltak s a magyar forradalmat hét vármegye szűk határaira szorították, mindenütt hátrálni kényszeríttetének. Erdély és a Bácska visszaszereztetett; amonnan még az orosz segélyhadak is kiverettek. A Tiszafüredről kiindult magyar főhadsereg Hatvan, Bicske, Isaszeg és Vácz mellett kivívott győzedelmek után a császáriakat Pestre szorította; s ennek megtarthatása is kétségessé lett.

Ausztria állása Németországban. Ausztria ügyeit ezen kivül Németországban is mind több veszélyek fenyegették. A frankfurti nemzeti gyülés vele határozottan meghasonlott. A porosz kabinet felhasználván Ausztria belső zavarait s gyöngeségét, a birodalomban elsőségre törekvék; s a frankfurti parlamentnek feléje hajló többsége által egy, magára nézve kedvező alkotmányt készíttetvén,

befolyását menten szélesebbre terjesztette. Az örökös császári méltóságot, mely az új alkotmány szerint Németország egységének jelképéül vala szolgálandó, s melylyel megkináltatott, egyelőre még ugyan nem fogadta el, bevárni akarván az egyes német tartományok kormányainak is véleményét: a birodalom végrehajtó hatalmát azonban, melynek élén ideiglen, mint tudjuk, János főherczeg állott, addig is minden módon magához ragadni törekedett. És ha ez neki sikerül, rövid időn a császárságnak is birtokába juthat; minek következtében a büszke Ausztria a német szövetségben másod rangú állásba sülyed, melyből, Magyarország vég elszakadása esetében, még az által sem szabadulhat, hogy külön nagy hatalomként lépjen ki a szövetségből. 1849. April.

A német birodalmi lapok, kivált pedig a poroszországiak, e viszonyok közt természetesen zajos örömkitörésekkel fogadták a magyar hadak győzedelmeinek hírét; a porosz lapok egyenesen ellenséges színt öltöttek Ausztria irányában. A különben igen mérsékelt „Constitutionelle Parlamentscorrespondenz“ april elején állitá, hogy a magyarok győzedelmei nagyobb örömmel üdvözöltetnek, mint a dánok feletti előnyök Schleswig-Holsteinban; s csak még néhány hétig tartsa magát Magyarország, számos porosz tiszttel fog hadserege szaporodni. Hasonlókép nyilatkozott a „Deutsche Constitutionelle Zeitung“ is, és több más, a porosz kabinet befolyása alatt létezett, sőt egy sereg független lap is, melyek a német egységet porosz hegemonia alatt kivánták megalapitani. Ausztriának tehát Németországban is azon kilátásai valának, hogy ha Magyarország tőle elszakad; sőt ha csak hosszúra nyújtja is a háborút: vagy Poroszországgal is kénytelen harczba keveredni, vagy tűrni másod rangra aláztatását a német szövetségben.

E veszélyteljes helyzetből csak két módon szabadulhatott Ausztria. Ezek egyike: kibékülés a magyarokkal; másika: az orosz interventio. A bécsi s általában az osztrák közvélemény iszonyattal fordult el emettől, s határozottan az elsőt kivánta és sürgette. A kibékülés lehetőségéről Bécsben a ma- Ausztria a válúton.

1849. April. gyarok győzedelmei közben sem kételkedének, mihelyt a márcziusi alkotmányirat s manifestumok visszavonatnak s Magyarországnak, az 1848-ki reformtörvényei szerint, kormányzati önállósága eléggé biztosíttatik. Ezt sürgették a független lapok, majdnem kivétel nélkül; ezt kivánta hihetőleg Stadion miniszter is azon esetben, ha a magyarokat az újabb erőfeszités után sem sikerűlne fegyverrel legyőzni.

A számos szózatok közől, melyek Ausztriában ez idő szerint e tárgyra nézve emelkedtek, csak egyet hozunk fel, azt, mely magát az „Ostdeutsche Post"-ban, közvetlen a nagy-sarlói ütközet után hallatta, nem tudván még, hogy *már ténynyé* vált a vészteljes orosz interventio. „Ama régi rendszer követése, úgymond, mely szerint nagy vonalt csekély erővel akartak védelmezni... hozta elő az utólsó szerencsétlen catastrophot.. Nem csodálkoznánk, azt hallván, hogy seregeink Budát és Pestet elhagyták s egészen a Rábáig visszavonultak, hogy ott erős helyzetet foglalhassanak, s az erősitéseket ott bevárván, vagy újabb ütközetet kisértsenek meg, vagy tekintélyes állásban békével kinálják meg az ellenfelet. Nekünk emez eszélyesebbnek látszik, mint akár bátorságot veszteni idő előtt; akár Magyarország koronáját Európa minden állami szabadságának örökös —, egyszersmind pedig Ausztria természetes ellenségének kezéből fogadni el. A mi bátorságunk még nincs megtörve; reményünk még nem enyészett el, még lehetséges mindent visszanyerni, mi elveszett, mindent megtartani, mi Ausztriára nézve életföltétel. És egy már is meg van nyerve, ama meggyőződés, hogy Magyarországgal azon az uton czélra jutni nem lehet, a melyen megindultak. Tartózkodni fognak megvetni az ellenséget s ellene oly eszközökkel harczolni, melyek nemzeti büszkeségét még inkább emelik, kedélyét szükségkép elkeserítik. Nem szabad azt legyalázni, a kit kibékíteni akarunk, a kivel a természet s a történelem sokszerű kötelékei által összefűzve, békében kell élnünk. A népfelkelést nem lehet hasonló eszközzel, egy felűlről szervezett felkeléssel legyőzni. A szlovák felkelés, melyet néhány ábrándozó szláv rendezett,

semmiségbe merült; a szerb felkelés ellenben, támogatva 1849. April.
külföldi, nem-osztrák szabad csapatok által is a török tartományokból, az országot csak elpusztította, saját testünk s vérünk ellen dühösködött, hogy a három-egy királyság alkotmánya szerzőinek egy drámai, hatásteljes háttért szerezzen. A mint halljuk, az osztrák monarchia seregeinek fő erejét s diszét a lehető leggyorsabban a Rába folyamnál akarják öszpontosítani s ott Ausztria régi örökös tartományaiból minden sereget egyesíteni. Ausztria becsülete koczkára van téve! Bátorsággal és értelemmel kell a fenyegető vészt lecsilapítani, a magánérdeket háttérbe szorítani, s a meghasonlott testvérnéppel inkább megbékülni alkalmas időben, mint Ausztria jövendőjét idegen befolyásnak tenni ki martalékul s feláldozni más státusok politikájának. A közvéleménynyel szövetségben, nemes, szabadelvű institutiókra támaszkodva, Ausztria ezen harczot is becsületesen kiállandja. De az elleneink feletti győzedelmet a közkivánatok elfojtásával, az institutiók csorbitásával megvásárolni annyit tenne, mint a physikai előnyt az erkölcsi veszteségnek, az anyagi nyereményt az erkölcsi gyalázatnak elejébe tenni!“

De bár mennyire kivánta is a békét az osztrák közvélemény, mit használt az, mondják, ha a magyarok békülni nem akartak? Hát csakugyan a nemzet vetett volna akadályokat a kibékülés elébe? Ugy hiszszük, nem fölösleges e kérdést egy kissé bővebben meghányni, mert máiglan sok elfogultság létezik a körül, ugy benn az országban, mint azon kivül.

Nem akarjuk ismételni, mit elbeszélésünk folytában bőségesen előadtunk, hányszor jártak minisztereink s országgyülési küldöttségeink Innsbruckba, Bécsbe, a kiegyezkedés végett s mindig süker nélkül; sem azt, hogy maga a püspöki kar is eredménytelenül tett ez iránt lépést az Olmützbe költözött udvarnál. Elhallgatjuk azt is, mily aggodalom s levertség terjedt el a nemzetben, midőn a szerbeket, horvátokat, szászokat s oláhokat felülről jött izgatások következtében egymás után fellázadni, Temesvár és Arad őrségét s a katonai ható-

1849. April. ságokat egyiket a másik után ellenségesen felkelni, s végre az osztrák hadakat is betörni tapasztalta; miképen csak legbecsesb ősi jogainak, alkotmányának, nemzeti önálló kormányának tagadása, kigúnyolása, az ellenök szőtt fondorlatok nem kevesbé mint a nyilt fegyveres megtámadás által fokonként ébresztett elkeseredés, mondhatni, kétségbeesés vitte arra, hogy nyilt háborúba engedje magát ragadtatni fejedelmi házával; miképen még akkor is, midőn Windischgrätz a császári hadakkal bevonult, a legmérsékeltebb férfiakból ment béke-küldöttség az országgyüléstől a császári tábornagy elébe, bár akkor végre volt is már hajtva az önkényesen intézett trónváltozás által az újabb, legéletbevágóbb sérelem a nemzet jogain; és csak miután ezen küldöttségnek is az mondatott: „lázadókkal — mert már igy nevezték a legszentebb jogairól gyáván lemondani nem akaró nemzetet — lázadókkal nem alkudozom; feltétlen hódolatot kivánok!“ — csak miután látta, hogy az önvédelem kétségbeesett megkisértése után sem veszthet többet, mint tőle előleg követelnek, lépett fel elhatározottan a harczmezőn. És tény, hogy miután a nemzet békekisérleteivel mindannyiszor elutasíttatott, az udvar részéről soha sem tétetett egy őszinte lépés is a kiegyezkedésre; mert, mit annak lehetne mondani, mindig csak ezen értelemmel birt: mondj le jogaidról föltétel nélkül, különben erőhatalommal fosztalak meg.

Már, ha most az udvar, látván, hogy a nemzet több erőt fejt ki jogainak védelmében, mint a háborúra készületlentől, bellázadásokkal elfoglalttól egyelőre várta; látván, hogy a szándékosan felidézett háború kétséges kimenetelű, — végre elhatározza magát, hogy a békére őszintén kezet nyujtson: ki és mi alapon képes állitani, hogy a nemzet, bár néhány győzedelmet vivött is már ki, elég könnyelmű s elbizakodott lesz vala, ellökni magától a kibékülésre nyujtott kezet?

Volt, kétség kivül, egy párt a nemzetben, mely a multak által elkeserítve, a nyert győzedelmek által elragadtatva, azt kiáltozta: győzedelmeink közepette gyávaság a békéről szó-

lani; sérelmeinket meg kell boszúlnunk; a véggyőzedelem bizonyos; s ha nem volna is az, veszszünk inkább, mint béküljünk! Szóltak így többen, igaz, midőn a békepárt márczius végén élénkebben kezd vala mozogni. 1849. April.

De e szólásmód a többségnél csak azt akarta jelenteni, hogy miután annyiszor süker nélkül kisértettük meg a békülést, többé mi arra nem tehetünk becsülettel kisérletet.

Ám tette volna meg csak az udvar az első lépést a békülésre, — mi a multak után bizonyára őt illette; és tette volna meg azt oly módon, hogy őszinteségéről s a nemzeti alkotmányos jogok tiszteletben tartásának szándokáról elég biztositást nyujtson: nagy valószinűséggel állíthatni, hogy még az eddig amugy beszélők nagyobb része is kész leend vala a feledés fátyolát vetni a multakra s elfogadni a biztosított békét.

A nemzet értelmisége többségéről, mely csak szomorú kénytelenségből, csupán, mivel az udvar eddig békélni nem akart, viselte az önvédelmi háborút, kétséget sem szenved hogy: ha az udvar most a nemzeti becsülettel megférő, biztos békét ajánl, örömmel ragadja meg a feléje nyujtott kezet, jól tudván, hogy kivívott győzedelmei még koránt sem eldöntők; s ha sikerűlne is még nagyobbakat nyernie: Európa jelen körülményei közt, magára hagyatva, és sem más külhatalom, sem a mindinkább csilapuló kül forradalmak által nem gyámolítva, az egész külföldtől teljesen elzárva, vég elszakadását s függetlenségét alig fogná kivívhatni Ausztriától; mely, ha maga velünk nem birna, mint már az erdélyi orosz interventio kétségtelenné tette, kül szövetségesektől támogatva fogná ellenünk mind untalan megújítani a háborút. És hogy ily kül interventio most, midőn nem egyik vagy másik hatalomtól, hanem a trónokat megingatott forradalmi szellemtől félthették a régi státus-rendszerre alapított súlyegyent, nagyobb nehézségekre találna a nyugoti hatalmaknál —, kik követeinket elfogadni sem akarták; kiknek egyike, s épen az, melytől ezt várni lehetett volna, maga is interveniált Rómában a népszabadság elnyomására; másika, mint

1849. April. Ausztriának régi szövetségese, ennek nagy hatalmi állását minden áron fentartani óhajtá —: ki hitte volna komolyan, ha csak egy pillanatig is higgadtan, szenvedély nélkül fontolja meg a politikai viszonyokat?

Úgy hiszszük tehát, ha az udvar, tévedései után megtérve, őszintén tesz kisérletet a nemzeti becsülettel s jogokkal megférő békére: azt a nemzet értelmiségének többsége készséggel fogadta volna minden akadályok daczára, melyekkel azt egyesek, s ezek is talán csak addig, mig gyanújok el nem oszlattatik, meggátolni törekedtek volna.

De a kormányoknak, uralkodóknak hagyományos balvéleménye, hogy gyöngeség és hiba, méltányolni a közvéleményt, engedni a népeknek, még akkor is, ha ezek részén áll a jog és igazság. A hatalmasokban neveltetésök s helyzetöknél fogva rendesen sokkal erősebben ki van fejlődve a büszkeség, sőt a gőg, kevélység és a dacz érzéke, mint a méltányosságé, az igazságé s engedékenységé. És itt is ez volt az eset. Az udvar a békekisérlet helyett az önvédelem terén álló alattvalóival, daczára Stadion miniszter, Welden altábornagy és több más mérsékelt férfiak tanácsának, elfogadta végre az interventiot, melyet Miklós czár, mióta hadainak Erdélyből lett kiűzetéséről értesűlt, mind követelőbb módon tolt vala fel reá.

„De — mondják a magyar nemzeti ügynek nemcsak ellenségei, hanem számos barátai is — april 14-ke, a függetlenségi nyilatkozat után, az osztrák kabinet, akarta nem akarta, kénytelen lőn tenni a mit tett. Reá nézve már a németországi ügyek s viszonyok miatt is életkérdéssé vált, a háborút Magyarországon mennél elébb bevégezni: miután pedig Kossuth a függetlenségi nyilatkozattal a kibékülésre vezethető minden hidat felszedett, az osztrák udvarnak, ha még mint nagy hatalom akar élni, nem maradt más választása, mint az orosz interventio.“

Az okoskodás színleg erősnek látszik. S valóban, mióta a függetlenségi nyilatkozat híre Bécsbe feljutott, a közvélemény ott nagy változáson ment keresztül. Még azok is,

kik elébb, kivált mióta a muszka interventio lehetőségének híre szárnyalni kezdett, minden áron békülni óhajtottak, lassanként magokba fojták iszonyukat az interventiotól s arról, mint elkerűlhetetlen szükségről kezdének szólani. Több lap szinte örvendve mondá, hogy „a függetlenségi nyilatkozattal többet nyert Ausztria, mint a magyarok eddigi győzedelmeikkel; hogy az Bécsben a rokonszenvet a magyarok iránt még az alsó rétegekben, még a szabadelvűeknél is megsemmisítette; ... hogy legdühösebb ellensége sem árthatott volna Kossuthnak többet, mint ezen határozat, mely sok elkábitottnak kinyitotta szemeit s még az oroszoktól való iszonyodást is megcsökkentette.“ 1849. April

És mind ezekből aztán ama téves következtetést vonják le hogy, ha a függetlenségi nyilatkozat közbe nem jő vala, az orosz interventio sem történt volna meg. Sőt hazánkfiai közt is voltak s vannak számosan, kik az orosz interventiot a függetlenségi nyilatkozat következményének tartják s e miatt fennen kárhoztatják annak szerzőjét. Görgeynek is ez volt legerősebb, legcsatányosabb ütege Kossuth elleni fondorlatainál. A függetlenségi nyilatkozat okozta-e az interventiot?

Hogy ezóta a bécsi közvélemény rokonszenve a magyar ügy iránt elenyészett, kétségtelen; s bizonyos az is, hogy ennek oka a függetlenség nyilatkozatában rejlik. Azt hitték, hogy a két dolog, mely körülbelül egy időben történt, szükségkép okozati kapcsolatban van egymással. És ámbár a függetlenség nyilatkozatának híre csak május 3-kán jutott fel Bécsbe; *) mivel értesűltek, hogy az már april 14-kén történt, az orosz interventio pedig szinte csak e napokban lőn hivatalosan nyilvánossá: azt hitték, az udvar arról, mi Debreczenben april 14-kén történt, nyomban értesűlt, s nyakra főre megkötötte a szerződést az orosz czárral, melyet csak a május 1-jén megjelent hivatalos lap hozott tudomásukra. Ezen okoskodás még könnyebben tévedésbe ejtheté hazánkfiait, kik

*) Ld. Magenis Arthur angol ügynök levelét Palmerstonhoz. Bécsből, május 4-ről. Correspondence relative to the affairs of Hungary 1847—1849, l. 193. sz. 170.

1849. April. az april 15-kei „Közlöny“-ből országszerte mindjárt értesűltek a függetlenségi nyilatkozatról; az orosz interventio híre pedig, mivel a bécsi hivatalos lap, mely azt május 1-jén hirdette, hozzánk be nem jutott, csak junius közepén s még ekkor is igen kétségesen kezd vala terjedni az országban.

Az orosz interventio körül ama két kérdés sokáig foglalkodtatá a közönséget: hogy Ausztria kérte-e, vagy az orosz ajánlotta a segélynyújtást? — és mikor határozta el magát arra a bécsi kabinet?

Mi az elsőt illeti: „Tudva van — úgymond egy német iró *) — hogy a két állam védelmezői, máiglan vitatkoznak a felett, vajjon Ausztria jelent-e meg zsákban és hamuban a czár trónja előtt, kiesdekelni könyörűletét; vagy Miklós czár kereste a beavatkozást, hogy aztán szabad kezet szerezzen magának szemben Ausztriával az aldunai tartományokban. Tudva van az is, hogy a két fél védei s magasztalói, a kérdésre vonatkozó okmányokat, melyek mindent felvilágositanának, visszatartóztatják, vagy mivel azokat közölni nem akarják, vagy, mi valószinűbb, mivel azokat közölni nem képesek. A keleti háború folyama mindazáltal e tekintetben egynémi homályt felderitett, s a felett többé nem lehet kétség, hogy Miklós csak azért akarta megmenteni Ausztriát, hogy kezeit megkösse, s általa másféle mentő terveiben ne gátoltassék.“

Az időre nézve, melyben az osztrák kabinet az orosztól megajánlott segélyt véglegesen elfogadta, bajosabb a válasz; miután a kabinettanács jegyzőkönyveit mély titok homálya fedi, alig lehet határozottan kijelölni a napot. Ha mindazáltal egykor e jegyzőkönyv napvilágra kerül, aligha nem april 12-ke fog abból kitűnni az interventio *végleges* elfogadásának napjául, mint a mely napon t. i. az e lépést oly hevesen ellenző Stadion miniszter elmeháborodásának szerencsétlensége

*) W. Rüstow: Geschichte des ungarischen Insurrectionskrieges. Zürich 1860. II, 58.

történt. De ha még nem lehet is az osztrák kabinet e határozatának napját egész bizonyossággal kisütni: annyi adatunk azonban már is van, mennyi annak kétség alá nem eshető kimutatására kell, hogy az orosz interventio végleges elhatározása *megelőzte* a függetlenségi nyilatkozatot. 1849. April.

Miklós czár, mint fentebb láttuk, kapott az alkalmon, mely beavatkozása iránt ápolt kivánatát létesítheti, s Lüdersnek, az Oláhországban lévő orosz hadtest parancsnokának, az e végett hozzá intézett kérdésére, január közepe táján oly utasítást küldött, hogy, csupán az erdélyi osztrák hadiparancsnok kérésére is, azonnal menjen be egy hadosztálylyal Erdélybe. És mióta a tízezernyi orosz hadosztály Erdélybe tényleg bement, a diplomatiai érintkezés e tárgyban mind sűrübb lett a két udvar között. Midőn pedig a czár értesűlt, hogy hadai Erdélyből az osztrák hadakkal együtt kinyomattak, meggyőződvén, hogy a felkelt magyarok erejét csak túlnyomó tömegekkel sikerűlhet megtörni; egyszersmind pedig a fegyverei fényén ejtett foltot is óhajtván letörűlni: márczius folytában újabban sürgeté segélye elfogadását. Ez időből különösen azon ajánlatát említik, mely szerint, saját lengyel tartományai békéjének érdekében kivánatát fejezte volna ki, a Lengyelországban tanyázó két hadtestét Galicziába küldeni; nemcsak hogy e tartomány békéje a netalán oda is betörhető magyar hadak ellen megőriztessék, hanem azért is, hogy onnan az osztrák hadakat mind a magyarok ellen lehessen fordítani. De az osztrák kabinet csak abban egyezett meg s az iránt intézett kérelmet a czárhoz, hogy Galiczia és Bukovina határainál ugyan, de orosz földön vonassanak össze ama hadak, s tartassanak készen az esetleg szükségessé válható segélynyújtásra. A czár teljesíté a kérelmet, 3-ik és 4-ik hadtestét déli Lengyelországban, Volhyniában és Podoliában vonatván össze. Egyszersmind azonban tudtára adatá az olmützi udvarnak, hogy a segély módjának s mennyiségének meghatározását magának tartja fenn; s előleg is kijelenti, hogy hadainak

1849. April. önállólag s tömegesen, nem pedig az osztrák hadak közt szétosztva, kellend működniök.

Az osztrák seregeknek april elején szenvedett vereségei azonban végre legyőzték az olmützi kabinet vonakodását, s a segélyajánlat — úgy látszik az isaszegi ütközet hírére, az april 12-kei tanácsban, — véglegesen elfogadtatott. Egy hivatalos tudósítás szerint, az osztrák kormány april 15-kén kérte a czárt, küldene az aldunai tartományokból 30,000 embert Erdélybe *).

Az interventio végleges elfogadása megelőzte april 14-két.

Hihetőleg ezen kérelem következtében utazott april 20-ka táján, nagy titokban, Berg tábornok, a czár segédje, Olmützbe **). A czár világosan látta az osztrák kabinet kérelméből, mennyire irtódzik Ausztria azon gondolattól, miszerint oly módon mentesse meg magát az oroszok által, hogy e megmentetése az egész világnak nyilván tudtára essék. A czár ellenben ennek közönséges tudomását épen érdekében látá feküdni, s akként válaszolt az olmützi udvarnak, hogy ő ily részletes segélytől semmi eredményt sem vár: gyökerében, s oly nagyszerű erővel kell elfojtani a lázadást, hogy az magát eleve is elborítva érezvén, bátorságot se érezzen magában az ellentállásra, s végkép elfojtassék. Ismétli, hogy egyelőre legczélszerűbb, az orosz hadak által Galicziát és Bukovinát megszállatni, hogy az ott lévő osztrák hadakat is a magyarok ellen lehessen fordítani; e közben aztán véglegesen megtörténhetik az egyesség az orosz seregek működésének módja és beküldendő száma felett. Mihelyt a szerződés ez

*) Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen die ungrischen Rebellen im Jahre 1849. Nach officiellen Quellen zusammengestellt von H. v. N., kais. russ. Obristen des Gen.-Stabes. Berlin, 1851. April 15-dikéről Ponsonby angol követ is így ir Palmerstonhoz: ....the Austrians would be supported by the Russian arms, and have a very great chance of successes; but it is, I presume, much to be desired that no such combination of force should be called into being. Correspondence relative to affairs of Hungary. 180.

**) Buchanan Palmerstonhoz april 25-kén. Correspondence stb. 190. l. 167. sz.

iránt meg lesz kötve, a czár nem fog késni a rendelkezésére 1849. April.
álló egész fegyverhatalmával fellépni.

E tárgyalások következtében gr. Nesselrode orosz külügyminiszter, már april 27-kén a következő körlevelet intézte a küludvaroknál lévő orosz diplomatiai ügynökökhöz: „Magyarország felkelése az utolsó időkben oly haladást tett s oly fejleményt nyert, hogy Oroszország nem maradhat tovább annak közönyös nézője. Az osztrák erő különféle pontokon, hol a birodalom határainak védelmi szüksége által vannak letartóztatva, pillanatnyilag elégtelen lévén, a felkeltek főserege a Tisza partjairól lépésenként a Dunáig haladt előre. Majdnem egész Felsőmagyarország és egész Erdély az ő hatalmokba esett. Ugyanazon időben az ő felforgató terveik köre is aránylag oly mértékben tágult ki, a milyenben hadi munkálataik terjedtek. A kizárólag magyar mozgalom, terjedtebb horderőt nyert. A lengyel kiköltözöttek jelenléte által, kik a magyar hadseregben egész hadtesteket képeznek, melyek oly egyének által szervezvék, mint Bem és Dembinski, kik korlátlan hatalommal határozzák meg a támadás és védelem terveit, — a magyar lázadás alapjává lett a nyíltan előkészített felkelésnek Lengyelországban. Elébb azt Galicziában remélik kitörésre érlelhetni, s utóbb esetleg a mi tartományainkban is. A fondorlatok és forradalmi bujtogatások szerzői a felkelés magvát már elhintették Galicziában és Krakóban; Erdély vidékén pedig, a moldva-oláh elégületlenek felbátorítása által meggátolják a dunai fejedelemségek belbékéjére irányzott, Törökországgal egyesűlten tett törekvéseinket; s határaink terjedt vonalán az izgatottság és forrongás folytonos állapotát tartják fenn.

„Ily viszonyok hosszabb tartama lehetetlen, hogy ne veszélyeztesse legdrágább érdekeinket. Oly bonyodalmakat rejtenek azok méhökben, melyeket a legközönségesebb eszélyesség is megelőzni parancsol.

„Más részről az osztrák kormány, jelen politikai helyzetének esetleges nehézségei miatt, a jelen pillanatban, a nélkül,

1849. April. hogy területének más, nem kevesbbé fontos részeit védetlenűl hagyná, nem lévén képes a lázadók ellen indítani mindazon erőt, melyre szüksége volna, a császárhoz fordult, forma szerinti kérelmet intézvén hozzá: segítené őt, valamivel elébb elfojtani a felkelést, mely egyszerre mind a két birodalom nyugalmát függőben tartja. Ezen érdekben, mely mind a kettejöknek közös, a két kabinetnek önkényt találkoznia kellett egymással, és a köztök megállapított egyesség következtében, hadaink immár Galicziába mentek, hogy részükről is közremunkáljanak a forradalmi tűzhely eloltásának gyorsítására.

„A kormányok, melyeknek szintúgy, mint nekünk érdekében fekszik a társaság nyugalma, mely Magyarországban felforgattatott, vagy szomszédságában a legféktelenebb demagogia által fenyegettetik, reméljük, nem fogják balra magyarázni az indokokat, melyek bennünket cselekvésre indítanak. A császár, bár kilép is, élénk sajnálkozására, ama szenvedőleges és váró magatartásából, melyet máiglan megőrzött, nem kevésbbé marad hű elébbi nyilatkozatainak szelleméhez. És valóban, midőn kijelenté, hogy minden államnak elismeri a maga jogát, tetszése szerint határozni politikai alkotmánya felett, és midőn óvatosan tartózkodék beavatkozni azon átalakításokba, melyeket kormányzatuk formájában és belső szervezkedéseikben végrehajtottak: ő felségének mindig volt arra gondja, hogy fenntartsa magának a cselekvés teljes szabadságát azon esetre, ha a szomszédforradalmak visszahatása saját biztosságát veszélyeztetné, és a határainál berendezett egyensúly az ő kárára megzavartatnék. Már pedig hogy a mi belső biztosságunk fenyegetve létezik azáltal, mi Magyarországban történik és készül, világosan kitűnik magoknak a felkelteknek bevallott terveik s törekvéseikből; és minden sérelem, mely e részről az osztrák monarchia épsége és egysége ellen történik, sérelem egyszersmind a területi birtok azon állapota ellen is, melyet ő felsége a szerződések szelleme és betűje szerint szükségesnek hisz az európai egyensúlyra nem kevesbbé mint saját státusaira nézve. Egy független Magyarországot,

feltéve, hogy némi múlékony okok engednének is neki néhány napi életet, bizonyára senki, a ki Ausztria hatalmát s erőforrásait ismeri, nem fog képesnek tartani arra, hogy magát hosszan fenntartsa. De ha csak egy időre emelkednék is fel az anarchián, mely alapjáúl szolgál, s áthatva azon ellenséges szellemtől, mely főnökeit Oroszország ellen lelkesíti, reánk nézve nem kevesbbé súlyos veszélyt képez, melynek nagyobb arányokban való növekedését egyátalában nem engedhetjük meg. Midőn lengyel tartományainkat s a Dunával szomszédos egész vidéket az azok háborítására szervezett propaganda átkától megőrzi, és az osztrák kormányt, a státusai azon részeiben, a békének mennél elébbi helyreállításában, a hozzánk intézett kérelme szerint segíti: azt hiszi a császár, hogy nem csak a maga, hanem egyszersmind az európai rend és nyugalom érdekében cselekszik." *) 1849. April.

A közlött adatok s okmányok korántsem elégségesek ugyan arra, hogy az osztrák és orosz udvarok közt a segélynyújtás tárgyában lefolyt alkudozások menetét részletesen s világosan szemünk elébe állítsák; egyet mindazáltal minden kétségen felűl helyeznek, azt t. i. hogy midőn a függetlenség s trónvesztettség nyilatkozata történt, s még inkább, midőn az Bécsbe, Olmützbe hírűl ment, — mi a közlekedés nagy akadályai miatt csak april végnapjaira esik, — az orosz interventio már nem csak tárgyaltatott, hanem véglegesen el is határoztatott volt a két udvar által. Nagy tévedés ennél fogva azt hinni, hogy a függetlenség nyilatkozata hozta nyakunkra az orosz interventiot, s ha amaz elmarad, ez sem vala megtörténendő. A függetlenség nyilatkozata s a muszka beavatkozás közt semmi okozati kapcsolat nem létezik. Bár a két politikai tény körülbelül egy időben történt, egyiknek szerzői semmit sem tudtak, nem tudhattak a másik szerzőjének szándékairól. És a mit sokan okozatnak mondottak, végre is elébb lett ténynyé annál, mit amaz okának tartottak. A két udvar mind-

*) Correspondence stb. l. 201. kövv.

1849. April. azáltal kétségkivűl utólagosan is nagy örömmel fogadta a függetlenség nyilatkozatának hírét; mert, mivel a segélynyújtás módja s részletei, a beküldendő hadak száma, élelmezése stb. iránt az értekezletek még nem voltak befejezve, az illető kabinetek későbbi okmányaikban, melyekkel az interventiot a világnak tudtára adták, a függetlenségi nyilatkozattal is indokolhatták elébb kelt elhatározásunkat.

A bécsi kabinetre nézve azonban még ezen esetnek sem volt helye. Bécsbe csak május 3-kán hozták meg a függetlenségi nyilatkozat hírét az april 27-kén kelt pesti lapok *), s a hivatalos „Wiener Zeitung“ már május 1-ső napján igtatá lapjaiba az osztrák-orosz szövetségről szóló tudósítást.

Úgy hisszük, ezen adatok teljesen elegendők annak bebizonyítására, hogy az orosz segedelmének kérése a függetlenség nyilatkozata előtt el volt határozva, tehát hogy e nyilatkozat egyátalában nem volt oka a bekövetkezett interventionak. Ebből pedig az következik, hogy a muszka interventio Ausztriára nézve nem volt elkerűlhetetlenűl szükséges; hanem hogy e közt és a kibékülés közt még teljes választási szabadsága volt a kabinetnek. Egynémely bécsi lap már april végén, még mielőtt a függetlenségi nyilatkozat híre oda feljutott, s még inkább május elején erőnek erejével el akarta ugyan hitetni a közönséggel, hogy a kibékülés lehetetlen s csak a muszka segedelemben van üdv Ausztriára nézve. Bizonyos azonban, hogy e sugallott lapok csak akkor szólottak így, midőn az interventio már el volt fogadva. Mit pár nap előtt, mint felette veszélyest, Ausztria becsületével meg nem férhetőt, magok is lehetetlennek állították, a befejezett tény után mint egyedűli lehetőséget állították közönségük elébe. E közönséget tudniillik, mely april utolsó tizedében, midőn az interventio valósúltának híre mind bizonyosabban kezde szárnyalni, méltán elégedetlennek, izgatottnak mutatkozott, szük-

*) Magenis angol ügynök említett levele. Correspondence stb. l. 193. sz. 170.

ségkép csilapitani kellett, hogy a már változhatlan dolgot önmegadással fogadja. 1849. April.

A függetlenség nyilatkozata tehát egyátalában nem szolgálhat mentségéül a kabinetnek, mely e nyilatkozat előtt sem tett soha kisérletet a békés kiegyezkedésre. És mivel ezt, mire különben sem ideje, sem alkalma nem hiányzott, tenni elmulasztotta, védőinek s mentőinek azt sincs joguk állítani, hogy a győzedelemittas magyarok szintoly büszkén s elbizottan utasították volna vissza minden békeajánlatot, mint azt az év elején, győzedelmes betörésekor Windischgrätz tette volt. És ha ezt mégis állítanák, az nem lenne egyéb puszta gyanúsításnál olyanok részéről, kik a felszínen úszó tajtéktól nem látják a tiszta vizet.

A békülést még april 14-dike sem tette lehetetlenné.

Talán hivalkodó beszédnek látszhatik, arról szólani, vajjon hajlandó lett volna-e a magyar nemzet elfogadni a békés kiegyezkedést, ha avval alapjogainak biztositása mellett megkináltatik? De érintetlenűl e kérdést sem szabad hagyni, mivel nemcsak akkor, midőn az orosz interventio ténynyé vált, hanem még a katastroph után is, mely a nemzetet érte, sokszor lehetett hallani ama gyanúsítást: hogy hasztalan volt volna az udvar részéről minden békekisérlet; a magyarok, mihelyt a Tisza mögött annyi erőt gyűjtöttek, hogy már támadó munkálatokat is kezdhettek, sőt a roszúl vezetett császári hadak ellen némi győzedelmeket is nyertek, elbizakodottságukban kevélyen utasították volna vissza minden ajánlatot; az ő czéljok elszakadás volt Ausztriától, mit az oly közönséges és oly nagy örömmel fogadott függetlenségi nyilatkozat által nyilván elárultak.

Hogy mi történt volna, ha az udvar méltányos feltételek mellett s őszinte szándékkal békeajánlatot tesz a nemzetnek, ki tudná megmondani? A sejtelmek erre nézve azon szempont szerint különbözők lehetnek, melyből az akkori viszonyokat s állapotokat tekintjük. És bár tagadni nem lehet, hogy a nemzet nagy tömege örömmel, sőt lelkesedéssel látszott is fogadni a függetlenség nyilatkozatát: bizonyos az is,

1849. April. hogy ezen öröm aligha fejezett ki egyebet, mint azt, hogy a jogaiban mélyen sértett nemzet e nyilatkozatban az igazság ösztönének s a maga erkölcsi érzetének kielégítését találta; e mellett azonban az értelmiség nagyobb része, a nép öröm-mámorának közepette s fegyverszerencsénk tetőpontján is, el nem fojtható aggodalommal tekintett a végkimenetelre, kész visszavonni april 14-dikét, mihelyt a márczius 4-dikét visszavonva látja.

És komolyan véve, mondhatni-e egyébnek april 14-két, mint az elkeseredéstől kisajtolt tiltakozásnak a márczius 4-kei manifestum ellen; mint ezen halálos itélet hallattára az iszonyattól megragadott nemzet felkiáltásának, hogy még él, élni akar s el van tökélve végerőfeszítéssel is megvédeni életét? A függetlenségi nyilatkozat a kibékülést szintúgy nem tette lehetetlenné, mint a márcziusi manifestum. Igaz ugyan, hogy Kossuth, felgerjedése hevében kimondta a nagy szót, melyre elébb senki sem gondolt, melyet sem a nép, sem a hadsereg nem kivánt, megelégedve lévén avval, hogy fegyverrel védi magát megtámadói ellen. Igaz, hogy a népnek határtalan volt a bizodalma s ragaszkodása Kossuth iránt, s lelkesedve ismétlé utána a kimondott nagy szót. De vajjon nem ragaszkodott-e a nemzet hasonló, vagy talán nagyobb kegyelettel Rákóczy nevéhez? És ki állhat jót, hogy, az udvar egy Pálffy Jánost küld le, mint küldött 1711-ben pálmaággal a nemzethez, Kossuthnak, ki azt mondá, hogy isten bocsáthat reá vérpadot, vagy száműzetést, de azt nem, hogy alattvalója legyen az ausztriai háznak, — nem adja-e kezébe szintúgy a számüzöttség vándorbotját, mint adta volt Rákóczynak, ki szintúgy nem akart többé alattvalója lenni az osztrák háznak? Ez csak kisérlet után vált volna el. És bizonyára, az udvar nem kevesbbé saját, mint a nemzet érdekében cselekszik vala, ha az eszély s mérséklet, méltányosság és igazság szavára hallgatva, mielőtt idegen hadakat hoz a nemzetre, mint a különben is támadó félt illeté, megtette volna e kisérletet.

De a kabinet, daczára Stadion miniszter ellenzésének, szenvedélytől elvakíttatva, s ama balvéleménytől indítva, hogy a hatalom kezelői becsületökkel meg nem férő gyöngeséget követnének el, ha hibájokat bevallva elismernék, hogy a jog és igazság a nép részén áll, — nem átallá az önvédelmi háború viszontagságaitól már is sokat szenvedett országot idegen zsoldosok dúlásainak martalékúl vetni. A czártól megajánlott s majdnem feltolt fegyveres beavatkozás, minden előleges békekisérlet nélkül elfogadtatott; Ausztria Oroszország védő karjaiba vetette magát, bár nem minden aggodalom nélkül a birodalom jövendő sorsa iránt azon hatalom befolyásától, mely — mint az „Ostdeutsche Post“ ép e napokban mondá — „szintoly természetes ellensége Ausztriának, mint halálos ellensége Európa minden álladalmi s alkotmányos szabadságának.“ 1849. Május.

A hivatalos „Wiener Zeitung“ május 1-jén a következő czikkben adta a közönség tudtára a nagy fontosságú tényt: „A felkelés Magyarországban néhány hónap óta oly kiterjedést nyert, s jelen phasisában oly határozottan viseli jellemét az európai felforgatási párt minden ereje egyesülésének, hogy valamennyi álladalmak közös érdekében áll, gyámolítani a császári kormányt azon harczában, melyet ott a társasági rendnek terjedező feloszlása ellen visel. Ezen fontos okokból arra határozta magát császár ő felségének kormánya, hogy az orosz császár ő felségének fegyveres segedelmét igénybe vegye, mely neki ezen császár által a legnemesebb készséggel s a legbőségesebb mértékben meg is ajánltatott. A kölcsönösen megállapított szabályok végrehajtása teljes folyamatban vagyon.“ Az interventio közzététele.

A muszka czár viszont május 8-án a következő manifestumot tette közzé:

„A mult évi márczius hó 14-én (ó számitás szerint) kelt nyilatkozatunkban értesítettük hű alattvalóinkat azon csapásokról, melyek Európa nyugotára nehezedtek. Ugyanakkor kijelentettük elhatározásunkat, miképen ellenségeinkkel, bár

1849. Május. mely oldalról támadnának is azok, készek vagyunk harczolni s megvédeni az orosz név becsületét és határaink sérthetetlenségét, nem kimélve saját személyünket s még szorosabban egyesűlve a mi szent Oroszországunkkal.

„A zavarok és lázadások azóta nem szűntek meg a nyugoton. Bűnös merényletek csábiták el a hiszékeny tömegeket, csalékony képeivel kecsegtetvén azokat a jóllétnek, mely még soha sem származott anarchiából és szabadosságból. E zavarok elterjedtek a keleten is a török kormány alatt lévő s birodalmunkkal határos Moldva- és Oláhfejedelemségben. Csak a mi seregeink s a török hadak jelenlétének köszönhetni, hogy a rend ott helyreállíttatott s fentartatik.

„De Magyarországban és Erdélyben az osztrák kormány, mely Olaszországban is külső s belső ellenségekkel volt elfoglalva, még nem győzhette le a lázadást; sőt ez, növekedve a mi 1831-ki lázadó lengyeleinknek s minden más nemzetek szerencselovagjainak, számüzötteinek és kóborlóinak csapatai által, a legfenyegetőbb kiterjedésben van.

„E gyászos viszonyok közt Ausztria császárja hozzánk fordult, hogy segedelmünket kérje közös ellenségeink ellen. És mi azt nem fogjuk tőle megtagadni.

„Segitségül hiván ily igaz ügy támogatására a seregek istenét, ki egyedül adhat győzedelmet, hadainkat megindítottuk a lázadás elfojtására s azon vakmerő pártütők megsemmitésére, kik a mi tartományaink nyugalmát is bátorkodnak fenyegetni.

„Isten velünk s ki fog megállhatni ellenünk!

„Meg vagyunk győződve, hogy ugyanez érzeménye, óhajtása, reménye minden orosznak, minden alattvalónknak egész birodalmunkban, melyet oly láthatólag véd az isteni gondviselés; igy fogja betölteni Oroszország a maga szent hivatását. (Aláirva) Miklós."

Az interventio indokai. A czár e manifestumában s gr. Nesselrode orosz státuskanczellár fentebb közlött köriratában azzal indokoltatik az interventio, hogy a lengyel csapatokkal megerősödött magyar

„lázadás“ Oroszország békéjét is fenyegeti; a független Magyarország, bár hosszú életre nem lehet is kilátása, Oroszországra nézve is veszélyes; mert az alapjává lőn a Lengyelországban tervezett felkelésnek. És hogy ezen indokolásnak még nagyobb súlyt adjanak, azt akarták elhitetni a világgal, hogy a magyar hadsereg magköve lengyelekből áll, kik abban 25—30 ezernyi emberrel vennének részt. Egy további indokul még azt is említi Nesselrode körirata, hogy a forradalom által az osztrák monarchián ejtendő sérelem, egyszersmind sérelme lenne azon birtokállapotnak, melyet a czár szükségesnek hisz az európai súlyegyen fentartására. 1849. Május.

Már, a mi az elsőt illeti, kétséget nem szenved, hogy azon két- harmadfélezer lengyelnek, kik hadseregünkben harczoltak, czélja az volt, hogy Magyarországban saját hazájok szabadságáért harczoljanak. Nyujtott volna-e nekik e czéljokra segedelmet Magyarország, ha függetlenségét véglegesen sikerül kivívnia, bizonytalan. De ha ez valószinűnek vétetik is, alig hihető, hogy Miklós czárt főleg lengyel tartományai békéjének megőrzése indította volna az interventiora Magyarországban. Hiszen ezt az által, ha Lengyelországot, s kivált annak déli részeit seregeivel megrakja, sokkal könnyebben s kevesebb költséggel érheti el.

A második indokra nézve: való ugyan, hogy az európai állampolitikában közönségesen elfogadott tétel volt, hogy az ausztriai monarchiának létezése s nagy hatalmi állása szükséges az európai súyegyen fentartására, — s mellékesen megjegyezve, ezért tűrte Angolország is az interventiot. De úgy hisszük, Oroszország legkevesbbé volt feljogosítva, ezen érvet felhozni az interventio indokolására. Igen is, az európai kabinetek politikája, kivált az ozmán birodalom meggyöngülése óta, szükségesnek tartá az egyensúlyra, hogy egy erős szárazföldi nagyhatalom létezzék a keleten; való az is, hogy ezen erős nagy hatalmi szerepre Ausztria volt kitűzve a nyugoti hatalmak által. De vajjon mi végre s ki ellen? Nem épen azért-e, hogy a hagyományos politikája szerint dél felé ter-

1849. Május. jeszkedni sóvárgó, s magának egy ügyes, ravasz diplomatia s ennél még furfangósabb s veszélyesebb orosz panszláv propaganda ezer ágazatú útain, fondorlatai által, a bomladozó török birodalomra minden áron túlnyomó befolyást biztosítani s alkalmilag magát annak birtokába is befészkelni törekedő Oroszországnak tartson ellensúlyt? Oroszországot illette-e tehát a szerep fentartani az osztrák monarchia épségét, melynek létezését az európai kabinetek politikája épen az orosz hóditási vágyak fékezése s a végett tartá szükségesnek, hogy a keleten bástyája legyen Európának s a civilisatiónak, melyet a világuralomra törekvő Oroszország régóta egyaránt veszélylyel fenyegetett?

Bizonyára, Miklós czár érvei, melyekkel az interventio szükségét indokolá, nem állják ki a próbakövet. Kellett tehát más indokainak is lenni, melyek őt e nagy fontosságú lépésre birták. Voltak is, kétségkivül, s pedig olyanok, melyeket bevallani nem lehetett, melyeket minden áron takargatni kellett.

A főindok épen ellenkezője volt annak, mit manifestumában s diplomatiai körleveleiben az európai súlyegyenről felhozott. Ő az interventio által Magyarországban egyenesen megrontani kivánta a súlyegyent. Ausztria lévén ama nagyhatalom, melytől Európa leginkább várta, hogy, saját érdekénél fogva is, hatékony korlátokat vetend Oroszország terjeszkedési vágyainak Konstantinápoly felé: Miklós czár, kiben e vágy, mint tudatik, szinte szenvedélylyé vált, régóta leste az alkalmat, mely őt képessé tegye, e vágyai létesitésének főakadályát elhárítani: Ausztriában magának állandó, biztos, hatékony befolyást szerezni, őt természetes ellenségéből lekötelezettjévé, Törökországra vonatkozó terveire nézve alárendelt szövetségesévé tenni. Azt hitte s okszerűleg kellett is hinnie, hogy Ausztria, általa megmentve, szükségkép az ő hatalmának uszályává leend s mind bel- mind külpolitikájában kénytelen lesz oly nagy befolyást engedni az ő hatásának, hogy e részről nem csak akadályra nem találand többé a Törökországot illető nagyravágyó terveinek valósításában; ha-

nem még jó vagy rosz kedvvel nyújtandó segedelmére is számolhat a megmentett szövetségesnek. Hiszen, épen ilyféle avatkozások s megmentések által szerezte magának Oroszország a múlt időkben a török birodalomra is ama nagy befolyást, mely ezt oly szánandó aléltságra s tehetetlenségre juttatta, hogy jelenleg azt teljes elnyeléssel fenyegethesse. 1849. Május.

Miklós czár tervei a Törökbirodalomra, — miként diplomatiája magát kifejezni szokta, a „beteg emberre" nézve, mint a közel jövendő tanúsítá, már erőfélben voltak. Ezeket a győzedelmes forradalom a Duna völgyében, mely aztán egy, a népszabadság alapjaira fektetett, s a kényuralommal megalkudni nem tudó, erős államot alkothatott s lánczai széttörésére Lengyelországnak is sükeres segélyt nyujthatott, — örökre megsemmisíthette. Az általa megmentett Ausztriában nyerendő befolyása ellenben a Konstantinápolyba vezető utat oly simára egyengetheté, hogy e befolyás megszerzéséért a legnagyobb áldozatok sem látszának igen nagyoknak. Ezért tette ő maga az ajánlatot a segélyezésre; ezért sürgette, saját tartományai veszélyének ürügye alatt, szinte türelmetlenűl annak elfogadását; ezért nem egyezett meg csekély, részletes segély küldésében, hanem hatalmának egész roppant súlyával kivánt fellépni; ezért küldé is be aztán majdnem két százezernyi hadait a legnemesebb önzetlenség színével, saját költségein, minden jutalom s kártérítés nélkül. A befolyásban, melyet Ausztriára nyerni remélt, mind ezen áldozatokért bőségesen megjutalmazva hitte magát.

És úgy látszik, teljesen érezte is az ausztriai kabinet lépésének roppant veszélyeit. Midőn a majdnem reáerőszakolt interventiót végre elfogadta, az orosz befolyás veszélyeinek csökkentése végett, eleinte csak 30,000-nyi segélyhadat kivánt küldetni. De az orosz e kérelemmel már nyerve látván a játékot, e kivánatnak nem engedett, s hatalmának egész súlyával akart fellépni. A lejtőn megindúlt követ nem lehetett már feltartóztatni: az osztrák kabinet ezt is elfogadta, azt hivén, majd a segélynyujtás módjában, az orosz hadak felosz-

1849. Május.

tásában sikerűlend csökkentenie a muszka hadmívelet, s ez által nyerendő befolyás súlyát; s ezóta erre volt irányozva az osztrák kabinet minden ügyekezete.

A két kabinet eltérő nézetei az interventio módja iránt.

Berg tábornok, a czár hadi segéde, april harmadik tizedében Bécsbe ment, hogy az osztrák kormánynyal egyezkedjék a szövetséges seregek közremunkálásának módjairól. E tanácskozások végett a tábornok május 1-jén hg. Schwartzenberg Felix kül-, és b. Cordon hadügyminiszter társaságában Welden fővezér hadi szállására, Pozsonyba jött.

Az osztrák miniszterek s fővezér nézetei a segélynyujtás módja iránt a következőkből álltak. Erdélyben a hadviselést egészen az orosz hadak vegyék át, az onnan kivert s Oláhországban lévő osztrák sereg Malakovszki alatt, ne többé Erdélybe, hanem a bánságba nyomúljon be. A többi orosz hadak, melyeket a czár Magyarországba küldend, ne nagy tömegekben egy ponton, hanem több hadosztályokban, több pontokon, — névszerint egy hadosztály Ungváron át a felső Tiszához, a második Bártfán, Kassán keresztül a Hernádvölgybe, a harmadik Késmárkon s Lőcsén át a Poprádvölgybe, egy negyedik Kubin felé az Árvavölgybe, egy ötödik a Jablonkai szoroson keresztül a Vágvölgybe nyomúljon, s legalább is e két utóbbi hadosztály, az osztrák főseregbez csatlakozva, annak balszárnyát képezze, szükség esetén Komáromot zárja körül, míg az osztrákok egész erejökkel Budapest felé fognak tartani. Szóval, bár Oroszországot segítségül hívták, eleitől fogva féltékenyek voltak irányában, nehogy a diadalt egyedül magának tulajdonítsa; s azért mennél nagyobb volt az erő, melyet Oroszország síkra vezetni szándékozott, ők annál inkább meg akarták azt osztani s úgy intézni az orosz seregek műveleteit, hogy azok hasznosan működjenek ugyan közre, de csak mint segédhadak tűnjenek fel; az eldöntő főmunkálatok pedig az osztrák seregek számára maradjanak.

De Miklós czár nem így gondolkodék. Ő eleitől fogva oly állást akart elfoglalni az osztrák kabinet irányában, mely

neki azon egész befolyást biztosítsa, melyet Ausztriában birni akart. Ő nem segéd-, hanem főszerepet igényelt Ausztria megmentésében s ennél fogva a maga hadait is nem segéd-, hanem főseregnek kivánta tekintetni a magyarok elleni szövetségben. Éreztetni akarta Ausztriával, hogy a diadalt ő, az orosz, nyerte; és hogy alkalma se legyen Ausztriának, ezt valaha csak kétségbe is vonhatni s az által hálatartozását csökkenteni: főfeltételűl kivánta, hogy az orosz seregek függetlenűl s főszerepben működjenek; ennél fogva pedig, ha nem ellenzé is, hogy legszélső jobb szárnyán egy hadosztály, a kölcsönös összeköttetés végett, az osztrák főseregggel egyesűljön, többi hadait azonban tömegesen, saját tábornokának fővezérlete alatt kivánta működtetni. 1849. Május.

E gondolatát, természetesen, egyik fél sem akarta előleg világosan kimondani. Schwartzenberg miniszter már ugyan érlelte magában a hálátlanságot, melylyel utóbb meglepni szándékozott a világot; Miklós czár pedig elégűlten mérlegelé a befolyást, melyet Ausztriára gyakorland, s mely őt képessé teendi biztosan megtalálni a Konstantinápolyba vezető utat: de mind a ketten gondosan takargaták czélzataikat, — amaz az előleges hála s elismerés, emez az önzetlenség palástjával. Innen eredt, hogy a Pozsonyban tartott értekezletekben egyátaljában nem sikerűlt a közreműködés minden részleteit előleg világosan meghatározni; minek aztán múlhatatlan következményei lettek ama változtatások az eredeti munkálati terven, melyek utóbb hol egyik hol másik fél kedve ellen voltak, és azon majdnem viszályokká elmérgesűlt félreértések, melyek a szövetségesek közt kifejlődtek.

Íme tehát ez volt fő s tulajdonképeni oka az orosz interventionak. Miklós czár meggyőződött, hogy a magyar forradalom képes Ausztriát megbuktatni nagy hatalmi állásából s egy új államot alapítani a Dunavölgyén, mely kapcsolatban és szövetségben az európai demokrat párttal és szabadelvű kormányokkal, veszélyessé válhatik Oroszország nagyravágyó, világuralmi terveire nézve. Fentartani kivánta tehát az

1849. Május. osztrák monarchiát, melyről a világ azt hitte, hogy őre a keleten az európai érdekeknek és súlyegyennek; de a melynek gyöngeségét ő jól ismerte, s melyet az interventió következtében egészen a maga befolyása alá esendőnek remélt.

Sokat beszélt a világ akkoron a jutalomról, melyet Oroszország, nyujtandó segélyéért kikötött volna Ausztriától. Voltak, kik azt hitték, hogy Galicziát, mások kik azt vélték, hogy Dalmácziában Cattaro kikötőt kivánta légyen segélynyujtása feltételéül. De fölösleges volt minden más jutalom; Miklós czár teljesen megelégedett azon befolyással, melyet az interventió következtében Ausztriára nyerendőnek hitt.

És ezen, kétségtelennek tartott befolyás mellett még egy más, amannál talán nem kisebb fontosságú előnyre is számított a czár, mit neki az interventió már magában is elmaradhatlan következmény gyanánt biztosított, s mi a Törökországra vonatkozó terveiben hatékony tényezőként szerepelhetett: értjük az interventió által az egész déli szláv fajra s minden más óhitűekre gyakorlandó erkölcsi hatást. E nyereményt neki eleve s még azon esetben is biztosította a magyarországi interventió, ha netalán Ausztria a háláról megfeledkezvén, befolyása alól magát kivonná s más hatásoknak engedne helyt politikájában.

Az interventiónak szükségkép nevelni kellett azon tekintélyt és rokonszenvet, melyet a muszka czár különben is rég óta keresett azon szláv eredetű s óhitű népek közt, melyek Magyarország határaiban s a török tartományokban laknak. E népek közt, melyek keblében az orosz propaganda az izgatásnak, vesztegetésnek, ámitásnak s fondorlatnak minden eszközeivel, titkon s a nélkül hogy azt Ausztria megakadályozni képes volt volna, oly régóta működék; melyekben az orosz propaganda emissariusai, titkos ügynökei, kik közé tartozott magának e népek papságának nagy része is, a czárt egykori megváltójok, szabadítójok gyanánt tűntették fel; melyekben részint nemzetiségi, részint vallási rokonságuknál fogva az orosz iránt különben is természetes sympathiák

teztek; melyek egyházi imáikban nem is törvényes fejedelmökért, kit idegennek tekintettek, hanem az orosz czárért, mint egyházuk fejéért s egykori szabadítójokért könyörögtek; lakjaikban a czár arczképét függeszték a Krisztusé és Szűz-Máriáé mellé tiszteletük, hódolatuk, sóvár fohászaik tárgyaként; — e népek közt az orosz seregek megjelenése, az orosz fegyverek győzedelme szükséges következmény gyanánt vonta maga után a czár iránti rokonszenvnek s ragaszkodásnak egész az ábrándig emelkedését. 1849. Május.

E két nyeremény: befolyásának megalapítása a hála kötelékeivel magához kapcsolandó osztrák udvarnál; tekintélyének ellenállhatatlan növekedése a déli szláv fajú s más óhitű népségek közt, oly nyeremény gyanánt tűnhetett fel Miklós czár lelke előtt, kinél I. Péter czár hagyományos álampolitikája a muszka trónon még nem birt erélyesebb képviselőt, kiben „az orosz eszme“ mintegy megtestesedve létezett, — hogy más jutalomra, az osztrák monarchia fentartásáért hozandó áldozatai fejében, gondolnia is fölösleg volt. És valóban, Miklós, e nyereményekkel teljesen megelégedve, oly önzetlennek mutatta magát az osztrák kabinet iránt, roppant öszvegekbe s véráldozatba került segedelmeért, hogy avval mind előleg, az interventiót a hatalmaknak hírül adó diplomatiai köriratiban, mind utólag is bizvást kérkedheték. A biztosított titkos nyereményekkel óvatos, de annál számítóbb s ravaszabb politikájában egy hatalmas lépést tőn előre czélja felé, melynek tárgya Konstantinápoly s a Kelet fölötti uralkodás. És, bár nincsenek is feltárva előttünk a szt.-pétervári kabinet titkai, egy perczig sem kételkedhetünk, hogy a magyarországi interventióval egy időben már munka alatt volt a terv, mely szerint a czár, a magyar forradalom elnyomása után, a „beteg“ török birodalom gyógyitásába szándékozott fogni, mihelyt a kisérletre a többi körülmények is kedvezőknek mutatkoznak. A magyarországi interventio vert hidat Mentsikow küldetésére 1852-ben Konstantinápolyba, hogy a „beteg ember“ gyógyítását foganatba vegye.

1849. Május.

Bizonyára, valamint éretlenség volna azon csodálkozni, hogy az orosz császár Európának zavart állapotát a maga hatalmának nevelésére felhasználta; és valamint gyöngeség s méltósághiány volna e miatt szidalmakra fakadni egy fejedelem ellen, ki ebben csak birodalma hagyományos politikáját követve, a maga nemzetének nagyságát s dicsőségét tartá szem előtt: úgy igen nagy elfogultság s elmekorlátozottság lenne hinni, hogy valóban az, mit a czár manifestumaiban mond, t. i. saját birodalmának veszélyei s az európai egyensúly fentartásának óhajtása volt az ok, mely őt a magyarországi forradalom ellen fegyveres interventióra indította.

Azonban, ha még valaki kételkedhetnék, hogy a muszkát valóban az előadott indokok birták az interventióra, azokat is teljesen meggyőzheti s minden kétségeiket eloszlathatja azon eddigelé még kevéssé ismert okirat, mely általában nagy világot vet Oroszország politikájára úgy egész Európa, mint különösen Magyarország irányában. I. Péter czár testamentoma óta semmi sem jött nyilvánosságra, mi az orosz politika ismeretére nézve akár érdekesség, akár fontosság tekintetében mérkőzhetnék ezen okirattal. Ezen emlékirat egy magas állású orosz státusférfiú által készíttetett a februári franczia forradalom után, s Miklós czárnak bemutattatván, általa s a birodalmi tanácstól nagy megelégedéssel s jóváhagyással fogadtatott s mintegy oly okmánynyá szentesíttetett, mely az „orosz eszmét“ s politikai irányt híven s jellemzőleg kifejezi. Maga a mód is, melylyel az nyilvánosságra jutott, kezeskedik arról, hogy benne a szt.-pétervári udvar nézetei s érzelmei híven kifejezvék. Ez irat ugyanis 1848 vége felé csak néhány példányban kézirat gyanánt nyomatott ki, úgy látszik, egyedül azon czélból, hogy ekként bizonyos félnyilvánosságra, s így minden zaj nélkül, mintegy a titok fátyola alatt jusson oly manifestum tekintélyére, melylyel az orosz kabinet a maga híveinek tudtára adni szándékozott a maga nézeteit Európa állása s a „szent“ orosz birodalom jövendője, hivatása s iránya fölött. Kellemes dolgot hiszünk tenni olvasóinknak, ha a

fontos okmányt egész, bár egy kissé hosszú terjedelmében ide igtatjuk. 1849. Május.

„Megértésére annak, mi forog fenn ama heves lázban, melyben Európa szenved, a következőt kell figyelembe venni. Egy orosz államirat; az „orosz eszme".

„Nagy ideje már, mióta Európában nincs más valóságos hatalom, mint a forradalom és Oroszország. E két hatalom egymás irányában jelenleg még békében van; de lehet, hogy holnap már harczban lesz egymás ellen. Közöttök semmi alkudozásnak, semmi kiegyezkedésnek nincs helye. Egyiknek élete, a másiknak halála. Az e két hatalom közt kitörendő harcz kimenetelétől függ egész századokra az emberiségnek mind politikai, mind vallási jövendője.

„Oroszország mindenekelőtt keresztény birodalom; az orosz nép keresztény, nem csak hitének igaz volta által, hanem még valami bensőbb dolog által is, mint a hit: ő keresztény azon önmegtagadása és áldozatszelleme által, mely mintegy alapja erkölcsi természetének. A forradalom mindenekelőtt keresztényellenes. A keresztényellenes szellem a forradalom lelke; ez az ő sajátságos, lényeges jelleme. A formák, melyekbe szükségkép öltözködött, jelszavai, melyeket időről időre felvett, minden, még erőszaktételei s bűnei is egyedül függelékesek, esetlegesek. De lényege nem egyéb, mint a keresztényellenes elv, melytől élesztetik. Ez az, meg kell vallani, mi neki ama félelmes hatalmat is kölcsönözte. A ki ezt nem érti, vakul nézi hatvan év óta azon drámát, mely a világ szinterén lefoly.

„A forradalom 1789 óta minden változásain keresztül hű maradt a maga természetéhez; és meglehet, hogy önmaga sem érzé magát életének egy pillanatában is inkább keresztényellenesnek, mint jelenleg, midőn a kereszténység jelszavát, a testvériséget, vette fel magára. Ez épen az, mi apotheosisát elhitethetné. Valóban, hallván mind azon gyermekdeden káromló szónoklatokat, melyek a kornak mintegy hivatalos nyelvévé lőnek, ki nem hinné, hogy az új franczia respublika

1849. Május. nem más okból jött a világra, mint beteljesíteni az evangelium törvényét?

„És e hivatást valóban is ünnepélyesen tulajdonították magoknak ama hatóságok, melyek a forradalomból eredtek, de azon módosítványnyal, melyet az keblében létesíteni magának fentartott; mi nem egyéb annál, hogy az emberiség és önmegtagadás szellemét, mi a kereszténység alapját képezi, a kevélység és erőszak szellemével, a szabad és önkéntes szeretet a kényszerített szeretettel akarja felcserélni; és hogy azon testvériség helyébe, mely az isten nevében értetik és taníttatik, oly testvériséget akar állítani, melyet a felséges néptől való félelem erőszakol ki. Ezen különbségek nélkül az ő országa valóban Krisztus országának látszik lenni.

„És ne engedjük magunkat hibába ejtetni a jóakaratnak azon lenéző neme által, melyet az új hatóságok eddigelé tanúsítani látszottak a katholika egyház és annak szolgái iránt, kik nem elégedvén meg, hogy az reájok tolatik, önmagok is készséggel fogadják; kik a helyett, hogy elleneznék, dicsőitik minden hatalmaskodását, és a kik, a nélkül hogy azokat hinnék, csatlakoznak minden hazudságaihoz. Ha ilyetén viseletben nem volna is egyéb számításnál, már ezen számítás maga is hitszegés lenne. De vannak, kik ezt meggyőződésből teszik: és ez még nagyobb hitszegés. Azonban előrelátható, hogy az üldözések nem fognak hiányozni; mert mihelyt az engedmények határai áthágatnak, mihelyt a katholika egyház kötelességének tartandja ellentállani: azonnal ki fog tűnni, hogy azt nem teheti másként, mint visszatérése által egészen a vértanúságig. Bizhatni a forradalomban, az mindenben hű és következetes leend önmagához mind végiglen.

„A februári kitörés azon nagy szolgálatot tette a világnak, hogy a csalódások minden épitményeit, melyekkel a valóság elfödve volt, földig lerontotta. A legrövidebblátók is megfoghatják már most, hogy Európa történelme harmincz-három év óta nem volt egyéb egy hosszú mystificatiónál. És valóban, mily világ terjed el rögtön ezen egész, bár nem régi,

s tőlünk mégis oly távol multra! Ki nem érti, például, már most, mily nevetséges ingénylet volt a századnak azon egész bölcsesége, mely magával jámborul elhitette, hogy sikerűlt leigáznia a forradalmat az alkotmányos exorcismus által, lelánczolnia annak rettentő erejét a törvényesség egy formulája által? Ki tudna még kételkedni a történtek után, hogy azon percztől kezdve, melyben a forradalmi elv valamely társaság vérébe behatott, annak minden rendszabályai, az egyezkedésnek minden módjai nem egyebek kábító szereknél, melyek képesek ugyan egy perczre elaltatni a beteget, de a bajt nem akadályozhatják meg folyamában? 1849. Május.

„És ím az ok, miérthogy a forradalom, miután elnyelte a restauratiót, mely Francziaországban, mint a tekintélynek utolsó romja, gyűlöletes volt előtte, — azon másik, tőle származott hatalmat sem tűrte jobban, melyet 1830-ban elfogadott ugyan, hogy Európával kibéküljön, de a melyet azonnal megsemmített, mihelyt ez a helyett, hogy szolgájává lett volna, azt merte hinni, hogy annak urává lőn.

„Legyen szabad ez alkalommal egy észrevételt tenni. Miként történhetett, hogy Európának valamennyi fejedelmei, valamennyi státusférfiai közt, kik azt ez utolsó időben kormányozták, csak egyetlen egy van, ki mindjárt kezdettől fogva megismerte, megjelölte az 1830-ki nagy csalódást, és a ki azóta, egymaga Európában, s egymaga talán környezetében is, nem engedte magát általa megszállatni? Szerencse, hogy Oroszország trónján ül e fejedelem, kiben az orosz eszme meg van testesedve; és a világ jelen állapotában egyedül az orosz eszme van elég távolságban a forradalomtól, hogy józanon megitélhesse az eseményeket, melyek abból származnak!

„Miket a császár 1830 óta előre látott, a forradalom nem késett pontról pontra teljesíteni. Minden engedményeket, minden elvbeli áldozatokat, melyeket a monarchikus Európa a juliusi rendszernek, a status quo bálványa érdekében hozott,

1849. Május. elfoglalt a forradalom, felhasználandó azokat a szándéklott felforgatások javára.

„Németországra nézve legtovább s a legcsodálatosabb csalódásokat ápolták magokban az emberek. Azt hitték róla, hogy a rend hazája, mivel hogy békés volt, s nem akarták látni azon rémítő anarchiát, mely ott az értelmiségeket elfoglalta s pusztította.

„Hatvan év alatt ott egy mételyes philosophia teljesen felolvasztott minden keresztényi hitet, s a hitnek ezen teljes hiányában kifejté a mindenek felett kitünő forradalmi érzelmet, a szellem kevélységét, ugyannyira, hogy jelenleg a század ez ostora sehol sem súlyosabb, sehol sem mérgesebb, mint Németországban. Szükséges következmény szerint, a mely mértékben Németország forradalmivá lesz, olyan mértékben fog növekedni gyűlölete Oroszország ellen. És valóban, a nyert jótétemények fejében a forradalmi Németország csak is egy engesztelhetlen gyűlölettel viseltetik Oroszország iránt. Úgy látszik, a gyűlölet e láza jelenleg legfőbb pontját érte el, mert már nem csak az értelmen, hanem még az önfentartás ösztönén is diadalmaskodott.

„Ha e gyászos gyűlölet a szánakozáson kivűl más érzelmet is ébreszthetne, úgy Oroszország bizonyára eléggé megboszultnak tarthatná magát azok által, mik a februári forradalom következtében történtek; mert, úgy látszik, a történelemben páratlan tény, hogy egy egész nép az erőszakoskodásnak legfékezetlenebb perczeiben is majmolója legyen egy másiknak. És ne mondja senki, igazolni akarván ezen oly nyilván utánzott mozgalmakat, melyek Németországnak egész politikai rendszerét felforgatták, sőt magát annak társadalmi rendszerét is enyészettel fenyegetik, — ne mondja senki, hogy azok egy közönséges, őszinte érzeményből támadtak; mert az előtt, ki nincs megfosztva minden tehetségétől látni a szembeszökőt, eleitől fogva világosnak kellett lenni, hogy az út, melyen a feladat megfejtésére indúlt, nem egységre, hanem iszonyú viszályra, helyrehozhatlan vég katastrophára vezet.

„Igen is, meg fogják ismerni, hogy azon egyetlen egység, mely még lehetséges a tényleges Németországra nézve, minővé az történelme által lett, az egyetlen komoly s létesíthető egység elválaszthatlanúl azon politikai rendszerhez volt kötve, melyet magától ellökött. 1849. Május.

„Ha Németország az utolsó harminczhárom év alatt, melyek történelmében tán a legszerencsésebbek, egy hierarchiailag rendezett s felakadás nélkül működő politikai testületet képezett, mi módon juthatott ily eredményhez s biztosíthatta azt? Bizonyára nem más módon mint, hogy azon két nagy hatalom, mely ez országban az egymással három évszázad óta harczoló két elvet képviseli, egymás iránt őszinte barátsággal viseltetett. De maga ezen, oly lassan készűlt, oly bajosan megőrzött egység is vajjon lehetséges-e s tarthat-e oly sokáig, ha Ausztria és Poroszország a Francziaország ellen viselt nagy háborúk végével Oroszországgal szorosan nem szövetkeznek s arra erősen nem támaszkodnak vala? És ez azon politikai combinatió, mely Németországnak, míg a reá egyedül illő egységet megadta, egyszersmind a harminczhárom évi békét is, melyet most felzaklatott, megszerezte. Nincs gyűlölet, nincs hazudság, mely valaha e tényt megczáfolhatná. Németország a tébolyodottságnak egy rohamában felbonthatta azon szövetséget, mely, a nélkül hogy tőle áldozatot kérne, biztosította s védelmezte nemzeti függetlenségét; de ez által minden erős, tartós alaptól is mindenkorra megfosztotta magát.

„De a forradalmi Németország e tekintetben még jelentékenyebb, még keményebb útbaigazítást veend, mert az őt még közelebbről érendi. Valóban nem gondolták meg, hogy megtörvén vagy meggyöngítvén minden régibb hatalmat, alapjaiban felforgatván az ország minden politikai rendszerét, a bonyodalmak legfélelmesbikét, azon kérdést ébresztik fel, mely jövendője, élete vagy halála felett határozand: a népfajok kérdését. Elfeledték, hogy magában azon Németország szívében, melynek egységéről álmodoznak, Csehországban s

1849. Május. az azt környező szláv tartományokban, hat-hét millió ember van, kikre nézve Németország századok óta, nemzedékről nemzedékre, egy perczig sem szűnt meg a külföldnél is roszszabb lenni, kikre nézve az mindig ellenség. Nem ama néhány prágai tudós irodalmi hazafiságáról van itt szó, bár mily tiszteletes is az magában: — ezen emberek nagy szolgálatokat tettek s teendenek is még hazájok ügyének; de Csehország életere nem ebben van. A nép élete soha sem azon könyvekben létezik, melyeket számára nyomatnak; kivéve talán az egy német népet: a nép élete az ő ösztöneiben, hiedelmeiben rejlik; és a könyvek, meg kell vallani, még inkább gyöngítésére s hervasztására, mint szilárdítására s éltetésére hatnak. A mi Csehországnak igazi nemzeti életéből még fenmaradt, az hussitai hiedelmeiben fekszik, elnyomott nemzetiségének ezen örökké eleven óvástételében a római birtoklás ellen nem kevesbbé, mint a német uralkodás ellen. Ez köti őt össze küzdelem- és dicsőségteljes multjával, ez azon láncz is, mely a cseheket még egyesítheti keleti rokonaikkal.

„Nem lehet e tárgynál eléggé mulatni, mert épen ezek a keleti egyháznak azon rokonszenves reminiscentiai, azon visszatérések az ó-hit felé, melynek a hussitismus a maga idejében csak tökéletlen s eltorzított kifejezése volt; mely Lengyel- és Csehország között egy magas választófalat húz, azon Csehország között, mely akarata ellenére tűri a nyugoti jármat, s azon pártosan katholikus Lengyelország között, mely a nyugotnak fanatikus követője s önnönei iránt mindig áruló.

„Mit teend Csehország s vele a hét-nyolcz milliónyi morva és szlovák egy nyelvű, egy fajú nép? Független állapotbá helyezendi-e magát, vagy a német egység azon nevetséges keretébe engedendi magát szoríttatni, mely soha sem lesz egyéb a chaos egységénél? Csehország, daczára azon eszméknek, melyek rajta ma uralkodnak, s azon intézményeknek, melyek szerint holnap kormányoztatni fog, a hatalmas ártól utóvégre is elsodortatik. Nem szükség visszaemlékezni arra, mit 1841-ben Prágában azon tartomány legnemzetiesebb

férfia mondott. „Csehország, mondá Hanka, nem lesz valósággal önmaga birtokában mind addig, míg Oroszország nem lépend be Galiczia birtokába.“ 1849. Május.

„Általában figyelemre méltó dolog azon állhatatos pártolás, melylyel Oroszország, az orosz név, dicsőség és jövendő nem szűnt meg találkozni a prágai hazafiak között még akkor sem, midőn hű szövetségesünk, Németország, a lengyel emigratiót nagyobb önzéstelenséggel, mint méltányossággal gyámolította, hogy Európa közvéleményét ellenünk föllázítsa. Minden orosz, ki Prágát ezen utolsó évek alatt meglátogatta, bizonyíthatja, hogy az egyetlen vád, mely nemzetünk ellen emeltetett, csak azon tartózkodást és langyosságot éri, melylyel általunk Csehország nemzeti rokonszenve fogadtatott.

„Ezen gondviselési törvény most is egy ellenséget készül ellene támasztani, mely bizonyosan nagy szerepet fog játszani annak jövendő sorsa tekintetében, s nem kevéssé fogja siettetni annak beteljesedését. Ezen ellenség Magyarország, a tiszta magyar Hungariát értem. Oroszországnak minden ellenségei közt talán épen ez gyűlöli őt a legdühösebb gyűlölettel. A magyar nép, melyben a forradalmi hevesség a legkülönszerűbb módon csatlakozik egy ázsiai csorda baromiságához, s melyről szintoly igazsággal lehetne elmondani, mint a törökről, hogy csak táborozik Európában, szláv népektől környezve él, kik előtte egyaránt gyűlöletesek. E fajnak személyes ellensége, százados nyugtalankodások és lázongások után is még mindig fogságban látja magát ezeknek közepében. Mind azon népek, melyektől környeztetik, szerbek, horvátok, szlovákok, oláhok egészen a Kárpátok kis-oroszaiig, gyűrűi azon láncznak, melyet mindenkorra elszakasztottnak gondolt. Most pedig egy kezet érez maga felett, mely képes, midőn neki tetszik, ismét összefűzni azon gyűrűket, s kénye szerint összekapcsolni a lánczot: innen van ösztönszerű gyűlölete Oroszország ellen.

„Más részről, a külföldi hírlapok hite szerint, a forradalmi párt vezérei komolyan elhitették magokkal, hogy a

1849. Május. magyar népnek azon nagy hivatása van az orthodox keleten, hogy Oroszország sorsát sakkban tartsa.

„Az egész katonai határvidéken, mely háromnegyedrészben orthodox szerbekből áll, magoknak az osztrák utasoknak tudósításai szerint is, egy kunyhó sincs, hol az osztrák császár arczképe mellett egy más császár arczképe is nem volna látható, kit ezen hű fajok szivósan egyetlen törvényesnek tekintenek. Különben, — miért kellene eltitkolnunk? — nem igen valószinű, hogy azon földrengési rohamok, melyek a nyugotot felforgatják, a keleti tartományok küszöbénél megálljanak; s miként történhetnék, hogy ezen túlzott háborúban, a gonoszságnak ezen keresztháborújában, melyre a forradalom, miután a nyugoti Európa háromnegyedének urává lett, Oroszország ellen készül, — hogyan történhetnék, hogy a keresztény kelet, a szláv orthodox kelet, melynek élete elválhatlanúl a mienkhez van kötve, e küzdelembe ne vonatnék be kiséretünkben? S talán épen általa fog a háború megkezdetni, előre látható lévén, hogy mind azon propagandák, melyektől izgattatik, a katholikus propaganda, a forradalmi propaganda, bár egymás irányában ellenségesek, de az Oroszország elleni közös gyűlölet érzelmében egyesűlvék, — jelenleg nagyobb hévvel működnek mint valaha. Bizonyos, hogy ezeket semmi sem tartóztatja vissza, hogy czéljokat érjék. S nagy Isten! mi volna sorsa ezen, velünk egyiránt keresztény népeknek, ha azok, kitéve mind amaz utálatos befolyásoknak, még azon egyetlen hatalomtól is elhagyatnának, melyhez imáikban folyamodnak. Szóval, mily iszonyú zavarba esnének ezen keleti tartományok, a forradalommal folytatott háború következtében, ha a törvényes fejedelem, a keletnek igaz hitű császára, sokáig késnék ott megjelenni!

„Nem! ez lehetetlen, — az ezredéves előérzetek nem csalhatnak. Oroszország, a hitnek e hazája, nem fog a hitben megfogyatkozni a legfőbb pillanatban; nem fog visszarettenni jövendő nagyságától, nem fog visszalépni küldetése, hivatása elől!

„És mikor volt e küldetése világosabb, kézzelfogha- 1849. Május.
tóbb? Mondhatni, hogy az isten lángbetűkkel irta fel azt e zivatartól elsötétült égre.

„A nyugot veszni indult; minden összeroskad, minden elmerül egy általános conflagratióban: Nagy-Károly Európája szintúgy, mint az 1815-ki szerződések Európája; a római pápaság s a keletnek minden királyságai; a katholicismus és protestantismus; a hit, mely rég megromlott, az ész, mely botorságra tévelyedett; a rend, mely felbomlott; a szabadság, mely lehetetlenné vált; és mind ezen általa összemorzsolt romok felett a civilisatió, mely saját kezeivel gyilkolja meg magát!

„És ha e végetlen hajótörés felett egy szent bárka gyanánt látjuk úszni e még végetlenebb birodalmat, ki kételkedhetnék még akkor is küldetéséről? Hozzánk, gyermekeihez illik-e kételkedőknek, kicsinyhitűeknek lennünk?!“

MÁSODIK FEJEZET.

Az orosz interventió s az európai hatalmak.

1849. Május. Eddig az orosz emlékirat.

Lehet-e ennél kevélyebb, elbizakodottabb és önzőbb, lehet-e gyalázóbb nyelven szólani Európáról? Szólt-e még így valaha fejedelem Európa népeiről s hatalmairól? Egyedül ő van a szív romlatlan érzeményeivel, emberiséggel és igazsággal, mérséklettel és jámborsággal felruházva! S ezen felsőbbségben, az ész és szív ezen tulajdonaiban a czárral még csak az orosz nép s a szláv fajnak némely ágai osztoznak: minden más nép javulhatlanúl megromlott szívében és értelmében; elkorcsult a vallás, kiveszett a hit, elbutult az értelem, lehetetlenné vált a rend és szabadság, elmételyesedett a civilisatió minden más nemzetben! Méltók arra, hogy egy második özönviz törűlje el őket a föld szinéről! Csak ő, a czár és népe érdemes arra, hogy második Noekint meneküljön meg a népek elkorcsulását s gonoszságát tovább nem tűrhető istenek szörnyű haragjától!

Valóban köszönettel tartozik Európa az orosz czárnak, hogy valahára ily nyiltan és leplezetlenűl tudatta vele az orosz gondolatot, orosz eszmét és törekvést. Mert nem kell felednünk, hogy bár ezen emlékirat szerzője nem maga a czár; de oly híven fejezte ki az ennek gondolatát s érzeményeit, hogy, miként napvilágra jöttének módja is eléggé ke-

zeskędik, teljes jóváhagyásával találkozott. Mert ki nem tudja, hogy Oroszországban csak egy akarat kormányoz, egy akarat határoz másolhatlan végitélettel minden ügy felett; s e vas akaratnak számtalan módja volt volna elnyomni, megsemmíteni ezen iratot és szerzőjét, ha ez teljes jóváhagyását nem birta volna? Úgy kell tehát tekintenünk ez iratot, mint magának az orosz czárnak az orosz eszme híveihez félnyilvánossággal intézett manifestumát. 1849. Május.

Egyébiránt commentár nem szükséges ez irathoz; világosan ki van abban mondva, mi Oroszország politikája, mik elvei s czéljai általában Európa s különösen Magyarország irányában, melyet részint az abban lakó óhitű szláv faj miatt, részint a magyar népnek az ő terveit akadályozható szabadságszeretete s függetlenségi szelleme miatt különös figyelemmel kisér. Azon aljas kitörések ellen sem szükség védelmet irni, melyekkel az európai civilisatió fél ezredéves őrét s előharczosát, a magyar népet illeti. Azok után, mik a franczia és német népről mondatnak, a magyar nép sem tarthatja gyalázatnak megbélyegeztetni ily iratban.

Legyen tehát elég megjegyezni csak azt, hogy az orosz interventiónak itt ezen, már 1848 végével köztudomásra jutott iratban fedeztetnek föl valóságos okai az orosz részéről; s hogy ennél fogva mennyire érdekében állott Európának s különösen Francziaországnak minden áron, még egy átalános európai háború esélyével is, megakadályozni ezen interventiót, melynek hordereje nem csak Magyarországra s az osztrák monarchiára, hanem egész Európára kihatott, s Francziaországot életelveiben, Angolországot hatalmának legfőbb érdekeiben nem kis veszélylyel fenyegette. Háborút izent az orosz czár ezen interventió által minden szabadságnak, minden alkotmányos elvnek, miket merő csalódásoknak nevez, s melyeknek elnyomása végett küldé be zászlóaljait. A csapás nem volt ugyan egyenesen Franczia- és Angolországra intézve; de ki nem látta, hogy annak eredményei e két hatalmat is közelebbről fogják érdekelni. Képzeljük csak, hogy Oroszország

1849. Május. Európa ezen átalános zavarában, a franczia és angol hatalom egymás iránti féltékenysége mellett, Magyarország leigázása után mindjárt Konstantinápoly felé vezeti győzedelmes hadait! Miklós czárt valóban ez alkalommal elhagyta az emlékiratban annyira magasztalt szellemereje. Mert ki állott, ki állhatott volna akkor ellen, ha eszébe jut 1849-ben, Magyarország leigázása után megkisérteni, mit 1852-ben megkisértett?... De legjobb esetben is, lehetett-e hinni, hogy az orosz a helyreállítandó Ausztriában nem fog magának oly befolyást biztosítani, melynek hatása az európai politikára veszedelmes?

Nem tudjuk mily diplomatikai tárgyalások folytak e tárgyban Nesselrode státuskanczellár fentebb idézett s a franczia és angol kormányokkal másolatban is közlött körirata folytában, egy részről az angol és franczia, másról az orosz kormány között. Annyi bizonyos, hogy az orosz, mielőtt az interventiót kijelentő manifestumát kibocsátotta, a franczia respublikát, melylyel eddigelé nem lépett volt hivatalos érintkezésbe, a maga részéről elismertnek jelentette. A hírlapok különféle, egymással ellenkező híreket közöltek azon okmányokról, melyek az interventió tárgyában a kormányok közt váltattak. Ezek közől csak egyet ismerünk még, azt, melyet Nesselrode orosz státuskanczellár a franczia és angol kormányoknál lévő követeihez küldött. De ezt, mely nyilvánosságra számítva, az interventióról, már mint elhatározott dologról szól, több titkosabb okiratnak kellett egy s más részről megelőzni. Bár mi volt légyen is azonban ezeknek tartalma, bár mily biztosításokat nyujtott is az orosz ama két kormánynak az iránt, hogy semmi foglalási szándéka sincs, s egyedűl csak a forradalom elnyomására szorítkozandik: a veszély azért nem szűnt meg Európára nézve. Az interventiónak, ha semmi foglalás nem követendé is, két nagy hatású eredménye elmaradhatlan volt az oroszra nézve: befolyásának növekedése az általa megmentendő Ausztriára, mi az európai egyensúlyt zavarta meg; és befolyásának szilárdítása a vele nemzetiségi rokonságban s vallási közösségben lévő szláv, oláh és görög

népekre, mi ismét a keleti kérdés tekintetében veszélyezteté Európa érdekeit. És mind ezek felett 1849. Május.

Az alkotmányos Angolország, mely magát a népszabadság támaszának, védőjének vallja, nézhette-e közönyösen enyészetét egy keletkező népszabadságnak? Mint kereskedelmi hatalom, tűrhette-e az orosznak ez újabb lépését Konstantinápoly felé? Nem kivánta-e saját érdeke, védeni egy népet, melynek vitézségére s barátságára tán a közel jövőben nagy szüksége leend természetes ellensége ellen? És Francziaország, a demokratikus, republikanus Francziaország nem életelveiben szenved-e sérelmet egy nép leigáztatása által, mely a februári forradalom következtében rázta le bilincseit, s oly institutiókat alapított kebelében, melyek a franczia institutiókkal rokonok lévén, természetes köteléket alkottak közte s a felszabadúlt nép között? Bízhatott-e maga élettartósságában, ha Európában mindenütt győz a kényuralom? Nem kellett-e félnie, hogy ha a minden státusszabadságot, minden demokratiát elölni törekvő orosz absolutismus Magyarországban a népszabadságot, demokratiát, alkotmányt elfojtani segítvén, az osztrák kényuralmat helyreállítja, viszont majd ennek segedelmével fog törekedni a nyugoton is megdermeszteni az ifjú szabadságot? „Csak két tényleges hatalom van Európában — úgymond maga az orosz —: a forradalom, melynek elve a nép- és egyénszabadság; és Oroszország, melynek elve a nép- és egyénszolgaság. E két hatalom, e két elv közt semmi szerződésnek, semmi egyezkedésnek sincs helye: egyiknek élete, a másiknak halála.“ Az orosz absolutismus terjeszkedése halála minden európai institutiónak, népi s egyéni szabadságnak. És a demokratikus Francziaország engedheté-e, hogy ezen természetes, halálos ellenségének életereje, befolyása növekedjék Európában?

Úgy van, csak két erkölcsi hatalom, két elv létezik Európában: a népszabadság és a fejedelmi kényuralom elve. A februári forradalom óta e két hatalom ellenséges állást vőn egymás-irányában: itt a demokratia a maga bajnokaival; A franczia kormány és az interventió.

1849. Május. amott a zsarnokság a maga zsoldos hadaival. Francziaország fennen dicsekedett ama szereppel; míg emez elv képviselőjeként az orosz állott síkra. A keresztény szárazföldön egyedül Oroszország maradt menten a forradalom rázkodásaitól: az ő feladata lőn tehát segedelmet vinni a megingott trónoknak, tudván, hogy a demokratia ragadó árja őt is elsodorja, ha szomszédait elsodornia sikerülend; valamint Francziaországnak, a demokratia élesztő kovászának s előharczosának, lőn hivatása védeni mindenütt a maga elveit, nehogy azok végre saját határaiban támadtassanak meg. De sokáig mind a kettő félt megkezdeni az elve szerinti cselekvést, elvének fegyveres támogatását. És ezen egymástóli félelemben, mind a ketten csak tétlen őrködének egymás felett. Oroszország a politikai láthatár egyik szélén ugyanazon irányban mozgott, melyben mozogni látta Francziaországot a másik, ellenkező szélen: magokra hagyta a királyokat, hogy védjék, mint tudják, önmagokat népeik ellen, valamint Francziaország is magokra hagyá szövetségeseit, a népeket. A hallgatag megegyezésnek egy neme látszék szabályozni a két hatalom politikáját, melyeknek hivatása eldöntő befolyást gyakorolni a népek fölött, míg egyik a másikat megsemmíti. A franczia respublika igen eszélyesen viselé magát, midőn születésének első korszakában a béke szavait hirdeté a világnak. A testvériség jelszava szerint az volt akkor hivatása, hogy bizonyságát adja mérsékletének, s a támadásnak és foglalásnak minden félelmét eloltsa a kedélyekben.

A helyzet azonban megváltozott az orosz interventióval. Oroszország kilépvén eddigi várakozó szerepéből, fegyvert ölt egy roskadozó trón mellett s elnyomására a magyar népnek, mely nemzetisége szent jogaira s történelmi alkotmányára hivatkozva, a szabad népek sorába állott. Szövetséget köt a poroszszal, ki megnyitja határait hadseregeinek, és Ausztriával, mely karjai közé veti magát, hogy segedelmével elfojtsa a kebelében haladó demokratiát.

És mi volt e megváltozott helyzetben Francziaország szerepe? Valamint elébb érdekében és kötelességében állott a békét őrzeni; úgy bizonyára most, midőn több nép, az ő példáját követve, sőt általa bátorítva, a független népek családjába belépni akart, szoros kötelességévé lőn s érdekében is feküdt, fennen kijelenteni: hogy a háborút, melyet eddigelé maga előidézni nem akart, a népszabadságot megtámadó Oroszország ellenében bátran elfogadja. A május 8-kai orosz manifestumot casus bellinek tekinteni, volt saját érdekétől parancsolt kötelessége. Mert bár az orosznak, e manifestum kihirdetése előtt gondja volt rá, hivatalos elismerése által megengesztelni a franczia respublikát, a veszély azért nem kevesbedett erre nézve. Csak álarczot öltött magára az orosz, hogy szándékait egy időre eltakarja, alkalmas időben nyiltan föllépendő utóbb azon elvek ellen, melyek közt és közte semmi egyezkedésnek, semmi szerződésnek nincsen helye. 1849. Május.

Ily értelemben ügyekezett működni Magyarország érdekében gróf Teleki László is, a franczia kormányhoz küldött magyar követ. Nagy hiba, mondhatnók, hűtlenség saját elveihez, volt a franczia kormánytól már az is, hogy követünket, ki részben az ő ösztönzésére küldetett Párisba, az osztrák kormány tekintetéből eddigelé hivatalosan el nem ismerte. E tény megfoghatatlan lenne, ha nem tudnók, hogy a franczia kormány, mióta Lajos Napoleon állott annak élén, már a reactió vontató kötelébe kapaszkodott. Teleki tehát, hivatalos tekintélye nem lévén, bár a kormánynál is tett, mit tehetett, jobbára mégis magán úton, a státusférfiak társalgási teremeiben és a sajtó mezején fejtett ki nagy munkásságot, hogy a respublikát az interventió meggátlására birja. És ehhez volt is egy ideig némi reménye.

A magyar ügyek, bár sokáig igen hiányosan, s mi még roszabb volt, hibásan ismertettek, a respublikai pártban általános rokonszenvvel birtak; a mérsékelt, vagy helyesebben mondva, reactionarius párt, és a többféle pártárnyalatokból szerkesztett kormány azonban elfogultsággal, előitélettel vi-

1849. Május.

seltetett azok iránt, azt hivén, hogy a magyar mozgalmak is egy elégedetlen proletarius néptömegtől dajkálva, a socialismusból származtak. Teleki tehát e balvélemények megigazítására fordította munkásságát; több röpiratot s hírlapi czikket bocsátott közre, melyekben nemzeti szabadságharczunk indokait és czéljait, s általában ügyünk állását s az interventió veszélyeit fejtegette, melyek által végre sikerült is jobb eszméket elhinteni, helyesebb felfogást eszközölni ügyeinkről a közönségben. Ennek következtében mind több részvét és rokonszenv támadt a franczia közvéleményben a szabadságáért s önállásáért annyi áldozattal s kitartással küzdő magyar nemzet iránt. Több hírlap mind sürűbben kezdé tárgyalni a magyar ügyet; s míg a demokrat elvűek arról egyáltalában kedvezőleg nyilatkoztak, a mérsékeltek közől is alig volt a „Journal des Débats“-n kivül, mely Ausztriának fogta volna pártját.

Részint e gyakori hírlapi felszólalások, részint Teleki grófnak működései következtében az alkotmányozó nemzeti gyülés is nagyobb figyelemre kezdé méltatni az orosz interventiót Magyarországban. Nem hiányoztak státusférfiak, kik azt az általunk előadott szempontból fogván föl, sokkal veszélyesebbnek látták magára Francziaországra nézve is, mintsem hogy hallgatással vélnék mellőzhetőnek. A tárgy még az orosz manifestumnak Párisba érkezte előtt, a május 12-kei ülésben hozatott először szőnyegre a nemzeti gyülésben. Flocon képviselő a maga pártjának megegyeztével következő interpellatiót intézett a kormányhoz:

Az orosz interventió tárgyalása a franczia nemzeti gyülésben.

„Polgár képviselők! Az utolsóelőtti ülésben engedelmet kértem önöktől interpellatiót intézni a külügyminiszterhez azon események iránt, melyek e pillanatban Magyarországban történnek. Tudom, mily drágák perczei egy oly gyülésnek, melynek élete még csak néhány napig tart. (Bezáratása idejéhez érkezett az alkotmányozó gyülés, helyt adandó a törvényhozó gyülésnek.) S azért lehetségig rövid leszek.

„Kérem a külügyminiszter urat, méltóztassék a kormány nevében kijelenteni, mily részt vett a franczia kormány és diplomatia a Magyarországban lefolyó eseményekben, s miként szándékozik magát a jövőre viselni azok irányában; mit tőn eddig, s mit teend ezután? Az ügy elég fontos arra, hogy választ nyerjen. 1849. Május.

„Ha a gyülés kivánja, el fogom mondani némely kitünő férfiaktól eredt iratok nyomán a jelen helyzetet. (Igen, igen!)

„Harmincz ezer orosz váratik Pozsonyban, más 40 ezer Temesvár felé van indítva; összesen 170 ezer orosz ment már, vagy megyen be Ausztriába; és egy 200 ezer főből álló tartalék indult a dunai tartományok felé. Végre a mai napon Párisba érkezett hírek szerint az orosz császár Olmützbe váratik. Ezen orosz interventió Ausztriában igen fontos tény; kérdezem tehát, mit szándéka tenni a kormánynak?"

Az interpellatióra Drouyn de Lhuys külügyminiszter ily módon válaszolt.

„Polgár képviselők! Mihelyt, úgymond, a franczia kormány értesült az orosz kormány szándékáról Magyarországban fegyveresen interveniálni, azonnal érzé a tény fontosságát.

„Mi Pétervárott, Berlinben, Bécsben és Londonban kijelentők, hogy ily súlyos bonyodalom nem hagyathatik észrevétel nélkül s fel kell ébresztenie egész gondosságunkat.

„Most a diplomatiai egyezkedések útján kell ügyekezni, hogy megakadályoztassék egy oly cselekvény, mely a legnagyobb zavarba hozhatja a keletet, Németországot s egész Európát.

„E tekintetben a kormány mindent megtőn, mit egy bölcs kormány tenni köteles: ügyekezett diplomatiai működések által megelőzni oly tényt, mely neki igen méltónak látszik a sajnálkozásra. Arra, mit szándékozik tenni a franczia kormány, már válaszoltam. Ezen úton fog járni; és ha a diplomatiai eszközök nem lennének elegendők, más szabályokhoz nyúland, melyek iránt azonban a gyülésnek tanácsát eleve kikérendi."

1849. Május. A gyülés többége megelégedéssel fogadta a miniszter e rejtélyes nyilatkozatát, s nem pártolta az interpelláló követ indítványát, miszerint az sürgette, hogy a miniszter egy kinevezendő bizottmánynyal közölje az e tárgyban eddig váltott diplomatiai okmányokat. A gyülés azt gyanitotta-e a miniszter szavaiból, hogy a kormánynak elhatározott szándéka, az orosznak háborút izenni, ha a diplomatia utján az interventiót nem akadályozhatja? — Vagy mivel, néhány nap múlva eloszlandó vala, már nem sokat gondolt oly ügygyel, mely iránt a miniszteriumot többé feleletre nem vonhatja? Nem tudjuk.

Annyi bizonyos, hogy Teleki László amaz értelemben vette a miniszter válaszát; mire annál inkább fel volt jogosítva, minthogy ez magán úton is kijelenté neki, hogy az interventiót semmi esetre sem tűrendi. S e meggyőződésben más nap következő jegyzetet intézett a külügyminiszterhez:

„Páris 1849-ki május 13-kán.

„Miniszter úr! Hallottam a nemes szavakat, melyeket ön a Magyarországot illető orosz interventió ügyében mondott Francziaország nemzeti gyülésén. Kötelességemnek tartom, önnek azért mennél elébb kijelenteni hálámat. Azon nem eléggé ismert és gyakran hibásan méltánylott események színhelyétől való távolság önt nem gátolta a legkomolyabb figyelmet fordítani az ügy megfontolására, melyet állásánál fogva tennie kellett. Az orosz interventió Magyarországban ön részéről oly akadályokra találand, melyeket Magyarországnak és Európának várnia kellett öntől. Ime tehát a franczia rokonszenv hagyományai Magyarország iránt nem mentek feledékenységbe. Fogadja ön ezért hálámat. A múlt korban hazám, mielőtt a Habsburg házzal egyesűlt, királyainak legdicsőbbikét, a Nagynak nevezett I. Anjoui Lajost Francziaország királyainak nemzetségéből nyerte; és a respublika kormánya ma is hozzájárulni akar jövendőnk biztosításához, megakadályozván, hogy idegen erő és eszköz ne fordíttassék ellenünk. Ha ezen idegen eszközök sükert nyerhetnének, e süker igen veszélyessé fogna válni Európa mind szabadságára, mind bé-

kéjére, mind civilisatiójára nézve. Ön ezt megértette; és én megújítom köszönetemet. Fogadja miniszter úr stb. (Aláirva) Gróf Teleki László, országgyülési tag, magyarországi követ." 1849. Május.

Néhány nap múlva azonban köztudomásra jutott az orosz császár manifestuma. Ez bizonysága lévén annak, hogy a kormánynak diplomatiai lépései nem voltak elég hatékonyak az interventió meggátlására, a közönség figyelmét ismét nagy mértékben magára vonta e tény, melynek veszélyességét mindenki általlátta. A május 21-kei ülésben tehát Sarrans képviselő, kapcsolatban a római kérdéssel, újabban is felvilágosítást kért az orosz interventió fölött.

Sarrans képviselő indítványa.

„Jól tudom, úgymond, hogy a miniszter úr azt mondta már önöknek, miképen ő diplomatiai úton működik. Azonban a diplomatiai tárgyalások ideje már elmult ott, hol a dolgok új alakja meg van kezdve, hol az ellenségeskedés, a háború már beállott.

„A dolog több mint fontos, s a gyülés érteni fogja szükségét annak, hogy mielőtt feloszlik, tudja, mik legyenek e körülmények közt Francziaország érdekei, valamint szükségét annak is, hogy ellökjön magától minden solidaritást azon külpolitikával, melynek eddigelé csak egy útja volt: a ravaszság és gyávaság."

A nemzeti gyülés valóban érzeni látszék a Francziaországra nézve abból származó veszélyt, ha Ausztria, melynek hivatása volt, határt vetni az orosz terjeszkedésnek s befolyásnak, az interventió esetében maga is orosz befolyás alá esik. Az interpellatiót tehát, Lacrosse közmunkai miniszter minden ellenzése daczára, a következő ülésben megteendőnek határozta. Május 22-kén ennél fogva Sarrans, miután a római ügyről szólott volna, beszédét a magyarról ekként folytatta:

„Még egy más kérdés is van, melyre felhívni szándékom önök figyelmét. Szólani akarok Oroszország interventiójáról Ausztria belügyeinek rendezésébe. Már rég beszélnek Oroszország nagyravágyó terveiről. Azonban e nagyravágyás még soha sem nyilatkozott világosabban, s annak veszélyessége

1849. Május. soha sem hivta fel sürgetőbben a nemzeti gyülés figyelmét, mint most.

„A miniszter azt mondá egy hét előtt, hogy a kormány diplomatiai egyezkedések által működik, s ha ezek nem lesznek eléggé sükeresek, nem fog habozni hatékonyabb, czélravezetőbb eszközökhöz is nyulni.“

Mondja ezután a szónok, hogy a háború már tényleg megkezdetett, az osztrák határt az orosz seregek már átlépték, s lehet hogy már ütköznek is a magyar seregekkel. Fejtegeti utóbb az orosz interventió jellemét; felolvassa Miklós czár május 8-kai manifestumát, s megemlíti a porosz királynak seregeihez intézett szabadságellenes szózatát is.

„Mit találunk — így folytatja ezután — ezen okiratok lényegében, hol a despotismus minden szándékai kijelentetnek? A szabadságnak minden mozgalmára, minden óhajtására, minden törekvéseire anarchiát kiáltanak az éjszaki udvarok. Ha Olaszország vissza akarja szerezni függetlenségét: az anarchia; ha Lengyelország visszaköveteli szabadságát: ez anarchia; ha a frankfurti diaeta védeni akarja Németország egységét: ez ismét anarchia, mindenütt anarchia.... E szerint tehát fél Európa anarchikus; és az éjszaki civilisatió ezen anarchia legyőzésére működteti szuronyait.

„Mit kell tehát tenni a kormánynak? Talán visszatérni Francziaországnak hagyományos szövetségeseire, XV. Lajos, a respublika és Napoleon szövetségeseire?... A mi természetes szövetségeseink a szabad népek. Szövetkezzenek tehát önök ezekkel; mert csak nem élhetünk elszigetelve.“

Megróván ezután a kormány politikáját, mivelhogy abban semmi állandó, semmi határozott, semmi egyező nincs Francziaország valódi érdekeivel, idézi a szónok, mit Napoleon 1809-ben mondott, miszerint: ha Oroszországnak megengedtetik Európát megtámadni, vérpatakoknak kellend folyni, hogy a civilisatió megmentessék a barbárságtól. „És ezen jövendölés, úgymond — nem készül-e most teljesedni? Szabad-e nekünk nyugton maradnunk ily fenyegető esemé-

nyek közeledtekor?" Említi aztán, hogy Oroszország avatkozásának Ausztria ügyeibe nem más a végczélja, mint Francziaország. Különben miért tett volna mozgásba annyi százezer embert, mennyire a magyarországi mozgalmak elfojtása végett nem volna szüksége. Tehát új coalitió készül, mely az oroszt Európa szívébe hozza, honnan őt aztán, ha magát egyszer megfészkeli, vajmi nehéz leend eltávolítani. Végre pedig e szavakkal zárta be beszédét: „Polgárok, a legfontosabb események vannak készülőben; s ha önök nem teszik kötelességévé a kormánynak, hogy ebbeli politikájáról számot adjon, megérdemelték önök Francziaország átkait." 1849. Május.

A külügyminiszter, Drouyn de Lhuys az interpellatió e második pontjára ekként válaszolt: A külügyminiszter válasza.

„Az orosz kérdés néhány nap előtt már meg volt némileg érintve. Mondám akkor, hogy az orosz kormány magaviselete fölébreszté a kormány gondolkodását azon eventualitások és következmények tekintetében, melyek abból származhatnak. Francziaország megtette észrevételeit Szent-Pétervárott, Londonban, Bécsben és Berlinben, s a dolgok jelen helyzetében nincs mit hozzátennem azokhoz, miket e tárgyban már mondottam.

„Az érdemes szónok azt mondá, hogy itt többé nem lehet már szó csupa egyezkedésekről; hanem erélyes rendszabályokhoz szükség nyúlni. Kérném tehát őt, méltóztassék megmondani, minőkhöz? — s tenne azok iránt külön indítványt is. Mi a kormányt illeti, már mondtam, mit tett légyen...." (Több szó: „mit tehát? semmit!")

A miniszter: „Követte a diplomatiai utat; megtette észrevételeit. (Gúnyos nevetés, felkiáltások.) Más módot nem tud jelenleg. Ha önök mást, ha háborút akarnak: meg kell tenni az indítványt a szószékről, s átvenni annak felelősségét."

A külügyminisztert Guichard, ezt Joly képviselő váltotta fel a szószéken, mind a kettő kikelvén a kormány ellen.

„És önök — úgymond egyebek közt Joly — valóban megelégednének a külügyminiszter szavaival s nem jelölnék

1849. Május.

Joly képviselő indítványa.

ki az utat, melyet követnie kell? És ha mégis legalább tudnák önök, minő válasz adatott a franczia kormány észrevételeire?! Ha mégis bebizonyítanák önöknek, hogy e válaszra számot tartanak, s hogy azon már nem mentek túl: úgy csak megérteném, hogy hagynunk kell őket folytatniok az alkudozást! De mind ebben semmi sincs! Azt mondják nekünk, hogy óvást tettek, Oroszország azonban még nem állítá meg seregeit.

„A jelen körülmények közt nincs más választása a miniszternek, mint, vagy tűrni a királyok szövetségét, vagy háborút izenni. És én, részemről világosan és határozottan mondom; inkább háborút akarok, mint az ország lealacsonyítását s a szabadság megsemmitését. Nem megindulás nélkül mondom ki e szót: háború. Én azonban pártolója vagyok a háborúnak, midőn látom, hogy attól annyira félnek azok, kik a Párisba vezető útat a coalitiónak 1815-ben megmutatták; midőn látom, hogy attól annyira félnek azok, kik csak azért siettek oly nagyon üdvözleni 1848-ban a respublikát, hogy azt öleléseikkel annál elébb elfojthassák. Igen, én inkább akarom a háborút, mint az 1815-ki vésztörvényszékeket, mint Brune tábornok gyilkosait. Akarom a háborút; de nem csak tettetéssel, hogy aztán a szabadság ellen lehessen fordulni. Kivánom, hogy ismertessék el a római respublika; kivánom, hogy szövetség köttessék a szabad népekkel; kivánom, hogy ne engedjük magunkat bebonyolíttatni oly hálóba, melyből aztán nem tudunk kibontakozni; s azért következőleg indokolt áttérést kivánok a napi rendre:

„A nemzeti gyülés úgy tekintvén a czár manifestumát s az osztrák, porosz és orosz közti szövetséget, mint a franczia forradalom által s az 1848-ki május 24-kei határozata által megszentesített közjogi elvek elleni merényletet;

„És óvást tévén a franczia nép nevében azon új coalitió ellen, mely Európa szabadságát fenyegeti:

„Meghagyja a kormánynak, hogy azonnal a legerélyesebb szabályokhoz nyúljon a végett, hogy a népek nemzetisége és függetlensége elvének tiszteletet szerezzen.“

Több szónok nyilatkozata után ezen indítvány mellett és ellen, Cavaignac tábornok s volt kormányelnök szinte ellene emelt szót, azt egyenes háborúüzenetnek állítván, s a végzést, a gyülés rövid fölfüggesztése után, mely alatt nagy élénkség terjedt el a teremben, következőleg kivánta szerkeztetni: 1849. Május.

Cavaignac indítványa.

„A nemzeti gyülés felhívja a kormány komoly figyelmét azon eseményekre s hadi mozgalmakra, melyek jelenleg Európában történnek; és átlátván e helyzet veszedelmeit mind a szabadság jövendőjére, mind a respublica bel s kül érdekeire ajánlja a kormánynak, hogy azok védelmére erélyes szabályokhoz nyúljon."

De sem Joly, sem utánna Ledru-Rollin nem elégedett meg a Cavaignac indítványával; s az utóbbik hevesen kikelvén az orosz ellen, fejtegeti, hogy annak támadása, ha bár nem közvetlenűl, Francziaország ellen van intézve, és inti a kormányt, vigyázzon, hogy a nemzet maga ne határozzon a tárgy felett, mint határozott az 1792-ki julius 25-kén.

Utánna Odilon Barrot elnökminiszter lépett a szószékre, s fejtegetvén, hogy az alkotmányozó gyülés, küldetése végén, nem kényszerítheti háborúra az országot, nem határozhat az országnak ezután követendő politikája felett, egyszerű áttérést kivánt a napi rendre, teljesen mellőzvén az indítványt.

Azonban Crémieux képviselő világosan előadta, hogy miután itt a forradalom és ellenforradalom közt van a harcz, Francziaországnak szükségkép el kell magát valamely részre határoznia; minek következtében Barrot indítványa, a gyülés által, Thiers és Molé pártjának minden cselszövényei daczára 459 szóval 53 ellen félrevettetett.

Bastide képviselő s volt külügyminiszter ezután még egy harmadik, ekkép hangzó végzésszerkezetet nyújtott be a gyülésnek:

„A nemzeti gyülés tekintetbe vévén, hogy az orosz czár nyilatkozata és seregének azt követő mozgalmai által mind a nemzetek függetlenségének elve, mind Francziaország biztos-

1849. Május. sága fenyegettetik: felhívja a kormányt, hogy mind azon szabályokhoz nyúljon, melyek a respublika becsületének és érdekeinek védelmére szükségesek."

Más nap a vitatkozások zajosan megújultak Cavaignac és Bastide indítványa között. Joly, a demokrat párttal, Bastidenak némi hozzátételekkel megtoldott indítványa mellett küzdött. De miután Cavaignac végre kijelentette, hogy a maga szerkezetéhez szigorúan ragaszkodik, ez 436 szóval 184 ellenében el is fogadtatott.

És ez lőn végre a határozat Joly lelkes indítványára, melynek elfogadása annyira beillett volna Francziaország szerepébe; melynek elfogadása az előzmények után, s a respublika által képviselt elveket tekintve, kötelessége, önmaga és a szabadság iránti kötelessége volt volna Francziaországnak. A kérdés az volt: közönyös kiván-e maradni Francziaország, midőn az osztrák és orosz azon nép szabadságának elnyomására szövetkezik, melynek kormányát maga a franczia kormány sürgette, küldene a respublika mellé követet, s ezt, miután hivatalosan még el sem ismertetett, távozási szándékának többszöri kijelentése után mindeddig maradásra tartóztatta, ez által közvetlenűl maga is bátorítván a magyar kormányt a szabadságharcz megkezdésére? Vagy, hű maradván hagyományaihoz, hű maradván alkotmánya szelleméhez s azon elvhez, melynek köszönhette önmaga is respublikai kormányformáját, kijelentse Európának, hogy minden szabadságra törekvő népet kötelessége lévén gyámolítani, az orosz interventió ellen határozottan tiltakozik?

De Francziaország ama félszabályok által, melyekhez nyúlt, nem felelt meg hivatásának. Az orosz már százezernyi hadakat tett mozgásba az absolutismus elveinek védelmére: és Francziaország folyton csak diplomatiai alkudozások mellett akart maradni. A franczia nemzeti gyülés e határozata által önmaga gyilkolta meg lételveit, előrelátható lévén, hogy a kormány ily határozat után nem fog túllépni a diplomatiai tárgyalások meddő terén.

Beküldte volna-e seregeit Oroszország a magyar forradalom elnyomására, ha látja, hogy Francziaország komolyan el van határozva, felvenni a keztyűt, melyet a demokratia és népszabadság elébe dobni akar? Az orosz kabinet titkai közé tartozik. Annyit bizonyosnak tartunk, hogy, ha Francziaország fellép, a demokratia egész Európában megülendé diadalát, s Francziaország oly hatalomra jut a szárazföldön, minővel a nagy Napoleon fénykorában sem birt. 1849. Május.

Fel volt-e ezen pillanatban a háborúra készűlve Francziaország, ha az orosz annak minden tilalmai ellenére megkezdi a háborút? Vizsgálni nem feladatunk. Annyit hiszünk, hogy Francziaország, a szabadságra törekvő népek segedelmével egy pillanatig sem kételkedhetett fényes győzedelméről. Bourgoing Pál, a franczia kormány egykori ügyvivője az orosz udvarnál, egy épen ez időben kiadott munkájában, bár a háborút nem pártolja, kénytelen mégis megvallani, hogy az orosz, birodalmának roppant terjedelme miatt, soha sem képes egy millióra menő hadseregéből annyi erőt összegyűjteni, hogy egyszerre két felé viselhessen háborút. „Ha — úgymond — egy közönséges háború támadván, az egyszersmind a lázadási elemeket is több ponton felszabadítja, szűnjünk meg hinni, hogy Oroszország képes volna azokat leigázni..... Ezekről én saját szemeimmel győződtem meg.“ És a státusférfiú nézeteit Oroszország erejéről igazolta a krimi háború.

Mind ezen eszmék és vélemények, körülmények és lehetőségek mérlegezése élénken foglalkodtatá ez időben a franczia közönséget. A lapok egy vagy más értelemben csaknem naponként hoztak czikkeket az orosz interventióról, s azok nagyobb része, a szabadelvűek pedig kivétel nélkül mind a magyar ügy pártolása mellett nyilatkoztak. Gróf Teleki László mindent megkisértett, hogy a franczia kormányt arra birja, hogy miután a diplomatiai alkudozások czélra nem vezettek, a nemzeti gyülés határzata értelmében „sükeres rendszabályokhoz“ nyúljon. De hasztalan. Az alkotmányozó gyülés, küldetése végén, nem akart többé avatkozni a kérdésbe.

1849. Május. A törvényhozó gyülés pedig, mely május 28-kán kezdé meg pályáját, 500 reaktionárius szellemű tagot számlált a 250 szabadelvű republikánus ellenében. Minek következtében, kivált miután az utolsó miniszteri változással a kormány is egészen a ház többségének szellemében lőn szerkesztve, szó sem lehetett többé szabadelvű politikáról. A monarchiai diplomatia ezentúl teljesen hálójába bonyolítá s vontató kötelére fonta a Lajos Napoleon által családi czélokra vezérlett franczia kormányt. Az ifjú respublika, mely képes volt volna a népszabadság zászlaját győzedelmesen körülhordozni Európában, s a demokratiai elveknek diadalt szerezni a szárazföldön, abban kereste büszkesége kielégítését, hogy az elaggott monarchiák által elismertessék, s azoknak engedelmével visszaléphessen az 1815-ki Európa államrendszerének egyesületébe, melyből a februári forradalom által kilépett. Az 1815-ki elvek s végzések, ha nem is jogilag és formaszerint, de tényleg el lőnek ismerve. Mihelyt pedig a respublika a monarchiai kormányokkal az alkudozás terére lépett a maga létele fölött, a monarchiai, sőt az ennek nyomában járó absolutismusi elv is győzedelmes lőn a párisi kormányban. A mult évi juniusi napok, melyekben a republikanus párt socialistikus töredéke oly idétlenűl lépett a harcztérre, kiigazították a csorbát, melyet a februári forradalom a monarchiai politikán ejtett, s egészen háttérbe szorították a demokrat republikanus pártot, mely az 1815-ki tractatusokat a nemzeti becsület szenyfoltjának tekintvén, az ó monarchiákkal minden egyezkedést félredobott, nem kivánván más szövetséget, mint a nép akaratából származott kormányokét. A mint pedig a demokrat párt legyőzetett, a reaktionárius kormány hallani sem akart többé külháborúról, s nemcsak segedelmére nem sietett az absolutismus és küluralom által fenyegetett magyar nemzeti függetlenségnek és szabadságnak, hanem még maga is sereget küldött Rómába, hogy a respublika romjain helyreállítsa az absolutismust.

És ezen előzmények után s ily körülmények közt történt, hogy midőn Maugin képviselő a junius 25-kei ülésben a

nemzeti gyülés figyelmét ismét visszaterelni szándékozott azon veszedelmek megfontolására, melyek a respublikát fenyegetik, ha az orosz absolutismus büntetlenűl, sőt minden akadály nélkül fojthatja el a külföldön a demokratiai elveket, s ennél fogva az interventió ellen Magyarországban óvást kivánt tétetni: a gyülés általában nagy hidegséggel fogadta az interpellátiót. Tocqueville, akkori külügyminiszter pedig válaszra sem méltatta, hanem a ház többsége által egyszerűen mellőztette Maugin indítványát. 1849. Május.

A franczia kormány s a nemzeti gyülés többsége ekként a monarchiai politika iránti hizelgésből feláldozta Francziaország dicsőségét és a respublika életelveit; mert feláldozta az európai népszabadság ügyét, melynek zászlaját előlhordani ő volt hivatva; mert feláldozta a demokratiai elveket, melyeknek diadalából a respublika származott, — hűtelen lőn eredetéhez. A magyar szabadság a keleten új bástyája leendett a demokratiai elveknek: midőn tehát a franczia respublika a magyar szabadság ügyét végkép elejtette, nem kisebb bűnt követett el történelme szellemén, mint a római respublika elnyomása által; nem kisebb következetlenséggel dobta el magától a februári forradalom zászlaját s azon politikai szerepet, mely hozzá egyedül volt volna méltó.

Igaz azonban, hogy a magyar ügynek sokat ártottak Francziaországban a németországi socialistikus mozgalmak. Bár mennyire ügyekezett is Teleki László tisztább, valóbb fogalmakat terjeszteni Magyarország politikai helyzete és szabadságharczának természete iránt, fájdalom, mégis sok balvélemény maradt a felől a közvéleményben, mintha az is azonos volna ez időszerint másutt kitört socialistikus forradalmakkal. A forradalom felhasznált bennünket a nélkül, hogy nekünk viszont hasznot hajtott volna; sőt egyenesen ártott is, miután e miatt Kossuthot sokáig demagognak, s a legszentebb nemzeti jogokért küzdő honvédeket a badeni Freischærlerek elvrokonainak tartották.

1849. Május.

Később, midőn a forradalom Németországban legyőzetett s az angol közvélemény is mind hangosabban kezdett nyilatkozni a magyar ügy mellett, Francziaország conservativ pártjának közvéleményében is nagy változás történt ügyünk felfogására nézve. „E változás — úgymond valamelyik juliusi számában egy legitimista lap, a „L'Opinion publique“ — oly jelentékeny, hogy szükségtelennek tartanók még ma is mutogatni, hogy sem jogilag, sem tényleg nem helyesek az osztrák kormány által támasztott s az orosz kormány által ismételt vádak azon nép ellen, mely tagadhatatlan nemzeti lételét és százados alkotmányát védi s a felűlről jövő forradalmat törekedik visszaverni. Alig van ma már a politikában és történelemben jártas emberek közől egy is, ki nyiltan és határozottan ne kárhoztatná Ausztriát, hogy ki nem békült Magyarországgal, s ne mentené a magyarok azon tettét, hogy az oroszok bejöttekor, a pragmatica sanctio szavaira támaszkodva, a Habsburg-Lorrain házat trónvesztettnek nyilatkoztatták.“

A közvéleménynek ilyféle nyilatkozatai azonban már későn jöttek: a kormány politikáját, mely különben is egészen a reaktionárius párt befolyásának engedvén helyt, a közvéleményre nem sokat hallgatott, nem volt az többé képes megváltoztatni. Az orosz seregek már az országban voltak, s az interventió, bár jogtalanságáról mindenki meg volt is győződve, bár veszélyes következményeitől Európára mindenki félt is, már fait accomplinak tartatván, hallgatagon tűretett.

Az interventió s az angol közvélemény.

Angolország politikai helyzetét s kormányelveit tekintve, kevesbbé lehetne csodálkozni, hogy e hatalom is oly közönyösen s mondhatni, könnyelműleg tűrte az orosz interventiót Magyarországban, ha minden kétségen felül nem állana, hogy egy részről az orosz avatkozás nem csak fenyegette, de valóban sértette is a keleten az angol érdekeket; más részről pedig hogy Magyarország függetlensége s a vele kötendő szövetség igen kedvezett volna az angol érdekeknek.

És valóban, Magyarország nem a szív érzelmeiben, nem is egyedül a magyar ügy igazságáról való meggyőződésben,

sem végre az angol népnek szabadságszeretetében kereste 1849. Május.
alapjait az angol rokonszenvnek s pártolásnak. A magyar ügy e pártolása nagy előnyöket igért az angol érdekeknek.

Nem szükség fejtegetni, mi veszély fenyegette az angol érdekeket 1852-ben és fenyegetendi még a jövőben is, ha az orosznak ügyes és következetes politikája, s valamely kedvező viszonyok közt előre tolandó fegyverereje által valaha sikerűlend hatalmát a keleten megalapítani. Tudja azt mindenki; s tudja azt is, mi okból támogatja annyira Törökországot a muszka ellen. Azt sem szükség fejtegetni, hogy a keleti szláv fajú népek rokonszenvének a muszka iránt minden öregbedése, s ennélfogva e hatalom erkölcsi erejének növekedése, egy-egy új sérelme az angol érdekeknek. Mily kilátást nyújtott pedig erre az orosznak interventiója Magyarországban, már fentebb előadtuk. Minek következtében, ha bár az angol a szent-pétervári kabinettől vett biztosítások után nem tarthatott is attól, hogy az interventió díjául valamely birtokjutalmat követel magának az orosz: már egyedül a muszka befolyás növekedése a szláv népeknél elég káros eredményt szűlt az angol érdekekre nézve.

Angolország a magyar ügy pártolása által nem csak ezen káros eredményeket megakadályozhatja, hanem egyszersmind hű szövetségest is nyerhet vala a harczias szellemű, az oroszt gyűlölő magyar népben, mely neki a keleti kérdés megoldásában, már saját érdekénél fogva is, a legjobb szolgálatot tehette volna.

Említsük-e még azon egyenes anyagi hasznokat, melyek egy ily szövetségből Angolországra háramlanak vala? Magyarország részint belkörülményei, részint az ipar minden emelkedését megakadályozott Ausztriának politikája miatt gyárakkal mind eddig nem igen birván, a belfogyasztás kielégítése végett a külföld iparához kénytelen folyamodni. Bőségében van ellenben mindennemű nyers termékeknek, melyeket egy gyárország, míg a maga gyártmányait beszállítja, a legjutányosabban szerezhet meg gyárkellékeinek fedezésére.

1849. Május. Oly gyárországnak, minő Anglia, ily cserekereskedés egy 15 millió lelket számító országban felszámíthatlan nyereséget igér. Eddig Ausztria minden vetélytárs, minden verseny nélkül zsákmányolta ki igazságtalan vámszabályai által, melyekkel Magyarországot gyarmati állásba kényszerítette, e cserekereskedés hasznait s a magyar föld dús kincseit. És épen e forrásból merítette a dynasztia pénzerejének nagyobb részét a kényuralom támogatására; épen e forrás elvesztésének, vagy csak megapadásának veszedelme ösztönzé őt most is az igazságtalan háború megkezdésére.

És ezen roppant nyereséggel kinálkozó cserekereskedést, e tizenöt millió nép piaczát Angolország magának számos évekre megszerezhette s biztosíthatta volna a magyar ügy pártolása által. A magyar kormány azon feltétel alatt, hogy Angolország az interventió ellen erélyesen tiltakozzék, s azt közbelépte által megakadályozza, kész lett volna husz-harmincz évre oly kereskedelmi szerződést kötni az angol kormánynyal, mely az angol kereskedésnek Magyarország piaczát akár kizárólag is biztosította volna.

Mind ezen előnyök daczára azonban, melyek a magyar ügy támogatásából Angolországra nézve eredhetnek vala; daczára azon veszélyeknek, melyekkel az orosz hatalomnak a magyarországi interventióból elmaradhatlanúl bekövetkező növekedése az angol érdekeket fenyegette, — az angol közvélemény és kabinet sokáig egészen közönyösen látszék nézni az orosz seregek betörését Magyarországba. A mint a következés bizonyítá, itt is ügyeinknek s helyzetünknek azon fatumszerű ismerethiánya, melynél fogva eleinte önvédelmünk lázadásnak, szent szabadságharczunk egy proletarius tömeg socialistikus vagy épen communistikus fölkelésének tartatott, fosztott meg bennünket a pártolástól. A községek szintúgy mint a lordok házának vajmi kevés tagja volt, kik magoknak a magyar ügyről bővebb ismeretet szerezni érdemesnek tartották. És midőn ezek Magyarország védelmére felszólalva, a miniszteriumot interpellálták, a ház nevetéssel fogadta a

magyar jogok említését, s a miniszter száraz, rövid válaszszal némítá el az interpellálót. 1849. Május.

Legelőször az alsó ház május 11-kei ülésében Osborne képviselő pendíté meg a magyar ügyet. „Óhajtanám, úgymond, tudni: 1-ször. Vajjon vett-e a kormány tudósítást az orosz seregeknek a független Magyarországba menetele iránt? (A ház tagjai nevetésre fakadnak, nem is álmodván, hogy a magyar alkotmány arany bullája csak öt évvel fiatalabb az ő Magna Chartájoknál.) Igen, ismétlem, a szabad és független Magyarországba? Igen valószinű, hogy azok kik nevetnek, egy szót sem tudnak Magyarország történelméből. 2-szor. Vajjon van-e olyféle szerződés, mely Nagy-Britanniát kötelezné elleneznie az orosz seregeknek Magyarországba bemenetét? 3-szor. Van-e szándéka a kormánynak közbenjáróul ajánlkozni az osztrák császár s a magyar nép között?"

Palmerston külügyminiszter, ki minden tudományát a magyar ügyről azon tudósításokból merítette, melyeket lord Ponsonby az osztrák udvarnál lévő angol követ és a szabadelvű, derék Blackwell helyébe küldött Magenis ügyviselő bécsi lapok s osztrák kormányférfiak értesítései szerint szerkesztett, elégnek tartá a következő választ:

„Ma vettem hírt Bécsből, hogy Ausztria Oroszországtól hadsegélyt kért az Ausztria és Magyarország közti háborúra, s hogy e segedelem megajánltatott. A második kérdésre válaszom az, hogy Magyarországot illetőleg semmi szerződés sem létezik, melynek tárgya volna Magyarország függetlenségének biztosítása. A mi végre a harmadik kérdést illeti: Angolországhoz semmi felszólítás sem intéztetett az Ausztria és Magyarország közti közbenjárásra."

Másod ízben Hume képviselő, bár egészen más érdekben, akként intézett jul. 6-án az alsó házban interpellatiót a miniszteriumhoz: vajjon azon változások, melyek Európában történnek, s különösen az orosz interventió Magyarországban nem semmítik-e meg a bécsi tractatusokat? Mire lord Russel ekként válaszolt:

1849. Május.

„Semmi olyféle interventió nem történt, mely a bécsi szerződéseket sértené. A mi viszonyaink és jogaink, melyek azokban megállapíttatnak, épségben vannak, és az mi jelenleg a continensen történik, semmi összeköttetésben nincs azokkal. Az osztrák kormány megkérte az orosz kormányt, lenne segítségére elnyomni az insurrectiót Magyarországban. Ennyit jelentett csak, legalább a mi kormányunknak Ausztria. Oroszországnak semmi szándéka egyébiránt beavatkozni Európa ügyeibe, s az Ausztriának nyújtott segedelme nem zavarja meg a bécsi szerződéseket.“

Osborne kérdé a lordot, miért nevezi a magyarországi mozgalmakat insurrectiónak; s midőn erre Russel azt válaszolá, hogy e kérdésre nem felelhet, jelenté, hogy nem sokára e kérdésre fordítandja a ház figyelmét.

Ez időben mindazáltal már mind élénkebb részvét kezdett támadni ügyünk iránt Angliában. Teleki László Párisban az előadott okok miatt sükeresebben nem működhetvén, Londonba ment, hol egy idő óta Pulszky Ferencz is a kormány megbizásából ügyekezett számunkra rokonszenvet ébreszteni. Nagy részben e két férfiúnak köszönhetni, hogy Londonban is mind helyesebben kezdettek ismertetni ügyeink. A mint pedig a balvélemények tisztultak, s hazánk ismerete tágult, azon mértékben, bár, fájdalom, késől, mind élénkebben mutatkozott a rokonszenv is hazánk iránt a szigetországban; mi aztán lassanként oly átalánossá lőn, hogy már nemcsak a radikal és wigh lapok meleg részvéttel tárgyalták hazánk ügyeit, hanem több miniszteri lap is, mint például a Globe, sőt még a Times is, mely az angol közvélemény leghűvebb kifejezésének tartatik, s irányunkban eddig folyton ellenséges hangulatú volt, több ízben kedvezőleg nyilatkozott roppant közönsége előtt hazánkról, s határozottan kárhoztatta az osztrák kormány politikáját. E lap eddigelé a reactió legerőszakosabb szabályainak alkalmazására bátorítá Ausztriát; de julius óta mind inkább kezdé érezni, miképen azon természetes ellenszenv, melylyel a demokratiai vélemények s institutiók iránt

viseltetik, s melyeknek kiirtására annyiszor unszolta Schwarczenberg minisztert és társait, letérité őt a józan s helyes politikáról e kérdésben. 1849. Május.

„Azon erőszakos rendszabályok — úgymond egyik juliusi számában — melyek Magyarország ellen gyakorlatba vétettek, mikép most már világosan látható, egy valóban utálatos politikából erednek; de azon kénytelenség, melybe magát Ausztria vonatni engedte, hogy most a czár segedelmére szorul, azoknak még sokkal gyászosb szellemet ad..... Esztelenség volna föltenni, hogy Miklós császár, csak mint egyszerű szövetséges vegyül a harczba. Sokkal nagyobb mértékben késziti erejét, s tábornokai sokkal nagyobb befolyást követelnek a háború igazgatásában, mintsem hogy az egész hadjárat haszna ne ő neki jusson. Magyarország most már nem egy fejedelem ellen harczol, kit bizonyos föltételek alatt kész volt volna megismerni, hanem harczol a honi földnek egy gyűlölt idegen általi invasiója ellen... Az európai continens nyugalma s előhaladása komolyan fenyegettetik ezen szövetség által.... Dicsértük a czár állhatatosságát, melynek a vihar idejében tanúságát adta; tapssal fogadtuk protestatióit s mérsékletét; de most lehetetlen meg nem jegyeznünk, hogy beszéde kevesbbé mérsékelt, szándékai sokkal kevesbbé tiszták, mióta alkalma volt, iszonyú katonai erőt hozni a nyugoti Európa határaihoz.“

Kezdé e veszedelmet némileg érezni Palmerston külügyminiszter is, s hírlapja mind ellenségesebb színt öltött Ausztria s Oroszország ellen. „Hihetjük-e, — úgymond az ügyünkhöz hű franczia National — hogy nagyítanánk az orosz interventió veszedelmeit, midőn az általunk emelt vészhang a Manche-on túl is viszhangra talál egészen a Foreign office (külügyminiszterium) teremeiig?“

Azonban lord Palmerston Ponsonbynak ferde s egyoldalú tudósításaitól még elfogultabb volt, mintsem hogy akkor, midőn annak ideje volt, ellene szegült volna az interventiónak. De mennél lassúbb volt ő a helyesebb eszmék elfogadásában,

1849. Május. mennél tétlenebb egy oly veszély elhárításában, melynek az ő ekkori mulasztásának következtében történt növekedése három év múlva Angolországnak sok száz millió forintjába került: annál tevékenyebbek lőnek igaz ügyünk mellett a hírlapok s oly férfiak, kik a közvéleményre befolyással birtak s kik közt hálás elismeréssel említendők lord Dudley-Stuart, Cobden, Osborne, Hume, Rœbuck, Taylor, Thompson nevei. E férfiak a nép ezreitől látogatott meetingeket, népgyüléseket tartottak, a kormánynak is irányt adó közvéleménynek e tárgyra fordítása végett, mi aztán, de fájdalom, későn nagy mértékben sikerűlt is.

Egy ily, a London-Tavernben tartott meeting lelkesen fogta fel a magyar ügyet. „E gyülekezet czélja — úgymond Osborne — az, hogy minden pártnak roszalását felhívja azon iszonyatos és barbár modor ellen, melylyel az osztrák kormány és tábornokok a háborút Magyarországban viselik.“ — „E gyülekezet — folytatja Taylor — Oroszország interventióját Magyarország ügyeibe tényleg és jogilag menthetetlennek s igazolhatlannak tekinti annyival is inkább, minthogy ezen avatkozás sérti a népjogot, a magyarok elévülhetlen jogát, s Európa békéjére, szabadságára s közjóllétére nézve veszedelmes.“ — „Anglia tényleg ismerje el Magyarországot — kiált fel lord Dudley-Stuart —: az igazság szintúgy, mint a két státus kereskedelmi érdekei kivánják, hogy vége vettessék a vérontásnak s azon borzasztó kegyetlenségeknek, melyek az orosz-osztrák seregek nyomait jelölik.“ — Cobden pedig, miután fejtegette volna, „miképen minden igazságszerető népnek, sőt egyes embernek is kötelessége ellentmondani s óvást tenni egy oly igazságtalan s gyalázatos interventió ellen, minő a Magyarország síkjaira rohanó orosz seregek avatkozása,“ felszólítja honfitársait, ne legyenek segedelmére az orosznak, s ha majd ez Angliában státuskölcsönt kérend, ne irjanak alá.

A meeting végre következő indítványt szavazott meg: „A gyülekezet őszinte csodálattal, tisztelettel és rokonszenv-

vel nézi a magyar nemzet azon nemes elhatározását, melylyel őseitől öröklött igaz jogait s alkotmányos függetlenségét az osztrák despotismus megtámadásai ellen épségben fentartani törekedik.“ 1849. Május.

A magyar ügy iránt ekként nyilatkozó közvélemény rokonszenvére támaszkodva, a julius 21-kei alsó házi ülésben Osborne képviselő a ház figyelmét újonnan a muszka interventióra fordította, kivánván, hogy a miniszterium az oroszoknak Magyarországba betörését illető minden irományokat a ház asztalára tegyen.

„Közönségesen azt hitték — úgymond egyebek közt — hogy Magyarország része volna Ausztriának s nem volna független állam. Ez hibás vélemény. Magyarország mindig oasisa volt a szabadságnak a kényuralom tartományai között... 1848-ban V. Ferdinand megegyezett, hogy Magyarország egy új független kormányzatot nyerjen; de 1849-ben hűtlen módon megtagadta a biztosítást. A mostani császár, Ferencz-József, törvénytelenűl lépett Magyarország trónjára, s csak eszköz azok kezében, kik szerzői mind azon, Ausztria s Oroszország közti cselszövényeknek. Semmi közössége sincs a magyar mozgalmaknak a franczia forradalommal; mert amazok már harmincz év óta tartanak. A magyar arisztokratia a szó legnemesebb értelmében veendő arisztokratia, mely a népet mindig védte s gyámolította.“ És miután Kossuth dicséretére áttért, így fejezte be szónoklatát: „Ő a polgári és vallási szabadságot védi, mint Washington; és lord John Russel mégis insurrektiónak nevezé egykor a magyar mozgalmat.“ — „Lehet — szól közbe Russel — hogy nem helyesen használtam e kifejezést; de én nem akartam véleményt kifejezni azon kérdés fölött, vajjon igazolva van-e vagy nincs a felkelés.“ „Mit tett az atyainak nevezett osztrák kormány — folytatja tovább Osborne? — Bombáztatta Velenczét, Milanót, Prágát, Bécset és Pestet. Nem egyedül oly harczról van itt szó, mely a magyar függetlenségért vivatik, hanem általjában a szabadság harczáról a zsarnokság ellen.“

1849. Május.

„E kérdés — szól utána Milnes képviselő — a legnagyobb fontossággal bir. Az Ausztria és Magyarország közti háború, Ausztria részéről a legzsarnokiabb harcz. Azt kivánja, hogy Magyarország tartománya legyen Ausztriának. E kérdés sem nem arisztokratiai, sem nem demokratiai: e kérdés egészen nemzeti... A respublika, sőt még a respublikai kormánymodor sem kiáltatott ki soha Magyarországban. Most csak kormányzóság van az országban, s annak élén Kossuth, e nevezetes ember. A diæta kijelenté, hogy a mostani állapot csak ideiglenes, melynek egy alkotmányos király választása által véget lehet vetni. — E kérdés egy észszerű szabadság elvét foglalja magában. A be-nem-avatkozás a béke állapotát feltételezi; s az a kérdés, miként lehet Európa békéjét fentartani? Azt bizonyára nem lehet úgy, mint lord Palmerston akarná, félszabályokhoz nyúlva."

„Itt internationális kérdés forog fenn — egészíti ki amannak beszédét Rœbuck —, melyet a népjog elvei szerint kell megfejteni. Fájdalom, az interventió miatt nem egyedül az orosz császár tette magát bűnössé. A franczia respublika szintúgy megsértette a nem-avatkozás elvét, mint Oroszország kényura... Az angol nép rokonszenvvel viseltetik a világ más népei iránt.... Angolország beavatkozott Görögország érdekében, s most sem maradhat közönyös Oroszország avatkozásánál Magyarországba stb."

Több szónokok beszéde után végre lord Palmerston külügyminiszter emelt szót.

„Mindenekelőtt tartózkodni fogok — úgymond — olyasmit mondani, mi által azon szemrehányást vonhatnám magamra, hogy kevéssé barátságos érzelmeket ápolok az osztrák birodalom és kormány iránt... Ausztria oly hatalom, melynek irányában az angol kormány sok tekintetnél fogva a tisztelet érzelmeit köteles ápolni. Ausztria a mi szövetségesünk volt a legfontosabb európai ügyekben; s ezen szövetség emlékezetének a becsülés érzelmeit kell ébresztenie minden angolban, ki hű a nemzeti hagyományokhoz. Igaz, hogy Ausztria, nem

ugyan önhibájából, hanem az ellenállhatatlan szükség kényszerűségéből ezen szövetségből gyakran visszavonult s megszakasztotta kötelmeit, melyek őt Angliához kapcsolták. De ilyféle körülmények nem csökkenthetik a becsülést, melylyel a két kormány egymás iránt tartozik. 1849. Május.

„Egyébiránt magosabb tekintetek is vannak, melyeknek minden európai státusférfiú szemében fontossá kell tenniök Ausztria lételét. Ausztria az európai egyensúlynak egyik legfontosabb eleme. Ezen birodalom, Európa közepén, korlátja egy részről a foglalásoknak, másról az invasiónak; s az európai szabadság érdekében fekszik, hogy Ausztria az európai hatalmak közt fenmaradjon. Következőleg mind az, mi közvetlen, vagy bár közvetve s távulról is oda irányozna, hogy Ausztria nagyhatalmi helyzetéből másod rangú állammá sülyedjen, ártalmas volna Európára nézve, s nem lehetne eléggé óvást tenni ilynemű irány ellen. — Mondatott, hogy Ausztria nem azonosodott az európai szabadság haladásával, s a continens nagy részének véleménye szerint, az osztrák politika ellene volt a szabadság haladásának.

„Úgy hiszem, ez iránt már elég mondatott, s én nem fogom követni a szónokokat, kik megelőztek; én nem fogok nyilatkozni Ausztria s a magyar nép felett. Azt hiszem, Ausztria és a magyarok közti háború megnyerte az angol nép szivét a magyarok ügyének; azt hiszem, a kérdés, mely jelenleg Magyarország síkjain eldöntetik, a körül forog, vajjon Magyarország megtartja-e nemzetiségét? Lehetetlen fájdalom nélkül nem látni, oly iszonyú seregeket mozogni egymás ellen, miként az Magyarországban történik. Ha Magyarország elpusztíttatik, nem kell szem elől veszteni, hogy magának Ausztriának egyik nagy erőforrása fog benne megrontatni.

„Kivánatos volna, hogy e nagy harcz békésen egyenlíttessék ki a viszálkodó felek között. Az angol kormány azt gondolá, hogy mind eddig semmi alkalom nem nyújtatott neki beavatkozni; de kötelessége lenne a kormánynak ilyféle

1849. Május. alkalmat el nem mulasztani, ha az ajánlkoznék. Az angol nép a béke fentartását kivánja; a legjobb barátságban kiván lenni a világ minden népeivel. De tudatnunk kell minden nemzetekkel, hogy Angolország nem fog roszat cselekedni, s hogy más országok kötelesek tisztelni Angolország becsületét.

„A helyzet, melyet Anglia elfoglal, nem engedi, hogy szenvedőleges nézője legyen annak, mi más országokkan történik; de vigyáznia kell a beavatkozás módjára nézve. Anglia erős, s véleményét kell győzedelmessé tennie... Vannak esetek, melyekben Angliának nem kell sietni beavatkozásával oly országok ügyeibe, hol a háború már kitört. Mind az, mit jelenleg tehet, abban áll, hogy barátságosan minden erejét ráfordítsa, miszerint az ügyek a hadakozó felek közt elintéztessenek."

Palmerston után a lelkes lord Dudley-Stuart emelt szót; és miután a magyar alkotmányt és Kossuthot lord Hamilton rágalmai ellen védte volna, imígy folytatá beszédét: „Az orosz czár interventiója tényleges megsértése a nemzetek jogának. (Helyeslés.) Egyébiránt Ausztriának jelenlegi császára sem jogilag sem tényleg nem volt császára Magyarországnak, midőn Oroszország segedelméhez folyamodott, s miután seregei gyalázatosan megverettek s kiűzettek Magyarország földéről.... Én részemről szerencsét kivánok nemes barátomnak, a külügyminiszternek, mondott beszédéhez.... Ausztria lebékózott kezekkel s lábakkal dobta magát az orosz karjai közé; s félek, nincs messze az idő, midőn a muszka birodalomnak tartományává aljasúland.... Ezen tárgyalás legalább is felvilágositá a kérdést, s tudtára adta az országnak, mi légyen az alsó ház véleménye e fontos tárgy felett."

Wild képviselő, befejezőleg, biztositani kivánta az országot az orosz politika ellen, mely a nyugoton is évről évre tovább terjeszti hatalmát; miután csaknem egészen elzárta a Feketetengert, most a Dunát is el akarja zárni.

Osborne pedig ezek után újra felszólalván kijelenté, hogy miután a nemes lord Palmerston állítá, hogy az interventió iránt nem vett semmi hivatalos iratokat, — indítványát visszavonja. 1849. Május.

Szükséges-e czáfolatába ereszkedni lord Palmerston okoskodásának, s kivált azon állításának, „hogy Ausztria az európai egyensúlynak egyik legfontosabb eleme“, s hogy „e birodalom korlátja egy részről a foglalásoknak, másról az invasiónak“? Szükséges-e mondani, hogy e szerepet, melyet az európai állampolitika a maga rendszerében Ausztriának kitűzött, e hatalom már elébb sem töltötte be, mint kellett volna? Avagy korlátja volt-e ezen birodalom a foglalásoknak és invasiónak, midőn az aldunai tartományokban, melyekre pedig a történelem a magyar királynak még némi jogot is adott, — az orosznak, a maga pótolhatatlan kárára, eldöntő befolyást engedett, s még azt is tűrte, hogy a Duna torkolata egyenesen orosz kézre jusson, s ez által Ausztriának és Magyarországnak e hatalmas folyamon keresztül a Keleten virágzóvá válható kereskedelme lehetetlenné tétessék? Bizonyára, mihelyt Ausztria megszűnt bástyája lenni azon anyagi s erkölcsi érdekeknek, birtokviszonynak és civilisatiónak, melyet az orosz hódítási szellem s világuralomra vágyó politika oly nyilvános veszélylyel fenyegetett: Ausztria elvesztette létele szükségének alapját. Azon perczben pedig, midőn az osztrák kabinet Oroszország irányában, melyet ellensúlyozni volt fő hivatása, még saját függetlenségét is feláldozta; midőn még saját népei ellen is, melyeknek erejével kellett volna gátot vetnie az orosz hatalom terjedésének, épen ezen orosz hatalmat hívta segedelmű: Ausztria nem csak szükséges megszűnt lenni az európai súlyegyenre nézve, hanem létele egyenesen megzavarta e súlyegyent; s ennek érdeke azt kivánta, hogy helyében egy más hatalom emelkedjék, mely képes legyen Európát a kozák uralom veszélyeitől megmenteni. Ausztria Oroszország karjai közt, Ausztria Oroszország befolyása alatt, saját népeivel pedig meghasonlva, egyaránt veszélyessé vált

1849. Májns. az európai súlyegyenre és civilisatióra. Hogy Ausztria az orosz interventió után az európai érdekek védfaláúl szolgálhasson, azt maga lord Palmerston sem hitte többé a fenforgó körülmények közt, s azért mondá a Foreign officeból sugallt Globe egyik juliusi számában: „még mindig hiszszük, hogy a magyarok igaz ügye legyőzheti a túlnyomó számot, s a magyar épen úgy megverheti a kozákot, mint megverte az osztrákot, egyedűl, minden kül segítség nélkül. Hiszszük még, hogy a török kormánynak is felnyitandja szemeit, a tizenegyedik órában, az őt magát is fenyegető veszély, s belátandja, miként neki önfentartásának kötelessége azt parancsolja, hogy Magyarországot minden egyéb tekintetek mellőztével támogassa. De egyszersmind azon gondolatot sem fojthatjuk el magunkban, hogy e mostani válság olynemű, mely a nyugoti hatalmak erélyes közbelépését (interference) szükségessé teszi; s nekünk úgy látszik, hogy a béke azon védszónokai feltünőleg következetlenűl cselekszenek, kik az eleven szellemet a holt betűknek feláldoznák s visszarettennének azon egyetlen eszköztől, mely által a békét sükeresen és tartósan biztositani lehetne.“

Bizonyára lord Palmerstont is nem az tartóztatá a magyar ügy erélyesebben támogatásától, mintha az orosz védenczévé lett Ausztriát is fontos elemnek tekintette volna az európai súlyegyenben. Az, mi Angolországot a cselekvéstől visszatartá, nem egyéb volt, mint a keleti kérdés élére állításának s az 1815-ben megállapított európai státusrendszer átalakításának végzetszerű félelme. Angolország öreg státusférfiai, kik a kormányon ültek, féltek újítani, féltek megkezdeni ama kérdések megoldását, mely nagy változást hozanda Európára; mely megoldás azonban, az ügyek és viszonyok természete szerint, elmaradhatlan lévén, annál nehezebbé válandik a szabadság és civilisatió érdekében, mennél továbbra halad, s idő multával mennél több alkalom engedtetik a kényuralomnak magát megerősítnie.

Ez idő szerint Angolországnak mind a kettőre nézve tagadhatatlan előnyök kinálkoztak, oly előnyök, melyeket, hogy megragadni s felhasználni elmulasztott, már rövid három év múlva is méltán szemrehányást tehetett magának mind a keleti kérdés, mind a többi európai bonyodalmak tekintetében. Tagadhatatlan, hogy az orosz interventió megakadályozása, vagy ha azt megakadályozni nem lehete, az angol-magyar szövetség az osztrák monarchia szétbomlását vonandá maga után. De volt-e oka ettől tartania Angolországnak? Úgy hiszszük, hogy ezen monarchia szétbomlásának, ha államelveit gyökeresen meg nem változtatja, előbb vagy utóbb múlhatatlanúl be kell következni; mert ezen oly ellentétes elemekből álló conglomeratiónak nincs önmagában életalapja, s jelen létezésének föltételét még csak a szuronyok hatalma képezi. Minden nagyobb rázkódás, mely Európát éri, e hatalmat alapjaiban ingatja meg. És ha majd egykor ily rázkódás alkalmával valóban szertemállik, oly kedvezők lesznek-e a körülmények egy új státusrendszer megállapitására, mint 1849-ben valának, — ki tudná megmondani? 1849. Május.

Az 1849-ki körülmények közt ellenben a forradalmak zavarában már világosan mutatkoztak az alakzatok, melyek e monarchia szétbomlásának következtében az új státusrendszert, az egyetlent, mely Európának tartós békét adhat, képezendők valának. Mert mik lettek volna e változásnak valószinű eredményei? Bizonyára nem mások, mint, hogy az osztrák monarchia helyett a Duna völgyében egy demokratiai alapú állam-szövetség alakul, melyek magkövét Magyarország képezendé, s mely már életelvénél fogva erős, legbiztosabb védgátot vethet vala az orosz terjeszkedésnek, s alakulása által részben már a keleti kérdést is megoldandó vala; továbbá, hogy a német százfejűség egy erős birodalommá tömegesül, egy részről Francziaországgal, más részről ama dunavölgyi új államtömbbel való szövetsége által szinte az orosznak vetendő ellensúlyt; és végre, hogy az olasz tartományok, jármaik alól felszabadúlva, nemzetiségök közös kapcsa által

1849. Május. szinte egy hatalmas, egységes státussá alakulandának. Az új státusrendszer létalakjait ekként egy Francziaország, egy Olaszország, egy Németország, egy dunai állam-szövetség, s egy Oroszország valának képezendők.

Es vajjon Angolországnak volt-e oka aggodalmasan tekinteni ezen új alakulásra? Nekünk úgy látszik, hogy ezen alakulás, melyet részben az egymástól eddig erőszakosan elszakasztott rokon, részben az egy érdekű népek természetszerű egyesülési vonzalma, és pedig, mi fő figyelmet érdemel, nem a kényuralom és zsarnokság, hanem a népszabadság érdekében, nem foglalási s világuralkodási vágyak, hanem a néptestvériség alapján eszközlend vala, — Angolország érdekeinek már annál fogva is a lehető legkedvezőbb volt volna, mivel csak ilyféle státusrendszeri alakulás biztosíthatja a békét tartósan Európában.

És valóban, ki nem érzi, hogy az 1815-ki státusrendszer, melynek épsége már is annyi sérelmet szenvedett, nem állhat fen, nem fog fenállani sokáig? Az ó monarchiák diplomatiája hasztalan erőködik tatarozni ezen már roskadozó épületet, hasztalan ügyekszik meggátolni a népek sóvárgásainak, sympathiáinak, törekvéseinek teljesűltét. Elébb vagy utóbb, de kétségtelenül meg fog történni, mi elfojthatlanúl él a népek eszméjében és szivében. És mennél több akadályokat halmoz fel az ó monarchiák politikája a népek ezen eszméje s vágya valósultának ellenében, annál erőszakosabb lesz egykor a kitörés, melynek hatalma aztán Angolországot is érzékenyen megsebesítheti. Angolország feladata e kitörés erőszakosságát mérsékelni, a rázkódást, mennyire lehet meggyöngíteni.

És mikor foghatta fel s hajthatta volna végre Angolország e szerepet egyezőbben saját érdekeivel, s lesz-e még arra valaha oly kedvező alkalma, mint volt 1849-ben?... A történelem majd megfejti s evidentiára hozza e kérdést, mely most még csak vélemények, jóslatok tárgya lehet. Meg vagyunk azonban győződve, hogy Angolországnak szintúgy mint Francziaországnak még az 1856-ki párisi békekötés után is több-

ször leend oka megbánnia, hogy az orosz interventiót tűrte 1849. Május.
Magyarországban; meg vagyunk győződve, hogy Angolország egykor még sokkal érzékenyebben meglakoland, mint az a krimi háború által eddig történt, azon hibájáért, hogy oly makacsul ragaszkodék az 1815-ki státusrendszerhez, valamint Francziaország már is érzékenyen lakol a miatt, hogy 1849-ben az ó-monarchiák politikájának vontató kötelén eltéríttetni engedte magát azon természetes útjától, melyet a februári forradalom elvei elejébe szabtak.

HARMADIK FEJEZET.

Az orosz interventió s a magyar kormány.

1849. Május. A juliusi franczia forradalom óta lefolyt világtörténelem bizonyítja, hogy a nagyhatalmak közt azon elv közönséges elfogadásra talált, miszerint, egyezőleg a szabadság és népjog mai fogalmaival, minden népnek teljes szabadság és függetlenség engedtessék saját belügyeinek rendezésében. A nemavatkozás elve 1830 óta több ízben kimondatott és szabályt adónak tekintetett az európai politikában a kormányok által; a népek törvényszéke pedig egyértelmű verdict-tel szentesítette ezen általok örömmel üdvezlett elvet, mely annyira biztosítja a népjogot és haladást, s oly öszhangzásban áll a jelen kor eszméivel és erkölcseivel. Ezen elv azóta oly anynyira szabályává lőn az európai nemzetközi politikának, hogy az ellenkező elvből származó tények több ízben casus belli gyanánt tekintettek. Maga Oroszország is elfogadta ezen elvet; sőt többször, kivált a lengyel felkelés korában fenyegetőleg lépett fel más hatalmak, különösen Ausztria ellen a non-interventió elvének védelmére. És most Oroszország mégis az ellenkező elvet foganatosítá; Angol- és Francziaország pedig, melyek különben egymás közti viszonyaikat illetőleg oly féltékenyek valának ezen elv tekintetében, mégis megengedték, hogy Oroszország ezen elvet megsértse; mi egyébiránt annál nagyobb figyelmet érdemlett volna, minthogy ezen elvsértés épen Oroszország által történik, azon absolut katonai

szerkezetű hatalom által, mely tetteiben a maga akaratán kivül semmi korlátot nem ismer, azokért senkinek nem felelős, s azért mindent merhet; valaminthogy tényleg is bebizonyítá, miképen a nem-avatkozás elvét, midőn az érdekeire nézve kedvező, elfogadja, midőn pedig azokkal ellenkezik, önkényleg megsérti.

De bár a mondottak szerint minden tekintetben jogtalan, az európai politika elfogadott elveit nem kevésbbé, mint Angol- és Francziaország közös és külön érdekeit egyaránt sértő, egyaránt fenyegető volt is az orosz interventió; s bár az ennél fogva a világ előtt, kivált pedig Magyarországban sokáig hihetetlennek látszott is: mialatt a franczia és angol diplomatia alkudozott, a parlamentek vitatkoztak, mégis valóban megtörtént. —

Berg orosz tábornok s táborkari főnök, néhány más orosz tiszt kiséretében, még a manifestum megjelente előtt, april utolsó napjaiban Bécsbe érkezett s többszöri tanácskozása után a hadügyminiszterrel s herczeg Schwartzenberggel, május 3-kán a két miniszterrel együtt Pozsonyba, Welden fővezérhez utazott, kinél aztán ismét több napi tanácskozások tartattak. Az orosz hadak ez alatt mind nagyobb és nagyobb tömegekben érkeztek az osztrák határszélek felé.

A magyar határszéleket csaknem köröskörül elállott osztrák s már gyülöngő muszka hadak annyira megakadályozták az ország közlekedését nem csak magával Ausztriával, hanem más európai országokkal is, hogy csak néha, mintegy lopva lehetett külhíreket hallani. Más hírlapok alig jutottak a kormány kezébe, mint a melyeket portyázó csapataink az ellenséges táborban elfoglaltak, vagy melyeket egy-egy elszánt hazafi életveszélylyel csempészett be. Mióta Erdély és a bánság felszabadult, némely franczia lapok jöttek ugyan időről időre Törökországon keresztül; de jobbára igen későn. Mindazáltal az osztrák kormánynak május 1-jén kelt nyilatkozata, melyben az orosz interventió elfogadását jelenti, s egyéb hírek is az orosz seregek közeledte felől még május közepe előtt

1849. Május.

tudtára estek a kormánynak. Galicziába küldött kémek szinte azt hozták hírűl, hogy már nagy számú muszka seregek léptték át az osztrák határokat, s bár igen lassan, Magyarország felé tartanak. Végre külföldön lévő követeink is bizonyosnak hirdették a fegyveres orosz interventiót.

A diplomatia elhanyaglása Kossuth által.

Kossuth azonban, megfoghatatlan könnyelműséggel, miként általában elmulasztá több gondot fordítani a küldiplomatiára, úgy most is sem az osztrák és orosz közt létrejött szerződésnek, sem azon lépéseknek, melyeket a többi nagyhatalmak tettek az interventió ügyében, nem ügyekezett annak idejében kellő tudomására jutni. Egyike volt ez Kossuth legnagyobb hibáinak. Ő, ki annyi buzgalommal állítá ki az országban a hadviselés sükerére szükséges erőket, azon elvből indulva ki, melyet gyakran lehetett hallani ajkairól, hogy „legjobb diplomatia: megverni az ellenséget", a sükernek ezen jelentékeny tényezőjét csaknem egészen elhanyagolta. Francziaországban lehető buzgalommal működött ugyan gróf Teleki László; Angolországban mindazáltal, honnan pedig, miután annak érdekeit sérté leginkább az interventió, ennek meggátolása tekintetében legtöbbet is remélhetett az ország, sokáig még csak képviselője sem volt kormányunknak, míg végre Pulszky Batthyáni Kázmér külügyminisztertől valamikor május végével vett hivatalos megbízatást. Hasonlókép Törökország is kifeledtetett a számításból, míg aztán május folytában gróf Andrássy Gyula nyert oda kiküldetést; holott e hatalmat közvetlen szomszédsága miatt is megnyerni főbb feladatai közé tartozott a kormánynak.

Nem lévén e szerint eléggé biztos és bő tudósítása a külhatalmak politikájáról, nem csoda, hogy Kossuth igen nagy tévedésben volt az iránt, s jobbára saját véleményét tartván a külhatalmak véleményének, önalkotta képzeletekkel mystifikálta magát is, másokat is. Az orosz interventiót ő s vele együtt a kormány többi tagjai oly veszélyesnek tartották Európára nézve, — miként valóban az is volt — miszerint nem hitethették el magokkal, hogy az angol és franczia

kormányok azt megengedhessék. Azon hit gyökerezte meg magát a kormányban, hogy ha segedelmére lenne is az orosz Ausztriának, annak seregei nem lépendik át a magyar határt, hanem csak a császári örökös tartományokat szállandják meg, hogy az azokban létező osztrák seregeket is alkalmazni lehessen Magyarország ellen. Teleki László, párisi képviselőnk ugyan a múlt év vége óta nem szűnt meg figyelmeztetni Kossuthot, hogy az interventiót, ha különben az az orosznak és Ausztriának, mi igen valószínű, szándékában létezik, sem az angol sem a franczia kormány nem fogja meggátolni; s azért tanácslá, hogy a háborúra kétszeres erőfeszítéssel készűljön ugyan, s ha lehet Bécsbe ügyekezzék jutni; de e mellett ragadjon meg minden alkalmat az alkudozásra, mely, ha czélra nem vezetne is, egy részről legalább időnyereséget szerezhet; más részről az európai hatalmak előtt is minden esetre hasznunkra válandik, úgy tüntetvén elő ügyünket, mint melyet mérséklet vezérel, s nem egyedül fegyverrel szándék kivívni. Hasonlókép tudósítá őt több ízben Szalay László is ki, miután Frankfurtban teendője nem maradt, mint említők, részint Párisban, részint Londonban ügyekezett érdekeinket támogatni. 1849. Május.

Kossuth azonban nem tudta elhinni, hogy oly engedékenyek legyenek a nyugoti hatalmak az orosz interventió irányában. Miként gondolkodott ő ez iránt, különösen Angolországra nézve, megmondá maga egy levelében, melyet 1850-ki aug. 22-kén Kutahiából írt Teleki Lászlónak. „Én nem tudom — mond egyebek közt — lord Palmerston miként jutott azon reputatióhoz, hogy a magyar nemzetet pártolta. Nem tett értünk semmit, s helyeselte vagy nem, az mindegy, de eltűrte az orosz interventiót... Én megvallom, nem hittem lehetőnek, hogy ezt eltűrje; azt gondoltam, hogy ha a czárnak elhatározása már bizonyossá lesz, ezt oly veszélyes dolognak lesz kénytelen tekinteni a lord hogy, ha protestatiója nem használand, okvetlenül azt fogja mondani: kisértsük meg elébb diplomatikai úton a magyarok s Ausztria közti kiegyenlítést, ha a magyarok elbizakodott makacskodása miatt nem sikerül Kossuth véleménye az interventiióról.

1849. Május. a kiegyenlítés: én — Anglia — is részes akarok lenni a magyaroknak békére kényszerítésében; de unilateralis avatkozással az európai egyensúlyt felforgatni nem engedem; ha pedig Ausztria miatt nem sikerül a kiegyenlítés s a czár mégis segíteni akarja őt a magyarok elnyomásában, én meg a magyarok mellett interveniálok. — Ezt vártam, mert lehetetlennek véltem, hogy az európai egyensúly ily deplacirozása Anglia akaratja nélkül, vagy épen ellene megtörténhessék stb."

Egyezők voltak Kossuth ezen hitével Pulszky tudósításai Londonból, melyeket ez még megbizatása előtt intézett hozzá. Pulszky szerint az angol kabinet határozottan ellene nyilatkozott volna a fegyveres interventiónak; sőt el volt volna arra is határozva, hogy mihelyt az orosz magyar földre lép, hajóhadát azonnal a Feketetengerre küldi Sebastopol s más orosz kikötők ellen. E híreknek miben veté meg alapját Pulszky, nem tudjuk; de miután azok Kossuth meggyőződéseivel megegyeztek, annyi hitelre mégis találtak, hogy Kossuth s a miniszterium, melylyel egyébiránt ő erre vonatkozó minden adatait nem is közlé, — mindaddig nem lőn teljesen meggyőződve a muszka interventió valóságáról, mígnem az orosz hadak tényleg átlépték a magyar határokat.

Ennél még csak az lehet vala nagyobb könnyelműség, ha a magyar kormány épen semmi készületekről nem gondoskodott volna azon esetre, ha az orosz bejötte netalán mégis megvalósulna. De ezt nem lehet vádul felhozni a magyar kormány ellen; bár egyébiránt mind a mellett sem fejtett ki minden lehető munkásságot, hogy a muszka betörés lehetősége ijesztő rém gyanánt állott szemei előtt.

Új hadak felállítása. Hogy az újabb hadi munkálatokra elegendő haderő álljon készen, Kossuth fő munkásságát újabb seregek kiállítására és szervezésére, s a szükséges hadi szerek előteremtésére fordította. Bizonyos lévén, hogy ha az interventió valóban megtörténnék, a muszka hadak Galicziából a duklai s más mellék szorosokon fognának betörni, ama szorosok megerősítése igénylett legnagyobb gondoskodást. E végre Kossuth

még april végén Dembinskit nevezte ki a felvidék vezérévé, 1849. Május.
tiz ezer főnyi rendes sereget adván vezérlete alá, melyet még folyton szaporitani is szándékozott. Egy másik sereget Marmaros, Bereg, Ugocsa, Szathmár stb. megyékből gyűjtött Kazinczy ezredes alatt, melynek száma nem sokára nyolcz ezerre szaporodott.

E rendelkezés a felföldön, a muszkák bejöttét nem tekintve is, annál szükségesebb volt, minthogy e részről osztrák hadak is minduntalan törtek be az országba, s legújabban Vogel és Benedek tábornokok mintegy 8000-nyi sereggel jöttek Eperjesig, onnan a felső Vágvölgy felé fordulván. E hadosztályt még Windischgrätz a maga főseregének erősbítésére rendelte magához; de miután a császáriak Pestről a határokhoz kényteleníttettek visszavonulni, Vogel is rendeletet vőn, hogy Eperjesről, a meddig haladt volt, Pozsony felé irányozza menetét. Dembinski épen e betörés hírére neveztetvén ki e vidék vezérévé, azonnal rendelkezett, hogy seregeinek egy része az osztrákok után nyomúljon; kiket azonban már utól nem érhetett. Vogel később Görgey Armin őrnagynak a bányavárosokat védő csapatától nyomatván, Alsó-Kubinnak vette útját.

Ezen újabb betörés is eléggé meggyőzte azonban a kor- Ujonczozás.
mányt, hogy 10—12 ezernyi sereg koránt sem elégséges a szorosokat megőrízni, s a valamelyiken netalán nagyobb erővel betörő ellenséggel megmérkőzni. Ezen felül a számos, bár győzedelmes ütközetek egyéb seregeink számát is tetemesen megcsökkenték. A múlt évben megszavazott 200 ezer újonczból még mintegy 50 ezer nem volt ugyan kiállítva, — mely hiány leginkább Bács-bánságból s az ellenség által részben folytonosan elfoglalva tartott nyugoti megyékből származott. Kossuth a tényleg működő seregek számát 200 ezerre óhajtván kiegészíteni, a hátralék kiállításán kivül april végén még újabb 50 ezer újonczot kért az országgyüléstől, mit ez minden ellenvetés nélkül megajánlott. Mind ezen újabb kivetés, mind az előbbeniből felmaradt hátralék azután kitelhető buzgalom-

1849. Május. mal állíttatott ki a megyék s városoktól. Buda megvétele újabban felvillanyozta kivált a tisztán magyar ajkú népet, s ez igen csekély hiánynyal mindenütt nehézség nélkül kiállítá a reá esett illetményt. S hol a kiállítás netalán hanyagabbúl folyt is, nem a népben hiányzott az akarat és lelkesedés; mert az a kötelességén túl is tett sokszerű önkéntes ajánlata által fényesen tanúsítá honszeretetét s áldozatkészségét; hanem a tisztviselőkben létezett a hiba, kik a nagyszerű, sürgetős feladatot békeidőszerű kényelemmel gombolyítgatták le. A kormányzó ennél fogva Buda megvétele után körlevelet bocsátott az országba, melyben a tisztviselőket felelősségökre figyelmeztetvén, rendelé, hogy az egész újonczilletmény két hét alatt okvetlen kiállíttassék.

Azonban, bár ezután gyorsabban haladt is az újonczozás, mivel Bácsból s a bánságból, honnan, a felett hogy nagy részben elpusztult, a ráczok pedig ellenünk álltak fegyverben, a temesvári osztrák parancsnokság a múlt tél folytában, a fiatalság nagy részét erőszakosan is a császári zászlók alá sorozta, — hasonlókép néhány tótajkú felvidéki, s az osztrák határszéleken fekvő német népességű megyékből, hova a magyar kormány hatalma vagy épen nem, vagy csak igen rövid ideig terjedt ki, az egész újonczilletmény soha sem állíttatott ki: összes seregeink száma 170 ezernél nem emelkedhetett magasabbra. Fegyverrel pedig még ennek egy részét sem volt képes ellátni a kormány. A külföldtől végkép el lévén zárva, onnan semmi sem hozatott be; azon fegyvergyárak pedig, melyeket a kormány több helytt felállíttatott, nem győzték kiállítani a szükségletet. A máj. 7-kén kiadott rendelet, mely szerint a hazában szerte létező állami, sőt illő kárpótlás mellett, alkalmas magán fegyverek is beszedetni parancsoltattak, sem vezetett nagy eredményre. Miknek következtében a végső idő alatt besorozott újonczok közől több ezret csak lándzsákkal s kaszákkal lehetett felfegyverzeni. Az újonczokból a régibb zászlóaljak kiegészítésén felül, a máj. 8-ki rendelet szerint, újabb 12 honvéd-zászlóalj alakíttatott, melyek 92—103

számokkal jelöltettek, s Hadik ezredes parancsnoksága alatt az 1-ső tartalék-sereget alkották. 1849. Május.

Május közepe után mind bizonyosabb, mind fenyegetőbb tudósítások érkeztek az oroszok betöréséről a kormányhoz. Kétséget nem szenved, e hírek hallattára sokaknak fejében megfordúlt a békés kiegyenlítés szüksége; nyilvánosan mindazáltal szóba soha sem hozatott; nem mintha terrorismus némította volna el a szólásszabadságot, — miként később az osztrák kormány vasvesszeje alatt a hírlapok s nem egy politikai hitehagyott is törekedett elhitetni a világgal —; mert nem létezett még forradalom, melyben a kormány oly annyira tiszteletben tartotta volna a szólásszabadság jogát, oly annyira kerűlte volna a kényszerítés, terrorismus bármi nemének használatát s mondhatni, még árnyékát is, mint a magyar kormány —; hanem azért nem hozatott szóba a békés kiegyenlítés, mivel az valamely európai nagy hatalom közbelépte nélkül lehetetlennek látszott. Kossuth maga, miként a függetlenségi nyilatkozat alkalmával mondott beszédében kijelenté, készebb volt bár mi sorsnak menni elébe, mint ismét osztrák alattvalóvá lenni. Mások, bár mennyire óhajtatá is velök az ország veszedelme a békés kiegyenlítést, annyi sükeretlen kisérlet után részünkről, hogyan hihették volna az udvart a békére hajlandónak most, midőn az orosz interventióra magát nem csak eltökélte, hanem abban biztos kezességét is birta kényuralma megalapíthatásának? Végzetszerűleg folytatni kellett tehát a háborút a muszka ellen is, bár mit rejtsen méhében a jövendő.

A keresztháborúszerű népfelkelés kihirdetése.

Valamint pedig elhatározva volt Kossuth megvíni az élet-halál-harczot, úgy a nemzet erejének felköltésére is minden eszközt mozgásba tőn. Mióta a betört Jellasicsot nagy részben a felkelt népből rögtönzött sereggel sikerűlt kiűzni, Róth és Philippovics 10 ezernyi hadát pedig elfogni s lefegyverzeni, Kossuthnak azóta kedvencz eszméjévé lett a népfelkelés; mint minden nagyobb veszély közeledtekor, úgy most is ügyekezett tehát azt felhasználni a haza megmentésére. A

1849. Május. hazát fenyegető ellenség zsarnoki jelleme, polgári s vallási türelmetlensége Kossuthot most azon előnybe is helyezte, hogy a népfelkelésnek élesebb, a nép kedélyét megragadóbb színt adhatott s azt keresztháború alakjában hirdethette ki. A miniszterium Kossuth eszméjét elfogadta s a népfelkelést május 18-kán kelt szózataiban kihirdette.

„Az országot — úgymond a kormány e szózatában — idegen hadsereg beavatkozásának veszélye fenyegeti. A muszka sereg egy csapatja azóta talán már át is lépte a magyar föld határait.

„Mi nem hiszszük, hogy Európának alkotmányos kormányai a zsarnok hatalom e példátlan vakmerőségét tétlenűl elnézzék. Mi nem hiszszük, hogy ha a kormányok azt elnézik is tétlenűl, Európa szabad népei a nemzetek örök jogának e halálos megsértésére harczra ne keljenek. Mi nem hiszszük, hogy volna Európában szabad kormány és szabad nép, melynek mind jogérzetével mind érdekeivel ellentétben nem állana elnyomása egy nemzetnek, mely egykor a kereszténységnek bástyája volt a keleti pogányság ellen, s jelenleg előharczosa a szabadságnak a sötétség és szolgaság ellen, egy nemzetnek, mely idegen segély s a szomszéd népek jogainak sérelme nélkül képes volt jogszerű önállásra és függetlenségre emelkedni Európa szabad nemzeteinek sorában.... Mi megvárjuk az Európa, sőt az egész művelt világ által megállapított és bevallott nemzeti jogok sérthetetlenségének nevében, hogy Európa népei fogják teljesíteni kötelességeiket.

„Azon közben a magyar nemzet is fogja teljesíteni saját kötelességét, hogy a maga függetlenségét megvédvén, ereje legyen Európa minden népei veszélyezett szabadságának biztosításában is közremunkálni....

„Megnyugtató ugyan annak tudása, hogy a nemzet sorsa felett egy hatalmas hadsereg áll őrt... De kell, hogy hadainkon kivül az összes nemzet részt vegyen a harczban. Veszélyben van hazánk, nemzetiségünk, vallásunk, szabadságunk,

életünk: mind ennek megmentésére országszerte keresztes háború hirdettetik.“ 1849. Május.

Elszámlálván aztán a veszélyeket, melyekkel a muszka mind amaz említett legbecsesebb javakat fenyegeti, a kereszt-háborút felső Magyarországra azonnal ki is hirdeti, s míg ez iránt bővebb intézkedések történnének, egyelőre is következőket rendel: 1-ször hogy a nép felhivások által általános fölkelésre buzdíttassék; 2-szor hogy a folyó hónap 27-kétől kezdve három héten keresztül minden ünnepnapon és csütörtökön az egyházakban e végre könyörgések és szent beszédek tartassanak; 3-szor hogy jun. 6-kán a nép közönséges bőjtöt tartson; 4-szer hogy a második pontban meghatározott napokon, napjában kétszer, a harangok minden templomban meghuzassanak; 5-ször hogy a határszélekről a muszka sereg elől minden élelmi szerek az ország belsejébe hordassanak, az állam kárpótlást igérvén azoknak, kiknek ez által károk okoztatik.

A vallás- és közoktatási miniszter e rendelet folytában ugyanazon napon felszólítást intézett a haza minden felekezetbeli lelkészeihez, melyben figyelmezteté őket, miként bánt a muszka hatalom a magáétól különböző vallásokkal mindenütt, hol fegyvere győzött; inté őket, hogy a vallás hatalmas szózatával buzdítsák a népet a vallási és polgári szabadság megoltalmazására, s a polgári hatóságok által a népfelkelést illetőleg kiadandó rendeletek pontos teljesítésére. A fentebb érintett vallási szertartások iránt pedig részletesen intézkedvén, rendeletéhez egy könyörgést kapcsolt, mely a nép előtt s azzal együtt naponként elmondassék, hogy a kedélyek oly ünnepies emelkedettséget nyerjenek, mely a gyöngét erősíti, a félénket bátorítja.

A belügyminiszter a népfelkelést egyelőre a huszonnégy felső vidéki megyékben hirdette ki Trencséntől s Pozsonytól egész Mármarosig, meghagyván azok elöljáróinak, hogy népgyüléseket rendezzenek, s fejtegessék a népnek, hogy ez a nemzetiség keresztes háborúja az Európát elnyeléssel fenye-

1849. Május. gető muszka uralkodás ellen, és a szabadság keresztes háborúja a szolgaság elhárítására. Továbbá rendeli, hogy a nemzetőrség körül oly intézkedéseket tegyenek, miszerint az a népfelkelésben magkövül szolgáljon; hogy alvezéreket s alrendezőket nevezzenek; hogy egymással folytonos összeköttetésben legyenek; a beütés vidékén minden hidat lerontsanak, minden szorost eltorlaszoljanak, marhát, élelmet eltávolítsanak stb.

Óvás Európa népeihez az interventió ellen.

A kormány, végre, ugyanazon napról Európa népeihez is ünnepélyes óvást intézett, mely azonban inkább arra volt számítva, hogy a magyar nép szenvedélyeit, gyűlöletét élesítse a trónvesztett fejedelmi ház iránt. A Kossuth tollából folyt szenvedélyes óvás lényeges részeiben következő: „A magyar nemzet országos életének velejében megtámadtatva, úgymond, — az igazságos isten segedelmével meghódította a pártütést, melyet törvény és alkotmány ellen, maga az uralkodó ház a legirtózatosb ármány és erőszak által bujtott fel. És az ország határszéleiig visszakergette a nemzet szabadságának s önállóságának meggyilkolására törő ausztriai hadsereget....

„Soha nemzet igazságosabb harczot nem vívott. Soha uralkodó ház igazságosabban nem büntettetett. Soha nemzet méltóbb várakozással nem remélheté, hogy a közmegállapodással alakított nemzeti kormányának a béke s nyugalom ölén azon sebek gyógyítására lehetend fordítani gondjait, melyekkel... e nemzet keblét elárasztották.

„És ime minden hadizenet nélkül orosz fegyveres tömegek mutatkoznak a szomszéd Galiczia és Krakkó területén, Magyarországot a Habsburgház felhívására betöréssel fenyegetők.

„A magyar nemzet el van határozva e megtámadásnak is ellentállani....

„De midőn e komoly és rendíthetlen határozatában ájtatos reménynyel hiszi igazságos fegyvereinek győzedelmét, egyszersmind az engesztelhetetlen elkeseredés érzetével kiált fel isten és a mívelt világ népei előtt, és ünnepélyes óvást

teszen az orosz hatalmasság igazságtalan avatkozása ellen, mely.... minden emberi s nemzeti közjogot szentségtelen lábbal készül tiporni. 1849. Május.

„Teszi ezen óvást a kényszerített önvédelem kétségbevonhatlan kötelességének érzetében.

„Teszi azon köz népjog nevében, mely az államok kölcsönös viszonyainak fölszentelt alapját képezi.

„Teszi azon szerződések, nyilatkozatok és óvások nyomán, melyek a nemzetek életét a bitorlás túlhatalmaskodásai ellen minden más népek jogérzetének közös oltalma alá helyezik.

„Teszi a szabadság, az európai egyensúly s a civilisatió nevében.

„Teszi az emberiség s azon ártatlan vér nevében, mely ily háborúban kiontva, boszúért kiáltand fel az igazságos istenhez.

„A magyar nemzet biztosan számít reá, hogy ezen óvására minden jogot tisztelő és szabadságot szerető nép meleg rokonszenve felelend. De bár az egész világ által elhagyatnék is, határozott öntudattal jelenti ki, isten és világ előtt, hogy a zsarnok erőszaknak meghajolni nem fog, hanem önvédelmének igazságos harczát utolsó csepp vérig megvívandja.

„Isten és a mívelt világ legyen biró közöttünk és zsarnok megtámadóink között.

„Kelt Debreczenben 1849-ki máj. 18-kán."

Miként pedig ezen okmányokban kifejezte, valóban hitte is a magyar kormány, hogy a nyugoti hatalmak sem az európai egyensúly és népszabadság ügyét, sem saját érdeköket nem fogják annyira szem elől veszteni, hogy az orosz interventióját, mely ezen világuralomra vágyó hatalom befolyásának az európai politikára rendkivüli növekedését vonandja maga után, ellenmondás nélkül tűrjék. E hit okozta azt is, hogy a magyar kormány mindent gondosan kerűlt, mi bármi jogalapot nyújthatott volna az orosznak beavatkozása igazolhatására.

1849. Május.

Dembinski betörési szándéka Galicziába.

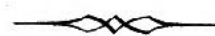
Dembinski altábornagy, a felvidéki sereg vezére, ez időben többször sürgette azon engedelmet a kormánynál, hogy seregével Galicziába törhessen, s a népet mind ott, mind Lengyelország déli részeiben fellázítani megkisérthesse, biztosítván a kormányt, miképen, legújabb tudósításai szerint is, annyi ott a gyúanyag a forradalomra, hogy a siker nem hiányozhatik, mihelyt a lengyelek meggyőződnek, hogy a magyar kormánytól eléggé támogattatnak. A sikert biztosítani látszék az is, hogy a lengyel legió, számszerint mintegy két ezer, a feldunai seregből Dembinski alá rendeltetvén, már az ő seregéhez csatlakozott, s a fegyvererővel nyerendő előnyökön kivül e lengyelek izgatása is hatást igért honosaik között.

A magyar kormány mindazáltal Dembinski tervét, bár az ügyesen és szerencsésen végrehajtva, nagy fordulatot adhatott volna az orosz interventiónak, nem fogadta el. Nem hiányzott ugyan egy két szó a miniszteri tanácsban, mely a terv végrehajtását pártolta; de a kormánytagok többsége azt félrevetette, leginkább arra alapítván határozatát, nehogy ilyféle kisérletek által bár mi jogczím nyújtassék beavatkozása igazolhatására az orosz czárnak, ki azt különben is avval indokolta, ez iránt kiadott manifestumában, hogy a magyar forradalom az ő birodalmának békéjét is fenyegeti.

A tapasztalás utóbb, fájdalom, bizonyítá, hogy ezen aggodalmas loyalitása által csak magának s ügyének ártott a magyar kormány, s drága áron szerezte meg magának azon meggyőződést, hogy a szabadság és kényuralom közt nincs, nem lehet helye a transactiónak, s a harcznak köztök élethalálra kell vívatnia.

NYOLCZADIK KÖNYV.

AZ OROSZ HADAK BETÖRÉSÉT KÖZVETLEN MEG-ELŐZÖTT ESEMÉNYEK.

ELSŐ FEJEZET.

Belviszonyok polgári s politikai tekintetben.

Bár az orosz interventió, a mondottak szerint, már april első felében határozattá vált az osztrák és orosz kormány között: az orosz hadseregek csak junius közepén törtek be nagyobb tömegekben az országba, s kezdték meg itt részint önállólag, részint kapcsolatban az osztrák hadakkal, működéseiket. Mik voltak légyen e késedelem okai, alább alkalmasabban, több összefüggéssel fogjuk elbeszélhetni. Itt azokat szükség előadnunk, mik e körülbelűl két hónapi időszak folytában, azon már érintett előkészületeken kivül, melyek az orosz interventióra s általában a hadviselés folytatására vonatkozának, belviszonyaink tekintetében történtek. 1849. Május.

Komárom felmentésével az ostrom alól s a császáriak visszavonultával a határszélekre, az ország nagyobb részében mintegy hat hétre elnémult a harczok zaja. Még csak Buda, Arad és Temesvár ostromainál, s miután a két első megvétetett, az utolsónál bömböltek az ágyuk; ezen kivül pedig csak a Sajkás-kerületbe szorított szerb lázadás maradványai, s Erdélyben a havasok közé menekűlt Janku oláh csapatai ellen folyt némileg a háború. A kormány e szünetet, ama készületek mellett, miket a minden valószinűségek szerint nem sokára még nagyobb mérvben megújulandó élethalál-harczra tett, lehetőleg felhasználni ügyekezett a béke műveire. E te-

1849. Május.

kintetben mindenek előtt kiváltképen azon ügyekre fordítá figyelmét a mik, míg egy részről a köz jóllét, rend és szabadság gyarapítására szolgálhatának, egyszersmind az ország képességét is szilárdíthaták a háború sükeres folytatására. Ilyen volt különösen a közigazgatás szervezése s a financiális ügyek rendezése. E két tárgyra nézve még Debreczenben, az országgyülés elnapolása előtt megtenni kivánta a kormány a szükséges intézkedéseket.

A közigazgatás szervezése a megyékben.

Azon körülmény miatt, miszerint az ellenség a télen át elfoglalva tartott megyékben a törvényes tisztviselőket, ha azok jó, nemzeties szellemüek voltak, egyátaljában mindenütt letette, s a hivatalokat a maga embereivel töltötte be: a megyék nagy része most, midőn az ellenség belőlök kiűzetvén, az általa kinevezett tisztviselők is vagy eltávoztak, vagy lemondtak hivatalaikról, jobbára tisztviselők nélkül maradt. A belügyminiszter ennél fogva az ország külön vidékeire kormánybiztosokat küldött, kik a megyékben gyülést tartván, a tisztviselőket törvényesen megválasztassák. És miután a múlt évi reformok által az alkotmányban tett gyökeres javítások következtében a hivatalok megszűntek lenni a nemesek egyedárusága: nehogy az eddig csekély díjak miatt a vagyontalan s nem nemes értelmiség azokból tényleg kizárva maradjon, egyszersmind a megyei hivatalnokok díja is rendeztetett. Ellenben a hivatalnokok által tiszti eljárásaikban eddig használt ingyen fuvar, mi annyi visszaélésnek s a nép részéről annyi méltó panasznak volt forrása, megszűntetett.

Az országos rendőrség szervezése.

Nem kevesbbé sürgetőleg vette igénybe a belügyminiszter gondoskodását az országos rendőrség szervezése. Az év elején a Madarász László, honvédelmi bizottmányi tag által összeállított rendőrség, részint az alkalmazott egyének nagy részének silánysága, részint Madarásznak magaviselete s azon súlyos gyanú és vád miatt, mely ellene emelkedett, oly rosz hírbe jött volt, hogy Szemere kénytelen lőn, az egész hivatalt feloszlatni s újonnan szerkeszteni. Minthogy pedig az országos rendőrség eddigelé eleve kijelölt szabályok nélkül,

a főnök szeszélye s a hivatalnokok önkénye szerint, igen hanyagul munkálkodott: a belügyminiszter egyszersmind annak működését is szabályozta. Mire nézve a következő alapszabályokat állítá fel: 1849. Május.

1. A rendőrség, mint a közigazgatásban szükséges intézet, teljes nyilvánossággal fog működni, mindennemű titkos kémrendszer, — melyet Madarász megalapitani kezdett, — mellőztetvén.

2. A rendőrség egyenes rendelet s rendkivüli szükség nélkül, sehol sem lép fel mint végrehajtó hatalom; hanem a hatóságok irányában figyelmeztetőleg és javaslólag, a kormány irányában tudósítólag s véleményezőleg jár el.

3. A rendőrség organumul szolgáland a kormánynak, hogy ez mindent megtudjon, mi intézkedésekre okul vagy alapul szolgálhat.

4. A rendőrség feladata a kapcsolatot a külfölddel fentartani.

5. A hazában való működése a következő alapeszmén fog nyugodni: segíteni és nem alkalmatlankodni; szolgálni és nem uralkodni; a véleménynyel nem bajlódni, de a tényeket tudatni; a visszaélések, hanyagság és közbaj megszüntetésére az illető hatóságnál, vagy ha ez a dolgon nem segíthet, a kormánynál föllépni.

6. A rendőrség az új közigazgatás részletes kidolgozásáig ideiglenesen mint mozgó intézet, különösen a határszéleken, nagyobb városokban s a különböző népfajok székhelyein, állíttatik fel, s ekkép egy országos hálózatot képezend; áll mindenütt egy felügyelőből és segédeiből.

A közhivatalnokok magok igazolása.

Minthogy a haza megmentésére annyi áldozatot hozó nemzet hazafias érzetének s közvéleményének sérelme nélkül azokat, kik akár véleménykülönbség, akár önérdeknél fogva az ellenségnek szolgáltak, vagy ahhoz legalább szitottak, és e szerint a nemzettől elválván, annak ellenségéhez csatlakoztak, a közhivatalokban megtűrni nem lehetett: a kormány, mindjárt az igazgatás átvétele után általában minden, bármi

1849. Május. közhivatalt viselt személyeknek kötelességökké tette, hogy illető elöljáróik előtt magokat politikai viseletök iránt igazolják; csak azok maradhatván meg hivatalaikban, kikre az ellenséggel tartás, hozzá szítás be nem bizonyult.

Különösen terhelte e vád az ország Pesten székelő fő törvényszékeinek tagjait, kiktől pedig, mint a haza törvényeinek őreitől méltán lehetett követelni a hazafiúi kötelesség teljesitésében nem ingadozó azon elszántságot, hogy a viharos eseményekkel szemközt is tanúsítandják a biróban igényelt rendületlen jellemet. Midőn az ideiglenes kormány és az országgyülés az év elején Debreczenbe költözött, Csányi László országos főbiztos január 5-kén a főtörvényszékeknek is kötelességökké tette, hogy a másik két állami hatalommal együtt Debreczenbe költözzenek. Meg kell vallani, hogy a rendelet későn adatott ki: Windischgrätz hadai pár óra múlva bevonúltak a seregeinktől elhagyott fővárosba; minek következtében a főtörvényszékek az e végett tartott tanácskozásukban, az elköltözés lehetetlenségét adván okul, Pesten maradásukat határozták. Volt néhány tag, ki mindamellett hogy elismerte az ok fontosságát, legalább azt sürgette, oszlatná fel magát a törvényszék, mely törvényesen úgy sem fog az ellenség nyomása alatt működhetni, s ez által óvná meg a birói testületet az idegen katonai uralom kénye alá jutástól. De az indítvány nem találván többségre, a főtörvényszékek együtt maradtak.

Rövid időn kitünt, mily veszélyes volt e határozat a birói függetlenségre nézve. Windischgrätz felhivására ugyanis január utolsó napjaiban a törvényszékek tényleg működni kezdének, alárendelvén magukat az ellenség hatalmának. Még szorúltabb helyzetbe jutottak a főtörvényszékek, midőn Windischgrätz parancsára, bár ismételt óvás mellett, de mégis tényleg segédkezet nyújtottak levéltáraik megcsonkítására. Jellasics a horvát- és tótországi pereket, melyek a fölebbvitel útján e törvényszékeknél léteztek, kiadatni követelte; minek folytában a levéltári igazgató, határozat következtében, száznegyvenhét pert adott át az ellenség megbizottainak.

Mulasztásul tudatott be a főtörvényszékeknek az is, hogy miután a főváros az ellenségtől megszabadult, sem ragadták meg az alkalmat más hatóságok példája szerint csatlakozásukat kijelenteni a nemzeti függetlenség nyilatkozatához. 1849. Május.

A főtörvényszékek újra szervezése.

Ez okoknál fogva az úgynevezett hétszemélyes és királyi tábla s a váltó-feltörvényszék a kormánynak máj. 27-kén kelt határozata által feloszlattatott. Az újonnan alakítandó főtörvényszékek szervezésére nézve következő szabályok alkottattak:

1. A legfelsőbb fölebbviteli biróság, mely ezután is hétszemélyes főtörvényszéknek nevezendő, álland egy elnökből, ki mint eddig is, országbirói czímet viselend, két alelnökből s annyi biróból, mennyi szükségesnek fog mutatkozni.

2. A volt királyi tábla, mely ezentúl országos főtörvényszéknek fog neveztetni, egy elnökön és két alelnökön, — a váltó feltörvényszék egy elnökön és alelnökön felül szinte a mutatkozó szükség szerint meghatározandó számú birákból álland.

3. Mind a hétszemélyes, mind az országos törvényszéken az egyes tagoknak a rendi állapotból származott czímei megszűntettetnek. Tehát a birói hivatás ezentúl semmi más hivatalnak nem leend, mint eddigelé, függeléke; minek következtében a főtörvényszékeknek úgynevezett bárói s prælatusai, primási stb. ülnökei megszünendnek.

4. Az egykori országos birák s azoknak itélőmesterei által parancsok kibocsátásával gyakorlott törvénykezési intézkedések ezután az igazságügyi miniszter köréhez tartoznak.

5. Az országos főtörvényszéknél a bűnvádi perek ezentúl külön osztály által tárgyalandók. A hétszemélyes főtörvényszéknél pedig a váltóügyek felülvizsgálata leend külön osztályra bízva.

6. A nádori biróság, a tárnoki és királyi személynöki törvényszékek végkép megszűnnek, s az eddig elejökbe vitt perek az országos főtörvényszék biróságához tartozandanak. E törvényszékek azonban, miután még sem a polgári sem a

1849. Május. bűnvádi új törvénykönyv nem készült el, azoknak kidolgozásáig, a leirt mód szerint, csak ideiglenesen alakíttatnak.

Szóba jött a miniszterium tanácsában egy törlesztő szék felállítása is; mivel azonban a vélemények többsége oda járult, hogy e szék hatásköre csak az esküttszékekre terjesztessék ki, emezeknek átalános felállításáig az is elhalasztatott. Ellenben a kegyelmezési jog gyakorlatára, nehogy a körül önkénynek és személyes részrehajlásnak legyen befolyása, az igazságügyi miniszter elnöklete alatt működendő öt tagból álló biróság neveztetett ki.

Az osztrák kormány s a haza és nemzet egyéb ellenségei közzé tett nyilatkozataikban azzal vádolták az ideiglenes magyar kormányt, hogy terrorismus által tolta a nemzet nyakára a forradalmat, s politikai véleménykülönbség miatt számtalanokat itéltetett el. Mily alaptalan azonban e vád, nyilván kitűnik az úgynevezett vésztörvényszékek intézetéből és eljárásából. A történelem érdekében van ennél fogva e tárgyról bővebben szólani.

A vésztörvényszékek. Fentebb emlitők, miképen a kormány az 1848-ki márczius és aprilban kiütött ráczlázadás kezdetén, annak elnyomása végett, az alvidéken, a megyei és városi hatóságok kebelében rögtön itélő biróságokat állított fel. Ezen biróságok utóbb, a zavarok terjedtével, az ország több más vidékeire is kiterjesztettek. Tagadni nem lehet ugyan, hogy e biróságok körül utóbb, kivált miután az első miniszterium lemondott, s az osztrák seregek bevonultával a haza ügyei mindinkább bonyolódtak, több rendetlenség történt. Azon vádat mindazáltal nem lehet ellenök emelni, hogy igazságtalan itéleteket hoztak volna; mert ezen biróságoknál mind az öt biró egyező itélete kivántatván a halálos itélet kimondására: feltenni sem lehet, hogy az előfordult esetekben öt biró lelkiösmerete ellen itélt légyen; sőt azok inkább talán lágyság mint túlszigor miatt valának vádolhatók. Forradalmi időkben azok, kik a nemzet által a kormányhatalommal felruháztatnak, a politikai véleménykülönbségeket nem nézhetik a nemzeti ügy kára nélkül

közönyösen. S mihelyt ezen, a nemzet czéljaival ellentétes 1849. Május.
vélemények magoknak a gyakorlati életben is érvényt szerezni, a nemzeti törekvéseket gátolni s a közvéleménynyel ellenkező irányba terelni tettekkel is törekednek: a kormányhatalom kötelessége az ilyféle hatást meggátolni s ártalmatlanná tenni. És e tekintetben bizonyára nem túlszigorról, hanem ellenkezőleg erélytelenségről lehet vádolni mind a honvédelmi bizottmányt, mind annak utódát, a második miniszteriumot. Különösen, bár miután az osztrák seregek bevonultak, s több megyét egészben, másokat részben elfoglaltak, és számos hatóság megszüntette működését, — az ellenség közelléte következtében a honárulási bűnök folyton szaporodtak, azok mégis, a nemzeti ügy nyilvános kárára, legtöbb esetben büntetlenül hagyattak.

Az ellenséghez közelebb eső megyék számos jelentésekben tudósították a kormányt, hogy az árulások minden felől aggasztó módon szaporodnak; mi maga legvilágosabb bizonysága volt annak, hogy a hatóságokban fenálló rögtönitélő törvényszékek azoknak elejét nem vették, s inkább csak a rablások és gyilkolások, mint a honárulási bűnök megfenyítésére terjesztették ki működéseiket. Ez okból a kormány január 28-kán a hadügyminiszterium által hadi biróságokat állított fel, melyek mind katonai mind polgári személyekre kiterjesztetvén, leginkább az árulások megtorlását vennék czélba, s a büntetés szigora által vetnének gátot azok szaporodásának.

E hadi törvényszékek körül azonban nem sokára azon rendetlenség támadt, hogy ilyféle biróságot nemcsak térparancsnokságok, hanem egyes kormánybiztosok is állítottak fel a véleményök szerint több árulási alkalomnak kitett vidékeken. A kormány, mihelyt ez tudomására esett, e tárgyban minden visszaélést megszűntetni s rendet alkotni szándékozván, február 8-kán rögtönitélő hadi s polgári vegyes biróságok felállítása iránt törvényjavaslatot nyújtott be a nemzeti gyülésnek, mely azt érett megfontolás után el is fogadta.

1849. Május.

E bíróságok, melyek utóbb a veszedelemről, melyet a hazáról elhárítniok vala hivatásuk, közönségesen vésztörvényszékeknek neveztettek, öt tagból álltak, kik közől kettő polgári, kettő hadi személy volt, az elnök bár mely osztályból választathatván. Ezek mellé adatott egy közvádló, ki a vádlott ellen az állam nevében járt el. Hatósága e törvényszéknek kiterjesztetett mind azokra, rend s állapot kivétele nélkül, kik a magyar haza, annak polgári alkotmánya, független önállása s területi épsége ellen fegyvert fogtak, vagy arra másokat izgattak, kik az ellenséggel czimboráltak, annak bármi szolgálatot tettek vagy érdekében működtek.

A vádlott egyénnek szabadságában állott magát akár személyesen, akár önválasztotta ügyvéde által védnie. A vádlott egyébiránt sem vallomásra, sem bárminemű nyilvánításra nem kényszeríttetheték; sőt a törvény által minden kedvezéssel elláttatott, hogy ártatlanságának bebizonyíthatására a kellő próbákat megszerezhesse. E végett, ha kivánta, az eljárás bizonyos időre fel is függesztetett. Minden visszaélés meggátlása végett az eljárás nyilvános volt; a vád bebizonyítására múlhatatlanul szükséges volt a vádlottnak a körülményekkel összehangzó elismerése, vagy legalább két kifogás nélküli, teljes hitelű tanúnak összhangzó határozott, bizonyítása, az elmarasztalásra pedig, valamint a teljes fölmentésre is minden közbirónak egyhangú beleegyezése. Elmarasztalás esetében e szék csak golyó s por általi halálos büntetést mondhatott ki. Felmentés esetében pedig a vádlott azonnal visszanyerte szabadságát. Ha végre a vádlott sem el nem marasztaltatott, sem teljesen ártatlannak nem találtatott, a köztörvény szerinti rendes bíróságnak vala átadandó.

Az így alakított vésztörvényszékek több helytt, sőt a tábornokok önkényének meggátlása végett a fő hadseregben is állíttattak fel. Az összesen működött vésztörvényszékek által elitéltek száma tízre sem ment az egész hazában.*) A

*) Az osztrák kormány a maga kegyetlenségeit s vérítéleteit indokolni s mentegetni, a forradalom iránt pedig iszonyatot ébreszteni szán-

kormány tagjai azonban szintúgy, mint az uralkodó közvélemény oly igen borzadtak minden terrorismustól s tisztán politikai vétségekérti elitélésektől, hogy azon néhány eset hírére is, melyekben a haza védelmére különben szükséges büntető igazság szigora a honárulási bűnben elmarasztaltakra nehezedett, mind a miniszteri tanácsban, mind a nemzeti gyülésen többször szóba hozatott az átalános amnestia. És nem is volt egyéb oka kihirdettetése elmaradásának mint, hogy a kormány tisztán politikai vétségeket halállal és fogsággal valamint eddigelé nem büntetett, úgy a jövőben sem szándékozott büntetni. Addig pedig, míg a haza szabadságáért a harcz több oldalról folyt, míg nem csak minden módon csábítani törekvő külellenség volt a haza egy, bár kis, részében; de még a szerbek és oláhok lázadása sem volt teljesen elfojtva, — a rögtön itélő törvényszékeket megszűntetni s amnestiát már most kikiáltani annyi lett volna, mint egy részről a békés polgárok gyilkosainak, rablók és gyújtogatóknak, szóval a polgári társaság, béke, rend s állam nyilvános megtámadóinak iszonyú kegyetlenségeik folytatására szabadlevelet adni; más részről pedig a császári tábornokok bujtogatásait és csábításait elősegíteni. 1849. Május.

Míg azonban a hazának e súlyos körülményei miatt az átalános bűnbocsánat kihirdetését a kormány elhalasztani kényszeríttetett; más részről a legéberebb figyelemmel kisérte a vésztörvényszékeknek a honárulási bűnnel vádlottak iránti eljárását. Az igazságügyi miniszter, Vukovics Sebő, kormányra lépte óta ez iránt csaknem aggodalmas gondoskodást tanúsított. Május 5-kén kibocsátott rendeletében egyebek közt intézkedett, hogy még azon vádlottaknak is, kik védőt magok nevezni vonakodnának, vagy védelmökre tán szegénységök, tán álszégyen miatt ügyvédek vállalkozni nem akarnának, legyen védő ügyészök. Ugyanazon nap oda utasította

dékozván, 1850 folytában mintegy 500 egyén névsorát hirdette ki, kiket állítólag a magyar vésztörvényszékek végeztettek ki. E névsor méltánylatára elég azt figyelmesebben átvizsgálni.

1849. Május. a vésztörvényszékeket, hogy az eljárásokra tartozó vétségi esetek következtében befogottak névszerinti jegyzékét, a vádnak s a dolog körülményeinek kimutatása mellett most azonnal, jövőre pedig minden nyolcz nap alatt hozzá fölterjeszszék. Pár nap múlva a rögtönitélő törvényszékek számát az egész országban, Erdélyt is ide értve, összesen tizre szállította. Május 11-kén ismét szívére köté a közvádlóknak, hogy a honárulás tárgyában a nemzeti gyülés által alkotott törvényeket szorosan szemök előtt tartsák, s minden oly feladást, mely az említett törvényekben elősorolt tényekre nem vonatkozik, a vésztörvényszék elébe ne terjeszszék; s különösen, hogy minden oly esetet, mely a haza elleni tényleges cselekvésen vagy izgatáson nem alapszik, hanem csak az ellenségtőli félelemből s jellemgyöngeségből származó meghódolást foglal magában, a rögtön itélő biróság elébe terjesztendő vád tárgyául ne tekintsék, eléggé sujtván ezeket a közvéleménynek rájok háramló megvetése. Később végre, miután a kormány székhelye Pestre tétetett át, a jun. 20-kán kelt rendeletében az ország külön helyein eddig létezett vegyes vésztörvényszékeket mind megszűntette, s helyettök az egész országra nézve Pesten állított fel egy hasonló törvényszéket akképen, hogy az előforduló vádak eseteiben a vizsgálatot az illető törvényhatóságok a befogatás után rögtön megtévén, az azt illető irományokat az igazságügyi miniszteriumhoz küldjék fel, ott fogván megitéltetni, vajjon a február 13-kai törvény súlya alá esik-e, s a rögtön itélő, vagy a rendes hatósági törvényszék eljárása alá tartozik-e a feljelentett tény? E rendelet által aztán a honárulási bűnvádak eseteiben nemcsak az elvek egysége s a február 13-kai törvényben kijelölt eljárásban való egyformaság éretett el, hanem egyszersmind minden provincialis vagy helybeli pártgyűlölet s részrehajlás befolyása is, ha tán eddig létezett volna, megszűntettetett ezen élet s halál felett itélő törvényszéknél.

Valamint pedig ekkép a leggondosabb óvatossággal járt el a kormány a honárulási bűnnel vádoltak irányában: hason-

lókép a legengedékenyebb kiméletet tanúsítá a jószágelkobzás tárgyában is. Nem volt eset, hogy a kormány tisztán politikai vélemény miatt bárkinek jószágait lezárolta volna, mielőtt bizonyossá nem lőn, hogy a kérdésben forgó egyén hazája ellen tényleges szolgálatot tesz az ellenségnek. S ki fogja igazságtalanságról, terrorismusról vádolhatni a magyar kormányt azért, hogy nem hagyta javaik háboríttatlan birtokában azon hűtlen polgárokat, kik az ellenséggel czimborálván, a hazából nyert jövedelmeiket a haza szabadsága s függetlensége ellen az ellenség gyámolítására fordították? Az ugyan óhatatlan volt, hogy átvonuló csapataink itt ott, a magyar kormánynyal nyiltan nem tartó, de azért honárulással sem vádolható birtokosok javaiban némi kárt ne okozzanak; de ez a háború meggátolhatlan következménye volt, mely néha a leghívebb hazafira is súlyosan nehezedett. Tagadni azt sem lehet, hogy néhol némely indulatosabb kormánybiztos az ellenséggel ugyan nem szövetkezett, de a hazából mégis eltávozott, közönyös vagy tán különböző politikai véleményű polgárok javait illetőleg a kellő mérsékletet soha túl nem lépte volna.*) Annyi azonban bizonyos, hogy ily esetek min- 1849. Május.

*) Ellenkező példáját adta ennek egynémely kormánybiztos, kik még az egyik s másik tábornok által elkövetett hibát is jóvátenni ügyekeztek. Ezek közé tartozott többek közt Puky Miklós, komáromvári kormánybiztos, Pázmándy Dénes, a képviselő ház elnöke, esetében. Ezen tekintélyes férfiú elfogatásán méltán megütközött minden higgadtabb gondolkodású hazafi; méltó tehát, hogy annak okait s körülményeit elbeszéljük. Pázmándy ellen más vádat emelni nem lehetett mint, hogy nem volt forradalmi kedélyű, s a házzal együtt, mint annak elnöke, nem ment Debreczenbe. Elfogatásának azonban koránt sem ez, hanem magán boszú volt az oka. Guyon tábornok 1848 előtt Komárom megyében egy birtokot tartott haszonbérben. Heves véralkatától elragadtatva, több izben kegyetlenűl bánt cselédjeivel; s ezek egyikét egy ízben oly embertelenül összetörte, hogy, az eset a vármegyére feljelentetvén, annak közgyülése, Pázmándy, mint alispán, elnöklete alatt, Guyon ellen bűnvádi keresetet indított. Guyon e miatt engesztelhetlen gyűlölettel viseltetett Pázmándy iránt; és mihelyt parancsnoki tisztét a várban elfoglalta, boszút kivánt állni rajta. Puky kormánybiztosnak már april 27-kén feljelentetett, hogy a várparancsnok Pázmándyt katonaság által elfogatni s vésztörvényszék

1849. Május. dig a kormány tudta nélkül történtek, mely, ha utóbb tudomására jutottak, nem is késett azonnal orvoslólag közbelépni.

Különösen, nehogy a külföldön lakó polgárok javainak jövedelme az ellenség javára fordíttathassék, az engedelem nélkül künlakók javainak jövedelmét, külön minden egyes esetben, ha szükségesnek látszott, zár alá vettette ugyan a kormány; azon jövedelmeket mindazáltal a pénzügyminiszterium által csak letétemény gyanánt kezeltette. Mi pedig a honárulási bűnnel terheltek javainak lezárolását illeti, arra nézve az igazságügyi miniszter máj. 15-kén kelt rendeletében, minden önkény megelőzése végett akként intézkedett, hogy a hatósági elnök vagy kormánybiztos, rája háruló feleletteher alatt, a bűntény felmerülése esetében ideiglenesen mind azon intézkedéseket tegye meg, melyek a vádlottak javainak biztosítására nélkülözhetlenek. Erről azonban az igazságügyi miniszteriumot, a vádlottat terhelő adatokkal együtt rögtön tudósítsa; és a meddig onnan a javak végelzárolása meg nem rendeltetik, azokból bármit is eladni, felhasználni tilos. E rendelet folytában utóbb még azt is meghagyta, hogy minden hatósági elnök vagy kormánybiztos szoros feleletteher alatt azonnal tudósítást tegyen arról: kinek javai zároltattak le a hatóság kebelében? kinek rendeletéből mikor és mi okból

által kivégeztetni szándékozik. E törvényszéknek maga Puky volt ugyan elnöke; s minthogy az halált csak a birák egyező szavazatával mondhatott a vádlottra: az ő megegyezte nélkül Pázmándynak nem történhetett bántalma. De ő azon gyalázattól is meg akará menteni az érdemes férfiút, hogy vésztörvényszék elébe állíttassék. Ő tehát, Guyon boszútervét megelőzve, Pázmándyt Pálfy szolgabiró által a várba s onnan, Guyon minden dühöngései daczára, Debreczenbe kisértette; honnan őt aztán Vukovics igazságügyminiszter szabadon bocsáttatta. Guyon Halasy Eduardot, ki midőn ellene a bűnvádi kereset a megye által elrendeltetett, főbirói hivatalt viselt, hasonló módon tűzte ki boszúja áldozatául. Személyére nem terjedvén ki hatalma, — mert Halasy a császári sereg háta mögött lappangott, javaiban akarta öt megrontani. Egy csapat katonát jószágára küldött s ezer birkáját a várba hajtatta. A kormánybiztos azonban, birtokosának hűtlenségét nem tekintve, ezeket is megmentette a magán boszútól, s a jószágot zár alá tétetvén, gondnok felügyeletére bizatta.

történt ez? s átadattak-e a lezárolt javak zárgondnoknak? — 1849. Május.
és ha ez eddig meg nem történt volna, a hatóság vagy kormánybiztos annak azonnali megtételére utasíttatott. Egyébiránt a kormány senki jószágát nem foglalta el, hanem, még a bűnösökét is csak lezároltatta, azokat utóbb a törvényes örökösöknek visszaadandó. Végre meghagyatott a hatóságoknak és kormánybiztosoknak, hogy a honárulással vádolt családfő vagyonától ártatlan nejének vagyonát szigorúan elkülönözzék; és a családfő zár alá vett vagyonából az ártatlan nő és gyermekek részére lakás és élelem tekintetében kellőleg intézkedjenek.

Ezek körülbelül az intézkedések, melyeket a kormány a honárulással vádolt egyének személye s javai iránt kibocsátott. És ezeket olvasva, nem kell-e megvallani, hogy ezen, ellenségeitől terrorismussal vádolt kormány e tekintetben is hasonlíthatlanúl emberiségesb, méltányosb eljárást tanúsított, mint a fegyverhatalom által a nemzet nyakára ült katonai kormány, mely többeket csak azért itélt el, hogy jószágaikat, állitólag az általa felszított forradalom elnyomása költségeinek fedezésére lefoglalhassa; mely nemcsak hogy nem gondoskodott a jószágaiktól megfosztottak nejeiről s gyermekeiről, hanem számtalan esetben még az ártatlan nők világosan kimutatott javait is lefoglalta?

A magyar kormány, bár mennyire rágalmazzák is azt terrorismusról gyakran épen azok, kik a legzsarnokiabb terrorismust gyakorolták, sem személyében, sem javaiban nem büntetett soha és senkit politikai véleménye miatt mind addig, míg e vélemény a haza szabadságát veszélyeztető tettekre nem vetemedett. Sőt nem egy példa bizonyítja, miként gyakran kelleténél is kiméletesb volt még a tettek iránt is, melyek azon nem kevésbbé bűnös, mint gyalázatos kárörömből származtak, melylyel némely elfajultak saját hazájok veszedelmének közepette magokat megbélyegezték. A magyar kormány valamint jogból, a népfelsőség természetes jogából, vette származását s a legszentebb jogokért harczolt, úgy eljárásá-

1849. Május. ban is mindenki, még az árulók családjai iránt is tiszteletben tartá a jogot és emberiséget.

A pénzügy ideiglenes rendezése.

Az igazgatás rendezése mellett az új kormány gondoskodásának egyik legfőbb tárgya volt az ország pénzügye. A nemesség megadóztatását rendelő 1848-ki pozsonyi törvény folytában az egész addiglan divatozott adórendszer alkalmazhatlanná lőn. De egyébiránt is az ország új viszonyai egy egészen új pénzügyi rendszer megalapítását tették szükségessé. Mielőtt azonban a nemzeti gyülés annak rendezéséhez foghatott s a szükséges adatok hiánya miatt támadt rendkivüli nehézségeket legyőzhette, és ekként a reformok következtében megsokasodott szükségek födözésére új pénzforrásokat nyithatott volna: a nemzet kénytelen lőn az önfentartás áldozatteljes harczát megvíni. A nemzeti gyülés már elébb meggyőződvén, hogy az egyenes adóból folyó jövedelmek, ha nem szűntek volna is meg, a miképen történt, teljességgel elégtelenek a háború költségeinek fedezésére; e mellett pedig még a háború miatt a közvetett adóból s más forrásokból folyó állami jövedelmek is részben végkép kiapadtak, részben tetemesen megcsökkentek: a kormánynak, miként fentebb elbeszéltük, a múlt év nyarán hatvan millió forint papirpénz kibocsátására adott engedelmet. Láttuk elbeszélésünk folytán, miképen egyedül ezen rendkivüli eszköz tette képessé az ideiglenes kormányt kiállítani a háboru viselésére megkivántató ezerféle nagy mennyiségű szükségleteket. Ezen összveg nem volt ugyan még egészen kimerítve; a harcz vége azonban elláthatatlan lévén, múlhatlanná lőn, hogy ezen rendkivüli pénzforrás mellett a rendes adózásból származó jövedelmek valahára már azért is megnyittassanak, nehogy a papirpénz túlságosan növekedő tömege annak értékét csökkentse.

A kormány e végett még a múlt évben annak két utolsó, s a folyó év hat első havára egy ideiglenes adótervet terjesztett az országgyülés elébe; mely azonban, bár mind a két ház által tárgyaltatott, a némely pontok iránt fölmerült nehézségek

miatt törvényhozásilag akkoron be nem fejeztetett. Azóta hat hónap folyt le, s a kormány, kivéve a közvetett adóból s állami javakból szedett igen megcsökkent jövedelmeket s a törvényhatóságok által a jövő adó fejében előlegezett némi összegeket, még mindig egyedül a hatvan milliónyi hitelből fedezte a háború roppant költségeit. Ezen hitelből a minisztérium megalakultakor még mintegy 20 millió forint állott ugyan a kormány rendelkezésére: nagy idő volt mindazáltal valahára már a rendes adóról is gondoskodni. 1849. Május.

A pénzügyminiszter tehát, nehogy egy újabb terv kidolgozása által az ügyet még inkább késleltesse, a múlt évben tárgyalt törvényjavaslatot vette alapul, azon csak olyféle módosításokat tévén, melyeket részint a megváltozott viszonyok, részint a múlt évi tárgyalás alkalmával felmerűlt nehézségek elhárítása igénylének. Egyebek közt az új terv a múlt évi két hónapon kivül az egész folyó évre s így tizennégy hónapra terjesztetett ki. Adózási kulcsul általában véve mind a föld-, mind a ház-, mind a keresetadónál a jövedelem hét és fél százaléka állapíttatott meg. Azon birtokosokra azonban, kik egy év óta legalább is hat hónapot nem töltöttek az országban, sem engedelmet a távollétre nem nyertek, némi kivételekkel, a reájok és birtokaikra eső adó háromszorosan vala kivetendő.

Midőn e terv a máj. 24-kei ülésben tárgyalás alá kerűlt, némely képviselők a progressiv adórendszert már ez uttal is alkalmazni kivánták. De a többség azt, bár elvileg pártolta, részint a szükséges adatok hiánya miatt, részint pedig, hogy az adó beszedését mennél elébb meg lehessen kezdeni, máskorra halasztván, a benyujtott adótervet némi lényegtelen változtatásokkal elfogadta; mi ekkép törvénynyé válván, junius 1-jén végrehajtás végett ki is hirdettetett.

Mi a papirpénzjegyeket illeti, ámbár mintegy negyven millió forint volt már belőlök forgalomban, értékök csökkenése még alig volt érezhető. Sőt, kivált a függetlenség nyilatkozata óta a köznép előtt az osztrák bankjegyeknél is becsesbbé

1849. Május. lőn. Nem egyszer történt, hogy az eladó, kivált falusi nép, árujáért nem is akarta elfogadni a német bankót, hanem magyart követelt. Egyedül a 100 és — mi azonban kevés volt forgalomban — 1000 frtos pénzjegyek nem fogadtattak el szivesen a közönség által, nem mintha biztosságuk csekélyebb volt volna a kisebbekénél; hanem mivel felváltásuk járt nagy bajjal. Az arany- és ezüst pénz már 1848-ban majdnem végkép eltűnt a forgalomból. Kinek mi kevés ilynemű pénze volt, mint háború idején mindenütt történni szokott, hol a bankjegy nincs eléggé fedve érczértékkel, azt zsugorgatva őrízte; a mit pedig a vagyonosbak az arany s ezüst pénzzel tőnek, azt cselekedték a szegények a rézpénzzel, úgy hogy a váltás és csekélyebb értékű áruk vétele valóságos bajjal járt. Veretett ugyan a kormány hat krajczáros ezüst darabokat s némi rézpénzt; de ezek is mindjárt az első kezek közt maradtak, s a forgalomban szintoly ritkák lőnek, mint a régibb pénzek.

A kormány tehát a forgalom könnyítése végett 15 és 30 krajczáros kincstári utalványokat is bocsátott ki; mi aztán a bajon legalább is némileg segített. A 100 frtos pénzjegyek azonban még azután is csak néhány forintnyi veszteséggel váltattak fel kisebb jegyekkel a forgalomban. Midőn a kormány az év elején oly rögtön kényteleníttetett Debreczenbe vonúlni, a kincstár nem birt annyi pénzjegy-készlettel, hogy a napi szükségletet több időre fedezhesse; és minthogy a sajtók felállítása is heteket rabolt el; a kétszeres erővel gyűjtött hadak szükségeire nem lehetett mindjárt elegendő kisebb jegyeket késziteni. A pénzügyi miniszterium ennél fogva kénytelen lőn a százasokat nagyobb számban kibocsátani; mi által aztán a kisebb s nagyobb jegyek száma közti arány nagy időre megzavartatott. E baj megszüntetése végett elhatározta ugyan a kormány annyira szaporítani a pénzjegysajtókat, miszerint a forgalomban létező százasok egy része kisebb jegyekért beváltathassék. De, bár a Pestre átköltözés után egy ideig ott is, Debreczenben is működtek a sajtók: a

kormány szándéka teljesen soha sem sikerűlhetett, részint mivel a nagyobb mérvben növekedő seregekre szükséges költségek is naponként szaporodtak, részint mivel utóbb, a kormány székének többszöri áthelyezése következtében a sajtók folyton nem működhettek. Akadály volt az is, hogy a kibocsátott egyesek, kettesek és ötösek papirja elfogyott; és sem az osztrák gyárból, melyből az eleinte hozatott, újabb szállítmányokat nyerni nem lehetett, sem saját gyáraink, melyek közől a háború alatt több elpusztult, egyezőt késziteni képesek nem voltak. Ezen körülményen mindazáltal a Pestre költözés után avval segített a pénzügyminiszter, hogy egészen új alakú utalványokat bocsátott ki. 1849. Május.

Egyébiránt annak, hogy a kormányzó és miniszteri tanács számtalan sürgetései daczára, csak annyi pénzjegykészletre sem lehetett soha szert tenni, mely egy hónapi költséget fedezne; minek következtében szabadságharczunk végén a kormány valóságos pénzhiányt szenvedett, némi más titkosabb okai is voltak, melyeket alább függetlenségi harczunk végének történelmében lesz alkalmunk előadni. —

Mi a nemzeti gyülést debreczeni székelésének ezen utolsó szakában illeti: annak kebelében az új kormány megalakulta óta sajátságos körülmények fejlettek ki. A képviselők, miután az adótervet átvizsgálták s törvénynyé emelték, jobbára ismét az elmaradt s most gyűlöngő társaik igazolásával foglalkodtak. Mondók már, miként akarta e kérdést a békepárt kizsákmányolni a maga növekedésének érdekében. Említők azt is, hogy e párttörekvések ellen Kossuth szigorral kelt ki april 14-ke előtt. De miután a függetlenség nyilatkozata s az april folytában nyert győzedelmek által a maga állását annyira megerősödve látá, hogy e párt törekvéseire éberebb figyelmet fordítani fölöslegnek tartható: az igazolásokban is nagyobb lőn az engedékenység, és számos képviselő nyerte vissza ülését és szavát, ki aztán a békepárthoz csatlakozott. Viszonyok a nemzeti gyülés kebelében, s közte és a kormány között.

1849. Május.

Egyébiránt, miután az újabb események következtében az osztrák házzal való kibékülés lehetősége végkép eltűnt, vagy legalább távolabbra löketett, mint bár mikor a multban: e pártnak alig maradt egyéb határozottan kijelölt czélja, mint Kossuth megbuktatása Görgey segedelmével. Az erre vonatkozó titkos fondorlatokon kivül törekvéseit leginkább oda irányozta, hogy az előforduló kérdések megoldásában a radikál elveket mérsékelje.

Az új kormány megalkotása után azonban szemlátomást növekedett e párt élénksége. Szemere elnök- s belügyminiszter e pártbeliek közől többekkel gyakran tanácskozmányokat tartott. E találkozásoknak nem az volt oka, mintha akár e párt változtatni szándékozott volna eddig követett politikája elvein, akár Szemere hűtlenné lett volna azon elvekhez, melyeket beköszöntő beszédében a ház előtt bevallott. Világosan állott Szemere előtt, hogy miniszteriumának a ház létező többsége mellett, valamint az országban uralkodó közvélemény szerint is csak úgy lehet állandósága, ha ezen elvekhez hű marad, melyeket, mint meggyőződéséből származottakat, különben sem szándékozott megtagadni. S valóban egészen más okai voltak azon félig titkos találkozásoknak, mint a politikai elvek fölötti alkudozás. Az új kormány megalapításakor Kossuth határozottan kijelenté, hogy ő, a here szerepét játszani nem akarván, valamint a felelősségben osztozik, úgy a kormányzatban is cselekvő részt kiván venni. Szemere előre látta, hogy a kormányzat ezen megosztása s e kettős felelősség idővel közte s a kormányzó közt több nemű összeütközéseknek lehet forrásává, melyből aztán vagy lemondásának vagy annak kell folynia, hogy magát a kormányzó akaratának alárendelje. Ő azonban becsvágyóbb volt, mintsem szerepéről a forradalomban lemondani —, büszkébb s önállóbb, mintsem magát mindenben más akaratának alárendelni hajlandó volt volna; a feleletterhet pedig a kormányzótól származottakért egyátaljában nem akarta viselni; holott két-

ségtelen volt, hogy a felelet terhe még ezekért is inkább reá s általában a miniszteriumra, mint a kormányzóra fog nehezedni. 1849. Május.

Ő tehát az ilyféle bekövetkezhető esetekre már eleve födve óhajtá látni magát és állását úgy a képviselő házban miként a kormányban. Ez azonban csak úgy vala lehetséges, ha személye körül többséget vagy legalább egy igen tekintélyes párttöredéket sikerűl összegyűjteni. A kormánypárti többség egy töredékére egyelőre is számolhatott: mert voltak többen, kik bár a kormány politikájával egyetértettek, különféle aprólékosabb okoknál fogva Kossuth személyétől mégis idegenkedének; s ezek a miniszterium megalakulta óta örömest egyesűltek Szemere körül. Számuk azonban nem volt akkora, hogy támogatásukban az elnökminiszter megnyugodhatott volna. Ő tehát oda irányzá törekvését, hogy a Kovács-Kazinczy-pártot is a maga részére nyerje a közte s a kormányzó közt kitörhető meghasonlás esetére.

A feladat nem volt nehéz. Az ellenzéki párt Kossuth által, kivált a dolgok jobb fordulata óta, végkép elhanyagolva, sőt ennek a házban tartott több beszédei által megsértve, megvetve érezvén magát, oly nagy, bár elfojtott gyűlölettel viseltetett Kossuth iránt, hogy még elveinek némi áldozatával is kész volt az ennek megbuktatására fordítandó erejét és hatását öregbíteni. Mihelyt tehát az eddigelé Miskolczon működő Szemere, tárczája átvétele végett, Debreczenben megjelent, a párt fejei magok is minden alkalommal ügyekeztek hozzá közeledni. Sokaknak már az is hizelkedett, hogy a kormány egyik legbefolyásosabb tagja szivesen hajlik feléjök, kiket a kormány eddigelé elhanyagolt vagy megvetett. Szemerének tehát szüksége sem volt kimeríteni ügyességét, hogy e pártot magának mind azon esetekre biztosítsa, melyekben támogatására a kormányzó ellenében netalán szüksége leend. Egyik részről a helyzet féltése s a nagyravágyás, másikról a Kossuth elleni gyűlölet egy érdekben találkozván, az egyesség könnyen s mintegy hallgatagon megtörténhetett a nélkül, hogy az elvekre nézve is szövetség alakult volna közöttök.

1849. Május. Szemere utóbb e pártból többeket alkalmazott is minisztériumában, kik által aztán a párttal való egyetértést, mit nyiltan be nem vallhatott, folyton fentartotta.

A békepárt mely, mint fentebb elbeszéltük, Görgeyvel is szoros összeköttetésben létezett, ekként mind az elnök- s belügyminiszternek feléje irányzott alattomos kacsintásai, mind a fővezér és hadügyminiszternek nyilt hozzáhajlása s támogatása által is erősödvén, bár számra nézve negyedét alig képezte a jelenlevő képviselőknek, mégis elég bátor volt már lándzsát törni, s pedig épen a kormányzó személyét illetőleg, a kormánynyal.

Kossuth azon alkalommal midőn, kormányzóvá már megválasztva lévén, a nemzeti gyülés tagjaival az új kormány jogkörének s a törvényhozás iránti viszonyainak meghatározása felett zárt ülésben tanácskozott, beszédében önmaga kijelenté, hogy miután az, ki felsőségi jogokat gyakorol, a képviselő háznak tagja nem lehet, ezentúl nem fog részt venni a nemzeti gyülés tanácskozásaiban. És a gyülekezetből azonnal el is távozván, a Debreczenben tartott üléseken többé meg sem jelent. Azonban, mivel sem ő maga le nem mondott forma szerint képviselői tisztéről, sem a nemzeti gyülés őt a képviselők sorából ki nem törűlte: e tisztet, bár nem gyakorlá, magának mégis fentartotta, kétségkivül azon szándékkal, hogy ha valamikor oly körülmények merűlnének föl, melyekben ékesszólásának hatására lenne szüksége, szavát a házban hallathassa. A képviselők többsége, melynek Kossuth irányában soha sem volt önálló akarata, most is hallgatagon megegyezett, hogy képviselői tisztét továbbra is megtartsa. Mind eddig az ellenzék sem látta helyén, e miatt támadást intézni a kormányzó személye ellen. A mondott előzmények után azonban, a május 24-kei ülésben, a pártnak egy tagja alkalmat vévén a néhány elmaradt képviselő igazolása iránt támadt vitákból, indítványt tőn, hogy azon kerület is, melyet eddig Kossuth Lajos képviselt, új képviselő választására utasíttassék.

Miután Kossuth kormányzói jogkörének meghatározása óta a ház üléseiben részt egyszer sem vett, tapasztalásból meggyőződhetett a békepárt, hogy a kormányzó nem fog visszaélni megtartott képviselői jogával. De mivel a pártnak elhatározott szándéka volt, ezentúl élesebb ellenzékbe helyezkedni a kormányzó irányában: nehogy az innen támadható hevesebb összeütközések alkalmával, elragadó ékesszólásának fegyverét talán Kossuth is megragadja, minden esetre biztosítani óhajtá magát annak a képviselők közőli kitörültetése által. A párt óhajtása azonban nem sikerült. Bár annak egyik vezére, Kovács Lajos is felszólalt, az indítvány mégis, Vukovics miniszter előadása következtében, melyben kifejté, hogy a kormányzó s a ház közti viszonyok a törvényhozás által megerősített okiratban eléggé meg vannak határozva, s annak újabb tárgyalását helyén nem látja, egyszerű napi rendre térés által egészen mellőztetett. 1849. Május.

Néhány nap múlva (május 30-kán) a nemzeti gyülés a kormányzó évdíját 200,000 pfrtban állapítá meg, utasítván egy uttal a miniszteriumot, hogy annak budapesti lakásáról, a nemzet méltóságához illőleg gondoskodjék.

Budapest visszavételének s az ellenség egész Pozsonyig visszavonultának hírére a képviselők egy része alig volt többé marasztalható Debreczenben. Sokan közőlök, kik a Duna vidékén s a dunántúl laktak, öt hónapi távollét után valahára látni vágytak családjaikat, melyek idő közben az ellenség hatalma alatt félelem és rettegésnek, itt ott üldözéseknek is kitéve valának. Mások az ellenségtől elfoglalt s lezárolt, de immár felszabadult jószágaikat óhajták megnézni. Az engedelemkérések, Debreczenből távozhatni, májusban oly sűrűk lőnek, hogy a kormány is közbelépni kényteleníttetett, figyelmeztetvén a házat, hogy nem sokára fontosabb törvényjavaslatokat óhajt az elébe terjeszteni, mi okból kivánatos, hogy mennél kevesebben távozzanak Debreczenből.

A kormány ugyanis mind az elébbi jobbágy-, mind a birtokos osztályt mennél elébb ki akarván elégíteni, két tör-

1849. Május. vényjavaslaton dolgozott, melyeket még Debreczenben törvénynyé kivánt emeltetni. Az egyik, az urbériségvesztett birtokosok kármentesítését; a másik a szőlőtized, korcsmáltatási jog s egyéb úrbéri maradványok elintézését tárgyalta. De bár mily kivánatos volt is a kedélyeket e tárgyakban mennél elébb megnyugtatni, s a földesurak és volt-jobbágyok közti surlódásoknak okát megszűntetni, a képviselők honvágya nem engedte teljesedni a kormány e kivánatát. Előre látható lévén, hogy ezen, a nép több osztályainak anyagi érdekeit oly közelről illető kérdések felett hosszabb vitatkozások fognak támadni; a képviselők többsége pedig, miként az adó tárgyalásából is kitünt, már oly türelmetlenül kivánta az ülések elnapolását: végre a kormány is tanácsosnak látta abban megegyezni.

A nemzeti gyülés elnapolása.

A május 31-kei ülésben tehát a belügyminiszter oly indítványnyal lépett a ház elébe, miszerint az üléseit felfüggesztvén, legközelebbi ülését f. é. julius 2-kán Budapesten tartsa meg, melyen minden tagjai megjelenni köteleztessenek. Kijelenté a kormány azt is, hogy múlhatlan kötelességének fogja tartani a fentebb említett törvényjavaslatokat mindjárt az első üléseken a ház elébe terjeszteni. És bár mennyire ügyekezett is Görgey, mint már említők, titkos czéljai érdekében tovább is Debreczenben tartóztatni a kormányt és a házat, ez hangos tetszéssel fogadta a szívéből merített indítványt s az üléseket azonnal bezárta. És még azon napon egy népvándorláshoz hasonló költözködés kezdődött meg mindenfelé a képviselők és felső házi tagok részéről. A kormány maga junius 4-kére határozta elköltöztét Debreczenből.

Voltak, kik utóbb nagy hibául rótták fel a nemzeti gyülésnek s a kormánynak, hogy székét, mielőtt a szabadságharcz kivívatott volna, megváltoztatta. Mondák, hogy ezen költözéssel, melyet nem sokára két más átköltözés követett, sok drága idő veszett el, melyet a haza megmentésére kellett volna fordítani; hogy sok zavar támadt, mely aztán a haza helyrepótolhatlan kárára a harcz sükeres folytatását nehezíté;

különösen, hogy a pénz szűke, mely utóbb beállott, egyenesen annak tulajdonítandó, hogy a pénzjegysajtóknak minduntalan más helyre kellett költözködniök. Azonban megfontolva az okokat, melyek a kormányt e lépésre birták, s a körülményeket, melyek közt azt végrehajtá, nem hiszszük, hogy akkoron bár ki is gáncsolhatta az átköltözést, miként azt a bekövetkezett, de előre nem várt események után gáncsolhatá. 1849. Május.

Az orosz interventiót, bár a muszka hadak már nagy tömegekben közeledtek az osztrák határszélek felé, a magyar kormány az abból egész Európára származó következmények miatt egyátaljában nem hitte akként megtörténhetőnek, hogy az oroszok Magyarország határait is átlépjék; hanem az volt a közönséges vélemény, hogy az oroszok csak az osztrák tartományokat szállandják meg, miszerint az osztrák haderőt azokból is Magyarország ellen lehessen fordítani. E vélemény következtében biztosan remélte a magyar kormány, hogy csaknem az osztrák határokig előre nyomult diadalmas hadaink, Komáromra támaszkodva, s újabb zászlóaljakkal is erősödve, bármi osztrák haderőnek meg fognak felelhetni. Azt említeni is alig kell, hogy miután a januári rögtönzött elköltözés alkalmával minden levéltár Pesten maradt, a kormányzásra szükséges segédeszközök majdnem teljesen hiányoztak Debreczenben. Annyi zavarok után pedig, mennyit az osztrák hadak betörése, kivált a dunántúli részeken okozott, nagy idő volt, valahára rendesebben megkezdeni az igazgatást. Ehhez járultak azon politikai és erkölcsi okok, melyek abból, hogy a kormány ismét a fővárosban székel, mind a nemzetre mind Európára nézve származhattak; lehetetlen lévén nem hinni, hogy e körülménynek azon európai hatalmak előtt is kedvező befolyása leend ügyünkre nézve, melyektől leginkább várható vala, hogy szabadságharczunk elintézése, s ha valóban megtörténnék, az orosz betörés meggátlása végett valahára mégis fognak szót emelni.

1849. Jun.

Nem kell végre azon viszonyt sem feledni, mely a kormányzó s a fővezér közt kifejlett. Most, midőn terv szerint minden egyébütt nélkülözhető seregeknek a Felduna vidékén kellett öszpontosítva működniök, lehetetlen volt Görgeyt, ki mind újabb s terhesebb gyanút ébresztett maga ellen, figyelmesebb szem s ellenőrködés nélkül működni engedni; mit Debreczenből, az országnak csaknem széléről, melyet háromnégy napi út távolsága választott el a fő sereg harczterétől, eszközölni alig lehetett.

Ha a kormány csak gyaníthatta volna is, hogy Pesten oly rövid ideig leend maradása, kétségkivül jobban cselekszik vala székhelyét mindjárt az alvidékre tévén által. De a jövendőt, melyet leginkább Görgeynek eleinte hibái, utóbb engedetlensége s daczoskodása alakította, nem is sejthetvén, az akkori körülmények szerint helyesebben másként alig cselekedhetett volna. Egyébiránt, nehogy az átköltözésből a pénzsajtók működésében hátramaradás történjék, a pénzügyminiszter mind addig munkálkodni hagyá a debreczeni sajtókat, míg a Pesten felállított újak teljes működésbe nem tétettek.

A kormány átköltözte Budapestre.

A kormány, mint mondók, junius 4-kén indult meg Budapestre Debreczenből. Útközben a nép ezrei hangosan kitörő örömnyilatkozatokkal üdvözölték Kossuthot, kit az ország szabadítójaként tiszteltek, s ki iránt annál nagyobbnak látszék lenni lelkesedésök, mennél egyszerűbben, minden fény nélkül, egyszerű polgár alakjában, vonult keresztül községeiken. A megyei s városi elöljáróságok az indóházaknál küldöttségekkel, szónoklatokkal fogadták őt s a kormány többi tagjait. Pesten, a város lakosságának nagyobb része örömrivalgva lepte el az utczákat, melyeken a bemenetel történt. A házakat, erkélyeket s ablakokat a nemzeti zászlók ezrei ékesíték, s ünnepiesen öltözött nép foglalta el. A lelkesedés oly nagy volt, mintha a szabadságharcz már befejeztetett, s a nemzet fenyegetett kincsei teljesen biztosítva voltak volna. E bemenetet, melynél annyi őszinte örömhang, annyi önkén-

tes, szívből eredt üdvözlet, oly lelkesedés kisérte a kormányzó kocsiját, királyok irígyelhették volna Kossuthnak. 1849. Jun.

Feltünő volt mindazáltal sokak előtt, hogy ámbár köztudomás szerint a kormány három tagja, Szemere, Duschek és Horváth miniszterek kisérték útjában a kormányzót, Pesten, az ünnepélyes bevonulás alkalmával mégis egy sem volt látható ezek közől. Ennek okát némelyek a kormányzó és a miniszterium közti meghasonlásban keresték; a menet figyelmesebb vizsgálói előtt mindazáltal nem maradt az ok titokban, mi aztán sokféle magyarázatokra is szolgáltatott alkalmat. Kossuth ugyanis azon hibát követte el, hogy családjával ült be a város által számára készített kocsiba, s így az ünnepélyes bevonulásnak nemzeties, politikai színezetét családivá változtatta. Látván ezt a miniszterek, a nélkül hogy összebeszéltek volna, ugyanazon gondolattól vezéreltetve, hogy miután Kossuth a polgári ünnepet családivá tette, nekik a menetben helyök többé nem lehet, a reájok váró fényes fogatok helyett bérkocsikba ültek s mellék-utczákon mentek a városba. Kossuthnak e tette kétség kivül hibás volt, és sokak által meg is róvatott; minthogy azonban azok, kiknek szemébe tűnt, azt is tudhaták, hogy részint csak nejének hiúságából, részint meggondolatlanságból, nem pedig politikai czélzatból vagy fejedelmi sovárgásból származott: a közörömben s még inkább a nem sokára bekövetkezett súlyos események közt hamar el lőn feledve; csak Görgeynek s táborkarának szolgált újabb gúnyok s élczek anyagául.

Visszapillantás a debreczeni székelés eredményeiro.

Egyébiránt Kossuth hazafiúi érzettől telt kebellel s büszkén roboghatott át most a főváros utczáin. Öt hónappal elébb nyakrafőre futott ki onnan a kormány és országgyülés a közeledő ellenség elől. Az átalános rémültség s reményvesztettségben sokan a legjobb hazafiak közől is vagy ben maradtak a fővárosban s meghódoltak az ellenségnek, vagy vidékre vonultak, csaknem bizonyosnak tartván a nemzeti szabadságügy veszedelmét; sokan, s mondhatni a nagyobb rész, azok közől is, kik Debreczenbe költöztek, nem annyira

1849. Jun. az ügyek jobbra fordultának reménye, mint kötelességérzet által indíttattak a távozásra. Mert valóban, ki magát ámítani, ábrándokkal csalni nem akarta, kénytelen volt akként vélekedni, hogy a nemzet ügye rövid napok alatt menthetetlenül veszve van. És ez valóban meg is történik vala, ha az ellenség nem hagyja magát azon alaptalan hittől tétlenségbe ringattatni, hogy a fővárossal együtt az egész nemzetet meghódította; hanem újabb székhelyén is egész erejével szakadatlanul űzi az igen csekély haderő által védett kormányt s országgyülést. Az ellenség hatalmas seregével szemközt alig volt fél annyi haderőnk, ez is elszórva, rosszul felszerelve, hiányosan fölfegyverezve, több egymástól nagy távolságban lévő hadtestekre oszolva, a folytonos hátrálások s érzékeny veszteségek által lehangolva.

És akkor Kossuth volt, ki az átalános reménytelenségben megtartá lelki erejét, s reményt, kitartást, erőt öntött másokba is; ő volt, ki ernyedetlen munkássággal rövid idő alatt annyi sereget gyűjtött, szerelt s fegyverzett fel és állított ki a harcztérre, hogy azok az utóbb előrenyomuló ellenséget haladásában megállíthatták, majd, a védelemről támadásra menvén által, számos fényes diadalok után az ország határaira űzték vissza. Es most, midőn e győzedelmek következtében ő diadalmenethez hasonló ünnepélylyel vonult be az ellenségtől visszavett fővárosba, még ellenségei is megvallották, hogy öt hónap alatt ennyi sükert, ennyi eredményt a leginkább általa fentartott nemzeti harczból nem reméltek. Erdély, mely akkor elveszett volt, az ellenségtől egészen megtisztíttatott; a bánság és Bácska, mely egészen az ellenség hatalmába esett volt, miszerint a szerbek vojvodinájokat fel is állíthatták, a kis Sajkás-kerületet, vagy inkább Titelt, Temesvárt és Aradvárt kivéve, egészen visszavétetett, a Duna vidéke az ellenségtől majdnem egészen megtisztíttatott, a megvert, megtört ellenség a határszélekre nyomatván, annyira meggyöngíttetett, hogy saját erejével a diadalmas magyar seregnek többé ellent nem állhatván, a muszkát hívta be segítségül.

Ezen eredmények nem kevéssé emelték a nemzetnek is öntudatát s erejének érzetét. A kivívott fényes győzedelmek által ébresztett önbizalom a hadsereget oly lelkesedéssel tölté el, hogy az magát már csaknem győzhetetlennek tartá, a polgárnak kitürését edzé, áldozatkészségét öregbíté oly annyira, hogy nem csak a kormánytól reávetett terheket készséggel s örömmel viselte, hanem azon felül még számtalan önkéntes áldozatokat is tett a haza oltárára. A kivívott eredmények meggyőzték a nemzetet, hogy fiainak vére nem foly haszon nélkül, hogy áldozatai nem vesznek el gyümölcstelenül; biztosíták számára a reményt, hogy hazája annyi szenvedések után végre szabad, törvényes függetlensége annyi ármányos megtámadások után végre biztosítva leend. S ha majd a zivatar átvonul, ha a harczok zaja lecsöndesül s békés foglalkodásaira visszatérend, áldozatainak gyümölcseit dúsan éldelheti a kivívott szabadság ölében gazdaggá, boldoggá fejlendő hazában.

1849. Jun.

Ezen eredmények hatása a nép szellemére.

Így gondolkodott a nemzet nagyobb része; s e remények, e boldog álmok erőfeszítését kettőztették a még hátralevő harczok szerencsés befejezésére. Érezvén, hogy fegyverhatalma létesítheti s biztosíthatja mind ezen reményeket, általában harczias szellemet öltött magára. A ki még csak imént, az osztrák uralom alatt, midőn még a katonát az idegen országban lakó király számára szedték, idegen nyelvű, durva bánásmódú tisztek vezénylete s egy embertelen fegyelem alá helyezték, — látta miként vonakodott a nép a katonáskodástól, miként kerülte a toborzókat a fiatalság, miként siratták szülei, rokonai a besorozott, messze tartományokba küldendő újonczokat, s mily boldognak tartá magát az, ki a sorshuzásnál megmenekült, s miképen a szülék megzsugorgatott szerzeményök nagyobb részét készek valának feláldozni, hogy azok árán fiokat megválthassák: és látta a mostani toborzókat, a már egy év óta folyton tartott újonczozást, alig hihette, hogy ez ugyanazon nemzet legyen, mely volt csak kevéssel az előtt. S valóban is a szabadság tavaszának lehel-

1849. Jun. lete roppant változást okozott e nemzetben, mert a szokásaira nem ügyelő, törvényeit nem tisztelő, nemzetisége, független kormánya iránt szakadatlanul ellenséges indulattal viseltető idegen dynasztia uralkodása alatt elsatnyult, megernyedett erkölcsi erejét egészen elvesztettnek látszott nemzet ismét a régi, bátor, vitézségének hírével Európát egykoron betöltött harczias nemzetté lőn, mely hazáját és a szabadságot mindenek fölött szereti, azokért mindenét, vérét s életét is kész feláldozni.

E harczias szellem áthatotta a nép minden osztályait, minden rétegeit. A katonai életpálya legtiszteltebbé, legkedveltebbé lőn a hazában. A szülék, kik pár évvel elébb elveszettekként siratták katonákká lett gyermekeiket, most magok küldék azokat a zászlók alá. Voltak apák, kik bár arra nem köteleztettek, egyetlen fiokat, voltak mások, kik valamennyi fölserdült fiaikat saját költségeiken fölszerelve küldötték a seregbe. Oly családok épen nem tartoztak a ritkaságok közé, melyeknek három négy tagja szolgálta hazáját. A fiatalságot pedig, kivált a műveltebb közép osztálybelit, oly lelkesedés szállotta meg, hogy ha a szülék, tán gyönge koruk miatt is, ellenzették volna, lehetetlen volt visszatartóztatni a tábori élettől. Gyalázatnak tartatott tétlen honmaradni, midőn a haza veszedelemben forog; és még azok is, kik körülményeiknél fogva fegyvert nem foghattak, lenézetének, gúnyoltatának a többiektől. Az iskolák általában az egész országban kiürültek. Még a papi növendékek közől is számosan fegyverrel cserélték fel a szent könyveket. Nem ritka volt a példa, hogy az ifjú, ha kissé kora növésnek örvendhetett, öregebbnek hazudta magát, csakhogy honvédül felvétessék. Kik a zászlóaljaktól gyönge koruk miatt elutasíttattak, a tüzérek közé iratták be magokat; kik közt nem is volt ritkaság 14—15 éves fiúkra találni. A még ifjabbak, 10—12 évesek pedig — s ilyen is volt néhány száz, tábori szolgálatra még alkalmatlanok lévén, a fegyver- és lőszergyárakban kerestek foglalko-

dást; s nagy részben ilyenek szorgalmas kezeiből kerűltek ki a töltények és gyutacsok. 1849. Jun.

Az egész szabadságharcz alatt felmerűlt minden fényes jelenetek, minden szívemelő események közt egyáltalában a nép hazafisága s más polgári erényei tündöklenek legfényesebben, emelik a szívet legmagasztosb érzelmekre. Minden egyes, a nemzet tömegéből kitünő alakok nagysága elenyészik a nép nagysága mellett. A nép volt egyedül igazán nagy és önzetlen az események minden fordulatai, a harczok változó szerencséje, az országnak csaknem minden vidékeit meglátogatott súlyos háború viszontagságai között. És nem is lehet azt más hibáról vádolni mint, hogy reményeiben igen is vérmes volt; minél fogva a végsüker felett már épen nem kételkedett, s miután a saját haderejénél számosabb s felkészültebb ellenség egyszer legyőzetett s az országból kiűzetett, lelkesedésében azt ismét oly könnyen legyőzhetni hitte, bár mi számban jőne vissza; erejének érzetében az ellenséget megvetette, kicsinylette.

Ilyféle reményekkel azonban nem csak a nép, hanem a kormány maga is, mindenek felett pedig a kormányzó szerette magát kecsegtetni. Azon szózatok és nyilatkozványok, melyeket a kormány Debreczenből távozta előtt; a muszka betörést illetőleg, közzé tett, azt bizonyíták ugyan, hogy ijesztő rémként állott előtte az orosz betörés gondolata: annak megtörténését azonban még junius elején sem tartá a fentebb előadott okoknál fogva oly bizonyosnak, hogy ahhoz semmi kétség sem férhetne. És midőn junius közepén arról meggyőződni kénytelenittetett is, minden reményét, ha nem is valamely fényes győzedelemre, legalább némileg sükeres ellentállásra, s ennek következtében a nemzet becsületével s jogaival megférő békére még sem vesztette el. Még a legroszabb esetre is azon reményt táplálta, hogy a háborút, ha szerencsétlen fordulatot venne is, több hónapig fentarthatja, s a nyugoti nagy hatalmak végre csak közbelépnek, hogy a nemzet ügyét tűrhető békére vezessék.

1849. Jun.

A kormány különféle tervei.

Hogy a kormány a veszély nagysága mellett sem esett kétségbe, sőt inkább a magyarnak keleties természetében fekvő könnyelműséggel s magát illusiókkal ámítani szokott hajlamával, kelleténél vagy legalább a körülmények szerint utólagosan feltehetőnél több reménynyel is kecsegtette magát, bizonyítják a közügyet illető munkálatai, s azon mindenféle tervek, melyek a miniszteri hivatalokban a jövőre készíttettek, azon rendeletek s intézkedések, melyek csak egy távolabb jövőnek teremhettek gyümölcsöket.

Kossuth a jun. 1-jén kibocsátott rendeleteiben a hadügyminiszteriumnak meghagyta, hogy ha Pesten, a rokkantak palotájának netalán más közczélra kellene fordíttatnia, keressen Budapesten egy ily, megsérült s tehetetlenekké vált honvédeink lakhelyéül szolgálandó palota építésére alkalmas helyet, s készíttessen külső s belső alakja iránt oly forma tervet, mely az angol admiralitási, vagy a párisi Invalid-palotával vetélkedhessék. A pénzügyminiszteriumot pedig oda utasítá, hogy a Pest és Buda közt fekvő Margit szigetnek népkertté alakitásáról intézkedjék. Terve volt továbbá Pest városát annak keleti oldalán egy széles csatornával körülvétetni, mely mind erődítési, mind kereskedelmi, mind csinosbítási s kényelmi érdekeknek megfeleljen, egyszersmind pedig a várost az 1838-kihoz hasonló dunai kiáradás ellen biztosítsa.

A belügyminiszter Buda és Pest városait, melyek eddigelé két külön hatóságot képeztek, egy hatósággá s várossá egyesítette. A rendőrséget újonnan szervezte; a nemzetőrség czélszerűbb rendszerezése körül munkálkodott; egy statistikai hivatalt állított fel, s a polgári törvénykönyv kidolgozására egy codificáló bizottmányt nevezett ki hivatalában stb.

Az igazságügyi miniszter a törvényszékeket újonnan rendezte s e mellett egy büntető törvénykönyvön is szorgalmasan dolgoztatott; a nem-urbéri természetű jobbágyviszonyok rendezését illetőleg törvényjavaslatot készített stb.

A pénzügyminiszter hivatalában egy új adórendszer iránt tétettek előmunkálatok; az urbéri kármentesítést illetőleg

törvényjavaslat készíttetett; a posták s az országos javak igazgatásának új rendszere vétetett munkálatba stb. 1849. Jun.

A közmunkaminiszter egy Szolnok-Debreczen-Kolozsvári s egy Szolnok-Aradi vaspálya építésére készíttetett terveket; sőt a földmunkát több helytt meg is kezdette, leginkább a horvát hadi foglyokat alkalmazván mérsékelt díj mellett e munkára; a közmunkák általános rendezését illetőleg törvényjavaslaton munkálkodott stb.

A közoktatási miniszterium egy a régi, elavultnál czélszerűbb mind gymnasialis mind egyetemi tanrendszeren dolgozott; a népiskolák, s általában a népnevelés javítására terveket, törvényjavaslatokat készített. E mellett előmunkálatok tétettek egy terjedelmes egyházi reformra, mind a katholikus, mind az óhitű egyházat illetőleg.

Az óhitű egyházban az oláh nép a többnyire szerb egyházi és iskolai előljáróktól elnyomatva lévén, e két külön ajkú népnek mind egyházi mind iskolai igazgatása, az elnyomottak érdekében s kérelmére, külön választatni czéloztatott; mi végre az oláh óhitű egyházi megyékben zsinatok tartása rendeltetett, melyek az egyházi és iskolai reformokról, papok és tanítók anyagi ellátásáról véleményeiket a kormánynak benyujtanák. A kormány mind Magyarországon mind Erdélyben még egy-egy óhitű oláh püspöki, valamennyi fölébe pedig egy metropolitai széket szándékozott megalapítani; s ekképen az oláhokat a szerbek uralma alól felszabadítván, amazok régi, méltányos kivánatait teljesíteni.

De magának a kath. egyháznak viszonyai is többféle reformokat igényeltek. A kath. vallás a száműzött dynasztia alatt státusvallás lévén, oly súlyos gyámság alá volt vetve, hogy míg a protestáns hitfelekezetek, hosszas küzdelmeik gyümölcséül, szerencsések voltak, magokat a minden szabadságot elnyelő bécsi kormány befolyása alól felszabadítani s egyházi és iskolai ügyeikben önkormányzólag intézkedni: az alatt a kath. egyháznak érdekei többnyire mellékes, gyakran önző és alacsony czéloknak áldoztattak fel, s annak kebelében

1849. Jun. minden szabadabb kifejlés teljesen lehetetlenné lett. Az egyház a státushatalomnak nemcsak alája vettetett, mi, mint minden más társulatra nézve is, tökéletesen rendén van; hanem annak valósággal hivatalos szolgájává, kényuralmának támaszává alacsonyíttatott. A püspökségeket s minden egyházi méltóságokat a bécsi kormány töltötte be; a kinevezéseknél pedig csaknem kizárólag a politikai véleményszínezet és pártfogás volt az elhatározó inderő; miért aztán nem is lehetett csodálkozni, hogy az egyházmegyék ritkán nyertek igazán keresztény szellemű s nagy mesterök nyomdokait követő főpásztorokat. A püspökök egyházi hatóságuk mellett politikai jogokat is gyakorolván, s egyebek közt a felső háznak tagjai lévén, a kormánytól mind a két tekintetben úgy nézettek, mint annak hivatalos ügynökei, támaszai; kik t. i. mind főpásztori szavukat, mind politikai befolyásukat kiváltképen kötelesek egyedül a kormány érdekei szerint gyakorolni. Ez volt oka, hogy a püspöki székek s minden magosabb egyházi méltóságok rendesen csak hosszabb titkos rendőri nyomozás alá vetett s e próbát kiállott személyekkel töltettek be. Természetes következménye lőn aztán ezen eljárásnak, hogy a püspökségekre, ritka kivétellel, csak ruganyos jellemű, meggyőződéseiket önérdekeik miatt a hatalomnak mindenben föláldozni kész, vagy elvből a reaktióhoz szító, egyéniségek juthattak fel.

E körülmény a papság erkölcsi jellemére felette károsan hatott, nem csak a mennyiben az egyházi kormány nem egyszer ily lelkiösmeretlen, s jellemtelenségüket színlett alázattal s álszenteskedéssel palástolni törekvő, csekélységekke bíbelődő, hivatásuk lényegét, a nép szellemi s erkölcsi nevelését elhanyagló főpásztorok alá kerűlt; hanem azért is, mert csak ilyfélék juthatván egyházi méltóságra: a papság egy része hivatásának buzgó teljesítése helyett a hatalmasok kegyének keresését tekinté fő czéljának s a valóban keresztényi erények helyett tettetésben, álszenteskedésben gyakorlá magát vezéreinek példája szerint. Nem az erény s tudomány,

nem a buzgó kötelességteljesítés s valódi jámborság, hanem 1849. Jun.
bizonyos politikai színezet s gondolkodásmód, szolgai szellem s tettetés jutalmaztatván, e tulajdonokat természetesen mind azok, kik pályájukon emelkedni vágytak, elsajátítani kényteleníttetének.

A mily mértékben szolgai szellemet nyilvánítottak pedig, kevés kivétellel, a kormány iránt, oly mértékben gyakorlották hierarchiai zsarnokságukat alárendeltjeik, a lelkészek iránt a püspökök. Az alsó munkás papság, mely a nap hevét és súlyát viselte, valóságos kényuralom alatt állott. Az alrendű pap, kivált ha azon vakmerőségre vetemedett, hogy némely ügyekben a pásztori levelek tartalmával meg nem elégedve, színlelés által ki nem elégítve, igazi meggyőződést szerzett magának, vagy épen szabadelvűséget nyilvánított, a szokásos szolgai szellemtől iszonyodott: sem törvényben, sem institutióban nem talált védelmet az őt gyakran, sőt többnyire igazságtalan feladások következtében üldözőbe vett püspöke ellen, ki, rendesen atyai tekintély s jóakarat külszíne alatt, irányában a legkorlátlanabb zsarnokságot gyakorolhatá s gyakorlá is nem egy ízben, mely ellen semmi orvoslat, semmi fölebbvitel, legalább sükeres, nem létezett. Miként az erősebb előtt meghunyászkodó gyáva a magánál erőtlenebb irányában többnyire kegyetlen: úgy a felsőbb hatalom iránt szolgai lelkű, kevély zsarnok szokott lenni alattvalói iránt. És ilyenek voltak régtől fogva legtöbb püspökeink az alpapság irányában. E zsarnokság, e puszta önkény ellen, miként fentebb látók, az alpapság sokféleképen, csaknem minden egyházi megyében felszólalt a mult évi tavasz óta, követelvén, hogy miután a korlátlan hatalomról lemondani nem akaró püspökök reformokról hallani sem akarnak, a státus lépjen közbe, s nyujtson módot s alkalmat az egyházi kormány és fegyelem körül szükséges reformokra.

Az egyház és állam közti viszonyokról uralkodó vélemények szerint a státushatalomnak nem lehetett ugyan olyféle jogot tulajdonítani, hogy ilyetén reformokat az egyház-

1849. Jun. nak önmaga szabjon elejébe; annyi mindazáltal kötelességében állott, hogy e reformokra, melyeket az értelmesb világiaknak mondhatni összessége, a papságnak pedig nagy többsége, mint szükségest, kivánt, s melyeket egyedül a főpapok egy része önzésből ellenzett, alkalmat nyujtson. Egy józanul gondolkodó, elfogulatlan katholikus sem fogja már ma állítani, hogy míg az egyház az államtól, oly formán, mint az éjszak-amerikai státusszövetségben, teljesen el nem választatik, és egyedül a lelki dolgokra szorítkozó magán társulattá nem válik, — a státushatalomnak semmi joga sincs beleszólani az egyház ügyeibe; hogy az egyház mindenben függetlenül áll a státus mellett. Az egyház fegyelmi szerkezetének s küligazgatásának viszonyai lényeges befolyást gyakorolhatnak a polgári társaság állapotára. Az egyház bölcsejétől fogva sírjáig átöleli a polgárt, s életének minden viszonyaiban nem csak lelkileg vezeti, hanem külsőleg is meghatározott cselekvéseket szab elébe, melyek gyakran polgári kötelességeivel s egyéb viszonyaival is szorosabb kapcsolatban állanak. Minél fogva, valamint jogbitorlás volna a státushatalom részéről az iránt rendelkezni, miként vezesse híveit az egyház a lelkiüdvesség pusztán szellemi ügyeiben: úgy a középkori eszmezavarból fenmaradt tévedés és nevetséges kevélység állítani, hogy az egyház, míg az államtól teljesen el nem választatik, mint a polgároknak a státusban létező társulata, külszerkezetére, kormányára, ellátására s egyéb világi, lényegtelen s változékony viszonyaira nézve is független a státushatalomtól. Az egyházi szerkezet és kormány csak azon idő óta, mióta a keresztény vallás egyik vagy másik felekezete státusvallássá lőn, jobbára a státushatalom befolyása, eszközlése s meghatározásai által nyerte a maga fenlévő formáit és szabályait. Ezeket tehát, a polgári társaság java úgy kivánván, a státushatalom közbejöttével ismét meg lehet, sőt meg is kell változtatni; annyival inkább, ha e változást az egyház tagjainak nagy többsége is óhajtja.

Már pedig e reformokat az egyház külszerkezetében és igazgatásában múlhatatlanul szükségessé tette a politikai átalakúlás. Politikai s polgári életünk a forradalom által demokratiai alapot, szellemet s formákat nyert: az egyház külviszonyai sem maradhattak tehát a régiek az állam s annak kormányzata irányában. A demokratiai állam nem tűrhette a maga kára s hátránya nélkül, hogy a polgárok egy része egyszersmind oly társaság tagjai, melynek szerkezete s kormánya az absolutismus legélesebb elveire, puszta önkényre van alapítva; kivált miután sajnosan kelle tapasztalni, hogy a püspökök s más egyházi méltóságokat viselők nagyobb része a nemzeti kormány s újjá alakított hatóságok, sőt, mondhatni, az egész nemzet által vallott elvekkel azonos hazafiúi s nemzeties érzelmeket magában épen nem ápolt, sőt inkább, megszokott szolgai szelleme szerint, saját érdekében, a nemzettel meghasonlott dynasztia iránt nyilvánít rokonszenveket. 1849. Jun.

A polgári társaság java tehát azt igényelte, hogy az egyház is demokratiai formákat nyerjen kormányzatában, ezek lévén különben is eredeti, a kereszténység szellemével is legazonosabb alakjai, mielőtt az egyház az állammal oly szoros kapcsolatba lépett s a fejedelmi kényuralom s papi uralkodásvágy azokat el nem korcsította. Az egyház tagjainak hosonlíthatatlan többsége e reformot forróan óhajtá; s alig is ellenzé azt más, mint a főpapok egy része s kiknek az önérdekét fenyegette; de még ezek között sem hiányzottak, kik a közjót a személyes érdek elejébe állitották.

Legkiáltóbb volt a reformok szüksége az egyházi férfiak anyagi ellátása tekintetében. A püspökségek, apátságok, káptalanok a hajdankorban részint a királyok, részint buzgó magánosok által terjedelmes ingatlan javakkal láttattak el, hogy azok jövedelmeiből az egyház minden szükségei fedeztessenek. A főpapok önzése azonban ebben is régtől fogva kijátszotta az alapítók czélzatait. Ők a gazdag jövedelmeket egészen magoknak tulajdonítván, az alpapságot, sőt magát az

1849. Jun. egyházat is kizárták annak részvételéből; miben az ország hajdani honvédelmi szerkezete s ennek érdekében magok a királyok is kezökre játszottak. S így lőn, hogy nagy részök majdnem fejedelmi javakkal s jövedelemmel birt, míg a papság munkás része sok helytt a legszükségesebbekben is hiányt s nyomort szenvedett, s nem ritkán lelkészi kötelességeinek, sőt erkölcsiségének rovására merült az élelemszerzés gondjaiba. Legújabban az úrbériségi s tized-jövedelmek elvesztése által megcsökkent ugyan a főpapság jövedelme; sőt volt egynémely püspökség, mely azokkal csaknem mindenét elveszté: a nagyobb rész mindazáltal még azután is többet birt a kellőnél; az alpapság egy része pedig a tized eltörlése által, mondhatni, mindennapi kenyerét is elvesztette. Volt számos lelkész, kinek összes jövedelmei nem mentek két száz forintra; a segédlelkészek pedig a legtöbb egyházi megyében évenként 24, legfölebb 40 frttal díjaztattak; s e mellett a főlelkésztől nyervén élelmezésöket, azok korlátlan önkényének voltak kitéve.

De nem lehet szándékunkban beereszkedni az egyházi szerkezet és kormány ezer aprólékos bár, de az egyházi életre s népnevelésre igen károsan ható hibái s hiányaiba. Már azok is, melyeket eddig érintettünk, eléggé bizonyítják az e körűli reformok égető szükségét. A cultus és közoktatási miniszter maga is főpap lévén, e reformokat egyházi állásánál fogva sokkal könnyebben előkészíthété, mint bármely világi egyén. Ő felfogván a körülmények igényeit, tárczája átvétele óta minden idejét s erejét arra fordítá, hogy azoknak meg is feleljen. Különösen előmunkálatokat tett egy oly egyházi közgyülésre, melynek tagjai az összes magyar kathol. egyházat képviseljék, s mely ennek kormányzati ügyeiben határozólag intézkedjék. E közgyülés egy harmadában a papságból, két harmadában világi hivekből vala alkotandó. A papi tagok a püspökökön s a szerzetek főnökein s a káptalanok egy-egy küldöttein kivül a többiek egyházmegyénként az alpapságtól, a világi képviselők a kathol. egyháznép általános szavazata

által kerületenként valának választandók. A gyülés intézkedési köréül ezen első alkalommal kiváltképen a papság anyagi ellátása, s a felekezeti népiskolák rendezése tűzetett ki. A kormány kész volt az egyházi alapítványos javakat e gyülés rendelkezése alá bocsátani oly végre, hogy azok minden egyéb, a püspökök, káptalanok és szerzetek által birt javakkal tömegesíttetvén, egy, a közgyüléstől választandó középponti hivatal által igazgattassanak. Az így tömegesített egyházi s alapítványos javak jövedelmeiből terveztetett ellát-tatni az egész egyházi s népnevelési szolgálat a közgyülés által meghatározandó díjarányban. 1849. Jun.

De nem tartozik czélunkhoz részletesebben fejtegetni azon reformokat, melyeket e közgyülés az egyház külső ügyei körül azonnal munkálatba veendő —, sem azokat, melyeket a belkormányzat, fegyelem s általában belső szerkezete körül javaslatba hozandó vala, hogy aztán emezeket a tisztán püspöki zsinat vegye méltánylatba. Annyi bizonyos, hogy ezen, terv szerint a jövőben is évenként megtartandó katholikus egyházi közgyülések bölcsőivé váltak volna egy átalános egyházi átalakulásnak s újjászületésnek. Kételkedni abban sem lehet, hogy az egyház ezen képviselői, tanácskozásaik folytában hamar feltalálták volna az egyházi bajok azon forrásait is, melyek különösen az erőszakolt nőtlenségben, s a kor szellemével, előrehaladott felvilágosodásával meg nem férhető szerzetes rendek létezésében rejlenek, s azoknak eltörlésére meg is tették volna a szükséges lépéseket.

Az első ilyféle közgyülés határnapja augusztus 20-kára, a magyar kereszténység apostolának, Sz.-István királynak ünnepére, volt kitűzve s kihirdetve a hivatalos Közlönyben. A kormány egyébiránt e reformokat illetőleg nemcsak nem szándékozott kényszerítőleg hatni az egyházra; sőt inkább el volt határozva annak teljesen visszaadni elvesztett autonomiáját s önkormányzatát. Feladatának a kormány csak azt tekintette, hogy a magyar kathol. egyháznak a szabadság alapján történendő újjászületésére, s mind az állam iránti

1849. Jun. viszonyainak, mind belkormányának és szerkezetének szabályozására, magoknak ezen egyház tagjainak módot s alkalmat nyujtson; s aztán gondoskodjék, hogy az egyháznak az állam irányában meghatározandó viszonyai törvény által is biztosíttassanak.

———

MÁSODIK FEJEZET.

Hadi tervek s más viszonyok; a seregek létszáma a két félen.

Ezen s ilyféle tervek foglalkodtaták a magyar kormányt, miután Debreczenből Budapestre tette át székhelyét. Tekintve ezen, az ország minden oldalú, politikai, anyagi s erkölcsi kifejtésére irányzott oly mélyen ható terveket, azt hinné az ember, hogy az ország a legcsöndesebb békének néz elébe, vagy legalább biztos reménye van, hogy miután az ellenség hatalma alól egyszer nagyobb részben megszabadult, oly veszély által többé nem fenyegettetik, melyet nem volna képes magától ismét elhárítani. 1849. Máj.

Az ország egyszeri megszabadulta miatt fellobbanó közörömet azonban s ama terveket, melyek jövendő jóllétének megalapítására készíttettek, a legmélyebb aggodalmak zavarták a mind bizonyosabbá váló orosz interventio miatt. A remény, hogy a többi európai nagyhatalmak a muszka hadak betörését megelőzőleg közbelépjenek, mindinkább tünedezék; s a független önkormányzat alatt gyorsan emelkedendő köz jóllét reményeinek ama szívemelő képletei mellett, az orosz betörés okozta félelem lidérczként nehezedett a jövendő boldogság álmaiba merűlt kedélyekre.

Az osztrák-orosz szövetség főbb pontjai.

És valóban, a szövetséges hatalmak roppant mérvben készültek a magyar függetlenségi törekvések meghiúsítására. Miként említők, Berg tábornok, a czár hadi segéde, már május 1-jén Pozsonyba ment Schwartzenberg herczeg és Cordon

1849. Máj. tábornok miniszterekkel, hogy Welden fővezérrel közösen állapítsák meg a segély-nyujtás módját és részleteit. Említők azt is, hogy erre nézve igen különböző vezéreszmékből és czélzatokból indultak ki a felek, minek következtében azok sem az orosz hadak felosztására, sem a munkálatok kezdetének idejére nézve nem tudtak mindjárt megegyezni; s előleg csak is a következő pontok állapíttattak meg:

1. A betörés minden ponton egyszerre s az osztrák fő sereg előrenyomulásával egy időben fog történni.

2. A főparancsnokságot az összes orosz haderő felett Paskevics tábornagy s varsói herczeg viselendi. Azon orosz hadosztályok mindazáltal, melyek a szövetségesek közti kapcsolat fentartása s a dunavidéki munkálatok végett az osztrák fősereghez csatlakozandanak, az osztrák fővezér parancsa alatt fognak állani. Viszont azon osztrák hadak, melyek másutt működnek közre az oroszokkal, ezek fővezérének fognak engedelmeskedni. Erdélyben a fővezérlet Lüders orosz tábornok kezében leend.

3. Oroszország a hadi költségek megtérítését nem igényli. Díj, fegyver és lőszer Oroszország által állíttatik ki; az élelmezés költségeit azonban az osztrák kormány viseli; minél fogva, azon élelmi szállítmányokat, melyek az orosz táborba Oroszországból tétetnek, megtéritendi. E viszony mind addig fenáll, míg az orosz hadsereg osztrák földön leend. A kivonulás után készletben hátramaradandó hadi élelmi szereket Ausztria illő áron átveendi.

4. Az orosz sereg azonnal elhagyja Magyarországot s általában az osztrák földet, mihelyt a magyarok legyőzetnek s Ausztria uralma ezen országban biztosítva lesz. Ha azonban az osztrák kormány szükségesnek tartaná, az orosz sereg egy része Galicziában és Erdélyben maradand.

5. Az osztrák hatóságok mind azon kitünőbb szerepet viselt lengyeleket, kik a háború folytában elfogatnak, akár Galicziából, akár orosz vagy porosz Lengyelországból valók, átadandják Oroszországnak.

Az orosz hadak segélynyujtásának módjára nézve, mint említők, az osztrákok azt kivánták volna, hogy szövetségeseik több csapatokra felosztva, külön téreken működjenek. Ebben mindazáltal az oroszok semmikép sem akarván megegyezni, azt határozták, hogy Paskevics a fősereggel egy testben Duklánál vonul be az országba, s Kassát elfoglalván, további munkálatait a magyar hadak mozdulatai szerint intézendi. Az oroszok jobb szárnya gyanánt egy hadosztály az osztrák fő sereghez fog csatlakozni; s a két fő sereg közti kapcsolat fentartása végett, egy másik hadosztály az Árva völgyén keresztűl a bányavárosokba nyomuland. Lüders tábornok az Erdélybe szánt haderő nagyobb részével Szebennél és Brassónál fog betörni; egy hadosztály pedig Besztercze felé veendi utját. 1849. Máj.

De már ezen megállapodásokat megelőzőleg is történtek némely tényleges lépések az interventiót illetőleg. Az olmützi udvar, bizodalmát annyiszor megvert, lehangolt s megfogyott hadaiban elvesztvén, s attól félve, nehogy a győzedelmes magyar sereg Komárom felmentése után egyenesen Bécsnek tartson s a forradalmi elemeket ott is talpra állitsa, mindjárt a komáromi ütközet hírének vétele után azon sürgető kérelemmel intézett egy futárt Miklós czárhoz, hogy a lehető leggyorsabban küldje be hadait Magyarországba. A czár ennek következtében már april 30-kán táviratilag hatalmazta fel Paskevics herczeget s fővezért, hogy a 3-dik és 4-dik hadtestekkel Galicziába nyomúljon. Paskevics ennélfogva meg is inditá hadait s azok május első tizedében Krakkó, Tarnogrod és Radziwilow táján osztrák földre léptek. Sőt egy hadosztály Sass tábornok alatt arra is parancsot vett, hogy az Árva és felső Vágvölgybe hatoljon be, hogy a magyarokat, ha netalán a hátráló császáriak ellen nyomulnának, irányukból eltérítse.

Tudjuk azonban, hogy Görgey a magyar hadat Bécs helyett Buda felé vezette. Welden fővezér, ez által megnyugtatva lévén, Budát óhajtá megsegíteni. Újabb sürgetés ment tehát

1849. Máj. május 2-káról az osztrák kormánytól Paskevicshez, hogy legalább azon 25 ezernyi hadosztályt küldje mennél elébb Magyarországba, melynek, a május 1-jén Pozsonyban Berg orosz tábornokkal tartott értekezletek folytán, az osztrák sereghez kellend csatlakoznia s a szövetséges hadseregek közti kapcsolatot képeznie.

Paskevics azonban, jól ismervén urának az interventióra vonatkozó vezéreszméit, erre két oknál fogva egyátaljában nem volt hajlandó. Először azért, nehogy az osztrák hadak, — miként az az osztrákok részéről csakugyan czélzatban is volt, — e részletes segélylyel megerősödve, még az összes orosz erő bejötte előtt némi győzedelmeket nyerjenek a magyarok felett, melyeknél fogva aztán magoknak tulajdoníthassák a felkelés elnyomását. A másik ok Paskevics egyéniségében s kedvencz hadviselési modorában feküdt. Mind a kettőről a következő tudósitást olvassuk egy szakíró könyvében [1].

Paskevics tábornagy. „Gróf Paskevics-Erivanszki tábornagy, varsói herczeg, született 1782-ben; 1800-ban az orosz gárdába lépvén, első hadjáratait a törökök ellen tette, 1810-ben már vezérőrnagy volt. Két évvel később Bragation alatt előbb egy hadosztályt, majd a 7-dik hadtestet vezénylé. Szivós vitézsége által leginkább aug. 17-kén Smolensknél s nov. 15-kén Krasnoi mellett tűntette ki magát. 1813-ban Németországba vezette hadait, hol azonban csak a fegyverszünet után, névszerint Lipcsénél lőn alkalmazva. A lipcsei ütközet után altábornagygyá lett s 1814-ben az orosz tartalékseregnél egy granátos osztályt vezényelt és La Rothière, Arcis sur Aube és Páris mellett harczolt. 1815-ben is Francziaországba ment a sereggel, a nélkül azonban, hogy tényleges hadi munkálatra alkalma lett volna. 1816-ban a granátos hadtest vezénylete bizatott rá. 1826-ban előbb Yermolof alatt, 1827-ben mint fővezér parancsnokolt a persák ellen; az Erivan ostroma szerezte neki az Erivanski disznevet. 1828 és a következő évben a törökök ellen vezér-

[1]) Rüstow: Geschichte des ung. Insurrectionskrieges II. 75. kö vv.

kedett. Ezen hadjáratok alatt, melyeket kevéssé rendezett de nagyszámú csapatok ellen, igen csekély hadakkal s oly harczmezőkön viselt, melyek elégséges élelmi szereket csak szórványosan nyujtának, képezte ő magának a hadviselés azon rendszerét, melyhez mind végiglen s oly körülmények közt is hű maradt, hol az kevésbbé látszék alkalmazhatónak. Hogy a Kelet ama harcztérein, a kisebb erő győzedelmét a túlnyomó szám ellen biztosítsa, csaknem mindig egyetlen tömegben nyomult előre, s egy nagy szekérvár, melynek azonban hadának kicsinysége mellett fölötte nagynak sem volt szabad lenni, közvetlen követte őt, mely élelmi szereit vitte utána, hogy seregét teljesen függetlenné tegye az élelmezéstől, melyet a harcztéren napról napra különben nem találhatott volna a sereg megoszlása nélkül. Fiatalabb éveiben s midőn még kisebb hadakat vezérelt azon keletiek ellen, kiknek a süker fénye könnyen imponált, merészség és elővigyázat csodálatosan párosúlt Paskevicsben. Mennél öregebb lett a tábornok s mennél nagyobbak az általa vezérelt seregek, a merészség annál inkább hátrált az elővigyázat előtt. 1831-ben Diebics halála után azon orosz hadsereg fővezérletét kellett átvennie, mely a lengyel felkelés ellen volt felállítva. Ha a persa és török háborúkban követett rendszerét itt is fenn akarta tartani, legalább is ötször annyi katonát kellett mindig egy vonalon egyesíteni, mint amott. Paskevics hű maradt rendszeréhez; de az élelmezés most nagy nehézségeket okozott s feltünőleg lassítá a mozgalmakat, ugyannyira hogy utóvégre is nem egyedül saját következetessége, hanem a lengyel hadvezérlet elégtelensége is szerezte meg neki a győzedelmet. Ennek kivívása után varsói herczeggé s a lengyel királyság helytartójává neveztetett. Ezen állásában a legnagyobb befolyást gyakorlá a következő évek alatt az orosz hadsereg szervezésére s kiképzésére, mely ezóta általában a fegyvertömegek rendszere szerint . . . . képeztetett ki s gyakoroltatott be, ugy hogy egész had-osztályok és hadtestek egyetlen zászlóaljak és századok gyanánt alkalmaztattak.“

1849. Máj.

1849. Máj.

Paskevics, e tömeges hadviselési rendszert akarta jelenleg is foganatba venni, s attól annál kevesbbé volt hajlandó eltérni, minthogy nem kételkedett, miképen az osztrákok főleg azért sürgetik annyira a 25 ezernyi orosz jobb szárnynak mennél elébbi bevonulását s az osztrák fő sereghez csatlakozását, hogy e segélylyel még az egész orosz hadsereg bejötte előtt vívhassanak ki valamely elhatározó győzedelmet. Paskevics pedig az orosz fegyvernek kívánta, a czár eszméje szerint is, fentartani a felkelés elnyomásának dicsőségét. Ő tehát ama sürgetésekre azt válaszolá, hogy május vége előtt lehetetlen elkészülnie a támadásra. Utóbb pedig még e határidőt is két héttel későbbre, junius közepére halasztotta.

Paskevics készületei.

Ő ugyan is kedvelt tömegrendszerét most, hogy az orosz fegyverhatalomról annál nagyobb bámulatot ébreszszen a világban, kivált pedig a szövetséges Ausztriában, egész nagyszerűségében foganatba akarván venni, közvetlenül a maga vezérlete alatt állandó fő sereget százezer emberre szándékozott emelni; e roppant erőt pedig csak akkor akarta Galicziából beindítani, midőn annak számára az élelmi szerek is elégséges mennyiségben fel lesznek halmozva az ország határszélein. Az osztrák kormány, hogy őt e szándékától elmozdítsa, igéretet tőn neki, hogy az élelmezésről ő maga az országban kellőleg fog gondoskodni. De a nagy óvatosságú tábornagy annál kevesebbet hajtott ilyféle igéretekre, mivel jól tudta, hogy az osztrákok, kik a pozsonyi határszéleken kivül az országból tényleg semmit sem birnak, azokat legjobb akarattal sem fognák teljesíthetni. Ő függetlenné akarta tenni hadseregének mozdulatait az osztrákoktól s azok igéreteitől és teljesen biztosítani annak élelmezését. E végett egy részről Krakkóban, más részről Duklán roppant tárakat töltetett meg élelmi szerekkel, ugy hogy egyedül Duklán e tárakban az emberek számára mindig 30 napi, a lovakéra 8 napi készlet legyen felhalmozva. E tárak megtöltésére Galicziából s orosz Lengyelországból ezer meg ezer szekér tétetett mozgásba; Duklánál pedig mintegy 1600 részint koronai, részint bérlett társzekér

állott, melyek onnan az élelmi készletet hetenként egyszer a sereg után szállítanák. Az ezredeknek, külön mindeniknek kenyeret 12 napra, pálinkát és vágó marhát 20 napra, a lovasságnak e fölött egy hétre való takarmányt kellett mindig magokkal vinniök. Valóban szerencséjökre, mert az osztrákok igéreteit már Galicziában sem találták teljesítve; Magyarországban pedig, tudjuk, hogy Paskevics gondoskodása mellett is sáskák módjára, még a kertek veteményeit is nyersen falta fel az éhes legénység. 1849. Máj.

Paskevics mind ezen előkészületek bevégezte után akarta csak megkezdeni hadjáratát; bár tehát seregének nagy része már május első tizedében Galicziában volt, a május 2-ról hozzá intézett ama felszólitást, hogy legalább 25 ezer embert küldjön be tüstént az osztrák fősereg erősitésére, azon mentséggel utasította el, hogy arra nincs felhatalmazva. Midőn azonban az osztrák kormány, e választ vévén, még sürgetőbb hangon ismétlé felszólitását, Paskevics végre Paniutin tábornokot 12 ezernyi hadosztálylyal a krakkói vasuton Magyar-Bródba küldé, hol az május 14-kén érkezett meg; más részről pedig Sass tábornok alatt a 3-dik hadtest előhadához rendeletet bocsáta, hogy az Árva völgyébe nyomúljon. E hadból egy kozákcsapat már május 13-kán áttört a magyar határokon, s ezek voltak az első muszkák a magyar földön.

Welden terve Budát fölmenteni.

Mihelyt annak híre, hogy Paniutin az orosz hadosztálylyal valahára Hradisch felé indíttatott, Olmützbe megérkezett, Ferencz-József császár, május 10-kén azonnal Pozsonyba ment, szemlét tartandó serege fölött, melylyel Welden mindjárt az orosz segélyhad megérkezte után megkezdeni szándékozott Buda felmentésére tervezett hadjáratát. E hadsereg jelenleg négy hadtestből állott, melyek elsejét Schlick, másodikát Csorics, harmadikát Schwartzenberg, negyedikét Wohlgemuth tábornokok vezénylék. E négy hadtest létszáma, az osztrák tartományokból legújabban nyert szaporodásokkal mintegy 59,000 emberre emelkedett. Hozzá csatlakozandó

1849. Máj. vala még nem sokára Vogel tábornok nyolcz ezernyi hadosztálya is, mely, mint mondók, május elején tört be Galicziából s a felső Vágvölgyön sietett Pozsony felé, s melyben Benedek is egy dandárt vezényelt hazája ellen.

Weldennek az volt terve, hogy Schlick és Csorics hadtesteit Komárom ellenében a Duna jobb partján védelmül hagyja, a 3-dik és 4-dik hadtestekkel pedig, melyekhez még Vogel hadosztálya s az orosz segély járulanda, a Duna balpartján Vácz felé sietend Buda felmentésére. E terv szerint a két első hadtestet már május 12-kén felállította az Óvár-csornai vonalon, hol azok Komáromot tartanák szemmel; a más két hadtestet pedig a Vágig, a Diószeg-lipótvári vonalba tolta előre. Hogy az egymástól oly nagy távolságban működendő két sereg mindegyikének legyen fővezére, Haynau altábornagyot, ki az olasz hadjáratban magát kitűntette volt, kérte segédül maga mellé a császártól. Haynau ennél fogva néhány nap múlva meg is érkezett Pozsonyba.

Minden készen állott a hadjárat megkezdésére, csak még az orosz segélyhad hiányzott. Pár nap múlva azonban, mint említők, ez is megérkezett Magyar-Bródba; s Welden azonnal rendeletet külde annak vezéréhez, hogy haladék nélkül Nagy-Szombatba nyomúljon. Paniutin válasza azonban úgy hangzott, miképen ő semmi határozott utasítást nem vett az iránt, hogy az osztrák fővezér parancsai alá álljon; sőt meg volna neki hagyva, hogy Magyar-Bródnál várja a további rendeletet. Értesűlt e mellett arról is Welden, hogy az orosz hadosztály felére sem megy a 25 ezernek, mennyi Paskevicstől kéretett.

Ferencz-József császár Varsóba megy.

A Buda felmentésére tervezett hadjárat tehát elhalasztatott; s a mindinkább szaporodó nehézségek elintézése s a még függőben lévő részletek elhatározása végett, Ferencz-József császár május 20-kán személyesen útra kelt Varsóba, hova a muszka czár néhány nap előtt megérkezett. A két császár itt három napot töltött együtt, s értekezleteikből aztán a többi közt a következő lényegesebb határzatok keletkeztek:

az orosz hadsereg junius 17-kén kezdi meg hadműveleteit; Paniutin hadosztálya az osztrák fősereggel haladék nélkül egyesűlend, de annak csak tartalékául fog alkalmaztatni; az osztrák fősereg mind addig semmi komolyabb csatába nem ereszkedik, míg az orosz fősereg vagy annak legalább is jobb szárnya be nem vonúlt Magyarországba; támadó munkálatait pedig csak az egész orosz erő bevonúlta után kezdendi meg. 1849. Máj.

E határozatok körülbelül egy időben érkeztek Buda megvételének hírével Weldenhez. Ő tehát tervezett hadjáratával felhagyva, ismét védelmi állásba helyezte egész seregét. Néhány nap múlva pedig egészen bucsút vett a tábortól. Az udvar május 30-kán lemondását elfogadván, Haynaut nevezte ki utódává a magyarországi osztrák hadak fővezérévé.

Báró Haynau Gyula, a hesseni választó fejedelem törvénytelen fia, 1786-ban született, s már 1801-ben Ferencz császár szolgálatába állván, 1815-ig több hadjáratban vett részt. 1835-ben tábornokká, tiz évvel később altábornagygyá neveztetvén, 1847-ben mint osztályparancsnok, Temesvárra küldetett. Említők, mily ellenséges indulatot nyilvánított itt, s mily dühösen kelt ki minden alkalommal 1848 tavaszán a Pozsonyban végrehajtott reformok ellen. A megyei hatóságtól e miatt a miniszteriumnál bevádoltatván, ez az országból elmozdíttatását sürgette Latour bécsi hadügyminiszternél; kitől azonban csak azt vette válaszul, hogy nem kell ügyelni az ismeretes hóbortosságú emberre, ki egyébiránt mérsékletre fog intetni. De Haynau nem sokára maga is megunta állását, melyben, a Bécsből vett intések szerint, a gyűlölt magyar miniszteriumtól függővé tétetett, s ennek irányában féket nem tűrő jellemét mérsékelnie kellett volna; az olaszországi hadseregbe kivánta tehát magát áttétetni. Verona parancsnokává neveztetvén, a custozzai győzedelemben jelentékeny részt vett, az őrség egy részével minden rendelet nélkül, saját felelősségére sietvén a csatatérre, hol megjelenése a mily váratlan, oly hasznos lőn a császári seregre nézve. 1849-ben, Haynau táborszernagy.

1849. Máj. midőn a háború Ausztria és Piemont közt, a fegyverszünet leteltével márcziusban újra kitört, Haynau mint a 2-dik tartaléksereg parancsnoka, Lombardiában maradt hátra, hogy a piemontiak ellen indult Radeczkynek a netalán történhető felkelések ellen hátát fedezze. És midőn Brescia csakugyan megkisértette a felkelést, azt oly borzasztó kegyetlenséggel fojtotta el, mely nevét az Albákéval s Bastákéval egy sorba s egész Európában iszonyat tárgyává tette. Ezen emberre bízatott most Magyarország sorsa; mert a fővezérlettel egyszersmind azon egész hatalom is reáruháztatott, melyet elébb Windischgrätz birt vala. Mivel azonban a tábornok a polgári ügyek vezetésében nem birt jártassággal, oldala mellé báró Gehringer, erdélyi szász bureaukrata, neveztetett ki *császári* biztossá. És e hatalomteljességnél fogva Haynau csak Magyarországban hágott még szomorú dicsőségének tetőpontjára. Ő mindjárt vérontással kezdette meg hatalomgyakorlatát. Még Windischgrätz uralma alatt több hadi fogoly itéltetett volt halálra, kik azonban, mivel az itélet végrehajtása elhalasztatott, már kegyelmet remélének. Haynau ezek közől hármat, báró Mednyánszky László őrnagyot, Gruber kapitányt, s a köztiszteletben álló Razga evangelikus lelkészt mindjárt fővezérsége első napjaiban kivégeztette, mintegy tudtára akarván adni a világnak, mily szellemben fogja gyakorolni a reáruházott teljhatalmat.

Az osztrák hadak szaporítása.

A kötött szerződés szerint, az orosz haderő bevonultáig az osztrák hadak is tétlenségben kényteleníttettek maradni; ezen idő mindazáltal koránt sem veszett el haszon nélkül reájok nézve. Az osztrák kormány miként májusban, úgy junius közepéig is nagy gondot fordított hadainak szaporítására. Olaszországban a béke még nem volt ugyan teljesen helyreállítva; de miután Carlo-Alberto piemonti király márczius 21-kén Vigevano —, két nappal később pedig Novara mellett legyőzetvén, még az nap lemondott s fia és utóda, Victor-Emanuel, már 24-kén aláírta a fegyverszünetet, a békére biztos volt a kilátás, és a lombárd-velenczei királyság-

ban is még csak az egy Velencze tartá magát a császáriak ellen. Az Olaszországban csak némileg is nélkülözhetőkké lett hadak tehát a déli vaspályán Bécsbe, onnan Pozsonyba szállíttattak. A német örökös tartományokban, sőt még az elfoglalva tartott magyar határszéli vármegyékben is szakadatlanul folyt az újonczozás a meggyérült zászlóaljak kiegészitésére. Megtörtént ugyan néha, hogy a részökre szedett újonczokat egyik másik megyei tisztviselő, ha alkalom ajánlkozék, a magyar táborba küldötte; de miután Welden e miatt Petőcz alispánt agyonlövette, ezt csak kevesen merték megkisérleni. 1849. Máj.

Többen találkoztak olyanok, kik nem elégelve, hogy hazájokért annak igazságos önvédelmi harczában eddigelé semmit sem tettek, most egyenesen ellene fogtak fegyvert, vagy álltak különben az osztrák kormány szolgálatába. Május 23-kán Pozsonyban herczeg Eszterházy Miklós, Keglevich János, Pálffy Móricz, Forgách stb. grófok aláirásával egy óriási hirdetvény függesztetett ki a falakra, melyben a két szövetséges császárnak épen nem nagy bókot mondó azon állitás után, hogy a magyar forradalom csak magyar elemek által győzethetik le, a nagy urak és birtokosok felszólíttatnak, állítanának Szirmay gróf példájára szabad csapatokat. A városi tanács minden újoncznak, ki a császári zászlók alá áll, s kiket *nemzeti* harczosoknak neveztek el, 30 frt foglaló kézipénzt igért. Hogy pedig a vállalatban szerényebb sorsú polgárok is részt vehessenek, május 27-kére a megyeház teremeibe népgyülés hirdettetett, hol a tárgy felett tanácskozmány tartatnék s aláirás nyittatnék meg. De a magyar urak Pozsony német ajkú derék polgárai közt sem igen örvendhettek az izgatás eredményeinek. Alig jelent meg, s ezek is talán csak kiváncsiságból, száz polgár; minek következtében a város tanácsa a gyülekezetet, mint mondatott, „részvevő *hazafiak* hiánya miatt“ minden eredmény nélkül feloszlatta. Még e néhányak közt is, kik a gyülésre megjelentek, találkoztak kik elég bátrak voltak akként nyilatkozni, hogy az újoncz-állitás

1849. Máj. dicsőségét a jelen körülmények közt azon uraknak akarják átengedni, kik a felszólítást aláirták.

Egyébiránt e szabad csapatok kiállitására az osztrák miniszterium is megigérte támogatását. De a vállalkozó urak mindemellett is, s daczára buzgalmoknak alig lettek képesek pár száz határszéli német és hiencz suhanczot kiállítani. Bár azonban a hazafiúi érzelmű népet sem az osztrák vezéreknek sem a magyar uraknak nem igen sikerűlt elcsábítniok: a hat héti szünet alatt az osztrák hadsereg tetemes erősitést nyert. Midőn Komárom felszabadítása után Jellasics Buda környékéről a Drávához vonúlt le, a Pozsony körül öszpontosított osztrák fősereg létszáma nem ment egészen 40 ezerre; junius közepén pedig, midőn a harcz ismét megkezdetett, hivatalos adatok szerint, 71 ezer s néhány száz fegyveres állott a császári zászlók alatt.

Hadi viszonyok s tervek részünkről.

Mind ezen roppant előkészületek a császáriak és szövetségeseik részéről, melyeket legalább gyaníthatott, sem birhatták reá Görgeyt, hogy a hadi munkálatok megkezdését siettesse. A Kossuth megbuktatására szőtt fondorlataival elfoglalva, a haza ügye iránt oly gondatlan volt hogy, bár Klapka védelmi terve nem nyerte meg helyeslését, — mert annak foganatba vételével a fővezérletről neki lemondania kellett volna, — a haza védelmének szélesebb alapú tervéről egyátaljában nem gondoskodott. A kormányzó folytonos sürgetéseit pedig az erők öszpontosítása s a munkálatok valahárai megkezdése iránt ezerféle, jobbára vagy kicsinyszerű akadályok mentségével, vagy hiú biztatásokkal játszotta ki. A hadi tervről vagy magának, mint hadügyminiszternek, vagy, mit épen tervek készítése végett alkotott, a középponti hadmunkálati irodának kellett volna gondoskodni. De ezen iroda is, mely a sereg háta mögött több mértföldnyi távolságban, jobbára politikával s a kormány tetteinek idétlen birálgatásával foglalkodék, hivalkodva pazarlá a drága időt.

Mint említők, Klapka, midőn a hadügyminiszteriumban helyettesíté Görgeyt, készített egy munkálati tervet, mely a

május 12-kei miniszteri tanácsban el is fogadtatott a kormány által. E terv fővonalaiban következő volt. Az ország fegyveres ereje akként állíttassék fel, miszerint ama kettős feladatnak egyaránt megfelelhessen: hogy a háború, vagy eldöntő ütközetek által, ha azokra kedvező alkalom ajánlkozik, gyorsan végeztethessék be; vagy ha ezt alaposan remélni nem lehetne, minden nagyobb ütközetet kerülve, hosszú időre nyujtassék. E végre Komárom, mint elsánczolt tábor, Klapka vezérlete alatt, 30 ezernyi őrsereggel láttassék el, melynek fő feladata leend, az osztrák fő sereget előnyomulásában meggátolni. A 2-dik és 3-dik hadtest, számszerint 20 ezer ember, a Nyitra vagy a Vág folyamnál vesz állomást. Ezen sereg balszárnya által Komárommal, jobb szárnyán pedig Görgey Armin és Beniczky Lajos mozgó csapatai által a felvidéki sereggel lesz összeköttetésben, melynek létszáma szinte 15—20 ezerre fog emeltetni. A Vág vagy Nyitra melletti haderőnek, melyet Aulich vezérlend, feladata az ellenséget a Duna balpartján szemmel tartani, a bányavárosokat fedezni, s alkalmilag, az ellenség mozdulatai által feltételezett esély szerint, vagy a komáromi, vagy a felvidéki sereggel egyesűlve, azok valamelyikét oly állapotba helyezni, hogy az ellenségre sükeres csapást lehessen intézni. Ha az oroszok valóban betörnének s pedig Árván és Duklán keresztül: a felvidéki sereg erősítse meg a vági két hadtestet, hogy ez képessé legyen elébb az árvai szűk völgyekben megverni s kiűzni az ellenséget; azután mind a két sereg a Duklánál betört ellenségre forduljon. Ha az orosz fősereg a kassa-pesti országúton nyomul előre: a két sereg egyesülési pontja Miskolcz, hátráló vonala pedig a Tisza vidéke, Poroszló táján. 1849. Máj.

Arad és Temesvár ostromát Vécsey tábornok megfeszített erővel folytassa, mi végre őt Perczel a maga hadtestének felével segítendi. E hadtest másik fele Bemet erősítendi meg, kinek mindenek előtt Titel megvétele s Pétervárad minden oldalról felmentése tűzetett ki feladatul. Ennek megoldása után Bem, a Dunán átkelvén s Kmety hadosztályával egye-

1849. Máj. sűlvén, a komáromi táborral összeköttetésben a körülmények szerint külön, vagy egyesűlve — mikor aztán Bem veendi át a fővezérletet, — folytatja működését. Idő közben Kmety, Buda megvétele után, a maga hadtestével a Balatonnál foglal helyet, Tihany félszigetet gyűlhelylyé erősíti s a dunántúli nép felkelését szervezendi, utóbb, mint mondók, Bemmel egyesűlendő. Bem visszavonulása Budán keresztül történik, hol a Pest felé huzódott fő, azaz, a vági sereggel egyesűl, a fővezérletet itt is ő veendi át. A Tisza vidékén egy tartaléksereg gyűjtetik. Erdélyben Czecz tábornok vezérlend, munkásságát mindenek előtt oda fordítandó, hogy az oláh felkelés maradványait Janku alatt elfojtsa, Gyula-Fehérvárt megvegye s az országba vezető szorosokat megerősítse s megvédje.

Szakértők e tervet több tekintetnél fogva s méltán gáncsolták. Maga a józan ész, minden strategiai szakképzettség nélkül is kénytelen azt elvetni, mert már alapeszméje hibás: öszpontosítás helyett szétszórta haderőnket. Harczba vezethető, felszerelt, felfegyverzett seregünk száma mindössze is csak 125—130 ezerre ment. Ezen haderővel az ellenségnek több mint kétszer annyi ereje ellen egyszerre, minden oldalról védeni akarni az országot, annyi volt mint engedni, hogy elforgácsolt, megosztott hadainkat egyenként verje meg a kétszeres számú ellenség. Nem csekélyebb hibája az, hogy lényegileg védelemre lévén számítva, a harcz kezdeményezését az ellenség kényére bizza, hogy ott és akkor támadhassa meg csekélyebb erőnket, hol és mikor túlnyomó erejével tetszeni fog azt megsemmisíteni. Továbbá, igen bonyolódott, s az időt és tért egyátaljában nem veszi tekintetbe. Például Bemnek Titel megvételében, Pétervárad felmentésében oly feladatot tűz ki, s oly hosszú útat szab elejébe, hogy mire ő feladatának megoldása után a Duna jobb partja hosszában Tótországon, a Dráván, Baranyán, Tolnán vagy Somogyon keresztül csak Veszprémbe is eljuthatandó vala, az ellenség, ha megosztott seregeinket Komárom táján gyorsan s egyen-

ként megtámadja, könnyen megtörténhetik vala, hogy Bemnek a Dunán túl nincs többé kivel egyesűlnie. 1849. Máj.

A támadó csapások lehetősége — mond Rüstow — fel volt ugyan a tervben véve, de azok általa épen nem valának előkészítve, hanem a legboldogtalanabb módon, csak az egyes hadvezérek jó akaratától maradtak feltételezve; holott ezeknek önkéntes, gyors együtt-munkálására számítani bizonyára nem lehetett; azt remélni pedig, hogy majd a kormány a középpontból parancsok által erőszakolja ki az időszerű közremunkálást, valóban a bárgyusággal volt volna határos. A védelmi tervet csak az tehette volna termékenynyé, ha általa egyszersmind ily támadó csapások is előkészíttetnek; ez pedig csak úgy történhetik vala, hogy a lehetőleg erős fősereg egy erélyes fővezér alatt pontosíttassék össze. Ezen terv pedig épen az ellenkezőt míveli, midőn azon fősereget, mely az 1., 2., 3., 7. és 8-dik hadtestekből, Kmety osztályából s Görgey Armin és Horváth mozgó csapataiból volt képezve, s melyet újabb csapatokkal is lehetett volna még erősíteni, már eleve szétszakgatja, s a külön komáromi, nyitravölgyi s balatoni seregekre osztja, és egy új fő sereg képezését csak Bemnek a Dunán túl való kétes megjelenésétől feltételezi, s akkorra halasztja, midőn Bem Titel megvételének súlyos feladatát s egy hosszú, többféle természeti akadályok által nehezített menetét végrehajtandó vala.

A józan ész sugallata szerint minden szakképzettség nélkül is beláthatni, hogy az adott körülmények közt csak olyféle terv szerint lehetett volna sükerrel működni, mely seregeinket, miután Buda ostroma miatt a legkedvezőbb idő már különben is elosont, legalább annak megvétele után a lehető legnagyobb gyorsasággal és számban egyesíti vala Komáromnál, s mit sem gondolva a Duklánál később betörhető s úgy is lassan mozgó orosz sereggel, az osztrák határok felé, a császári hadak ellen intézi támadó munkálatait. Mikorra Buda megvétetett, a vereségeik következtében elébb lehangolt s megfogyott császári hadak, már ugyan jó formán

1849. Máj. összeszedték magokat és számban is tetemesen megerősödtek; de annál inkább csak olyféle terv vezethet vala czélra bennünket, mely szerint minden másutt csak valamennyire is nélkülözhető hadaink s minden idővesztegetés nélkül öszpontosíttatnak s a támadó munkálatok erélylyel megkezdetnek; így még talán meg lehetett volna egy pár elhatározó ütközetben verni a császári hadakat, ha bár ez alatt fél országot elfoglalja is a Duklánál betört muszka sereg. Ha pedig egyszer az osztrák sereg megveretett, Bécsnek a felkelésre alkalom nyujtatott volna, csak egy ellenség, az orosz, marad vala még szemközt hadainkkal. Bizonyára, ha még győzedelmünk általában lehetséges volt, azt csak egy ilyféle terv eszközölhette volna. És a kormány s mind azok, kikből a remény nemzetünk végdiadalára, vagy legalább a nyugoti hatalmak közbelépte által eszközlendő becsületes békére végkép még nem veszett ki, e reményöket csak ilyféle terv foganatba vételére s tábornokaink jó akaratú s gyors közremunkálására épitették.

De, fájdalom, a vezérek többségében hiányzott már a jóakaratú egyetértés, önzetlen közremunkálás, mely egyedül csak a haza javát tartaná szem előtt. E helyett mind több viszály, meghasonlás, engedetlenség merűlt fel köztök; mi miatt aztán a sükeres működésre fordítandó drága idő, az ellenség előnyére tétlenül vesztegettetett el. És, mi legsajnálatosabb, e viszályok épen abban keresték a magok indokolását, mit a kormány az egyetértő közreműködés, összevágó munkálatok s a hadak öszpontosítása érdekében rendelt vala. Hadviselésünk eddigelé azért nem termette meg mind azon gyümölcsöt, melyre különben jogosan lehet vala számítani, mivel a külön hadtestek munkálatai közt hiányzott az összefüggés, a hadviselésben nem volt egység. A hadtestek vezérei közől többen elsőségi vágyból, hiúságból egymás iránt féltékenyek, egymástól mindnyájan függetlenül kivántak működni, inkább saját dicsőségöket, mint a haza javát hordván szívökön. Dembinski csak azon feltétel alatt fogadta el a felvidéki sereg

vezérletét, hogy a többi sereggel érintkezésbe se jőjön. Perczellel a Bánságban s Bácskában, szeszélyes makacssága miatt örökös baja volt a kormánynak. Bem hallani sem akart a hadügyminiszteriumról. 1849. Máj.

E szétvonás megszűntetése, a munkálatokban szükséges egység helyreállítása s a seregek öszpontosítása végett a kormány, miként említők, május 20-kán oly rendeletet bocsáta ki a hadtestek és osztályok vezéreihez, hogy ezentúl egymással mindnyájan összefüggésben, a hadügyminiszterium által megállapított terv szerint, kötelesek működni s e végett ettől veendik a parancsokat. De a kormány e rendelete a vezérek részéről mindjárt engedetlenséggel találkozott.

Dembinski, már azért is boszús, mivel terve, mely szerint Galicziába törni szándékozott, a kormánynál nem talált helyeslésre, május 24-kén Bártfáról írt levelében lemondott s magát végkép elbocsáttatni kivánta a magyar szolgálatból. „Jól tudja a kormányzó, így ír egyebek közt, mennyit kellett már tűrnie azon két urtól (Görgeytől és Klapkától), kik jelenleg a hadügyet vezetik.... Azt sem teheti, hogy oly rosz terv szerint munkálkodják, mely az ország veszedelmét vonja maga után... És mind e mellett neki még más hadvezérekkel is összeköttetésbe kellene lépnie; mit ő egyátaljában nem fogadhat el..." A felvidéki sereg vezérlete, az ő lemondása után Wysocki és Dessewffy Arisztid tábornokokra bízatott. — Több volt a baj, mint láttuk, Perczellel, ki Görgey hadügyminiszteriumától függeni szinte nem akart, s végre hasonlókép lemondott.

Bem volt az első, ki a kormánytól elfogadott munkálati tervet legalább egy részben meghiúsította. Ő egyenesen kijelenté a kormányzónak, hogy inkább lemond s végkép visszavonúl, mintsem a dunántúlra menjen s Erdélyből távozzék. Ezen kedvetlenség volt aztán oka, hogy nem is az egyébkor tanúsított erélylyel működött a Bánságban, mióta Malakovszkynak Oláhországból betört seregét oda ismét visszaverte. Ezután több ideig tétlen maradt, s a helyett mi feladatául volt

1849. Máj. kitűzve, hogy a Sajkás-kerületre s különösen a megerősített titeli fensíkra szorított szerb felkelést megtörni ügyekezett volna, hosszabb időzés után Erdélybe távozott. E mulasztásnak az lett utóbb következménye, hogy a magára hagyott Perczel, s a helyébe bács-bánsági vezérré kinevezett Vetter sem birt az Aldunához lejött Jellasics által megerősített szerbek ellen annyi eredményt kivívni, hogy az itt működő 30—35 ezernyi haderő felét, miként terveztetett, a komáromiakkal s a fősereggel való közremunkálás végett a dunantúli vidékre lehetett volna rendelni.

A szivélyesebb viszony egyébiránt Bem s a kormányzó közt is meg volt ez időben zavarva. Bem nem csak mint tábornok függetlenül akart működni, hanem a polgári ügyekbe is nagy beavatkozásokat engedett magának mind Erdélyben, mind legújabban a Bánságban. Amott a só árát önhatalmából leszállította; emitt az elűzött szerbek és oláhok helységeibe magyar paraszt családokat telepített stb. Ezek s hasonlók miatt éles levelezés folyt közte s a kormányzó közt. Ehhez járult még Bem viszálya Vécseyvel. Midőn Bem a Bánságban a császáriak ellen működék, egy, a Vécsey hadtestéhez tartozó dandár parancsnokának, a tábornok mellőztével, rendeletet külde, hogy vele közreműködjék. Vécsey, ki Arad ostromát vezérlé s Bemnek nem volt alája rendelve, dandárnoka által tudósíttatván, Bemnél panaszos előterjesztést tőn, kérvén őt hogy, ha segélyre van szüksége, azért egyenesen hozzá forduljon, nem engedhetvén, hogy a vezérlete alatt lévő parancsnokok, a fegyelem s munkálatai kárára, tudtán kivül távozzanak kiszabott állomásaikról. Bem azonban a jogos panaszra sértőleg válaszolt; s a kormányhoz e miatt írt levelében is több gyalázó kifejezésekkel illette Vécseyt. A sértést élesbíté az, hogy e levél Bem valamelyik tisztje által egy erdélyi lapban közzé tétetett. Vécsey, teljes joggal, elégtételt kivánt a kormánytól. Bem ezt, Kossuth sürgetéseire, végre meg is adta, hírlapilag kijelentvén, hogy a vád félreértésen alapult, minél fogva sértő kifejezéseit visszavonja.

Mind ez némi keserűséget okozott Bem kedélyében. 1849. Máj.
Kossuth tehát, ki az egyébiránt érdemteljes tábornokot most szükségesebbnek tartá mint valaha, hogy vele teljesen kiengesztelődjék, junius 19-kén személyesen találkozott vele Nagy-Váradon. De a mondottakon kivül még egy más ok is késztė Kossuthot a találkozásra. Az osztrákok és muszkák betörésének híre már naponként erősbűlt; s miután az említett hadi terv foganatba vétele elmulasztatott, kétségessé lőn, képes lesz-e feldunai hadseregünk ellentállni a két ellenségnek. Kossuthnak azon esetre, ha a Feldunánál legyőzetnénk, az volt eszméje, hogy hadaink a Maros vidékén pontosíttassanak össze, s itt Bem venné át a fővezérletet. Ez iránt is akart tehát előleg értekezni a tábornokkal.

Fő oka azonban annak, hogy bármi terv is munkálatba nem vétetett, s általában, hogy Buda megvétele után a harcz tüstént meg nem kezdetett; utóbb pedig oly szerencsétlen fordulatot vett, hogy eddig annyiszor győzedelmes hadaink mind több és több veszteséget szenvedtek, számukban megfogytak, lelkesedésökben lehangoltattak, és végre, ezek következtében, a hazafiúi reményekkel oly iszonyú ellentétben álló viszonyok fejlettek ki, — Görgey fővezér s hadügyminiszter volt. Ő Buda megvétele után úgy vezette a nemzet szabadságharczát, hogy annak utóbb szükségkép a világosi katastrophfal kellett végződnie. Hadi munkálatainak összege azóta nem volt egyéb, mint részben a Kossuth elleni gyűlöletből s őt és a függetlenségi nyilatkozatot megbuktatni törekvő heves vágyból, részint hanyagságból, könnyelműségből s engedetlenségből elkövetett hibák, szándékos és szándéktalan balfogások lánczolata, melyeknek a világosi fegyverletétel csak befejezése lőn.

Elbeszéltük, mik voltak légyen ez időben czéljai, szándokai; mik birták őt Kossuth ellen ama heves gyűlöletre, melynél fogva, a Debreczenben az ő megbuktatására szőtt fondorlatai miatt, a haza legdrágább perczeit elvesztegette. E fondorlatokat ő még Debreczenből távozta után is nem

1849. Máj. kevesebb szenvedélylyel szövögeté. Említők, hogy czéljai érdekében, a békepárttal folytatott értekezletek szerint, egy hírlapot szándékozott megalapítani, melyben, ama párttal kezet fogva, a kormányzó ellen egy erős ellenzéket fejtsen ki, s népszerűségét a nemzetben aláássa. Midőn tehát Debreczenből végre távozva, Pestre visszatért, ott ismét több napot vesztegetett el, hogy e lapot megindítsa. Kétséget nem szenved, egy ilyféle lap ügyesen szerkesztve, nagy befolyást nyerhetett volna a közvéleményre. Görgey neve, mely alatt az megindítandó vala, Buda megvétele után oly nagy népszerűségre jutott nemcsak a hadseregben, hanem az egész országban, hogy azt e tekintetben még talán Kossuth neve sem haladta meg. E népszerűség tehát, párosúlva a lap beltartalmasságával, mit a vele szövetkezett békepárt jelesebb erői egyelőre is biztosíthatának, felette nagy súlyt kölcsönözhetett volna e közlönynek. E veszélyt lehetetlen volt át nem látni a kormányzónak; miért is ő e lap kiadását egy miniszteri tanács végzése által meggátolta. A titkosabb czélzatokat nem tekintve is, melyeket Görgey e lapnak kitűzött, a kormánynak erre elég oka volt. A hadseregben, mindenek felett pedig a Görgey közvetlen vezénylete alatt volt 7-dik hadtestben s annak táborkarában a politizálás kórsága már is annyira elhatalmazott, hogy a kormány s a hadsereg közti meghasonlás veszélye, egy azt tüzetesen szítogatandó lap nélkül is, mind fenyegetőbbé vált. Értésére adatott tehát Görgeynek, hogy közlendői számára a hivatalos közlöny, mint hadügyminiszternek, különben is nyitva állván, más, katonai szellemű lap kiadásának megengedése, miután az ama már is aggasztó mételyt a hadseregben még inkább kifejthetné, bűnös könnyelműség lenne a kormány részéről.

És még azután is, miután valahára Komáromba s a hadsereghez visszatért, nem annyira hadi tervek s munkálatok, mint fondorlatainak tovább szövése foglalkodtatá elméjét. E napokban egy terjedelmes emlékirat készitéséhez fogott, melylyel aztán, junius közepe táján ismét személyesen jött le Buda-

pestre, hogy azt a miniszteri tanácsnak benyujtsa. A hosszú irat főleg a hadügyek állását, pénzviszonyainkat s hadviselésünk körülményeit fejtegette ugyan; e tárgyat mindazáltal, úgy látszék, inkább csak ürügyül akarta felhasználni első nyilt fellépésére Kossuth ellen. Mintegy üterére akart tapintani a kormányon ülő férfiaknak, hogy lássa, mennyi bennök az erély és bátorság, vele szembeszállni, mekkora az egyetértésök Kossuthtal? Az emlékiratban ugyanis kiterjeszkedett a függetlenségi nyilatkozatra, s azt, daczára annak, hogy magát két héttel elébb, a hadügyminiszteri tárcza átvételénél, esküvel kötelezte, miképen e függetlenségi nyilatkozatot minden következményeiben helyesli, jóváhagyja s fentartani fogja, most mégis határozottan roszalta, idétlen, fonák lépésnek bélyegezte. Azt lehetett várni, hogy ebből összeütközés, nyilt harcz támad közte s a kormányzó közt. S talán épen ezt kivánta elő is idézni Görgey a kényes tárgygyal, melyet nem letté tenni már nem lehetett, s melynek roszalása vagy épen visszavonatása is csak Kossuthot, annak egyedüli szerzőjét, sértheté, de a haza ügyére szintúgy nem lehetett befolyással, mint nem volt annak megalkotása. Mert bizonyára, oly igazságtalanul senki sem itélhet Görgey eszéről, hogy róla feltehesse, miképen ő valaha hitte volna, hogy az april 14-kei törvény eltörlése képes lesz a határokon álló százezernyi muszka hadakat megfordítani, visszatérésre birni. E törvény gáncsolása tehát nem lehetett egyéb Kossuth kihivásánál. A minisztérium bámulatára azonban, Kossuth nem vette fel az elejébe dobott keztyűt, csöndesen végig hallgatá az emlékiratot s egy szóval sem tett észrevételt a csipős kikelésre. A miniszterek közől, kik Kossuthtól vártak reá választ, egyedül Batthyány Kázmér tett reá némi mérsékelt megjegyzést; mi azonban, mivel a kormányzó folyton hallgatott, nem volt képes vitát ébreszteni. Kossuth, — miként a miniszterek utóbb értesűltek, — közvetlen a tanács előtt négy szem közt mindent ráfordíta, hogy Görgeyt az emlékirat visszavonására birja; de Görgey nem engedett, s ő némán tűrte a sérelmet. Kossuth- 1849. Máj.

1849. Máj. nak e gyöngesége újabb inger lőn Görgeyre nézve ármányait azontúl még bátrabban folytatnia. Nem sokára, mint látandjuk, nyiltan felmondta neki az engedelmességet, s daczolva rendeleteivel, mindinkább urává tette magát a nemzet sorsának.

Görgey hadi terve. Egyébiránt, visszatérve hadi tervünkre, a fölött hogy annak a Bem dunántúli működéseire vonatkozó része már lehetetlenné vált, maga Görgey sem szándékozott azt soha foganatba venni, s csak addig színlelte abban való megegyezését, mig általa Dembinski, Percel és Guyon elmozdításában czélját érte. Ez megtörténvén, magát Klapkát, a terv szerzőjét is reábirta, hogy felhagyván a lényegileg védelemre számított tervvel, valahára támadásra menjenek át a hosszú tétlenségből.

Lássuk tehát emlékirataiból, mily terv szerint indult meg Görgey, midőn a bécsi lapok egy orosz segélyhadnak megérkeztét már régóta hirdették, sőt az egész orosz sereg kevés napok múlva megérkezését bizonyosnak mondották; — de ezt nem tekintve is, midőn ő már nem csak gyaníthatta, de tudhatta is, tudnia kellett és könnyen lehetett, hogy az osztrák császári hadak, a komáromi ütközet óta lefolyt hat hét alatt tetemesen megerősödtek. Elmondván, hogy a fősereg Damjanicsban és Aulichban legjelesebb vezéreit elvesztette s Buda megvétele után szinte árván maradt; hogy az új hadtest-vezérek, Nagy-Sándor és Knezics tábornokok, Pöltenberg és Asbóth ezredesek még alkalmat nem nyertek, önállásukat az ellenség előtt bebizonyítani, — így adja elő munkálati tervét.

„El kellett tehát magamat határoznom, hogy az osztrákok ellen kitűzött újabb támadó hadjáratot *vagy* a saját vezérletem alatt *egyetlen vonalon öszpontosított* fősereggel nyissam meg, s a még ki nem próbált hadtestparancsnokokkal a jövő esélyeinek vakon menjek elébe; *vagy* oszszam fel a fősereget, s egyes önálló hadtestekkel tegyek *több* munkálati vonalon kisérletet, hogy mindjárt kezdetben kitűnjék, ki

fogja az új parancsnokok közől kipótolhatni Damjanicsot és Aulichot. 1849. Máj.

„Egyetértve a táborvezérkar főnökével én az utóbbikat választám.

„A támadó munkálatot tehát e szerint az önállólag működő 1-ső, 2-dik és 3-dik hadtesteknek az ellenség vági vonalára intézendő combinált támadással kellett megkezdeni, s e hadtesteknek csak akkor egyesűlniök megint személyes vezérletem alatt, midőn az említett folyamon az átkelés sikerűlt.

„A 7-dik hadtestnek Pöltenberg és Kmety alatt időközben a Duna jobb partján csak tűntetéseket kellett intézniök.

„Az én fővezéri feladatom, az érintett támadó művelet első kifejlési szakában, következetesen csak a munkálati egység fölötti őrködésre szorítkozott.

„S én e feladat megoldását a táborvezérkar főnökére bíztam.“

Ő tehát *kétszer annyi* ellenséggel szemben, a helyett hogy egész erejét lehetőleg öszpontosítva, ügyekezzék áttörni az ellenség kinyujtott vonalát, egyes hadtestekre oszlatja a főssereget, hogy azok önállólag, egymástól távol működjenek; csupán azért, hogy a parancsnokoknak alkalmat nyujtson kitűntetni, képesek-e önállólag munkálkodni? De nem nyujtott-e evvel az ellenségnek is alkalmat, túlnyomó erejével egyenként elnyomni, megsemmisíteni külön, önállólag munkálkodó hadtesteinket? S e veszteséget pótolhatja-e aztán az, hogy egyik vagy másik parancsnok jeles vezérnek bizonyítja be magát, ki azonban, csudát még sem mívelhetvén, meg nem gátolhatja, hogy a számra sokkal erősebb ellenség az ő csekély erejét meg ne verje? Ily kisérletek még april végén is veszélyesek voltak volna, midőn a többször megvert de még meg nem tört ellenség hátrálni kényteleníttetett hadseregünk előtt: most, midőn az ellenség erkölcsi erejét nem csak annak tudata, hogy számra erősebb, hanem egy hatal-

1849. Máj. mas szövetséges gyámolításának bizonyossága is hatványozta, ily kisérletnek múlhatatlanul vészthozónak kellett lenni. E veszélyt pedig még nagyobbá s bizonyosabbá tette ama körülmény, hogy a fővezér még a munkálati vonal közelében sem maradt, hogy a próba alá vetett tapasztalatlan parancsnokok hibáit, balfogásait mindjárt kezdetben helyrehozhassa, hanem még a felügyelést is a hadmunkálati irodára bízta, mely Tatán, a kitűzött harcztértől hét-nyolcz mérföldnyi távolságban, létezett a sereg háta mögött.

Görgey pályájának minden szakában sokkal több belátást s hadvezéri tehetséget tanúsított, mintsem róla feltehető volna, hogy ő e veszélyeket eleve be nem látta. Ebből pedig, fájdalom, szükségkép azon következtetés foly, hogy a haza ügye, annak legválságosabb perczeiben már csak másod rendű dolog gyanánt állott szeme előtt; lelkének legjobb tehetségeit s erejét, legbecsesebb idejét pedig a Kossuth elleni fondorlatok szövése vette igénybe. Ő még a megkezdett munkálatokra való felügyeletet is másra, a középponti irodára bizta, mert épen e napokban írta amaz emlékiratát a függetlenségi nyilatkozat ellen s ment le avval Pestre, hogy ezt a minisztertanácsban megtámadja, — ha lehet, megbuktassa.

Mi volt pedig ama középponti hadmunkálati iroda, melyre Görgey ily válságos perczekben bízni merte a munkálatok sükerét s ezekkel a haza sorsát? „Ezen intézetnek, úgymond Klapka, nagy hasonlatossága volt az egykori, annyiszor nevetségessé lett bécsi fő hadi tanácscsal. Hasonlókép tétovázó intézkedései, bénító befolyása a munkálatokra, melyeket az események színhelyétől nagy távolságban, a földek s az ellenséges erő mozdulatainak ismerete nélkül vezetett, a feldunai műveletek folytában eléggé bebizonyították ezen új intézet czélszerűtlenségét.“ Hozzáadhatjuk még, hogy ezen iroda élén Bayer ezredes, a főseregben terjedező ama többször gáncsolt politizáló, az országgyülést, a kormányzót s miniszteriumot gúnyoló, mételyes szellem fő

indítója, állott; — nem tehetségtelen katona ugyan, de a kiben az osztrák hadsereg keblében nyert neveltetése s megfutott pályája minden hazafiúi lelkesedést, minden melegebb honszerelmet eloltott volt, s kit ezen felül a mértékletlen ital időnként egészen képtelenné tett fontos állása teendőinek végzésére; s a kit Görgey csak is azért pártolt annyira, mivel fondorlatainak részese, bűnös terveinek javallója, izgatója, többször szerzője volt. 1849. Máj.

Az ellenséges haderők a külön harcztéreken.

Igy álltak az ügyek táborunkban, midőn a szövetséges császárok hadseregei végre megkezdték ellenünk munkálataikat. Mielőtt azonban ezeknek elbeszélésébe ereszkednénk, lássuk, számszerint is mily s mekkora erők álltak egymással szemben az ellenséges táborokban; mennyi fegyveressel rendelkezhetett a magyar kormány összesen s egyenként a külön harcztéreken; s mily erő állott ezekkel szemben a szövetségesek részéről?

I. A feldunai harcztéren Komárom körül, Görgey fővezérlete alatt:

1-ső hadtest Nagy-Sándor tábornok vezérlete alatt:

Máriássy hadosztálya: 5 honvéd zászlóalj, tiz 6 fontos, 8 lovassági ágyu.

Bobich hadosztálya: 4 honvéd-zászl., nyolcz 12 fontos ágyu.

Mesterházy hadosztálya: $1\frac{1}{2}$ husz. ezred, 6 lovassági ágyu.

Mérnökkari csapat: 2 század utász.

Összesen: $9\frac{1}{3}$ zászlóalj, 12 huszárszázad; létszám: 9,540 ember, 32 ágyu.

2-dik hadtest Asbóth (utóbb Kászonyi) ezr. vezénylete alatt:

Butler hadosztálya: 5 honvéd-zászlóalj, 2 század vadász, 4 század

1849. Máj. utász; hét 3 fontos, hat 6 fontos, hat 12 fontos ágyu.

Horváth hadosztálya: 5 honv. zászl., hét 3 fontos, tizennégy 6 fontos ágyu.

Mándy hadosztálya: 8 huszár-, 1 kun-lovas-század, 5 lovassági ágyu.

Összesen: $10^1/_2$ zászlóalj, 9 század lovas; létszám: 10,400 ember, 45 löveg.

3-dik hadtest, Knezics, utóbb Leiningen ezredes alatt:

Czillich hadosztálya: 5 honv. zászl., 2 század utász, tizenhat 6 fontos ágyu.

Padoszky hadosztálya: 4 honvéd-zászl., hat 6 fontos, 4 röpp.-telep.

Pikety hadosztálya: 12 huszár-század, 14 lovassági ágyu.

Összesen: $9^1/_3$ zászlóalj, 12 lovas-század; létszám: 9,800 „ 40 „

7-dik hadtest Pöltenberg tábornok alatt:

Posta hadosztálya: 4 zászlóalj honvéd, 1 zászlóalj vadász, tizenhárom 6 fontos ágyu.

Liptay hadosztálya: 4 zászlóalj honvéd, 1 zászlóalj vadász, hét 6 fontos ágyu.

Weissel hadcsapata: 1 zászl. gránátos, 1 zászl. utász, 4 röpp.-tel.

Bercsényi hadosztálya: 21 huszár-század, 20 lovassági löveg.

Összesen: 12 zászlóalj, 21 lovas század; létszám: 12,000 „ 44 „

8-dik hadtest Klapka táb. alatt:

Kosztolányi hadosztálya: 4 zászlóalj honvéd, ½ század utász, 12 huszár-század, nyolcz 6 fontos, kilencz 3 fontos, 8 lovassági ágyu.		
Eszterházy hadosztálya: 6 zászlóalj honvéd, 2 század huszár, tizenegy 12 fontos ágyu és mozsarak.		
Összesen 10½ zászlóalj, 14 század lovas; létszám:	10,500 ember	36 löveg
Kmety önálló hadosztálya: 5 zászlóalj honvéd, 2 század vadász, 1 század utász, 8 század huszár, nyolcz 6 fontos, 7 lovassági ágyu, 2 röpp.-telep.		
Összesen 5½ zászlóalj, 8 század lovas; létszám:	5,700 „	17 „
Horváth hadcsapata: 1 zászlóalj és 2 század honvéd, 4 század lovas, 4 lovassági ágyu; létszám:	1,600 „	4 „
Görgey Armin hadcsapata: 13½ század honvéd, 2½ század huszár, hat 6 fontos, 4 röppentyű; létszám:	2,300 „	10 „
Beniczky hadcsapata: 3 század honvéd, 2 század vadász, ½ század huszár, 2 lovassági ágyu; létszám:	800 „	2 „
Az egész feldunai hadsereg összesen: 60⅔ zász., 83 század lovas; létszám:	62,640 „	229 „

II. A feltiszai harcztéren Dembinski, utóbb Wysocki fővezérlete alatt:

8-dik hadtest Dessewffy Arisztid táb. és Bulharin, Lázár, Jaszwitz és Jurics dandárn. alatt:

1849. Máj. Gyalogság: 9 honvéd-zászlóalj (de valamennyi hiányos, úgy hogy egy-egy csak 2—5 századból állott), 2 vadász-zászlóalj, 4 századnyi lengyel legió, 12 századnyi szabadcsapatok az éjszaki megyékből, 1 század utász; névszerint $14^2/_3$, de csak 10-nek vehető zászlóalj.

Lovasság: 6 század huszár, 1 század lengyel dzsidás, 1 század önkéntes.

Tüzérség: négy 12 fontos, tizenhat 6 fontos, tizenegy 3 fontos ágyu, 3 röppentyű-telep.

Összesen: 10 zászlóalj, 8 század lovas; létszám:	9,600 ember	34 löveg.

Kazinczy külön osztálya: 6 zászlóalj honvéd, 4 század vadász, 1 zászlóalj mármarosi szabadcsapat, 4 század huszár.

Összesen $7^2/_3$ zászlóalj, 4 század lovas; létszám:	7,000 „	23 „
Az egész feltiszai sereg összesen: $17^2/_3$ (névszerint $22^1/_3$) zászlóalj, 12 század lovas; létszám:	16,600 „	57 „

III. A bács-bánsági harcztéren, a déli hadsereg Vetter altábornagy fővezérlete alatt:

4-dik hadtest Perczel Mór tábornok, utóbb Tóth Ágoston ezredes alatt.

Bánffy hadosztálya: 4 zászlóalj honvéd, 4 század huszár, nyolcz 6 fontos ágyu.

1849. Máj.

Pereczy hadosztálya: 1/2 zászlóalj vadász, 4 zászlóalj honvéd, 3 zászlóalj önkéntes, 6 1/2 század huszár, hat 12 fontos, hat 6 font., 6 lovassági ágyu.

Igmándy hadosztálya: 1 zászl. honv., 1 zászl. bácsi önkéntes, 1 1/2 sz. huszár, 1 1/2 század bácsi önkéntes, 1/2 század pécsi önként., négy 6 fontos, hat 3 fontos, 4 röppentyű-telep.

Simonyi hadosztálya: (Perlaszi, écskai, aradáczi, eleméri őrségek) 2 zászlóalj honvéd, 3 zászl. csongrádi és torontáli önként., 4 század szegedi, csongrádi lovas, 11 ágyu.

Őrségek: Orsován, Pancsován stb. 4 zászlóalj honvéd, 1 1/2 század székely husz., 1 száz. Károlyi husz., 17 ágyu.

Összesen: 21 1/2 zászl., 20 1/2 század lovas; létszám: 18,800 ember 68 löveg.

5-dik hadtest, Vécsey gr. tábornok alatt:

Przyjemski dandára: 1 1/6 zászlóalj honvéd, 1/3 zászl. krassói és torontáli nemzetőr, 1 sz. huszár, hat 6 fontos.

Rákóczy dandára: 1/2 zászl. honvéd, 2 század huszár, 1/2 század bihari önkéntes lovas, nyolcz 6 fontos.

Nagy dandára: 2/3 zászl. honvéd, 1/2 század huszár, 13 löveg.

Bergmann dandára: 1 1/6 zászl. honvéd, 2 század huszár, 7 löveg.

Boros dandára: 2 1/2 zászlóalj honvéd, 1 század zarándi nemzetőr, 1 század huszár, 32 löveg.

1849. Máj. Hadcsapat Erdély határain: $3\frac{1}{2}$ zászl. honvéd, $\frac{1}{2}$ század huszár, 3 löveg.

Összesen: 10 zászlóalj, 7 század lovas; létszám: 10,000 ember 69 löveg.

Pétervárad őrsége: 5 zászlóalj honvéd, mérnökkar és tüzérség, összesen: 8,000 „

Az egész déli hadsereg összesen: $37\frac{1}{2}$ zászlóalj honvéd, 28 század lovas; létszám: 36,800 „ 137 löv.

IV. Az erdélyi hadsereg Bem altábornagy fővezér alatt.

6-dik hadtest, Czecz táb. alatt: 1 század vadász, 22 (hiányos) zászl. honvéd, 5 tartalék zászl. honvéd, 13 század huszár, tizenkilencz 6 fontos, huszonkét 3 fontos, 4 röppentyű-telep.

Összesen $27\frac{1}{6}$ zászlóalj, 13 század lovas; létszám: 20,000 ember, 45 löv.

Inczédy mozgó hada: $\frac{1}{3}$ zászl. vad., $\frac{1}{3}$ zászl. honvéd, $\frac{2}{3}$ zászl. önkéntes, 3 század husz., 8 ágyu, 3 röpp. telep.

Összesen: $1\frac{1}{3}$ zászlóalj, 3 század lovas; létszám: 2,000 „ 11 „

Gyulafehérvári ostromsereg Stein ezredes alatt: 8 zászl. honv. (hiányosak), 1 század huszár, 2 század önkéntes lovas, két 6 fontos, négy 3 fontos, 3 röpp.-telep, 10 ostromágyu; létszám: 5,000 „ 19 „

Az egész erdélyi rendes hadsereg $36\frac{1}{2}$ zászlóalj, 19 század lovas; létszám: 27,000 ember 75 löv.

Tartaléksereg Guyon táb. alatt: 1849. Máj.

	zászl.	huszársz.	6 fontos	
Hadik osztálya:	4	4	6	
Pulszky „	6	2	6	
Összesen:	10	6		9,500 emb., 12 löv.

Az összes magyar hadsereg:

	zászlóalj.	század lovas	emb.	löv.
Feldunai hadsereg:	$60^2/_3$	83	62,640	229
Feltiszai „	$22^1/_3$	12	16,600	57
Déli „	$37^1/_2$	28	36,800	137
Erdélyi „	$36^1/_2$	19	27,000	75
Tartalék „	10	6	9,500	12
Összesen:	167	148	152,540	510
Székely s magyar szabad csapatok és mozgó nemzetőrök			20,000	—
		Összesen:	172,540	510

Az osztrák császári hadsereg.

I. Dunai hadsereg Haynau fővezérlete alatt:

	zászlóalj	század lovas	löveg	hidfogat
Schlick hadteste:	21	32	60	2
Csorich „	15	6	42	2
Schwartzenbergé	17	14	42	2
Wohlgemuthé	17	24	60	2
Összesen:	70	76	208	8

Tüzérségi tartalék: 13 különféle nagyságu üteg, 7 század utász és hidász 3 tartalékhidfogattal.

Létszám: gyalogság	55,890	
lovasság	9,740	
tüz. és mérnökkar	5,800 ...	71,430 emb., 312 löv.

1849. Máj. Paniutin orosz hadosztálya: 12,000 emb. 48 löv.

Az egész dunai hadsereg az orosz segélylyel 83,430 „ 360 „

II. Déli hadsereg Jellasics alatt:

Kriegern, Dietrich, Rastics, és Ottinger hadosztályai: 25 zászlóalj, 34 század lovas, 18 üteg ágyu, 4 telep röppentyű.

Knicsanin szerb dandára: 2 zászlóalj szervián, 3 sajkás zászlóalj, 1 zászl. önkéntes, 2 század zombori nemzetőr, $1^1/_2$ század lovas, egy 6 fontos üteg.

Összesen a bán mozgó hada $31^1/_3$ zászl., $35^1/_2$ század lovas;

Létszám: gyal. 26,700
lov. 4,400
tüz. 2,600 .... 33,700 emb., 137 löv.

Pétervárad ostromserege Mayerhoffer alatt:

Mamula dandára, 5 zászl., rendes gyalogság, 1 zászl. felkelt nép, 1 század dragonyos, másfél 3 fontos, egy 6 fontos, két 12 fontos üteg, 20 ostromágyu, utász- és hidász-osztályok.

Hallavanya dandára: 3 zászlóalj őrvidéki katonaság, 1 zászlóalj felkelt nép, négy 6 fontos ágyu.

Összesen 10 zászlóalj, 1 század lovas; létszám: 10,400 emb. 51 löv.

Az egész déli hadsereg létszáma: 44,100 emb. 188 löv.

Temesvári őrség: 6½ zászl., 6½ század lovas, tüzérség, mérnökkar. 1849. Máj.

Összesen 8,840 emb.

III. Erdélyi hadsereg Clam-Gallas alatt:

Pergen és Coppet hadosztályai 12 zászl., 16 század lovas; létszám:	12,000 ember	36 löv.
Springinsfeld (volt Urbán) dandára 4 zászlóalj, 1½ század lovas, létszám:	3,000 „	9 „
Az erdélyi hadsereg összesen:	15,000 ember	45 löv.

Az összes osztrák császári hadsereg:

	zászlóalj	sz. lovas	ember	löv.
Dunai hadsereg Haynau alatt	86	78	83,400	360
Déli „ Jellasics „	41½	36½	44,100	188
Temesvári őrség	6½	6½	8,840	—
Erdélyi hadsereg	16	17½	15,000	45
1. Tartalék Nobili alatt	6	3	7,000	12
2. Tartalék Nugent alatt	10	4	9,000	24
Apróbb őrségek	10	4	10,000	—
Összesen	176	149½	177,340	629

Orosz segély-hadseregek:

I. A fő hadsereg Paskevics tábornagy alatt:

2-dik hadtest Kuprianow altábornagy vezérlete alatt:

	ember	löv.
Glasenapp táb. könnyű lovas hadosztálya két dandárral 32 század:	4,886	
Karlovitsch táb. gyalog hadosztálya, 2 dand. 16 zászlóalj:	12,732	
Labinzow táb. gyalog hadosztálya, 2 dand. 16 zászlóalj:	12,664	
2 vadász, 2 utász zászlóalj:	1,951	

1849. Máj.

	emb.	löv.
Serputowski tüzérosztálya: 2 lovas tüzér üteg.	401	16
Tábori tüzér-dandár, 2 nehéz, 2 könnyű üteg.	1,075	48
Tábori tüzér-dandár, 1 nehéz, 3 könnyű üteg.	948	48
Doni kozák-ezred	654	
Tartalék-üteg	335	
Összesen: 34 zászl., 38 száz. lovas; létszám:	36,721	112

3-dik hadtest Rüdiger lovassági táb. vezérlete alatt:

Offenberg könnyü lovas hadosztálya 24 század	3,566 emb.	
Kaufmann gyalog hadosztálya 16 zászlóalj	11,892 „	
Lissetzki gyalog hadosztálya 12 zászlóalj	7,106 „	
Müller tüzérosztálya: lovas tüzér-dandár, két tábori tüzér-dandár, különféle ütegekkel	2,070 „	100 löv.
2 Doni kozákezred, 12 század	1,555 „	
Tartalék-ütegek	714 „	
Sass hadosztálya (a hadtest előhada) $8^1/_2$ zászl., 8 század:	6,787 „	20 „
Összesen: 34 zászlóalj, 44 század lovas; létszám:	33,703 emb.	120 löv.

4-dik hadtest Tscheodajew tábornok alatt:

1 könnyű lovas hadoszt.: 32 század;	5,001 emb.
1 vadász-zászlóalj, 3 század utász, hidfogattal	1,422 „
Belogusew gyalog hadosztálya, 8 zászlóalj	6,800 „
Buschen gyalog hadoszt., 16 zászlóalj	14,113 „

Tüzérhadosztály: 1 lovas, 2 tábori tüz. dandár különféle 8 üteggel	2,506 emb.	88 löv.
Kozákok: 9 század, 2 üteggel	1,576 „	14 „
Osztrák röpp.-telep, és tartalék-üteg	982 „	— „
Oldalcsapat Belogusew alatt: gyalogság, utászság, tüzérség, és kozákok	7,565 „	26 „
Összesen: 34 zászlóalj, 44 század lovas; létszám:	40,120 emb.	128 löv.

Jobbszárnyi oldalhadtest Grabbe tábornok alatt: 16 zászl., 22 század lovas; létszám:	17,610 emb.	56 löv.
Tartalékosztály Sacken táb. alatt: 8 zászl., 15 század lovas; létszám:	9,335 „	32 „
Tartalék-dragonyos-test: 80 század lovas; létszám:	13,500 „	48 „
Főhadszállási csapat: 2 század gensdarme, 10 sz. kaukazi lovas:	1,198 „	— „
A fő hadsereg összesen: 126 zászl., 255 század lovas; létszám:	152,187 emb.	499 löv.

II. Erdélyi hadsereg Lüders tbk. vezérlete alatt:

5-dik hadtest maga Lüders vezérlete alatt 26 zászl. 34 sz. lovas; létszám:	28,636 emb.	56 löv.
Grotenhjelm hadosztálya: 8 zászlóalj, 18 század lovas; létszám:	10,501 „	32 „
Az erdélyi hadsereg összesen: 34 zászlóalj, 52 század	39,137 emb.	88 löv.

Az egész orosz haderő összesen:

Főhadsereg	152,187 ember	499 löveg
Erdélyi hadsereg:	39,137 „	88 „
Paniutin hadosztálya	12,000 „	48 „
Összesen	203,324 ember	635 löveg.

1849. Máj. „Miként e kimutatásokból kitűnik — úgymond a jeles Rüstow — összes ereje ama seregeknek, melyeket Ausztria és Oroszország juniusban Magyarország ellen felállított, 367,000 emberre megy, melyeknek a magyarok csak mintegy 160,000 embert vethettek ellenébe. A szövetségesek túlhatalma tehát nagyobb volt a kétszeresnél, és ha a magyarok nagy erőfeszitéssel, mi meg is történt, harczerejöket még mindig növelhették, a szövetségesek még folyton kétszer oly erősek maradtak, mint a magyarok, nem tekintve azt, hogy a magyarok új hadainak általában fiatal, gyakorlatlan (sőt részben roszul fegyverzett) katonákból kellett állniok.

„Ily körülmények közt Magyarország megigáztatásának kétségen kivül gyorsan be kellett következni. Nagyon valószinűtlen volt, hogy a magyarok győzzenek, vagy csak hosszú ideig huzhassák is ki a harczot; egyedül rendkivüli hadvezéri tehetségek erre nem lettek volna elegendők, hanem szükséges lett volna még az is, hogy ily hadvezér teljesen rendelkezhessék valamennyi magyar seregekkel, hogy azokat oly módon oszthassa fel, hogy időszerűleg majd ezen majd amazon a ponton túlnyomó erővel léphessen fel. Ezen feltétel pedig most nem teljesedett; az egység a magyar hadi ügyekben a helyett, hogy erősbödött volna, napról napra inkább elveszett a dolgok élén állók politikai viszályaiban. De a győzedelem vagy legalább csak a dicsőséges bukás más feltételei sem teljesedtek. Semmit sem látunk a szakadatlan tevékenységből, semmit az igaz útak s módok felismeréséből s foganatba vételéből. A cselekvés ama gyorsasága, mely a magyaroknak lehetővé tette volna, az osztrákokat egymagokra megverniök, mielőtt az oroszok bejövének, általában hiányzott, mióta Görgeyn az april 14-ke elleni harcz gondolata uralkodott. Épen a válság idején nyugodott Magyarország, mintha már semmi teendője nem volna.

„Osztrák irók, gyakrabban mint a magyarok, azon kérdést vetették fel: vajjon birt volna-e Ausztria egyedül a magyarokkal? Könnyen érthető, hogy amazok a kérdésre nagy

előszeretettel *igent* válaszolnak.... Az osztrákok arra hivatkozhatnak, hogy az orosz sereg valójában egy nagy csapást sem hajtott végre. Világos azonban, hogy oly tömegeknek, minőket Oroszország a harcztérre állitott s rendelkezhetővé tett, csupán jelenléte is szükségkép nagy befolyást gyakorolt, ha csak azt veszszük is, hogy a magyarok hatalmának elforgácsolására hatott, az osztrákoknak ellenben lehetőséget nyujtott erejöket annál inkább összeszedni. El tudták volna-e, például, az osztrákok magokat arra határozniok, hogy Galicziát teljesen fedezetlenül hagyják? A ki az osztrák hadviselés sajátságait ismeri, ezen méltán fog kételkedni.... 1849. Máj.

„Mi bizonyára nem fogjuk becsmérleni Haynau rendkivüli hadvezéri tehetségeit, kinek a magyarok nem tudtak hasonlót ellenébe állítani, sem az előnyt, mely a magyar ügy vezetői közt kitört pártviszályból az osztrákokra háramlott, nem számítjuk csekélyre: azt mindazáltal bizonyosnak tartjuk, hogy a magyaroknak, ha Ausztria egyedül áll, velök szemközt, legalább is nem kellett a győzedelem fölött kétségbeesniök, a mihez valóban közel jutottak, midőn Oroszország Ausztriához szövetkezett. Azon osztrák pártemberek is, kik állítják, hogy Ausztria önmaga is segíthetett volna magán, megengedik, hogy Ausztriának, ha egyedül áll, több időre lett volna szüksége. Evvel azonban több van mondva, mint a mennyit e pártemberek mondani akarnak. Temesvár és Károlyfehérvár eleste, mielőtt Erdélyben valami meg lett volna nyerve s mielőtt Haynau a Tiszavonalt elérte, az erők arányában bizonyára igen lényeges fordulatot hozhatott volna elő, — és mi közel volt már e várak eleste! — nem a körmön égett-e már a tűz?....“

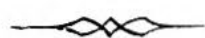
Csak kevés megjegyzésünk van a jeles iró avatott itészetére. Mi elébb is ezen, az osztrák irók által felvetett kérdést illeti: ha az osztrákok bizhattak magokban, hogy a magyarokat legyőzhetik, miért hivták be az oroszokat? E tény maga elég bebizonyítani ellenkezőjét annak, mit utólagosan állítanak. Teljesen igaza van Rüstownak, midőn mondja, hogy

1849. Máj. oly nagy tömegeknek, mint az orosz hadsereg, puszta jelenléte is lényegesen megváltoztatta hadmíveleteink viszonyait. E felett az oroszok betörése nélkül Görgey magatartása is valószinűleg más leend vala; ő legalább maga is azt állítja, hogy csak azóta győződött meg erőködéseink sikeretlenségéről, azóta lőn teljesen lehangolva, mióta a muszka hadsereg roppant tömegei vették el reményeit.

Mi pedig azt illeti, hogy az oroszok betörése után lehetett-e még reményünk győzedelmet nyerni, vagy csak hoszszúra is huzni a háborút: kétséget nem szenved, nagyon valószinűtlen, hogy fél annyi erő legyőzhessen kétszer annyit; s feltéve, hogy Görgey kénytelen akkor kezdeni támadását, midőn már csakugyan kétszeres erő állott velünk szemben: meg kell vallani, alig kerűlhetjük el a gyors megigáztatást. De vajjon mi kényszerítette Görgeyt, addig késni, míg a muszka is az országban volt? Ha ő azon három hét alatt, mely Buda megvétele s a muszkák betörése közt lefolyt, politikai fondorlatai helyett, öszpontosított seregével támadja meg a Duna két oldalán veszteglő osztrákokat: nincs-e akkor alapos remény a győzedelemre? A múlt tavaszon három hét alatt verte vissza a számra egyenlő osztrák sereget a Tiszától Pozsonyig: vajjon nem lehetett-e ezt ismételnie, azóta sokkal edzettebb, a nyert győzedelmek által fellelkesített hadainkkal? Ha pedig az osztrákok másodszor is kiveretnek: nem nyer-e egészen más kifejlést az ország ügye? Miután hadmunkálataink ideje bűnösen halasztatott el annyira, hogy végre kétszerte nagyobb erővel kellett szembe szállnunk: bizonyára nem annyira e kétszeres erő, mint Görgey hazafiatlansága s bűne okozta vesztünket. És hogy még azon alkalmakat is, melyek utóbb egy párszor hozhattak volna kedvezőbb fordulatot hadviselésünkbe, Görgey szinte bűnösen mulasztotta el felhasználni, elbeszélésünk folytában elég alkalmunk lesz kifejteni.

KILENCZEDIK KÖNYV.

A HARCZ A SZÖVETSÉGES OSZTRÁK-OROSZ HADAK ELLEN GÖRGEY ELVONULTÁIG KOMÁROMBÓL.

ELSŐ FEJEZET.

A harcz kezdete a Vágnál.

Miután hadseregünk, Budát megvévén, ismét a Feldunához indíttatott, az 1-ső, 2-dik és 3-dik hadtest Surány és Érsekújvár táján, a Nyitra folyam mellett foglalt állomást. Kapcsolatban volt e sereggel, a Duna balpartján, Horváth mozgó csapata, és Görgey Armin hadcsapata, mely legszélső jobb szárnyunkat képezve, a bányavárosokat fedezte. Kmety hadosztálya Buda alól Fehérváron keresztül Veszprémbe ment, hogy a terv szerint a szinte dunántúlra jövendő Bemmel egyesűljön; miután pedig e terv meghiúsult, Veszprémből Pápán keresztül Győr felé közeledett, a hadsereg balszárnyát képezendő. Pöltenberg a 7-dik hadtesttel még mindig Győrnél állott. A 8-dik hadtest részint Komáromban, részint a Csallóközben tanyázott.

1849. Jun.

Hadaink elhelyezkedése.

Miután Görgey, politikai pártfondorlataira időt nyerendő, arra határozta magát, hogy a hadjárat kezdetén ne személyesen vezesse az öszpontosított hadsereget az ellenségre; hanem míg maga az april 14-kei határozat megbuktatása végett Pesten járand, az egyes hadtestek parancsnokai, állitólag, hogy vezéri tehetségeiket kitűntethessék, önállólag működjenek: a középponti munkálati iroda által a Nyitra mellett lévő három hadtest számára következő tervet készíttetett.

1849. Jun. A 2-dik hadtest Asbóth vezérlete alatt, Gutánál hídat vervén, a Csalóközből keljen át az érsekújvári Dunán, s az alsó Vágtól űzze el az osztrákokat, hogy a 3-dik hadtest is, Knezics alatt, Zsigárdnál átkelhessen a Vágon. E két hadtest aztán, felfelé hatolva, a felső Vágtól is nyomja vissza az ellenséget s tegye lehetővé Nagy-Sándor hadtestének is Szerednél az átkelést e folyamon.

Nem tekintve, hogy a Vágvonal a sokféle természeti akadályok miatt, szakértők itélete szerint, harcztérnek nem kedvező, elég megjegyezni azt, hogy a hadsereget, egyedül a Vágon való átmenetel végett a számra nézve is erősebb ellenség előtt ily nagy téren szétosztani, annyi volt, mint e hadtesteket egyenként tenni ki a megverettetés veszélyének. E tekintetből „a magyar munkálati terv — úgymond Rüstow — valóban több mint nyomorúságos színben tűnik elő, s elfogadtatását Görgey által csak azon politikai elvakulásból lehet megfejteni, mely már egynémely okos emberben az értelem utolsó szikráját is eloltotta.“

De Görgey, jobb belátása ellenére is, elfogadta a tervet, s avval junius 10-kén Klapkához ment, ki miután a komáromi parancsnokságot átvette, Győrbe rándult, hogy a szinte vezérlete alá rendelt 7-dik hadtest felett szemlét tartson. Klapkának nem tetszék ugyan, hogy az ő, szinte rosz, védelmi tervétől végkép eláll Görgey; nem tetszék neki különösen az, hogy a 3-dik hadtest, melynek a 7-dikkel és 8-dikkal a Komárom körűli elsánczolt táborban az ő vezérlete alatt kell vala egyesűlni, tőle elvonatik. Görgey azonban könnyen kiengesztelé őt az által, hogy e hadtest helyett Kmety hadosztályát rendelte pótlékul. A terv e szerint Klapkától is elfogadtatván, Görgey Pestre ment hogy, mint már elbeszéltük, a függetlenségi nyilatkozat megbuktatását a minisztertanácsban megkisértse.

Klapka még Győrött időzék, midőn junius 12-kén hírül vette, hogy egy osztrák hadosztály Kapuvárról Csorna felé mozog. Ez Wyss tábornok dandára volt, ki már 8-kán meg-

szállta Csornát és most a Rába felé nyomult. Klapka tehát azonnal hírt adott Kmetynek, ki ép azon napon érkezett Pápáról Tétre. Kmety itt az osztrákok mozdulatairól különben is értesűlvén, daczára annak, hogy az nap már nagy menetet tőn, még azon estve Móriczhidáig nyomult, s 13-kán hajnalban a Rábán átkelvén, hadának egy részét Farádnak intézé, hogy a császáriak hátrálási vonalát elállja; maga a másik részszel egyenesen Csornának tartott. Öt órakor reggel kezdődött a csata. Wyss azonban, bár a helység lakossága is lövöldözni kezdett reá, sokáig makacsul ellentállott; de midőn Farádról hadosztályunk másik fele is megérkezett, nyolcz óra tájban, magát tovább nem tarthatván, az egyetlen uton, mely számára még nyitva maradt, Bő-Sárkány felé hátrálni kezdett. A visszavonulás azonban nem sokára futássá vált, mely alatt maga Wyss tábornok is elesett. A végveszélytől csak az menté meg a futamlókat, hogy a Rábczán túl, az e tájon táborozó Schlick hadtestéből néhány zászlóalj jött segedelmökre. Vesztesége azonban így is érzékeny volt, holtak és sebesekben mintegy másfélszázat, köztök a tábornokon kivül 9 tisztet számlált; huszáraink ezen kivül 125 foglyot hoztak vissza a futamlókból; ezek közt volt egy Salm herczeg is. Kmety más nap elébbi állásába, Tétre s Marczaltőre vezette hadosztályát, seregünknek ott legszélső balszárnyát képezendő.

1849. Jun.

A csornai csata jun. 13-kán.

E szerencsés csata nyitotta meg a bekövetkezett balesemények hosszú sorát. Időközben a Duna bal partján lévő három hadtestünk is megkezdte az említett terv foganatba vételét. Az osztrákok, újabb tervök szerint, a Duna jobb partján szándékoztak ugyan megkezdeni ezen hadjáratot, hogy mennél rövidebb úton, s minden esetre az orosz fő sereg előtt juthassanak Budapestre; a Schlick és Schwartzenberg hadtestét kivéve mindazáltal, melyek elseje az Óvár-rábczai, másika a Sopron-czenki vonalon állott, még egész erejök részint a Csalóközben, részint a Vág mellett, régi fekvésében vala. Itt volt Paniutin orosz segélyhada is, úgy hogy, midőn 1-ső,

A vági hadjárat.

1849. Jun. 2-dik és 3-dik hadtestünk, melyek összesen 30,000 emberből álltak, munkálataikat a Duna balpartján valahára megkezdték, 40,000-nél valamivel több ellenség állott velök szemben. E számok aránytalansága mellett megjegyzendő még, hogy az ellenség általában igen kedvező helyzetet tartott elfoglalva, míg viszont a mieinknek folyamokon s ingoványos mocsárokon kellett áthatolniok; a földeg, melyen előrenyomulások történt, általában oly természetű vala, hogy a győzedelem, legkedvezőbb esetben is, semmi fontosabb eredményre sem vezethetett, a megveretésnek ellenben, ha nem is megsemmisíttetést, de minden esetre nagy veszteséget kellett maga után vonnia.

Nagy-Sándor, az 1-ső hadtesttel, junius 8-kán az Ürmény-Mocsonoki vonalon állott, Horváth mozgó csapata pedig, vele kapcsolatban Galgócz felé portyázott. E haderőnek egyelőre csak az volt rendeltetése, hogy az osztrákok balszárnya ellen, mely a Sempte-sellyei vonalt tartá, némi tűntetéseket tegyen, míg a másik két hadtest a vági átmenetet erőszakolja ki. 9-kén e végett Sopornya és Sempte mellett egészen a Vágig hatolt, miután azonban ott az osztrákokkal néhány ágyulövést váltott, elébbi vonalára ment vissza, egészen junius közepéig ott veszteglendő.

Asbóth, a 2-dik hadtesttel, miután a vági híd elkészült, junius 12-kén Gutára szállott át a Csalóközben, s onnan egy osztálylyal Vásárut felé terjeszkedvén, az ott lévő osztrák előhadat Szerdahely felé nyomta vissza, s Guta és Vásárut közt Aszód helységnél az érsekújvári dunaágon is hidat veretett. A 3-dik hadtest ez alatt a Vág balpartján a Tornócz és Szemő helységek közt elnyuló vonalon nézett farkas szemet az ellenséggel, ki a túlparton Negyed és Sellye közt táborozott.

A zsigárdi csata jun. 16-kán.

A dunaági híd Aszódnál junius 15-kén végre elkészülvén, Asbóth hadtestének egy részét még az nap a balpartra szállította, más nap reggel a többivel is utána menendő. Kétséget nem szenvedett, hogy ez napon csatára kerül a dolog, mert Pott tábornok, mihelyt átkeléséről értesült, még 15-kén,

Zsigárdon vonta össze dandárát, s Wohlgemuthtól erősítést kért, ki aztán Hertzinger osztálynokot küldé segedelmére. 1849. Jun.

Asbóth 16-kán reggel egy hadoszlopot Negyed és Farkasd felé a Vág partjára küldvén, maga többi hadaival Zsigárdnak tartott. Ugyanekkor az ellenség erejének megosztása végett a 8-dik hadtestből egy dandár Kosztolányi alatt a Csallóközben Bős felé intézett támadást az ellenségre; Knezics pedig és Nagy-Sándor rendeletet vettek, Sellyénél és Semptének kisérleni meg az átkelést.

Asbóth tiz óra tájban Királyréven, a Feketeviz mellett találkozott az ellenséggel, s azt onnan elűzvén, Zsigárdot támadta meg. Itt azonban már makacsabb volt az ellentállás. Merő ágyuzás által az ellenséget a helységből ki nem mozdíthatván, déltájban végre szuronynyal vette meg azt; mely alkalommal a Bocskay-huszárok fél üteget is hatalmokba ejtettek. De alighogy Asbóth ezen előnyöket kivívta, s a Zsigárd és Pered közt fekvő dombokra vonult ellenséget újabban is megtámadta, midőn Hertzinger tábornok Diószeg felől végre megérkezett Pott segedelmére, ki aztán kedvező fekvéséből iszonyú tűzzel fogadta előrenyomuló hadainkat. E segély megfordítá a csata sorsát. A mieink balszárnya nem sokára hátrálni kényszeríttetett az újonnan érkezett osztrák had előtt; minek következtében Asbóth Zsigárdot elhagyni kényteleníttetvén, nehogy körülfogassék, egész hadával visszavonult, s bár az ellenségtől sokáig űzetett, tűrhető rendben tért vissza Aszódra. Vesztesége azonban igen érzékeny volt: nemcsak az ellenségtől elvett fél üteget, hanem saját ágyui közől is hármat, holtak, sebesűltek és foglyokban pedig mintegy öt százat vesztett.

Knezics ez alatt a 3-dik hadtesttel tétlenül vesztegelt a Vág partján, s bár Farkasdnál, Asbóth hadoszlopának megjelenése után, hadtestének legalább egy részével akár kompokon akár a kész anyagokból Szelőczénél, hol a Vág alig száz lépésnyi széles, kevés óra alatt verhető hidon átkelhetett s a harcztérre annak idején megérkezhetett volna, mire egyik s

1849. Jun. másik dandárnoka által ösztönöztetett is, határozott utasítás híjában, helyéből meg sem mozdult.

Nagy-Sándor kissé több önállóságot tanúsított ugyan; de ő sem fejtette ki a szükséges erélyt. A helyett, hogy mindjárt reggel kezdte volna meg működését, csak akkor támadta meg Semptét, midőn értesűlt, hogy Asbóth Zsigárdot elfoglalta. Az ellenség, hadaink hosszú tétlensége alatt Szered és Sempte közt hidat vert, s eme várost némi sánczokkal is megerősítette volt. Némi ágyuzás után Nagy-Sándor e sánczok ellen intézett rohamot, s azokat szuronyszegezve megvévén, az ellenséget Galgócz felé szorította. Majd a hídfő ellen is intézett támadást. Itt azonban nagy erőt fejtett ki az ellenség s 20 röppentyű állványáról oly élénken tüzelt ostrom-seregünkre, hogy ez elébb hátrálni, majd, négy ágyuja vesztével, Patára és Sopornyára kényteleníttetett visszavonulni. Holtak és sebesekben mintegy 160 embert vesztett.

Kosztolányi támadásának Bősnél sem lőn kedvező eredménye. A csata itt csak ágyukkal vívatott; de az ellenség fekvése oly kedvező s tüzelése oly heves volt, hogy Kosztolányi az ágyufogatokban szenvedett tetemes vesztesége után elébbi állására, Nagy-Megyerre vonult vissza.

E munkálatok szerencsétlenségének fő oka kétségen kivül abban feküdt, hogy a támadás csekély erővel intéztetett; hogy a 3-dik hadtest az egész napon át tétlen vesztegelt, holott ha Zsigárdnál Asbóthot megsegíti, más fordulatot nyert volna a csata; hogy végre, miután a fővezér Pesten fondorkodék, az őt helyettesítő középponti munkálati iroda pedig a tatai várkastélyban nyolcz mérföldnyi távolságban létezett, nem volt ki a még tapasztalatlan s e miatt bátortalan, egymástól is messze lévő vezéreket tanácsával gyámolíthatta, hibáikat helyreigazíthatta, mulasztásaikat pótolhatta volna. „Várakozásaim, mondá Görgey, melyek szerint a három hadtest-parancsnok valamelyikében Damjanics és Aulich helyett kárpótlást reméltem, e tapasztalások következtében igen lehangoltattak.“

Bizonyos, hogy a harcztérről lelépni kényszerült két tábornokot, ama három parancsnok egyike sem pótolhatta. Azonban méltán kérdezhetni: szabad volt-e Görgeynek a haza legválságosabb pillanataiban, midőn az ellenség száma a haza földén naponként nagy tömegekkel szaporodott s minden elvesztett csata egy-egy életerét metszé meg a nemzetnek, ily tapasztalatlan alvezérekre bízni a csaták, s általok a haza sorsát, csak azért, hogy kisérletet tegyen, ki képes közőlök önállólag is ügyesen működni? Vagy, ha már ily kisérletet szükségesnek látott: nem volt volna-e kötelessége úgy intézni a kisérletet, hogy ha az szerencsétlen fordulatot vesz, maga is közel legyen, s a hibát helyreigazíthassa, nehogy a haza lássa kárát? 1849. Jun.

Azonban, nem tekintve is a parancsnokok hibáit, e kisérlet szerencsétlen kimenetele eléggé meggyőzhette volna Görgeyt, hogy ezen reánk nézve nem kedvező földegen, hol azon kivül az ellenség nagyobb s öszpontosított erővel kedvezőbb fekvéséből könnyen visszaverheti támadásainkat, hadseregünk, kivált így megosztva, nem sok babért nyerhet, ha pedig szerencsétlenség éri, helyreüthetlen veszteséget szenvedhet. Ő azonban, nemcsak honfitársai irányában volt önfejű s makacs; a szerencsét is kényszeríteni akarta, hogy szeszélyeinek engedelmeskedjék. Mihelyt Pesten a csata szerencsétlen kimeneteléről értesűlt, azonnal elhatározta magát, hogy a támadást ugyanazon téren önmaga ismétlendi.

Az indokok felett, melyek Görgeyt ezen határozatra birták, alig lehet kételkedni. A fővezérségnek és hadügyminiszteriumnak a maga személyében egyesítése, a fentebb előadott intézkedések után már ugyan bevégzett tény gyanánt vala tekinthető, s azok birtokában magát már meglehetősen meg is erősítette: e hivatalhalmozás helytelensége s az abból eredő számos bajok azonban napról napra világosabban tűntek fel; minek következtében a hadi tervek fölötti tanácskozásokban Kossuth e bajokat és veszélyeket több ízben megérinté, s minduntalan visszatért a két fontos hivatal egymástól elvá-

1849. Jun. lasztásának szükségére. Kossuth, mint tudva van, azt óhajtá, hogy Görgey egész idejét s erejét a hadügyminiszteriumnak áldozza, ez esetben más fővezérről gondoskodandó. Görgey tehát újabban is be akarta most Kossuthnak bizonyítani, hogy ő a seregnél is legalább szintoly szükséges, mint a miniszteriumban; meg akarta mutatni, hogy a sereg az ő vezérlete alatt ott is győz, hol távollétében, mások vezetése alatt megveretett, s hogy e szerint csak az ő nevéhez van kötve a harczok szerencséje. Ezt pedig annál világosabban vélte bebizonyíthatni, ha ugyanazon hadakkal, ugyanazon téren, hol s melyek az ütközetet 16-kán elvesztették, ő győzedelmet fog kivívni. Tisztán hazafiúi, a haza javának tekintetéből származó indok ritkán, vagy soha sem volt Görgey tetteinek rugója.

Ily hiú s önző indokok birták őt most is reá, hogy az ellenséget Zsigárdnál újabban megtámadja. Klapka, ki a földeget s egyéb körülményeket a hely szinén jól ismervén, e kisérlet s általában e tervtelen, fonák hadi munkálatok veszélyességét átlátta, mihelyt Görgey szándékáról értesűlt, junius 18-kán írt bizalmas levelében komoly észrevételeket tőn Görgeynek. „Mindenek előtt, úgymond, ellene kell nyilatkoznom a jelen körülmények közt, az elhamarkodott támadó munkálatoknak. A jelen pillanatban — (akará tán mondani: miután a támadó munkálatok ideje oly megbocsáthatlan könnyelműséggel elpazaroltatott) bennünket egyedül a védelmi állás illet, melyből gyakoribb kirohanásokat intézhetünk.... Az isten szerelméért! csak önámitásokba ne ringassuk magunkat; egyedül körülményeink praktikai felfogása, s az ellenünk minden felől tornyosúló nagy veszélyek józan, nyugodt megfontolása mentheti meg a hazát.

„Ha, miképen tervemben javaslám, három hadtestet egyesítettünk volna Komáromnál, úgy az ellenség a jobb parton és Csalóközben tán már többször megveretett volna; a nem volt volna szükség ide rendelni Kmetyt, ki pár ezer emberrel erősödve s a Drávához küldve, Jellasics és a Pétervárадot

ostromló sereg hátában, déli hadseregünket lényegesen segítendé vala feladata megoldásában... Nem akarok egyes vezérek fölött itéletet mondani; de meg kell vallanom, hogy, miként én a dolgokat látom, ha vak nagyravágyás vezérli munkálatainkat, kevés idő alatt elveszünk. 1849. Jun.

„Az tehát véleményem, hogy egy ideig ne sóvárogjunk győzedelemre; hanem itt fent is, szintúgy mint lent, a déli vidéken, adjunk haderőnknek oly szerkezetet, mely ügyünket biztosítsa, s ne kényszerítsen bennünket, a jövendőt s hazánk javát egy koczka szerencséjére kitenni.

„Engedd meg tehát, hogy kérjelek.... miszerint Komárom legyen sarkpontja munkálatainknak.... Ne engedjük magunkat tévutra vezettetni; az ellenség egy ideig még nyugton maradand, hogy bennünket helyzetünkből kicsaljon; s ha mi az általa készített cselbe valóban bele megyünk, ki kezeskedik a harcz kimeneteléről? stb.“

De Görgey ezen észrevételeket nem vette figyelembe. Ő egy fényes győzedelemmel akarta bebizonyítani, hogy a seregnél ő nem kevesbbé szükséges, mint a hadügyminiszteriumban, hogy csak az ő vezetése alatt tudnak győzni seregeink. És hogy ez annál fényesebben tűnjék ki, ismét csak a 16-kán már elégtelennek bizonyult erővel akart ütközni, holott gondolható, hogy az ellenség azóta még több erőt egyesitett ezen ponton. Elbizakodottsága azonban keserű következményeket vont maga után.

A peredi ütközet jun. 20-kán.

A junius 19-kén kiadott rendeletek szerint a munkálatot következőleg intézte el: a 2-dik hadtest 20-kán reggel az érsekújvári Dunán Aszódnál átkelvén, Királyrévig halad s ott megvárja, mig a 3-dik hadtest is megérkezik, mely Negyednél fog a Vágon átkelni; a két hadtest egyesűlvén, a vezérletet maga a fővezér veszi át. Az 1-ső hadtest feladata Semptét megvenni, az átmenetelt a Vágon kierőszakolni és Szereden, Galantán keresztül lépni a más két hadtesttel kapcsolatba. A Csalóközben a vár őrségét képező 8-dik hadtest egy része az aszódi hidat fedezendi.

1849. Jun. A 2-dik hadtest, minapi veszteségei után számra nézve alig több nyolcz ezernél, még 19-ke éjjelén átment a Duna ágán Aszódnál s hajnalban már Királyrév előtt állott, s az ott talált ellenséges csapatot elűzvén, megállapodott. A sürű köd, mely a síkon elterjedt, igen jó alkalmat nyujthatott volna az ellenséget Zsigárdon készületlenül meglepni. De a vett parancs szerint be kellett várni a fővezér megérkeztét; ő pedig, miként az isaszegi ütközet alatt a kókai temetődombon, úgy most kiséretével együtt kora reggeltől az aszódi hidnál egy árnyas erdőben heverészett, állitólag, Klapkát bevárandó, hogy neki a junius 18-kai levelére szóbeli választ adjon. E válasz azon mentségből állott, hogy midőn a levelet vette, a rendeletek már ki voltak adva; különben, úgymond, e támadás szükséges is, mert a Vágvonalt múlhatatlan meg kell tartanunk; a mai nap határozó leend. Klapka nem érté őt; mert Görgeynek, mint ő vallja, mindig ama titkos terv forgott szemei előtt, hogy itt csatányos győzedelmet nyervén, az osztrákokat békével kinálja meg. Ha e szándékot csakugyan még most is ápolá lelkében, bizonyára nagyon elfogulva s elhomályosodva kellett már lenni elméjének a Kossuth iránti gyűlölettől, hogy még hihesse, miképen az osztrák kabinet az ő békeajánlatára hajlandó lehetne visszaparancsolni a már betört muszka hadakat!

A beszélgetésnek vége szakadván, Görgey tiz óra tájban Királyrév felé nyargalt, Klapka intézkedéseket tőn az ellenségnek a Csalóközben nagyon valószinűleg várható támadását visszaverni.

Görgey Királyréven csak egy gyönge csapatot talált a 2-dik hadtestből. Asbóth ugyanis tizedfél órakor megszólalni hallá az ágyukat a Vág felől. Ezek Rakovszky őrnagy ágyui voltak, ki szinte a 2-dik hadtest egy dandárával Farkasd felől oldaltámadást intézett a Zsigárdon lévő ellenségre. Asbóth tehát maga sem vesztegelhetett tovább, s nem várva többé Görgeyre, tiz óra tájban hadtestének szinte jelt adott a támadásra. Mire Asbóth Zsigárd alá érkezett, az ellenség, fél

órai harcz után Rakovszkyval már elhagyta volt e helységet, s hogy a feléje közeledő segélylyel mennél elébb összeköttetésbe léphessen, Pered és Alsó-Szely közt foglalt állomást. E reményében nem is csalatkozott, mert Hertzinger tábornok ekkor már egy újabb dandárral közeledett Felső-Szelyről. Az ellenség, ekként megerősödvén, megint előrenyomul Peredre; Pott tábornok egész dandárát a helységbe vezeti s a mieinknek oda már behatolt zászlóaljait onnan ismét kiűzi. 1849. Jun.

Asbóth azonban hamar belátá, hogy a helység képezi az állás kulcsát s annak megvétele döntendi el a nap sorsát. Ő tehát, mihelyt hátráló zászlóaljait összeszedte, hogy az ellenség jobb szárnyát a helységben lévők megsegitésében gátolja, mindenek előtt ama szárnyat támadtatja meg a maga balszárnya által. Kisfaludy dandárnok két zászlóaljat tol előre, s összes ágyuival heves tüzelést kezd. Asbóth ezt még a középről is támogatja s 12 fontos ütegével fél kanyarulatot tétetvén, kereszttűzbe fogja s rövid idő múlva meg is ingatja az ellenség e jobb szárnyának zászlóaljait. Ekkor Mándy alezredes négy század lovassággal rohamot intéz; az elejébe vetett ellenséges lovasságot visszaveri, s Kisfaludy által támogatva, az ellenség jobb szárnyát elébb Alsó-, onnan Felső-Szelyre űzi. Asbóth e közben a helység ellen is elrendelte a támadást. Rakovszkynak parancsot küldvén, hogy a jobb szárnynyal előre nyomuljon, maga a középen öt zászlóaljat indít a helységbe. Ostromcsapatunk a heves tüzelés daczára is előre hatol; egy zászlóalj már a helység közepéig jutott, midőn az ellenség a templom mögött rejtve tartott ágyuiból oly heves kartácstüzet kezd vala reászórni, hogy nem csak e zászlóalj, hanem az utána menők is megbomlanak s visszahuzódnak. De Asbóth, érezvén a pillanat fontosságát, a hátrálókat gyorsan összeszedi, s élökre állván, egy óra tájban újabb rohamot intéz a helységre. És most elébb a helységet környező kertekben, majd az utczákon s udvarokban iszonyú harcz fejlik ki; a fő utczából szuronyszegezve űzetik ki az ellen-

1849. Jun. ség. Pott, az itt harczoló osztrák dandár vezére e közben értesűl, hogy a segedelmére jött másik dandár Szely felé űzetik; a maga állását tehát ezentúl tarthatlannak látván, Deáki felé visszavonulást rendel. Ez egy ideig tűrhető rendben megy; Privoda őrnagy azonban a Würtemberg-huszárokkal azt nem sokára szilaj futamlássá változtatja s Deákiig űzi a futamlókat; hol aztán Hertzinger tábornok mind a két dandárt egyesítvén, Taksonyra s Vizkeletre vonult vissza. Két órakor Pered, elborítva holtakkal és sebesekkel, kezünkben volt. Ekkor érkezett meg a 3-dik hadtest egy része is a csatatérre, melynek azonban már semmi sem jutott a napi munkából. Görgey is csak kevéssel elébb, a helységben folyt harcz végén érkezett Peredre, s a két hadtest vezérletét személyesen átvette.

Első tette az volt Görgeynek, hogy az ütközetet megszűntette s Asbóth ezredest, bár ő magát e napon jelesen viselte, s nem csak személyes bátorságát fényesen kitűntette, hanem vezéri tehetségének is az által, hogy a számára nézve legalább is egyenlő ellenséget egymaga megverte, teljes érvényü tanúságát adta, — csak azért, mivel rendelet szerint a fővezér s a 3-dik hadtest megérkeztére tovább nem várakozék, a 2-dik hadtest parancsnokságától elmozdította. Hasonló módon Knezics tábornokot a 3-dik hadtest parancsnokságától fosztotta meg azon okból, mivel a csatatérre későn s ekkor is hadtestének csak egyik részével érkezett meg. Knezics helyébe a rettenthetetlen bátorságu, maga iránt pedig feltétlen ragaszkodással viseltető gróf Leiningen ezredest, kit aztán nem sokára tábornokká is emelt, nevezte ki a 3-dik hadtest parancsnokává; a derék Asbóthot pedig az iránta szinte határtalan hódolatot mutató Kászonyi ezredessel pótolta a 2-dik hadtest vezérletében. Mily igazságtalan volt Asbóth e letétele, eléggé bizonyítja az is, hogy e hadtest osztályparancsnokai, a vezérükön elkövetett méltatlanság miatt, szinte beadták lemondásukat, úgy hogy 20-kán estve e hadtest minden fontosabb

helyeit új, a legénység által még nem ismert egyének foglalták el. 1849. Jun.

Megfoghatatlan, hogy Görgey a vezérletet átvévén, egyátaljában nem űzette a megvert ellenséget, bár ez, kivált a Pott dandára, miként tudósitásában Paniutin is tanúskodik, teljes feloszlásban vala. Az ellenség üldözésének ezen elmulasztását avval indokolja Görgey, hogy Knezics, míg maga Negyednél kelt át a Vágon, a 3-dik hadtest kisebb felét a folyam bal partján felfelé inditá, hogy Királyfalvánál szálljon át, hol 16-kán megkisértetett ugyan, de nem sikerűlt a hidverés; minél fogva a hadtest e része a Vág balpartján maradt. Meggondolván mindazáltal, hogy az ellenség Asbóth által teljesen megveretve, rendetlen futásban keresett menedéket, s 3-dik hadtestünk nagyobb része is megérkezett a harcztérre: e mulasztást nem indokolhatja a hadtest kisebb részének a Vág túlpartján maradása; mert az ellenség sükeres űzésére így is elég ereje volt, az éjen át pedig a hadtest elmaradt részei is átkelhettek, a minthogy át is keltek, a jövő napi csatára a többiekhez csatlakozandók.

Knezics mentségére egyébiránt megemlítendő, hogy azon körülmény, miszerint hadtestének egy részét a Vág bal partján Királyfalva felé tette mozgásba, s mi egyik oka volt a parancsnokságtól való elmozdíttatásának, tulajdonkép nem az ő, hanem a fővezérlet, vagy az azt helyettesítő középponti iroda hibája volt. A junius 16-kai támadás alkalmával ugyanis Knezics hadtestének e megosztására egyenes parancsot vett a középponti irodából; a jun. 20-kai ütközetre hozzá küldött rendelet pedig röviden csak abból állott, hogy most is a 16-kai rendelet kötelező. Knezics nem tudta, hogy a híd Királyfalvánál még sem készült el; s ha Görgey 20-kán más munkálatot kivánt tőle, nem kell vala őt a 16-kai rendeletre utalnia.

Ily habozásnak s rendetlenségnek azonban Görgey már az aprili hadjárat alkalmával is több izben adta bizonyítványait. Ez akkor, midőn még Damjanics, Aulich, Klapka na-

1849. Jun. gyobb önállósággal s vezéri belátással működött oldala mellett, csak tűrhető volt; az alvezérek jobbára saját belátásuk szerint pótolták a fővezér mulasztásait s ezek legfelebb csak azt eredményezték, hogy az ellenség, — mint, például, Isaszegnél, mikor Gáspár szinte parancs hiánya miatt nem nyomult előre a 7-dik hadtesttel Besnyőről Gödöllőre, még nagyobb vereséget nem szenvedett. Most azonban, midőn már a 16-kai csata meggyőzhette Görgeyt, hogy kevesbbé jártas és önálló alvezérekkel működik, ily mulasztás minden esetre súlyosan terheli őt.

Igen különös mindazáltal, hogy a két hadtestparancsnokot épen ellenkező okokból fosztotta meg vezéri állásuktól; Asbóthot, mivel önállóbban működvén, mihelyt a támadás perczét megérkezettnek hitte, s a sokáig késő fővezért a vett parancs szerint be nem várván, a támadást megkezdette, s mire a fővezér megérkezett, az ellenséget meg is verte; Knezicset, mivel szorosan a vett parancshoz ragaszkodott, s azt áthágni, mint a körülmények igényelték volna, nem bátorkodott. E kettős büntetésnek tehát csak arra kellett szolgálnia, hogy a fővezérlet hibái s mulasztásai fedessenek el.

Megfoghatatlan továbbá az is, hogy Görgey, látván, miképen Nagy-Sándor e napon is késik az 1-ső hadtesttel megjelenni a harczmezőn, nem tett kisérletet legalább egy osztálylyal Szered felé, hogy az ott lévő ellenséget hátba fogván, az 1-ső hadtestnek alkalmat nyujtson az átkelésre; miszerint aztán a jövő napon, melyről eleve is tudhatá, hogy kemény harczot kellend kiállnia, mind a három hadtesttel öszpontosítva működhessék. Ha ez megtörténik, kétség kivül más vége lett volna a jövő napnak. Ő azonban nem csak ezt, de még azt is elmulasztá, hogy midőn a két hadtestet Pered, Királyrév és Alsószely közt éji szállásra felosztotta, egyszersmind Deákit s a mellette lévő erdőt, mi igen fontos helyzet volt, haddal eléggé megrakja.

Miként előre is látható vala, míg hadseregünk Pered táján Wohlgemuth hadteste ellen harczolt, a Csalóközben fekvő

másik osztrák hadtest seregünk hátrálási vonala, az aszódi híd ellen intézett támadást. Klapka ennek visszaverése végett a 8-dik hadtest egy részével már 20-kán virradóra elállá a híd környékét, s név szerint gr. Eszterházy Pál ezredes alatt két zászlóaljat, két huszár-századot s négy ágyut Nagy-Megyerre, gr. Zichy ezredessel mind a három fegyvernemből ugyanannyit Apácza-Szakállasra, Kosztolányi ezredes alatt pedig négy zászlóaljat, öt huszár-századot és 12 ágyut az aszódi híd mellé rendelt. 1849. Jun.

Klapka dél tájban vette a tudósítást, hogy Vásárutról az ellenség egy dandára indult meg Aszód felé. Ő tehát, nehogy a híd közelében legyen kénytelen harczolni, Kosztolányi két zászlóaljjal s négy század huszárral Nyárasd felé indítá meg, Zichyt is oda rendelvén Apácza-Szakállasról. Kosztolányi az ellenségtől már megszállva találván a helységet, azt nyomban megtámadta. De alig kezdődék a harcz, midőn az ellenséges lovasság már is rohamot intézett a Károlyi-huszárok három százada ellen. E fiatal huszárság, melynek még kevés alkalma volt tűzhöz szoknia, nem állta ki a rohamot s mind maga megfuta, mind a többi hadat megbomlasztá futásával. A még szinte új, de már számos harczai által az öreg huszárok vitézségére emelkedett Hunyadi-huszárok egy százada megállitá ugyan az ellenség lovasságát, s időt nyert a Károlyiaknak magokat összeszedniök; de ezek, midőn aztán újabban rohamra vezettettek, másodszor is megfutamodának; minél fogva Kosztolányi a gyalogsággal is hátrálni kényszerűlt. Klapka ezután a hídhoz közelebb foglalt állomást, hova utóbb a hátramaradt más két zászlóalj is megérkezett. Hadai számára nézve most erősebb lévén az ellenségnél, ez nem is kelt többé viadalra, hanem csak ágyuzással, mire nézve meg ő volt hatalmasabb, folytatá a harczot, míg nem Zichy csapatainak közeledtére Apácza-Szakállasról Nyárasdra huzódott vissza.

Görgey a nyárasdi csata szerencsétlen kimeneteléről mindjárt az nap estve értesűlt. De, mi őt még inkább aggaszthatá, tudósíttatott arról is, hogy Paniutin orosz hadosztálya

1849. Jun. Diószegre érkezett. E 12,000 emberből s 48 ágyuból álló hadosztály, mint említők, már május közepén megérkezett Hradischra, a magyar határszélek közelébe; de mindjárt nem rendeltetvén az osztrák fővezér parancsai alá, csak junius első tizedében lépett magyar földre, s Nagy-Szombaton keresztül csatlakozott az osztrákokhoz; 19-kén pedig parancsot vőn Wohlgemuth segedelmére Diószegre nyomúlni. E segély Wohlgemuth erejét legalább is 30 ezerre emelte; melynek Görgey a 3-dik hadtest hátramaradt részének megérkezte után is legfelebb 17—18 ezret vethetett ellenébe; mert 1-ső hadtestünk Nagy-Sándor alatt, mint mondók, e napon sem tudott magának útat nyitni a Vágon keresztül.

E körülmények közt, midőn egy részről, vett tudósításaiból annyit bizonyosnak tarthatott, hogy az ellenség a jövő napi ütközetre nagy tömegeket egyesített ellene; s más részről nagyon kétes volt, hogy Nagy-Sándor, ki már kétszer sikeretlenül kisérté meg az átmenetet Szerednél, szerencsésebb lesz-e harmad ízben? — s midőn végre nagyon valószinű volt, hogy az ellenség, ha Perednél valóban támadni szándékozik, egyszersmind a Csalóközben az aszódi híd ellen is még nagyobb erővel intézendi támadását, — e körülmények közt kétségkivül legtanácsosabb lett volna, a 2-dik és 3-dik hadtesttel is viszavonulni a Vág mögé, s nem koczkáztatni oly ütközetet, melyben a győzedelem, az erők nagy aránytalansága miatt egyátaljában nem valószinű, a megverettetés pedig a két hadtest megsemmisítését vonhatja maga után.

De a visszavonulás meg nem férhetett Görgey hiúságával. Mint mondók, ő épen azért ismételte a 16-ai munkálatot ugyanazon erőkkel s ugyanazon helyen, hogy megmutassa, miképen ott is tud győzni, hol mások megverettek. Aztán politikai terveinek sükerítésére múlhatlanul győzni kellett, mielőtt az egész orosz hadsereg betör az országba! Érezte ő jól, hogy a hazafias óvatosság a haza veszélyes állapotában kimélni parancsolja a nemzetnek aránylag úgy is csekély haderejét. Emlékirataiban mentegeti is magát, hogy nem arra

határozta magát, mit az eszély s óvatosság igényelt. Mondja, hogy attól tartott, mikép ily visszavonulás a sereg önbizalmát csönkkentheti. De, meggondolván, hogy seregünk 20-kán győzött; s hogy köztudomású dolog volt Nagy-Sándor hadtestének távolléte, és az utolsó ember is könnyen megérthette, miképen most, a győzedelem után, épen e hadtesttel való egyesülés végett vonul vissza a két hadtest, egyátaljában nem lehetett alaposan félni attól, hogy a visszavonulás csökkenteni fogná a sereg önbizalmát. Mondja még azt is, hogy miután annyiszor ismételtetett a táborban, hogy az orosz interventió csak a császáriaktól a magyarok megfélénkitésére koholt mese, s az állitólag betört muszkák nem mások mint a Hurbán-féle átöltöztetett tótok és hanákok: valahára öntapasztalásukból akarta légyen meggyőzni hadait, hogy valóságos oroszokkal van dolguk. Mily súlylyal bir ezen indokolása egy oly ütközet elfogadásának, melyről előre látható vala, hogy legjobb esetben is iszonyú áldozatokba kerűlend, nem szükség fejtegetni. 1849. Jun.

Mily kevés reménye volt neki magának is a győzedelemre s ellenben mily valószinűnek tartotta a veszedelmet, ha vissza nem vonul, világosan s őt elitélőleg bizonyítja az, hogy mihelyt Klapka hadainak Nyárasdnál szenvedett megveretéséről s az oroszoknak Diószegre érkeztéről értesűlt, maga is felhagyott egyelőre a támadási tervvel. Intézkedéseit akként tette, hogy a sereg a jövő napon mind délig védelmi állásban maradjon, s csak akkor kezdje meg a támadást, ha az ellenség délig nem támadna, vagy ha Nagy-Sándor előnyomulásáról kedvező hirek érkeznének. A csatarendet oly módon szabta ki, hogy a 3-dik hadtest, a jobb szárnyon, Pered fő utczájától a Vágig, a második hadtest a balszárnyon szintazon utczától a Dudvágig terjeszkedjék; s ennek egy dandára, a hátrálási vonal biztosítása végett, Királyrévet minden áron megtartani ügyekezzék. Nagy-Sándorhoz végre két tisztet küldött azon rendelettel, hogy minden lehető erélyt fejtsen ki a vági átmenet kierőszakolására s a két hadtesttel való egyesülésre.

1849. Jun.

A peredi ütközet második napja.

Az ellenség, látván haderőnk csekélységét, más nap, junius 21-kén nem is várta be a támadást, hanem miután 20-kán minden erejét öszpontosította, azt korán reggel maga kezdte meg. A középpontot egy vadász-ezreden kivül, az egész orosz hadosztály foglalta el, oldalain három-három osztrák lovasszázad által fedve; a jobb szárnyat Theissing és Jablonovszky tábornokok dandárai s egy orosz vadász ezred képezték; a balszárny a Vágra támaszkodva Perin és Pott tábornokok dandáraiból állott.

A harcz balszárnyunkon kezdődött, hol Hertzinger tábornok még nap kelte előtt megtámadta Felső- s Alsó-Szélyt; hadaink innen rövid ellentállás után Királyrévre vonultak vissza, ennek megtartása lévén tulajdonképeni feladatuk. Ugyanaz történt nem sokára Deákival, honnan Görgey előhada rövid csatározás után Peredre nyomatott vissza. Ez csak mintegy előjáték volt; a tulajdonképeni ütközet tiz óra tájban kezdődék.

Az ellenség derekát képező oroszok gyilkos tüzelést nyitottak meg harczvonalunk közepe ellen. Az ágyuzás körülbelül egy óráig tartott. A derék 3-dik hadtest, mely eddigi harczaiban Damjanics vezérlete alatt annyi babért aratott, most is, Leiningen alatt, nemcsak kiállta a heves ágyuzást, hanem még támadásra is átmenvén, az ellenség balszárnyát kissé visszanyomta. De annál kevésbbé tűrte a heves tüzet különben is gyönge balszárnyunk, s mind hátrább és hátrább huzódott. Görgey, látván, hogy e hátrálás a harczvonalt egészen megfordítja, s hadseregünk, mely eddig a Vágtól a Dudvágig keresztben nyult el, háttal mindinkább egészen a Vág felé szoríttatik: mindenekelőtt jobb szárnyát Peredig vonta vissza, s aztán kisérletet tőn balszárnyát ismét elébbre tolni. E végett a lovassággal, mely jobbára a balszárnyon állott, egy rohamot saját vezérlete alatt szándékozott intézni. Már épen indulóban vala e munkálatra, midőn jelentést vesz, hogy Királyrévet az ellenség elfoglalta. E körülmény még veszélyesebbé tette seregünk állását; mert a mocsáros földegen szükség esetén csak Királyréven keresztül vonulhatott vissza a

sereg az aszódi híd felé; e helység elvesztével tehát visszavonulási vonala lőn elvágva, serege pedig a Vágba nyomatás veszélyének kitéve. 1849. Jun.

Ő tehát a szándéklott lovassági rohamot Kászonyi ezredesre bizván, Rakovszky őrnagyot, a 2-dik hadtest egyik osztályának új parancsnokát, egy pár zászlóaljjal tüstént Királyrév visszavételére indítá s maga is oda sietett. A Kászonyi által ezután végrehajtott lovassági roham azonban nem lett szerencsés kimenetelű. A 12 huszárszázad hatalmas lökése meglepte ugyan s eleinte hátrálásra is kényszeríté az ellenséget; majd azonban ez néhány eddig néma s a harczvonal mögött elrejtett ütegből oly pusztító kartácstüzet szórt huszárainkra, hogy ezek megzavarodtak s aztán a reájok rohant ellenséges lovasság által futásra kényszeríttettek. Forgószél gyanánt közeledett Pered felé a lovasok roppant tömege, melyben huszárok, vasasok és dzsidások szilaj rendetlenségben kavarogtak. A hatalmas lökés ellenállhatatlannak, eldöntőnek látszék, mert majdnem bizonyossá lett, hogy megiramodott lovasságunk a balszárny egész gyalogságát magával ragadja a futamlásba. De a Pered nyugoti oldalán fekvő kis erdőből rögtön heves puskatűz kezd szóratni a mellette vágtató ellenségre. Ez, cselt gyanítván, megáll s figyel, s midőn tapasztalja, hogy a golyózápor perczenként nő, hirtelen megfordul s vágtatva tűnik el a fölvert porfelleg mögött. A veszély, legalább egy időre megszűnt; lovasságunk ismét rendbe áll Pered mögött, a gyalogság pedig előre kezd nyomulni. A varázshatást a 60-dik zászlóalj eszközlé, mely az erdő mögött tömegben fölállítva, az összekevert lovas gomolynak útját állá s bátor magatartása által az ellenséget, midőn a győzedelmet már bizonyosnak tartá, megfutamította.

De e pillanatnyi fordulat után nem sokára ismét újabb veszély éri balszárnyunkat. Hertzinger tábornok, miután Királyrévet megvette, dandárai egyikét annak megvédésére hagyván, másikával s az orosz vadász ezreddel Pered felé indult s ott Paniutin jobb szárnyához csatlakozván, oly erővel

1849. Jun. támadta meg a Királyrévre ment két zászlóalj távozta után még gyöngébbé vált balszárnyunkat, hogy ennek már elébb is ingadozó zászlóaljai most, rendetlenül megfutamodván, Zsigárd mellett azon mocsáros szög felé erednek, melyet Gutával átellenben a Vág s az érsekújvári Duna képez.

Pered nyugoti oldala ily módon majdnem egészen védetlenné lőn, mert Kászonyi alig volt képes a megfutamlott 2-dik hadtestnek négy zászlóaljából némi töredékeket összeszedni. E szerint aztán a 3-dik hadtest sem maradhatott tovább veszély nélkül Pereden, melyet balszárnyunk megfutamodta után keletről Pott és Perrin dandárai, éjszakról Paniutin, nyugotról Hertzinger a Jablonovszky-dandárral s az orosz vadász zászlóaljjal egyszerre támadtak meg. Görgey épen ekkor tért vissza Királyrévből a harcztérre, s Leiningennek nyomban parancsot külde, hogy az egész 3-dik hadtesttel Zsigárdra hátráljon; Kászonyit pedig odautasítá, hogy a 2-dik hadtestnek még helyben maradt lovasságával, s négy töredék zászlóaljával amazt a balszárnyon fedezze.

E mozdulat két óra tájban történt. Az ütközet hanyatló folyamán még csak az tehet vala fordulatot, ha Szered felől végre Nagy-Sándor is megjelent volna a harcztéren s az ellenséget hátban támadja meg. Erre mindazáltal felette kevés volt a remény; mert Wohlgemuth, bár a megelőző éjen hadait egészen visszavonta Szeredről, egyszersmind a Vág hídját is fölszedette Szered és Sempte között. Királyrév megtartása tehát most kétszeresen szükségessé vált, mert csak azon keresztül lehetett az aszódi hídhoz hátrálni. Görgey tehát intézkedéseit Perednél megtévén, visszanyargalt Királyrévre, hogy azt minden áron megvegye. Odaérve, Rakovszkit már heves harczban találá Theissing tábornok dandárával, kit aztán ismételt rohamok s egy iszonyú mészárlat után sikerűlt is végre a Dudvágon keresztülnyomnia s Tallós felé űznie. Hertzinger erről értesülvén, azonnal megindult ugyan másik dandárával Királyrév visszavételére; de részben mivel Kászonyi lovassága által több ízben megtámadtatott, részben

mivel a megfutott Theissing dandárt összeszednie sok időbe kerűlt, czélját többé nem érhette. 1849. Jun.

Mióta azonban Kászonyi a lovassággal Hertzinger megtámadására kelt, 3-dik hadtestünk balszárnya fedezetlen maradván, zsigárdi állása, melyet Paniutin, Pott és Perrin három oldalról szorongatának, teljesen tarthatatlanná vált, Görgey tehát négy óra tájban kiadta a rendeletet, hogy Leiningen a 3-dik hadtesttel Farkasd felé a negyedi hídhoz, Kászonyi pedig a 2-dik hadtest maradványaival az aszódi hídhoz vonuljon vissza.

A hátrálás mind a két felé jó rendben ment végbe. Perrin és Pott dandárai mindenütt nyomában voltak ugyan Leiningennek; de e kitűnő hadtestünk, meg-megfordulva, érzékeny csapásokat mért űzőire, s míg utóhada az ellenséget Farkasdon egy ideig foglalkodtatá, kevés veszteséggel kelt át Negyednél a Vág hídján. Az utóhad csak más nap reggel hagyta el Negyedet s csatlakozott a hadtest zöméhez, a hídat pedig felszedte maga után.

Kászonyi, még szerencsésebb, minden üldözés nélkül jutott el az aszódi hídhoz, mialatt Hertzinger a Királyrévről Tallósra futamlott dandárt összeterelgeté. A Királyréven keresztülvonuló csapataink egy iszonyú látványnak voltak tanúi. Az utolsó rohamban, mely a helységet végre a mieink birtokába juttatá, elesettek tetemei, honvédeké s osztrákoké tarka vegyületű halmokban feküdtek az utczákon s az udvarokban. „Az önfeláldozás, a halálmegvetés, mond Klapka, melyet a napi harczban elfáradt, kiéhezett honvédeink ezen falu ostromában tanúsítottak, e hősiességben egyébiránt gazdag hadjárat későbbi harczaiban majdnem példa nélkül maradt.“

Hogy a 2-dik hadtest maradványai szerencsésen átjutottak az aszódi hídon, csak azon körülménynek vala köszönhető, hogy az osztrák fővezér rendeletei hiányosan teljesíttettek. Csorics még 20-kán estve rendeletet vőn, hogy a magyar hadak hátrálási vonalának elmetszése végett másnap az érsekújvári dunaág mind a két partján intézzen támadást az aszódi

1849. Jun. híd ellen. Ő azonban, mivel hadai nagy részben már indulóban valának Pozsony felé, hogy ott a Dunán átkeljenek, csak kevés erővel, s csak a jobb parton, ott is csak estve hét órakor, épen midőn a 2-dik hadtest fáradságtól s éhségtől félig aléltan vonult át a hídon, támadta meg Klapkának Aszód és Nyárasd közt felállított hadosztályát. Azonban, még ekkor is nagy zavart okozott hadainkban a támadás. Kosztolányi dandára, miként a mult, úgy e napon sem állta ki az ellenség élénk ágyuzását s lovassági rohamát, és mind közelebb vonult vissza a híd felé, melyen a második hadtest átkelőben vala. Klapka, látván a veszélyt, Görgeytől néhány öreg huszár-századot s ágyut kére segítségül. Görgey a Würtemberg-huszárokat küldé rohamra s bár kedvetlen és boszús, maga is a harcztérre sietett. Megfeszített törekvéseiknek végre sikerült megállítani az ellenséget, ki azontúl az éj beálltáig csak ágyuival folytatá a harczot.

Hadseregünk e két napi ütközetben felette érzékeny veszteséget szenvedett. A 3-dik hadtestnek 81 halottja, 118 sebesültje, 325 hiányzója, tehát összesen 524 ember vesztesége volt. Sokkal magosabbra rúgott a 2-dik hadtesté, mely holtak, sebesültek és foglyokban mintegy 2100-ra ment. E hadtest, mely már 16-kán is annyira megtizedeltetett, mintegy hat ezerre olvadt létszámában. Klapka hadosztálya a Csallóközben e két nap alatt 110 holttal és sebesülttel s 200 fogolylyal kevesbedett.

És ezen nagy veszteséget, mely seregeinknek nemcsak számát oly tetemesen megfogyasztotta, hanem hangulatát is megrontotta, erkölcsi erejét, önbizalmát s bátorságát csökkentette, a középponti hadmunkálati iroda s annak főnöke Bayer ezredes fonák és hiányos intézkedésein kivül, főleg Görgey makacs hiúságának, a politikai fondorlatokba téveledett, hazafiatlan törekvéseinek köszönhetni. De ezentúl sürűn érte Görgey bűneit a büntetés, mely azonban, fájdalom, egyszersmind a hazának is mindinkább sietteté veszedelmét.

De mielőtt feldunai hadseregünk további munkálatait elbeszélnők, látnunk kell, miképen és hol törtek be az orosz hadak, mert midőn a peredi ütközet vívatott, már mintegy 200,000 muszka tapodta hazánk szent földét. Ezeknek előrenyomulása pedig nagy befolyással volt az osztrák fősereg további mozdulataira. 1849. Jun.

MÁSODIK FEJEZET.

Az orosz hadak betörése Magyarországba.

1849. Jun.

Sass tábornok betörése Árvába.

A két szövetséges császárnak május harmadik tizedében végbe ment személyes találkozása alkalmával egyebek közt határozattá lett az is, hogy az orosz hadsereg zöme mind Magyarországban, mind Erdélyben junius 17-kén vonuljon át a magyar határokon. Két hadosztály mindazáltal, az osztrák fővezér sürgetéseire, mint említők, már elébb betört az országba. Az első orosz had, mely magyar földre lépett, Sass tábornok osztálya volt, ki május 13-kán a határokhoz érkezvén, egy kozák osztályt azonnal beküldött az Árva folyam völgyébe, melynek aztán 16-kán némi csatározása is volt egy itt őrködő gyönge magyar csapattal. Sass junius elején azon hirt vévén, hogy a magyarok az Árva folyam hidját Alsó-Kubin fölött elrontani szándékoznak, junius 7-kén egész osztályával bejött az országba s 9-kén Kubint is megszállotta. Ezen osztály mindazáltal, mely tulajdonkép a 3-dik hadtest előhadát képezte, Kubinból nem sokára visszahivatott, hogy hadtestével egyesűljön. Ezt utóbb Grabbe tábornok 17,000 emberből és 56 ágyuból álló hadosztálya váltotta fel Kubinban, egyelőre azon rendeltetéssel, hogy az Árva és Felső-Vág folyamok völgyeit tartsa szemmel s tisztítsa meg a magyar hadaktól. A másik hadosztály, mely a közönséges betörést megelőzte,

Paniutin osztálya volt, mely, mint láttuk, már junius első felében jött be az országba, s csatlakozott az osztrák fősereghez. 1849. Jun.

Az orosz fősereg betörése Szepesbe és Sárosba.

Paskevics tábornagy junius közepéig három hadtestben, a 2-dik, 3-dik s 4-dikben mintegy 110,000 embert egyesített a Kárpát hegységnek Sáros és Szepes megyébe nyiló szorosainál. Miklós czár junius 14-kén tartott szemlét a duklai szorosnál táborozó hadak felett. A jobb szárnyat képező 3-dik hadtest Rüdiger tábornok vezérlete alatt, mivel leghosszabb utat kell vala tennie, már jun. 15-kén megszállá Ó-Falut, Szepesben, honnan 17-én Lublyóra érkezett. E napon megkezdte az átkelést a 2-dik és 4-dik hadtest is, a Sáros megyébe nyiló négy szoroson. A 4-dik hadtest egy osztálya, mely a duklai szoroson jött be, egyenesen Sztropkónak tartott. Az oroszok úgy voltak értesűlve, hogy e tájakon 60,000-nyi magyar sereg áll velök szemközt; s hogy a nyugotiabb szorosokon átkelő osztályoktól Sztropkó felé vonják e haderőt, ezen osztály mindenütt azt híresztelé utjában, hogy az egész orosz hadsereg ugyanezen úton halad előre. 18-kán az utolsó hadosztályok is átkeltek a Kárpátokon. Miklós czár ezeket a szoros legfelsőbb magaslatáig kisérte, s hadaira ott áldását adván, Varsóba utazott vissza.

Paskevics terve fő vonalaiban abból állott, hogy Eperjesnél, Kassánál mind a három hadtestet egyesíti, s a maga előtt lévő, mint említők, 60 ezernek tartott magyar sereget megvervén, vagy Pest felé űzi, hol azt az osztrák fősereg fogná aztán megtámadni; vagy, ha a magyarok a Tisza mögé vonulnának, oda követendi őket, hogy aztán az Erdélyből feléje tartó többi orosz hadakkal két tűz közé foghassa s úgy semmisíthesse meg. Mert említsük itt meg előleg is, hogy a mely napon az orosz fő hadsereg a Kárpátokon átkelve Szepes, Sáros megyébe vonult, ugyanakkor Grotenhjelm egy hadosztálylyal a borgóprundi szorosnál, Lüders az 5-dik hadtest nagyobb részével a tömösi és törcsvári szorosnál tört be Erdélybe.

1849. Jun. A három hadtest, mely Kassa felé tartott, mintegy 110,000 emberből volt képezve. S ezen roppant erővel részünkről csak a felvidéki hadsereg állott szemben, mely a Dembinski, s junius 18-ától kezdve, midőn ő végkép lemondott, Wysocki és Dessewffy Arisztid tábornokok alatt lévő 9-dik hadtestből és a Mármarosban épen képződésben lévő Kazinczy-féle hadosztályból volt szerkesztve, és számszerint nem ment többre 17 ezernél. És mivel Kazinczy osztálya nagyon messze esett az oroszok meneteinek vonalától, ezek tulajdonképen csak a 9,600 emberből és 34 ágyuból álló 9-dik hadtestet találták utjokban. E hadtestből az oroszok bevonultakor egy-egy dandár Bártfa, Kis-Szeben, Deméte és Eperjes mellett volt elhelyezve. A szorosoknál, melyek pedig igen erős védelmi helyzeteket nyujthattak volna, egy emberünk sem volt; minek oka főleg abban feküdt, hogy a kormány, megfoghatatlan könnyelműséggel, e vidéken több hadat nem gyűjtvén öszsze, nagyon el kellett volna forgácsolni a 9-dik hadtestet, hogy csak némi haderő is jusson belőle a számos szorosok mindenikébe. Az oroszok tehát a szorosoknál egyátaljában semmi ellentállásra nem találtak; mert azon csekély sánczolásokat, torlaszolásokat, melyeket Dembinski némely főbb szorosnál készíttetett, miután védőkkel megrakva nem voltak, könnyű szerrel széthányták s kiegyengették az orosz utászok. Dembinski az Eperjestől nem messze fekvő Kapivár környékét kereste volt ki csatahelyül, hol az ellentállást megkisérli. De miután ő időközben lemondott, az új vezérek képtelenségnek tartották, az erők oly iszonyú aránytalansága mellett, komolyabb csatába ereszkedni.

Paskevics, miután 19-kén Bártfára tette főhadi szállását s ott nyomban egy nagy kórházat alakíttatott, roppant előkészületeket tőn a nagy számúnak vélt magyar sereg megtámadására, mely az előrenyomuló muszka hadosztályok előtt lassanként Demétére huzódott vissza. Egy erőszakolt kémlet Girált mellett eléggé elárulhatá ugyan seregünk csekély számát; de az oroszok, jó hiszemmel-e, vagy áltatással? — bi-

zonytalan, hatszor-hétszer annyinak adták ki az előttök lévő haderőt, mint a mekkora valóban volt. Paskevics jun. 22-kén szándékozott Deméte ellen támadást intézni, s e végett, 21-kén, míg Kuprianow tábornok a 2-dik hadtest zömével Osikóig nyomult előre, más hadosztályok az Eperjesre vezető régi, elhagyott országúton, melyet utászai által gyorsan kiigazíttatott, a magyar sereg balszárnyának irányában vőnek állást. Rüdiger pedig, kinek előhada 20-kán Héthársnál egy ott lévő csapatunkkal csatározott, 22-kén Kis-Szebenig és Sz.-Mihályig haladt a 3-dik hadtesttel, és ekként seregünket hátmögül fenyegeté. Deméte vidéke különben elég kedvező helyzetet nyujthatott volna ugyan az ütközetre; ezt mindazáltal az erők oly nagy aránytalansága mellett elfogadni, őrültséggel határos tény lett volna. Vezéreink tehát, látván az oroszok készületeit, 22-kén hajnalban Eperjesre hátráltak, más nap pedig Lemesány mellett állapodának meg. Az oroszok ennél fogva 23-kán Eperjesre is ellentállás nélkül vonultak be. 1849. Jun.

Úgy látszik, Paskevics most már maga is meggyőződött a vele szemben álló magyar erő csekélységéről, mert a helyett, hogy még ezentul is ütközettel akarta volna ezt megkinálni, csak Anrep tábornokot küldé egy 46 lovas századból és 24 lövegből álló előhaddal annak üldözésére; maga pedig kényelmesen intézé hadserege előre nyomulását. Anrep még 23-kán megtámadta a magyarok hátvédét Somosban. Több órai heves harcz fejlett ki, míg végre a mieink, a Tarczán átkelvén, szinte Lemesányba hátráltak. Veszteségünk néhány derék tiszt s 82 emberből állott. E harcz következtében Wysocki még azon éjjel elhagyta Lemesányt s 24-kén Kassára, más nap Forróra, 26-kán pedig Miskolczra vonult vissza.

Paskevics az üresen hagyott Eperjesen, szintúgy Kassán is egy-egy kórházat rendeztetett be; a jó fekvésű Alsó-Sebest pedig földsánczokkal erősítteté meg s őrséggel látta el, hogy eleség-szállitmányainak, melyekkel több ezer szekér szünetlen mozgásban volt a duklai nagy tárak és a sereg között, támasz-

1849. Jun. pontjául szolgáljon. Ezek védelmére különben Felső-Szvidnik és Sztropkó között is állott egy hadosztály.

De az élelmi szereket nem egyedül galicziai táraiból hozatta a sereg után Paskevics. Gróf Zichy Ferencz még a betörés előtt megjelent az orosz táborban, mint osztrák császári biztos, ki a hadsereg élelméről gondoskodnék, a szükséges fuvarokat előállítaná, s általában közbenjáróúl szolgálna az orosz hadaknak a magyar hatóságokkal való érintkezéseiben Paskevics tehát, Zichyvel egyetértőleg, 25-kén, kassai fő hadi szállásáról rendeletet bocsáta a hadak parancsnokaihoz, mely szerint ezeknek engedelem adatott, élelmi szereket — kész pénzért, a lakosoktól is követelni. S mivel e vidéken hus könnyebben szerezhető, mint kenyér, a legénység kétszersültadagának fele ezentúl hussal, mihez az orosz katona egyébiránt szokva nem igen volt, lenne pótlandó.

Az élelmi szereknek ezen, pénzért ugyan, de mégis kényszerített kiszolgáltatásánál sokkal súlyosabb volt az ország népére nézve az oroszoknak, kivált a kozákoknak megfékezhetetlen rablása, melyet semmi fegyelem, semmi szigor a parancsnokok részéről nem volt képes meggátolni. Legnagyobb pusztítást tettek az élelmi szerekben. Kiéhezettségök vagy falánkságuk oly szerfelett nagy volt, hogy a kerteket sáskák gyanánt földiglen kipusztították, az éretlen gyülmölcsöt, nyers veteményt egyenlő mohósággal emésztvén fel. Ez volt aztán részben oka, hogy Paskevics oly szükségesnek látta az ispotályokról való gondoskodást; mert a betegségek, kivált a cholera, mit a hiányos élelmezés mellett a folytonos esőzés is nagy mértékben elősegített, rémítő módon kezdett köztök pusztítani. Naponként körülbelül ezer ember került kórházba. Junius 25-től julius 13-káig a három hadtestnél 14,500-ra ment a betegek száma; s azokon kivül, kik ezek közől elhaltak, a két ezret e napok alatt azoknak a száma is meghaladta, kik a zászlóaljaknál vesztek el. Cseodajeff tábornok, mint mindjárt elmondók leszünk, mintegy tiz ezernyi hadosztálylyal szál-

lotta meg Debreczent, s már negyed napon 900-ra ment ott a holtak száma. 1849. Jun.

A magyar hadak visszavonulása.

Wysocki Miskolczon rendeletet vőn Kossuthtól, hogy azon tájon, valamely jó helyzetben, mindenkép ügyekezzék magát tartani; kevés napok alatt segedelmet fog neki küldeni vagy a Komáromból levonuló főseregünkből, melynek Pestbuda felé való hátrálását az öszpontosítás végett ekkoron minden áron sürgette; vagy a Czegléd táján képezett újoncz hadakból. De mivel az oroszok Kassáról szinte Miskolcz felé nyomultak, Wysocki lehetetlennek látván az ellentállást, 27-kén Harsányra, 28-kán Mezőkövesdre, onnan pedig a következő napokban Kápolnán keresztül Hatvanba hátrált, hova julius 2-kán érkezett meg. És bizonyára, ha Eperjes vagy Kassa táján képtelennek érzé magát megállani az annyiszorta nagyobb erő előtt, holott akkor még jobbról Kazinczyt, balról a Felsővág és Garan táján mozgó Beniczkyt is magához vonhatá s erejét 17—18 ezerre emelheté: most, midőn e mellék osztályoktól már egészen elvágatott, sőt a felvidéken szedett újonczok saját hadából is mindinkább szökdösének, úgyhogy ez, mely Eperjes táján még tizedfél ezret tőn, Miskolczon már nyolczadfél ezerre apadt, csak gondolnia is lehetetlen volt az ellenállásra.

Ő e helyett, válaszul Kossuth levelére, különféle terveket külde hozzá, arról szólókat, hogy mit lehetne az orosz ellen kezdeni. E tervek egyike az volt, hogy torlaszoltatná el Pestet a mennyire csak lehet, gyűjtené oda mind azokat, kik csak fegyvert foghatnak, s egy dühös torlaszharczban verné meg az oroszt, vagy temetné magát Pest romjai alá.

Úgy látszik, érzé maga Wysocki is, hogy e tervet csak a kétségbeesés egy órája sugallhatá neki; s azért más terveket is terjesztett neki elő. Ha, úgymond, a kormányzó képes volna egy nagy tömegű felkelt népet, melynek legalább százezer emberből kellene állni, a Zagyva táján egyesíteni, s egy hadtesttel, melyet Komáromból lehetne megindítani, az oro-

1849. Jun. szokat oldalban támadtatná meg, míg ő, a maga némileg szinte szaporítandó hadával s a felkelt néppel homlokban intézné a támadást: a süker nem lenne épen lehetetlen. Egy harmadik terve szerint, az ő hadát is Vetter altábornagy seregével kellene egyesíteni, mely aztán a Bácskába tört Jellasicsot megvervén s a Dunán átüzvén, Oláhországba, Moldvába törne be s onnan az orosz háta mögött készitene felkelést, vagy nyugtalanítaná s kényszerítené a határok felé visszatérni az orosz hadsereget. Egy negyedik tervében végre azt javallá, hogy rendeltetnék az ő hada is Komáromba, hogy a körül a magyar hadsereg túlnyomó erővel támadhassa meg az osztrákokat; ha ezek megveretnek, seregünk törjön be Ausztriába, keltse fel Bécset, Prágát, szólítsa fegyverre a nem rég megigázott Németországot; e közben pedig Bem, seregével Erdélyt odahagyva, törjön be Lengyelországba, mely kétségkivül kész lesz azonnal felkelni az oroszok ellen.

„Látni való, — mondja ezekre a jeles hadi iró, Rüstow, — hogy Wysocki végső javaslataiban nem rosz gondolatok rejlenek. Ezek alapeszméje ugyanis nem más, mint egyesítése az összes hadi erőnek, hogy az valamely irányban, s mindegy akár melyben, rettegést vigyen magával s az akkor még ingadozó fejedelmi székek alól a talajt valamely ponton kirántsa. De nem tekintve, hogy mind ez most már későn volt, hiányzék az alapfeltétel is, a magyar kormány sükeres hatalma, melynél fogva általában valamely ponton túlnyomó erőt gyűjthetett volna össze az ellenség ellenében.

„Es azon régi közmondás, hogy a tudósok az erdőt a sok fától többnyire nem látják, itt is eszünkbe jut. Kérdeznünk kell itt ugyanis, vajjon Wysocki a maga feladatának, megoldására valóban nem tehetett semmi mást, mint folyton hátrálni? És itt a felelet épen nem oly igenlő, mint talán látszhatik.

„*Arra*, hogy valamely harcztéren kisértse meg az ellenállást, Wysocki serege kétségkivül *nagyon* gyönge volt. De hogy az oroszokat aggodalomba s pedig nagy aggodalomba

ejtse, az egyátaljában nem volt lehetetlen. Az orosz hadsereg- 1849. Jun.
nek ugyanis egy hosszú, felette érzékeny farka volt, mely egész Galiczián keresztül nyult, melyet ott lehetett megcsipni, hol az ember akarta s melynek nem czirógató érintése által az egész szörnyeteget minduntalan visszafordulásra lehetett volna kényszeríteni.

„Már a mit eddig elbeszéltünk is, mutatja, mily lassan haladtak előre az oroszok (például Zmygrodtól Kassáig, tizenkét mérföldnyi útat nyolcz nap alatt tettek meg), bár ellenállásra sehol sem találtak. Számítsuk ki e szerint, mi eredménye lett volna a legcsekélyebb ellenállásnak, azaz, a közlekedési vonal megtámadásának. A tények *után*, melyek már részint közöltettek, részint még elbeszélendők, ezt könnyű megmondani. De ne higyje senki, hogy itt egy utólagos itészet áll szemeink előtt. Az orosz és különösen Paskevics hadviselési módja eléggé ismeretes volt, s *kellett* hogy azt legalább jellemző tulajdonságaiban ismerje minden katona, ki a hadi történetet egy kissé tanulmányozta.

„És ehhez épen Wysockinál még más indokok is járultak, melyek benne a Galicziába való betörés gondolatát könynyen fölébreszthetik vala.

„Wysocki maga lengyel volt, azok voltak alparancsnokai közől Bulharin és Idzikovski, a magyar szolgálatban lévő minden lengyel csapatok épen a feltiszai seregbe valának beosztva. Ez bizonyára arra mutat, hogy az intézők gondoltak e seregnek Galicziába való betörésére.

„Egy ily betörés Galicziába, vagy az oroszok közlekedési vonalára való hatás, az egyetlen dolog volt, mit a magyar feltiszai sereg, gyöngesége mellett, a sükerre való kilátással s észszerűleg tehetett volna. Wysockinak, a helyett hogy Kassára s Miskolczra hátrált, Ungvárra, Munkácsra kell vala átcsapnia, hogy Kazinczyval egyesűljön; Munkácsról egy osztályt Galicziába küldhetett Stry felé, zömével pedig készen állhatott ismét Bártfára, Eperjesre, Kassára nyomulni, mihelyt az orosz hadsereg Kassától dél felé haladt. Bizonyosnak

1849. Jun. tarthatni, hogy ily munkálati módozat az oroszokat, kik krokodilszerűleg képtelenek voltak egy strategiai fordulatot végrehajtani, igen sokáig az éjszaki vármegyékben tartotta volna lekötve."

Nem gondoljuk, hogy ilyféle terv most, az oroszok betörése *után* a kormányzó elébe terjesztve, nem nyerte volna meg annak helyeslését. Kossuth a Galicziába törést még májusban sem igen látszék ellenzeni, midőn azt Dembinski, egészen más viszonyok közt s más czélból terjesztette elő. A minisztertanács is csak azért ellenzé azt, mivel jámbor hitében még örömest ápolá magában azon véleményt, hogy az oroszok csak Galicziát fogják megszállni, alkalmat nyujtandók a bécsi kormánynak onnan minden erejét ellenünk fordítani; azt hitték, eszélytelenség volna betörésre ingerleni az oroszt, mi talán nincs szándokában. Most azonban, miután ezen önáltatást, melybe magát a kormány erőnek erejével beringatta volt, a szomorú valóság oly kiméletlen kézzel szélesztette el, ilyféle tervet aligha nem helyeselt volna a különben is minden szalmaszálhoz kapkodó kormány.

És valóban, mily kedvező eredményei lehettek volna egy ily terv végrehajtásának, kitűnik azokból, mik az orosz táborban történtek. Paskevicsban még „a szörnyeteg farkának csipkedése" nélkül is komoly aggodalmak támadtak hadseregének élelmezése s egészségi állapota tekintetében. Az élelmi szerek requisitiója kevés eredményt mutatott. A vidék népsége részint a kormány kiáltványai által az oroszoktól elrettentve részint az előhadakban járó kozákok falánksága s rablásai által óvatossá téve, lehetőleg rejtegeté élelemszereit s elhajtá marháját. A tisztviselők, kiknek közbenjártával Zichy császári biztos az élelmi szerek előteremtésében fáradozék, magok is lehetőleg meghiúsítani ügyekeztek a requisitió eredményeit. A Dukláról vont szállitmányok, bár a szekerek ezrei voltak mozgásban, annál nagyobb nehézségekkel jártak, mennél belebb hatolt a muszka sereg az országba. Kassán már csak egy héti élelemkészlete volt a legénységnek; a lo-

vaké pedig végkép elfogyott. A cholera is mind rémségesebben pusztít vala a legénységben. 1849. Jun.

Paskevics ennél fogva arra határozta magát, hogy a requisitiók területének kiszélesitése végett is, a 2-dik és 3-dik hadtesttel Miskolcz tájára nyomul, mind addig ott veszteglendő, míg legalább is három hétre való élelemkészlete nem lesz felhalmozva; a 4-dik hadtestet pedig Cseodajeff alatt Tokajon keresztül Debreczen felé küldje, különben is megfenyíteni vágyván a „rebellió ezen fészkét". Cseodajeff mindjárt 27-kén megindult Hidas-Németire; a másik két hadtest pedig a következő napon tétetett mozgásba Miskolcz felé. Junius utolsó napján a hadsereg nagyobb része Forró és Miskolcz közt volt elszállásolva; mert Paskevics itt nemcsak, mint mondók, élelmi szállitmányait, hanem Cseodajeff hadjáratának eredményeit is bevárni szándékozott.

Cseodajeff hadjárata Debreczenbe.

Cseodajeff előhada már 28-dikán elérte Tokajt. Közeledtére az ott lévő két honvédszázad, a hidat szétszedvén, két kis ágyujával kezdett tüzelni a túlparti oroszokra, kiknek nagyszámú lövegei azonban tizszeresen válaszolának; hidászai pedig nyomban hozzá fogtak a hidveréshez. Hogy ez minden nyugtalanítás nélkül folyhasson, egy kozákezred usztatva akart átvergődni a túlpartra s elűzni onnan a honvédeket; és mivel a partok meredeksége miatt lovaikkal a vízbe nem mehettek, ezek nélkül s pedig meztelen, usztak át magok. A gyönge magyar őrség nem várta be őket, hanem Rakomazra hátrált, az oda vivő hosszú töltés számos hidját mind felégetvén maga után. Utközben négy újoncz, még sem be nem tanított, sem fel nem fegyverzett, kaszás és lándzsás honvédzászlóaljjal találkoztak, kik Debreczenből küldettek segélyökre, s most velök együtt Rakomazra, onnan utóbb Szolnokon át Czeglédre hátráltak.

Mihelyt a hidak elkészültek, az orosz sereg mindjárt útra kelt Debreczenbe. Julius 3-kán a város tanácsa, értesűlvén közeledtökről, egy küldöttség által üzente meg vezéröknek hódolatát. Cseodajeff még az nap beült a városba,

1849. Jun. s kiáltványban hirdeté hogy ezúttal még megkegyelmez lakosainak; de ha még egyszer felkelnének fejedelmök ellen, városuk földig rontatik, magok kard élére hányatnak. Cseodajeff a három napot, melyet a városban töltött, derekasan felhasználta requisitióra. Midőn julius 6-kán a várost elhagyta, hogy ismét Tokajon keresztül a többi hadsereghez csatlakozzék, egy végetlen szekérsor követte seregét, mely 30,000 ember számára három héti élelmet szállított Tokajba.

Mialatt Cseodajeff Debreczenben tette látogatását, Sass tábornok, ki miután junius közepén Grabbe által Árvában felváltatott, még e hónap vége felé Kassa táján csatlakozott a fősereghez, — más felé tett kirándulást. Paskevics, értesűlvén hogy az élelemgyűjtés Torna táján népfelkelés által gátoltatik, a szállitmányok lefoglaltatnak, Sasst egy ezred kaukazi muzulmán néppel küldé azon vidékre a felkelők elrettentése s megfenyitése végett.

Különféle hirek az oroszokról. Az orosz hadak mintegy tíz napig veszteglének Miskolcz vidékén. E megállapodásuk úgy a fővárosi, mint a vidéki közönségben olyféle gyanításoknak s kósza híreknek lőn forrásává, mintha az osztrák és orosz hadak vezérei közt meghasonlás támadt volna. Volt nem egy vérmes könnyenhivő, ki már arról is álmodozék, hogy e meghasonlás következtében az orosz nem is segítendi többé az osztrákot. Képzeletök sem lévén a muszka sereg élelmezésének nehézségeiről, meg nem foghatták miért nem vonul Paskevics a fővárosba, s nem tudtak e ténynek más magyarázatot adni mint a meghasonlást, vagy más rejtett czélokat. Mert mások meg olyféléket beszélének, mintha az orosz eddigelé csak színlelte volna a barátságot Ausztria iránt, hogy annak álczája alatt seregeit behozhassa; most pedig már czélját érvén, fegyverét az osztrák ellen fordítandja. A népet e véleményében megerősité az is, hogy az orosz és osztrák tisztek közt egyátaljában nem létezett barátságos viszony; sőt nem egyszer vala hallható a muszkák által megszállt vidékeken, hogy tisztjeik az osztrá-

kokat gúnyolják, gyalázzák; hol osztrák tisztekkel érintkezésbe jöttek, azokat megveték, s velök nem társalogtak. Ez pedig annál feltünőbb vala, minthogy a muszkák a magyar fogolytisztek s maga a nép iránt is inkább rokon-, mint ellenszenvet mutattak. Eleinte, midőn még Bártfa s Kassa közt haladtak előre, és azt hitték, hogy a velök szemben lévő magyar hadak száma mintegy 60,000, s azokat magok előtt mégis minden ütközet nélkül hátrálni tapasztalák, elégszer lehetett ugyan ajkaikról gyalázó szavakat hallani a „gyáva rebellisek"-ről, kik előttök megállni sem mernek. Mihelyt azonban meggyőződtek, hogy e velök szemben lévő magyar hadak száma alig megy többre, mint az ő egy-egy hadtestök előhada; s azon apró csatározásokból, melyek előhadaik s a mi hátvédünk közt történtek, tapasztalták is, hogy nem a bátorság, hanem a kellő szám hiánya okozza hátrálásukat: egészen megváltozott véleményök s indulatuk a magyarok iránt. A magyar foglyokkal emberségesen bántak, a fogoly tisztekkel örömest és barátságosan társalogtak; a magyar pénzjegyeket, mind a mellett is hogy azok a Feldunánál Haynau, az általok megszállott vidékeken Zichy Ferencz császári biztos által eltiltattak s forgalmon kivül helyeztettek, — nemcsak elfogadák s értök a felváltásnál aranyokat s ezüst rubeleket adtak; hanem gyakran osztrák bankjegyek helyett is magyar papirpénzt kivántak. 1849. Jun.

A rokonszenv és becsülés, melyet az oroszok a magyar fogoly tisztek iránt tanúsítottak, könnyen megfejthető ugyan azon lélektani hatásból, melyet a bebizonyított vitézség, nyert győzedelmek a katonára gyakorolni szoktak, s ennek okát nem szükség valamely rejtett politikai czélzatokban keresni. Hasonló módon fejthetni meg azon lenézést s megvetést is, melyet az oroszok az elébb annyiszor megvert osztrák katonák iránt árultak el, s viszont az osztrákoknak a szégyenérzetből eredt idegenségét a megmentésökre jött muszkáktól; s e miatt szinte nem szükség meghasonlást föltenni a szövetségesek közt.

1849. Jun. Kétségtelen azonban, hogy a két tábor tisztei közt már ekkor nagy ellenszenv létezett, mi utóbb valóságos gyűlöletté fejlett ki, melynek az orosz tisztek számtalan kézzelfogható bizonyítványait adták.

A magyar ember mindazáltal mind eme gyűlöletben, melynek sok ízben tanúja volt, mind ama rokonszenvben, melyet maga s fogoly honfitársai irányában tapasztalt, — mert óhajtá s nagy örömmel látta volna azokat, politikai irányzatokat s czélzatokat szeret vala látni, melyeket az orosz hadak utasításul hoztak volna magokkal előljáróiktól. És innen származtak aztán ama különféle gyanítások és soknál is több badar beszédek, melyek Oroszországnak a színleg barátságos interventió palástja alá rejtett messzeható politikai czélzatairól oly szélesen elterjedtek a nagy közönségben. Innen eredt az is, hogy a nép, kivált hol az orosz tisztekkel érintkezésbe jött, mindinkább elveszté félelmét a muszkáktól, s azon nagy népfelkelési tervek, melyeket a kormány elébb Debreczenből, s újabban a fővárosból birdetett, kevés kivétellel mindenütt füstbe mentek.

A kormány szózata a néphez.

Midőn ugyanis az oroszok betörése Sárosba és Szepesbe, s előnyomulása Miskolcz felé —, Erdélyben pedig a borgóprundi, törcsvári és vöröstoronyi megerősített szorosok megvétele Budapestre hírül érkezett, bár az interventió valószinűségéről már majdnem két hónap óta folyt a szóbeszéd: a kormányt, mely a múlt hetekben oly könnyelműnek, gondtalannak látszék lenni, mintha a legbékésebb jövőnek örvendhetne, annál nagyobb aggodalom szállotta meg, mert a muszka betöréssel ugyanazon időben érkezett a fővárosba a szerencsétlen peredi ütközetek híre. Feldunai hadseregünk volt magköve összes haderőnknek; ez nyerte az aprili hadjáratban ama szép győzedelmeket; ez volt gyakorlottságra, vitézségre és számra nézve egyaránt legerősebb hadseregünk: ebben volt tehát minden bizodalma, hogy az osztrákokat újabban is megvervén, hasonló szerencsével álland szembe a muszkákkal is; ennek megveretése az osztrákok által a szép re-

ményvárakat egyszerre lerontotta; az orosz seregek hatalmát 1849. Jun.
kétszeresen ijesztő színben tűntette fel a valahára tisztábban látni kezdő szemek előtt.

E veszélyt a kormány a junius 27-kén kibocsátott szózatában adá a nemzet tudtára, figyelmeztetvén ezt, hogy az ügyek oly fordulatot vettek, melynek következtében a hazát rendes eszközökkel megmenteni már lehetetlen. Kijelenti azonban, hogy a veszély csak akkor válnék halálossá, ha a nemzet magát gyáván elhagyná; mert a ki magán nem segít, azt az isten sem segíti. Ha ellenben a nép hazájának, családjának, szabadságának bátor, elhatározott védelmére felkél: elég erős arra, hogy boszúló karjai alatt elhulljanak ellenségei. Tudtára adta tehát, hogy az oroszok Galicziából a felső megyékbe, Bukovinából és Oláhországból Erdélybe nagy erővel betörtek; hogy az erdélyi oláhok, újra felizgatva, ismét fegyvert fogtak; hogy az ausztriai császár, minden erejét összeszedve, a Feldunánál ismét előrenyomul. És miután egyszersmind azt is kijelentette, hogy a nemzet Európa egyéb népeitől semmi segélyt nem várhatván, egyedül csak a maga erejére kénytelen támaszkodni: a népet újonnan sürgetve szólitá fel hogy, ha szabadságát, függetlenségét elveszteni nem akarja, itt az idő, midőn tömegesen kell fölkelnie a hazába tört ellenségek visszaverésére. E végre kihirdette a felkelés szabályait, melyeknek megtartását különösen a felvidéki megyék lakosainak kötötte szívére. A közoktatási miniszter pedig a lelkészekhez s néptanítókhoz külön bocsátott egy felszólítást, buzdítván őket, hogy híveik élére állván, legyenek a hazának Capistrán Jánosai s elszántan vezessék a népet az élethalál harczra.

E felkelésnek, hogy eredménye legyen, első s lényeges feltétele volt volna, hogy az egyetemesen, mindenütt egyszerre történjék; itt százezernyi tömegek állják útját az ellenségnek, amott több egyes helységek lakosai nyomják el a kisebb csapatokban szétoszlott ellenséget, foglalják le és semmisítsék meg élelmi szállitmányait. Meg kell azonban vallani, hogy ez

1849. Jun. a kétségbeesés szabálya volt, végveszélyt hozható egyes vidékekre, ha nagy ügyességgel nem hajtatik végre. A kormány azonban csak a szónál marad, magára a népre hagyván, foganatosítsa mint tudja, a kihirdetett szabályokat, a helyett hogy népszerű, elszánt, s főképen ügyes férfiakat is rendelt volna ki a felkelés szervezésére s vezérletére. S ez volt leginkább oka, hogy a nép, kevés kivétellel, sehol sem mozgott; a hol pedig történt is valami, mint, például, Torna vidékén, az oly csekély erővel s ügyetlenül intéztetett, hogy néhány kozák szotnya, vagy más lovas század is képessé lőn a felkelést elfojtani. Egy két ilyetén példa elég volt aztán óvatossá tenni a népet, megzsibbasztani tetterejét. És, miután a kormány részéről igen kevés történt arra, hogy a felkelés czélszerűleg foganatosíttassék, helyesen cselekedett a nép, hogy szórványos, apróbb felkelések által oly veszélyt s pusztulást nem vont magára, minő, például, Losonczot érte.

Azon mulasztásokat is, melyekért a kormány diplomatiai működése tekintetében méltán megróható, egy nyilatkozványnyal akarta most helyrehozni. E mulasztásoknak, miknél fogva mind a külföldi közvélemény megnyerésére, mind a hatalmaknak ügyünk iránti érdekeltetésére általában igen kevés gond fordíttaték; az lett eredménye, hogy újabb időben a kormánynak nem volt kielégítő tudósítása a nyugoti hatalmak politikájáról az orosz interventió tekintetében; — a kormánynak, mondom, mert Kossuth, ha vett is ügynökeinktől eziránt némi tudósításokat, azokat még a miniszterek előtt is rejtegeté, mintha attól tartott volna, hogy eljárását még ezek is helytelenítendik s őt cserben hagyandják, ha egész nagyságában feltárja szemök előtt a veszélyt, mely a hazát fenyegeti [1]. Így állván e dolgok, a minisz-

[1] Ime erre egy példa. Dembinski, mint említők, május vége felé engedelmet kért a kormánytól betörhetni Galicziába. Előterjesztését Kossuth teljes miniszter-tanácsban tárgyaltatá, felszólítván a kormány minden tagját, mondanák meg ez iránt egyenként véleményöket. A közoktatási miniszterre kerülvén a sor, kinek addiglan az orosz interventióra vonat-

terium azon reménybe ringatá be magát, hogy az európai hatalmaknak, saját érdeköknél fogva is, lehetetlen megengedniök a fegyveres interventiót Magyarországban, s az ellen, az európai súlyegyen fentartása végett s egy ilyféle interventiónak a keleti kérdésre gyakorlandó nagy hatása tekintetében, kétségkivül tiltakozni fognak. Most ellenben, miután az orosz roppant hadserege az országban volt, hadainkkal többször összecsapott s mind inkább közeledék a főváros felé: a csalatkozás keserű érzelmével s a kétségbeesés egy nemével kényteleníttetett meggyőződni, hogy Európa népeiben s kormányaiban semminemű, még erkölcsi segélyre sem számolhat. Egy szózatot intézett tehát Európa népeihez, melyben a maga érzeményeit s véleményét, melyeket az orosz betörés és az azt nem gátló európai hatalmak eljárása benne ébresztett, világosan kifejezi. Nem egyéb e szózat, mint a kétségbeeső vészkiáltása, s keserű átka a szabadság ügyét elhagyott kormányokra. A többi Európától azonban, kivált ez időtől fogva, annyira el valánk zárva a bennünket minden felől körülfogott, több mint negyedfél százezernyi ellenséges hadak által, hogy a szózat át sem hatott az ország határain. 1849. Jul.

Paskevics részint a requisitiókból, részint a Galicziából intézett szállitásokból julius első tizedének végén, hadserege számára, összegyűjtve látván a három héti élelem-készletet; s értesülvén azon előnyökről is, melyeket az osztrák hadak a Az oroszok előnyomulása Hatvanig.

kozó hiteles adat nem jutott tudomására, ki külföldi ügynökeink tudósitásait soha sem látta, oly értelemben szólott, hogy ő a kitűzött kérdésre nézve mind addig nem mondhat határozott véleményt, míg egész hitelességgel nincs értesűlve az orosz interventióról. Mert ha az interventió azon alakban volna eddigelé elhatározva, hogy a muszkák csak Galicziát szállják meg: hibának tartaná, őket egy Galicziába intézendő betöréssel ingerelni; míg ellenben, ha az orosz betörése Magyarországba bizonyos, nincs mi gátolja Dembinski ez esetben ajánlható hadjáratát. Kéri tehát a kormányzót, tárná fel ez iránti adatait, vagy legalább nyilatkoznék, bizonyos-e az oroszok betörése az országba. Kossuth erre a teljes tanácsban azt felelte, hogy azt ő maga sem tudja hitelesen.

1849. Jul. magyarok felett a Feldunánál nyertek, melyek következtében valószinűvé lett, hogy Görgey nem sokára kénytelen leend Komárom tájáról a főváros felé hátrálni: julius 9-kén Miskolczról Gyöngyös felé tette mozgásba hadseregét, hogy a levonuló magyar sereget két tűz közé fogja.

A Miskolcz-hatvani vonalon nem létezett többé magyar haderő; mert Wysocki Hatvanból már jul. 6-kán Czeglédre csapott át, hogy ott a 10-dik hadtesttel egyesűljön, melyet Kossuth ott az újdon felállított zászlóaljakból, s a Tiszántúl szétszórt apró őrségi csapatokból, a vele megint kibékült Perczel vezérlete alatt alkotott, s mely Wysocki hadainak hozzácsatlakoztával mintegy 20, a hónap közepéig pedig 30 ezerre növekedett. Az oroszok tehát az egész Miskolcz-hatvani vonalon nem találtak ellentállásra. Julius közepén az orosz sereg Hatvan és Mezőkövesd közt állott. Egy osztály átcsapott Poroszló felé, hol azonban a hídat őrség nélkül találta. Egy más osztályt Paskevics Gödöllőn keresztül Pest felé küldött, hogy összeköttetést keressen az osztrák fő sereggel. Ezen osztály Adlerberg tábornok alatt, már julius 12-kén, minden ellentállás nélkül bevonult Pestre, honnan aztán hamar kapcsolatba lépett Haynaunak Buda felé nyomuló előhadával.

A tudósitások, melyeket Paskevics e napokban Haynautól vett, mind valószinűbbnek álliták, hogy Görgey, a Duna jobb partján Komáromnál egészen be lévén kerítve, e folyam bal partján fog Pest felé vonulni. Paskevics azonban még azon eshetőséget is számitásba vette, ha Görgey, — mint a nagyító hír szárnyalt, — a maga hatvan ezernyi seregével nem Vácz felé Pestre, hanem Putnok felé Kassára intézné menetét. Nehogy tehát, ha ez megvalósulna, összeköttetései Galicziával megszakasztassanak, élelemszállitmányai elfogassanak; melyeket egyébiránt, a Mármarosban, mint tudósíttaték, szinte mozogni kezdő Kazinczy hadosztálya is veszélyeztethetne: Miskolczról a Kassa bártfai vonalra mintegy 8—10 ezernyi hadosztályt küldött vissza; e felett pedig az eddig Galicziában maradt Sacken tábornok szinte tiz ezernyi tartalékhadát is

ugyanazon vonal megszállására rendelte. Sacken helyét végre Galiczíában a 80 századból s mintegy 14,000 főből álló dragonyos hadosztály foglalta el. Ekként aztán mind az élelmi szállitmányok biztosítva, mind Görgey elfogadására megtéve lettek az intézkedések, ha ő Komáromot elhagyná s a Tisza felé venné útját. 1849. Jul.

De ideje már, hogy elbeszélésünk azon eseményekre térjen vissza, melyek a szerencsétlen peredi ütközetek után a Vágnál s a Feldunánál, Komárom körül történtek.

HARMADIK FEJEZET.

A Győr és Komárom körüli harczok.

1849. Jun.

A váratlan bal szerencsének, mely hadainkat a Vág vonalán érte, miként az elbeszélt részletekből láttuk, egyedül az volt az oka, hogy, bár a Feldunánál mintegy 62,000-re ment seregünk száma, az egyes hadtestek s hadosztályok egymástól oly messze szórattak szét, miszerint azok, midőn egyenként harczba vezettettek, mindig kétszer annyi ellenséggel állának szemben. Az ellenséges haderő Pered körül junius 21-kén Wohlgemuth 18,000-nyi, és Paniutin 12,000-nyi hadtestéből, tehát 30,000 emberből állott, míg a mi 2-dik és 3-dik hadtestünk — miután a szeredi híd az ellenség által elrontatván, az 1-ső hadtest tétlen maradt, — összesen csak 17—18,000-re ment. A harczosok számának ily aránytalansága mellett a két félen, ha egyebeket — például, a harcztér nehézségeit, alvezéreink gyöngeségét — nem veszünk is tekintetbe, az ütközetnek el kellett veszni.

Görgey e szerencsétlen ütközetből három tanulságot meríthetett: az egyiket, hogy csak minden erejének öszpontosítása által nyerhet előnyt az ellenségen; a másikat, hogy az ellenség erejének nagyobb fele nincs a Vágnál, tehát más felől, a Duna jobb partján készül reánk csapást mérni; a harmadikat, hogy a harcztértől 7—8 mérföldnyi távolságban intézkedő,

s ennél fogva sem a harcztér viszonyait nem ismerő, sem a rögtön fejlődő körülményeket, mig mégis gyakran elhatározók, nem tudható középponti hadmunkálati iroda fonák vagy hiányos rendelkezései veszélybe döntik az országot. 1849. Jun.

Ő mindazáltal e tapasztalatokból nem tudott vagy nem akart bölcsebbé, óvatosabbá lenni. Mi különösen az első és második tanulságot illeti: nem tekintve is azt, hogy saját hazánkban folyván a harcz, bőséges tudósításokat kaphatott arról, hol s mennyi ellenséges erő létezik, egyedül a 21-kén lefolyt ütközetből világosan láthatá, hogy a Vágvonalon az ellenségnek nincs más ereje, mint a Wohlgemuth-féle 4-dik hadtest s Paniutin orosz hadosztálya; hogy, továbbá a Csalóközben a Csorics-féle 2-dik hadtestből legfeljebb két dandár van még jelen; mert különben az ütközet második napján bizonyosan nem mulasztotta volna el nagyobb erővel megtámadni a mieinknek hátrálási vonalul szolgáló aszódi hidat, melynek megvétele által teljesen tönkre teheti az erre hátrált 2-dik hadtestünket. Ebből pedig önként folyt a következtetés, hogy az 1-ső és 3-dik osztrák hadtestnek egészen, s a 2-dik nagyobb részének is a Duna jobb partján kell már jelenleg állnia; minél fogva, rövid idő múlva, ott várható az osztrákok támadása, s ha ez bekövetkezik mielőtt maga is ott öszpontosítaná hadainkat, a Győrnél lévő 7-dik hadtestünk s a Marczaltőnél táborozó Kmety hadosztálya nagy veszélynek van kitéve.

Ezen, öntapasztalatából meríthetett tanulsághoz járultak a peredi ütközet után az ellenség mozdulatairól vett tudósitások is, melyek egyhangúlag bizonyíták, hogy a szövetséges osztrák-orosz hadak nemcsak hogy nem szándékoznak kierőszakolni az átkelést a Vágon; hanem mindjárt a peredi ütközetre következett napon a Vágtól Pozsony felé huzódnak vissza, csak egy pár dandárt hagyván a Vágnál s a Csallóközben, kétségkivül ezt sem más okból, mint hogy mozdulataikat előttünk palástolják.

És valóban úgy is volt. Haynau, tudván, mily késleltetést és huzavonást tapasztalt elődé, Welden, az oroszok részéről,

1849. Jun.

Az osztrák hadsereg öszpontositása a Duna jobb partján.

midőn május közepén velök egyesűlve akart Buda felmentésére intézni hadjáratot, s ebből nem különben mint az azóta felmerűlt tényekből világosan látván, hogy az oroszok oly módon szándékoznak viselni a háborút, hogy Magyarország megigázásának dicsősége főleg az övék legyen: mindjárt a fővezérlet átvétele után elhatározta magát, hogy a Duna jobb partján intézendi a hadjáratot. Ebből nem csak azon előnyt látá hárulni az osztrák hadseregre, hogy az oroszoktól függetlenül működhetik; hanem azt is, hogy rövidebb úton, könynyebben s hamarább eljuthat Budapestre. Ő tehát az öszpontosítást a Duna jobb partján elhatározván, csak azért késett azt elébb foganatba venni, mivel az oroszokkal kötött szerződés szerint a munkálatoknak mind a két hadseregnél csak junius 17-kén kell vala kezdődniök. Egyébiránt érdekében is feküdt mind a muszkákat, mind a magyarokat mennél tovább azon áltatásban tartania, hogy a Duna bal partján szándékozik megindítani a hadjáratot. A jobb parton való öszpontosulásra mindazáltal már 18-dikán kiadta a parancsot; s 19-kén mind Wohlgemuth a Vágnál, mind Csorics a Csalóközben meg is kezdték e szerint mozdulataikat. Ez volt oka, hogy a 20-kai ütközetben Perednél csak két dandár, a Csalóközben pedig Nyárasdnál s Aszódnál csak egy dandár vett részt a harczban. És Wohlgemuth, csak e nap éjjelén vonta vissza a Pozsony felé már útban volt dandárait s pontosítá azokat össze Pered táján. Csorics pedig csak azért mulasztá el nagyobb erővel megtámadni az aszódi hídat, mivel már megindított s messze járó többi hadosztályait magához nem huzhatta. És mihelyt a 21-kén Perednél harczolt hadak fáradalmaikat kissé kipihenték, mindjárt ismét megkezdték félbeszakasztott mozdulataikat részint Pozsony felé a vasuton, részint Somorja felé a Csalóközben, hol aztán 24-kén három gőzhajó szállitá át őket a Duna jobb partjára. 26-kán már az egész osztrák fő hadsereg Paniutin osztályával együtt a jobb parton állott, és csak két dandár maradt a Vágvonalon és Csalóköz-

ben, Potté Farkasd és Szered közt a Vágnál, Liebleré a Csallóközben, Vásárut vidékén. 1849. Jun.

E mozdulatok kezdetéről már 22-kén, legkésőbb 23-kán kellett némi tudósitásokat vennie Görgeynek. Ő ugyan azt állítja emlékirataiban, hogy azon körülmény, mi szerint Nagy-Sándor a két napi ütközetben a harcztéren meg nem jelent, azon gondolatra vitte őt, hogy nagy haderő áll vele szemben s tán a tájon öszpontosítja fő erejét az ellenség. De ha ez nem utólagos mentség, úgy mindenesetre menthetetlen gondatlanság egy fővezérben, hogy még a szenvedett csapások után sem ügyekezett hiteles tudósitásokat nyerni az ellenség mozdulatairól, holott e jó érzelmű, magyar lakosságú vidéken csak akarnia kellett, hogy a legrészletesb tudósitások érkezzenek hozzá az ellenség minden mozdulatairól s erejéről.

De vett is ő már 22-kén, ha, gondatlansága miatt, nem is kimerítő, de bizonyára elégséges tudósitást a végre, hogy meggyőződhessék, miképen tévedt, ha eddig azt hitte, hogy Haynau Szered táján öszpontosítja erejét. Miután ugyanis a 2-dik hadtestnek az ütközetből megfutott s a Gutával szemközt lévő mocsáros folyamszögbe, melyet a Vág és az érsekújvári Duna képez, menekült néhány zászlóalját a Csalóközbe áttétette, még az nap Tót-Megyerre ment, hol Leiningen hadteste táborozék, mióta Negyednél a Vágon átvonult. Itt értesűlt, hogy Szerednél már a megelőző napon is alig volt néhány század ellenség s Nagy-Sándor csak azért mulasztá el az átkelést s az előnyomulást a harcztérre, mivel az ellenség onnan elvonulván, a hídat elrontotta, s kevés tevékenységet fejtett ki abban, hogy az átkelést valamely módon lehetővé tegye.

És mind e mellett is daczára a keserű tapasztalatnak, hogy a Vágnál szenvedett vereségek egyedül onnan származtak, hogy hadseregünk nem volt öszpontosítva; és daczára a vett s még bőségesebben vehető hiteles tudósitásoknak, miszerint az ellenség nem hogy öszpontosulna a Vágnál, hanem attól inkább elvonul: vajjon miféle rendeleteket bocsátott ki

1849. Jun. a hadsereg felállitása tekintetében? Nagy-Sándor hadtestét régi állomásán marasztá Mocsonokon; a 3-dik hadtestnek, Leiningen alatt, Tót-Megyert és Tarkoskeddet tűzte tanyául; a 2-dikat Gutánál hagyá, hogy kúszáltsága után ott rendezkedjék; a 8-dikat, Kosztolányi alatt, a Csalóközben helyezte el, hogy az ellenséget szemmel tartsa. Görgey Armin és Horváth mozgó csapatait, melyek létszáma összesen mintegy öt ezerre ment, azontúl is minden szükség nélkül a bányavárosokban s Nyitra megyében hagyá kalandozni, hol semmi ellenség sem volt, s hol, ha az oroszok arra jőnének, e csekély erő őket úgy sem fogná feltartóztathatni. A végre pedig, hogy e tájak is szemmel tartassanak, egy pár mozgó század is elég leend vala. A Duna jobb partján a 7-dik hadtest továbbra is a győri elsánczolt táborban, Kmety hadosztálya végre Marczaltőnél hagyatott. Mind a mellett is tehát, hogy eddigi baleseteinknek oka főleg a hadsereg szétdaraboltságában feküdt, megint 15—20 mérföldnyi téren szórta szét hadainkat, s pedig oly módon, hogy tényleges összeköttetésben, miszerint megtámadtatás esetében egymást megsegíthessék, a Vágnál csak az 1-ső és 3-dik, a Csalóközben a már igen gyönge 2-dik és 8-dik hadtest maradt csak egymással; a vági és csallóközi két-két hadtest, — mivel a negyedi híd lerontatott, csak Komáromon keresztül, tehát két-három napi út által jöhetett egymással kapcsolatba.

Görgey a sereg ezen felállitását azzal indokolja, hogy nem volt elégséges tudósitása az ellenség mozdulatairól s még mindig azt hitte, hogy az ellenség nagy tömegei mozognak Galgócz, Lipótvár táján. E bizonytalanságból ő egy pár kém kiküldése által 24, legfölebb két annyi óra alatt mindenesetre kivergődhetett volna. A helyett azonban, hogy ezt cselekedné, s mi fővezérnél, ha sükert akar, minden körülmények közt mulaszthatlan, az ellenség mozdulatairól magának minden más előtt elégséges értesűlést szerzett volna, jun. 23-kán, a tábort megint odahagyva, Tatára a középponti hadműveleti

iroda székhelyére, onnan pedig más nap Pestre utazott, mintha semmi teendője sem lett volna a táborban. 1849. Jun.

Pestre, hol egész 27-kéig időzék, a hadügyminiszteri rendes foglalkodásokon kivül, miket azonban státustitkára is elvégezhetett, semmi fontosabb ügy, hanemha az hozta Görgeyt, hogy különféle mellékes okokkal, — minő volt, például az, hogy a kormány mind eddig elmulasztá felszállítani az igért újonczokat stb. — mentse ki a menthetetlen baleseményeket. Kossuth, kiben ezek méltán nagy aggodalmakat ébresztének, minden módon sürgeté a hadak öszpontositását. Ő azt kivánta, hagyassék Komáromnál 24—25 ezer ember az elsánczolt táborban; a többi, körülbelül 35 ezerrel vonuljon le Görgey Budán keresztül a Mátrához, s ott egyesűlvén a Wysocki-féle 9-dik, s a Czeglédnél újdon képezett, mintegy 20,000-nyi 10-dik hadtesttel; s mig Klapka Komáromnál az osztrákokat foglalja el, ő, Görgey, ezen öszpontosított erővel a muszkákat támadja meg. De Görgey ezen eszmét nem helyeselte. Ő úgy okoskodék, hogy minden rendelkezésre álló erőt az osztrákok ellen kell fordítani, ezekre kell csapást mérni csapás után. E végett pedig ne csak a feldunai sereg maradjon Komáromnál; hanem, ha csak lehet, Wysocki hadteste, vagy a czeglédi tábor egy része is mennél elébb szállíttassék fel. Ezeknek szükségét ő a 26-kán tartott miniszteri tanácsban is fejtegette; s felhívá egyszersmind a kormányt, ne rejtegesse a veszélyt a nemzet előtt, hanem azt vele egész nagyságában tudassa, hogy élethalál harczra készüljön. Szólott végre még arról is, miképen a kormánynak magának is legczélszerűbb lenne Komáromba, a fősereghez mennie. Most, úgymond, legközelebb csak egy a teendő, az, hogy az osztrák hadat Komáromnál megverjük; ha ez sikerűl, ám foglalja el az orosz bár az ország felét, s magát a fővárost is, nincs elveszve a nemzet. Ha azonban minden erőt az osztrák ellen akarunk kifejteni, igen valószinű, hogy az oroszok nem sokára bevonulnak a fővárosba. A kormány a főseregnél lesz a

1849. Jun. legbiztosabb helyen; s ott időzve fogja csak bebizonyítani, hogy mindenre kész a nemzet megmentéséért.

A kormány, látván, hogy az osztrák fősereg a Feldunánál, a muszka derékhad a Feltiszánál, mint két óriási hullám hömpölyög a főváros felé, s ha egyesülésök előtt valamelyik meg nem töretik s vissza nem nyomatik, múlhatatlanul elborítják a nemzetet, — mint már régóta, úgy most is csak a seregek öszpontositását sürgeté, történjék az bármely oldalon. Ha Görgey katonai szempontból is hasznosabbnak látja, a minthogy politikai szempontból csakugyan kivánatosb, hogy az öszpontosítás Komáromnál történjék: nincs semmi ellenvetése, csak hogy valóban megtörténjék, s ne szórassanak szét a hadtestek, mint a lefolyt szerencsétlen vági ütközeteknél. E tekintetben tehát nemcsak megegyezett vele, de úgy a kormányzó, mint a miniszterek sürgették is őt az öszpontosított erővel való működésre, minek elmulasztása okozta ama baleseményeket.

Helyesnek látszék az is, hogy a nemzet egész nyiltsággal tudósíttassék a veszély nagyságáról. S ennek következtében tétetett közzé mindjárt a következő napon a fentebb említett szózat a nemzethez s Európa népeihez. Görgey harmadik indítványát azonban, hogy a kormány Komáromba tegye át székhelyét s osztozzék sorsban a fősereggel, lehetetlen volt Kossuthnak s a minisztereknek komoly szó gyanánt fogadniok. A kormánynak Komáromba zárkóznia, annyi volt volna, mint egyszerre megakasztania a további hadi készületeket, a most épen erélylyel intézett seregszaporítást, lőszerek stb. készíttetését; mint felhagyni a papirpénzjegyek készitésének folytatásával, vagy, ha ezeket Komáromban is lehetett volna késziteni, a teljes elzáratás esetében megfosztani minden többi hadainkat Erdélyben, a bánságban s Bácskában a szükséges költségtől; annyi, mint különben is lehangolni, szétoszlatni a többi, mintegy százezernyi hadainkat, — szóval, feladni a nemzet ügyét, azon egy dicsőségért hogy, legjobb esetben, másodszor is megvertük az osztrák hadsereget, a nélkül azon-

ban, hogy ennek következtében a haza meg legyen mentve. 1849. Jun.
A kormány ezt nem tekinthette másnak mint, hogy Görgey, ezen indítványa által, egy oldaldöfést akart intézni az általa úton útfélen félénknek, gyávának gúnyolt Kossuth személye ellen; s mint rosz akaratból származott éretlen eszmét, figyelmére is alig méltatva, kevés szóval visszautasította, figyelmeztetvén Görgeyt, hogy ha a hadseregnél is mindenki oly buzgón teljesíti kötelességét, mint a kormány a maga körében, úgy még nem lehet elveszettnek tekinteni a hazát.

Görgey, e minisztertanács után, junius 27-kén, azon igérettel hagyta el a fővárost s indult vissza Komáromba, hogy ezután hadseregét lehetőleg öszpontosítva, egész erélylyel fog működni az osztrák hadak ellen.

Emlékirataiban azt állitja Görgey, hogy „miután az orosz fő hadsereg betörése az országba egyszerre megfosztá minden gyakorlatias jelentőségétől azon törekvéseit, melyeket az 1848-ki alkotmány helyreállitásának érdekében az april 14-kei függetlenségi nyilatkozat további fenmaradása ellen intézett:“ e törekvésekkel a jövőre teljesen felhagyott. És bizonyára, valamint e törekvések eddig a közügyre károsak voltak, úgy ezentúl is folytatva, valóságos bárgyuság, sőt őrültség jelei lettek volna. Görgey azonban, ha felhagyott is ezen, de egyátaljában nem hagyott fel minden törekvéseivel Kossuth ellen; és, miként alább látandjuk, csak, más szín, más ürügy alatt intézte megbuktatására intézett fondorlatait.

Addig is azonban, míg elbeszélésünk folyamában ezeket elmondhatjuk, felette érdekes olvasnunk azon önvádolást, melylyel eddigi eljárását, úgy látszik, bűnbánva, önmaga is kárhoztatja.

„Magyarország megmentésére, úgymond, mostantól fogva még csak egy vezethetett: a szövetséges hadseregek legyőzése!

„De képes volt-e Magyarország egymaga e feladat megoldására?

„Az én meggyőződésem, mint katonáé, erre feltétlenül tagadólag válaszolt; s én azon kérdést, hogyan kelljen még

1849. Jun. megmenteni Magyarországot? — már merő hivalkodásnak tartottam. — Az volt ez bizonyára már régóta! — És hogy én ezt általában csak most ismertem meg, hogy én eddigelé, bár azoknak kik bizalommal néztek valamely külsegély elébe, hiszékenységén mosolyogva, magam is nem kevesbbé valószinűtlen feltevéseknek (arra nézve t. i. hogy az általa még egyszer megverendő Ausztria, az april 14-kei törvény eltörlése után a békét tőle elfogadandja) helyt adtam, sőt ezek befolyása alatt strategiai működéseimet, mint a fősereg vezére, elhanyagoltam; — épen abban feküdt fő oka az én nyilvános működésem tagadhatatlan fonakságának az 1849-diki april hó 14-dike után."

„Rég meg kell vala ismernem, hogy azon pillanattól fogva, mióta az osztrák hadsereg magát az orosz segélyre való kilátással kecsegtetni kezdte, Magyarország alkotmányos jogainak védői előtt csak egy kérdés állhatott, — a kétségbeesésnek azon kérdése tudniillik, miként lehetne a halálos ellenséget még az utolsó görcsös erőfeszitéssel legérzékenyebben sujtani?

„Régóta minden gondolatomat s törekvésemet kizárólag csak e kérdés megoldására kellett volna fordítanom, nem gondolva azzal, vajjon az 1848-ki alkotmány, vagy az april 14-kei függetlenségi nyilatkozat-e azon zászló, mely alatt az utolsó csapások intéztetnek Magyarország örökös ellensége ellen."

Bizonyára, ha Görgey így cselekszik vala, Magyarország, minden valószinűség szerint meg lett volna mentve; vagy legalább nem jutott volna azon állapotra, melyet ő alább e szavakkal fejez ki: „most már csak hetek szerint számitám még Magyarország lételét."

Az önvéd s a vallomás, hogy „fájdalmasan érezte a tétlenül, fel nem használva lefolyt hónapok elröpültét", — kétségkivül igen épületes, és hajlandóvá is tehetné talán a nemzetet bocsánatra, ha ekkor a minisztertanács előtt tett fogadását híven beváltja, s azontúl úgy működik hogy, mint emlékiratában igéri, „legalább a még hátralévő hetek ne osonjanak el hasz-

nálatlanul." *) Miként felelt meg ezen igéretnek, elbeszélésünk folyamában látandjuk. 1849. Jun.

Tekintélyes szakemberek egyező véleménye szerint, hadseregünknek akár támadó akár védő munkálatokra Győr és vidéke sokkal több előnyt nyujthatott mint a Vágvonal. És valóban, a Győrnél, megerősített táborhelyül még az őszszel készült sánczok, melyeket a 7-dik hadtest parancsnoka junius folytában némileg kiigazíttatott, és a Rábavonal hadseregünknek igen alkalmas helyzetet nyujthatott. Bizonyítja ezt az is, hogy a nemsokára vívott ütközetben 7-dik hadtestünk egyedül is elég hosszan képes volt itt ellentállni az osztrák fősereg hatszorta nagyobb erejének s végre is csak azért vonult vissza, mivel hátrálási vonalát a nagyszámú ellenség túlszárnyalással fenyegeté. Nevelte e helyzet előnyeit, hogy hadainknak, a visszavonulás kényszerűségének esetében, a közel fekvő szőnyi sánczok és Komárom tökéletes menhelyet nyujthatának; míg ellenben az osztrák sereg, megverettetése esetében egész Pozsonyig alig találhatott alkalmas helyet a maga összeszedésére. S így a győri helyzet, győzedelem esetében, nagy süker kivívhatására; vereség esetében pedig biztos visszavonulásra nyujtott alkalmat.

Hiba volt ennél fogva Görgeytől eleve is nem inkább itt, mint a Vágvonalon kezdeni meg támadó munkálatait; s még nagyobb hiba, hogy a Zsigárdnál s Perednél szerzett keserű tapasztalatok után is a Vágvonalon állitá fel az 1-ső, 2-dik és 3-dik hadtestet. Súlyosbítja e hibát az, hogy ezt akkor cselekedte, midőn, mint már elbeszéltük, az egész osztrák fősereg már átkelőben volt a Duna jobb partjára. Az elégséges tudósitások hiánya az ellenség ezen mozdulatáról nem mentheti a hibát; mert ha még 22-kén talán nem, de a következő napokban bőséges tudósitást szerezhetett volna arról magának. De valamint ő maga arról nem gondoskodott: úgy midőn, egyébiránt minden szükség, minden fontosabb ok nélkül

*) Mein Leben und Wirken in Ungarn. 2, 187 kövv.

1849. Jun. Pestre utazott, elmulasztá legalább az őt helyettesítő központi munkálati irodának fő feladatává tenni, hogy mindenek előtt az ellenség állása, mozdulatai iránt ügyekezzék tisztába jőni s a szerint intézni hadseregünk felállitását.

De erre nézve egyátaljában semmi sem történt a gondatlan fővezérlet részéről. S így történt, hogy junius 26-kán a Vágnál és a Csalóközben hagyott egy-egy dandár kivételével, az egész osztrák fő hadsereg, Paniutin hadosztályával együtt, számszerint mintegy 75 ezer, a Duna jobb partján, Győrtől pár mérföldnyire létezett öszpontosítva. Ferencz-József császár, Schwartzenberg elnök s Gyulay hadügyminiszter kiséretében még az napon szemlét tartott Óvárnál hadseregén, melynek fővezére, Haynau, avval biztatá őt, hogy hat hét múlva be lesz fejezve a háború. A magyar táborban mind erről senkinek sem volt csak sejtelme is.

„A középponti hadmunkálati iroda s vele együtt Görgey, mond emlékiratában Klapka, a peredi ütközet után annyira elvesztette fejét, hogy minden előterjesztések és sürgetések daczára, Pöltenberget a maga kilencz (helyesebben tizenkét) ezer emberével az egész osztrák-orosz sereg ellenében minden segély nélkül hagyta Győrött s tette ki a bizonyos megveretés veszélyének. A világnak egy intézete sem értette annyira az idővesztegetést, mint a Görgey által annyira elkényeztetett középponti iroda s annak főnöke, Bayer ezredes.“

Görgeynek junius 27-kén, midőn a táborba, vagy, helyesebben, a Győrtől hét mérföldnyire fekvő Tatára, a középponti irodához visszatért, valahára volt már tudósitása az ellenség mozdulatairól; mert ez nap érkezett Tatára a jelentés, hogy az ellenség egy osztálya a Rábán, Győr és Marczaltő közt átkelvén, Kmetynek, ki hadosztályával az utóbbik helyen létezett, összeköttetését Győrrel megszakasztotta. „Ez által, — úgymond Görgey maga, — a Kmety-hadosztály a 7-dik hadtesttől elvágatott, s ezen utóbbik helyzete Győrben és előtte balrul megkerűltetett, s egyenes összeható megtámadtatása már a jövő napra kilátásban vala.“

Csak most gondoskodott végre a fővezérlet arról, hogy Pöltenberget meg kell segíteni, különben, a maga csekély erejére hagyatva, a megverettetést, logjobb esetben is, el nem kerülheti; de még elfogatásnak is ki van téve. A 2-dik hadtest tehát, mely a Vágnál szenvedett veszteségei után mintegy hatodfél ezerre olvadt le, Gutáról még azon éjjel Komáromba rendeltetett, hogy más nap a 8-dik hadtest egy osztályával Győrbe menjen. De ha Győr megtámadtatása már a 27-kei jelentések után „a jövő napra kilátásban volt," ezen intézkedés nem segíthetett többé Pöltenbergen; mert a 2-dik hadtest, erős menettel is legfölebb Gönyőig juthatott el az napon. Ugyanakkor a 3-dik hadtest Érsekújvárra, az 1-ső pedig Komjáthira rendeltetett. 1849. Jun.

Az ihászi csata.

Mit Görgey Tatán, a 27-kei jelentésből gyanított, csakugyan megvalósult. E napon Győr és Marczaltő közt Vár-Keszőnél egy erős osztrák dandár kelt át a Marczalon s azonnal Marczaltő megtámadására indult. Közeledtére Kmety védelem nélkül hagyta el e helyet s Ihász mellett foglalt állomást. Az ellenség azonban ide is követte őt, akként intézvén támadását, hogy győzedelem esetére őt a Győr felé való hátrálásban megakadályozza, s Pápa felé szorítsa. A szerencse az ellenségnek kedvezett. Kmety igen heves tűzzel fogadta a császáriakat, mi által eleinte meg is ingatta soraikat. Mintegy két órai ágyuzás után azonban az ellenség erős lovassága őt végre Pápa felé visszanyomta, bár a nyert előny 230 holtjába és sebesűltjébe került az ellenségnek. Kmety más nap megkisérteni szándékozott ugyan Győrrel való összeköttetésének helyreállitását; de csakhamar meggyőződött, hogy a vele szemben álló ellenséges osztály nem más, mint az osztrák fősereg szélső jobb szárnya. S minthogy Pöltenbergtől egész napon át semmi hírt sem vett, nem kételkedett többé, hogy Győrnél az osztrák hadsereg által megtámadtatván, megverett s Komáromra hátrált. Nehogy tehát magát is nagyobb veszély érje, még azon éjjel Pápára s onnan más nap Vesz-

1849. Jun. prémbe vonult. A kormányt innen hadosztálya helyzetéről tudósítván, ennek intézkedései szerint utóbb Paksnál a Pestről oda lebocsátott hajóhídon kelt át a Dunán s a bácskai sereghez csatlakozott.

A győri ütközet.

Az ekként magára maradt Pöltenberg tábornokot Győrött, e napon valóban nem csekély veszedelem fenyegette. Haynau ki egyenes ellentéte volt a lassú, erélytelen, tétovázó Windischgrätznek, szintúgy mint a mi középponti hadműveleti irodánknak, 28-kán, mintegy 60,000 ezer embert vezetett Pöltenberg 11—12 ezer embere ellen.

A magyar tábornok, értesűlvén az osztrák hadak közeledtéről, már 27-kén a következő módon osztotta fel csekély erejét: legszélső jobb szárnyán 2 zászlóaljat, ugyanannyi huszár-századot s 8 ágyut Révfaluba s a Kis-Csalóközbe (Szigetközbe); ugyanannyi erőt a Rábcza és Dunaág közé a Szigetkülvárosba s a fáczányos erdőbe; 2 zászlóaljat, 6 századot s 9 ágyut Kossuth alezredes alatt az Újváros nevű külvárosba, 2 zászlóaljat s 12 löveget a Rába jobb partján a belvárosba vetett; a többi 4 zászlóalját, 8 századát és 10 lövegét pedig Liptay hadosztályparancsnok alatt Ménfőre küldé, hogy a maga állásának megkerültetését meggátolja s hátrálási vonalát Komárom felé biztosítsa.

Liptay a maga osztályának felét még az nap Téthre küldé, hogy Kmetyvel kapcsolatba lépjen. De hamar meggyőződvén, hogy Kmety tőle már elvágatott, a dandárt még az napon visszavonta Ménfőre, honnan aztán, mivel a Téthről visszatérőktől érté, hogy a császáriak már nagy tömegekben keltek át a Rábán, maga is a városhoz közelebb, Szemerére huzódott.

Görgey Tatán, 28-kán virradóra mind ezekről jelentést vévén, a 2-dik hadtestet s a 8-diknak néhány zászlóalját Komáromból Győr felé indíttatá; a Vágnál lévő hadakhoz pedig rendeletet külde, hogy Leiningen a 3-dik hadtesttel Érsekújvárra, Nagy-Sándor az 1-sővel Surányra, Horváth a maga mozgó hadával Nyitráról Verebélyre, Görgey Armin a bánya-

városokból Bátra huzódjék. Maga a fővezér, a szinte Tatán időző Klapkával Győrbe indult. 1849. Jun.

Pöltenberg 28-kán reggel látván a város felé minden oldalról fél körben közeledő roppant ellenséges hadsereget, egyelőre is meggyőződött, hogy az igen terjedelmes sánczokat, melyek legalább is 40 ezer ember befogadására készültek, a maga csekély erejével nem fogja megtarthatni; mindazáltal eltökélé magát, hogy azokat, mig csak lehet, megvédi.

A harczot reggeli kilencz óra tájban Schlick hadteste a Dunaág két partján Révfalu és Sziget külvárosoknál, Wohlgemuth hadteste pedig Újvárosnál, a Rába és Rábcza közt kezdette meg. Schlick hadai amott, kivált Szigetnél igen heves tűzzel fogadtattak a sánczokból. Emitt Benedek, ki Kossuthtal állott szemben, ennek lovasságát, mely a várostól félórányira volt felállítva, visszaűzvén, mind inkább közeledék a sánczok felé, melyek ezen oldalon nagyon hézagosan valának még elkészülve. E miatt Kossuth nem is lőn képes azt sokáig tartani. Fél órai harcz után látván, hogy a hézagokon betolakodó Benedek őt mármár hátmögül fenyegeti, az abdai híd pallózatát felszedetvén, a többi részeit felgyújtatván, kis hadát a külvárosba vonta vissza. Itt azonban sokáig nagy vitézséggel tartá magát. Benedek az abdai hídat, melynek tüze eloltatott, hamar ismét használható állapotba helyezte, s új fekvésébe is követte Kossuthot, de itt oly vitéz ellentállásra talált, hogy segélyre lőn szüksége. Wohlgemuth egy újabb dandárt küldött támogatására. De így megerősödve sem nyerhetett semmi előnyt Kossuth két vitéz zászlóalja ellen. Benedek most több üteget nyert segedelmül, melyeket Hertzinger tábornok az egész granátos hadosztálylyal követett. Mind hasztalan. Kossuth lovassága, melyet a külváros egy nyilt pontján rohamra küldött, visszavettetett ugyan az ellenség sokkal nagyobb számú lovasságától; ő maga mindazáltal hősiesen tartá magát a roppant erő ellen is két zászlóaljával. Végre Schlick, ki, mint mondók, a Dunaág két partján intézé

1849. Jun. az ostromot, miután egyebütt ily makacs ellentállásra nem talált, a maga hadtestéből is rendelt ide újabb erőt, s 42 ágyúból gyilkos tüzet kezd vala szóratni a védőkre. De bár ezek öldöklő tüze a sánczok egész terjedelmét átfogá s a szó szoros értelmében elborítá, — minek következtében több lőporos szekerünk légbe röpűlt, néhány ágyunk leszereltetett, lovaink s embereink megtizedeltettek: a hősies két zászlóalj, mely már három óra hosszant ernyedetlenül védi vala helyzetét, még akkor sem akart tágítani. De majd lehetetlenné válik a további védelem; mert miután az osztrákok, egy felől a fáczányos erdőt megvévén, a Sziget külvárost elfoglalták; más felől pedig Révfalut is hatalmokba ejtvén, mind a két oldalról Újváros felé közeledtek: Kossuth, látván, hogy az ellenség őt oldalban és hátmögül is egyszerre készül megtámadni, nehogy egészen körülfogassék, végre kénytelennek látá magát, elhagyni az eddig oly dicsőn védett sánczokat. Dandárát tehát a Rábán keresztűl, jó rendben a belvárosba vezette, s még arra is maradt ideje, hogy a folyam hídját maga után lerontsa. És ekként üldözés nélkül ugyan, de mégis némi csatározás közt nyomulhatott a többi dandárok után, melyek a vezér parancsára már jóval elébb visszavonúltak Gönyő felé. Hozzá e parancs épen akkor érkezett, midőn különben is hátrálóban volt a belvárosba.

A visszavonulási parancsnak oka abban feküdt, hogy Liptay, miután dandárával a megelőző napon Ménfőről Szemerére vonult, itt sem volt képes állását sokáig megtartani. A helységből kinyomatván, átkelt a Bakonyfolyás patakán s miután annak hídját elrontotta, a helységtől kelet-éjszakra fekvő sukoróhegyi magaslatokon foglalt újabb állomást. De miután az ellenség, a hídat helyreállítván, ide is utána sietett, egyszersmind pedig jelentést vett, hogy az ellenség más nagy tömegei (az egész 3-dik császári hadtest) huzódnak balszárnya táján háta mögé, ezen állását is odahagyván, Kis-Megyer és Szabadhegy felé vonult vissza, s annál gyorsabban,

mivel Csanak mellett az ellenség egy más osztálya közeledett felé, melylyel hátrálásában némi ágyuzást is folytatott. 1849. Jun.

Görgey, mint mondók, 28-ka reggelén Tatáról Győrbe ment. Pöltenbergtől itt a hadtest felállitásáról értesíttetvén, azonnal Liptay dandárához Szemerére indult, ez lévén a legfontosabb pont a sereg visszavonulhatásának biztosítása tekintetében. De már útközben hírt vett, hogy Liptay Szabadhegyre hátrál: ő tehát, nehogy a városban az egész hadtest körülfogassék, Pöltenbergnek nyomban parancsot külde, hogy a városból Gönyő felé hátráljon; s maga is a sereghez sietett, a vezérletet személyesen átveendő.

Délután négy óra tájban két osztályban kezdődött meg a hátrálás Gönyő felé. A hátvédet maga Görgey képezte az egész lovassággal. Az ellenség őt nem üldözte nagyobb erélylyel, mert miután a városba minden oldalról betolakodott dandárok összekeveredtek, huzamosb időre volt szükségök, hogy ismét rendbe szedessenek. Hátráló seregünk este a 2-dik hadtestet, mely két nap alatt Gutáról elébb Érsekújvárra, onnan Komáromba s végre Gönyőre tiz mérföldet gyalogolt, felette elfáradva, a 8-dik hadtest kiküldött zászlóaljait pedig Szt.-Iványon találta; honnan aztán más nap hajnalban minden osztályok Ácsra hátráltak. Veszteségünk holtak és sebesültekben mintegy százra, foglyokban negyedfél százra emelkedett.

„Bár mily jók voltak is az intézkedések Haynau részéről a város megtámadására, úgymond Rüstow, meg kell mégis vallani, hogy ez nem volt nagy mesterség az osztrákok túlnyomó ereje mellett, mi, ha roszak voltak volna is az intézkedések, elég hatalmas volt czélját érni. Haynau érdeme abból állott, hogy ő e nagy túlerőt meglepőleg pontosította össze a Duna jobb partján; hogy ő magát Görgey támadásai által az alsó Vágnál az öszpontosításban sem zavartatni, sem attól elfordíttatni nem engedte; sőt e támadást is felhasználta a magyarok tévedésben tartására a maga fekvése és szándékai fölött. A magyarokat azonban nagy gáncs terheli, hogy mago-

1849. Jun. kat oly sokáig engedték áltatni, minek főképen Görgey meggyőzhetetlen ide s tova utazási hajlamában feküdt az oka."

Kossuth öszpontosítási törekvései.

Mialatt e harcz Győrnél vívaték, Kossuth Pesten öszpontosítási tervekkel foglalkodott, s ennek, mi pótolhatlan kárunkra oly sokáig elmulasztatott, érdekében, írá egyebek közt 28-kán, Bemhez: „...Véleményemet tisztán s nyíltan ki kell mondanom: ha erőnket gyorsan, igen gyorsan egyesíthetjük, a haza meg van mentve; ha nem, nincs..." Más nap Győr elvesztének hirére, egyebek közt ismét így ír ugyanahhoz: „...Sietve tudatom önnel, hogy a tegnapi győri csata reánk nézve roszul ütött ki, seregeinknek Győrt oda kellett hagyniok. Annál sürgetőbb szükséggé vált, hogy altábornagy úr velünk itt egyesűljön. Ha ezen egyesűlés elég gyorsan megtörtént, a haza meg van mentve..."

A győri ütközet elvesztének híre a fővárosi közönségben, mely hadseregünk fekvéséről értesűlve nem lévén, nem tudta azon körülményt, hogy ott Pöltenberg hadteste egymaga volt csak harczban, — mondhatatlan levertséget okozott, melyet Aradvár valahára sikerült megvételének ugyanakkor elterjedt híre sem volt képes enyhíteni. A kormányférfiak közt pedig tetőpontjára hágott a boszúság Görgey ellen, ki a haza megmenthetésére múlhatatlanúl szükséges s már rég óta megtörténhetett, újabban is annyira sürgetett öszpontosítást mind eddig elmulasztván, hadtesteinket egyenként engedi megverettetni, anyagilag fogyasztatni, erkölcsileg lehangoltatni. A miniszteriumnak némely egyes tagjai Görgeyt már ekkor egyenesen árulásról vádolták. A többség azonban még nem akart helyt adni lelkében az iszonyú vád önként feltolakodó gyanújának. De bizodalom benne, fővezéri tehetségeiben egyátaljában elveszett a kormány tagjai közt; mert a kik még szándékait, akaratát gyanúsítani vonakodtak, ügyességét, buzgalmát, előrelátó gondosságát kényteleníttettek kétségbe vonni, miket most Damjanics és Aulich tábornokok sem támogattak.

E körülmények közt, melyekben csak egy elmulasztott nap is helyrepótolhatlan kárt és veszedelmet hozhatott ügyünkre, a kormánynak szoros kötelessége volt, gyorsan intézkedni, s nem tűrni tovább, hogy egy tábornok makacssága s önfejűsége, hibája vagy rosz akarata a hazát szemlátomást döntse a végveszélybe; kötelessége volt hogy, mit eddig a hadügyminiszter és fővezér Görgey elmulasztott, határozott tervet készíttessen a hadi munkálatokra. A kormányzó tehát hírét vévén a szerencsétlen győri ütközetnek, azonnal miniszteri tanácsot tartott, melybe a fővárosban jelen volt valamennyi tábornokot is meghivatta. E tábornokok következők voltak: Kiss Ernő, Dembinski, Mészáros, Perczel, Aulich, Lahner, Török. A lábtöréséből még fel nem idűlt Damjanics véleménye külön kéretett ki. 1849. Jun.

A kormányzó a vett tudósítások nyomán előadván az összes hadi körülményeket, különösen az ügyek állását Erdélyben s Miskolcz táján, hol az oroszok, a Bácskában, hol Jellasics nyomul előre, a követendő hadmunkálati terv iránt egyenként kikéré a tábornokok véleményét. E körülmény különösen megemlítendő volt azon vád alaptalanságának kimutatására, melyet Görgey a kormány ellen emelt, mintha a kormányzó egyedül a miniszterekkel, kik közől egy sem volt katona, tanácskozott volna a hadi terv felett, s ez csupán polgári, a hadügyekben járatlan egyének által készíttetett volna. Az egybegyűlt tábornokok véleménye egyhangúlag abban öszpontosúlt, hogy miután a hadi erők egyesítése s a támadó munkálatok megkezdése a Feldunánál annak idejében, menthetetlen hanyagság vagy ügyetlenségből elmulasztattak, s a háború ott a munkálatok valahárai megkezdése után is tervtelenül, megszakgatott erővel s ennek következtében szerencsétlenül folytattatott: a seregeket többé, a hazának világos veszedelme nélkül, még azon esetre sem lenne többé tanácsos Klapkának májusban készült terve szerint Komárom táján öszpontosítani, ha ez még nem vált volt is lehetlenné. Miután a muszka főhad már egész Miskolczig előrenyomult, ha

A kormány rendelete a hadsereg levonulása iránt Komáromból.

1849. Jun. Wysocki és Dessewffy tábornokok gyönge hadteste a lehető leggyorsabban tetemes erővel nem szaporíttatik, a muszka kevés nap alatt nemcsak a fővárost elfoglalhatja, hanem, míg egyik szárnyával a Tiszára támaszkodik, másik szárnyával a Komárom körűl álló osztrák hadsereggel is egyesűlhet, minek következtében a komáromi sánczokban létező seregeink a többi országrészektől és ezekben lévő seregektől végkép elszakasztatnának. Ebből az következnék, hogy a sánczok közé szorított fő seregünk pénz, lőszer s egyéb szükségletek hijában nem sokára kénytelen lenne felhagyni a harcz folytatásával. De ha az hosszabb ideig védhetné is magát sánczai között, a kormánynak nem maradna biztos helye, hol a pénzjegysajtókat folyton működésben tarthatná s a háború folytatására szükséges szereket előteremthetné.

Az ügyek jelen veszélyes állapotában tehát csak az adhat még hadviselésünknek szerencsésebb fordulatot, ha a Tiszánál nagyobb erő egyesíttetik, mely a muszka fő sereget előrenyomultában megállítsa. A Feldunánál Komárom által fedetik az ország; ott tehát kisebb erő is elégséges elfoglalni az ellenséget; míg ellenben a muszka sereget semmi ilyféle akadály nem gátolja az egész tiszavidék s a főváros elfoglalásában. Ha pedig egyszer ezeknek birtokába jut, egy hadosztálylyal bácskai seregeinknek is hátába kerűlvén, azt két tűz közé szorítandja. Szóval, oda ment ki a tábornokok véleménye, hogy, ha a Tiszánál gyorsan nagyobb erőt nem egyesítünk, pár hét alatt múlhatatlan bukás éri az országot.

Javaslák ennél fogva, hogy a Feldunánál lévő seregeinkből hagyassék a komáromi sánczok között Klapka vezérlete alatt 15—18 ezernyi sereg, mely számot a kormány rögtön felküldendő újonczok által egészítse ki 24 ezerig; a többi, mintegy 35 ezernyi sereget Görgey a lehető leggyorsabban vezesse le a fővároson keresztül a tiszavidékre, hol az Dessewffy és Wysocki hadtestével s egyéb tartalék-seregeinkkel egyesűlvén, az orosz sereget Kassa felé visszanyomni ügyekezzék.

Előre látható volt ugyan, hogy seregeinknek e mozdulatai a fővárost nem fogják megmenthetni, a Komáromban maradandó sereg meg nem akadályozhatván, hogy akár az osztrák fő hadsereg egy osztálya, akár a bányavárosok felé nyomuló Grabbe tábornok orosz hadosztálya azt meg ne szállja. Hasonlókép a dunántúli országrész is kitétetett az ellenséges megszállásnak. A Görgey mulasztásai s fonák vági táborozása következtében kifejlett körülmények közt azonban már nem maradt egyéb választás; nem volt elfogadható más terv, mint ez, melyet a tábornokok javaslának, ez tévén egyedül lehetségessé, hogy fő seregünk a tiszai sereggel, s a Czeglédnél összevont mintegy 20 ezernyi tartalékkal egyesűlhessen, egyszersmind pedig a Bácskában és Bánságban működő három hadtesttel valamint az erdélyi hadakkal is összeköttetésben maradjon. Ez tette továbbá lehetségessé, hogy a kormány a pénzsajtókat valahol a Tisza vidékén, vagy a nem rég megvett Aradvárban folyton működésben tartsa, s a szükséges hadi szereket, melyek jobbára a Tisza vidékén és a bánságban készíttettek, előállítsa. 1849. Jun.

Görgeynek a feldunai hadviselésben april hó vége óta elkövetett nagy hibái s mulasztásai oda juttatták a nemzeti ügyet, mely az említett időben, szerencséje tetőpontján, mindenkit végdiadallal kecsegtetett, hogy e diadal iránti remények a legvérmesebb kedélyekből is mindinkább tünedeztek; s mind azok, kikben a remény egészen még ki nem veszett, mind azok, kik a nemzeti bukást immár elkerűlhetlennek tartották, egyelőre már csak azt óhajták, hogy az óriási ellenséges erők által rögtön el ne boríttassunk, hanem a harczot hosszabb ideig kitarthassuk.

Emezek, kik a bukást múlhatatlannak látták, s legjobb esetben egy tűrhető békekötést, mely legalább egynémit mentsen meg a nemzet számára, lebegtettek szemeik előtt még tán elérhető czélul, a harcz hosszabb kitartását óhajtották; mert csak úgy vált lehetségessé, hogy mi iránt a legújabb hírek és vett tudósítások szerint, mint alább elbeszélendjük, némi

1849. Jun. remények kecsegtetének, Angolország az orosz interventióba bele szóljon, s békét eszközöljön a harczoló felek között.

Amazoknak, kikből még nem veszett ki minden remény saját erőnkkel kivívhatni a nemzeti ügyet, s kik e végre minden bizodalmukat seregeink öszpontosításában s a muszka hadaknak, melyeket a cholera és más betegségek naponként rémitő módon tizedeltek, meggyöngülésében helyezték, — szinte az volt leghőbb kivánságuk, hogy a harczot mennél tovább, ha lehet, még a jövő télen keresztül is kiállhassuk: igy lévén csak elérhetővé, hogy az ország külön vidékein, egymástól messze táborozó hadaink oly nagy erővé egyesűlhessenek, hogy az ellenség bár melyik fő hadával is képesek legyenek megmérkőzni.

A háborúnak mennél hosszabb ideigi kitarthatása volt tehát a fő feladat; ez lévén minden ápolható remények feltétele. E végett szükségkép oly térre kellett áttenni, míg ez hatalmunkban állott, a hadviselést, melyen seregeink öszpontosítása mennél előbb lehetővé váljék. Mit előbb a kormány annyira, de süker nélkül sürgetett, az öszpontosítás Komáromnál, már egyátaljában lehetetlenné vált: a Tiszánál kellett tehát azt megkisérteni.

Ezek valának az okok, melyek a kormányt reábirták, hogy a tábornokok azon véleményét, miszerint Görgey fő seregünk egy részével mennél elébb a Tiszához siessen, elfogadta. Nehogy pedig Görgey a kormány e rendelete által akár gőgjét s hiúságát megsértve érezhesse, akár a késlekedésre bár mi okot kereshessen, a rendelet megvitelére Kiss Ernő és Aulich tábornokok küldettek fel hozzá Komáromba. A tábornokokhoz csatlakozott még Csányi László miniszter is, ki a mult őszi táborozás alatt, egész a főváros feladásáig Görgey táborában kormánybiztosként működött, s vele meghittebb barátságban élt, őt csaknem fiaként szerette s ennél fogva a személyes találkozásból sükeres eredményt várhatott. Csányi a tábornokokkal 29-ke éjjelén indult útra. Haladék nélkül megindítta-

tott Komáromba öt zászlóalj újoncz is a sánczok közt maradandó seregek szaporítására. 1849. Jun.

Csányi s a két tábornok 30-kán Komáromba érkezvén, Görgeyvel nyomban közlé a kormány rendeletét. Görgey, kétségkivül, mivel a rendelet okainak fontosságát s helyességét magának is át kellett látnia, könnyebben hajólt, mint a kiküldöttek egyelőre várták, a rendelet elfogadására. Nem hagyta azt ugyan ellenvetés nélkül; de Csányi szavára mégis elfogadta a tervet, s csak Aulichhoz intézé azon csipős megjegyzést, miképen csodálkozik, hogy ő, Aulich, mint tapasztalt hadvezér, szinte bele tudott egyezni e tervbe, mely szerint a sereg elvonulása az ellenség elől szökéshez hasonlít. Megegyeztek ezután a levonulás idejére nézve is. A kormány küldöttei rövid határidőt sürgettek; Görgey azonban okul adván, hogy hadseregének némely osztályai, névszerint az 1-ső hadtest, Görgey Armin és Horváth mozgó csapatai még mindig távol vannak, állitá hogy két nap előtt lehetetlen megindulnia; s menete még akkor is csak úgy válik lehetővé, ha az említett két mozgó hadat Komáromban hagyja. A kormánybiztosok végre megnyugodtak a határidőben, s Görgeynek szavát vették, hogy julius 2-kán kész a rendeletet végrehajtani s a Komárom kellő ellátásából felmaradandó sereggel útnak eredni Buda felé.

Azonban, úgy látszik, ezen igéretre csak azért hajólt oly könnyen Görgey, mivel meg volt győződve, hogy a császáriak, kik eddig rendkivüli gyorsasággal hajták végre mozdulataikat, julius 2-káig az elsánczolt tábort s általában a várat körülfogván, lehetetlenné teendik a levonulást Buda felé.

És valóban, a kormány küldöttsége, a tanácskozás után, alig ült hajóra, Görgey fő hadi szállásán már is más terveket forraltak. A küldöttek távozta után Ludvigh János a hadseregnél lévő állandó kormánybiztos, egyedül maradván Görgeyvel, örömét jelenté ki neki, hogy a küldöttség megelégedve térhet vissza: most már nem fogják Pesten mondhatni, hogy Görgey nem tud, nem akar engedelmeskedni. Görgey hallgatott;

1849. Jun.

a belső küzdelem jelei tükröződtek vissza arczán s taglejtésein. „Igen, — szólalt meg végre — azon urak Pesten, jobban bíznak a török határokban, mint Komáromban és a hadseregben.“

Görgey a levonulás rendeletét visszaveti.

Majd belép a táborkari főnök, Bayer ezredes is. „Tábornok úr, mondá azonnal, hivatalomtól kérem magamat fölmentetni. Én a minisztertanácsban elfogadott strategiához nem értek, roszul készíthetném a rendelkezéseket; tehát inkább elbocsáttatásomat kérem.“ A gúnyos szavak elevenre találtak Görgeynél s a Csányi jó akaró, majdnem atyai intései s hazafias érzelmeket keltő szavai által háttérbe tolt hiúságát és makacsságát egész mértékben fölébreszték. Mogorván szóla Bayerhez, vessen véget e komédiának. De Bayer erősítgeté, hogy kérelme komoly; de csak hamar más irányt adván beszédének, mondá: „de hogyan is igérhette tábornok úr, hogy levezeti a sereget?“ Közbe szólal most Ludvigh is, helyeselvén a vezér tettét. „Hogyan? — válaszolja Bayer, hiszen ez a védelem feladása, ez valóságos megszökés az ellenség elől.“ E szavakat nem tűrheté tovább Görgey büszkesége s hiúsága. „Bayernek igaza van!“ kiálta fel; s evvel a kedélyében történt egész fordulatot elárulá. Hiába okoskodék aztán Ludvigh, hogy ha ez meggyőződése, miért nem világosította fel s győzte meg nézetei helyességéről a küldöttséget; miért igérte meg a sereg levezetését, mit, miután szavát adta, légyen bár miként, foganatba kell vennie. Görgey mind erre csak azt felelé: „Nem bánom, mondjanak inkább árulónak, mint szamárnak.*) Nekem az a kötelességem, hogy a haza hadseregét megmentsem, nem pedig hogy bizonyos vesztére levezessem.“

*) Nem hagyhatjuk említtetlenűl, hogy Görgeynek talán minden más tulajdonai közt legerősebb volt azon hiúság, melynél fogva mindig nagyon genialis, szellemdús embernek óhajtott feltűnni s tartatni. Nem csoda, hogy most is inkább hajlott magát árulónak bélyegeztetni, mint genialitása iránt — hite szerint — kétséget támasztani környezetében s a kormányban.

De a kormánybiztos sem tágított. Sürgeté őt, fejtené ki okait egyszerű állításának; figyelmezteté őt a zavarra, melyet a kormány minden egyéb intézkedéseibe hozand, ha a sereget igérete szerint le nem vezeti. Kijelenté végre, hogy nem elég a kormány tervét gáncsolni, rendeletét elvetni; hanem tényleg meg kell őt arról is győzni, hogy rendeleténél a hazára nézve hasznosabbat is lehet tenni. Mi tehát a vezér s táborkarának terve? Görgey ezekre válaszolólag, meghagyá Bayernek, fejtse ki Ludvighnak a strategiai okokat, melyek a kormány tervét elvetnie parancsolják, s a Komárom körül maradást javasolják. 1849. Jun.

Ludvigh, ki egyébiránt mindig barátságos viszonyban lévén Görgeyvel, ellenséges indulatról egyátaljában nem vádolható, bizonyítá, miképen ő Görgey nyilatkozataiból arról győződött meg, hogy ez még maga is habozott a teendők iránt, s nem tudta magát mire határozni; hanem várta az események fejlődését, mi majd neki is irányt mutatand magatartására. Csak egyben látszék elhatározva lenni, abban, hogy a fővezérséget másnak át nem engedi, sem mással meg nem osztja.

A tervekre nézve: Bayer azt mutogatá neki, hogy a kormány terve, a strategia szabályai szerint, kevés idő alatt, valahol a Marosnál vagy a bánságban, *sakk-mattra* vezet. Az okokat pedig, melyek a Komáromban maradást javasolják, akként fejtegeté, hogy valamint a mult télen a Tisza mögött szaporíttatott a haderő: úgy e végett most a Dunára s Komáromra kell támaszkodni. Élelmet is, miként elébb a Tisza vidéke adott, a jövőben a Duna vidéke fog szolgáltatni. Ha az ellenség a Tiszához vonul: hadseregünknek az út Bécs felé marad nyitva; s a Dunavonal megtartása még Olaszországot is újabb felkelésre, a még küzdő Velenczét kitartásra ösztönözheti. Komárom sok időre el lesz látva élelemmel s lőszerrel; ez utóbbit pedig, valamint pénzjegyeket is ott legbiztosabban lehet készíteni. A kormány maga legjobban cselekszik, ha

1849. Jun. Komáromot választja székhelyéül; ha ez nem tetszik, menjen Arad vidékére.

A kormánybiztos mind ezekről nyomban tudósítá Kossuthot; s mivel valószinűnek látá, hogy Görgey nem fogja beváltani a levonulásra adott szavát: nehogy Komárom pénzkészlet nélkül maradjon, Szerelmei táborkari alezredest, ki hajdan egy kőnyomda birtokosa volt, azonnal leküldé Pestre, hogy, ha a kormány Görgeyt engedelmességre nem hajlíthatván, kénytelen lesz tűrni Komáromban maradását, — a papirpénz készítésére szükséges sajtók s papir beszerzése iránt értekezzék a finánczminiszterrel.

Görgey s Ludvigh levelei a kormányhoz.

A Komáromban járt küldöttség, Csányi miniszter s a két tábornok, Ludvigh ezen tudósítása előtt érkezvén le a fővárosba, teljes megnyugtatást hozott a kormánynak Görgey engedelmessége iránt. De e megnyugvást pár óra múlva a leghevesebb ingerűltség váltotta fel a kormánytagok kebelében. E változást egy futár megérkezte okozá, ki Görgeytől hozott egy hivatalos jelentést, melyben a tábornok száraz rövidséggel jelenti, hogy miután az ellenség a komáromi sánczokat körülfogta, a Budára vezető útakat elfoglalta: „ő a fővárost az ellenség túlnyomó ereje ellen egy óráig sem biztosíthatja. Ha a kormány Komáromba akar jőni, ott teljes biztosságban leend; ha erre nem hajlandó, menjen Nagy-Váradra, vagy, belátása szerint, különben gondoskodjék a maga biztosságáról. Miután ő a sánczok közé vonulni kényteleníttetett, s az ellenség ennek következtében a Budára vezető útakat elfoglalta: ő a Duna jobb partján Budapestre többé nem vonulhatván le, Komáromban marad. Kéri tehát a kormányt, hogy őt azon esetre, ha az ország többi részeivel való közlekedésben egészen meggátoltatnék, lássa el vagy 100 millió (talán toll hibából 10 millió helyett) forinttal; egyébiránt vesse le róla gondját s hagyja sorsára.“

A futár, ezekre vonatkozólag még Ludvigh kormánybiztostól is hozott két levelet, egyiket Kossuthhoz, a mási-

kat a közoktatási miniszterhez. Úgy látszik Görgey és Bayer strategiai magyarázatai a legmélyebb aggodalmakat ébresztették Ludvighban a kormány sorsa felett; leveleiben ennek kézzel fogható bizonyítványai léteztek. A kormányzóhoz intézettben, a legélénkebb kifejezésekkel kéré, ösztönzé, sürgeté őt, hogy miután az ellenség a budai útat elfoglalta s előhadai Neszmély felé nyomulnak: egy óráig se mulasson tovább a fővárosban, hanem távozzék mennél elébb a nemzet megmenthető kincseivel, hova belátása szerint biztosnak látja, például Nagy-Váradra. Görgeynek azonban sietve küldjön legalább tiz millió frtot, hogy a háborút, elvágatása esetében is tovább folytathassa. Mindenben megegyezett evvel a közoktatási miniszterhez írt levele, kit e fölött még arra szólított fel, ügyekeznék a maga részéről is ezen értelemben hatni Kossuthra, hogy Pestről gyorsan távozzék; mert a veszély oly nagy, hogy „ha Kossuth távozni nem akarna, szükséges lenne őt, személyének biztositása végett, erőszakkal kocsira tenni s elvinni a fővárosból.“ Mellékesen megjegyezve, ily eszközhöz nyulni Kossuth személyének biztositása végett, egyátaljában nem volt szükség; azon makacs physikai bátorság s daczolni tudás a személyes veszélylyel, melyet benne, az őt tán nem eléggé ismerő kormánybiztos föltett, köztudomás szerint, nem tartozott Kossuth jellemtulajdonaihoz. 1849. Jun.

Képzelhetni, mily iszonyú volt a kormányzó és a miniszterek meglepetése, midőn Csányi s a két tábornok megnyugtató tudósitása után néhány órával az idézett leveleket kézhez vették, melyek most tudomásokra hozák, hogy Görgey, szavát megszegvén, a sereget levezetni nem hajlandó. E levelek Görgeyt többről vádolák, mint puszta engedetlenségről. Ő, azok szerint, a kormánytól s a többi hadseregtől elszakadva, a maga kezére akart cselekedni s munkálkodni, egyedül a maga hajlama szerint, minden ellenőrség, minden felelősség nélkül. Azon ajánlatának, miszerint a kormány Komáromban telepedjék meg, melyet, mint képtelenséget, már a jun. 26-kán Görgey levelének hatása a kormányra.

1849. Jun. tartott miniszteri tanács, magának Görgeynek jelenlétében egyszerűleg mellőzött, megújítása, csak azt akará mondani: a kormány hagyja magokra a nemzet többi hadseregeit, szakaszsza el magát azoktól s az egész országtól, temetkezzék egy mától holnapra ostrom alá vétetendő várba s bizza itt magát a sereg kétes szerencséjére s fővezérének több mint kétes jóakaratára. Azon máslat (alternativa) pedig, hogy a kormány, ha Komáromba menni nem akar, vonja meg magát Nagy-Váradon, annyit tett: menjen a kormány papirpénz sajtóival oly helyre, mely a felett hogy védetlen, csak öt-hat mérföldnyire fekszik a Tiszán átkelt orosz hadaktól. Végre a tiz millió forint küldése iránti kérelem, világos gúny volt Görgey részéről, ki legjobban tudá, mily csekély, Duschek elébbi mulasztásai következtében, a pénzkészlet, s miként csak feszített munka által mehet a kormány arra, hogy egy-egy hónapi szükségletet annak folyta alatt előteremthessen.

A kormányt Görgeynek már azon világosan kifejezett szándoka is nagy ingerűltségbe hozta, hogy ő a nemzet legnagyobb, leggyakorlottabb, legvitézebb seregével a nemzet ügyétől különválva, önkénye szerint a maga kezére kiván működni. A kormány tagjainak keblében e gondolatra magától is fölébredt mind azon elfojtott gyanú, melyre Görgey a maga hazafiságának és szándokainak tisztasága, feddhetetlensége ellen, kivált az utolsó hetek lefolyása alatt, annyi okot szolgáltatott makacssága, önzése, hiúsága, fondorlatai által. És ha tán még nem mondták is ki ellene nyilván az árulás vádját, annak súlyos gyanúját nem fojthatták el többé szíveik rejtekében.

Azok, kik iránta már azelőtt is gyanúval viseltetének, e levélből magoknak meggyőződést szerezhettek, hogy nem hazaszeretet, hanem önzés, hiúság, dacz és gyűlölet tetteinek forrása, rugonya; a czél, melyre törekszik, minden más inkább, mint a haza megmentése. Ezek, kik elébb látván fondorlatait a kormányzó s a függetlenségi nyilatkozat ellen, azt sejték, hogy a hatalom birtokára, dictatorságra vágyódik, — most arról győződének meg, hogy ő, a függetlenségi nyilat-

kozatnak már lehetetlenné lett megbuktatása helyett, más valamely czélt tűzött ki magának. Úgy vélekedének, hogy miután az országnak oly roppant ellenséges erővel körűlhálózása meggyőzte őt, hogy ha talán még némi ideig kitartható is a háború, de győzedelmet a magára hagyott nemzet ügye többé nem arathat: a hatalom rövid, mulékony birtoka hiúságát, gyűlöletét többé nem képes kielégíteni, s azt legfölebb eszköz gyanánt tekinti még más czél elérésére. De mi légyen e czél? Külön békére akar-e lépni az osztrákokkal; s csak azért akar Komáromban maradni, hogy ezt azoknak átadhassa, fegyverét a nemzet legjobb, legnagyobb hadseregével, mely összes haderőnk egy harmadát képezte, letétethesse? — vagy csak Kossuth iránti gyűlöletének akar-e szerezni kielégítést, őt mennél elébb bukásnak tévén ki? Csak azt látták világosan, hogy czéljai, szándokai nem tiszták, nem származnak hazaszeretetből. Másként nem fejthették meg eljárását. 1849. Jun.

Kossuth maga még Ludvigh kormánybiztost is gyanúba vette a Görgeyvel való pártoskodásról, nem hihetvén, hogy Csányi s két kiküldött társának elutazta után Komáromból már is oly veszélyes körülmények álltak volna be a fővárosra nézve, minőket Ludvigh ábrázolt leveleiben. E miatt őt Kossuth azonnal visszahivatni határozta a hadseregtől. Az igazság érdekében meg kell azonban mondani, hogy Ludvighnak semmi része sem volt Görgey fondorlataiban. Az ő hibája legfelebb az volt, hogy áltatni engedte magát a ravasz Bayer és Görgey által. Ludvighot, ki mint Szepes megyei képviselő s a ház jegyzője, lelkes hazafinak s Kossuth politikája buzgó hívének ismertetett, leginkább azért nevezte volt ki Kossuth Vukovicsnak miniszterré létele után a feldunai sereg kormánybiztosává, hogy mint Görgeyvel jó barátságban lévő, a maga hazafiúi érzelmeivel benne is ügyekezzék éleszteni a kormány iránti jó indulatot, szilárdítani az egyetértést, s a kormány akaratának erélyesen érvényt szerezni a táborban. Kossuth tehát most ellene sem titkolhatá boszúsá-

1849. Jul. gát, hogy legalább is mystificáltatni engedte magát ama két álnok ember által.

Kossuth vévén Görgey s Ludvigh leveleit, julius 1-jének estvéjén kormánytanácsot tartott, melyre a fővárosban lévő tábornokok is mindnyájan meghivattak. Ezek közt volt Klapka, is, ki a Komáromban járt Csányival s kiküldött társaival jött a fővárosba, hogy a vár védelmének eszközeiről, mielőtt abban elzárkoznék, bővebben értekezzék a kormánynyal. Perczel és Dembinski, Görgeynek különben is személyes ellenségei, hevesen kikeltek ennek egész hadviselési módja ellen. Még a különben oly higgadt mérsékelt Aulich is gáncsolta eljárását, megfoghatatlannak s hihetetlennek állítván, hogy azon időközben, mely az ő leutazta s a leveleket hozó futár megindulta közt lefolyt, oly nagy változás történt volna Komárom körül, minőt a levelek ábrázolnak s melyek következtében lehetetlenné vált volna a sereg levezetése. Ő azonban, Görgey iránt kiméletes, valamint a vági s győri bal eseményeket, úgy ama veszélyes körülményeket is, melyekről a levelek szólnak, egyedül a fővezért képviselő középponti hadmunkálati iroda főnökének, Bayer ezredesnek, az ő hibáinak s mulasztásainak tulajdonítá. Voltak azonban többen a tanácsban, kik Bayerről is szigorúbban itélve, a puszta hibáztatásnál súlyosabb gáncsokkal s vádakkal terhelték őt. Görgey tettéről mindazáltal, ha bár annak okait különfélekép magyarázták is, egyező volt az itélet, hogy az hallgatással annál kevesbbé mellőzhető engedetlenség, mivel most is mindnyájan meg voltak győződve az elébbi rendelet helyességéről s múlhatatlannak állították, hogy a hadsereg mennél elébb levezettessék. Az árulás vádját azonban világosabb próbák híjában az indokokról, melyek őt az engedetlenségre indították, nyilván kimondani még senki sem merte, kivéve Perczelt, kinek, mint Görgey halálos ellenségének s különben is indulatos embernek ezen, már máskor is többször kifejezett véleménye figyelembe nem vétetett.

A tanácskozások folytában ama kérdés felett, hogy miután az engedetlen Görgeyt a sereg élén hagyni nem lehet, ki

legyen az új fővezér? — Kossuth ismét megpendíté az eszmét, melynek már többször megkisértett valósitására a körülményeket eddigelé nem látá alkalmasoknak. Említők, hogy ő az aprili hadjárat megindultakor, utóbb megint Görgey hadügyminiszterré avattatásakor önmagát óhajtja vala fővezérré tenni. Most erre megint jó alkalmat látván, midőn a szóba hozottak részint a tanácstól nem fogadtattak, — részint az ajánlatot magok nem fogadták el: Kossuth egy ildomosan oda vetett szóval akart a tanács üterére tapintani. „Igy hát enmagam leszek, úgymond, kénytelen, a sereg élére állani." Ő azt várta, tapssal fogadtatik a szó; de a tanács hallgatott, minél fogva aztán ő sem sürgette tovább kivánata valósítását. 1849. Jul.

A kormánynak tehát csak az lőn határozata, hogy Görgey, megtartván a hadügyi miniszterséget, a fővezérletet másnak adja által. A kormány ugyanis akként volt meggyőződve, hogy Görgey, ha bűnös tervei volnának is, mihelyt a fővezérlettől elmozdíttatik, megszűnik veszedelmes lenni; míg más részről a miniszteriumban, ha azt megtartani akarja, organisáló tehetségeinél fogva jó szolgálatot tehet a hazának. Ellene szóló világosabb próbák híjában őt a miniszteri tárczától is megfosztani nem látszott tanácsosnak. Görgeynek az országban, de kivált a feldunai hadseregben még az utósó csatavesztések után is nagy volt népszerűsége. E sereg főtisztei, kevés kivétellel, melegen ragaszkodtak hozzá. Attól tartott tehát a kormány, hogy őt eléggé még be nem bizonyítható váddal sujtván, ha valóban bűnös terveket forral magában, könnyen arra vetemíthetné, hogy a neki hódoló főtisztekkel és hadosztályokkal e legválságosabb pillanatokban szakad el a nemzet ügyétől. Azonban, tagadni nem lehet, hogy ezen aggodalmat csak saját gyöngesége ébresztette a kormányban. Örökké sajnálatos, hogy a gondviselés azon férfiút, kit tündöklő észtehetséggel s feddhetetlen magán jellemmel megáldva, a haza sorsának vezérletére, kormányának élére rendelt, egyszersmind a physikai bátorság ajándokával is nem ruházta fel.

1849. Jul.

Tagadhatlan, hogy a seregben nagy volt Görgey népszerűsége; de még nagyobb volt Kossuth tekintélye mind a mellett is, hogy azt Görgey ott régtől fogva rendszeresen, minden hatalmában álló módon lerontani ügyekezett. Ha Kossuth a táborban személyesen megjelent s elragadó szónoklatával a sereghez szólott volna: ennek közepette is képes leende Görgeyt, minden népszerűsége daczára, elfogatni s hadi törvényszék elébe állíttatni. A sereg mindenek felett a hazáért lelkesűlt, hazafiúi érzelmű volt; Kossuth személyét pedig régóta mindenki megszokta már a haza ügyével egybeforrottnak tekinteni. — De ennyire bizonyosan nem ment volna a dolog. Puszta megjelenése a táborban, s nevének varázsszerű tekintélye, s a tiszti karhoz intézendő pár meleg szó mindent rendbe hozhat, s jelenlétében bizonyosan Görgey sem bátorkodik vala az egész tábornoki kar véleményére alapított rendeletével ellenkezni. És ezt annál biztosabban lehet állítani, minthogy Görgey, bármily ravasz, fondorkodó volt is a távolban, bármily szenvedélyességgel gyűlölte, gúnyolta s gyalázta is Kossuthot háta mögött, jelenlétében mindeddig soha sem mert vele egyenesen szembe szállani; sőt rendesen hizelkedve hunyászkodott meg előtte. Ama bátorságot, melyet, mint utóbb látni fogjuk, Aradon mutatott Kossuth irányában, csak ennek többször tapasztalt gyöngeségéből, erélyesen fellépni nem merő bátortalanságából merítette. Ha tehát most Kossuth személyesen ment volna a táborba: miként a múlt télen, a kápolnai ütközet után, úgy most is könynyen elintézheti a viszályt, engedelmességet szerezhet vala a kormány rendeletének, mely a körülmények közt egyedül volt képes hosszabbítani a nemzet életét s még kedvezőbb fordulatot is adni ügyeinek. Legfölebb talán néhány főtiszt, Görgeynek néhány meghittebb barátja, adta volna be lemondását, mi a haza ügyére semmi fontosabb befolyást nem vala gyakorlandó.

Kossuth erélyének hanyatlása.

Azonban ekkor már igen észrevehető volt Kossuthon, hogy erélye, melyet a mult év s még a tél folytában is annyi-

szor, oly fényesen tanúsított, hanyatlani kezd; bátorsága pedig 1849. Jul.
a veszélylyel személyesen szembe szállni még sokkal kevesebb, mint volt az előtt. Kik ezt észrevették, e változást benne többnyire testi ereje hanyatlásának, a folytonos feszített munka s örökös izgatottság által előidézett kimerűltségnek tulajdonították. Lehet, hogy ezen okoknak is volt némi befolyása ezen erkölcsi erőcsökkenés eredményezésében; lehet, hogy a szakadatlan, semmi szórakozással fel nem váltott, fárasztó munka, melybe annyira mintegy eltemetkezett, hogy néhány órai éjjeli nyugvást kivéve, roncsolt egészségű testének semmi pihenést nem engedett; — lehet, hogy a különféle jó és bal események, kedvező s kellemetlen hírek szerint egymást oly sűrűn felváltó remény és félelem, öröm és szomorúság, aggodalom és boszúság indulatai hazája sorsán függő lelkében, egészségére, testi erejére károsan hatván, egyszersmind erkölcsi erejét is csökkentették. De ennek valódi, fő oka másutt keresendő. Ő e tekintetben azon ritkább emberek közé tartozott, kiknél nem a lélek a testből, hanem megfordítva a test a lélekből merít erőt. Nála nem puszta szó, hanem valóság volt az, midőn — mint például a mult szeptemberben, Batthyáni Lajos lemondásakor, — testi gyöngesége tekintetében mondá: „most nem akarok beteg lenni; most azért sem leszek beteg.“ Az ő meggyöngült, túlizgatott idegzetének folyton a lélekből, eszméből, indulatból kellett merítnie az erőt a ruganyosságra. Ha ez hiányzott, a gyönge idegzetből is eltűnt az erély s élénkség, és átalános lankadtság, ernyedtség lepte el valóját. Nem egyszer történt az 1848-ki év nyarán és őszén, hogy testi ereje annyira ki volt merűlve, miképen napokig ágyát kelle őriznie; de midőn eljött a cselekvés percze, a test gyöngesége eltűnt a felizgatott lélek uralma alatt. Az idegzetes test gyöngesége néha oly nagygyá lőn, hogy a szószékre is mások segedelmével lépett föl; de a mint beszélni kezdett, a mint lelkét az eszme vagy szenvedély mindinkább áthatotta, az hullatag testének is perczről perczre mind nagyobb erőt kölcsönzött ugyannyira, hogy nem csak

1849. Jul. órákig szólott, hanem szónoklata alatt hangjában, mozdulataiban nem ritkán oly rendkivüli erőt fejtett ki, mely bámulatra ragadta hallgatóit.

Ily lélektani tünemény, ily csodálatos erőkifejtés azonban, mióta kormányzóvá lett, többé nem volt rajta s benne észrevehető. Az eszme, mely szellemét felvillanyozhatá, az indulatok, melyek idegzetét felizgathaták, ez időben sem hiányzottak ugyan; de hiányzott azon közeg, melyben elébb azon erőkifejtés történt, hiányzott a nyilvánosság alkalma. És mi főleg ebben találjuk okát Kossuth erély- s bátorság-hiányának kormányzói pályája alatt. Az ő nagysága különösen szónoklatában állott; ő az élet minden viszonyai között a szószéken volt legnagyobb. Az ő ékesszólása nem csak a hallgatókat ragadta el, nem csak azok lelkét villanyozta át: felvillanyozta az őt magát is, felfokozta az saját tehetségeit is. Szónoklata közben érett meg benne többnyire a legfontosabb ügyekre nézve a gondolat, a vélemény akarattá, elhatározássá, szónoklata közben fejlett ki benne az erély és bátorság, mely aztán utóbb cselekvésére, a határozat végrehajtására is kihatott. Hogy erélye, bátorsága súlyegyenbe jusson a gondolattal, az értelemmel, neki azon jóváhagyásra, azon ösztönre, azon lelkesítésre volt szüksége, mely a hallgató közönség tapsviharából eredt, válaszúl az általa mondottakra. Midőn ez nem történt, a gyönge idegzet lőn benne uralkodóvá, s tetteit erélytelenség, bátortalanság jellemzé.

Már pedig mióta kormányzóvá lett, hiányzott neki a szószék, a nyilvánosság, közjóváhagyás lelkesítő közege. Azóta ő idejének legnagyobb részét dolgozó szobájában, iró asztalára görnyedve tölté, dolgozva a fontosabb ügyekben, miket másra bízni nem szeretett, nem igen elégedvén meg mások munkájával; vagy, mi legtöbb idejét vette igénybe, leveleket irogatva a tábornokokhoz azon összekoczczanások, surlódások, viszályok kiegyenlitése végett, melyek a vezérek közt, vagy azok és a kormány közt mind sürűbben fejlettek ki. A ki őt reggeltől éjfélig iró asztalára görnyedve látá, inkább egy szor-

galmas irnoknak, egy buzgó titkárnak, mint egy ország kormányzójának tarthatá őt. Ezen örökös elzártság szobája négy fala közé, honnan csak fris légszivás végett is hetekig sem ment ki; ezen örökös levelezés saját kezével; ezen visszavonultság a tettdúsabb élettől, ez ernyeszté még testét és lelkét, ez lőn forrása gyöngeségének, fő oka erélye s bátorsága hanyatlásának, mondhatni, teljes eltünténok, s ennél fogva egyik fő hibája kormányzói életének. 1849. Jul.

E gyöngeség s bátorsághiány volt oka, hogy Kossuth most is, midőn Görgey fő hadi szállásáról az idézett leveleket vette, bár eléggé érezte, hogy ez fordulatpontja ügyeinknek, nem sietett fel azonnal személyesen Komáromba, a hely szinén erélyesen és gyorsan intézendő el, mit a körülmények kivántak; hanem a miniszteri tanács hozzájárultával fővezért választott Görgey helyett, s erre bízta a kellő intézkedést, holott jól ismerte már Görgey makacsságát s engedetlenségét, melyet még csak az ő tekintélye lehetett képes megtörni.

A fővezér megválasztása nem csekély nehézségbe került. Kiss Ernőt magasabb vezéri tulajdonok s tehetségek hiánya, Vettert, ki különben, katonai képzettségénél fogva, arra képes volt, a seregnél, melynek egykor, a tiszafüredi kiinduláskor már volt vezére, megcsökkent tekintélye s elveszett népszerűsége miatt nem lehetett megválasztani. Mészáros iránt, bár a házában köztiszteletben állott, egy pár szerencsétlen csatái miatt a seregben nem létezett bizodalom. Dembinski ellen nem rég tanúsított féktelen indulatosságán kivül az szólott, hogy elegendő helyismerete, a seregnek pedig ragaszkodása nem volt iránta. Klapkára Komáromban volt szükség, hogy a sánczok közt maradandó seregrészszel az osztrákok belebb nyomulásának gátot vessen; s különben is, bár volt képzettsége, de hiányzott benne a fővezérben szükséges erély, önállóság, elhatározottság a válságos pillanatokban. Bemet, kit Kossuth leginkább óhajt vala, Erdély akkori veszélyes állapotában onnan eltávolítani nem lehetett, távozni onnan

1849. Jul.

maga sem akart. Aulich, betegeskedése miatt, elébb még hadteste vezérletéről is lemondott. Damjanics még mindig ágyban volt.

Mészáros fővezérré neveztetése.

Végre mégis Mészárosra esett a választás. Ő azonban szerénységében gyöngébbnek állitá magát, mintsem a nagy feladatot elvállalhatni és a sükernek csak némi reményével is végrehajtani képes volna; s csak azon feltétel alatt hajlott végre annak elfogadására, hogy oldala mellé Dembinski táborkarnagygyá neveztetett ki.

Az új fővezérnek kötelességévé tétetett, az elfogadott terv szerint a sereget Komáromból azonnal levezetni s minden erőt a Tisza vidékén egyesíteni, s e végett tüstént Komáromba utazni. — Ludvigh kormánybiztos is visszahivatott, s helyébe Bónis Samu képviselő küldetett fel a táborba.

A kormányzó minden hadtestvezérnek külön tudtára adta e változást a fővezérletben, a nemzet és szabadság, s annyi önfeláldozás és hősiességgel tanúsított hazaszeretetök nevében szólítván fel őket az új fővezér s a kormány rendelete iránt engedelmességre s az egyesség fentartására, mely a jelen válságos pillanatokban egyedül képes még fordítani a haza ügyén. Klapkának, mint a felső seregben legidősb tábornoknak, ki Görgey után abban legtöbb népszerűséggel birt, ezen kivül még egy külön bizodalmas levelet is írt, melyet már azért is méltó közleni, mivel kitetszik belőle, mi véleményben volt e pillanatban Kossuth Görgeyről.

„Tábornok úr, — így szól a levél — Görgey az egy miniszter és két tábornok által nekem adott szavát megszegte.

„Maradjon miniszter; de a fővezérletet egy pillanatig sem tarthatja meg tovább. Mészáros altábornagy neveztetett fővezérré.

„Görgey talán nem fog engedelmeskedni. Ez gyalázat, ez árulás lenne, mint már szószegése s azon vak hódolat is, melylyel Bayer iránt viseltetik, határos az árulással.

„Szörnyűség a mit nekem ír.

„Tábornok úr a haza, sőt Európa (!) szabadsága függ attól, hogy most a seregben semmi egyenetlenség s pártoskodás ne történjék. 1849. Jul.

„.... A haza és szabadság mindenek felett! Gyámolítsa ön Mészáros tábornokot. Az okokat máskor közlöm önnel. Isten és a történet itélend fölöttünk.

„Önben, tábornok úr, nem fogok csalatkozni!

„Pesten 1849-ki jul. 1. Kossuth Lajos, kormányzó.“

Az új fővezér, Mészáros altábornagy, a kormány rendeleteivel jul. 2-kán gőzhajóra ült s megindult Komárom felé. De az Almás táján hallott sürű ágyudörgésből, s a parti lakosok egyhangú állításából, hogy Komárom táján egész napon át foly az ágyuzás, nem különben Görgeynek jun. 30-kai tudósitásából azt gyanítván, hogy a Duna jobb partját az ellenség már megszállotta, visszafordult s egy őrnagyot küldött csak maga helyett a kormány rendeleteivel Komáromba. E lépés mindenesetre nagy gyöngeség, nagy hiba volt Mészárostól. Azt, hogy Kossuth személyesen nem sietett fel Komáromba, egyedül az pótolhatá vala némileg, ha az új fővezér személyesen viszi meg a vezérlet változásáról szóló kormányrendeletet. Ez gátolhatja meg egyedül a Görgeynek hódoló tisztikarban a pártoskodást; személyes és erélyes föllépése veheti vala elejét Görgey ellenszegülésének is. Mészáros személyes meg nem jelenése következtében mind ez megtörtént, s a bajok öregbedése, mi innen származott, részben legalább az ő hibájának tulajdonitandó. De mielőtt ezen újabban kikifejlett bajok elbeszélésébe ereszkednénk, szükség elmondanunk azt, mi Mészáros futárának megérkeztéig történt Komáromnál.

A komáromi ütközet jul. 2-kán.

Az egyesült osztrák-orosz sereg a győri ütközet után, junius 29-kén Komárom ellen indult, s más nap balszárnyával Ácsot, közepével Nagy-Igmándot, jobb szárnyával Kis-Bért szállotta meg. Jul. 1-jén az ácsi erdőnél álló csapatainkat visszanyomván, a szőny-monostori elsánczolt táborunk felé közelgett; miből gyanítható volt, hogy más nap a sánczokat

1849. Jul. is megtámadni készül. Görgey tehát jul. 2-kán, ha akarta volna sem indíthatta meg az öszpontosítás végett leszállitandó seregrészt a Duna jobb partján; s különben is rendén volt, hogy mielőtt a sereg nagyobb része innen távozik, győzedelmet ügyekezzék kivívni az ellenségen. Ez mind a szőnyi sánczok közt maradandó seregnek, mind a visszavonuló osztályoknak nagyobb biztosítást vala eszközlendő.

Egy eredménydúsabb győzedelemnek azonban csak úgy lehetett volna biztosabban nézni elejébe, ha a sánczokban egész seregünk öszpontosítva áll s összes erővel tétetik a támadás. De Görgey ismét, szándékosan-e, vagy nem? — azon hibát követte el, melynek következményei voltak a Vágnál és Győrnél szenvedett veszteségek. A 1-ső hadtestet Nagy-Sándor vezérlete alatt, valamint az öt ezerre menő két mozgó osztályt is még egyre czéltalanul a Vágvonalon hagyá vesztegleni; minél fogva a sánczok közt csak 25—26 ezer ember 4000 lóval és 124 löveggel volt egyesítve oly módon, hogy a monostori sánczokat, különösen az 1., 2. és 3. számú erődöt a 8-dik hadtest négy zászlóalja, a 4—7. erődöket a 7-dik hadtest, — a 8—10. számú erődöket végre s a hídfőt a 3-dik hadtest tartá elfoglalva. A 2-dik hadtest tartalékul a sánczok belsejében, a 8-dik a várban maradt.

A támadást a szövetséges osztrák-orosz hadsereg reggeli nyolcz órakor kezdte meg, félkörben Monostortól Ó-Szőnyig. Wohlgemuth hadteste a jobb szárnyon Harkályra, tőle jobbra egy lovassági hadosztálylyal Bechtold a nagy-igmándi úton Új-Szőny felé nyomult előre; ennek háta mögött Paniutin állott az orosz hadosztálylyal; a legszélső jobb szárnyon Benedek Ó-Szőnyt támadta meg. A balszárnyon az 1-ső hadtest, Schlick alatt, Monostor ellen; közte s Wohlgemuth közt a középen a 3-dik hadtest az új-szőnyi úton intézte a támadást.

A harczot Leiningen kezdte meg, ki észrevévén Bechtold lovas hadának közeledtét, a maga huszáraiból néhány századot támadásra küldött. De ezek az ellenségtől visszaűzettek; ki azonban, midőn a mieink űzésében a sánczok lövegeinek

hordkörébe esett, szinte megzavarodván, visszavonulni kény- 1849. Jul.
szeríttetett. Huszáraink ezután még egy rohamot intéztek Bechtold második harczsora ellen, de ekkor sem szerencsésebben.

E lovassági harczczal majd nem egy időben Benedek és Simbschen dandárai Ó-Szőnyt közelíték meg, s miután Leiningennek benne lévő egypár zászlóalja egy ideig hasztalan erőködvén a túlnyomó erőt fentartani, végre a sánczok közé vonult vissza, azt el is foglalták.

E közben Monostornál is hevesen folyt a harcz. A közeledő ellenséget a 8-dik hadtest 4 zászlóalja a sánczok előretolt félholdjából heves tüzeléssel fogadta ugyan; de a félhold ellen megnyitott heves röppentyűtüzet utóbb ki nem állhatván, a sánczok közé vonult vissza. A betolakodott ellenség saját lövegeinket is a hátrálók ellen fordítá. — E szerint dél tájban a monostori elősánczok (félhold) s Ó-Szőny az ellenség kezében volt. Haynau az eredménynyel megelégedvén, parancsot adott, hogy a hadosztályok tanyáikra térjenek vissza.

E parancs azonban nem mehetett foganatba; sőt a harcz még csak ezután kezdődött javában. Görgey és Klapka csak most érkeztek meg a várból a harczmezőn, s amaz a jobb, emez a balszárnyra sietett, a monostori elősáncz és Ó-Szőny visszavételére. Görgey, mialatt Monostorra lovagla, egy csapat futamlóval találkozék a 7-dik hadtestből, melynek egy pár zászlóalját Pöltenberg még korán reggel az ácsi erdőbe rendelte volt. Ezek, az ellenség túlnyomó erejétől erősen nyomatván, megfutamodtak. Görgey megállítani ügyekezett őket; az elbódult futamlók azonban szavára nem hajtva, a Duna partjára fordulnak, annak lejtőjén szándékozók bejutni a sánczok közé. De Görgey boszúságában rögtön a sánczba lovagol s két ágyut kartácscsal töltetvén meg, a vizparton betörekedőkre sütteti ki, s őket megint Monostor felé űzeti, hol aztán a huszárok által fogadtatván, nagy nehezen ismét rendbe szedettek. Görgey ezután a tartalékban maradt 2-dik hadtest egy osztályát szólítja elő Rakovszky alatt, s az ellenség által el-

1849. Jul. foglalt elősáncz visszavételére küldi; ki aztán jelesen végre is hajtá feladatát, az ellenséget az elősánczból Lovad felé űzvén.

E közben Pöltenberg is összeszedte a 7-dik hadtestnek elébb megkuszált zászlóaljait s az ácsi úton nyomult előre. Időközben az elébb már önként hátrálni kezdett ellenség, látván, hogy a magyar hadak támadásra mennek át, ismét viszszafordult. Pöltenberg a két ellenséges dandárt, melyet maga előtt talált, makacs harcz után hátrálásra kényszeríti, s Harkályt is megszállja. Újabb dandárok is jőnek a futamlók segélyére; Schlick két 12 fontos üteget irányoztat Harkályra. Vitézeink azonban, kiket a süker s a 2-dik hadtest eddig részint tartalékban maradt, részint Rakovszky alatt az elősánczokat visszavett osztályainak megérkezte is fellelkesít, az újabban tűzbe hozott osztrák dandárokat is visszanyomják. Schlick minden felől szorongatva, képtelen ellentállni hadtestével s a Csémnél tartalékban maradt Paniutint szólítja segedelemre.

Az orosz hadosztályon kivül még Wohlgemuth is küld egy pár dandárt Schlick támogatására. Görgey, midőn ezen újabb hadoszlopok mozgását észreveszi, hogy a 7-dik és 2-dik hadtest teljes győzedelmet nyerhessen Schlick felett, Pöltenberg által 24 huszár-századdal intéztet rohamot a közeledő orosz had ellen. De mialatt huszáraink előre robognak, balszárnyuk egy szinte Schlick felé siető Wohlgemuth-féle dandártól oldalban fogatik, s hátrálni kezd, míg a jobb szárny folytatja előrenyomulását. Görgey, a megzavart balszárnyat rohamra lelkesíteni szándékozván, maga is oda vágtat; mig azonban a már messzebb távolodott századoknak fövegével integetett, hogy ők is nyomuljanak előre, a lovas osztályok kavargó gomolyában födetlen fején — szándékosan-e vagy véletlenül? — bizonytalan, erős kardvágást kap. És mialatt ő hasztalan erőködik előre vinni a balszárnyat, a harkályi magaslatok felé tartott szárnyat Paniutin valamennyi ütegeiből oly iszonyú tűzzel fogadja, hogy az is hátrálni kényszerül.

Görgey sebe daczára még egyszer ismételni akarja a lovassági rohamot, most azonban kapcsolatban lovassági ütegei-

nek közreműködésével. De mig Pöltenberg a lovasságot újra rendezi s az ütegek előrobognak, az ellenség, egész vonalán visszahuzódván, a harcznak véget vetett; minek következtében hét óra tájban, Görgey is a sánczok közé rendelte vissza hadainkat. 1849. Jul.

A balszárnyon már körülbelül egy órával elébb megszűnt a harcz. Midőn ugyanis Pöltenberg és Rakovszky az ácsi érdőnél és Harkálynál győzedelmesen nyomulának előre, Klapka Leiningennek is parancsot adott Ó-Szőny visszavételére. Leiningen hét zászlóaljjal hatolt be a faluba; ott azonban egy eltorlaszolt híd mellett oly hevesen támadtaték meg, hogy hátrálni kényszerült s egy ütegét is, a legjobbak egyikét, elvesztette. Egy máosdik roham hasonló módon visszaveretett; és csak a harmadikkal, melyet a csillagerőd ágyui is támogatának, lőn képes Leiningen kiűzni torlaszai mögűl s Mócsa felé kergetni Benedeket.

Ha seregünk többi, még a Vágnál veszteglő osztályai is jelen vannak, alig lehet kételkedni, hogy e nap sokkal több eredménynyel végződött volna reánk. Így azonban meg kellett elégedni avval, hogy az ellenség elsánczolt táborunktól viszszanyomatott. Veszteségünk holtak és sebesűltekben mintegy 1500-ra ment. Az osztrákok 872-re, az oroszok 18 emberre teszik a magokét.

Így álltak az ügyek a feldunai táborban, jul. 2-kán, midőn Mészáros futára a kormány rendeleteivel Komáromban megérkezett. A sereg izgatottsága Görgey visszahivatása miatt.

Görgeyre, ki másnap seblázban feküdt, nagy hatást látszott tenni, a táborban pedig, hol a hír rögtön elterjedt, heves izgatottságot okozott a kormánynak a fővezérlet változtát illető rendelete. Különösen a 3-dik és 7-dik hadtestben, melyet gróf Leiningen és Pöltenberg, Görgey személyes barátjai vezényeltek, igen nagy ingerűltség fejlett ki. A fenforgott körülmények közt felette veszélyes hangulatot még inkább elmérgesíték egy részről Görgey pártolói, kik közé tartozott a főbb tisztek nagyobb része, más részről a kormánynak a tá-

1849. Jul. borban sompolygó titkos ellenségei, kik e rendeletből ellene újabb fegyvereket kovácsoltak. Ez utóbbiak élén állott Bayer a középponti hadmunkálati iroda főnöke, ki a rendelet szerint Görgeyvel együtt visszahívatott. Bayer, és Görgey táborkara e pillanattól fogva középpontja lőn azon fondorlatoknak, melyek a táborban Kossuth s pártolói ellen szövettek. Bayernek annyira vetemedett bűnös vakmerősége s makacssága, hogy a visszahívott Ludvigh kormánybiztos szállása elébe őrt állíttatott, s őt, bár inkább a kormány kigúnyolására mint komoly szándékból, néhány óráig fogolyként őrizteté. Mind ez csak Mészáros azon gyöngesége s hibája következtében történhetett, hogy maga személyesen nem ment fel a táborba; s ennél fogva ott pillanatnyilag senki sem volt, ki a kormány rendeletének tiszteletet tudott s akart volna szerezni.

Végre Klapka, mint legidősb tábornok, s mint a kit a kormányzó bizodalmával különösen megtisztelt, érezni kezdé, hogy ha Görgey hevesebb barátjai a fenforgó körülmények közt valamely szélsőségre fognának vetemedni, s abból aztán még nagyobb bajok fejlenének ki, a felelet súlya ő reá fogna nehezedni: jul. 4-kén tehát a hadtestvezéreket és idősb törzstiszteket hadi tanácsra gyűjté össze. A jelenlevőket aztán, miként ő maga beszéli el, a kormány iránt bizalomra s engedelmességre híván fel, fejtegeté nekik, hogy a fenyegető veszélyek közt, két oly nagy fontosságú hivatalt, minő a hadügyminiszterség és fővezérség ugyanazon személynek kellőleg betölteni lehetetlen. Hagyjanak fel tehát a kormányrendelet gyűlöletes értelmezésével. Ha azonban az ellen valamely előterjesztésök volna, adják elő, s ő maga fogja azt a kormánynak megvinni, remélvén, hogy az nem maradand figyelem nélkül. A jelenlevők erre a magok és csapataik nevében kijelentették, hogy nekik Görgey vezérletében van legnagyobb bizodalmok; s azért megkéretni óhajtják a kormányt, hogy őt a sereg élén továbbra is hagyja meg; s ha két hivatala közől egyikét egyátaljában le kell tennie, vétessék el tőle a hadügyminiszterség,

de fővezérnek azontúl is maradjon meg. „És ekként — úgymond Klapka — a kormány tekintélye megmentetett, s azok, kik ennek lerontására már fegyveröket köszörűlték, még idején kellő korlátok közé szoríttattak.“ 1849. Jul.

Az ügy azonban koránt sem lőn oly jól elintézve, mint Klapka idézett szavai gondolni késztenek. A tiszti kar már ezen Klapka által összehítt hadi tanács előtt is tartott egy összejövetelt a sánczok között, s megállapodásuk nem egyez meg egészen avval, mit a Klapka által hirdetett hadi tanács végzése gyanánt, ugyan Klapka előadása szerint említettünk. Azon első összejövetel végzése ugyan is sokkal keményebben hangzott: nem kérelem volt az a kormányhoz, hanem határozott kijelentés, hogy a hadsereg csak Görgeyt ismeri el fővezérnek, s mást nem fogad el a maga élén. Így nyilatkozott a tiszti kar a Klapka által összehívott hadi tanácsban is; s mivel jól ismerte e tábornok gyönge, hajlékony jellemét, nem is bízott benne, hogy egész hűséggel fejezze ki a kormány előtt a hadsereg akaratát; s azért Zákó őrnagy s képviselő által irásban is feltétette a maga nyilatkozatát. Ezen iratot Klapka is aláirta ugyan a többi tábornokokkal; a kormánynak azonban azt soha sem nyujtotta át; s ez csak utóbb, Ludvigh által értesűlt a dolog teljes mivoltáról hűségesen. Klapkával egyébiránt színleg magán ügyei miatt, Nagy-Sándor is lement Pestre.

Pesten e közben iszonyú zavar uralkodott. A közönség, mely csak az elvesztett csatákról értesűlt, de annak okait nem tudta, a fonák hadviselést a kormánynak tulajdonítván, ellene nagy elégedetlenséget kezdett nyilvánítani. Még hangosabban a kormány ellen fordult a dolgok okairól nem értesűlt közvélemény, midőn Görgey letételének s Mészáros fővezérré neveztetésének híre elterjedt. Görgey neve alatt vívattak ki az aprili győzedelmek; benne volt most is minden bizodalom. Mészáros közönséges tiszteletben részesűlt ugyan, mint tiszta lelkű hazafi; de szerencsétlen csatái után őt senki sem óhajtá látni a hadseregek élén. A közönség meg nem

1849. Jul. foghatá, hogyan cserélhette fel a kormány a fővezérletben Görgeyt Mészárossal. Legtöbben ezt Kossuth személyes okokból származott, a hazára mindazáltal veszedelmet hozó idegenségéből fejtegették, melylyel egy idő óta Görgey iránt viseltetnék. A „Márczius Tizenötödike“ hevesen megtámadta a kormányt, hogy személyes indulatból, a nyakára nőhető Görgey iránti féltékenységből a hazát legjobb tábornokától fosztja meg s dönti a végveszélybe. Izgatásai a kormány ellen oly hevesek lőnek, hogy a kormány kénytelenné lőn a lapot betiltani. Növelte a zavart Szemere miniszter is, e hónap elejével megindított „Respublica“ czimű lapja által, melynek egy pár czikke a Kossuth és Görgey közti viszonyokat fejtegetvén, bár némileg palástolva, Kossuthot látszék terhelni.

A kormány, Görgey ama tudósitásai után, miszerint a fővárost egy óráig sem képes tovább megvédeni, kénytelen lőn azon határozatot hozni, hogy székét a fővárosból a Tisza mellé, Szegedre tegye által, körűlbelül annak vidéke tűzetvén ki a hadseregek központosítására is. E vidéket azon czélra már ama körülmény is alkalmassá tette, hogy Arad vára végre kezeinkbe került, s ennek következtében a Marosvonal, melyen keresztül Erdélylyel is könnyű volt az összeköttetés, egészen hatalmunkba esett; ezenfelül itt a Temesvárt ostromló sereggel, mely azt rövid időn megvenni reménylé, s a bánsági és bácskai hadtestekkel, melyek ott Jellasics ellen működtek, szinte legkönynyebbé vált a kapcsolat és egyesülés.

A kormány ezen határozatnál fogva a bankjegysajtókat, ezen egyedüli pénzforrásainkat, a raktárakat és mindennemű készleteket, melyek a hadak felszerelésére a fővárosban egy hónap óta felhalmoztattak, a legnagyobb sietséggel inditá meg a vasúton Szolnokba, s onnan a Tiszán Szegedre. És volt is szükség a sietésre, nem csak Görgey és Ludvigh kormánybiztos ama jajveszéklő tudósítása miatt, hanem azért·is, mivel Paskevics, ki még egyre Miskolczon tartá fő hadi szállását, seregének egy részét Egerig előretolta, s onnan mind a fővárost,

mind a vasútvonalt egyaránt fenyegette. Wysocki és Dessewffy 1849. Jul.
hadserege ennek következtében Jászberényig hátrált, az ellenség előnyomulását erejének csekélysége miatt meggátolni képtelen lévén. Kossuth Perczel tábornok által az újonczokat s a Tisza vidékén gyüjtött tartalék-csapatokat Czeglédnél összeszedetvén s a Tiszán túl szétszórt s Lahner tábornok által öszpontosított apróbb őrségeket is hozzájok adatván, néhány nap alatt összeállított ugyan egy, körűlbelül 10 ezernyi sereget; de azt ily rögtön nem lehetett még azon állapotba helyezni, hogy Wysockinak azonnal tetemes segedelmet nyujthatott volna. Ennek hadteste tehát legfelebb arra szolgálhatott, hogy a kozákcsapatoknak a főváros és a szolnoki vasút felé kalandozását gátolja meg.

A főváros tekintete ismét olyan lett, mint volt a múlt télen, a Debreczenbe vándorlás alkalmával. Az utczák költözködők seregével voltak elfedve. A vasút alig győzte a szolgálatot a számtalan kivándorlók s a mindennemű készletek elszállításában. A kormányhivatalnokok csak kisebb részének tétetett ugyan kötelességévé Szegedre költöznie, a többiek szabadságukra hagyatván; de mégis a nagyobb rész leköltözött. A képviselőknek épen jul. 2-kán kell vala ismét megnyitni üléseiket; mi azonban a fenforgó körülmények közt meg nem történhetvén, Kossuth ez napon személyesen gyülekezetökbe ment, hogy az elnapolásnak és Szegedre költözésnek szükségét előadja. Ennek következtében tehát a képviselők is újra kezökbe vették a vándorbotot. Kossuth maga, leginkább a végett, hogy a Czegléden gyüjtött sereg rendezését sürgesse s elősegítse, s Perczellel értekezzék, jul. 2-kán Czeglédre távozott a fővárosból, hova mindazáltal, az ott maradt miniszteriummal tanácskozandó, azután még több ízben berándult. Egyébiránt a reményből-e, ismét visszatérhetni, vagy annak előérzetéből, hogy nem sokára idegen földre kell hazájából menekűlnie? — gyermekeit rokonaihoz Veszprém megyébe küldötte.

1849. Jul.

A pénzjegy értékének csökkenése.

E rögtön távozásnak a fővárosból elmaradhatlanúl számos igen káros következményei voltak közügyeinkre. Mindenek közt legsajnosabb volt azon körülmény, hogy a papirpénz, melyből ekkor már mintegy 55—60 millió frt volt kibocsátva, s egyetlen forgalomban lévő pénznem volt az országban, értékében azonnal tetemesen megcsökkent. Külföldön kelete nem lévén, már az előtt is néhány százalékkal veszté becsét a forgalomban; minek következtében minden árúczikk csaknem egy harmadával megdrágult. Mihelyt a kormány elköltöztének híre futott, rögtön csaknem felényire csökkent a pénzjegyek értéke; sőt mind számosabban fordultak elő az esetek, hogy a kalmárok azt, kivált a nagyobb jegyeket, elfogadni egyátaljában nem akarták; s csak a kormány szigorú rendeleteinek sikerűlt megakadályozni, hogy pénzjegyei saját szeme előtt végkép el ne veszítsék értéköket. Nagy hatása volt ez ügyre kétségkivül annak, hogy mind Haynau a Feldunánál, mind a muszka táborban lévő császári biztos gr. Zichy Ferencz, forgalmon kivűlinek hirdette s kárpótlást nélkül beszedetni rendelte a magyar pénzjegyeket.

E becsvesztése a magyar papirpénznek azonban inkább csak a kereskedésben okozott zavart; a hadviselésre még nem éreztetett nagyobb mértékben akadályozó befolyása. A kormánynak még mindig volt annyi ereje, hogy pénzjegyeit fentartsa a forgalomban. A vidéken pedig még szükségesek sem valának a kényszerítő szabályok; mert a nép még most is jobban szerette a magyar jegyeket a bécsieknél; és így csak a városokban okozott az értékcsökkenés zavart és drágaságot.

Nagyobb baj volt a hadviselés tekintetében az, hogy miután a pénzsajtókat oly rögtön kellett Szegedre leszállítani, s azok e miatt működésöket majd két hétig félbeszakasztották, a kormánynak alig volt annyi készlete, hogy a hadsereg mindennapi szükségeit fedezhesse. Tagadhatatlan ugyan, hogy a pénzügyminiszternek sok akadályokkal kellett küzdenie a pénzjegyek gyártásában; lehetetlen mindazáltal Duscheket nem hibáztatni a miatt, hogy a kormányzó és miniszterium számtalan

sürgetései daczára, a pénzsajtókat egy év lefolyta alatt oly állapotba nem helyezte, hogy azok minden előre nem látható esetekre legalább annyi készletet állítottak volna elő, hogy a kormány költségei pár hónapra mindig eleve fedve legyenek, mit erős akarattal s buzgalommal kivált a mult tavasz óta, elérni egyátaljában nem volt lehetetlen. Ezen akarat s buzgalom hiánya okozta, hogy midőn a sajtók Szegedre költöztek, a kormány egy hétre alig volt ellátva költséggel. A pénzjegyek e szükében Kossuth kénytelen lőn azon rendelkezést tenni, hogy a hadseregben pár hétig csak a katonaság díja fizettessék kész pénzzel; a többi költségek pedig csak tizennégy nap múlva Szegeden kifizetendő kötelezvények által fedeztessenek. 1849. Jul.

Kossuth julius 3-kán Czeglédről Pestre visszarándulván, a fővárosban létező tábornokokkal, — kik közől a lábára még mindig szenvedő Damjanics már Szegedre s onnan Arad várába költözött, — a miniszterium hozzájárultával ismét hadi tanácsot tartott. A határozat az lőn, hogy miután a muszka sereg, netaláni gyorsabb előnyomulása a seregek öszpontosítását igen megnehezíthetné, sőt lehetetlenné tehetné, a feldunai sereg levezetése újabban sürgettessék; s miután Klapka a sánczok közt maradandó 18—20 ezernyi sereg vezérévé volt kinevezve, Nagy-Sándor tábornok bízatott meg a többi hadtestek levezetésével. A visszavonulásnak könnyitése, s menynyire lehet, elfedezése végett Klapka rendeletet vőn, hogy seregével mind addig ügyekezzék elfoglalni az osztrák-orosz tábort, míg visszavonuló hadaink legalább két napi utat előrehaladtak. Ha a visszavonulás a jobb parton már kivihetetlen volna, a bal parton hajtassék végre.

Klapka és Nagy-Sándor jul. 4-kén épen azon pillanatban indultak Pestre a tisztikar kérelmével, Görgeynek a vezérletben meghagyatása iránt, midőn a rendeletek Komáromba érkeztek; s annál inkább siettették utjokat. A tanácsban, mely megérkeztök után Pesten tartatott, a sereg izgatottságát s a benne támadható zavarok veszélyességét oly élénk színekben Görgey a sereg kérelmére a vezérletben meghagyatik.

1849. Jul. adták elő, hogy Kossuth kénytelennek látta magát, hajólni a sereg kivánatára, mennyiben az a kiadott rendeletekkel megegyeztethető volt. Sem ő, sem a miniszterium nem ellenzette tehát, hogy Görgey, ha a hadügyminiszteriumról lemondani akar, maradjon a sereg vezérletében, úgy mindazáltal, hogy Mészárost, kinek kineveztetését visszavonni nem lehet, az öszszes magyar sereg fővezéréül ismerje el, s a maga seregét haladéktalanul vezesse le Komáromból. A hadsereg küldöttei kijelenték, miképen meg vannak győződve, hogy küldőik e határozattal meg lesznek elégedve, s reményöket fejezték ki, hogy azt Görgey is nehézség nélkül elfogadja s illetőleg teljesítendi. A kormányzó ennek következtében Aulich tábornokot nevezte ki aztán hadügyminiszterré.

De Görgey rejtélyes jellemét, makacsságát s cynismusa alá takart heves nagyravágyását tábornoktársai, sőt még barátjai sem ismerték. S Klapka és Nagy-Sándor, Komáromba visszasietvén, nem sokára meggyőződtek, hogy csalódtak, midőn a kormány előtt kifejezett reményöket arra épitették, hogy a haza ily válságos perczeiben személyes érdekeit a közjónak alárendelni egy hazafi sem késhetik, s így Görgey sem fog tovább ellenkezni a kormány rendeleteivel. Görgeynek arczát, midőn a kormány újabb rendeleteit átolvasta, komor ború szállotta meg. Rövid eszmélet után kijelentette ugyan, hogy azokkal meg van elégedve; de ezt csak azért tette, hogy a vezérletet magának újra biztosítsa, mert ettől függött tervei végrehajtásának lehetsége. A hadügyminiszterségről tehát lemondott s a vezérletet megtartotta; szándéka azonban épen nem volt teljesíteni a kormány által ahhoz kötött feltételeket; sőt azontúl még erősebb lőn elhatározása, mint valaha, a kormánynyal végkép megszakasztani összeköttetését, s a maga kezére dolgozva, sietni szivének rejtekében ápolt czéljai felé.

E törekvését ezentúl egész magaviselete tanúsítá; ezen önző czéljaira voltak intézve minden lépései, seregével tett minden munkálatai. E percztől kezdve nem a kormánytól

kinevezett, hanem „tiszti kara által választott vezérnek“ tartá és czimezé magát. Így írt alá némely okleveleket is, melyekről alább szólandunk. 1849. Jul.

Klapka és Nagy-Sándor, midőn jul. 5-kén Pestről a kormány rendeletével Komáromba visszaindultak, becsületszavokat adták a kormányzónak, miképen minden erejöket reáfordítandják, hogy a sereg a rendeletek szerint mennél elébb levezettessék. Görgey tehát ezen rendeletnek e két tábornok ellenére egyenesen ellene nem szegűlhetvén, azt más módon ügyekezett kijátszani, erősen el lévén tökélve, annak nem engedelmeskedni úgy, mikép a kormány óhajtá, hogy t. i. seregét a tiszai seregekkel egyesítse, s ott más fővezér parancsa alá álljon. Klapkát és Nagy-Sándort kivéve, valamenynyi hadtestparancsnok, sőt a törzstisztek is, kik jobbára tőle nyerték rangjokat, madjnem kivétel nélkül föltétlenül engedelmeskedtek akaratjának. Előre is tudhatá tehát, hogy hadi tanács határozata alá bocsátván a sereg jövendő mozdulatait, az említett két tábornok ellenében az ő véleménye fog többséget nyerni, minek következtében ezek is kénytelenek leszek megnyugodni a hadi tanács határozatában. Görgey tehát jul. 6-kára nagy hadi tanácsot hirdetett.

Görgey a kormány rendeleteit az öszpontosítást illetőleg ismét elveti.

„Miután Görgey nézeteit a háboru valószínű menete iránt előadta, — ugymond a szemtanú Klapka — azon meggyőződését fejezte ki, hogy a csatatérnek a Duna jobb partján kell maradnia, nehogy seregeink a Tisza és Alduna elszegényedett síkjain az ellenség egyesűlt túlnyomó ereje által elnyomassanak. A Balaton vidékét tűzte ki a hadmunkálatok középpontja gyanánt, honnan a háborút egy vitéz, jó hangulatú népkebelében s a hadviselésre alkalmas földeken szerencsével folytatni s hosszú időre kitartani lehetne. Reményét fejezé ki, hogy ez esetben a lőszerek hiányát Németújhelyből és Grätzből lehetend kipótolni. S végre állitá, hogy ott azon kellemes helyzetben leend a sereg, miszerint csak valóságos és természetes ellenségeink, az osztrákok ellen fog a harczra kénszeríttetni. Az ő véleménye tehát, melyhez a hadi tanács

1849. Jul. hozzájárulását kivánja, az, hogy kisértessék meg az ellenséges táboron keresztültörés a dunántúli vidékre."

Klapka, kit e nyilatkozat nem kevéssé lepett meg, miként emlékiratában állítja, kijelenté, hogy ahhoz egyátaljában nem járulhat, s nézeteit következőleg adta elő: „A haza sorsát nem lehet guerillacsaták által eldönteni: ezzé válnék pedig kevés idő múlva a Duna jobb partján való hadviselés. Míg számos hadseregünk, szervezett erőnk van, a harczot ütközetekben kell kivívnunk. A jobb partra előnynyel lehetett volna áttenni a háborút elébb, midőn a sereg öt külön véres ütközetben negyed részét s győzedelmi öntudatát még el nem vesztette, midőn az orosz seregek az országot még el nem árasztották, s mi a jobb parton Bécs falai alá juthatánk vala. Most erre gondolni már késő; s jelenleg nem szabad többé, még nagyobb feleletteher nélkül a nemzet erejét újra megosztani, részekre szakgatni, eldarabolni: hanem egybegyűjteni, egyesíteni kell azokat a haza jogáért és szabadságáért vívandó utolsó nagy harczra. A háborút a jobb parton, a többi seregektől elkülönözve folytatni, annyit tenne, mint e sereget a déli vidéken és Erdélyben küzdő honfitársainktól elzárni, és ama vitézeket sorsukra hagyni, kik annyi kitartással és hősiességgel küzdenek ügyünkért. De mindenek előtt azon gondolatnak kell a feldunai sereget is ösztönözni az egyesülésre, hogy, ha a sors úgy akarja, hogy Magyarország ügye veszszen, ez legalább egy csatányos nagy ütközetben történjék, elszánt harcz után s oly módon, hogy a nemzet becsületét biztosítsa a történelemben." Átment azután azon előnyök fejtegetésére, melyeket egy, a bal parton haladék nélkül intézendő menet a Tiszához, s egyesülés az ott létező seregekkel nyujtana. Elmondá utóbb, hogy a sereg önbizodalmát julius 2-kán ismét visszanyerte. A levezethető sereg ereje, melylyel a Pest-egri vonalt még minden akadály nélkül elfoglalhatni, 27,000 próbált vitéz 130 löveggel s 6000 lóval. Ezen erő az egyesülésre készen álló Perczel és Wysocki hadtesteivel 50 ezer emberre, 200 ágyura és 10,000 lóra menend, s a

bácsbánsági három hadtestből mind több szaporodást nyerhet. 1849. Jul.
Miután Grabbe orosz tábornok a bányavárosokban, Sacken tábornok még a galicziai határszéleken létezik, a Paskevics alatt álló orosz főhad csak egyenlő, vagy kevéssel több erőt vethetne azon vonalon öszpontosítandó seregünk elébe. Az oroszoknak pedig ez első harcza leend Magyarországon, s katonáik ezen felül jobbára fiatalok, a hadviselésben járatlanok: az előny tehát a mi részünkön álland. Az oroszok megverése egy elhatározó ütközetben nem csak a nemzet és sereg erkölcsi erejét emelendi; hanem Európa közvéleményében is oly fordulatot eszközlend, miszerint várni lehet, hogy a nyugot, kivált Anglia, hallhatóbban emelendi fel szavát az interventió ellen. Ha az a szándék, hogy a háború hosszúra nyujtassék, úgy az osztrákokkal el is lehet kerűlni az összeütközést, s a sereget a Tisza vidékére vonni vissza, honnan ha Bemnek némi segedelem küldetnék: úgy ő nem csak Erdélyt megtisztíthatná az ellenségtől, s jövendő munkálataink alapjává tehetné; hanem a Kazinczy ezredesnek Szatmárban álló tartalék hadtestével egyesűlve, az orosz sereg balszárnya ellen is munkálhatna. A többi haderő ez alatt lassan a Maros felé vonulhat, s öszpontosított állásban Aradvárra támaszkodva, nyugottan elvárhatja a pillanatot, midőn egész erővel megtámadhatja az osztrák-orosz hadakat, melyek valósziníűleg különválva terjedelmes vonalban nyomulandnak előre.

„Miután Nagy-Sándor is ezen véleményben volt — folytatja Klapka — a többi jelenlevők pedig határozatlanul hallgattak, Görgey, szándékait, reménye ellenére veszélyeztetve látván, még egyszer szót emelt s kijelenté, hogy tán roszul fejezte ki magát s félreértetik, miután ő a többi seregtől s a kormánytól elszakadni nem akar. Neki az áttöréssel csak az a szándéka, hogy az osztrák sereget megverje. Miként látja, a többség véleménye oda megy ki, hogy a feldunai sereg a déli sereggel s egyéb haderőkkel egyesűljön: az ellen neki sem volna ellenvetése; ő csak azt kivánja, hogy az egyesülés győzelem után történjék, mire az ellenség alkalmat ad. A kér-

1849. Jul. dés, — tevé hozzá, ravasz számitással a tisztikar becsületérzetének felébresztésére, — mely fölött a haditanácsnak végeznie kell, nem az tehát: egyesűljünk-e vagy ne? — hanem az: hogy a kivánt egyesűlés szökés által történjék-e vagy harcz által? A kormány rendeletének elég fog tétetni, ha a levonulás Paks felé történik. Így az öszpontosítás gyorsabban is végrehajtható. De, természetesen, — mondá végre metsző gúnynyal, mely nem tévesztheté hatását, — könnyebb és biztosabb a hátulsó ajtón kibujni és szökni, mint vitézül harczolni; melyik mód szerez azonban a világ előtt elismerést és becsületes sükert, ám arra feleljen mindenki önmagának. Ezen manœuver által Görgey a jelenvoltakat legérzékenyebb oldaluknál, katonai becsületöknél érintvén, őket a maga véleményére fordította .... A makacsság, melylyel ő egy vakmerő kalandos tervnek egy alapos hadi munkálat felett elsőséget vívott ki, világosan kimutatá szándékát, miszerint magát minden áron elkülönözni akarta a többi haderőtől s a kormány befolyásától.“ Nem szükség mondani, hogy a Paksnál való átkelést s az egyesűlést ő, miként maga is nyiltan megvallja, csak fogásul mondá, hogy a sereg levezetésére hajló többséget véleménye elfogadására reábirja. A hadi tanács tehát az osztrákok megtámadását s az áttörés megkisértését ellenvetés nélkül elhatározta; de azon feltételt adván hozzá, hogy süker esetében a kormány rendelete szerint a sereg levezettessék s a többi haderővel egyesíttessék.

A tiszti kar szelleme. Mi alatt Görgey, a kormány által elfogadott terv szerint teendő hadi mozdulatok kijátszása végett, a tiszti kar kebelében ekként fondorkodék, a sereg szelleme mindinkább megromlott. A korteskedés annyira elterjedt a tisztek között, hogy a kiknek egyedül az volt volna gondjuk, valamint az volt feladatuk: miként verjék meg az ellenséget, miként szabadítsák meg a hazát, mind ezzel már nem gondolva, politikai vitatkozások és viszályokba merűltek el. Görgey czélját, miszerint ez a maga sorsát a nemzetétől elszakasztani töreke-

dett, a főbb tisztikarban többen magokévá tették. Szerencsétlenség volt a hazára nézve, hogy a nemzet ezen leggyakorlottabb, legvitézebb seregében a főtisztikar többsége oly egyénekből állott, kik előbb az osztrák zászlók alatt szolgáltak, s részben nem is magyar származásúak, vagy legalább nem magyar fajbeliek, s ennélfogva inkább katonák, mint hazafiak valának. Jobbára e körülményből eredt azon Görgey által különben egyre ápolt, egyre szítogatott idegenség is, melylyel ezek a polgári kormány iránt viseltettek. Ez volt oka, hogy most, midőn a kormány akaratát vezérük szándékaival ellentétben lenni tapasztalták, készebben voltak nem csak a kormánytól, hanem még a nemzet ügyétől is elszakadni, mint vezéröktől megválni. Személyökön kivül legfölebb még a vezetésök alatt oly dicsőn harczolt, nekik hírnevet szerzett seregek jövendő sorsa feküdt szivökön; a haza és a nemzet sorsának elintézését pedig a seregek hű gyámolitása nélkül minden esetre tehetetlen kormányra bizták. A főbb tisztek nagy részének e gondolkodásmódja, e jelleme következtében nem lehetett meglepő, hogy vitatkozásaikban mind többször felmerült, mind inkább elterjedt a magok kezére megkezdendő békealkudozás kérdése. Bayer ezredes, és néhány más önző, s a kik a kormánynál hitelöket, s ezzel együtt reményöket még felebb emelkedni, elvesztették, egyenesen azt kezdték sürgetni, hogy a sereg már most elválva a nemzet ügyétől, békealkura lépjen az ellenséggel. Mások, kikben a katonai becsület nem, de a hazafiság hiányzott, ezen elszakadásra csak azon esetben valának hajlandók, ha a kormány és nemzet miatt Görgeyt kellene feláldozniok. 1849. Jul.

Tett-e Görgey valaha titkos lépéseket az osztrákoknál a békealku iránt, bizonytalan. Erre mutat herczeg Wittgenstein miniszter egy irata jul. 21-kéről, melyben egyebek közt ez áll: „Görgey a magyar főסereggel azon szándékból maradt légyen Komáromnál, hogy Kossuthtal és a lengyelekkel közremunkálni kénytelen ne legyen, s a császári vezérekkel alkudozhassék, mihelyt Pest s a tiszai vonal elfoglalása által

1849. Jul. a visszavonulás meggátolva leend. Bécsben azt hiszik, hogy Görgey két hét múlva már alkudozni fog s magát megadandja."

Vajjon Görgey egyenes lépései adtak-e arra okot, hogy Bécsben felőle ekként gondolkodjanak; vagy csak a magyar táborban uralkodó hangulat keltett fel az ellenségnél ilyféle reményeket, az mind eddig titokban lappang. Annyi bizonyos, hogy a komáromi tábor tiszti karának kebelében jul. 3-ka óta az ellenséggel való békealku gyakran volt tárgya a beszélgetésnek s vitatkozásnak; és hogy e hangulat egyenesen Görgey fő hadi szállásáról, az ő környezetét képező tisztek köréből, s a középponti hadmunkálati irodából vette eredetét s terjedt át a tisztikar nagy részére. Az minden esetre igen feltünő, hogy Bécsben ily jól ismerték Görgey és környezetének hangulatát és szándékait.

Ily körülmények, ily hangulat lévén a felső táborban, múlhatatlanul szükséges vala, hogy ott vagy maga Kossuth, vagy legalább Mészáros fővezér jelent légyen meg személyesen. E helyett azonban jul. 6-kán a Görgeynél tartott haditanács után Kossuthnak ismét csak egy levele érkezett Klapka tábornokhoz, melyben tudósitá őt, hogy Wysocki Kőrös és Kecskemét felé vonul seregével, Perczel pedig Török-Szent-Miklóson és Szolnokon táboroz, onnan Nagy-Várad felé menendő, hogy az ott felkelt néptömegekkel egyesűlve, a Debreczenből netalán lejebb haladni szándékozó oroszokat megállítsa. A feldunai sereg lejövetele tehát, miután Paskevics még mindig Miskolczon vesztegel s előhada csak Egerig terjeszkedett, még könnyen megtörténhetik, ha, miként ő és Nagy-Sándor Pesten létök alkalmával igérték, a sereg a bal parton, 7-dikén utnak indul, minek eszközlésére Klapkát a haza szent nevében újonnan is felszólitja. Egyébiránt meghagyta Klapkának, hogy a hadi tanács ezentúl csak a hadműködésekre vonatkozó ügyekkel foglalkodjék s a kormány és országgyülés rendeleteinek birálgatásától távol tartsa magát. Tudtára adja végre, hogy kormánybiztosul a visszahivott,

Ludvigh helyett, Bónis Sámuelt küldi fel, kinek kötelessége leend a hadi tanács tárgyalásainál mindenkor részt venni, katonai intézkedésekbe magát ugyan nem avatni, hanem felügyelni, hogy a politikai és hadi munkálatok közt összehangzás legyen, a kormány által megállapított hadi tervek foganatba vétessenek. A kormánybiztos iránt ezekben a parancsnokoktól engedelmességet kiván. 1849. Jul.

Klapka tehát, a seregben Görgey után egyébiránt is a legidősb tábornok lévén, mind a kormánynak Pesten adott szavánál fogva, mind ezen újabb sürgetések következtében azon volt, hogy a sereg 7-dikén valóban meginduljon, s miután Görgey a haditanács után seblázban feküdt, a rendeleteket ez iránt Bayer ezredesnek ki is adta, hozzátévén, hogy azokat Görgeyvel, ha annak állapota megengedi, a végrehajtás előtt közleni, minden félreértés kikerülése végett el ne mulaszsza. Klapka a sereg levezetését sürgeti.

E rendelet következtében az 1-ső hadtest Nagy-Sándor tábornok alatt 7-dikén hajnalban a várból Bátorkeszire indult, utját onnan Vácznak folytatandó. A fondorkodó Bayer azonban a sereg levonúltát egyátaljában ellenezvén, hogy a különben is elég nagy zavart új bonyodalmak által nevelje, a rendeletet Görgeyvel egyelőre nem közölte, s csak később, midőn az 1-ső hadtest már kiindult volt, adta tudtára. Görgey ezt hírül vévén, Leiningen és Pöltenberg barátait nyomban magához hivatá s kijelenté nekik, hogy miután tekintélye ekként sértetik, a seregnek az ő tudtán kivül adatnak rendeletek, el van határozva a vezérletről lemondani. E nyilatkozata után a két hadtestvezér azonnal Klapkához sietett, s kijelenték neki, hogy ők készek ugyan a seregökkel bármi véres harczokat vívni; de egyszersmind el vannak határozva, a sereg feloszlását, mire, mint mondák, Görgey lemondása vezetne, becsületes békealkuval megelőzni. Kérték ennélfogva Klapkát, vonná vissza a kiadott rendeleteket, s ez által birná reá Görgeyt, hogy a vezérletet megtartsa; a sereggel pedig, miután Görgey újabb fogása annak meggátlására.

1849. Jul. Görgey sebe által gátoltatik, a hadi tanács végzése szerint kisértené meg az áttörést a jobb parton táborozó ellenségen.

Klapka e jelenetből meggyőződött, hogy e különben derék tábornokok s vitéz, de, mint nem is magyarok, hazafiúi érzettől át nem hatott katonák, s velök együtt számos tiszt készebbek a haza s nemzet ügyét feláldozni, mint Görgeytől elszakadni. És minthogy Görgey a balparton levonulni egyátaljában nem akart, nehogy a kormány újabb rendeleteinek értelmében a balparti levonúlás további sürgetése által a meghasonlást öregbítse, a két tábornok kivánságának engedett, föltéve, hogy a hadi tanács végzése szerint is, ha az áttörés a jobb parton nem sikerül, a levonúlás a bal parton haladéktalanul végrehajtassék. Nagy-Sándor hadteste tehát Bátorkesziről visszahivatott; a tiszti kar pedig Görgeyhez küldöttséget intézett, mely őt a vezérlet megtartására kérje. „A válasz — ugymond Klapka — melyet ő a küldöttségnek adott, a sereg kivánságának megfelelt ugyan, de a kormányra nézve nem igen volt hizelgő; sőt abban újabb tanúságát adta mind engesztelhetlen gyűlölségének, mind azon törekvésének, melylyel a kormány iránt a rokonszenv és tisztelet végső szikráját is kioltani ügyekezett a seregben.“ Egyenesen kijelenté, tudniillik, a küldöttségnek: ám gondolnák meg mit cselekszenek, midőn az ő vezérlete alatt akarnak maradni; mert vele tartani annyit tesz, mint ellenkezni a kormánynyal, — mely iránt aztán a legkiméletlenebb kifejezésekben tört ki.

Ezen viszályokat s fondorlatokat a Görgey pártjabeli tisztek között Klapka tábornok, kiméletből egykori társai iránt, kiket utóbb az általok imádott Görgey akasztófára vezetett, egyátaljában nagy tartózkodással és mérséklettel írja le emlékiratában. De mind e mellett is több kifejezéseiből kitűnik, hogy e sereg tiszteinek nagy része már annyira demoralizálva volt Görgey által, hogy miként ez előtt úgy előttök is nem a haza, nem a szabadság, hanem egyedül önzés, önfentartás volt a czél, melyre még törekedtek. S ha

ezekkel egyetértve Görgey ekkor még nem tett lépéseket az ellenséggel való alkudozásra, — mit Wittgenstein herczeg idézett levele után sem lehet teljes bizonyossággal állítani, — azt csak azért mulasztá el, mivel vagy alkalma nem volt, vagy az osztrákoktól nem remélt még kedvező választ, vagy tartván Kossuth tekintélyétől, ha netalán ő a seregben megjelenne, bevárni akarta az időt, midőn a feldunai sereg a kormánytól és többi seregeinktől egészen el fog vágatni. A tábornokok közől csak két határozottan hazafiúi jellemű férfi volt e hadseregben, Klapka és Nagy-Sándor József. Ezek azonban sem elegendő erélylyel, sem oly népszerűséggel nem birtak, hogy Görgey s a főbb tisztek többsége ellenében a haza ügye iránt hűséget, a kormány rendeletei iránt engedelmességet, ha kell, a hadi törvények egész szigorának alkalmazása által is, képesek voltak volna szerezni a seregben. Nagy-Sándor hadtestének és a komáromi őrségnek tisztikara, sőt a többi hadtestek alsóbb rangú tisztei is nagyobb részben, a legénység pedig kivétel nélkül, oly lelkesedéssel viseltettek a haza és szabadság iránt, hogy Kossuth, ha köztök megjelent volna, sőt tán egy elhatározott, bátor és népszerű tábornok is, az ügyek állását egy pár meleg hazafiúi szóval előadván, képes lesz vala Görgey pártján diadalmaskodni, s a viszályt még idején jó végre vezetni. De Kossuth nem jelent meg; az említett két tábornokban pedig ily elszánt erély nem létezett; Klapkát ezenkivűl baráti, bár az utolsó rendelkezés következtében kissé meghidegűlt viszonyok kötötték Görgeyhez. E tábornokok attól is tartottak, hogy ilyféle kisérlet, az ellenség előtt, a magyar hadtestek önálló szerkezete mellett, ha nem sikerűlne, s a hadtestek közt nyilt viszályra, tán épen a sereg feloszlására vezetne, az ügyet még inkább elrontaná, a hazát még nagyobb veszélybe döntené. A kormányzó és Mészáros fővezér, ha tán nem ismerték is a körülményeket és hangulatot egész veszélyességükben, arról legalább annyira mégis tudósítva voltak, hogy kötelességöknek tartsák a táborban való személyes megjelenésök által véget vetni a fondorlatok 1849. Jul.

1849. Jul. és viszályoknak. De, miként látók, az erély már Kossuthban is megernyedt; Mészáros pedig nem birt annyi önbizodalommal, hogy Görgey ellenében magának engedelmességet szerezni remélt volna. Ez volt igazi oka, hogy bár Kossuth sürgetéseire 7-dikén Komárom felé ismét utnak indult; de értesűlvén, hogy Nyergesújfalu táján ellenséges csapatok állanak, a híd pedig Esztergomnál, melyen a bal partra átmehetne, le van égetve, újra visszafordult s meg sem kisérté, utiát az ellenségtől ment bal parton folytatni. Klapka, erélyes fellépés helyett e körülmények közt lemondani szándékozott, mivel, ugymond, sem elég erőt nem érzett magában, a tisztikar mind roszabbúló hangulata mellett, a kormány és sereg közti összeköttetést tovább is fentartani, s a kormánynak a sereg levezetése iránt adott szavát beváltani; sem tanúja nem akart lenni a sereg elszakadásának a nemzet ügyétől. És csak az gátolta meg lemondásában, hogy Görgey, sebe miatt lóra még nem ülhetvén, őt bízta meg a sereg vezérletével a megkisértendő áttörésnél.

Kossuth s Mészáros fővezér azon mulasztásának, miszerint a táborban személyesen meg nem jelentek, némi mentségére szolgál, hogy Klapkának mind szóval adott igérete, mind irásbeli tudósitásai szerint Pesten egész 8-káig azon reményt táplálták, hogy a sereg, melynek első hadteste már valóban meg is indult, valahára mégis csak le fog vezettetni. És midőn híre érkezett is ez napon annak, hogy Nagy-Sándor Bátorkesziről Komáromba ismét visszarendeltetett, a fővezér még 9-kén sem tudta bizonyosan, hogy Görgey nem akar engedelmeskedni. „A haza nevében, melyet ön annyira szeretni mond — így ír Mészáros Görgeynek 9-kei levelében — szólítom fel önt, jelentse ki, vajjon akar-e engedelmeskedni a kormány rendeleteinek, és szándéka-e levezetni a hadsereget, hogy tudjuk, mihez kelljen magunkat tartanunk."

Ily nagy volt a bizonytalanság Pesten a feldunai sereg munkálatairól; ily nagy a gyöngeség és erélyhiány a kormányban és a fővezérben engedelmességre szorítani vagy büntetni

egy tábornok makacsságát, mely, ha más tervei nem voltak is, a haza e válságos perczeiben maga elég arra, hogy a történelem kimondja reá a honárulás bűnét. E gyöngeséget jól ismerte már Görgey, s bár a kormányzótól és fővezértől levél érkezett hozzá levél után, hogy a drága perczeket, melyeket a muszka főseregnek folytonos veszteglése enged, a seregek öszpontosítására felhasználni el ne mulaszsza: Komáromban mégis nap mult nap után tétlenségben, mintha csak azt várta volna Görgey a maga pártjával, hogy az ellenség őt a maga s a vár megadására szólítsa fel, mi jó alkalmul szolgálhatott volna az alkudozás megkezdésére. 1849. Jul.

Klapka, midőn Leiningen és Pöltenberg tábornokoktól megkéretve, Nagy-Sándor hadtestét Bátorkesziről visszarendelte, s Görgey felszólítására az áttörési kisérletnél a vezérletet elfogadta, sürgeté, hogy e kisérlet 9-kén hajtassék végre; egyszersmind pedig a hadtestek vezéreinek egyenként szavát vette, hogy ha az áttörés sikerűl, az illető seregrészszel azonnal útra indulnak s a többi seregekkel a Tiszánál egyesűlni törekednek. Szinte ezt kivánta Nagy-Sándor is, ki minden erejét ráfordítá, hogy a kormány rendeletei teljesíttessenek. De Görgeynek, hogy elszakadási tervét végrehajthassa, érdekében feküdt, a támadást mennél továbbra halasztani; s Bayer, Görgey bűneinek részese, ösztönzője, elég akadályokat s mentségeket talált, azt napról napra halasztani: majd lőszer nem volt elegendő készletben, majd ismét Görgey Armin és Horváth mozgó csapatait, melyek a bányavárosokból még meg nem érkeztek, kellett bevárni. Szóval, mind addig halasztatott a sereg levezetése, míg végre a muszka fő had Miskolcz körűli állásából, hol csaknem két hétig veszteglett, megindulván, az utat a bal parton is elzárta. És csak midőn jul. 10-kén a fővezértől tudósitás érkezett, hogy a megelőző napon az oroszok már Jászberényt is megszállották, — a Komárom körűli ellenség pedig, túlnyomó erejének tudatában, sem a vár feladására, sem alkudozásra — mint tán Bayer remélte, mind eddig semmi lépést nem tett, határozta el végre magát

1849. Jul. Görgey és Bayer, az osztrák sereget a következő napon megtámadni s az áttörést megkisérteni; mi végre még az nap estve kiadattak a rendeletek.

Mielőtt azonban ezeket s általában a jul. 11-kei eseményeket elbeszélnők, szükség egy pillanatot vetnünk az osztrák táborra s látnunk, miért nem intéztek jul. 2-ka után támadást elsánczolt táborunk ellen, hol, mint láttuk, annyi viszály uralkodott.

Fentebb mondók, hogy Haynau, midőn hadseregét junius utolsó tizedében a Duna jobb partján öszpontosítá, a 2-ik hadtest, Csorich vezérlete alatt a bal parton maradt. Nagyobb része a Csalóközben a Nagy-Medgyes és Aranyos közti vonalon álla, s ezen utóbbik helynél némi csatározásokat is folytatott az előre nyomott várőrség egy osztályával, mely aztán Komáromhoz közelebb, Újfalura huzódott vissza. E hadtest egy dandára folyton Szerednél maradt, s ott az elébb elrontott vági hídat is helyreállította. Ezen dandárnak utóbbi rendeltetéséül az lőn kitűzve, hogy Grabbe orosz hadosztályával Komáromot a Duna bal partján zárja el.

Grabbe már junius közepén megérkezett volt hadosztályával Árvában, hol, mint mondók, Sass tábornok osztályát váltotta fel. Grabbe, némi csatározásokon kivül, melyekbe Görgey Arminnak akkor még a felső Vágnál mozgó csapatával ereszkedett, sokáig tétlenül maradt Alsó-Kubinban, állítólag, hogy Galicziát fedezze. Haynau mióta hadseregét a Duna jobb partjára szállította, mindenkép le akarta őt vonni Komárom felé, s e végett fel is szólította őt Csorich által. De az orosz tábornok erre elébb Paskevics megegyezését vélte kikérendőnek, kitől aztán oly választ nyert, hogy csak anynyiban működjék közre az osztrákokkal, a mennyiben ezt feladata, nyugoti Galicziának fedezése, megengedi. Grabbe ennél fogva, egyelőre csak Szent-Keresztig nyomult előre, hol aztán ismét sokáig vesztegelt.

Komárom körül az osztrák fősereg, a jul. 2-kai ütközet után, Ács, Csém, Mócsa és Igmánd körül elébbi állomásaiban

maradt; egy-egy osztály azonban Tatára és Almásra tolatott előre, s ekként fél körben egészen elzárta Komáromot. Julius 4-kén híre futamodott az osztrák táborban, hogy a magyar sereg a Duna bal partján levonúlni szándékozik. Haynau ezt meg akarta várni, a jul. 2-kai tapasztalatból meggyőződvén, hogy az elsánczolt tábor erősen védetik, s nem látván tanácsosnak erejét a sánczok kétes kimenetelű ostromára pazarolni. Táborában különben is nagy mérvben dult a cholera; a kórházakban több mint 14,000, az oroszokból 2000 feküdt betegen. Azon hírnek vétele azonban, hogy Paskevics julius 6-kán megkezdi mozdulatát Budapest felé, őt is kiragadta várakozó helyzetéből. Nem akarván az oroszoknak engedni ama dicsőséget, hogy az osztrák hadak előtt szállják meg a fővárost, elhatározta magát, hogy seregének egy részét Budára küldje. E végre jul. 9-kén Ramberg altábornagy alatt a 3-dik hadtest nagyobb részét mozgásba tette részint az egyenes uton Bicske, részint a Vérteshegyeket megkerűlve, Moór és Székesfehérvár felé. 1849. Jul.

A Komárom körűl maradt sereg még 53 zászlóaljból, 50 lovas századból és 176 ágyuból állott. Számszerint tehát körül-belül akkora volt, mint a magyar sereg, melyet vezéreink az áttörés megkisértésére harczba vezettek. E körülmény tehát kedvező volt reánk nézve; s az ütközet fényes győzedelemmel végződhetett volna, ha az jobb terv szerint intéztetik, s Damjanics és Aulich még hadaink élén állnak vala.

A fővezérletet, mivel Görgey még seblázban feküdt, Klapka viselte; s ő jul. 11-re a következő rendeleteket bocsátá ki a hadseregben:

Aschermann ezredes, Klapkának a várparancsnokságban helyettese, nyolcz órakor reggel a 8-dik és 2-dik hadtest egy-egy osztályaival, amaz Janik, emez Rakovszky vezénylete alatt, megtámadja az ácsi erdőben lévő ellenséget s azt a Czonczó patakon túlűzi.

Ugyanakkor Pikety tábornok a 2-dik, 4-dik, 9-dik és 16-dik huszár ezredekkel elűzendi a Harkályon lévő ellensé-

1849. Jul. ges lovasságot, s aztán az ácsi erdő felé fordulva, az ott lévő ellenséget oldalba s hátba fogva, Aschermannak segedelmére lesz az ácsi erdő megvételében.

Pöltenberg tábornok fél órával később indulva az ácsi uton, Aschermann és Pikety közt nyomul előre a 7-dik hadtesttel, s amazt támogatja az ellenség kiűzésében az erdőből; s aztán Ácscsal szemközt a Czonczónál foglal állást.

Leiningen tábornok a 3-dik hadtesttel, szinte nyolcz órakor, az igmándi uton előre nyomulva, Csémet támadja meg; s ha Aschermann és Pöltenberg szerencsével működött, a Győr-bicskei utat foglalja el, ott kapcsolatba lépvén az 1-ső hadtesttel.

Ezen 1-ső hadtesttel Nagy-Sándor Mócsát veszi meg, s onnan egy osztályt Tata felé küldvén, maga a had zömével Tömördön áll meg, onnan a 3-dik hadtesttel működvén közre a bicskei út elfoglalására.

Gr. Eszterházy Pál ezredes a maga hadosztályával (8-dik hadtest) Ó-Szőnyről Almás felé intéz tüntetést.

Görgey Armin a maga hadosztályával Aschermann és Pöltenberg háta mögött tartalékul marad.

Ha az ellenség Ács és Igmánd közt megveretik, Pikety azt űzőbe veszi, de estvére visszatér a Czonczó patakhoz.

A várőrség az erődítésekben lesz felállitva. Az áttörés sükerére múlhatlan szükséges, hogy az ellenség Ácsnál és Igmándnál megveressék s Győr felé űzessék. Ha ez sikerül, a hadsereg elvonulandó részei mind Bicske felé huzódnak; a Komáromnál maradandók pedig Ács körül a Czonczóvonalt tartják szemmel, míg amazok előrehaladnak. A podgyász és lőszertartalék a megerősített táborban várakozik az indulásra. Süker hiányában a hadtestek a tábor sánczai mögé vonulnak.

Egy szakíró (Rüstow) itészete szerint e rendelkezéseknek az volt fő hibája, hogy hadseregünk az egész félkörben egyenlő számban volt felosztva, minél fogva sehol sem léphetett fel túlnyomó erővel; holott csak úgy sikerülhet az ellenség táborának áttörése, ha egy ponton, különösen Ács és

Igmánd közt, mintegy 35 ezer ember egyesíttetik, s míg ezen tetemes erő ellenállhatlan hatalommal szakasztja ketté az ellenség táborát, mind a két szárnyon csak tűntetések intéztetnek. De Klapka a Monostor, Harkály, Csém, Mócsa és Ó-Szőny közt elnyuló, mintegy három mértföldnyi hosszú vonalon, oda is, hol arra szükség nem volt, tetemes erőt rendelve, annyira elforgácsolta hadosztályait, hogy minden három lépésre körülbelül csak négy ember jutott; holott azokat az említett ponton annyira öszpontosíthatta volna, hogy minden három lépésen tizennyolcz ember intézze a lökést az ellenségre. „És így már a rendelkezés csirájában lehetetlenné tett minden sükert.“ 1849. Jul.

Ha már a támadás tervének ezen lényeges hibája eleve is kétessé tette a sükert: az egyes osztályok fonák vagy erélytelen működése azt teljesen meghiúsította. Az idő pedig egyébiránt igen kedvező volt a támadásra, mert reggel sürű köd, utóbb pedig eső borította a vidéket, mi mozdulatainkat sokáig elfedte az ellenség elől.

A harczot jobb szárnyunkon Aschermann és Pöltenberg kezdte meg az ácsi erdőben s körűlötte. Tőlök balra azonban Pikety, a helyett hogy a maga 32 század lovasságával rohamot intézne a Harkályon lévő ellenségre s aztán az ácsi erdő ellen hát mögül működnék, egy hosszú heves tüzelést kezdett, mely nagy kárt okozott ugyan az ellenségben s annak két dandárát hátrálásra kényszerítette; de mivel azokat újabb osztályok nem sokára megsegítették, Pikety feladata azon részének nem felelhetett meg, hogy az ácsi erdő megvételét elősegítse. S ez volt oka, hogy Pöltenberg minden erőködései sükeretlenek maradtak ezen erdő ellenében. Aschermann azonban Monostorról a Czonczó patakon átűzte az osztrákokat.

De tulajdonkép nem is itt, hanem Csémnél volt a harczvonal eldöntő pontja, itt kellvén áttörni az ellenség táborát. Épen e miatt, a legvitézebb hadtestünket, melyet még Damjanics szelleme és erélye lelkesített, a 3-dikat, rendelte ide s maga is innen ügyelt a harcz fejleményeire Klapka. E derék hadtest első rohanással megvette a helyet, melyet csak egy

1849. Jul. dandár védett. Majd azonban Hertzinger tábornok két újabb dandárt hoz a futamlók segedelmére, s mivel hadtestünk zöme időközben Harkály felé fordult, Csémet megint hatalmába ejté. Klapka e fordulatot észrevévén, a 3-dik hadtest majd egész tüzérségét e ponton egyesíté, s egy órai heves tüzelés után ostromra küldé zászlóaljait, melyek aztán a helyet szokott vitézségökkel meg visszavették. Ez három óra tájban történt; s így ekkor két ponton, itt Csémnél, és Monostornál határozottan előnybent folyt részünkről az ütközet. De ezentúl mind a két ponton hanyatlás állott be.

Schlick egész hadtestét összeszedvén, egyszerre támadja meg Aschermannt és Pöltenberget. A harcz itt most kezdődik csak javában. Háromszor hatolnak be Schlick dandárai az erdőbe, de makacs védelem után mindannyiszor visszaűzetnek. A negyedik roham azonban sikerűl nekik, és Aschermann és Pöltenberg kénytelenek az erdőt átengedni. Ekkor az ácsi út táján és Monostornál minden lövegeiket felállítják, hogy az ellenség előnyomulásának az erdőből gátot vessenek. De Schlick is megerősítteti tüzérségét, s a három új üteg mely a tartalékból segélyére érkezik, számra, erőre, túlnyomóvá teszi lövegeit, s öt óra tájban Aschermann és Pöltenberg kénytelenek az elsánczolt tábor felé visszavonulni.

Csém, mint mondók, még három óra előtt visszakerűlt birtokunkba. Klapka, mielőtt onnan előrenyomulna, megvárni akará, míg jobbján Pikety a lovassággal Harkálynál, balján Nagy-Sándor hadteste Mócsa ellen, vele egy vonalba lépnek. Erre mindazáltal hasztalan várt. Nagy-Sándor a mócsai uton csak az ó-szőnyi szőlőkig nyomult előre; s itt aztán léhán vesztegelt. Pikety pedig roham helyett, egyre csak ágyuit sütögeté a vele szemközt álló Benedekre, ki azonban hátrálni nem akart. Piketynek végre még lőszerkészlete is elfogyott.

Míg Klapka szárnyainak előnyomulására hasztalan várakozik, az ellenség nagy tömegeket indít meg Csém ellen. Balról az osztrákok két dandára, jobbról Paniutin orosz hadosztálya oly lökést intéz 3-dik hadtestünkre, hogy ez a helyet,

bár heves, de rövid harcz után elhagyni kénytelen. Leiningen megkuszált zászlóaljait összeszedvén, új rohamra viszi azokat; de Paniutin összes tüzérségével fogadja s veti őket vissza, mialatt a mieink az ellenség tüzétől nagy kárt szenvednek. Majd azonban Klapka is itt egyesíté a hadtestén kivül a tartalék egész tüzérségét. S most egy nagyszerű ágyuharcz fejlik ki, melyben a két részről mintegy 140—150 ágyu dörgése rengeté a földet. E közben veszi Klapka a hírt, hogy Aschermann és Pöltenberg, visszaveretvén, az elsánczolt táborba hátrálnak. S e mellett tapasztalván, hogy a 3-dik hadtesttel legalább is kétszer annyi ellenség áll szemben, meg kellett győződnie, hogy az áttörés, mi a nap feladata volt, már lehetetlen. Nehogy tehát a rémitő ágyuzás miatt már ugy is sokat szenvedett 3-dik hadtestet czéltalanul fogyaszsza, öt óra tájban az egész vonalon visszavonulót fúvatott. 1849. Jul.

Az ellenség űzőbe vette a Csém elől hátráló hadtestet; mielőtt azonban abban jelentékenyebb kárt tehetett volna, Nagy-Sándor is ide küldé lovasságát, melynek fedezete alatt aztán a 3-dik hadtest is szerencsésen visszajutott az elsánczolt táborba. Nagy-Sándor a maga gyalogságát már elébb bevezette a sánczok közé; lovassága azonban egészen a sánczokig hátán hozta a mieink űzésére kiküldött Bechtold lovas hadosztályát, míg nem ezt a sánczok ágyui végre megfordították.

A nap folytában Eszterházy Pál is előrenyomult Ó-Szőnyről a maga osztályával s egészen Almásig kergette az előtte álló osztrák dandárt. De estenden, a közönséges visszavonuláskor ő is visszatért Ó-Szőnyre.

Veszteségünket, holtak és sebesekben mintegy 1600-ra számiták vezéreink; az ellenség a magáét 800-nak adta ki.

Görgey, ki az ütközetet a sánczokról nézte, végre meggyőződött, hogy seregünk képtelen áttörni az ellenségen, minél fogva az utósó hadi tanácsban előadott tervével, hogy a harcztért a többi seregtől s a kormánytól elválva a dunántúli vidékre teszi át, fel kell hagynia. Az áttörési kisérlet sükeretlensége igen kellemetlen keresztvonást tőn számitásain,

1849. Jul. melyek egy elhatározó győzedelem reményére valának fektetve. Csak ennek folytán lehetett volna, miről tiszti kara e napokban annyit vitatkozott, alkudozásra lépni az ellenséggel. De most, megveretve, az első lépést nem teheté; az ellenségtől azt természetesen várni sem lehetett.

A dunántúli vidékre tehát nem juthatván, most már csak kettő közt maradt választása: vagy a Duna bal partján levezetni a sereget, vagy az összes erővel Komáromban maradni. A mult napok eseményei után azonban tanácsosnak tartá, hogy e fölött ne maga, hanem a tiszti kar határozzon; s e végett még az nap estve nagy hadi tanácsot hívott egybe.

Egyező volt valamennyiek véleménye, hogy Komáromban maradni annyi volna, mint a kétségkivül nem sokára minden oldalról bekeríttetendő várban eleség és lőszer hiánya miatt elébb utóbb egy kényszerű fegyverletételnek nézni elébe. A vár ugyan már ekkor is legalább fél évre el volt látva minden szükséglettel, de csak 25 ezer emberre. Végzéssé lett tehát, hogy a sereg más nap mindjárt megkezdje levonulását a Duna bal partján.

A vár és az elsánczolt tábor védelmére Klapka a 2-dik és 8-dik hadtesttel, melyek a nem rég érkezett újonczokkal 22 zászlóaljból, 14 huszárszázadból, 48 tábori s 350 várágyuból, számszerint 18 ezer emberből álltak, maradt hátra. Az 1-ső, 3-dik és 7-dik hadtesttel s Görgey Armin osztályával, melyek összesen 45 zászlóaljat, 47 huszárszázadot és 120 ágyut, számszerint 28—30 ezer embert tőnek, Görgey jul. 13-kán hajnalban Vácz felé indult.

Haynau erről még az nap értesűlt főhadi szállásán, s gyors futár által rögtön tudósítá az idő közben Hatvanig nyomult orosz fővezért is, hogy Görgeynek Váczbál állhassa el utját. Míg ez elválnék, nehogy Görgey, ha Váczról visszaűzetvén, Komáromba térne vissza, itt a 11-keihez hasonló áttörést nagyobb sikerrel kisérthessen meg, jul. 16-ig váróban maradt. Ramberg azonban a 3-dik hadtesttel már jul. 13-kán beült Budapestre, s a lánczhidat is járhatóvá tétette. A főhadsereg-

ből Haynau egyelőre csak a 4-dik hadtestet Wohlgemuth alatt toldta Buda felé. 1849. Jul.

Mi előtt azonban Haynau további levonulására s Görgey hadjáratának viszontagságaira kerűlne elbeszélésünk sora, látnunk kell, mik történtek a harcz egyéb térein, a Bács-Bánságban és Erdélyben, julius közepéig.

NEGYEDIK FEJEZET.

A bács-bánsági események julius közepéig.

1849. Máj. A bács-bánsági harczok elbeszélésének fonalát azon időtájt szakasztottuk meg, midőn Perczel, diadalmas hadjáratában, elébb a Bácskában Sz.-Tamást s a római sánczokat megvévén, majd Theodorovics tábornokot a Bánságban is több csatában megvervén, s Pancsovánál a Dunán keresztül Szerbországba űzvén, a rácz felkelést egyedül a Knicsanintól tartott, erős titeli fensíkra szorította; — és midőn Bem az Oláhországból a Puchner-féle hadakkal Orsovánál betört Malakovszki császári tábornokot május közepén Oláhországba vissza kergetvén, seregének egy részével Temesvárat elzáratta. Bem avval kecsegteté magát, hogy e várat rövid időn megveszi s avval a Bánságban teljesen befejezi a háborút; mert itt Temesváron kivül még csak az egy Aradvár volt ellenséges kézen, de az élelem megfogyta miatt oly állapotban, hogy annak feladását már naponként lehetett vala várni. Temesvárt azonban Bem erősebbnek találta, mint eleve hitte; s mivel semmiféle ostromszere nem volt, reményéről lemondva, megelégedett azzal, hogy az őrség kicsapásainak meggátlása végett, Pereczyt három ezer emberből álló dandárral hagyta hátra a vár elzárására. Ő maga a kormánynyal, kivált a Gör-

gey kezébe jutott hadügyminiszteriummal támadt kedvetlenségei miatt megint visszatért Erdélybe. 1849. Máj.

Pereczy azonban igen gyönge volt féken tartani az ő dandáránál kétszerte számosabb őrséget. Rukavina várparancsnok, mihelyt Bem távoztáról értesűlt, Leiningen tábornokot az őrség egy dandárával Pereczy elűzésére küldte ki. Pereczy érzékeny veszteséggel kényteleníttetett táborából hátrálni. Szerencséjére, már utban volt Vécsey tábornok az aradi ostromló seregnek ott feleslegessé lett mintegy 4000-nyi dandárával, ki aztán Pereczyt is magához kapcsolván, a várat ezentúl szorosabban körülfogta. József-külváros és Mehála helység közt az ostromműveken munkáltatni kezdett; a Gyárkülvárost pedig megszállván, a várbelieket az élelmökre szolgáló víztől elzárta, úgy hogy azok csak a várban ásott kutakból szerezhettek azontúl magoknak vizet.

Miként fentebb láttuk, Perczel s Görgey hadügyminiszter közt is heves surlódások s viszályok fejlettek ki, melyeknek következtében amaz a parancsnokságról le is mondott. A kormány azonban nem fogadta el lemondását, miben aztán Perczel is örömest megnyugodott s folytatta hadi munkálatait.

Perczel, jól látván, hogy az erős titeli fensík birtoka annyi mint a Bácska birtoka, egy ideig azon törte fejét, miként ejthetné azt hatalmába a Tisza bal-, vagy a Duna jobb partjáról; mert a római sánczok felől, honnan csak keskeny töltések vezettek a mocsároktól környezett fensíkra, mint láttuk, sikeretlenül kisértette meg annak ostromát. Hogy azonban a Duna felől hozzá férhessen, mindenek előtt azon császári és szerb hadakat kellett elűznie, melyek Péterváradot a Duna jobb partján elzárva tartották. Bem távozta után tehát a Bánságból Újvidékre s Péterváradra ment hadaival. Egy dandárt mindazáltal Perlaszvárosnál Titellel szemközt hagyott oly czélból, hogy az ő, másfelől intézendő támadása alatt a Tiszán keresztül ügyekezzék bejutni a fensíkra.

E feladat megoldására azonban már nem volt többé ideje. Említők, hogy midőn a császári hadak Budapestről ki-

1849. Máj. vonúltak, az új fővezér, Welden altábornagy, Jellasicsot a maga 15 ezernyi hadtestével az alvidékre küldötte le, hogy ott a Péterváradot elzárló Mayerhofferrel, s a Theodorovicsnak Szerviából visszatért s Karlovicz alatt táborozó hadaival közreműködve, a háborúnak elalvóban lévő szövétnekét e déli harcztéren újabb lángra gyujtsa.

Jellasics levonulása az Aldunához.

Jellasics Budáról levonúlván, Horváth császári ezredes két ezernyi mozgó hadát is magához vonta; május 1-jén Tolnánál, 3-kán Szegszárdnál, 6-kán Mohácsnál volt táborával, melyet ott aztán több napig pihentetett, míg Ottinger is viszszatérne Pécsről, hová őt egy csapattal e hazafias érzelmű város megfenyítésére s a „rendnek" helyreállítására még Tolnáról küldötte volt ki. Maga a bán e közben Zágrábba utazott, s onnan 10-kén ment át Eszékre, az e napon szinte oda érkezett seregéhez. Itt érték őt egyfelől a Péterváradot elzárló Mayerhoffer tábornok, másfelől a Titelbe vonult Knicsanin sürgető felszólitásai, hozna nekik mennél elébb segedelmet, mely nélkül Perczel és Bem egyesűlt ereje előtt képtelenek lennének magokat hosszabban tartani. Jellasics tehát felhagyván szándokával, mely szerint eleinte Dályáról akart vala a Dunán keresztül Bácskába törni, a Duna mentében Vukovár és Újlakon keresztül folytatta menetét, s máj. 23-kán érkezett Kameniczbe, hol Mamula tábornok egy dandárral zárolá el Péterváradot.

A várbeliek itt némi sánczokat készitének Mamula szinte megerősitett tábora ellenében, honnan lövegeikkel ebben nem csekély kárt okoznak vala. Jellasics tehát mindenek előtt e sánczok ellen intézett ostromot. Az őrséget sikerűlt ugyan onnan kiűznie, s az ágyukat is elfoglalta; de a vár lövegeinek hordkörébe eső sánczokat nem volt képes megtartani.

Perczel támadásai a titeli fensík ellen.

Perczel ez alatt, mihelyt értesűlt, hogy Jellasics Eszékről Pétervárad felé tart, látván hogy idejéből a Szerémségben lévő császári hadak ellen tervezett munkálatok végrehajtására kifogyott, Titel ellen a római sánczok felől akart intézni. Jel-

lasics megérkezte előtt még egy kisérletet. A támadás napját máj. 22-kére tűzte ki; és miután a Perlasznál hagyott dandárhoz rendeletet küldött, hogy ez napon az is áttörni ügyekezzék a Tiszán, maga két hadoszlopban Vilovó és Moszszorin felől intézte a támadást oly módon, hogy emitt a gyöngébb osztály csak az ellenség erejének megosztása végett működjék, a fő erő azonban Vilovó mellett fejtessék ki. 1849. Máj.

Knicsaninnak még mindig tetemes, számra nézve Perczelénél nem csekélyebb ereje volt a titeli fensíkon; a két Sajkás, a péterváradi és pancsovai egy-egy végvidéki zászlóaljakon kivül mintegy két-három ezer szervián, összesen 6000 ember és 30 ágyu állott rendelkezésére. Vilovóra, mely ellen a támadás főereje intéztetett, egy mocsároktól környezett hosszú s könnyen védelmezhető töltésen lehet csak keresztül jutni. De a helyzet ezen erős volta mellett is csak nagy bajjal s erőfeszítéssel és tömérdek veszteségével lőn képes Knicsanin több órai harcz után feltartóztatni a töltésen benyomulni törekvő zászlóaljainkat. A harcz végével pedig, miután Perczel Kovil-Sz.-Ivánra vonult vissza, sürgetőleg szólitá fel némi segélynyujtás végett Horváth ezredest, Jellasics előhadának parancsnokát, ki a megelőző napon érkezett Szalánkeménre. Horváth mindjárt más nap két zászlóaljat, ugyanannyi lovasszázadot és három röppentyűtelepet tétetett át a Dunán Titelbe.

Perczel máj. 24-kén újabb támadást intézett a fensík ellen. Három órakor reggel már a vilovói töltés körül álltak zászlóaljai. De a megerősödött Knicsanin készen várta őt, s minden rohamait meghiúsította. A röppentyű telepek nem kevés kárt tettek zászlóaljainkban. Perczel e körülményből hamar meggyőződött, hogy az ellenségnek már kellett segélyt kapnia Jellasicstól, s erőködését most még kevesbbé látván czélra vezetőnek, mintegy három órai harcz után visszavonúlót fuvatott. Ezen napon a Perlaszvároson lévő magyar dandár is nagy erőfeszitést fejtett ki, hogy áttörését a Tiszán

1849. Jun. kierőszakolja. De mivel az átkelésre kevés komppal s hajóval rendelkezhetett, erőködése ennek is meghiúsíttatott.

Ez volt Perczel utolsó kisérlete Titel ellen, mert a következő napokban Jellasics Szalánkeménnél egész seregével átkelt a Sajkás-kerületbe, minél fogva ott, miután serege már elébb két új zászlóaljjal szaporodott, mintegy 25 ezer fegyveres létezett a titeli fensíkon. Most már Perczel nemcsak hogy nem gondolhatott többé annak megtámadására; hanem közeledni látá azon időt is, melyben magának végkép el kellend vonúlnia e vidékről, nehogy az ellenségnek mintegy háromszorta nagyobb ereje által Péterváradba szoríttassék. Mielőtt azonban elvonúlna, még egy csapást akart mérni nem ugyan Titelre, hanem a Duna jobb partján lévő császári zárlatseregre, mely Mamula és Halavanya dandáraiból állott. Mialatt tehát Jellasics a Dunán, hézagos hidkészületein nagy bajjal kelt át a Sajkás-kerületbe, ő a maga hadait Újvidéken öszpontosítván, junius 4-kén virradóra, Péterváradon keresztül 8 zászlóaljjal s négy üteggel támadta meg a zárhadat. A támadás a császáriak megerősített táborának egy előretolt váracsa ellen intéztetett, mely egy makacs harcz után meg is vétetett. Midőn azonban Perczel innen a táborba beljebb nyomulni ügyekezett, a császáriak mindkét dandára által oldalba és hátmögül támadtatott meg, úgy hogy elébb menetét megállítani, majd, nehogy a vártól végkép elvágassék, visszavonúlni kényszeríttetett, s csak a támogatására megszólalt várfoki ágyuknak köszönheté, hogy az ellenség hamar felhagyott üldözésével. Vesztesége mindazáltal így is tetemes, holtak és sebesekben mintegy negyedfél százra emelkedett. Az ellenség 258-ra számította a magáét.

E támadást egy más nemű ügy előzte meg Péterváradon. Perczel mióta e várat a Duna balpartján a zárlat alól fölmentette, s abba bement volt, ugy tekinté azt mint sajátját. A kormánynak olyféléket irogatott szeszélyességében, hogy ő e várat kizárólag a maga rendelkezése alatt állónak kivánja tekintetni, s e végett annak parancsnokává is saját

testvérét, Miklóst, nevezte ki. A kormány még elébb Kiss Pál 1849. Jun. tábornokot nevezte volt ki parancsnoknak, ki azonban a vár felmentése után a zárlat alól hasztalan ügyekezett elfoglalni kitűzött állását: Perczel őt kevés gyöngédséggel utasította el. A kormány, mely csak az imént marasztalá hadi parancsnokságában a lemondani akarót, kimélettel akart elbánni a szeszélyeiben bár néha túlcsapongó, de különben hűséges, buzgó hazafival. E végett tehát fiatalkori barátját, Vukovics igazságügyi minisztert, küldé le Péterváradra a viszály jó szerével való elintézésére. Vukovics elébb Becskerekre, innen junius 3-kán Kiss Pállal együtt Péterváradra ment, hol Perczel épen szándéklott kitörése előkészületeivel foglalkodék. Perczel megértvén Vukovicstól kiküldetése czélját, eleinte valóban ellenszegűlt Kiss Pál beiktatásának a várparancsnokságba; makacsságában egy felette zajos jelenetet idézett elő, s jogot követelt arra, hogy ő adjon öcscsében a várnak parancsnokot. Majd azonban Vukovics komoly és nyugalmas, nem kevesbbé baráti, mint hivatalos előterjesztéseire magába szállva engedett, sőt maga kivánta a minisztertől, hogy hivatalos iratban hagyja meg neki a vár átadását. A viszály ekként békésen végződött; Kiss Pál azonnal átvette a vár parancsnokságát.

Midőn Perczel a Duna jobb partján lévő császári zárhadak ellen intézett kitöréséből visszatért, a Sajkás-kerületbe kiküldött kémek azon tudósitást hozták Péterváradra, hogy Jellasics valamennyi hadait a nagy római sánczok felé tette mozgásba. Ezen értesülés ama szerencsétlen, vagy helyesebben, elbizakodott gondolatot ébreszté Perczelben, hogy a maga kilencz ezernyi hadával Jellasics 25,000-nyi hadseregét a római sánczoktól a Sajkás-kerület belsejébe űzze. E végett junius 6-kán éjfél tájban Újvidékről kiindulván, hadait a római sánczok hosszában helyezé el oly módon, hogy a seregénél lévő, mintegy 3—4 ezerre menő nemzetőrség s felkelt nép Csurogról a Tisza mentében intézzen támadást, míg maga öszpontosított rendes hadával Kátynál rohanja meg az ellen-

1849. Jun. séget. Egész lovasságát s gyalogsága fő erejét is a Káty-sz.-iványi uttól éjszakra eső erdőnek vezette, mig magán az úton, jobb szárnya gyanánt, csak egy gyönge osztályt irányza Káty ellen.

Perczel közép hadával szemben Ottinger tábornok álla a maga lovassági hadosztályával, mely a Wallmoden, Hardegg és Szász-vértesek és császár-dragonyosok egy-egy ezredéből volt képezve. Ottinger az erdő mögött készen várta a támadást; eleinte azonban, midőn Perczel a római sánczokon átkelt, hogy őt beljebb csalja, semmi ellentállást nem vetett ellenébe. Perczel az erdőt, melyben csak némi gyalogság létezett, reggeli négy óra tájban megközelítvén, az ellen igen heves ágyutüzet nyittatott meg. Azt vélvén ugyanis, hogy az ellenséges had zöme az erdőben van felállítva, az ágyuzás álczája alatt erejének javával az erdőt balra megkerülni, s az ellenségnek oldalába s hátába esni szándékozott. Ottinger azonban e cselfogást egy ügyesebb csellel hiúsította meg, mely veszedelmére vált hadainknak. Ő mind addig csekély ellentállással hagyá beljebb nyomulni Perczelt, míg ez az erdő közepének magasságát meghaladta. Ekkor azonban az erdő mögül kikanyarodva, a csak néhány száz lépésnyire haladó Perczel jobb szárnyára rohan. A meglepett magyar lovasság és tüzérség, látván az ellenséges lovasság e nagy tömegeit, nem is gondol többé ellentállásra, s minden harcz nélkül megfutamodik. Ezek ugyan jobbára megmenekűltek; de annál nagyobb veszély érte a magára hagyott s ennél fogva szinte futásnak eredt gyalogságot. Az utánok robogó császáriak rémitő mészárlást vittek végbe a futamlók közt. Mire a római sánczokat elérték, mintegy 800 halott és sebesűlt hullott el közőlök; ezerötszázan pedig a sánczoktól elnyomatván, foglyokká tétettek. A megvert sereg legalább 2300 honvéddel megfogyva, erkölcsileg pedig teljesen lehangolva, nagy rendetlenségben érkezett vissza Újvidékre.

És most még azon veszély is fenyegette Perczelt, hogy a Sajkás-kerületből kitörő ellenség által egész hadával elzá-

ratik Újvidéken. Ő tehát mihelyt megkúszált seregét némileg rendbe szedte, más nap hajnalban mindjárt utra kelt Petrovácz felé. Szerencséjére, a bán most is szokott lassuságával intézte mozdulatait s az napon, 8-kán, csak Járekig és Temerinig haladt seregével; 9-kén pedig, midőn Perczel már a Ferencz-csatorna éjszaki partján helyezte el hadait, a bán, mielőtt utána eredne, az újvidéki sánczokat megvenni s a Péterváradra vezető hídat elrontani s ez által a várat minden közlekedéstől elzárni szándékozott. 1849. Jun.

Újvidék ostroma.

A péterváradi őrsereg, mely öt zászlóaljból, néhány lovas századból, a tüzérekkel s a mérnöki karral együtt mintegy 8000 főből állott, Perczel balszerencséje s elvonulása után Újvidékről, bizonyosnak tarthatá a megtámadtatást. Kiss Pál várparancsnok tehát, a mennyire a vár biztossága a Duna jobb partján lévő zárlatseregtől engedé, az Újvidéket körülfogó erőditéseket is megrakta hadakkal. Ezen erőditések nagy terjedelme, s az őrzésökre fordítható hadak csekély száma azonban lehetetlenné tette az erélyes védelmet. Miért is, midőn a bán hadai jun. 11-ke éjjelén, a Kiszács és Piros helységek felé néző erődöket nagy csendben, minden lövés nélkül megmászták s megvették, az őrség a többi erődökből is a hídfő erődébe vonult vissza, száznyolczvanat kivéve, kik fogságba estek. De a hídfőből oly kemény tüzelést folytattak az előrenyomuló császáriakra, hogy azok a házak mögött kényteleníttettek menedéket keresni, s egyátaljában nem közeledhetének a hídfőhöz. Jellasics ezen egész munkálattal csak azt czélozván, hogy a városból a várba vezető hídat elrontsa, s az őrséget ekként minden közlekedéstől s élelemszerzéstől elvágván, idő folytával a vár feladására kényszerítse, látván hogy igen nagy áldozat nélkül nem képes megvenni a hídfőt: ágyutűzzel kisérté meg a híd elrontását. De evvel sem boldogult. A tűz, mely a hídfő környékén néhány házban kigyuladt, egy erős déli szél által szítogatva mind tovább harapódzék a városban, s abból nemcsak a támadókat, hanem a polgárokat is kiszorította. A rácz lakosság a táborba, a magyar és német a

1849. Jun. hidfőn keresztül a várba menekült. A nem rég virágzó város, nagyobb részben leégvén, elpusztulván, Komárom sorsára jutott.

Jellasics, mivel az elpusztult vidék seregének élelmet nem nyujthatott, egy dandárt hagyván Újvidéken, jun. 15-kén a Ferenczcsatornáig nyomult előre, s a Verbász-földvári vonalon helyezte el összesen mintegy 24 ezernyi seregét, ott várandó be, míg Haynau, ki ép e napokban kezdte meg hadjáratát, a Feldunától leebb vonúl.

A magyar hadseregnél az egész délszaki vidékre nézve e napokban Vetter altábornagy vette át a vezérletet. Perczel az alárendeltséget nem tűrvén, a seregtől a Czegléd táján képezett tartalék sereg parancsnokságának átvételére távozott, Tóth Ágostonnak adván át a 4-dik hadtest vezényletét. Az új fővezér a Tisza két partján Ó- és Török-Becsénél öszpontosította az egész déli hadsereget, melyet elébb Perczel a csatorna hosszában Bezdántól Földvárig, Pancsovától Orsováig szétforgácsolt. Tóth Ágoston hadteste, mely, miután a Bemtől hátrahagyott Pereczy-dandár is hozzácsatlakozott, mintegy 12 ezerre nőtt, Ó-Becsénél foglalt állomást, egy dandárát Földvárral szemközt a csatornáig, egy másikat Verbászig tolván előre; egy csapat azonban Bajánál a Duna mellett hagyatott; Mihálovics dandára végre Bajmoknál őrködék. Kohlman ezredes hadosztálya a Bánságban, számszerint mintegy 5000, az Aldunától szinte összevonatván, Török-Becsénél szálla táborba.

Így álltak egymással szemben az ellenséges hadak egészen junius 24-kéig. Vetter, mielőtt támadó működését megkezdené, végét akarta várni az aradvári őrséggel a hónap eleje óta a vár átadása iránt folyamatban lévő alkudozásnak, hogy az ott lévő zárlathadakat is seregéhez kapcsolhassa.

Az ó-becsei harcz.

Mielőtt azonban ez megtörténhetett volna, Jellasics, kit a magyar hadaknak ily nagy közelsége nyugtalanìta, arra határozta magát, hogy a Tisza jobb partján lévő magyar hadakat a bal partra kergesse s az ó-becsei hidat lerontván, a Bácska és Bánság közt e vidéken minden összeköttetést meg-

szakaszszon. A támadást e végett jun. 24-kén egyszerre intézte Földvár és Ó-Becse ellen. 1849. Jun.

Czintula alezredes, a Földvárnál lévő dandárunk parancsnoka, észrevevén, hogy ugyanakkor, midőn ő megtámadtatott, erős hadoszlopok mozognak Becse felé, nehogy a sereg többi részeitől elmetszessék, folyton harczolva, hátrált vissza Becsére. Midőn ő itt megérkezett, az ó-becsei sánczok ellen már heves tüzelést kezdett volt az ellenség. Hadaink ezt két óránál tovább kiállani nem birván, a városba s rövid harcz után onnan a Tisza balpartjára vonúltak, a híd egy részét is felszedvén magok után. Jellasicsnak csak ez volt czélja; s miután a hidat végkép elrontatta, elébbi állására tért vissza a Ferencz-csatorna mögé. Tóth Ágoston viszont Becséről Zsombolyára huzódott hadtestével; Mihálovics dandárát pedig az ellenség mozdulatainak szemmel tartása végett, Bajmokról, a Tiszához közelebb, Csantavérre rendelte. A 4-dik hadtest vezérletét azonban pár nap múlva Guyon tábornok vette át.

Mi alatt a 4-dik hadtest Zsombolyán veszteglett, valahára Aradvár is birtokunkba jutott. Vécsei tábornok, ki mind Arad, mind Temesvár zárlatát vezérlé, mihelyt Budavár megvételének hirét vette, szónokot külde be Aradvárba, ki Bergernek győzedelmeinket valamennyi harcztéren s a császári hadaknak az osztrák határokra történt visszavonultát tudtára advávn, őt a vár feltétlen feladására szólítsa fel. A várban már felette megfogytak az élelmi szerek, minek következtében az őrségben ragályos nyavalya is kezdett dúlni. De Berger mind e mellett sem akart megegyezni a vár feltétlen megadásában. Aradvár megvétele.

Vécsey, a kormánytól ez iránt utasítást vévén, jun. 3-kán ismétlé Bergernél a felhivást, de már nem feltétlen feladásra, hanem a szokott katonai tisztelettel, fegyverben való kivonulásra. Berger most nem vetette vissza az ajánlatot; mielőtt azonban részletesb alkudozásba ereszkednék, kivánta, engedtetnék meg az őrség néhány tisztének, hogy Temesvárra, mások pedig a császári feldunai sereghez menjenek s önszem-

1849. Jun. léletökből győződjenek meg a vett tudósítások valóságáról. Vécsey ebben megegyezett s ideiglen fegyverszünet köttetett. A kiküldött tisztek junius 20-ka felé tértek vissza, s a Vécseytől már elébb tudtokra adott körülményeket igazolták. Az alkudozás tehát most tüzetesen megkezdetett, s 27-kén befejeztetvén, az őrség teljes hadi tisztelettel vonúlt ki a várból. A capitulatió egy pontja szerint Berger arra kötelezte magát s az őrséget, hogy hat hónapig nem fog küzdeni a magyarok ellen; neki viszont egyebek közt kiköttetett, hogy legénysége Stájerországba fog kisértetni.

A vár birtokával 66 külön nagyságú ágyu, 2000 mázsa lőpor s 1500 fegyver jutott kezeinkbe. A vár parancsnokságát a lábtörése miatt egyéb szolgálatra még mindig képtelen Damjanics tábornok vette át.

Temesvár ostroma.

Vécsei a zárhad egy részét, mint említettük, mindjárt junius elején, midőn az átadási alku megkezdetett, Temesvárra szállította át, minek következtében ott mintegy 8—9 ezerre szaporodott a zársereg. Ezentúl Temesvárat is keményebben kezdé ostromoltatni. Jun. 11-kén új három ostromüteg készült el egy-egy Mehála, a Gyár- és József-külvárosokban, melyek azonnal hevesen kezdék bombázni a várat. Jun. 16-kán, midőn az aradvári tisztek a táborba érkezének, Vécsei az ágyuzást, mely eddig szakadatlanul folyt, megszüntetvén, feladásra szólitá fel Rukavina parancsnokot, ki azonban az ostromsereggel számra majdnem egyenlő őrségében, s a minden szükségletekkel bőségesen ellátott vár erősségében bizván, a felhivást visszautasította. A reá következő éjen Vécsey az ellenségnek a vár déli részén fekvő elsánczolt táborára intézett rohamot, mely azonban visszaveretett. Vécsey ezentúl csak a közeledési árkokon munkáltatott, mind addig, míg Arad átvételével ostromhadának számát mintegy 11 ezerre, ostrom-lövegeiét pedig 55-re emelhette. És mihelyt ezek elhelyezve lettek, jul. 4-kén újra megkezdé a várat lövetni. Rukavina élénken viszonozta a tüzet; a reákövetkezett éjen a József-külvárosra kitörést intéztetett. Ez, mintegy

150 embere veszteségével visszaveretett ugyan; a harcz alatt mindazáltal sikerült neki ostromlövegeinkből tizennyolczat, néhány nap múlva pedig, egy újabb kitörésnél, ismét hetet beszegeztetnie. 1849. Jul.

A kormány ekkor, mint alább elmondók leszünk, a fővárosból már kivonúlt, s mind a maga székhelyét, mind öszpontosításban lévő hadaink harczterét a déli vidékre készült áttenni. Vécseyhez ennél fogva mind sürgetőbb rendeletek küldettek, fejtene ki minden emberileg lehető erőt a várnak mennél elébbi megvételére, hogy az kezünkre jutván, Araddal együtt hadmunkálataink alapjává tétethessék. Vécsey tehát újabban is két ostromüteget hozatott át Aradról, s miután a beszegezetteket is kijavíttatta, julius 13-ka óta 68 lövegből folytatá, a hónap 4-kétől kezdve szakadatlan ágyuzást. 14-kén legiszonyatosabban folyt a tüzelés, a reákövetkezett éjen pedig, az ágyuk folytonos dörgése közt, az elsánczolt táborra is roham intéztetett. Ennek azonban csak az volt czélja, hogy a harcz alatt a második párhuzamos árkot is elkészíthessék s abba ostromlövegeket vihessenek. Mihelyt ez végrehajtatott, zászlóaljaink is visszavonattak az elsánczolt tábortól; s megint az ágyuk kezdék meg borzasztó zenéjöket. Ez három napig szünet nélkül folyt, 18-ka éjjelén azonban szünet álla be: ostromcsapataink rohamot intéztek a vár födött utja ellen, mely azonban pár órai erőködés után visszaveretett.

De térjünk vissza a Bácskába, hol e közben jelentékeny események történtek. Guyon tábornok, mihelyt a 4-dik hadtest vezényletét Zsombolyán átvette, a fővezér, Vetter altábornagy parancsa szerint, a becsei hidat helyreállítván, junius utólsó napjaiban a Tisza jobb partjára ment át, s a következő napokban Topolyán szálla táborba, egy dandárt Kohlman ezredes alatt Bajáig tolván előre oly utasítással, hogy a Dunán hidat készíttessen s Kmety hadosztályával kapcsolatba lépjen.

Tudjuk már, hogy Kmety, miután az ihászi csata következtében a Győrt tartó Pöltenbergtől jun. 27-kén elvágatott,

1849. Jul. s a következő napon hasztalan kisérté meg összeköttetését Komárommal helyreállítani, Veszprémen keresztűl Pakshoz ment le, s a kormány rendelete szerint Pestről leusztatott hajóhidon kelt át a Dunán, Kmety Kalocsán és Hajóson keresztűl a Ferencz-csatorna felé huzódott le, s jul. 12-kén Nemes-Militicsről összeköttetésbe lépett a Topolyán táborozó 4-dik hadtesttel.

Vetter csak Kmety megérkeztét várta, hogy megkezdje támadó munkálatát Jellasics ellen. E munkálat terve következő volt: Guyon jul. 14-kén tűntetést intéz a bánnak Verbász-földvári vonala ellen, mi közben Kmety a csatornán Szivácznál átkelvén, Veprováczon foglal állomást. Julius 15-kén aztán Guyon egész seregével támadja meg homlokban, Kmety pedig oldalban a bán seregét. A Titellel szemben Perlasznál lévő dandárunk is rendeletet vőn, hogy e napokban kitelhetőleg nyugtalanítsa ágyutüzével a titelieket.

Jellasics már 12-kén hírt vett a magyarok mozdulatairól Horváth dandárnokától, ki ez napon Kmety által megtámadtatván, Zomborról Kulára kénytelceníttetett visszavonúlni. Más napon meg azon jelentést vette, hogy Guyon Topolyáról 7—8 ezer emberrel Hegyesig nyomult előre, míg szárnyai jobbról Sziváez, balról Földvár felé terjeszkednek. Ő tehát mindjárt 13-ka éjjelén átkelt hadának zömével a csatornán Verbásznál, s mivel még az átkelés alatt jelentést vőn, hogy háta mögött, Sztapár és Veprovácz közt is mozog egy magyar had s ama helységet fel is gyujtotta, Veprovácz felé is egy dandárt külde ki. Szándéka az lévén, hogy a Hegyesnél lévő magyar sereget meglepje, hadai egész éjen át menetben voltak, s már virradat előtt megérkeztek Hegyes elébe, hol a magyar tábor a legnagyobb csendben lévén, még álomba merűltnek látszék a közeledő császáriaknak.

A hegyesi ütközet. E csend azonban szándékos volt; a magyar sereg e napon különben is támadni szándékozván, és e felett még az ellenség mozdulatairól is jól értesülve lévén, készen várta őt

a magas és meredek partú Barra patak mögött, mely a Te- 1849. Jul.
lecskai dombok egy ágát ketté hasítva, Hegyesről Szeghegy és Feketehegyen keresztül foly s a sz.-tamási mocsárokat táplálja. E jó fekvésben, Hegyes és Feketehegy közt nyult el a magyar sereg oly módon, hogy bal szárnyunk Feketehegynél majdnem hátába esett a patakkal éles szöget képező országuton Hegyes felé nyomuló császári seregnek. És mihelyt vezéreink észrevették, hogy ez Hegyest megközelítette, a tábor hosszában meggyujtott máglyák által azonnal jelt adtak a támadásra. Legerősebb volt ez balszárnyunkon, honnan gyalogságunk s lovasságunk rögtön az ellenség oldalába s hátába esvén, magát a löveg-tartalékot és lőszerkészletet is oly nagy veszélylyel fenyegette, hogy azt a fedezésére hátrahagyott dandár csak az által lőn képes megmenteni, hogy vele együtt rendetlen futásban vonúlt vissza Verbászra.

A bán, ki Verbászról kiindulva, reményteljes büszkeséggel számítgatá környezete előtt a biztosnak tartott eredményt, melyet a magyar sereg meglepéséből nyerend, bámúlva vette észre, hogy önmaga lőn a meglepetett. Mihelyt tehát jobb szárnyának megfutamlását hírül vette, a balszárnyon lévő Ottingert is Szeghegy felé a jobbszárny támogatására küldötte; s maga is oda sietett két üteg 12 fontossal. Ekkor azonban meg Guyon tört ki Hegyesről az ellenség meggyöngült balszárnyára s azt Verbász felé űzte. A bán végre meggyőződött, hogy lehetetlen az elveszett ütközetet helyreállítani, s egész seregének jelt adott a visszavonulásra. Ez futásszerű gyorsasággal, nagy rendetlenségben ment végbe. Verbászt még a délelőtti órákban elérte, egészen a csatornáig űzetve huszárainktól, kik a hátvédét képző Castiglione vértes dandárába gyakran bevágtak.

A bán szerencséjére, Kmetynek jul. 14-kére az volt rendelete a fővezértől, hogy e napon Veprováczig nyomuljon, s a támadást onnan csak 15-kén intézze. Ő tehát, miután az e

1849. Jul. tájra kiküldött császári dandárt visszaűzte, Veprováczná1 azon oknál fogva is szükségesnek látá a megállapodást, mivel hada másfelé indított osztályainak csak estve kell vala hozzá csatlakozniok. A bán azonban, ki ezt természetesen nem tudhatá, Veprovácz felől is minden órán félhetvén a támadástól, csak annyi időt töltött Verbászon, mennyi azon intézkedések megtételére kivántatott, melyek által visszavonulásának folytatását biztosíthatá; s nyomban Kis-Kérre indította seregeit. De még ott is csak két órai pihenést s étkezést engedett azoknak s egész éjen át folytatta utját a Sajkáskerületbe, hova 15-kén még sötét reggel érkezett meg.

De szükséges is volt e gyorsaság, mert Guyon a csatorna mellett a hátrahagyott utóhadát haladék nélkül megtámadta, s elébb a sánczok közé, onnan pedig Kis-Kér felé űzte, melynek táján elfáradt vitézeink felhagytak az üldözéssel.

Ugyanazon időben, midőn Guyon Verbásznál az ellenség hátvédét Kis-Kér felé űzőbe fogta, a Földvár felé kiküldött csapataink is megtámadták az ott lévő császári dandárt. Ez épen akkor vévén a rendeletet, hogy Mosszorinba a titeli fensíkra vonúljon vissza, rövid harcz után megkezdte hátrálását, miben a mi gyöngébb csapatunktól nem is háborgattatott. A bán e napon át 700 és néhány emberét vesztette el holtak és sebesekben. Nagyobb volt még erkölcsi vesztesége: különben is kedvetlen hadaiban oly nagy lőn a lehangoltság, hogy azokkal még az erős de egyébiránt élelmet sem adható titeli fensíkon sem vélte maradását tanácsosnak, s legtöbbet szenvedett osztályait Kovilból még 15-kén, a többieket pedig a következő három napon átszállította Karlóczára, csak egy pár dandárt hagyván Knicsanin megerősítésére a fensíkon. A szép győzedelem részünkről 80 halott és 145 sebesült vitézünkbe került.

E téren ezentúl semmi jelentékenyebb esemény sem folyt le, mert egy részről hadaink innen a hegyesi győzedelem után nem sokára más harcztérre tétettek át; a bán pedig

egészen julius végeig nem mert kimozdulni a Szerémségből s a Sajkás-kerületből, és csak függetlenségi harczunk végnapjaiban lépett fel ismét a színpadon. 1849. Jul.

De annál hevesebb napok folytak le junius közepe óta Erdélyben. Forduljunk tehát mi is oda elbeszélésünkkel.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az erdélyi események julius közepéig.

1849. Máj.

Midőn Bem april közepén tiz ezernyi hadtesttel a Bánságba ment, hogy annak meghódoltatását elősegítse s Puchnernek Oláhországból Orsovánál betört seregét kiűzze, Erdély még koránt sem volt egészen megbékéltetve. Fehérvárat és Dévát még a császáriak tarták; a Janku præfectsége alatt lévő oláhok pedig az abrudbányai havasok közt számos ezeren fegyverben álltak, mit sem hajtván Bem békéltető felszólitásaira. Említők, hogy Bem kiindulta előtt Fehérvárat és Dévát ostromzár alá vetette, s az abrudbányai havasok felkelt népe ellen három csapatot tett mozgásba.

Déva megvétele.

Dévavárat Forró ezredes két ezernyi dandárral fogta körül; de mivel kis öblű hat ágyujával a magas meredek sziklavárnak nem árthatott, csak kiéheztetéstől várhatott eredményt. A várat Kudlics főhadnagy egy század császári katonával védelmezé, s bár neki is csak három, de nagy ágyuja volt, elég kárt tett Déva városában. Forró, hogy a feladást siettesse, pár héti zárlat után, a vár közelében fekvő hegyre ágyukat vonatott fel, melyekkel a várbeliek vizvezetékét elrontotta. Ezóta csak annyi időre nyulhatott még ki a várbeliek ellentállása, míg vizkészletök el nem fo-

gyott; mert a 800 láb magosságú sziklafokon gondolni sem lehetett kutásásra. De nem csak vize, egyéb élelmi szere is hamar elfogyott az őrségnek, minél fogva május 27-kén, pünkösd napján, kénytelen lőn feladni a sziklafészket. 1849. Máj.

Sokkal kedvezőbb körülmények közt léteztek a Fehérvárba zárkózott császáriak. Auguszt ezredes védserege tiz század gyalogból s 50 lovasból álla, kik minden szükségletekkel bőségesen el voltak látva. A 3000 főből álló zárlatsereg eleinte b. Kemény Farkas ezredes, a hadügyminiszteriumban történt személyváltozás után pedig b. Stein ezredes, Mészárosnak e miniszteriumban jobb keze, s alstátustitkár vezénylete alatt álla. Steinban nem hiányzott ugyan a képesség ügyesen vezérelni az ostrommunkálatokat, de a legszükségesebb ostromszerekben is hiányt szenvedett. Ágyuja eleinte csak 6 fontos volt, melyek utóbb négygyel megszaporíttattak; csak Déva és Arad megvétele után nyerhetett néhány nagyobb öblű ostromágyut, bombamozsarat s egy röppentyű-telepet; de most meg hozzá való lőszere nem volt sok ideig, úgy hogy csak junius 24-kén lehetett megkezdeni a vár lövetését. A székes templom tornya lévén a várbeliek figyeldéje, röppentyűk által az lángba boríttatott; kigyuladt több ház is, köztök a püspöki lak és a pénzverde.

Néhány óráig tartó bombázás után Stein feladásra szólítá a várbelieket; de az ajánlat visszautasíttatott. A beállott éjen s néhány óráig még más nap is folyt az ágyuzás; de már estenden elfogyott a nagy lövegek töltény-készlete; s azontúl a vár mind felmentetéseig csak elzárolva maradt.

A Zarziczki ezredes tervezése szerint az abrudbányai havasok ellen intézett hadjáratnak sem lett eredménye. A kiküldött s b. Kemény Farkas, b. Eglofstein és Trángus által vezényelt hadak, bár a havasok közt létező magyar községek védelme végett az Aranyos völgyében Toroczkótól, a Szamos völgyében pedig Gyalutól kezdve, hosszú vonalon nyultak el, az összecsoportozott oláhokat mégis, hol azok hegyeikből támadást intéztek, mindig visszaverték

Az oláh felkeltek elleni harcz.

1849. Máj. ugyan; e győzedelmek azonban semmi eredményre sem vezettek. A megvert oláhok hozzáférhetlen hegyeik közé menekűltek s újra le-lecsaptak a magyarokra s kivált élelmi készleteikre. A hadparancsnokok Bemtől különben is azt vévén útasításul, hogy ne annyira fegyverrel, mint jó szerével, felvilágosítással ügyekezzenek hatni az elcsábított népre: több ízben békés közlekedésbe is tették magokat annak vezéreivel; de mind hasztalan: ezek többnyire azt válaszolták, hogy jőnek már segedelmökre a muszkák s közelg a számolás órája, ők tehát békülni nem fognak. Egyszersmind avval fenyegetődzének, hogy, ha ellenök tovább is folytatják az irtó háborút, arra vetemedhetnének, hogy a hegyek közti községekben lakó husz ezer magyaron töltsék boszújokat; ők egyébiránt fegyverteleneket nem akarnak bántani.

Ezen három csapattól függetlenül, még egy negyedik is működék az oláhok ellen Zaránd felől, egy ideig Csutak őrnagy alatt; kitől aztán, mivel Brádnál tovább haladni nem birt, május elején Hatvani őrnagy, szabadcsapatvezér, vette át a parancsnokságot.

Drágos békekisérlete.

A miniszterium mindjárt megalkotása után, egy törvényen dolgozott, melynek czélja volt a külön nemzetiségeket jogaik tekintetében megnyugtatni s kibékíteni; mivel azonban ez rögtön el nem készülhetett, majd az országgyülés is eloszló félben volt, e törvényt a pesti ülésszakra kényteleníttetett halasztani. Szemere elnök- s belügyminiszter tehát addig is akart tenni némi lépést az oláhok sajnálatos lázadásának lecsillapítására, s e végett a Debreczenben lévő oláh nemzetiségű képviselőkkel tanácskozván, Drágos belényesi képviselőt Jankuhoz küldé a kibékülés megkisértésére, a következő pontokat tűzvén az alku alapjául:

I. Az oláhok, mint külön nemzetiség, kivánságuk szerint, az okmányokban jövőre *románoknak* fognak neveztetni.

II. A magyar kormány azon óhajtástól lelkesítve, hogy Magyarország minden nemzetisége önállólag fejthesse ki ma-

gát, a románoknak következő biztosításokat nyujt nemzetiségök tekintetében. 1849. Máj.

1. A magyar nyelv diplomatikai használata csak a törvényhozás és a közigazgatási ügyekre fog terjedni; a községi ügyvitel nyelvét a törvényhatóságok határozzák meg.

2. Azon megyékben, hol a románok többségben vannak, a tanácskozás nyelve román és magyar egyaránt lehet; a jegyzőkönyv mind a két nyelven vihető; s csak a nemzeti gyüléssel, a kormánynyal s a többi hatóságokkal való közlekedés legyen magyar nyelven.

3. A román iskolák nyelve román.

4. A szóbeli eljárású törvénykezésnél az illető hatóság nyelve használtatik.

5. A románok, folyamodásaikat anyanyelvökön nyujthatják be.

6. Az ó-hitű vallás, az egyházi s iskolai igazgatás tekintetében a többi vallásokkal egyenjogú, a románok püspökeiket a szerb papságtól függetlenül választhatják, s azok egyike patriarcha czímet nyerend.

7. A görög egyház részére a miniszteriumban külön osztály lesz felállítva, kizárólag e vallásbeli egyénekből.

8. Iskoláik s templomaik minden más vallásokéival egyenlő jogban részesűlnek.

9. Egyházi és iskolai alapítványaikat magok kezelendik.

10. A pesti egyetemnél számukra theologiai kar állíttatik fel.

11. Egyházi zsinatot évenként tarthatnak.

12. Azon községekben, hol többséget képeznek, a nemzetőrség vezényleti nyelve román lehet.

13. Minden álladalmi hivatal nyitva lesz előttök.

III. Kik a magyarok ellen felkeltek, fegyvereiket a legközelebbi polgári hatóság kezébe leteszik.

IV. A multakért mindenki amnestiát nyer.

1849. Máj.

V. A felkelt nép Magyarország függetlenségére két hét alatt esküt mond s fegyverét beadja; a kik ezt nem teljesítik, az amnestiában nem részesűlnek.

Drágos e pontokkal Jankuhoz érkezvén, mindenek előtt fegyverszünetet kötött. Volt-e kilátás arra, hogy a románok e pontokat elfogadván, a fegyvert leteszik? — bizonytalan. De, ha különben békülékenyek lettek volna is, mit a körülmények, különösen a magyar fegyvereknek nem csak Erdélyben, de Magyarországban is tapasztalt szerencséje, javaslának, megrontotta azt, s az oláhokat dühösségre ingerelte Hatvani parancsnok menthetetlen magaviselete.

Hatvani esztelen támadása.

Ő, mielőtt a dandár parancsnokságát átvette, személyesen meglátogatá Kossuthot Debreczenben, kitől gyors és erélyes eljárásra ösztönöztetett, ha Drágos küldetése Jankuhoz sükeretlen maradna. Mihelyt pedig Brádra érkezett, tudósítá a kormányzót, hogy jelenleg némi erőfeszítéssel fényes sükert lehetne elérni a románok ellen, felhatalmaztatást kért tehát tőle, támadó munkálatainak megkezdésére. Kossuth hajlott a kérelemre; kétségkivül azon esetre, ha Drágos alkudozása czélra nem vezetne. Hatvani azonban — könnyelmű elbizakodásában-e, vagy mivel az alkudozásról olyféle hírt vett, hogy az eredménytelen maradt? bizonytalan, — meg sem várván Drágos visszatértét, május 6-kán az Abrudbányán táborozó Jankut 1500 főből álló dandárával megtámadta, megverte s az elfogott Buttyán præfectust kivégeztette.

A boszúra gyúlt oláhok első tette volt a visszatorlás. Nem akarták hinni, hogy Drágos titkon ne vett volna részt a fegyverszünet álnok megszegésében, s őt többekkel együtt, kik a kibékülést javasolták volt, kivégezték. Janku maga egy nagyobb csoportot szedvén össze, Hatvanit május 8-kán Abrudbányán megtámadta. Ez, sokáig makacsul ellentállott; különösen a halálfős német legio, Klein vezénylete alatt nagy vitézséget fejtett ki. De a többszörte nagyobb számú boszúszomjas oláhok mind untalan újabb rohamokat intéztek; s

kifáradt, megtizedelt csapatunk más nap reggel kénytelen lőn Brádra visszavonúlni. Az Abrudbányára betódult oláhok a magyarok házait egyenként felgyujtották, magokat nagy részben leölték. 1849. Jun.

Hatvani, a közvéleménytől is élénken gáncsoltatván, égett a vágytól vereségét mennél elébb megboszúlnia. Némi erősítést nyervén, május 16-kán másodszor is megtámadta s elfoglalta Abrudbányát. De Janku is még nagyobb erővel jött le hegyeiről, s most hátrálási vonalát is elállván, élethalál harczra kényszerítette őt. E harcz 19-kéig folyt, s eredménye az lőn, hogy Hatvani tetemesen megfogyva, már élelmi szerekben is hiányt szenvedve, végre is visszavonúlni kényszerűlt. Fegyverrel nyitott magának utat a szorosokon; de ha a vele szemben állókat elűzte vagy leölte is, nem érheté el az oláhok azon ezerjeit, kik a magaslatokat elállván, iszonyú kőzáport hánytak reá. Négy ágyuja, néhány híjával az egész német legio tagjai s a dandár majdnem egészen odaveszett; két-három százan alig birtak megszabadulni, s a dévai zárlatsereghez menekűlni. És most a minapi mészárlatból fenmaradt abrudbányai polgárság is áldozatul esett.

A győzedelem által felszított lelkesedés a havasok egész vidékén újabb lángra gyujtá az oláh lázadást. A hónap végén Móga József alpraefect vezérlete alatt mintegy 8000-nyi had csapott le az Aranyos völgyébe Tövisre s onnan Borbándra, magát a Fehérvárat elzárló seregünket is megtámadni eltökélve; de ennek lövegei által hamar megfordíttattak.

Kemény Farkas hadjárata a havasokba.

A lázadásnak ezen újabb terjedése a Bánságból nem rég visszatért Bem vezérben is aggodalmat ébreszte. Ő tehát egy erélyesebb hadjáratot rendelt a havasok ellen. B. Kemény Farkas ezredest 4000 honvéddel, 18 könnyű löveggel s egy pár röppentyű-állványnyal Brádra küldé, hogy onnan hatoljon be a havasok közé. Kemény jun. 4-kén érkezett Brádra, elősapatát Forró, hátvédét Inczédi ezredesek vezényletére bízván. 8-kán indult meg Abrudbánya felé, de mivel az utakat

1849. Jun. mindenütt bevágva találta, csak nagy erőfeszitéssel s kerületekkel jutott el negyed napon az említett város romjai közé. Az oláhok most tömegesen sehol sem álltak ellen; s csak apróbb csapatok kapkodtak a hátvédben s élelemszerei körül. Kemény Abrudbányáról az Aranyos völgyébe, Topánfalvára szándékozott nyomulni s meg is kezdte menetét; de már Kerpenyesen tapasztalá, hogy minden élelmiszer gondosan el van előtte takarítva. Nehogy tehát Hatvani sorsára jusson, meg visszatért Abrudbányára, pár napi pihenés után azt is elhagyni szándékozó. De alighogy megindult junius 16-kán Zalatna felé, midőn ugyanazon vidéken, hol Hatvani hada sírját lelte, Axente praefect alatt mintegy 10—12 ezernyi felkelt oláh támadta meg őt, nem rendes harczban, hanem golyó és kőzáporral a szoros utak tetőiről. Az ágyukat csak a hátvédet vezénylő Forró ezredes lélekjelenléte s a derék 11-dik zászlóalj önfeláldozása mentette meg a veszélytől. Seregünk az éjet Zalatna romjai közt töltvén, más nap Fehérvárra érkezett.

Zarziczky ezredes, kit Bem még a tavaszszal bízott meg a magyar községeket a havasi oláhok lecsapásai ellen védő őrvonal felügyeletével, Kemény hadjáratával egy időben Bánfi-Hunyad és Gyalu felől is megindítá a két helytt öszpontosított őrvonalt. A Hideg-Szamos völgyében, Mariselen kell vala egyesűlni a két csapatnak, s onnan Keménynyel szemben haladni a hegyeken keresztül az Aranyos völgyébe, Topánfalvára. De Bem, ki épen e napokban utazott Nagy-Váradra, hogy Kossuthtal találkozzék, s már az oroszok betörési készületeiről is vett volt híreket, e hadjáratot visszaparancsolta. A gyalui hadat épen indulásakor érte a rendelet, ez tehát visszafordult; a bánfi-hunyadi csapat azonban, elébb indulván, már nem vehette a parancsot, s Mariselig érvén, ott megállapodék, bevárandó a gyalui társakat. Ezek helyett azonban más nap virradóra egy tömérdek oláh csapat fogta őket körül. Két kínos napot és éjet tölte itt a maroknyi had, folyton nyugtalanítva az oláhoktól. Végre, látván, hogy hasztalan várnak a

gyalui dandárra, az ellenségen keresztül törni tökéllék el magokat. Az ifju Vasváry Pál, a Rákóczy-csapat őrnagya, s a had parancsnoka, ki a mult évi márcziusban oly híressé lett Pesten népgyülési szónoklataival, a tapasztaltabb Buzgó László századosnak, ki elébb a cs. kir. hadseregben szolgált vala, engedé át a vezényletet. A derék Buzgónak sikerűlt is végre, bár nagy áldozattal, magát keresztül vágnia; de Vasváry a hegyek közt hagyta 26 éves életét. Miként Kőváry tudósit Teleki Blanka grófhölgy, a jeles honleány, az ifjú szabadsághős testét, a harcz viharának elvonulta után, kiváltván, családi sírboltjába tétette örök nyugalomra. 1849. Jun.

„Ez órától, ugymond Kőváry, a magyarok Jank ellenében folyvást védelmi állásban maradtak; a románok is beérték a requirálás babéraival. Csendesen nézték a bekövetkezett események lefolyását. Sok leégett falu és város siratja e felkelést... Jutalmul a felkelt nép kereszteket kapott... Vezére Jank egyelőre szóbeli kitűntetésekben részesűlt, s miután vágyait el nem érte, a forradalom után szelíd őrültségbe esett; ... most a népnek, mely akkor bálványozá, kegyelet helyett szánalma van számára."

De nem csak azon meggyőződés, hogy e guerillákként majd összecsoportozó, majd havasaik hozzáférhetlen rengetegeibe vonúló hegyi nép ellen lehetetlen rendes háborút folytatni, vetett részünkről véget minden további hadjáratnak az oláhok ellen; ennek oka még inkább abban feküdt, hogy más felé nagyobb szükségünk volt a hadakra: az oroszok, Paskevics főhadseregével egy időben, Erdélybe is betörtek.

Bem mióta arról értesűlt, hogy a muszka hadak Moldvában és Oláhországban öszpontosíttatnak s betörésre készülnek, nem szűnt meg ösztönözni Kossuthot, küldene Konstantinápolyba követséget; Omer basát pedig, az Oláhországban lévő török hadak vezérét, jelentékenyebb ajándékokkal megvesztegetve, ügyekeznék arra birni, hogy szegűljön ellen az osztrák és muszka hadak betörésének Erdélybe. A követküldés Kossuthnak különben is szándokában volt, s Beőthy Ödön

1849. Jun. a kinevezett követ, már hetek óta várta Brassóban a török utlevelet, mely utját biztosítaná. Nem feledkezett meg a kormány azon eszközökről sem, melyeket a mohácsi vész után beállott korszak történelme legjobb kulcsnak bizonyít a török urak szívéhez. Beőthy egy láda aranynyal, s a Görgey által a mult évben kivégeztetett gróf Zichy Ödöntől elkobzott nagy, gombszerű gyémántokból is néhánynyal lőn ellátva. Beőthy mellé Teleky Sándor és Bethlen Olivér grófok neveztettek követségi segédekül. Ezek, eleve Ibrahim béghez Kinenbe, s tőle Omer basához küldetvén, vitt ajándékaik által teljesen megnyerték e két úr hajlamát s az útlevél mellett nagy igéretekkel s biztatásokkal bocsáttattak el általok. Kevesebb szerencsével jártak azonban az oláhországi kormánynál, melynél szinte utlevelek végett szólának be. Philippesco belügyminiszter, az oroszok befolyása alatt állván, nemcsak jó indulatot nem tanusíta, de még útlevelet sem adott követeink számára. A Portához való közeledés ekként meggátoltatván, Batthyányi Kázmér külügyminiszter utóbb gróf Andrássy Gyulát küldé Konstantinápolyba, ki oda, más utakon megérkezett ugyan, de sokkal későbben, mintsem hogy ügyünknek még hasznára válhatott volna. Omer basával, mint alább látandjuk, maga Bem is siker nélkül kisérté meg az összeköttetést.

Az orosz-osztrák hadak betörése.

De bár mennyire óhajtották volna is talán különben a török urak, az oroszok betörését Erdélybe, meggátolni nem voltak képesek. A betörés két oldalról készült: az éjszakkeleten Beszterczénél, a borgó-prundi szoroson; a délkeleten Brassónál, a törcsvári és tömösi szoroson. Amott Grotenhjelm tábornok alatt Vatra Dorna bukovinai helységnél 10,500 orosz állott készen a betörésre; s ennek előhadát Urbánnak kiűzött, most Springinsfeld alezredes vezénylete alatt lévő 3000-nyi dandára képezte. A szövetséges császárok betörő hada tehát e részen összesen 13,500 főből állott.

A délkeleti részen Lüders tábornok volt az orosz had vezére, mely 28,000 emberből állott. Az osztrák had, mely

elébb Puchner, utóbb, a Bánságba megkisértett betörésnél, 1849. Jun.
Malakovszki, most Clam-Gallas tábornok parancsai alatt létezett, 11,000 fegyverest számlált. Az összes betörő had tehát e részen 39,000-re emelkedett. Az orosz hadsereg egyik fele a tömösi, másik, kisebb fele a törcsvári szoros közelében állott jun. 18-kán. Clam-Gallas feladata lőn a vörös-toronyi szoros közelében megvárni, mig a Brassónál betörendő orosz hadak Szebent is megveszik, hogy aztán a Vöröstoronynál ők is Erdélybe nyomuljanak.

Ezen, mindössze 52,500 emberből álló erőnek Bem Erdélyben mintegy 26—27,000-nyi haderőt vethetett ellenébe, mely a betörés idejében a következő állomásokon volt elhelyezve:

Brassónál, Kiss Sándor ezredes vezérlete alatt mintegy 4000 ember, részint a tömösi, részint a törcsvári szorosnál volt felosztva.

Szebennél s részben a vörös-toronyi szorosnál szinte körülbelül 4000 emberünk őrködött Ihász vezénylete alatt.

Hogy a keleti szorosok se maradjanak fedezetlenül, Gál Sándor a székely földön 5000 embert számlált zászlai alatt, melyekkel az ojtosi és gímesi szorosokat tartá szemmel.

Beszterczе táján Dobay József alezredes hat ezernyi haddal a borgó-prundi sánczokat és a radnai szorost védelmezé.

A többi, mintegy 8000-nyi sereg részint Fehérvárat tartá ostromzár alatt, részint Zalatna táján a havasi oláhokat figyelé őrszemmel Inczédi és Beke alezredesek vezénylete alatt.

Bem altábornagy, midőn junius első hetében a Bánságból Erdélybe visszatért, erélyesen sürgeté az újonczozást, hogy a magával kivitt s a Bánságban hagyott tizezernyi sereget, ha lehet, a már akkor bizonyosnak tudott orosz betörés megtörténtéig helyrepótolhassa. Erre azonban már nem maradt elégséges idő, s összesen csak két zászlóalját, a 133-dikat és 134-diket lehetett még némileg felszerelni. Intézkedéseit Szebenben megtévén, junius 8-kán körutra indult, a szorosoknál elhelyezett hadait megszemlélendő. Körutját végezvén

1849. Jun. Kolozsvárra ment, hol a nőktől díszkarddal tiszteltetett meg; s Nagy-Váradra utazott, hol 19-kén Kossuthtal kellett találkoznia. Ezen értekezletek egyik tárgyát, miként már fentebb is érintettük, ama viszályok és surlódások kiegyenlítése képezte, melyekbe Bem egy részről bánsági hadjárata alatt Vécsey tábornokkal, más részről, a Bánságban s Erdélyben kibocsátott s a politikai igazgatásba vágó önkényes rendeletei miatt, a kormánynyal bonyolódott. Fontosabb volt ennél a másik tárgy, mely, a mennyire tudjuk, a körül forgott, hogy ha a Feldunánál, hol Görgey épen e napokban kezdte meg támadó munkálatait, fegyvereinknek a szerencse nem kedvezne, — mit a már megtörtént szerencsétlen zsigárdi csata után minden esetre számitásba kell vala venni, a Tiszánál kellene seregeinket öszpontosítani; hol aztán azoknak fővezérletét Bem venné át. Ez annál sürgetőbbnek tűnt fel Kossuth előtt, mivel Jellasics már egészen a Ferencz-csatornáig nyomult fel. De Bemnek semmi kedve sem volt akár a már ismert erdélyi harcztérről távoznia, hol babérait nyerte, s kénye kedve szerint intézkedheték; akár más hadvezérekkel együtt működnie s olyféle viszályoknak menni elébe, mint a milyenekbe Dembinski bonyolódott volt a tavaszon.

Ezen értekezletek folytában érkezett a hír Nagyváradra, hogy az oroszok Beszterczénél és Brassónál betörtek. Bem tehát azonnal visszaindult Erdélybe; de midőn junius 24-kén Dézsre ért, már Dobay is ott volt a Besztercze vidékéről elűzött sereggel.

Az oroszok betörése Beszterczénél.

Grotenhjelm már 19-kén megközelítette az erdélyi határokat. Vezetőül Springinsfeld osztrák dandára ment előre s vele Pawloff tábornok négy orosz zászlóaljjal, másfél század lovassággal és 8 ágyuval. A határokra érvén, az osztrákok helyben maradtak, ott várva Grottenhjelm zömét; Pawloff pedig a maga dandárával jobbra az Ilova patak völgyébe hatolt s itt két oszlopra szakadva, a nagyobbal Radna felé a Szamos völgyébe kanyarodott, míg a kisebb Nagy-Ilova felé nyomult előre. Emitt, az Ilova völgyében Sándor őrnagy

volt felállítva egy csiki zászlóaljjal. Előörsei oly vigyázatlanok voltak, hogy magokat meglepetni engedték. Őrnagyuk erre az egész zászlóaljjal minden ellentállás nélkül Kis-Ilovára hátrált, hol az Ilova és Szamos völgyei egyesűlnek. A nagyobb orosz oszlop Radna táján talált ellentállásra, melyet Klement őrnagy a 12-dik zászlóaljjal tartott elfoglalva. De Klement sem érzé magát képesnek a csatára a háromszoros orosz erő ellen, s még az nap megkezdé hátrálását a Szamos mentében, hol aztán Kis-Ilovánál Sándor zászlóaljával egyesűlt. A két zászlóalj itt 20-kán megkisérté az ellentállást; de megnyomatván, folyton harczolva, Naszódig huzódott vissza, onnan más nap Bethlenbe vonúlandó. Igaz, hogy a két zászlóalj az Ilova-völgyben az oroszok négy zászlóaljával állott szemben; kétséget mindazáltal nem szenved, hogy erélyesebb parancsnokok alatt sokkal több erőt s ellentállást lett volna képes kifejteni. 1849. Jun.

A borgói szorost a 31-dik és egy székely zászlóalj Illuczánál védelmezé, Damaszkin, Sárosi és Kálnoky őrnagyok vezénylete alatt. Springinsfeld junius 21-kén támadta meg Illuczát, hol aztán több órai harcz fejlődött ki. Az osztrák dandárnak folyton sükerrel álltak ellen vitézeink, úgy hogy ez egy talpalatnyi földön sem nyomúlhatott előre. Majd azonban két orosz zászlóalj is segedelmökre jött, melyek a hegyeket megmászván a mieinket hátmögül fenyegeték. Zászlóaljaink ennélfogva a borgói sánczokba vonúltak vissza.

E sánczokat 22-kén reggel Grotenhjelm zöme hét orosz zászlóaljjal s az osztrák dandárral támadta meg. Dobay alezredes épen nem akadályozta az ellenség kifejlését; de midőn tényleg megtámadtatott, vitézül védte magát különben gyönge sánczaiban négy zászlóaljával. A védelem mindazáltal csak addig lőn lehetséges, míg a muszkák a magaslatokat jobbról s balról meg nem mászták. A mieink ekkor élénk kereszttűzbe fogatván s hát mögül is fenyegettetvén, kénytelenek lettek mintegy három órai védelem után a sánczokból ki — s Beszterczén keresztül Bethlenbe vonúlni, hol aztán a radnai

1849. Jun. völgyből hátrált zászlóaljakkal egyesűlvén, a dézsi sánczokban készültek ellentállásra. De az ellenség nem nyomúlt előre; Grotenhjelm, be akarván várni, míg Lüders betörésének sikeréről hírt vesz, Borgónál maradt, előörseit Jádig rendelvén ki.

Bem harczai Beszterczc körűl.

Bem 24-kén Nagyváradról visszatérve, Dézsnél találta Dobay seregét, ki ellen haragja, az erélytelen védelem s nagy hátrálás miatt, mint mondják, oly hevesen felforrott, hogy őt hadi törvényszék elébe akarta állítani. Más nap tüstént viszszaindult az orosz tábor felé; ez éjet Somkeréken, a következőt Beszterczén tölté s 27-kén Jád és Borgó közt találkozott a jöttének hirére elejébe nyomúlt ellenséggel. A csata délelőtti 11 órától mind estig hevesen folyt, elébb ágyutűzzel majd rohamokkal. Estenden Bem a muszkák jobb szárnyát oldalba ügyekezett fogni; de a kisérlet meghiúsult, mire Bem zászlóaljait Jád mögé, Grotenhjelm a magáéit Borgóra vonta vissza.

Junius 28-kán Bem Wallendorfnál állitá fel hadait, nem ugyan azért hogy támadjon, hanem hogy készületlen ne legyen, ha megtámadtatnék. Meggyőződvén, hogy a több mint kétszerte számosabb ellenséget gyönge hadával, mint óhajtá, Bukovinába vissza nem űzheti, a mult napi harcz után rögtön erősitésekért küldött a székely földre, s ezek megérkeztéig támadni nem, csak védeni akarta magát, ha megtámadtatnék. És nehogy ez esetben a szász-régeni uttól, melyen az erősitésnek érkezni kell vala, elvágassék, hada javát jobb szárnyán állitá fel. Az orosz vezér azonban hihetőleg sejté Bem tervét, s délután egy óra tájban támadást intézett. Bem több óráig ugyan, de csak védőleg folytatá a harczot; s megelégedvén azzal, hogy zászlóaljai az ellenség több rohamát viszszaverték, estenden, a tekei uton a székely föld felé huzódott vissza, a hátvédet, mint mindig, úgy most is, maga képezvén ágyuival. A muszkák egészen Sófalváig kapkodták a hátrálókat; itt azonban Bem ágyuival előre rugaszkodván, azokat egy domb mögé rejté, s onnan oly szörnyű golyózáporral fogadta a hadai után nyomúló muszkákat, hogy ezek rögtön

megfordulva, véget vetettek az üldözésnek. A szeredfalvi hidnál ezután, melyet részben felszedett, erős őrséget hagyván, többi hadaival Tekére ment, ott várandó be az érkező segélyt. 1849. Jul.

Jött ugyan Szász-Régenből némi had, de alig több, mint a mennyivel a veszteségek által megfogyott seregét ismét 6000-re egészíthette ki. Bőségesebb segély helyett, azon jelentés érkezett hozzá, hogy a muszkák, kik Brassónál betörtek, mint mi is mindjárt elbeszélendjük, mindenek előtt a székely földet akarják meghódítani. Meggyőződvén ebből, hogy több segélyre számot nem tarthat, jul. 1-jén hadával ismét Besztercze felé indult, hol aztán állomást is foglalt, előörseit Wallendorfra küldvén.

Itt veszteglett a sereg tovább egy hétnél; mert Grotenhjelm nem mozdult Borgóról; Bem pedig meggyőződött, hogy amannak kétszerte számosabb serege ellen sükerrel nem működhetik. Ő maga levél- és nyilatkozvány-irással foglalkodék. Emevvel a muszkák betörése miatt megfélemlett népet akará bátorítani s lelkesíteni az elszánt ellentállásra, minek biztos sükert igért, ha a nép magát férfiasan viseli. Jul. 3-kán egy kiáltványában hirdeté, hogy a muszkákat a borgói szorosba zárta; más hadai Brassó felé vannak utban, hogy az ott betört ellenséget nyomják vissza. Két nap múlva egy más kiáltványt bocsáta ki, avval biztatván a nemzetet, hogy az orosz hatalom koránt sem oly nagy, mint közönségesen hiszik; hogy Oroszországban forradalom van készülőben, mi ha kiüt, a muszka hadak mind visszahivatnak. Kelljen fel tehát a nép; védje magát addig is minden erejéből; űzze vissza az ellenséget Oláhországba, hol szinte felkelés készül ellenök stb.

Úgy látszik, Bemet, mióta a Bánságból visszatért, néhány forradalmi szellemű oláhországi román környezé, kik vele elhitették, hogy a muszka pártfogást megunt szabadelvű párt nagyon hajlandó volna a felkelésre, ha Erdélyből, vagy épen Omer basától támogattatnék. E napokban a basához is írt egy újabb levelet, melyben őt mindenkép ösztönzé a muszkák megtámadására, egyebek közt avval is kecsegtetvén őt,

1849. Jul. hogy mihelyt ezeket maga Erdélyből kiveri, azonnal egy kirándulást teend Oláhországba. De gondolkodott ennél hatékonyabb eszközökről is. A basához már a Bánságból is írt vala levelet, s mivel arra még nem vett választ, úgy hivé, hogy őt az oroszok vesztegették meg. Sürgetve szólítá fel tehát újabban is Kossuthot, küldene a töröknek mennél elébb valamely jelentékenyebb ajándokot. Kossuthnak egyébiránt, kitől némi hadaknak Jellasics ellen a Tiszához küldése iránt e napokban újabb sürgetéseket vőn, határozottan kijelentette, hogy az lehetetlen, magának sem lévén annyi ereje, mennyire a muszkák ellen szüksége volna.

A bátor, sőt vakmerő hadvezér azonban még koránt sem vesztė el reményét a győzedelemre, ha idején gyűjthet annyi erőt, hogy akár Grotenhjelmet, akár Lüderst külön megverhesse. Hosszú, sükeretlen várakozása után a segélyre, meggyőződött, hogy itt, Beszterczc táján, nagyobb erő öszpontositása már nem fog sikerűlni: elhatározta tehát magát, hogy ezt a székely földön, vagy általában a déli részeken kisértse meg. E végett jul. 10-kén három ezernyi dandárt Beszterczc mellett hagyván, a többivel maga a székely földre indult. De még Sófalváig sem haladt, midőn hirét veszi, hogy a muszkák Beszterczc ellen mindenfelől mozgásban vannak; onnan tehát visszaindult.

Az elmult napokban Bem tétetett ugyan némi csatározásokat, de a muszkák, megelégedvén azzal, hogy minden támadást visszavertek, részökről nem léptek ki a várakozó állásból. Jul. 9-kén azonban Grotenhjelm rendeletet vőn Paskevicstől, hogy miután a fő hadsereg Miskolczról előre nyomúl, ő is komolyan fogjon a támadáshoz. A muszka tábornok ennél fogva 10-kén egész hadával felkerekedett Borgóról, s míg egy dandárt a dézsi út elfoglalására oldalt küldött ki, maga a Beszterczénél lévő magyar hadat támadta meg. Ez, mint tudjuk, most csak 3000-re olvadván, gyöngébb volt, mintsem hogy sokáig ellentállni birt volna az oroszoknak. Némi ágyuzás után tehát hátrálni kezdett. Bem még elég

korán visszajött ugyan, hogy a csatát helyreállítsa; de a győzedelmet ő sem birta kiragadni az ellenség kezéből és Szeredfalvára vonúlt vissza. Itt aztán mintegy 3000 embert hagyván Damaszkin alatt, a többivel maga M.-Vásárhelyre indult. Damaszkin a megfogyott haddal természetesen még kevesbbé állhatott ellen az oroszoknak, s 16-kán nagy erővel támadtatván meg, Szász-Régenbe vonúlt dandárával. Ut közben találkozék Inczédyvel, ki, Bemtől küldve, 2000 embert hozott segedelmére. De ez már mit sem fordíthatott az ügyek állásán, s Inczédy Damaszkinnal együtt Szász-Régenbe huzódott. Grotenhjelm is 17-kén meg visszavonta seregét Beszterczéhez, mert a délszakon betört muszka hadak még mind nem haladtak annyira elő, hogy ő is tanácsosnak látta volna a tartományba belebb nyomulni. — Ideje azonban, hogy róla mi is Brassó tájára fordítsuk elbeszélésünket. 1849. Jul.

Lüders tábornok 28 ezernyi seregével már jun. 18-kán öszpontosítva állott Oláhország határai közelében a sinai kolostornál, szemközt a tömösi szorossal, míg Engelhardt tábornok Rukar mellett egy kisebb osztálylyal a törcsvári szoros ellenében foglalt állást. Az oroszok betörése Brassónál.

A tömösi szoros háromszoros sánczolat által volt megerősítve; az első közvetlen a határszélen, az út legmagosabb pontján; a másik a veszteglő ház s Felső-Tömös helység mellett; a harmadik Alsó-Tömösnél, hol az út meredek sziklafalak közt legkeskenyebbre szorul. A mintegy négy ezernyi hadnak, mely Kiss Sándor ezredes alatt a két szorosban őrködék, nagyobb fele a tömösiben létezett.

Dyk tábornok, Lüders előhadának vezére, 8 zászlóaljjal, 16 századdal s 16 ágyuval, 19-kén reggel 7 óra tájban támadta meg az első, gyönge sánczokat, melyekben s melyek környékén az erdőben Szabó Nándor vezénylete alatt 1500 székely volt elhelyezve. A harcz egy ideig ágyu- s kézi fegyver-tűzzel folyt; a védelem azonban, mint a veszteség csekélysége tanúsítja, sem hosszú sem erélyes nem volt: az őrség egy pár

1849. Jul. roham visszaverése után a második sánczolatba, innen pedig még rövidebb ellentállás és Felső-Tömös felgyujtása után, két óra tájban a harmadik sánczolatba vonult. Az oroszok ez napon elégelve a két sáncz megvételét, a másodiknál megállapodának.

A harmadik sánczolat ellen Alsó-Tömösnél, Lüders 20-kán 14 zászlóaljat, ugyanannyi lovas századot s 34 ágyut tőn mozgásba, melyet Kiss Sándor mintegy 2500 gyaloggal s öt ágyuval védelmezett. Mivel a sánczok itt egy kis erődre támaszkodának, a védelem is hosszabb s erélyesebb lőn. A mieink a szorostól jobbra s balra a magaslatokat is elállván, élénk tüzet szórtak az ellenségre; a sánczokból pedig annak több rohamait visszaverték. Lüders ugyanakkor, midőn a főtámadást intézé, a balszárnyon, hol a hegység hozzáférhetőbbnek mutatkozott, két zászlóaljat, ugyanannyi kozák századot két ágyuval a sánczolat megkerűlésére küldött ki. De ezeknek minden kisérleteit meghiúsiták a magaslaton alkalmasan elhelyezett puskásaink, s a természeti akadályok, melyek őket végre is visszatérésre kényszerítették. Az oroszok most, mivel a sánczok előtt is makacs ellentállásra találtak, jobb szárnyukon küldének ki egy más megkerülő csapatot. Míg azonban ezek a meredek hegyeket megmászták, a sánczoknál folyton pusztitólag foly a harcz. Kiss ezredesnek egy golyó lovát ejti el, egy másik karját lövi át, egy harmadik czombjába furódik, mely eszméletétől is megfosztja őt. Mire magához jő, a sánczok megkerülésére kiküldött ellenséges csapat is czélját érvén, körülfogással fenyegeti balszárnyunkat. Ezen esemény tarthatatlanná teszi a sánczokat. Kiss, magát lóra emeltetvén, jelt ád a visszavonulásra; mit aztán a megkerülő csapat oldaltüze rendetlen futássá változtat. Az öt ágyu odaveszett. Kiss Sándor sebe miatt gyorsan nem haladhatván, a sánczokon betört kozákok foglyává lőn. Utóbb Csernoviczba vitetett; hol a haza bukásáról értesűlvén, hír szerint, sebei kötelékeit letépte s elhala. A futamlókat Szabó csak Prásmárnál lőn képes összeszedni. A létszám mintegy háromszázzal

fogyott meg, kiknek egy része fogolylyá lőn. A muszkák vesztesége holtak és sebesekben 163 emberből állott. 1849. Jul.

A futamlókkal, kik Brassón keresztül vették utjokat, a kozákok is betolakodtak a védetlen városba. A fellegvárat két század gyaloggal s hat ágyuval Szidlovszki lengyel más napig tartá, ki, midőn az ellenség betolakodék, nehogy muszka kézre kerűljön, főbe lőtte magát. Az őrség fogságba esett.

A törcsvári szorosnál, hol Engelhardt tábornok 20-kán kezdte meg a támadást, az őrség mindaddig ellentállott, míg a tömösi szoros elestének hirét nem vette. A beállott éjen aztán visszavonúlt a tarthatatlanná vált erődből. Engelhardt 21-kén minden akadály nélkül bevonulhatott Rozsnyóra, s tehette magát Brassón a többi oroszokkal összeköttetésbe.

Lüders Brassóba beűlvén s a szász hatóságokat helyreállítván, mielőtt terv szerint Szebennek indulna, szükségesnek látá, háta mögét a székelyek ellen biztosítani, s e végett a székelységet lefegyverezni, ha ellentállna, megtörni. E műtétel végett két hadosztályt külde be a székely földre: egyiket a Moldvában hagyott hadakból az ojtosi szoroson; másikat Brassóról Prásmáron keresztül. Emez Hasford tábornok alatt hét zászlóaljból, egy ezred lovasból s 12 lövegből; amaz Lein ezredes alatt négy zászlóaljból, némi kozákságból és szinte 12 ágyuból állott.

Gál Sándor ezredes alatt öt ezernyi sereg állott fegyverben Háromszékben és Csikszékben. Ő az oroszok betörésének hirére Csik-Szeredán öszpontosította egész hadát. Hasfordnak csak Háromszék határain, az Olt mellett volt némi csatározása a tömösi szorosból visszavonúlt Szabóval, ki aztán szinte Gál Sándorral egyesűlt. A muszkák jun. 25-kén mind a két felől gátolatlanul mentek be Kézdi-Vásárhelyre, melyet hadainkkal a lakosság nagy része is oda hagyott; s nem volt egyéb dolguk, mint megrontani, elpusztítani az ágyuöntődét, gyutacsgyárat és a lőpor-malmokat, melyeket a derék háromszékiek a mult téli hősies önvédelmök alkalmával Gábor Áron

1849. Jul. vezetése alatt állitottak fel. A hónap végén, azt hivén, már nincs több ellenség a székely földön, visszatértek Brassóba.

Lüders, ki idő közben kozákjaival Háromszék nyugoti részeit is egészen Szepsi-Sz.-Györgyig és Miklósvárig bekalandoztatá, mivel ellentállásra ezek sem találtak, a székely földet teljesen meghódoltnak tartván, hadait Szeben felé kezdte előretolni. Engelhardt, ki az előhadat képezé, Feketehalomról már Sárkányig haladt, hol azonban őt egy ujabb parancs megállitá.

A háromszékiek most sem tagadták meg magokat. A kivonúló muszkák nyomában ismét fegyverben álltak; Gál Sándor is levonúlt Csik-Szeredáról, s midőn Lüders e mozgalmakról jul. 1-jén ertesűle, ő már Kökösnél állt hadával az Olt hidjánál.

Lüders látá ebből, hogy Brassót mind addig nem hagyhatja hátában, míg a székelyek megtörve nincsenek s egy erős had nem marad Brassóban. Terv szerint Clam-Gallas altábornagy osztrák seregének csak akkor kell vala benyomulni a vöröstoronyi szoroson, midőn a muszkák már Szebenben lesznek. Lüders most elállott e tervtől s Clam-Gallast Brassóhoz rendelé, s míg megjőne, újabb hadjáratot rendelt Háromszékbe.

Azt hivén, hogy ott csak a felkelt nép mozog, jul. 2-kán Adlerberg tábornokot egy dandárral küldé ki az Olt folyamhoz. Adlerberg a Kökös hidjánál találkozott Gál Sándor előhadával, mely kevés csatározás után a sereg zöméhez Uzonra hátrált. Adlerberg ide is követé azt. Itt azonban Gál oly vitézül fogadta őt, hogy egy makacs csata után visszavonulni kényszerűlt, s a még nagyobb veszedelmet csak az által kerűlhette el, hogy a Sz.-Péternél tartalékban lévő másik dandárral egyesűlt.

Az orosz vezér, látván, hogy ilyféle apróbb hadjáratokkal nem érhet czélt, jul. 4-kén végre maga túlnyomó erővel indult meg Háromszékre. A középen 12 zászlóalj három üteggel nyomult Uzon felé, hol Gál Sándor táborozék; bal szárnya,

egy ezred lovasság, feladatul nyerte, az Olt bal partján a magyarok hátába kerűlni; míg a jobb szárnynak a Fekete-Ügy folyó bal partján három zászlóaljjal s némi lovassággal a mieinket oldalba kell vala fognia. Gál azonban értesítve volt az ellenség nagy erejéről, s annak közeledtére Szepsi-Szent-Györgyre vonúlt vissza, űzetve a muszkák bal szárnyát képező lovas ezredtől. Gál itt, hogy az üldözésnek véget vessen, az Olt balpartján harczrendbe kezdé állítani gyalogságát; huszárainak pedig a muszka lovasság ellen rohamot parancsolt. De a lehangolt seregbe már befészkelte magát a viszály szelleme. A lovasság és tüzérség parancsnokai a gyalogságot cserben hagyva, folytaták hátrálásukat; minek következtében a magára maradt gyalogság nagy veszteséget szenvedett a soraikba vágó muszka lovasságtól. Gál csak nagy bajjal lőn képes a folyamon átvezetni megkuszált hadait. A folyamon túl, melynek hidja lerontatott, nem űzetvén, Olt-Szeménél seregének rendezéséhez fogott, eltökélve, hogy ellentállás nélkül nem hagyja bejutni a szoros utba, mely onnan Csikszékbe vezet, a netalán ellene nyomuló ellenséget. De a seregből már elszállt a jó szellem. Szilágyi alezredes az engedetlenek élére állva, a nép nevében tiltakozik a megállás ellen; mások Szabó Nándort akarák vezérnek kikiáltani, s mindnyájan a hátrálást sürgetve, s nem hajtva többé Gál parancsaira, Csik-Szeredára siettek. „De Gál Sándor, — mond Kőváry — a vele maradt 200 gyalog s 30 lovas tiszttel és közlegénynyel gyáva futás helyett a Mitács szorosán megállt; néhány ágyut a Nyerges szorosára küldött. Móricz Sándor derék utászkari százados közreműködése mellett elmondhatá, hogy e pár száz emberrel inkább utolsóig elvérzik, mintsem a Csikba vezető két szorost a muszkáknak feladja. Itt állt Gál Sándor, közlegénykép az előörsön, míg pártos tisztjei, két alezredes, 14 őrnagy.... Csik-Szereda várába vonták magokat s táblabiráskodtak. E leverő helyzetben találta őket Bem, julius 6-kán.... Szörnyű haragra gyult. Gál Sándort.... a vezér- 1849. Jul.

1849. Jul. ségben meghagyta, a szakadást indító alezredeseket s két őrnagyot elfogatá s hadi törvényszék elébe állíttatta."

E megrettenés a nagyobb számú ellenségtől, e lehangoltság s engedetlenség, mely a székely hadakban elharapóddzék, volt, úgy látszik, oka annak is, hogy Bemet szokásos gyors működése helyett, julius eleje óta szinte két hétig tétlennek, tétovázónak láttuk Besztercze előtt. Midőn végre meggyőződött, hogy személyes jelenléte nélkül a székelyekkel nem boldogul, 11-kén, mint említők, Damaszkint Szeredfalvánál hagyva, pár ezernyi haddal Maros-Vásárhelyre ment. Jelenléte itt új lelket öntött a lehangolt népbe és hadakba. Minden rendelkezésére álló csapatokat magához vonván, pár nap múlva Csik-Szeredára ment. Itt vette jul. 16-kán Kossuthnak 9-kéről kelt levelét, melyben ez, közölvén vele a dolgok állását a Feldunánál s a többi harcztéreken, így ír egyebek közt: „Vérző szivvel bár, de szilárd meggyőződéssel ki kell mondanom, ha az öszpontosítás gyorsan megtörténik, egész tartományokat, sőt az ország négy ötöd részét kész vagyok feladni. Mert ugy megverjük az ellent s azt megvervén, az elveszett tartományokat magoktól visszakapjuk. De ha a fő erőnk szétveretik, a nemzet elvesz s a tartományok mit sem használnak. Óhajtom azért, hogy ön, altábornagy úr, egész seregével jőjön ki Erdélyből, egyesűljön a többi hadsereggel s vegye át a főparancsnokságot: ugy *tour-à-tour* megverjük elleneinket s visszanyerjük a — világszabadságot. Ha ez nem lehet, félek, hogy tizennégy nap alatt egy catastropha történik." Felhívja aztán őt, válaszoljon gyorsan s határozottan, hajlandó-e s mely feltételek alatt elfogadni a fővezérletet?

Kossuthban e hangulatot a Komárom körűli baleseményeK s Paskevicsnak Miskolczról végre megkezdett előnyomulása ébresztették.

Méltán kérdezhetni azonban, hogyan hihette ő, hogy az ügyek veszélyes állapotába bármi kedvezőbb fordulatot is hozhasson azzal, ha Bem egész seregével kijő Erdélyből? Mint tudjuk, most már csak az alsó Tisza és a Maros vidéke

lehetett a tér, hol seregeink öszpontosuljanak. De ha Bemnek sikerűlhet is egész hadával kijőni Erdélyből, vajjon nem kellett-e feltenni, hogy a muszkák, kik előtt e kivonulást elrejteni nem lehetett, szinte utána fognak nyomulni? Ezen esetben pedig seregünk egy részről Lüders, más részről Paskevics által nyomatva, még kevesebb sikerrel fogna megállhatni a három annyi erő ellenében. De ha Bem az Erdélyben lévő orosz hadakat megelőzi is néhány nappal a Tiszánál s Marosnál, hogy az itt lévő sereggel egyesűljön: lehetett-e arra alapos reménye, hogy az ekként egyesűlt magyar sereggel, melynek száma mindazáltal így sem haladta volna meg az 50—60 ezret, képesebb legyen megküzdeni Paskevicsnak száz ezernyi fő seregével, mint volt Erdélyben az egymástól messze működő két orosz sereg valamelyikével? Meggondolván azonban, hogy Bem meg Erdélyben sem volt képes csak annyira is öszpontosítani a maga hadait, hogy Grotenhjelm 12—13 ezernyi seregét, ha nem nagyobb, legalább számra nézve egyenlő erővel támadhassa s verhesse meg: már maga az is kivihetetlen vala, hogy Bem a kivonúlás és a tiszai seregekkel való egyesűlés végett öszpontosíthassa az erdélyi hadakat. Ezeknek nagyobb része székelyekből álla; tudjuk pedig, hogy a székely embert általában sem volt könnyű, akkor pedig, mikor hazájában ellenség dúlt, épen lehetetlen vala kivezetni határai közől. 1849. Jul.

Jól tudta ezt Bem maga s azért ő figyelembe sem vévén Kossuthnak ezen felszólitását, egészen más gondolatokkal foglalkodék. Szivósan ragaszkodva azon hitéhez hogy, ha ő egy sereggel Moldvába, az oroszok háta mögé tör, ezek hadaik nagyobb részével Erdélyből kivonúlnak; bizván abban is, hogy Omer basát az ő betörése szinte ellentállásra ösztönzendi: eltökélyte magát, hogy mihelyt a Csik-Szeredán összegyüjtött mintegy 15 ezernyi hadával egy csapást sikerűlend mérnie a Brassónál álló ellenségre, maga valamelyik szoroson, a körülmények szerint, csakugyan betör Moldvába vagy Oláhországba. E szándékát tehát Kossuthnak, a 17-kén hozzá

1849. Jul. írt válaszában tudtára adván, újra ösztönzé őt, küldene mennél elébb valamely jelentékeny ajándokot Omer basához. Ha, ugymond, e terve sikerül, akkor neki is lehetségessé válandik hadaival kimenni a Bánságba. Mi a fővezérletet illeti: ő azt csak azon esetben volna hajlandó átvenni, ha az országgyülés őt két hónapra dictatori hatalommal ruházza fel; nem kéri ezt több időre, mert, ugymond, meg van győződve, hogy ama feltétel alatt ennyi elégséges lesz arra, hogy a magyar földet minden ellenségeitől megtisztítsa. — Valóban, megfoghatatlanul vérmes remény egy ily tapasztalt vezérben! — annál meglepőbb, hogy Erdélyt, hol valóban dictatori hatalmat gyakorlott, három hét leforgása előtt végkép elvesztette.

De mielőtt akár Bemnek e tervezett hadjáratát Oláhországba, akár Lüdersnek, mint mondók, Szeben felé megkezdett előnyomulását elbeszélnők, Magyarországba kell ismét visszatérnünk, hogy lássuk, mit mívelt, merre járt ott fő hadseregünk, miután Komáromból elvonult; mit tőn s hol ütötte fel székhelyét a kormány, midőn azt a Buda felé közelgő osztrák sereg a fővárosból kiriasztotta.

TIZEDIK KÖNYV.

SZEGEDEN.

ELSŐ FEJEZET.

Hadi munkálatok a Tisza jobb partján.

1849. Jul.

Kivonulás a fővárosból.

Mióta Görgey junius 30-kán kelt levelében a kormánynak kijelentette, hogy a fővárost az osztrák sereg ellen többé nem fedezheti, s még inkább mióta a kormány hadöszpontositási parancsait félre vetve, az engedetlensége s pártoskodása által támasztott viszályok közt a győzedelem reményét is mindinkább megcsökkentette: a kormánynak s a jul. 2-kán ismét megnyilt országgyülésnek nem volt többé maradása a fővárosban.

Az országgyülés a jul. 2-kán tartott tanácskozmányban értesűlvén az ügyek szomorú állapotáról, a kormány inditványa szerint, mint fentebb említettük, Szegedre tette át a maga s a kormány székhelyét. És, ha nem is oly hanyathomlok sietséggel, mint az év első napjaiban, azonnal megkezdődött a költözködés a fővárosból.

A papirpénz-sajtókat Duschek pénzügyminiszter, mindjárt az első napokban leszállíttatá Szegedre, hogy azok ott, a várban elhelyeztetvén, mihamarább megkezdhessék működéseiket. Mert, — mi sokak előtt megfoghatlannak látszék, s minek okait alább fejtendjük meg, a kormánynak alig volt annyi pénzjegy-készlete, kivált a kisebb jegyekből, hogy folyó kiadásait fedezhesse. E sajnos körülmény azon gondo-

1849. Jul. latra vitte a kormányzót, hogy mielőtt a fővárost véglegesen odahagyná, annak lakosai által ily pénzjegyekben kölcsönt irasson alá az állam számára. A szükség kényszerén kivül e fináncszabályt javaslani látszék azon körülmény is, hogy mióta az osztrák-orosz hadak betörtek s a magyar pénzjegyek forgalma ellen a Feldunánál Haynau, Kassánál gr. Zichy Ferencz császári biztos tilalmat bocsátottak ki, — de kivált mióta a hadi hírek Komárom felől mind aggasztóbban hangzának, e pénzjegyek mindinkább veszték becsöket. Még az osztrák bankjegyek irányában is, bár ezeknek szinte nagy volt agiojok, — kivált a nagyobb jegyek 25—30 százalékot vesztének névszerinti értékökből. Azt hitte a kormány, egy ilyetén államkölcsönnek a pénzfolyamra is jótékony lesz a hatása. Reményeiben mindazáltal minden tekintetben csalatkozott. A kölcsön összesen csak félmillió forintot eredményezett; a pénzfolyamot pedig egyátaljában nem javította meg. E pénzjegyekből nagy mennyiség létezett ugyan a polgárság kezében; de ez, részint mivel teljesen bukottnak tartotta már a nemzeti ügyet és kevés napokra nyulónak tekinté a hitelt kérő kormány életét; részint mivel nem hihette, hogy épen minden kárpótlás nélkül szedessék be az osztrák hatóságoktól a magyar pénzjegy: kevesebbet vélt rajta veszteni, azt megtartva, s utóbb az osztrákoknak beszolgáltatva, mint a mulékony hatalmú kormánynak kölcsönadva.

E pénzviszonyok s a nyakukra várható katonai kényuralom, melynek súlyát a rémnevű Haynau vasvesszeje alatt eleve is még nagyobbnak képzelék, mint a Windischgrätz alatt kiállottét, — általában komor hangulatba helyezték a polgárságot. A még csak pár héttel elébb élénk utczák, mihelyt a költözködők zaja elhangzott, csöndesekké váltak. A közel súlyos jövendő miatti aggodalom leköté, elnémitá a nyelveket. Legfölebb az árusok s vevők közt támadt a piaczokon és boltokban zaj, hallattak szitkok a pénzérték csökkenése következtében beállott nagy drágaság s az apróbb pénzjegyek hiányából eredt felváltási nehézségek miatt.

Kossuth, ki részint azon hírek következtében, hogy az osztrák had komáromi elsánczolt táborunkat már túlszárnyalta, s annak egy osztálya Buda felé nyomul, biztossága tekintetéből; részint hogy Perczellel, ki által Czeglédnél egy hadtestet szerveztetett, a hadi ügyek felett személyesen értekezzék, már 2-kán elhagyta a fővárost, — egy párszor jobbára csak azért jött oda vissza néhány órára, hogy annak levert hangulatát némileg emelje. E végett, nem is oly pompával, mint junius 5-kén, hanem gyalog haladt keresztül az utczákon az indóháztól szállásáig. De ennek sem lőn semmi hatása. Ujjongó néptömeg helyett csak egy csoport utczai suhancz s gyermek kiséré őt mentében. A főváros tekintete mindenkép nagyon szomorú volt. 1849. Jul.

Kossuth még utóbb is néhány napot töltött Czegléden, jobbára a haza védelmével, hadi ügyekkel foglalkodva. E munkásságával azonban egyátaljában nem volt megelégedve a két fejű fővezérlet. Mészáros, mint engedékeny, gyönge jellem, Dembinski, mint idegen, s kit különben is csak Mészáros akarata tett részesévé a fővezéri hatalomnak, gyöngébb tekintélyek voltak Kossuth előtt, mintsem hogy őt visszatarthatták volna attól, hogy a hadi tervekben, a hadseregek mozdulataiban az ő tudtok nélkül is, sőt kiadott rendeleteik ellenére ne intézkednék, legfölebb Perczelt, kivel most nagy egyetértésben volt, vonván be terveinek, rendelkezéseinek titkaiba. Mióta Jellasics a Bácskában a Ferencz-csatornáig felnyomult, Szeged egy napig sem volt biztosítva támadása ellen. A bántól kellett tehát mindenek előtt megszabadítani az alvidéket. A fővezér ez okból Wysocki és Dessewffy tábornokok hadtestét Hatvanból, hol az a muszkákat tartá szemmel, Vetter altábornagy bács-bánsági hadseregéhez rendelte le, hogy ez Jellasicsot mennél elébb megvervén, a többi hadakkal is mihamarább a muszkák ellen fordulhasson. Kossuth azonban e hadat, midőn Nagy-Kőrösről Bács felé indulóban vala, visszahivatta és Perczel rendelkezése alá helyezte. Mi több, midőn értesűlt, hogy Cseodajeff egy hadosztálylyal Tokajnál a Tiszán átkelt

1849. Jul. s Debreczent megszállta, Perczel egész hadseregét e muszkák ellen indítá, egyszersmind a Tiszán túl lévő valamennyi hadakat parancsai alá rendelvén; és mind ezt Mészáros tudta s megegyezte nélkül, bár ez, midőn a fővezérletet Dembinskivel elfogadta, feltételül tűzte ki, hogy a hadmozdulatokba, megegyeztök nélkül a kormány ne avatkozzék. Ekként tényleg Perczel lőn a fővezér, s ki e tisztet névszerint viselé, Mészáros, csak utólagosan, azon megjegyzéssel lőn értesítve ezen intézkedésekről; hogy „tekintve a hazai körülményeket, tenne félre minden susceptibilitást s nyugodnék meg rendelkezéseiben."

Ugy látszik, Kossuth csak azért mulasztá el mind ezekre nézve egyetértőleg intézkedni a névleges fővezérekkel, mivel ezektől végkép menekűlni vágyott, s ez okból szándékosan kereste az alkalmat, hogy őket lemondásra indítsa. Mióta ugyanis Perczellel Czegléden több ízben tanácskozott, erősen elhatározva látszék lenni saját kezeibe venni a fővezérletet, nem ugyan a harczok, hanem a hadsereg mozdulatai s az összes hadviselés iránya intézésének tekintetében.

A két öreg urat Kossuth rendelkezései csakugyan türelmetlenné tették. Jul. 9-kén estve Szolnokon e miatt közöttök heves szóváltás fejlett ki. Dembinski indulatosan kelt ki a kormányzó kétszinűsége ellen; Mészáros pedig, bár csöndesebb vérrel, ajánlá neki, gondoskodnék új fővezérről. Forma szerint azonban még egyikök sem mondott le, talán csak azért, mivel az előrehaladt éj véget vetett a vitának; más nap pedig azt nem lehetett tovább folytatni, mivel Kossuth éjfél után oly híreket vévén, hogy Árokszállás és Jászberény körül kozákok portyáznak, még azon éjen odahagyta Czeglédet.

Az oroszok ez alatt, mint tudjuk, három napi megszállás után jul. 6-kán Debreczenből kimenvén, az egész Tiszántúlról visszavonúltak; minek következtében Perczel is a Tisza jobb partjára tért vissza hadaival. Kossuth pedig julius 12-kén Szegedre utazott. A város polgárai, daczára a haza szomorú körülményeinek fényesen, mondhatni, lelkesedéssel fogadták őt, mintha magokat, városukat is biztosítva hitték volna az ő

jelenléte által. A lakosság nagyobb része az utczákon s téres piaczokon fel s alá hullámozva várta őt, s örömrivalgással kisérte szállására a megérkezőt. 1849. Jul.

Estve fáklyatengerrel jelent meg a nagy téren szállása előtt, s egy szónok lelkes szavakban üdvözlé őt a polgárság nevében. Kossuth erre válaszolva, ismét egyikét mondá el azon fellengző beszédeinek, melyek hatásukat soha sem téveszték el a nép szivében. Mondá egyebek közt, hogy a kormány azon reményben választá Szegedet a maga székhelyéül, a hadmunkálatok középpontjául, hogy e városból sugárzand ki *Európa szabadsága!* — Mennél kétségbeejtőbb állapotban volt a haza, most is, mint a 9-kéről Bemhez irt levelében, annál ábrándosabb reményeket nyilvánított tolla s nyelve. De ezen nagy szavaknál, melyek minden gondolkodóban csak azon gondolatot ébresztették, hogy a nép puszta megnyugtatására vannak számítva, sokkal nagyobb hatása volt azon szavainak, melyekben kijelenté hogy, „ha találtatnék valaki, ki a hazát nagyravágyásának áldozatává —, s e végett magát a nemzet urává tenni, dictatori hatalomra vergődni törekednék, azt saját kezeivel gyilkolná meg, hogy a hazát megmentse.“

Görgey nevét nem említé ugyan beszédében; de a hallgatók nagy része teljesen megérté a czélzatot s megdöbbent annak hallására. A kormány az utósó napokban semmi hírt sem vévén Görgey czéljairól s mozdulatairól, a feldunai seregről igen keveset közölhetett a közönséggel; a viszályokról pedig, melyek közte s Görgey közt léteztek, nehogy azok még inkább elmérgesedjenek, a szakadás öregbűljön, mélyen hallgatott. A legmélyebb aggodalommal érté tehát most a polgárság s a városba mindenfelől összegyűlt képviselők s más hazafiak nagy tömege, mit eddig, ha sejtett is talán, nem akart teljesen elhinni: hogy a kormány s a főhadsereg vezérlete közt ily súlyos viszály létezik, s hogy a nyert győzedelmeiért a hazában annyira ünnepelt Görgey a haza szabadságával, üdvével ellenkező tervek s czélokról vádoltatik épen az által,

1849. Jul. kiről azt hitte, hogy szivvére semmiért sem buzog melegebben mint a haza javáért, megmentéséért. E fölfedezés leverőleg hatott a hallgatók értelmesebb tömegére, mert minden reményöket elvesztették, hogy e belviszályok közt meg lehessen még menteni a több százezernyi hadaktól megtámadott hazát.

Kossuth azonban e gyanút s vádat Görgey ellen most még annyival is inkább indokoltnak érzé, mivel Görgeytől azon levele óta, melyben ez a hadügyminiszterségről lemondott, s magát a sereg által választott hadvezérnek írta alá, sem ő, sem Mészáros fővezér egyátaljában semmi tudósitást nem vett a seregről s annak mozdulatairól; Görgey ugy viselte magát, mintha azontúl semmi összeköttetésben nem akart volna állni a kormánynyal; Kossuth pedig ebből azt következtette, hogy ő valóban el akar szakadni a nemzet ügyétől. Kossuth oly annyira semmit sem tudott azokról, mik a feldunai seregnél történnek, hogy, például, 9-kén azt írá Bemnek, hogy e sereg „Vácztól Hatvan felé van utban"; pedig akkor Görgey még mind arról gondolkodott, hogy Komáromból az ellenségen keresztül törve, a dunántúli országrészbe teszi át a harcztért, s ott a kormánytól függetlenül működendik. Kossuth e tudatlansága a sereg állásáról még 16-kán is folyton tartott. „A felső sereg, írá e napról Bemhez, még mindig Komáromnál áll"; s csak néhány nap múlva esett értésére a tiszai sereg kémei által, hogy Görgey Váczig előrenyomult, ott csatázott; de onnan merre vette utját, ismét sokáig senki sem tudta Szegeden; csak az volt kétségtelen, hogy Váczánál nem törhetett keresztül, s nem ment Hatvan felé. Kossuth ugyan több felé küldött ki kémeket s futárokat; de ezek vagy épen nem, vagy igen későn, vagy csak azon hírrel tértek vissza, hogy az ellenséges hadakon keresztül nem juthattak.

Kétségtelen, hogy a kormány helyzetét, intézkedéseit e hosszas bizonytalanság a főseregről mondhatlanul nehezíté. Nagy vígasztalására, nem különben mint megnyugtatására szolgált ugyan annak híre, hogy Vetter Jellasicsot, jul. 14-kén, Hegyesnél, egy elhatározó ütközetben megverte s a Sajkás-

kerületbe, onnan pedig a Duna jobb partjára szorította; — minél fogva mindenki biztosabban kezdé magát érezni Szegeden: de az aggasztó hírekben sem volt hiány. Ilyen volt egyebek közt az, hogy az osztrákok Budát megszállták, s a lánczhíd padlózatát helyreállítván, a Hatvanig s Váczig előre hatolt muszka sereggel egyesűltek; ilyen az is, — mit szintugy mint Görgey hadjáratát mindjárt elbeszélők leszünk, — hogy Mészáros és Dembinski Perczel seregének egy részével Tura táján harczot adott az oroszoknak, de veszteséggel kényteleníttetett visszavonúlni. Erdélyből is mindenféle részint aggasztó, részint boszantó hírek érkezének. Ezek egyike volt, hogy a muszkák mind Beszterczénél, mind Brassónál s a székely földön több ütközetben győztek. Másika a kormánybiztos, Szentiványi Károly tudósitása, hogy Bem minden polgári hatóságokat felfüggesztett, a tartományt ostromállapotba helyezte, — mi mindent zavarba bonyolított, s magát Szentiványit is lemondásra birta. Harmadika magától Bemtől jött, ki örökös pénzsürgetéseivel nem hagyott nyugtot a kormánynak. Ő, mint már említők, a neki ajánlott fővezérséget is csak akkorra fogadta el, ha elébb Erdélyből ki lesz űzve az ellenség, s csak azon feltétel alatt, hogy két hónapig dictatori hatalom adassék kezébe. Ennek megadására nem a legjobb ajánló levélül szolgáltak azon önkénykedések, melyeket magának a tábornok minap a Bánságban a telepitvények, Erdélyben már elébb a sóár, legújabban pedig az ostromállapot megrendelése körül engedett. 1849. Jul.

A képviselőket azonban nem kevesbbé mint a nagy közönséget természetesen leginkább a Görgeyről s hadseregéről, s a közte s a kormány közt kifejlett viszályokról szárnyaló hírek foglalkodtaták. Emezeket örömest rejtegeté a kormány, amazokról sokáig senki, maga a kormány sem tudott semmi bizonyost. Ez győzedelmekről, amaz vereségekről beszélt. S maga e bizonytalanság is inkább az aggodalmakat növeszté, mintsem a reményeknek nyujtott táplálékot. Mintegy tiz nap folyt le Szegeden e bizonytalanságban, mielőtt

1849. Jul. csak maga a kormány is képes volt volna hitelesebb tudósitásokat szerezni az eseményekről; s még akkor is csak hézagosan érkezett hozzá ezek híre. De e szakadozott hírekből is kitűnt, hogy az események oly rohamosan kezdenek lefolyni, miszerint a végbukás közelg s már csak napok szerint számlálható a szabad, független, alkotmányos Magyarország élete.

Ime az események sorozata.

A váczi csata.

Görgey, miután jul. 13-kán az 1-ső, 3-dik és 7-dik hadtesttel s Görgey Armin osztályával, mik összesen 45 zászlóaljból, 47 huszár századból és 120 ágyuból, számszerint 28—30 ezer emberből álltak, — Komáromból leindult, utját Váczig minden akadály nélkül folytathatta. Görgey Armin, ki az előhadat képezé s Nagy-Sándor 15-kén érkezett Váczra, s miután az ott tanyázott orosz csapat a mieink közeledtére visszavonúlt, mind a ketten a Gombás patak mellett, előhadaik pedig a dukai hegyen, Váczról kelet felé egy órányira foglaltak állást.

A Váczról visszavonúlt orosz csapat Bebutoff tábornok mozlem lovas ezrede volt, előhadát képező a 3-dik hadtestnek, mely Hatvan és Aszód körül álla. Paskevics többi hadtestei a Hatvan-mezőkövesdi országúton léteztek; egy erős hadosztály pedig Tolstoy alatt Jászberény s Nagy-Káta körül volt felállítva.

Rüdiger a 3-dik hadtest parancsnoka, mihelyt értesűlt, hogy Görgey hadai Váczon vannak, egész hadtestét mozgásba tette e város felé. Sass tábornok hadosztálya, mely a hadtest előhadát képzé, még 15-kén délután Sződre érkezett, s előörseinket a dukai hegyről elkergette. Nagy-Sándor s Görgey Armin erre mindjárt előrenyomult és csatározni kezdett az oroszokkal. A csata szerencsével folyt, kivált mióta Leiningen is megérkezett hadtestével s egy pár zászlóaljat az ellenség jobb oldalába tolt előre. Épen ekkor, Nagy-Sándor is visszaverte az ellenség balszárnyát, mely egy nagy lovassági roha-

mot kisértett meg. Az ellenség nagy számú lovassága visszanyomta ugyan huszárainkat; de ütegeinktől oldalba fogatván, tetemes veszteséggel kényteleníttetett visszarobogni. Sass ezentúl csak ágyuzásra szorítkozott, s annak folyama alatt hadait lassanként Sződ mögé vonta vissza. 1849. Jul.

A beállott estvén Pöltenberg is megérkezvén a 7-dik hadtesttel, Görgey egész serege Vácz körűl volt öszpontosítva. Ő julius 16-kára támadást várt az oroszok részéről, s nem tudta mire vélni, hogy a dél is elérkezett a nélkül, hogy az ellenség mozogni kezdene. Ennek oka abban rejlett, hogy Paskevics e nap reggelére még csak Rüdiger hadtestét egyesíthette Hartyánnál; s bár az osztrák fővezérlettől vett tudósításokból jól tudta, hogy Görgey serege számra nézve ezen hadtesttel sem mérkőzhetik, ezen első, komolyabb ütközetre oly túlnyomó erőt akart egyesíteni, mely képes legyen teljesen tönkre tenni a magyar sereget. E végett bevárni akará, mig 2-dik hadteste is Hartyánhoz érkezik.

Görgey délután négy óra tájban, mivel ellenség még sehonnan sem tűnt fel, épen egy erőszakolt szemlét szándékozott intéztetni Hartyán felé, midőn kétségtelen forrásból értesűle, hogy az orosz fő hadsereg nagyobb része már egyesűlve van Sződ és Hartyán közt. Bizonyítá ezt az is, hogy Dukát s a sződi szőlőket újabb ellenséges csapatok szállották meg.

A dolgok ezen állásában Görgey méltán vakmerőségnek tartá szembe szállni a számra nézve legalább kétszer annyi ellenséggel; s nem csak a már szükségtelenné lett, sőt károssá válható erőszakolt szemle szándokával felhagyott, hanem arra határozta magát, hogy mihelyt besötétedik, egész seregével elvonúl Vácz alól s Losonczon keresztül a felső Tiszához, Tokaj felé veszi utját. Azon körülmény, hogy az orosz hadak eddigelé nagy lassusággal mozogtak, oly reménységgel kecsegteté őt, hogy néhány erőszakolt menettel az ellenségnél jóval elébb elérheti a felső Tiszát. E végett a hadtestparancsnokokat magához hivatván, sors által dönteté el, melyikök

1849 Jul. maradjon hátra az éji visszavonulás fedezésére? A sors Leiningen hadtestét érte. A rendelet ezután nyomban kiadatott, hogy a 7-dik s utána az 1-ső hadtest a sötétség beálltával mindjárt utra keljen; Leiningen pedig virradat előtt kövesse amazokat.

Ugy látszék, ezen éji visszavonúlást semmi sem fogná akadályozni; mert mire azt az oroszok előörsei észrevehetik, két első hadtestünk már Vadkerten, s Leiningen is túl lehet a váczi hegyen. Egy nem várt akadály azonban nagy zavart hozott a visszavonulásba. Midőn hadseregünk Komáromból levonúlt, számtalan compromittált polgári rendü egyének követték a sereget. Számok utközben is annyira szaporodott, hogy 15-kén már több ezer szekér volt a sereg kiséretében. Görgey, hogy ezek mozdulataiba rendet hozzon, katonai kiséretet s parancsnokot adott melléjök. A szekérsereg 15-kén, a vett rendelet szerint, Toronyán állapodék meg; 16-kán pedig, mihelyt a visszavonulás határozattá lett, parancsot vőn, a sereget megelőzve, azonnal Vadkertre indulni. Szerencsétlenségre, a menekülők seregében 16-kán ama hír kezde szárnyalni, hogy Görgey a megelőző napon egy nagy győzedelmet nyert az oroszokon, minél fogva seregével már dél felé vonul. Nehogy tehát ettől valamikép elvágassanak, még mielőtt a Vadkert felé vonulás rendelete hozzájok hatott, nyakra főre sietének eljutni Váczra, hogy onnan ők is dél felé kelhessenek. A kiséret parancsnoka hasztalan próbálá visszatartóztatni a tömeget; a kiséretbeli csapat áttöretett, s 16-kán estve a szekerek ezrei lepték el Vácz utczáit, s oly igen megnehezítették a sereg elvonulását, hogy 17-kén virradatkor még csak a 7-dik hadtest érte el Katalint és Szendehelyt, az 1-ső hadtest nagy része s Görgey Armin hadosztálya a 3-dik hadtesttel együtt még mind Váczon szorult.

Paskevics, miután hadseregének két teste a megelőző éjen teljesen öszpontosult Sződ és Hartyán között, 17-kére támadást határozott. De mindenek előtt a magyar sereg állásáról és számáról kivánt venni részletesb tudósitást. E végett

virradóra egy kozák had és egy dzsidás ezred által erőszakolt szemlét intéztetett Vácz ellen. Nagy-Sándor, ki 16-kán jobb szárnyunkat a Hétkápolna táján képezé, azon hibát követte el, hogy midőn hadtestének eleje a visszavonulást megkezdte, előörseit is visszavonta. A kozákok tehát most a Duna partján minden akadály nélkül betörhettek a városba, s első rohamukkal mindjárt négy ágyut ejtének hatalmokba. A zavar leirhatatlan lett a városban. A nagy számú szekér hanyathomlok menekűlni törekszik a kozákok kardjától, s hadainknak minden rendszeres mozdulatát lehetetlenné teszi. Görgey Armin végre némi rendet hoz osztályába s az oroszokat megtámadja. Ugyanakkor Leiningen is benyomul a vasut tájáról, s az oroszokat kiűzi, hármat az elfoglalt ágyukból is visszavévén. És mivel nem kételkedhetett, hogy az oroszok most a várost nagyobb erővel fogják megtámadni, hadtestét a Gombás pataknál állitá fel. A támadásra nem is kellett sokáig várnia. Paskevics értesűlvén a magyar hadak visszavonulásáról, Rüdigert a 3-dik hadtesttel üldözésökre küldötte. Ennek közeledtére Leiningen is megkezdi hátrálását, s folyton harczolva vonúl vissza Rétságig, hol Pöltenberg is segedelmére lévén, az oroszokat visszanyomja, a helységet felgyujtja s ekként az üldözésnek e napon valahára véget vetvén, emevvel együtt Vadkertre huzódik. 1849. Jul.

Veszteségünk számát sehol sem találjuk vezéreink által följegyezve; de tekintetbe vévén, hogy az üldöző oroszok is 450 embert vesztettek holtak és sebesekben, a mi veszteségünknek tetemesnek kellett lenni; s még nagyobb volt a foglyok és szétszórtak, mint a holtak és sebesek száma. Az erőfeszités Görgey fejsebét is oly annyira elmérgesítette, hogy egypár napig minden munkától tartózkodni kénytelen, 18-kán Losonczra, a következő napon pedig Rima-Szombatra vitette magát, s csak 20-kán kezdett megint részt venni a hadi munkálatokban.

Hátráló seregünk 18-kán Vadkertről virradatkor indult Balassa-Gyarmat felé. A hátvédet ezen városig Pöltenberg

1849. Jul. képezé a 7-dik hadtesttel. Rüdiger még e napon is egész hadtestével nyomába volt hadainknak, s Pöltenberg Vadkert felett, a Lókospataknál, hol utját állá, kemény harczot vívott vele. Balassa-Gyarmatnál Nagy-Sándor az 1-ső hadtesttel maradt hátvédűl; többi hadaink pedig Ludányra mentek éji szállásra. De az éjet nem tölthették csendesen; mert bár Rüdiger, miután Pöltenberg hadtestét a Lókospataktól visszanyomta, a vett parancs szerint megszűntette hadtestének további előnyomulását s Chruleff ezredes alatt, kit a Sz.-Kereszten álló Grabbe hadosztálynak kell vala támogatni, — csak néhány század lovassággal üldöztette hátrálóinkat: a hátvéd utócsapatában támadt vaklárma, hogy a kozákok jőnek, az egész 1-ső hadtestre, onnan többi hadainkra is átterjedvén, fáradt honvédeinket már éjfél előtt fölverte nyugalmokból. A menekűlők ezernyi szekerei keresztül-kasul robogva, megint iszonyú zavart támasztottak hadainkban, melyek aztán még azon éjjel nagy rendetlenségben siettek Losoncz felé, hol csak 19-kén reggel lehetett azokat rendbehozni. Nehogy ilyféle jelenetek a jövőben is zavarják a sereg menetét, a menekűlők szekerei Losonczról még az nap más utakon indíttattak meg a Tisza felé. Seregünk hátrálása ezentúl több renddel ment végbe, az oroszok üldözése igen gyönge lévén.

Perczel mozgalmai. Azon rendeletnek, mely Rüdiger hadtestét 18-kán már Vadkert tájáról visszahívta, oka abban feküdt, hogy Perczel serege is mozogni kezdett az oroszok oldalában. Mióta Cseodajeff Debreczenből kitakarodott, Perczel serege, mely, mint mondók, ellene indult vala, Szolnokra tért vissza. Sem a fővezérek, Mészáros és Dembinski, sem Perczel nem vett ugyan hivatalos tudósitást Görgey serege felől; de mivel, — mint emlékirataiban Mészáros értesít, — a lehetőségek sorában létezett, hogy Görgey a Duna bal partján Váczuak huzódik: áttörésének könnyebbitése végett, 13-kán Perczel is megindult Szolnokról a maga két hadtestével. De már Új-Szászon egy jelentést vettek vezéreink Komáromból, mely azonban csak azon kérdésből állott: hol létezik híd a Dunán? Látni

való, hogy e futár 10-kén, vagy 11-kén indíttatott meg Komáromból, midőn hadaink ott azon reménynyel támadták meg az osztrák fő sereget, hogy azon áttörvén, Paks felé vonúljanak, ott kelendők át a Dunán. 1849. Jul.

E kérdésből vezéreink azt gyanítván, hogy Görgey levonulását Vácz felé többé nem várhatják, nemcsak fölöslegesnek, de veszélyesnek is tarták félig kaszás seregökkel támadó mozdulataikat az orosz tábor felé, mely ekkor már, mint tudjuk, a Hatvan-Mezőkövesdi vonalon létezett: a sereget tehát 15-kén Új-Szászról Abonyba vezették vissza, indítva azon hírtől is, hogy az osztrák sereg már Pesten létezik.

„Perczel — ugymond emlékiratában Mészáros — szeretett volna valamely csillogó hadi tettel fellépni, s bár seregének fele kaszás volt, mégis az oroszok háta mögött egy diversióval akart volna kedveskedni a nemzetnek... Mivel a hírek, bár nem hivatalosak, még mind arról beszéltek, hogy magyar seregek mozognak a Duna bal partján, s mivel a véletlen a magyar hadak mozdulataiban nagy szerepet játszott, 16-kán határozattá lőn, hogy a gyalogság fegyvertelenebb része Abonynál marad; Wysocki a maga hadtestével Tápio-Szeléig nyomul, ott várandó be a további parancsot; a lovasság pedig az oroszok munkálati vonala felé diversiót teend. A lovasság ennek következtében 17-kén Nagy-Kátáig haladt; 19-kén szemlét intézett, 20-kán pedig Fényszaru felé indult, tervben lévén, hogy onnan Jászberény felé a vasut vonalára térjen vissza." E lovasság 13 huszár-századból s a lengyel legionak Thworznicki ezredes által vezényelt négy századából, összesen 17 századból s 12 lövegből álla. Fényszarut azonban nem érhette el lovassági dandárunk, mert már Zsámboknál ellenségre talált. De mielőtt az ütközet lefolyását elbeszélnők, hogy tudjuk, kikkel történt a csata, az oroszok mozgalmaira kell vetnünk egy pillanatot.

Paskevics 17-kén jelentést vévén, hogy Perczel hada Szolnokról az orosz sereg oldalában kezd mozogni, mivel szekérfogatait e napon Pest felé indította volt, ennek fedezése

1849. Jul. végett egyelőre Tolstoy tábornok alatt 8 zászlóaljból, 24 lovas századból és 16 lövegből álló hadosztályt rendelt ki. Ekkor küldé a parancsot Rüdigerhez is, hogy Görgey üldözését Chruleff ezredesre bizván, maga a legrövidebb uton Nagy-Berczel és Pata felé térjen vissza Gyöngyösre, ott szándékozván Perczel ellen öszpontosítani két hadtestét; a harmadikat végre Mezőkövesdről Miskolcz felé tolta előre, hogy Görgeynek, ha arra fordulna, utját állja.

A turai lovassági csata.

Lovas dandárunk tehát, midőn 20-kán Nagy-Kátáról Fényszaru felé indult, Tó-Almásnál egy czirkáló kozák csapatra bukkant, s abból kettőt el is fogott. A többiek vágtatva sietének Bagra, hírül vinni Tolstoynak a magyarok közeledtét. Az orosz tábornok erről értesűlvén, hadosztályával nyomban Turára ment s e helységtől dél felé állitá fel hadait. Midőn a mi lovas dandárunk Zsámbokról Fényszarura vonúlt, Tura előtt már harczrendben látá az ellenséget.

„Tervben ugyan nem volt, beszéli Mészáros, a verekedés az oroszokkal. De szégyennek tartatott elölök csata nélkül visszahuzódni." Azonnal harczrendbe sorakoznak tehát. A lengyelek, körülbelül 400 lóval s hat ágyuval a jobb szárnyat foglalták el Thworznicki vezénylete alatt; de velök volt maga Dembinski is. A középen Dessewffy tábornok öt századdal s fél röppentyű-üteggel vőn állomást; itt volt maga a fővezér, Mészáros is. A bal szárnyat végre Perczel egy ezred huszárral képezte. Mind a két szárnyunk nagy terjedelmű kukoriczás földekre támaszkodott.

Az oroszok mivel erőnket, mint mindig, ugy itt is, a valónál sokkal nagyobbnak hitték, Hatvanba segítségért küldvén, nyugton várták be a magyar lovasság kifejlődését, bár abban, ha mindjárt támadnak, azon körülménynél fogva, hogy Perczel csak később vergődhetett a csatarendbe, nagy kárt okozhattak volna. Dembinski, jobb szárnyunkon, mihelyt Perczel megérkeztét észrevette, heves ágyutüzet nyitott meg az ellenségre, kinek mintegy 16 század lovassága volt az első harczsorban felállítva. Majd azonban az ellenség is

visszavonja lovasságát, s ütegeit nyomja előre. Lövéseik oly jól valának irányozva, hogy a mi lengyeleink ütegének vezénylője már a 3-dik lövéstől megsebesíttetett; a következők pedig a lovasság közé esvén, azt megzavarták. Dembinski ennél fogva kissé hátrább vonta századait, s annál hevesebben működteté lövegeit. Az ágyuzás ezután hosszan tartott. Az oroszok közönséges lovassági ágyuikon kivül régi modorú, *serpentin* nevet viselt hosszú csővű ágyukat is használának, melyek messze hatásukkal s különös sivításukkal meglepőleg hatottak huszárainkra. 1849. Jul.

Pár órai ágyuzás után jobb szárnyunkon Dembinski, a balon Perczel majdnem egy időben rohamra indíták századaikat. Perczel huszárai oly hevesen vágtak be az orosz Olga-huszárok közé, hogy ezek rövid ellentállás után megfordulnak s az ágyuk és gyalogság háta mögé robognak vissza, a mieinktől mind addig űzetve, mig viszont őket nem fordítá meg az orosz ágyuk tüze. Tolstoy az Olga-huszárokat dzsidásokkal és kozákokkal erősítvén, ismét szembe állitá Perczellel. De Perczelnek ekkor Dessewffy is segélyére megy a középről öt századával, s az oroszok megint visszanyomattak. Ha csak némi gyalogság is támogatja vala huszáraink győzedelmes rohamait, e nap itt dicsőséget hozott volna fegyvereinkre. De, bár részünkről több roham szerencsésen folyt le, a visszaűzött orosz lovasság mindannyiszor rendbe állott az ágyuk és gyalogság háta mögött, melyek elől viszont a mi huszáraink kénytelenittettek hátrálni. A csata ennél fogva nem vezetett eldöntő eredményre, mind addig, míg estenden vezéreink Hatvan felől nagy porfellegeket látván emelkedni, s abból meggyőződvén, hogy az ellenségnek segedelme érkezik, a harcznak az egész vonalon véget vetvén, dandárukat jó rendben, üldöztetés nélkül Nagy-Kátára vezették vissza.

A Hatvan felől Tolstoyhoz közeledő segitség Labinczoff tábornok volt, ki hét zászlóaljjal jött amannak támogatására. S hogy az ellenség, így megerősödve sem üldözé a mieinket, csak annak volt köszönhető, hogy Wysocki a mi részünkről

1849. Jul. is előrenyomult Felső-Sz.-Györgyön maradt gyalogságával; mely aztán a nélkül, hogy tűzbe jutott volna, szinte Nagy-Kátára, onnan Abonyba vonúlt vissza. Mészáros holtak és sebesekben mintegy 100, az ellenség 60 embert vesztett.

Görgey visszavonúlása Miskolczról Tokajig.

Perczel seregének e mozdulata Tura felé nagy előnyére vált Görgey hadának, mely, mint mondók, Losonczon keresztül Miskolcz felé huzódék; mivel ez lőn egyenes oka annak, hogy Paskevics Rüdiger hadtestét visszavonta Görgey üldözéséből. Ennél fogva Balassa-Gyarmattól kezdve Chruleff ezredes csak három század lovassággal követte seregünket, sokkal gyöngébb, mintsem hogy bevágni mert volna utóhadunkba. Az orosz fővezér, midőn Rüdiger hadtestét visszaparancsolta, Sass tábornokot 22 századdal rendelte volt Chruleff erősitésére; de Sass még távol létezett, s mielőtt megérkeznék, Chruleff attól tarthatott, hogy gyönge csapatát végkép tönkre teszi a hátvédünket képező Nagy-Sándor. Ő azonban nem veszté el fejét, s cselhez nyult. 20-kán Losoncz mellett, az elfogatás veszélyében látván magát, ál-alkudozásokkal akart időt nyerni, míg Sass is megérkeznék. Rüdiger hadnagyot egy trombitással a magyar előörsök parancsnokához küldé s ezt általa Paskevics nevében fegyverletevésre szólitotta fel. Az ajánlat visszautasíttatván, Chruleff újabban két tisztet, Kotlaroff századost s ugyancsak Rüdiger hadnagyot küldé Nagy-Sándorhoz, kik ugyanazon felhivás ismétlése mellett, mindenek előtt fegyverszünetet ajánlának, s egyszersmind olyféle reményeket ügyekeznének ébreszteni a magyar tisztekben, hogy Paskevics, ki a magyarok iránt nagy rokonszenvvel viseltetnék, hajlandó lenne közbenjárókép lépni fel a magyar nemzet s az osztrák császár között.

Miként már fentebb elbeszéltük, a surlódások, féltékenységek, melyek eleitől fogva sem hiányzának, idő folytával oly élessé fejlődtek az orosz és osztrák táborok között, hogy az országszerte köz beszéd tárgya lett s nem egy hiszékeny kedélyben ébresztett reményeket az oroszok pártfogása iránt. De sehol sem voltak az ilyféle remények vérmesebbek, mint

táborunkban, tisztjeink közt. Chruleff követsége ezeket most épen a legnagyobb valószinűség fokára emelte. Nagy-Sándor hasonló áltatástól elfogúlva, a követ tiszteket Rimaszombatba, Görgey fő hadi szállására kisérteté. 1849. Jul.

Görgey, miután előadásukat meghallgatta, hitellevelet kivána tőlök, mely küldetésök valóságát bizonyítaná, s midőn erre azon választ nyerte, hogy küldetésök előleg csak szóbeli, utóbb azonban az iratok sem fognak hiányozni, mihelyt Görgey a 48 órai fegyverszünetben megegyez: Görgey, saját állitása szerint, azt kezdé gyanítani, hogy az oroszok e lépése nem egyéb cselnél, mely által menetét akarják késleltetni, hogy őt a Tiszánál megelőzhessék. Ez őt csak arra ösztönzé, hogy menetét még inkább siettesse. Kétséget mindazáltal nem szenved, hogy Görgey némileg maga is osztozott ama reményekben tisztjeivel, hogy ilyféle alkudozásnak mégis lehetne talán valamely jó eredménye.

E hiedelemben szólitá fel ő az orosz szónokokat, tennék irásba a feltételeket, melyek alatt az orosz vezér a magyar sereg fegyverletételét kivánja. Az irat elkészült s igy hangzott:

„A Magyarországgal való béke feltételei, melyeket Paskevics herczeg tábornagy az orosz sereg előhadának ezredese által ajánlott.

„1. A tábornok, törzs- és főtiszt uraknak szabadság adatik, fegyvereik megtartásával szétoszlani; s ha ezek az orosz seregben való szolgálatot választják, ott ugyanazon rangot nyerendik, melyet a magyar seregben birtak.

„2. Ha a magyar tisztek szolgálni nem akarnak, teljesen szabadok maradnak.

„3. A magyar sereg legénysége fegyverét letenni s kiadni köteles; e feltétel teljesitése után vagy az osztrák szolgálatába állhat, vagy tűzhelyeihez mehet.

„Ezen iratot igaznak nyilvánitom, Chruleff orosz előhadi ezredes úr nevében. Rüdiger, hadnagy."

Görgey, mint állítja, a Kotlaroffal folytatott beszélgetésből teljesen meggyőződött, hogy az oroszok e lépése nem

1849. Jul. egyéb cselnél; mivel azonban a felett még sem kételkedett, hogy a küldöttség hozzá Paskevics meghagyásából intéztetett, a szónokokat következő válaszszal bocsátá el:

„Fő hadi szállás Rimaszombat jul. 21-kén 1849-ben, két órakor reggel.

„Azon ajánlatra, melyet nekem Kotlaroff kapitány, és Rüdiger hadnagy urak, Chruleff ezredes úr nevében, a császári orosz s az én parancsom alatt álló belföldi hadak közti békét illetőleg átnyujtottak, előleg a következőkben van szerencsém válaszolni.

„1. Mielőtt határozott választ adhatnék, egy vagy két napra van szükségem, hogy az ajánlott béke-feltételek felett tábornokaimmal s hadparancsnokaimmal tanácskozhassam.

„2. A mi az előleges fegyver-nyugvás megkötését illeti: miután az én hadaim az ilyféle katonai szerződésekkel ismeretlenek, s ennél fogva én az ellenségeskedés felfüggesztésének felelősségét hadvezéri becsületem koczkáztatása nélkül el nem vállalhatom: kénytelen vagyok a fegyvernyugvást, határozott válaszom megérkeztéig köszönettel mellőzni, s csak azt várom meg, hogy az én szónokaim is ép oly emberségesen s hadi szokás szerint fogadtassanak s eresztessenek vissza, a mint az orosz császári szónokokkal a mi részünkről történik. A két orosz szónok úr visszatérte után tehát az orosz táborba az ellenségeskedés a maga folyamában marad.

„3. Határozott válaszomat a vett békeajánlatra, hacsak lehet 24, legkésőbb 48 óra alatt két tiszt által küldendem meg Chruleff ezredes urnak.

„4. Nézeteimet egész Magyarország lehető megbékéltetésének módja iránt Kotlaroff kapitány urral négy szem közt közöltem. Görgey Arthur, magyar tábornok.“

Ezen okmánynak a kormányhoz átküldött másolatán még a következő jegyzet vala olvasható, Görgey saját kezétől:

„A kormánynak felvilágositó irányzóul szolgáljon, hogy a negyedik pontban említett közlés abból állott, hogy Magyarország a maga szorongatott helyzetében hajlandóbb lenne

egy orosz, mint egy osztrák fejedelmet elfogadni, s hogy Paskevics ez iránt a magyar kormánynyal alkudozásba léphetne." 1849. Jul.

Az orosz tisztek távozta után Görgey a következő körlevelet intézé a maga hadparancsnokaihoz:

„A főparancsnokságtól Nagy-Sándor, gr. Leiningen és Pöltenberg tábornokokhoz.

„Az ide mellékelt feltételek azon meghagyással adatnak tábornok úr tudtára, hogy azok iránt velem mind a saját mind tiszti kara véleményét hivatalosan közölje.

„Én kényszerítve érzem magamat, hogy a Paskevics tábornagyhoz küldendő választ ne egyedül a saját magam véleménye, hanem a sereg többségének nyilatkozata szerint írjam meg; mert én azon napon, midőn a kormány által letétettem s a sereg tisztikara által önként fő parancsnokká választattam, politikai tekintetben is megszűntem lenni a sereg korlátlan parancsnoka, hanem csak a többség képviselője maradtam.

„Rimaszombat, 1849. jul. 21-én reggeli 3 órakor. Görgey."

A tisztikar válasza értelmében pedig aztán a következő levelet intézé Paskevicshez:

„Főhadiszállás, Sajó-Sz.-Péter 1849-ki jul. 22.

„Az általam vezérlett sereg tábornokainak, törzs- és főtisztjeinek válasza a bennünket Váczról követő előhad parancsnokának Chruleff ezredesnek, Kotlaroff kapitány és Rüdiger hadnagy által tett ajánlatára a következő:

„A hadsereg azon alkotmányra van megesketve, melyet V. Ferdinánd magyar király 1848 tavaszán szentesített; s a hadsereg, a maga esküje szerint, ezen alkotmány fentartásáért eddigelé híven harczolt.

„A hadsereg a maga esküjéhez a jövőben is hű maradand s fegyvereit csak akkor teszi nyugalomba, ha amaz alkotmány újra biztosíttatik s minden ellenséges erő kiszorítva lesz Magyarország határaiból.

„A tábornokok s tiszti kar nevében: Görgey Arthur, tábornok."

1849. Júl. E válasz tanúskodik, hogy bár Görgey főhadi szállásának tisztjei már széltében kezdték volt beszélni, hogy a magyar koronát az orosz czárnak Konstantin nagyherczeg, vagy Leuchtenberg herczeg számára kellene felajánlani, — a hadteteknél eddigelé még nem romlott meg annyira a tiszti kar erkölcsisége, hogy személyes érdekeiknek a hazájokét feláldozni hajlandók voltak volna.

Chruleff ezredesnek, miután czélját a csellel teljesen elérte, gyönge előhada, Sass tábornok megérkeztéig a mieink által nem támadtatott meg, semmi oka nem volt ama levelet elküldeni Paskevicshez; de közlé azt mégis Rüdiger tábornokkal, miként ennek utóbb Görgeyhez érkezett levele tanúsítja.

Görgey az orosz tisztek elbocsátása után még inkább sietteté utját, s oly erős menetekben haladt Miskolcz felé, hogy 22-kén már ezen városnál s Diós-Győrnél állott hadaival, előörseit pedig egészen Harsányig küldötte ki. Ezen erőszakolt menetek azonban, melyek alatt serege minden pihenő nap nélkül 25 mérföldön oly sietve gyalogolt keresztül, hogy főzni is alig volt ideje, nem kevéssé megfárasztá, hangulatában pedig megrontá a legénységet. Sokan a gyalogolást tovább nem győzve, eltikkadtan dőltek ki a sorokból; ugy hogy a sereg, bár a harczokban szenvedett vereség ezerre sem ment, a fáradalmak következtében 3—4 ezerrel csökkent meg.

Görgeynek Miskolczról két út nyilt a Tiszán átkelnie s a mögött levonúlva, többi hadainkkal egyesűlnie: Tokaj, és Tisza-Füred felé. E két átjárás Knezics tábornok védelmére volt bízva, ki e vonalon a Tisza mögött egy gyönge hadosztálylyal volt felállítva, melyet a két híd védelmére osztott fel. A tokaji híd felé épen semmi akadály sem állott utjában, s Görgey, ha akar, ott már 24-kén minden nagyobb erőfeszítés nélkül, kényelmesen átkelhet vala a Tiszán, hogy a mögött levonúlva egyesűljön többi hadainkkal. Ez esetben csak azon egy kérdés támadhatott: vajjon míg ő a Tisza mögött lefelé

vonúl, nem fognak-e az oroszok átkelni Tisza-Fürednél hogy 1849. Jul.
további levonúlásának utját állják? Ilyféle veszélynek azonban az által lehetett volna elejét venni, ha mindjárt Miskolczra érkeztekor oda utasítja Knezicset, hogy hadosztályának Tokajnál lévő dandárát is rögtön Tisza-Füredre indítsa s ott egész erejével álljon ellen a netalán áttörni akaró muszkáknak.

Sokkal gyorsabban, de való, nem akadály nélkül, történhetett volna meg azonban a levonúlás Tisza-Füred felé: itt, hogy Poroszlónál a hidra jusson, elébb ütköznie kell vala Cseodajeff tábornokkal, ki Gyöngyös tájáról a maga hadtestének nagyobb részével már 20-kán visszatért vala Mezőkövesdre s előhadait Ábránynál állította fel. Az átkelés tehát Tisza-Fürednél csak azon esetben történhetett volna meg, ha Görgey e muszka sereget előbb megveri s a Tarna felé nyomja vissza, — mi azonban lehetetlen egyátaljában nem volt, miután ezen orosz hadtestnek Mezőkövesd vidékén táborozó részei számra nézve nem haladták meg Görgey hadseregét. Ha a szerencse kedvez, s a muszkákat megveri: azontúl semmi sem akadályozhatá többé Görgey egyesülését Szeged és Arad táján a Perczel és Vetter vezénylete alatt álló többi hadseregeinkkel. Ha azonban Cseodajeff hadtestét le nem győzheti, azon esetben csak a tokaji átkelés marad vala még nyitva számára, hogy az annyira sürgetett öszpontosítást eszközölhesse.

Már, hogy melyik utat kellett légyen választania Görgeynek, azt megitélni csak ő lehetett képes; és akár Tokaj felé indul, akár Mező-Kövesd táján ütközetet próbál meg, gáncs őt semmi esetre sem érheti. Egy azonban bizonyos, az hogy, ha a kormánynak engedelmeskedni, s többi hadseregeinkkel egyesűlni akar, — mi szorult körülményeink közt egyedül volt volna még képes némi fordulatot hozni ügyeinkbe, — neki mindjárt 23-kán múlhatatlanul meg kell indulnia Miskolczról, légyen az Tokaj, vagy Tisza-Füred felé. Lehetetlen volt ugyanis be nem látnia, hogy minden nap, melyet Miskolcz

1849. Jul. táján vesztegelve tölt el, nehezebbé sőt lehetetlenebbé teszi a többi hadakkal való egyesülést az alsó Tiszánál. Öntapasztalatából tudta, hogy Vácznál két orosz hadtest állott vele szemben. Tudta azt is, hogy e hadtestek egyike Balassa-Gyarmatig nyomában járt s őt üldözte; onnan azonban Vácz vagy Hatvan felé kellett visszafordulnia, — mert az üldözés azontúl felette gyönge volt. Tudta azt is, hogy Mezőkövesdnél még nincs öszpontosítva a muszka had; mert, mint emlékiratában maga vallja, csak azért engedték őt a muszkák ellentállás nélkül Miskolczra vonúlnia, mivel Paskevics még nem érkezett meg hadai zömével Vácz tájáról. Mind ebből pedig önként folyt azon következtetés, hogy mennél több időt tölt Miskolcz táján, annál nagyobb tömegekben gyül össze a Váczról visszaindított muszka sereg vele szemben Mezőkövesd táján. Bizonyosnak tudhatá azt is, hogy ha már a Tokajnál való átkelésre határozta magát, mennél továbbra halasztja ott az átkelést, annál kétségesebbé válik a levonúlhatás a Tisza mögött; mert kételkednie egy perczig sem lehetett hogy, mihelyt a muszkák észreveszik miképen ő Tokajnál átkelve vonúl lefelé, mindent el fognak követni, hogy a tisza-füredi átkelést kierőszakolják, neki pedig utját állják a Tiszán túl. Mert arról könnyen szerezhet vala magának tudomást, hogy Knezics gyönge hadosztálya hosszú időre nem lehet képes az egész orosz sereget feltartóztatni Tisza-Fürednél.

Így állván tehát a körülmények, Görgeynek, mihelyt Miskolczra érkezett, ha mégis általában szándéka volt alvidéki hadainkkal egyesűlnie, csak egy teendője maradt: Miskolczról azonnal tovább indulnia, s akár a Cseodajeff hadán Mezőkövesdnél áttörve, Tisza-Fürednél kisérteni meg az átkelést; akár az akadálytalan tokaji uton sietni le az alföldre.

Szakemberek állítása szerint, mindenesetre hiba, de csak egyszerű nézethiba volt Görgey részéről, meg nem kisérteni az áttörést Cseodajeff hadtestén, Tisza-Füred felé. Mert, ha itt sükert aratván, a Tisza mögött Szolnokig vonúl le, s ott a folyam jobb partjára kelve Perczel seregével egybehangzólag

működik, már Kecskemét vagy Félegyháza táján tönkre teheti a Szeged felé nyomuló Haynau seregét. 1849. Jul.

De Görgeyben, mihelyt meggyőződék, hogy Miskolczon, legalább egy ideig, veszély nem fenyegeti, s a tokaji út később is nyitva álland neki a Tiszán való átkelésre, ismét felébredt a makacsság szelleme. Ő egyátaljában nem akart, a kormány rendelete szerint, egyesűlni alvidéki hadainkkal, s eltökélte magát, mind addig Miskolcz és a Sajó s Hernád vidékein maradnia, míg csak túlnyomó erő által nem kényszeríttetik annak elhagyására s a Tisza mögé vonúlásra. Csakhogy a kormánynyal daczolhasson, jó hiszemmel-e, vagy puszta önmentségül? — bizonytalan, makacsságában még arra is rábeszélé önmagát, hogy itt a felső Tiszánál maradva, nagyobb hasznára lesz a közügynek, mint ha levonúlva, s a többi hadakkal egyesűlve alkalmat nyujtana arra, hogy ott legalább is 70—80 ezernyi tekintélyes hadsereg öszpontosítva működjék a szövetségesek akár egyik, akár másik serege ellen. Úgy okoskodik, hogy míg ő Paskevicset a felső Tiszánál foglalkodtatja, többi hadainknak elég idejök leend Haynau osztrák seregét megverniök. De arra nem gondol, hogy, ha ő azonnal levonúl, míg a lassan mozgó muszka sereg az alföldre leérkezik, ő a többi hadakkal egyesűlve, egy elhatározó ütközetben tönkre teheti az osztrák sereget, s még mindig lesz ideje azután fordúlni az oroszok ellen.

Görgey, jó vagy rosz szándékkal, — mindegy, az említett módon okoskodva, egyenesen a muszkák tervének előnyére cselekedett. Cseodajeff ugyanis 23-kán virradóra oly rendeletet vőn Paskevicstől, hogy Görgeyt Miskolcz vagy, ha onnan Tokaj felé vonúlna, ennek táján mindaddig visszatartóztatni ügyekezzék, míg ő maga hadának zömével Tisza-Füredre érkezik, hogy onnan Görgeyt hátba foghassa, s az altiszai magyar seregekkel való egyesülésben meggátolhassa.

Cseodajeff e rendelet következtében az Ábrányban létező előhadával, mely 9 zászlóaljból s 24 lovas századból álla, 23-kán egy erőszakolt szemlét intéztetett a magyar hadsereg

1849. Jul. ellen. Esetlegesen, e napon Görgey is szemlét parancsolt kisérleni Pöltenbergnek Mezőkövesd felé. A két szemlélő had Harsány vidékén, dél tájban találkozott egymással. De az oroszok, bár többszörte számosabbak voltak, mivel azt hitték, hogy Görgey egész serege közel létezik, nem mertek komolyabb harczba bocsátkozni, s az országúttól jobbra s balra fekvő erdőket szállották meg; s miután a kozákok egy kisérlete a mieinket megkerűlni, visszaveretett, egészen három óráig sükeretlen lövöldözéssel tölték az időt. Pöltenbergnek sem volt kedve az ellenséget fedett erdei állásában megtámadni, s megelégedett avval, hogy annak tüzelését viszonozva, előnyomulását az erdőből meggátolta. Három órakor az oroszok visszavonúltak s a csatának vége szakadt. A holtak és sebesűltek száma egyik félen sem ment tízre.

Rüdiger tábornok levele Görgeyhez.

Görgey e napon Alsó-Zsolczán a Sajó mögött tartá főhadi szállását. Pöltenberg jelentésével az erőszakolt szemle lefolyásáról körülbelül egy időben jelentének be nála egy delnőt, ki az előörsök által feltartóztatva, Görgeyhez vezetteté magát, állítván, hogy levelet hoz számára. A levél Rüdiger tábornoktól jul. 19-kén, Balassa-Gyarmaton íratott, kétségkivül azon szándékból hogy, mivel ő onnan Gyöngyös felé vette utját, a magyar sereg üldözésére hátrahagyott Chruleff ezredes gyönge csapatának, míg Sass is oda érkeznék, némi biztosságot szerezzen.

„Uram, az én parancsaim alá helyezett hadak szemben voltak azokkal, melyeket ön vezényel; a fegyverszerencse részemre dőlt el. Mi alatt önt követém, menetemben mindenütt azt hallám, hogy ön teljes méltányossággal s igazsággal elismeri az én hadtestem vitézségét. Önnek ezen eljárása irányomban kötelességemmé teszi, hogy én is bizonyítványát adjam a becsülésnek, melyet bennem az ön, mint vitéz katona jelleme ébreszt; s azért határoztam el magamat, hogy e közlést önhöz intézzem. Ön tehetségei legyőzték a súlyos nehézségeket, melyek közt hadteste létezett; de nem rejtheti el ön maga előtt, hogy azt ismét újabb veszély fenyegeti. Én tehát

önnek, uram, egész bizodalommal az alkudozás utját ajánlom. Adja ön tudtomra a feltételeket, melyek alatt ön lehetségesnek itéli megszűntetni a harczot, mely ezentúl önre nézve aránytalan; és én sietni fogok kieszközleni e tekintetben ő Magasságának, az orosz sereg fővezérének, rendeleteit. Szükségtelen hozzátennem, hogy ezen tőle veendő szabályok teljesen meg fognak felelni az igazságérzetnek, melytől főnököm át van hatva, s egyszersmind olyanok lesznek, hogy általok az ön s vitéz katonái becsülete a legkisebb csorbát sem fogja szenvedni. Fogadja ön, uram, megkülönböztetett becsülésem biztositását. Gróf Rüdiger, főparancsnoka az orosz seregek egy hadtestének.“ 1849. Jul.

„A mennyire emlékezem — mondja emlékirataiban Görgey — válaszom Rüdiger grófhoz lényegében a következő volt:

„— Hogy én egyátaljában nem volnék idegen, becsületes feltételek alatt békére nyujtanom kezemet, ha egyedül hadaim megmentése és saját személyem forogna kérdésben.

„— Hogy azonban itt Magyarország megmentése forog fenn, melynek politikai lételét az osztrák császár és legközelebbi környezete megsemmisíteni szándékoznak; mire a legújabb időben, fájdalom, ő felsége az orosz császár is, — arról mit Magyarország nagyobb és jobb része akart s folyton akar, valószinűleg hibásan értesítve, — erős segédkezet nyujtott.

„— Hogy ennél fogva nekünk mind addig harczolnunk kell, míg békés polgártársaink a megigáztatás veszélyétől megszabadíttatnak, vagy mi az egyenetlen harczban elveszünk.

„— Hogy én mint katona s az országtól reám bizott hadak vezére csak ezen választ adhatom.

„— Hogy én hiszem, miképen ez iránt a magyar seregek minden vezére velem egyenlőleg gondolkodik; minél fogva nehéz lenne Magyarországot az egyes hadvezérekkel megkisértendő egyezkedések által megbékéltetni.

1849. Jul. „— Hogy azonban kötelességemnek tartandanám, megnyitni s egyengetni az utat a magyar ideiglenes kormány s az orosz tábornagy, Paskevics herczeg közt kezdendő titkos alkudozásokra, mihelyt a herczeg hajlandó lenne velem tudatni, hogy mily feltételek alatt köthetne Magyarország békét ő felségével az orosz császárral; és hogy ezen esetben Oroszországra nézve előleg is kivánatosabb eredményt hiszek kilátásba tehetni, mint a minőt Magyarországnak legteljesebben sikerűlt megigázása is nyujthatna.“

E levelet Görgey, mint állítja, Leiningen tábornokkal, Bayer táborkari főnökkel, s a főhadi szálláson esetleg jelenlévő más főtisztekkel (de, a kivel mindenek előtt kell vala, Bónis kormánybiztossal nem) közölvén, lepecsételve, ugyanazon nő által, ki Rüdiger levelét hozta, küldötte el ehhez. A levélvivő azonban Nagy-Sándor hadtestének Szikszónál lévő táborán utazván keresztül, ennek is tudomására jutott a levelezés. Nagy-Sándorban, ki egyike volt ha nem is legszerencsésebb, de bizonyára leghazafiasb érzelmű tábornokainknak, jól ismervén Görgey elébbi fondorlatait, nem kevesbbé mint a főhadi szállás és táborvezérkar tisztjeinek a kormány iránt ellenséges hangulatát, s mind ama különféle beszédeket, melyek szerint Görgeynek már nem volna más teendője, mint, a kormányt mellőzve, a muszkákkal saját kezére alkuba ereszkedni, Görgey e levelezése az orosz tábornokkal méltán gyanút ébresztett: a levelet tehát — Görgey állítása szerint, titkosan feltörte, s annak tartalmát, bár az gyanúját nem igazolá, a kormánynyal is közölte. Görgeynek tudomására jutott levelének e feltörése, s a miatt Nagy-Sándor iránt még csak engesztelhetlenebb gyűlölettel viseltetett. Az orosz tábornokkal váltott levelekről egyébiránt Görgey ezen esemény után maga is tudósította a kormányzót.

Ugyanezen napon, — 24-kén — midőn Görgey Rüdiger levelére válaszolt, érkezett vissza azon két tiszt is, kiket Görgey Chruleff követsége után egy, mint említők, Paskevicshez intézett levéllel küldött volt Chruleffhez. E tisztek nemcsak

azt hozták hírül, hogy Chruleffel már Sass tábornok is egyesült, hanem egyszersmind e két orosz főtiszttől egy-egy pár pisztolyt is hoztak ajándékul Görgeynek; mit ez aztán hasonló ajándékkal viszonozott. 1849. Jul.

Ezen ajándékcsere Görgey s az orosz főtisztek közt, szintúgy mint ama levélfeltörés Nagy-Sándor részéről, magokban véve oly csekély események, hogy említésre is alig látszanak méltóknak. És mégis mind a kettőnek felette fontosak lettek következései. Ama levélfeltörés szolgáland némileg kulcsául Nagy-Sándor debreczeni csatája szerencsétlen kimenetelének. Az ajándokváltások pedig megerősítették a tisztikart azon, a nagy közönség, sőt magok a képviselők és kormánytagok közt is mind szélesebben terjedező véleményben, hogy a szövetséges hatalmak és hadseregeik közt csakugyan komoly meghasonlás tört ki; s az oroszok ennél fogva nem is vonakodnának külön valamely békeszerződésre lépni a magyarokkal, kik iránt annyi rokonszenvet tanúsítanak. A vízbe fuldoklónak szalmaszálhoz is kapkodása módjára, a nemzet iszonyú veszélye által feltüzelt s megzavarodott képzeletek könnyen beringattatni engedték magokat ama tévedésbe, hogy mindazon lenézésben s megvetésben, melyet az oroszok az osztrák tisztek irányában —, s mind azon rokonszenvben s becsülésben, melyet a magyarok iránt tanúsítának, nem egyes orosz tisztek gyűlöletét s rokonszenvét, hanem Oroszország indulatát s viszonyait lássák egy részről Austria, másról Magyarország iránt. E téves felfogásnak pedig, melynek annyian oly örömest engedték át magokat, mint alább elbeszélendjük, nagy fontosságú következményei lettek ügyeink vég kifejlődésére.

Cseodajeffnek, mint említők, az volt meghagyva Paskevicstól, hogy Görgeyt mind addig Miskolcz és Tokaj táján tartóztassa, míg ő maga Tisza-Füredet elfoglalván, a magyar seregnek hátába nem kerül: Cseodajeff e végett 24-dikén egész 30 ezernyi hadtestével támadást intézett Pöltenberg állása ellen Görömböly vidékén. Leiningen és Nagy-Sándor

1849. Jul. hadtestei ekkor már a Sajó bal partján, emez Szikszónál, amaz Zsolnánál lévén, s ennél fogva Pöltenberg segedelmére nem lehetvén, ez egymaga kényteleníttetett felfogni nyolcz ezerre olvadt hadtestével az orosz had támadását. Pöltenbergnek ennél fogva, ki röviddel a megtámadtatás előtt különben is parancsot vett vala a visszavonúlásra, gondolnia sem lehetett a komolyabb ellentállásra, s mind újabb állást foglalva, jó rendben hátrált Miskolczig s onnan a Sajó mögé Felső-Zsolczára. Az oroszok, kiknek, mint mondók, csak az volt czéljok, hogy hadainkat e vidéken néhány napig elfoglalják, épen e miatt túlnyomó erejök daczára is csak gyöngén nyomúltak hadaink után, miért ezek nem is szenvedtek jelentékenyebb veszteséget.

Görgey e nap estvéjén, már nemcsak Cseodajeff ezen erélytelen támadásából, hanem egyéb tudósitásokból is teljesen értesűlve lett az oroszok czéljáról; miképen t. i. az előtte lévő orosz hadtest tulajdonkép csak tűntetéseket intéz támadásaival, s a valódi czéljok az, hogy Tisza-Fürednél áttörve a Tisza bal partjára nyomúljanak. Teljes hitelességű jelentéseket vett ugyanis, hogy a Gyöngyös-mezőkövesdi országutról két orosz hadtest indult meg Tisza-Füred felé.

De Görgey még e tudósitásokat sem tartá elegendőknek arra, hogy ha más okból nem, legalább saját hadseregének biztossága végett mennél elébb keljen át a Tiszán s ne tétessék ki azon veszélynek, hogy az oroszok Tisza-Förednél áttörve, őt hátba fogják. Állítása szerint, ő abban bízott, hogy Knezics, kit a Tisza mögött Tokaj és Tisza-Füred védelmére egy hadosztálylyal értesűlt felállitva lenni, az oroszokat, ha megkisértenék is Tisza-Fürednél az átkelést, minden bizonynyal vissza fogja verni. Még azt sem látá szükségesnek, mit mindjárt Miskolczra érkezte után múlhatatlanul kell vala tennie, hogy magától Knezicstől hitelesen értesíttessék, mennyi tulajdonkép azon erő, mely Tisza-Füred biztosságára van rendelve? Ezt megtudnia, csak egy futár, egy levél küldésébe került volna. Ő azonban, talán azért, mivel Knezicscsel, kit

jun. 20-kán a peredi ütközet alkalmával, hadteste parancs- 1849. Jul.
nokságától megfosztott, feszült viszonyban állott, még ezt is elmulasztá. Pedig egy ily hozzá intézett kérdés tudomására hozza vala, hogy Fürednél, Korponay ezredes alatt, összesen csak 2500 újoncz áll, kiknek nagy része még csak kaszával van felfegyverezve.

De, történt légyen a mulasztás gondatlanságból, vagy rosz szándékból, annyi bizonyos, hogy Görgey még 26-kán is, midőn az oroszoknak a megelőző napon intézett újabb támadása következtében, seregével a Sajó mellől a Hernád mögé vonúlt vissza, teljesen el volt tökélve, e helyzetében mindaddig megállani, míg az oroszok által kényszeríttetni nem fog Tokajnál a Tisza bal partjára kelni. Ama gondolat, hogy neki a Felső-Tiszánál kell maradnia, nehogy az oroszok is a Marosig nyomúljanak, és hogy Tisza-Füred Knezics által teljesen biztosítva van, szinte rögeszmévé vált benne, — kétségkivül csak azon okból, mivel az alsó Tiszához mennie, ott a többi hadakkal egyesűlnie s más fővezérlete alá lépnie, elviselhetetlen gondolat volt előtte. E rögeszmét látjuk azon levelében is, melyet a Hernád mögötti állásából írt vala Klapkának, mint állítja, azon czélból, hogy őt is támadó munkálatokra buzdítsa az osztrák sereg háta mögött. E levélből azonban még többet is értünk, azt t. i. hogy ő elhitetni akarja vele, miképen e Hernád melletti állásában már összeköttetésbe lépett többi hadseregeinkkel. Tudtára adván, hogy Vácznál az ellenség túlnyomó ereje miatt keresztül nem törhetett, s Losonczon és Putnokon keresztül Miskolczra vonúlt, „hogy az ország többi hadtesteivel, oly gyorsan, mint csak lehet, tényleg egyesűlhessen“, — így folytatja iratát: „Ezen egyesűlés hadaink által, daczára a bennünket Vácztól fogva üldöző orosz hadtestnek, szerencsésen végrehajtatott. Knezics tábornok, ki a Tisza-Füred-tokaji vonalon áll, kész bennünket fölvenni; s ha a Harsánynál álló ellenség Hernád mögötti állásunkat megtámadni merné, ő, Knezics, minden rendelkezésére álló erejével a Rutka és Lök közti harczvonalba lépend. Az ország

1849. Jul. többi hadseregei a tisza-füredi vonalra támaszkodnak egészen Szegedig. Az ellenség terve tehát, hogy bennünket a Tisza mögötti menhelyünkön a többi seregektől elvágjon, ezeknek mozdulatai által meg van hiusítva.....“

Az oroszok áttörése Tisza-Füred-nél.

És mikor ezt írta, az ellenség már Tisza-Füreden állott egy hadtesttel! Ő tehát tényleg el volt vágva az ország többi seregeitől! Az oroszok már 25-kén megtámadták Korponayt Poroszlónál, ki miután 2500 nagy részben csak kaszákkal fegyverzett újonczaival a többszörte számosabb ellenségnek ellentállni képtelen volt, még az nap estve a Tisza bal partjára vonúlt vissza, s a hidat is fölégette maga után. De az oroszok már 26-kán virradat előtt hidat kezdének verni a Tiszán, s addig is mig az elkészűlne, számos ágyuik fedezése alatt csolnakokon szállítának át mind több hadat a jobb partra. Korponay egy ideig heves tüzeléssel lehetőleg védte magát; de csekély erejének ellentállása sem tartós, sem sükeres nem lehetett. Mivel a száraz nyári időben az itt különben szélesen elterjedő mocsárok is mind ki valának szikkadva: az ellenség nem csak a töltésen, hanem attól jobbra s balra is mindenfelé képes lőn előnyomulni. Korponay, nehogy egészen körülfogassék, Ujvárosra s onnan Debreczenbe kényszerűlt maroknyi hadával visszavonúlni. A híd már délben készen állott a Tiszán, s az orosz sereg estve, nem több mint 62 emberének vesztével, Tisza-Füreden táborozott. Paskevics, mihelyt ezen eseményről értesűlt, nemcsak az egész 2-dik és 3-dik, hanem az eddig Görgeyvel harczolt 4-dik hadtestet is Tisza-Füredre indította. E hadtest helyett a bányavárosokból már elébb előszólított Grabbe, s a Galicziából szinte néhány nappal előbb berendelt Sacken tábornokok hadosztályai léptek szemközt Görgeyvel a Hernád vonalán.

Görgeynek még 27-kén reggel sem volt tudomása arról, hogy Tisza-Füred már a muszkák kezében van, sőt ezek e napon Debreczen felé nyomúlnak, hogy őt, ha majd tévedéseit átlátva, Tokaj vidékét valahára elhagyja, Debreczen körül elfoghassák. E megfoghatatlan gondatlansága, magának Tisza-

Füred képzelt biztos védelméről, s a muszka seregek mozgalmairól tényleges tudomást szerezni, utóbb, midőn mind ezen tények világosságra derültek, a szándékos árulás gyanúját ébresztette fel számos oly hazafiban is, ki elébb tőle várva a haza megmentését, hozzá buzgón ragaszkodék. 1849. Jul.

Ő 27-kén Kossuthtól, kivel mióta Miskolczra érkezett, megint némi, bár felette hideg összeköttetésbe lépett, levelet vévén, melyben felszólíttatott, hogy menne elejébe Kardszagig vagy Debreczenig, hogy ott vele személyesen találkozhassék, még az napon utra kelt Nyiregyházára. És csak itt estenden megérkezve értesült valahára Korponay jelentéséből a Tisza-Füred körül történtekről. Most már egész nagyságában átlátá valahára mind a maga seregének veszélyes helyzetét, mind azon föltevésének alaptalanságát, hogy ő a maga 25 ezernyi seregével hosszabb időn is képes leend Miskolcz táján lekötni a száz ezret meghaladó muszka hadakat. Lemondván tehát a Kossuthtal való találkozásról, más nap, 28-kán, sietve visszament seregéhez.

A geszthelyi csata.

A sereg, vagy is inkább csak Leiningen hadteste, Görgey távolléte alatt egy szép győzedelmet vívott ki az oroszokon. Grabbe tábornok, ki Cseodajeff helyét foglalta el a magyar sereg nyugtalanításában, 28-kán korán reggel 10 zászlóaljjal, 22 lovas századdal s 32 löveggel támadást intézett Geszthely ellen, hol Leiningen táborozott a maga hadtestével. Az ellenség közeledésére Leiningen ezt oly fedezett helyzetben állitá harczrendbe, hogy az ellenségtől épen nem láttathaték; s bár ez már távolról, az ágyuk horderejénél messzebb, megkezdé az ágyuzást: ő mindaddig csöndesen maradt rejtekében, míg az ellenség az ő lövegeinek hordkörébe előre nem nyomúlt; ekkor azonban valamennyi ágyui egyszerre megdördültek s oly heves tüzet szórának az oroszokra, hogy ezek meglepetésökben nagyon megzavarodva, futásnak eredtek. Grabbe, a mieinktől űzetve, a Sajóig meg sem állott seregével s onnan is nem Miskolczra, hanem azt megkerűlvén, Putnok felé hátrált, attól tartván, nehogy Miskolcz lakossága, mely a

1849. Jul. geszthelyi győzedelem hirére felzendűlt, hadainak utját állja. Az oroszok magok holtak és sebesekben 103 főre teszik veszteségöket e csatában. A mieinknek, fedett helyzetökben egy halottja sem, sebesűltje is csak egy volt.

E győzedelem nem igen sokat változtatott ugyan hadseregünk általános helyzetének veszélyességén; mindazáltal annak legközelebbi mozdulataira nézve két igen jelentékeny előnyt eredményezett. Ezek egyike az volt, hogy a sereg nyugton kelhessen át a Tiszán; mert Görgey, mióta az oroszokat Tisza-Füreden tudta lenni, tovább nem maradhatott a Hernádnál, s mihelyt 28-kán táborába visszaérkezett, ezt azonnal Tokajba inditá s a Tiszán még azon éjjen átkelvén, s a hidat maga után elrontatván, Nyiregyháza felé folytatta menetét. A másik előny a hadsereg további menetére vonatkozott. Paskevics ugyanis, ki e napon 2-dik és 3-dik hadtestét pontosította össze s 29-kén azonnal Debreczenbe szándékozott indulni, hogy annak táján Görgeyt elfoghassa, a geszthelyi csata szerencsétlen kimeneteléről értesűlvén, aggódni kezdett, nehogy Görgey egyenként támadja meg és tegye tönkre Grabbe és Sacken tábornokok hadosztályait; vagy, mi reá nézve még érzékenyebb csapás leend vala, Kassa felé nyomúljon, s őt élelemszállitmányaitól s közlekedésétől Galicziával elvágja elébbi tervét, mely szerint hadait Debreczenbe indítani szándékozott, egészen megváltoztatta. Először is, a Poroszló és Tisza-Füred közt létező hídat, ezen, még száraz időben is sok nehézségekkel járó átkelési vonalról Csegére tette át. Azután pedig, jul. 30-kán, a 2-dik hadtestet a Tisza jobb partjára vonván vissza Csátra indította, szándéka lévén, mielőtt Debreczen felé indulna, Görgeyt kiűzni a Hernád mögötti állásából. A 2-dik hadtest Csátról Miskolczra folytatá menetét, s Cseodajeff is rendeletet vőn ott vele egyesűlni s Görgeyt megtámadni. Tudjuk azonban, hogy ő e napon már Nyiregyházán volt seregével, s onnan nem is késett tovább folytatni menetét. Paskevics csak 30-kán értesűlt Görgey e mozdulatáról; seregeit nyomban visszaindította ugyan a Tisza bal partjára,

de azokkal csak augusztus 1-jén kelhetvén utra Debreczen felé, ezen előre s hátra intézett menetei által Görgeynek alkalmat nyujtott, ha nem is egészen háboríttatlanul, legalább öszszes seregének nagyobb veszedelme nélkül meghaladnia Debreczent. 1849. Jul.

Hadjáratának utóbbi viszontagságait azonban csak alább fogjuk elbeszélni; mert most vissza kell fordulnunk az ügyeink középpontjává lett Szegedre, s látnunk, mi történt ott julius végéig.

MÁSODIK FEJEZET.

A kormány s országgyülés müködése Szegeden.

1849. Jul. Midőn Kossuth, jul. 12-kén Szegedre bevonúlt, s az őt nagy lelkesedéssel fogadott polgárság előtt mondott beszédében, mint említők, a titok fátyolát, mely a kormány s Görgey közt kitört meghasonlást a közönség szemei elől eddig elrejté, némileg föllebbentette: mondhatatlan aggály és levertség fogta el a közönség, kivált a jelenvolt képviselők keblét. E viszály még azon, különben is csekély, reménytől is megfosztá őket, hogy egyesűlendő hadseregeinknek talán még sikerűlhetne, daczára az ellenség roppant számának, megmenteni a hazát. És az aggodalmakat, melyek az ekként köztudomásra jutott viszály miatt támadtak, nem kevéssé nevelte az, hogy Görgey hadseregéről, melynek szerencsés működésétől láták pedig függni ügyünk sorsát, még julius második tizedében is senki, maga a kormány sem tudott semmi bizonyost; s e bizonytalanságban különféle, több aggasztó mint reményre derítő, kósza hirek szárnyalának, melyek szerint majd az mondatott, hogy Görgey serege szétveretett; majd megint, hogy győzött ugyan, de a muszkákkal alkura lépett stb.

A képviselők, kik Pestről egyenesen Szegedre utaztak, eleinte csak mintegy százan lévén, alig várhaták többi társaik összegyűltét, hogy ülést tarthassanak s a kormányt a haza

állapotairól interpellálhassák. Mert, ha közőlök néhányan, kik a kormány egyik vagy másik tagjával meghittebb lábon álltak, ezektől nyertek is némi értesűlést: a nagy többség a kósza hirek és bizonytalanság hullámai által hányaték. Mindenki gyülést óhajtott tehát, hogy a kormánytól számot kérjen. 1849. Jul.

A hónap második tizedének végén, midőn számuk már meghaladta a másfél százat, mivel Almássy Pál, ki régóta egyedül maradt volt az elnökletben, Szegeden szinte nem jelent meg, köz kivánat szerint, végre junius 20-kán a korelnök, Palóczy László, hirdetett ülést. Megjelent a miniszterium is, és Szemere elnök-miniszter, be sem várván az interpellatiokat, mindjárt a megnyitás után egy jeles beszédben fejtegeté az ország állapotát. A jul. 20-kai ülés.

A nemzetnek, ugymonda egyebek közt, három óhajtása van. Első, hogy az ellenség legyőzessék; — s e tekintetben előadá, hol és mi ereje van a nemzetnek fegyverben. A második közóhajtás, hogy a fellázadt népfajok kibékíttessenek; s megemlítvén, mi történt eddig e végre, kijelenté, hogy a kormány oly módon kivánja e kérdést elintéztetni, „hogy még a Mindenható is, ki kezében a népek sorsát mérlegezi, azt mondhassa a magyarról: e nemzet megérdemli a szabadságot, mert tudott lenni igazságos más nemzetek iránt, ... öldököltetése után is elég nagylelkű volt, testvéri kézzel nyujtani a béke olajágát . . .“ Tudtára adá egyébiránt a képviselő háznak, hogy a kormány a nemzetiségekről szóló törvényjavaslatot, melyet még Debreczenben, mindjárt a miniszterium megalkotása után benyujtani kivánt, de azt akkor, az országgyülés elnapoltatása miatt nem tehette, mindjárt másnap előterjesztendi. A nemzet harmadik óhajtása, hogy Európa elismerje függetlenségét. Erre nézve elmondá, hogy ez még nem történt ugyan meg, s az európai politika jelenlegi viszonyai közt egyhamar nem is remélhető; azzal vigasztalá mindazáltal a képviselőket, hogy míg a kormányok ezt meg-

1849. Jul. tenni késnek, Európa népei a magyar iránt rokonszenvvel viseltetnek.

A szép szónoklat azonban koránt sem elégítette ki a képviselőket. Ők, aggodalmaikban, most nem ily, átalánosságok körül forgó, szép beszédeket, hanem felvilágositásokat vártak a feldunai hadsereg s Görgey tekintetében, miről Szemere mit sem mondott; várták, hogy a kormány a külhatalmakkal folytatott alkudozásait s ezeknek az orosz interventióra vonatkozó véleményeit a házzal világosan tudassa. Hunfalvi Pál képviselő tehát kivánta, terjesztené elő a kormány minden levelezéseit, melyeket a külkormányokkal folytatott. A belállapotokra nézve pedig választ kivánt azon kérdésre: kinek hibája, hogy Buda ostromával a nemzeti ügy győzedelmének kivívására fordítható idő elpazaroltatott? — mert úgy látszik, ezt a kormány Görgeyre, ez pedig a kormányra, különösen a kormányzóra tolja.

Az interpellatiónak azonban kevés lett az eredménye. Az első kérdésre nézve gr. Batthyáni Kázmér hajlandó volt volna ugyan némi felvilágositásokat adni a háznak; de Szemere, eleve is tudván, hogy ezek inkább leverők, mint biztatók lennének s megnyugvás helyett csak az aggodalmakat nevelnék, közbeszólt s fejtegeté, hogy ez most, midőn az alkudozások még egy kormánynyal sincsenek befejezve, meg nem történhetik; legyen tehát a ház tűrelemmel. Támogatta őt Irínyi képviselő is, kinek szava e tekintetben némi súlyt nyert azon körülménynél fogva, hogy ő nem rég tért vala meg Párisból, hol a kormány küldetésében egy ideig gr. Teleki László oldala mellett működék s ennél fogva feltehető vala, hogy a külviszonyokat eléggé ismeri. A ház végre megnyugodott; s átlátván, hogy a jelen viszonyok közt a második kérdés vitatása is, szenvedélyeket kelthetvén, több kárt mint hasznot hajthatna: a Buda ostromával elkövetett hiba nyomozásába sem kivánt ereszkedni; s megelégedett a kormány azon igéretével, hogy a napokban már meginduló Közlönyben minden

fontosabb tárgyra nézve közzé teendi a beérkezendő jelentéseket. 1849. Jul.

Más nap Szemere nem is késett, igérete szerint előterjeszteni a nemzetiségekről szóló törvényjavaslatot.

Nem egyszer lehetett hallani mind a Magyarországon lakó külön nemzetiségek keblében, mind külföldi hírlapokban azon vádat, hogy a kormány e nemzetiségi törvényt ez időben csak azért kivánta megalkottatni, mivel, az ellenségtől nyomatva, maga előtt látá a kényszerűséget, székhelyének a Bánságba áttételére: csak a szükségtől kényszerítve s csak akkor tudott tehát igazságos lenni a más nemzetiségek iránt, midőn ezen, jobbára külön népfajoktól lakott országrészbe kellett költözködnie. Ezen körülményből pedig ama következtetést vonják le, hogy e törvények nem igazságérzetből, hanem a szükség kényszerűségéből származtak s így nem is őszinte kifejezései a magyar nemzet véleményének s érzelmeinek a külön nemzetiségek iránt. A külön nemzetiségeket szabályozó törvény.

De ezen állítás tévedésből ered. Nem lehet ugyan tagadni, hogy a Bánságba költözés körülménye e törvényt most szükségesebbnek tünteté fel a kormány előtt, mint bár mikor előbb; de megalkotásának oka bizonyára nem ezen kényszerűségben, hanem a kormány s nemzet igazságérzetében keresendő; s kételkedni egyátaljában nem lehet, hogy az e körülmény közbejötte nélkül is megalkottatott volna. Sőt az által, hogy még jelenleg is meg akarta azt alkotni midőn a bukás már csaknem elkerűlhetetlennek látszék, midőn tehát arra is kevés volt már a remény, hogy e törvény a többi nemzetiségeknek csak tudomására is jusson bukásunk előtt, — csak annak adta bizonyságát, hogy még életének utolsó perczeiben is nyilvános emlékét kivánta hátrahagyni, miképen elég igazságérzet volt benne, a néptestvériség s a nemzetiségek egyenlő jogositásának elvét a lázadásban levő népfajokra is kiterjeszteni.

És e tekintetben minden kétséget kizárnak e törvény alkotásának előzményei.

1849. Jul. Mihelyt a miniszterium az elmult májusban megalkottatott, Szemere belügyminiszter azonnal buzgón foglalkodék e törvényjavaslat készitésével, elhatározott akarata lévén, evvel nyitni meg az új kormány alatt alkotandó törvények sorát. Ezt kivánta az új miniszteriumnak a képviselő ház elébe terjesztett programmja is, mely a forradalmi, demokratiai s respublicai irányt tűzte ki. Mire azonban a törvényjavaslat elkészült, — mi a külön nemzetbeli egyénekkel tartott értekezletek szüksége miatt csak pár hét múlva történhetett meg, a körülményeknél fogva szükségessé lett az országgyülés elnapolása s Pestre áttétele. Midőn azonban a kormány e miatt kénytelen lőn a törvényjavaslat tárgyalását elhalasztani, a minisztertanácsban határozat alkottatott, hogy e törvényjavaslat a jul. 2-kán Pesten megnyílandó országgyülésnek minden más előtt elejébe terjesztessék, s a nemzetiségeknek már is oly sokáig elhalasztott kibékitése valahára komolyan munkába vétessék.

A miniszterium e határozatot akkor alkotta, midőn a szerbek, több csatában megveretvén, a fegyvert mindenütt letették, vagy Szerviába menekűltek, s midőn lázadásuk egyedül a Knicsanin és szerviánjai által tartott titeli fensíkra szoríttatott; az oláhok pedig Erdélyben Bem diadalmas serege előtt, az egy Jankut s az abrudbányai havasok lakóit kivéve, magokat mindenütt megalázták; — szóval, midőn fegyvereink az osztrák hadakon is diadalt nyertek s a remény egyátaljában nem volt alaptalan, hogy a nemzetiségek lázadásainak csekély maradványait fegyverrel is megtörhetjük, és szigorral állithatjuk helyre a belbékét.

De a kormány nem ápolt keblében boszúindulatot; s ha fájdalommal emlékezett is a magyarok azon számos ezreire, kik a fellázadt népségek dühének áldozataivá estek; de sajnálta magokat ezen áldozatok gyilkosait is, mert bennök osztrák fondorlatok által ármányosan elcsábított, fanatizált, tévutra vezetett szerencsétlen s azért részvétet érdemlő népet látott. „Ha az ország kormánya, ugymonda Szemere júl. 21-kei

beszédében, melylyel a törvényjavaslatot indokolá, — a kegyetlenségeket hasonló kegyetlenséggel torolta volna meg, azóta talán béke volna, habár a sírnak békéje. De ez nem történt; hanem felhasználtattak a szellemi erőnek minden eszközei, a testvériség százados kötelékeit ismét összefűzni. Felvilágositásokat, magyarázatokat, proclamatiókat ezrenként osztogattunk szét. A sajtónak minden becsületes hatalmát felhasználtuk. Támogattuk a képviselőket békéltető törekvéseikben, s támogattuk azt is, ki eme törekvéseinek szerencsétlen áldozata lett épen saját vérei által*). Tudtuk, hogy a havasalföldi mozgalmak vezérei a románokra nagy befolyást gyakorolnak, — és ezen befolyást igénybe vettük. Tudtuk, hogy a rácz lázadás, táplálékát Szerviából is veszi, — s nem késtünk felvilágosítani a szerb fejedelmet és kormányát, közölvén vele nézeteinket a Magyarországon levő külön népfajok jogainak értelmezéséről, s nézeteink ott teljes méltánylásra találtak. Nem szalasztók el a kibékülésnek egy pillanatát, nem tartózkodtunk elveinket pontokba foglalva előadni. S mi lett következménye? Körülbelül az, hogy míg győztünk, addig tetszettek; mihelyt azonban a hadjáratban szerencsénk csillaga némileg borúlni kezdett, feltételeinkre, ajánlatainkra kitérőleg, elhalasztólag válaszoltak; szóval a legőszintébb, legbecsületesb eljárásunk rendszerint csalfasággal, sőt árulással találkozott. Czélunk egyébiránt ebben sem volt más, mint az ország függetlenségének és polgári szabadságának biztositását siettetni egy részről; más részről pedig a kegyetlenségek meggátlása által a szelíd humánitásnak uralkodását helyreállítani, s annyira, hogy forradalmunk fő dicsősége, a szelíd és békés fejlődés, az embertelen terrorismus vérnyomai által meg ne fertőztessék. Úgy voltak e pontok szerkesztve, hogy hasonló jogokat egy ország sem ad a maga határain belül az apróbb nemzetiségeknek."

1849. Jul.

*) Drágos képviselő, kit, bár maga is oláh volt, Hatvani támadásakor, Janku emberei öltek meg.

1849. Jul. Így gondolkodék, így akart intézkedni a magyar kormány a kisebb nemzetiségekről. Ily értelemben készült el a törvényjavaslat is, melyet a Pesten, jul. 2-kán megnyilandó országgyülésnek akart elejébe terjeszteni. Tudjuk azonban, hogy ott, a mondott napon csak azért nyilt meg a törvényhozás, hogy magát, a főváros fenyegetett állapota miatt, ismét elnapolja, és Szegedre tegye át székhelyét.

Itt tehát a kormány valahára alkalmat nyervén, a rég készen álló törvényjavaslatot előterjeszteni, azzal egy napig sem késett többé. A tárgyalás mindjárt jul. 21-kén megkezdetett. A képviselők közt nem hiányoztak néhányan, s mi majdnem hihetetlen, épen a radikál pártbeliek közől, kik saját jelszavokat, a jogegyenlőség és szabadság elveit megtagadva, a törvényjavaslatot, azon ürügy alatt, mintha a honpolgárok egy osztályának kiváltságokat adna, valóban pedig, mint felette szabadelműt s demokratiait, vak elfogultságukban s önzésökben hevesen megtámadták. „Úgy szólának, — irja Szemere a Szegedről Aradvár megszemlélésére távozott Kossuthnak, — mintha még 1832-ben élnénk, midőn a magyar minden, a rácz és oláh csak jogtalan nép volt.“

Maga a született arisztokratából demokrat polgárrá lett gróf Batthyáni Kázmér keményen megrótta a törvényjavaslatot ellenzők hűtlenségét a szabadság és egyenlőség elvéhez, s jelesen szólt ennek teljes megalapítása érdekében. Szemere pedig egyikét mondá azon szabatos, szép beszédeinek, melyekkel egyaránt meggyőzni s gyönyörködtetni tudta hallgatóit. Kereken kimondá, hogy a többi nemzetiségek kivánatainak magyar arisztokratiai felfogása, ha abból a nemzet valahára ki nem emelkedik, tönkre teszi Magyarországot. Ezen, majdnem egy óráig tartó remek szónoklat hatása alatt megszégyenűlve némúltak el azon ál-demokraták s radikálok, kik nyelvökön mindig népszabadságot hordának, de annak határait csak addig terjesztették, a meddig saját érdekeiknek kedvezett. Hogy a képviselőház a törvényjavaslatot oly kevés ellen-

zéssel emelte törvénynyé, részben legalább Szemere beszédének lőn eredménye. 1849. Jul.

A nagy fontosságú törvény, melynek, eredménye tekintetében, csak egy hibája volt, az hogy nem az 1848-ki márcziusban alkottatott, rövid kivonatban ím a következő:

„A Magyarország határai közt létező minden nemzetiségek szabad kifejlődése a következő intézkedések által biztosíttatik:

1. A kormányzati, igazgatási, törvényhozási és katonai hivatalos nyelv a magyar marad; az országban divatos többi nyelvekre nézve a következő szabályok érvényesek:

2. A községi gyüléseken mindenki a maga anyai nyelvén szólhat; a jegyzőkönyv nyelvét a többség szabadon határozza meg.

3. A megyei gyüléseken, minden e joggal birók tetszésök szerint magyarul vagy saját nyelvökön szólhatnak. Azon megyékben, melyekben valamelyik nemzetiség a lakosság felét meghaladja, a jegyzőkönyv, ha a többség kivánja, ennek nyelvén vitetik. A levelezések azonban a kormánynyal s más hatóságokkal magyarul folynak.

4. Az esküdtszékeknél s első folyamodási biróságoknál, midőn az eljárás szóbeli, a 3-dik pontban kimondott elv alkalmazandó.

5. A nemzetőrség vezényleti nyelve ugyanaz lesz, melyen a községi ügyek tárgyaltatnak.

6. Az elemi iskolákban az oktatás mindig a község vagy az egyház nyelvén történik.

7. Az anyakönyvek s általában az egyházi ügyek nyelve mindig az egyházi község nyelve leend.

8. Folyamodásaikat a magánosok bármely hatósághoz tetszésök szerint bármi nyelven intézhetik.

9. Az ó-hitű egyház zsinata minden évben egybehivathatik és oly szabadon határozhat minden vallási és iskolai ügyek felett, mint a többi vallások. A zsinat jogához tartozik megválasztani a püspököket, és határozni azon kérdés felett:

1849. Jul. vajjon a szerb és román nemzet egyházilag egyesűlve maradjon-e vagy külön váljon egymástól?

10. Az ó-hitűek egyházai és iskolái mind azon előnyökben részesűlnek, melyeket az állam a többi vallásbeliek egyházainak és iskoláinak engedményez.

11. Az ó-hitűek önmagok igazgatják s kezelik egyházi és iskolai alapítványaikat.

12. Az ó-hitű egyházbeliek számára a budapesti egyetemnél theologiai tanítókar alapíttatik.

13. A kinevezések mindennemű hivatalokra és méltóságokra egyedül érdem és képesség szerint történnek, minden tekintet nélkül a nemzetiségre és vallásra.

14. A kormány felhatalmaztatik s illetőleg köteleztetik e törvényben kifejezett elveket foganatba venni.

15. A kormány felhatalmaztatik s megbízatik különösen a tekintetben, hogy a szerbek és románok méltányos kivánatait meghallgatván, minden alapos sérelmeiket megszűntesse, akár saját hatalma, akár a nemzeti gyülés elébe terjesztendő törvényjavaslat által.

16. Végre a kormány teljes hatalommal ruháztatik fel a nemzet nevében amnestiát adni mind azoknak, kik a meghatározandó idő alatt a fegyvert leteszik s a nemzeti függetlenségre hitet tesznek le."

E szabadelvű törvény gyökeresen megoldotta a nemzetiségi kérdést: minden nemzetiségnek teljes szabadságot biztosítván természetes kifejlődésére, a nélkül hogy az ország politikai egységén csorbát ütött volna.

A nemzetiségi törvénynél nem kisebb dicsőségére válik a szegedi képviselőháznak, egy másik, amavval egy napon, s egyhangúlag megalkotott törvény, az, mely a zsidóknak a keresztényekkel mindenben egyenlő polgári s politikai jogokat biztosít.

Kossuth szándékai s törekvései Szegeden.

Mi alatt a képviselők ezen üdves, de, szerencsétlenségünkre, későn alkotott törvényekkel foglalkodának, Kossuth, mióta Szegedre érkezett, különféle, azonban mind oda irányzó

terveken törte fejét, miként fordíthatná jobbra a hazának, tagadhatatlanul, részben az ő hibái, tévedései s balfogásai következtében is, veszendőnek indult ügyét. Úgy látszék, hogy ő még e szomorú körülmények közt sem vesztette el minden reményét. Ruganyos szelleme, élénk képzelete a legcsekélyebb, csak némileg is kedvezőbb viszonyokból is tudott új reményeket meríteni. 1849. Jul.

Most, egy részről a Bemtől vett tudósitások, melyekből látá, hogy a muszkák Erdélyben, bár egy egész hónap előtt törtek be, még mind nem foglaltak el nagyobb tért, s egyik seregök folyton Besztercze, a másik Brassó vidékén van lekötve, — azon reményt ébreszték benne, hogy Bem, mihelyt hadait öszpontosítania sikerűlend, végre mégis ki fogja verni az egymástól külön s messze működő orosz hadakat. Más részről annak híre, hogy Görgey elébb Vácznál, utóbb megint Miskolcznál tűnt fel, bizonyosnak mutatá előtte, hogy a pártos tábornok végre csak magába tért s nem gátolja többé a hadak öszpontositását a Tiszánál vagy Marosnál. Ha pedig ez megtörténhetik, miben akadályt többé nem látott, — azt hivé, a Görgey, Perczel, Vetter s Vécsey seregeikből és Kazinczy tartalék hadából egybegyűlendő, mintegy százezernyi hadsereggel végre mégis sükerűlend egyenként megverni a szövetségesek hadait; vagy legalább oly hosszúra nyujtani a háborút hogy, — mi iránt szinte újabb reményeket kezde táplálni, a nyugoti hatalmaknak idejök legyen beleszólani az orosz invasio európai kérdésébe, s közbenjárókként lépni fel a nemzet s ellenségei között.

És valóban, a külföldről vett legújabb hírek erre nézve elég kedvezőleg hangzának. A rokonszenv külföldön, kivált Angolországban, azon mértékben nőtt ügyünk iránt, a milyenben a mozgásba tett óriási orosz hadak egész Európa békéjét s biztosságát fenyegetni látszának. Londonban s több más nagyobb angol városokban a magyarok barátai által mind több meetingek, népgyülések tartatának a végre, hogy az azokban nyilatkozó közvélemény a kormányt is kényszerítse az orosz

1849. Jul. interventióba beszólani s elhárítani a veszélyt, mely abból egész Európára eredhet. A hírlapok, még azok is, melyek a miniszteriumból vették sugallataikat, mind kedvezőbb hangon kezdének írni ügyeinkről s az orosz interventióba való beszólás szükségességéről. A julius 21-kén tartott parlamenti ülésben a szónokok nagy többsége igen melegen nyilatkozott Magyarországról. A közvélemény, Angliának ezen első államhatalma, oly annyira pártfogása alá vette már ügyünket, hogy lord Palmerston külügyminiszter szinte kényszerítve látá magát az előtt meghajólni s oly értelemben nyilatkozni, miképen az angol kormány kötelességének tartja, befolyásával oda munkálkodni, hogy a háború a hadakozó felek között békés kiegyenlitéssel végződjék. Kossuth élénk képzelete az angol közvélemény és kormány e nyilatkozataira, szintugy mint azon rokonszenvre, melyet az Oláhországban parancsnokló török főtisztek, Omer basa, Ibrahim bég s mások irántunk nyilvánitának, arany hegyeket épitett. És miután most már hadseregeink öszpontositását is nem csak lehetőnek, de bizonyosnak tartá: nem is látott egyebet szükségesnek ügyeink jobb fordulatára, mint az egységet a működésben, az egyetértést és szíves közremunkálást vezéreink között.

E végett most a fővezérlet kérdése lőn előtte a legfontosabb. Ő leginkább Bemet kivánta volna seregeink élére állítani, mert nemcsak legtöbbet bízott benne, hanem azon reménynyel is kecsegteté magát, hogy ennek a többi tábornokok is engedelmeskedni fognak. De látván, hogy Bem Erdélyt nem akarja elhagyni, más fővezérről kellett gondoskodni. A kérdés azonban nem volt könnyű megoldatú. Görgeyben, ha talán lejőne is az Altiszához, mire Komáromból végrehajtott elvonulása némi reményt látszék már nyujtani, a multak után nem volt többé annyi bizodalma, hogy összes haderőnk élére állítani merte volna; ezen kivül Vettert, Perczelt, Dembinskit sem látá hajlandónak szolgálni Görgey parancsai alatt. Arra pedig gondolnia sem lehetett, hogy Görgey kész legyen magát másnak alárendelnie.

Ez okoknál fogva most inkább el volt határozva, mint valaha, hogy önmaga vegye kezébe a főparancsnokságot oly módon, hogy a hadviselés strategiai iránya egyedül tőle függjön, a taktikai kivitelt, végrehajtást pedig az alvezérek belátásuk szerint intézzék. Ekként nem csak Görgeyt ellensúlyozhatni hitte, hanem az egyes hadsereg vezérei közt támadható viszályoknak is legkönnyebben remélte elejét vehetni. Ezen békéltető, egyeztető működés most szükségesebbnek látszék, mint valaha; mert nem csak attól lehetett tartani, hogy Görgey, mihelyt a többi seregekkel kapcsolatba jő, könynyen új viszályokra nyujthatna okot; hanem a többi vezérek közt is a haza veszélyeivel együtt nőtt az egyenetlenség. A fővezéri czímet még mindig Mészáros és Dembinski viselték; de Perczel, magától Kossuthtól felszabadítva, nem sokat hajlott reájok, minek következtében az összeütközések szinte mindennapiakká váltak közöttök. Hasonlókép Dembinski és Wysocki közt is oly éles viszály tört ki, hogy az utóbbik lemondását is beadta. Mind a két esetben csak a kormányzó engesztelő közbelépte, kérelmei, békéltetései lohaszthatták le némileg a ki-kitörő indulatokat, gátolhatták meg a végszakadást. 1849. Jul.

Az eszmét azonban, mely szerint önmaga kivánta felvenni a fővezéri czímet, eleinte csak tartózkodva s félig meddig közőlte a miniszteriummal, egy új hadsereg felállitásának rendeletét használván arra alkalmul. Ő ugyanis e napokban egy harmincz ezernyi önkéntes tartalék-sereg felállitásának tervével foglalkodék, s azt egy hirdetésben közzé tévén, a toborzásra nézve a hatóságoknál meg is tette az intézkedéseket. E sereg gyorsabb megalakulása végett eleinte azon módhoz akart nyúlni, melyet a mult évben, Jellasics betörésének idején oly hatékonynak tapasztalt a tiszai vidék hazafias érzelmű lakossága között: személyesen akarta bejárni és szónoklatával fellelkesíteni a népesebb községeket. Ily módon e sereget egy hónap lefolyása alatt teljesen megalakíthatni remélte.

1849. Jul. Midőn tehát ez iránti szándokát a miniszteriummal tudatá, kijelenté egyszersmind azt is, hogy ezen tartalék-sereget személyes vezérlete alá akarja helyezni. A miniszteriumnak ez ellen semmi ellenvetése nem volt, a sereg gyors megalakultára szinte a legjobb eszköznek tartván a kormányzó személyes fellépését. E körutat ugyan részint gyöngélkedő egészsége, részint egyéb dolgainak halmaza miatt, nem hajthatta végre; a fővezérlet átvételének szándékáról mindazáltal nem mondott le, sőt mind többször megpendíté azt a minisztertanácsban, állitván, hogy különben minden erőködései daczára sem remél egységet, szíves közremunkálást eszközölhetni a vezérek között.

Még inkább megerősödött e szándokában Kossuth, miután Görgey a Sajóhoz érvén, vele ismét levelezésbe lépett. Görgey e levelei biztos reményt nyujtának neki, hogy ő valahára mégis egyesűlend a többi hadakkal. De e reménynyel benne egyszersmind azon aggodalmak is fölébredtek, nem fogja-e Görgey az öszhangzó szíves közremunkálást makacssága, hiúsága, más tábornokot maga felett nem tűrő elsőségi vágya által ismét meggátolni? Ezen aggodalomra a multak emlékezetén felül maga Görgey egyik levele is elégséges okot szolgáltatott. Javaslá tudniillik neki a tábornok, mozdítaná el Dembinskit a fővezérlettől, ki fonák intézkedései, tehetségtelensége által mindent meg fogna rontani. Kossuth ezt nem magyarázhatta másra, mint Görgey azon kivánatára, hogy mihelyt a többi hadakkal egyesűl, magának igényli a fő parancsnokságot. Ezt pedig most még kevesbbé volt hajlandó az ő kezébe adni, mint bár mikor elébb; a történtek után nem csak önhatalmát félté tőle, hanem félt attól is, nehogy Görgey a muszkákkal olyatén egyességre lépjen, mely a hazának s az általa gyűlölt, megvetett polgári rendnek veszedelmét vonja maga után; és félt még attól is hogy, ha Görgey fővezérré lesz, Dembinski, Vetter, Perczel mindnyájan lemondanak; s miután Damjanics lábtörése miatt a szolgálatra még mindig képtelen, Aulichnak, a fölött hogy a hadügyi minisz-

teriumban is szükség van reá, gyöngélkedése miatt nincs kedve többé tábori szolgálatra, Klapka Komáromból nem távozhatik: nem talál alkalmas embert, kit az Altiszánál lévő hadak élére állitson; pedig, miután Haynau Pestről már lefelé indul, rövid napok alatt itt is kemény harczoknak kell elejébe nézni. 1849. Jul.

De volt még egy más ok is, mely Kossuthot arra ösztönzé, hogy önmaga vegye fel a fővezéri czímet. A mint híre terjedt, hogy Görgey, magát a muszka hadakon átvágván, Miskolcz táján táborozik, az iránta ébredt gyanú, mely a kormányból a közönségbe is át kezde szivárogni, ismét elenyészett, s a köz kivánat mind hangosabbá lőn, hogy Görgey vegye át az egyesűlendő seregek vezérletét. Maga Szemere elnökminiszter is arra ösztönzé a kormányzót, hogy oszsza meg Görgeyvel a fő hatalmat; legyen maga dictator a polgári ügyekben, s engedjen amannak a katonai ügyekben korlátlan hatalmat. De Kossuth erre, mint mondók, egyátaljaban nem volt hajlandó. Érzé, hogy Görgeyt inkább hadi törvényszék elébe kellene állítani, mint fővezérré neveznie. Ily szigorú lépésre azonban bátorsága nem lévén, elhatározá magát, szótlan tűrnie Görgey elkövetett engedetlenségét; sőt a barátság és bizodalom színlelésével őt, ha lehet, erősebben lekötni a haza ügyéhez s a kormányhoz. A közönségnek Görgey fővezérsége iránt mind hangosabban nyilvánuló kivánságát azonban másként alig hitte mellőzhetni, mint ha önmaga veszi át a fővézérséget.

Kossuthnak e küzdelmeit, e czélzatait s gondolkodását leghívebben ábrázolja ama levele, melylyel e napokban, (úgy látszik, 23-kán) Görgey ama levelére válaszolt, melyben ez őt Dembinski mellőzésére ösztönzi.*)

*) Vannak, kik e levelet nem Görgeyhez, hanem Perczelhez hiszik intézettnek. Így Mészáros Károly is az 1862-ben közzé tett „Kossuth levelezésében", Perczelhez irottnak állítja, s azt több olyakkal toldja meg, mik csak is Perczelhez irathattak. Hogy azonban e levélnek legalább az

1849. Jul. „Vettem, ugymond, leveleidet; köszönöm. Csak ne haragoskodjunk, mert az soha sem vezet jóra; ellenben az mindig jóra vezet, ha közlöd velem a bajokat, tanácsot adsz; s gondolatot cserélve együtt mindig kitaláljuk a legjobb orvosló szert. Én tudom, hogy senki, én sem szeretem tisztábban, jobban a hazát, mint te; — te is légy meggyőződve, hogy senki, te sem szeretheted tisztábban s jobban a hazát, mint én. E kölcsönös hit közöttünk mindig fenn fogja az egyetértést tartani, mire szükség van, hogy a hazát megmentsük.

„Épen most kapom a positiv tudósitást, hogy tegnap már Miskolczon voltál s ma alkalmasint Kövesden vagy. Itéld meg: jobb lesz-e egyenesen csatlakoznotok, mit az ellenség már nem gátolhat, vagy combinative két oldalról operálnotok. S tedd magadat biztos futárok által közlekedésbe a többi seregekkel is. Csak most hárítsuk el a viszálkodást.

„A két öreg urat, Mészárost és Dembinskit, illetőleg, nagyon igazad van. Az egyik (Dembinski) mindent felejtett; a másik csak amannak szemeivel lát. Mondod, szép módot kell találnunk, hogy elmenjenek. Gondolkodtam. Mást nem találtam mint azt, hogy magam menjek a sereghez. Fővezért nem nevezek; hanem mint kormányzó képezem a harmonia kapcsát; veled egyetértőleg s tanácsaid után intézem az operatio irányát úgy, mint, például, Czegléden tevék. Aztán a dispositio a ti dolgotok. Így bizony, csak így lehet, véleményem szerint, a sok mindenféle surlódásokat kikerülni, s nem lesz kérdés Mészáros, Dembinski, Görgey és Perczel közt; hanem barátságosan intézem az irány egységét, s aztán gonddal leszek, hogy mindenfelé harmonice működjetek a kezetek alatti seregekkel s megverjétek a muszkát. Minden más mód nem ment meg a surlódásoktól. S az, hogy a kormányzó rendelkezik az irány felől, senkiben susceptibilitást

---

itt általunk közlött része Görgeyhez *is* intéztetett, ez maga vallja emlékirataiban (II, 318). Úgy látszik tehát, hogy az itt közlött részt Perczelhez is elküldé Kossuth, ekkor vele is feszültségben lévén.

nem okoz .... Szeged, jul. 23-kán. 1849. Hű barátod Kossuth Lajos." 1849. Jul.

De e barátságos levélben csak megpendíteni akarta az eszmét Görgey előtt, mert az ő megegyeztének kieszközlését egy személyes találkozásra szándékozott halasztani. Azt hivén, hogy Görgey 23-kán már Mezőkövesden lesz, s onnan utját Tisza-Füred felé haladéktalanul folytatandja, 24-kén egy futárt küldött elejébe, ki által vele találkozási szándékát tudatván, felszólítá őt, határozná meg a helyet s időt, hol és mikor találkozhatnak. És mivel késedelemre idő nem volt, más nap maga is utra kelt. Tudjuk azonban, hogy Görgey még mindig a Hernád táján vesztegelt, s bár a felszólítás vétele után mindjárt megindult elejébe, 27-kén Nyiregyházán értesűlvén, hogy a muszkák már áttörtek Tisza-Füredre, kénytelen volt felhagyni a találkozással s visszatérni Geszthelyre. Kossuth egészen Madarasig haladt, de onnan ama hír vétele után, hogy a vidéken kozákok portyáznak, Görgey pedig még a Hegyalján táborozik, s meg nem jelenését a Tisza bal partján Görgey részéről akarathiányra magyarázván, szinte viszszatért Szegedre.

Kossuth távolléte alatt viharos napok folytak le Szegeden. A közönségben mindinkább elhirűlt, hogy Kossuth és Görgey közt súlyos viszály létezik; kiszivárgott annak híre is, hogy Kossuth maga akarja átvenni a fővezérletet, s épen e miatt utazott volna el a városból. E mellett pedig mind fenyegetőbb hírek érkezének Pestről is, miképen Haynau e várost megszállván, onnan egyenesen Szeged felé tart seregével. E hír, melynek valóságáról nem lehetett kételkedni, lázas izgatottságba hajtotta a közönséget, s pedig nem Görgey, hanem Kossuth s általában a kormány ellen. Kossuth szemben a közvéleménynyel.

A közönség előtt még mindig ismeretlenek voltak Görgey magaviseletének részletei, tehát ismeretlenek okai is a közte s a kormány közt létező viszályoknak. A kormány, mivel nem merte kérdőre vonni s nem birta megbüntetni az

1849. Jul. engedetlen tábornokot, mélyen hallgatott annak bűneiről, érezvén hogy annak köztudomásra juttatásával csak önmagát vádolná erélytelenségről. S ezen kivül, ha már Görgeyt nem büntetve, a sereg élén meghagyta, sőt, mint a mondottakból tudjuk, vele teljesen kibékülni törekedett, óvakodnia is kellett az ő nyilvános vádolása által őt ingerelni s a viszályokat öregbíteni. A közönség csak annyit tudott a hónap elején lefolyt eseményekről, hogy Görgeynek le kellett volna jönnie Komáromból, mit ő nem teljesítvén, közte s a kormány közt viszályok támadtak. Az egyes részletek, fondorlatok, hiúságok s önző tervek, mik Görgey viseletére, ha nem is az árulás, de bizonyára a vétkes engedetlenség s pártoskodás bélyegét nyomták, mind titokban maradtak. Nem volt tehát csoda, hogy a közvélemény inkább a kormányt mint Görgeyt gáncsolá.

Azt hitték, a viszály onnan ered, hogy Görgey, katonai tapasztalatainál, vezéri jobb belátásánál fogva nem fogadta el a kormány hadi tervét, mely szerint Komáromból a hónap elején lejönnie kellett volna. Görgey, a nem rég győzedelmes hadvezér, a kinek neve alatt vívattak ki ama diadalok, melyek az osztrák hadakat a tavaszszal az országból kiűzték, Budát kezünkre juttaták, ezen engedetlensége miatt semmit sem vesztett népszerűségében; sőt, miként a veszély növekedett, a közvélemény mind hangosabban követelé, hogy ő állíttassék minden seregek élére; a kormány ellenben mind nyiltabban gáncsoltaték s gyaláztaték, hogy őt, mint hivék, egyedül személyes féltékenység és gyűlölet miatt nem nevezi fővezérré. Még ha köztudomásra jött is Görgey engedetlenségének egynémely részlete, a miatt nem csak hogy nem gáncsolák, hanem inkább menték őt, természetesnek találván, hogy az érdemteljes hadvezér, a kormánynak iránta tanúsított méltatlan viselete által kedvetleníttetett el. A békepárt hangosan hirdeté e véleményt.

Különösen seregeink kellő időben való öszpontositásának elmulasztását, mi miatt most oly iszonyún tornyosodnak a veszélyek a nemzet fölött, nem annyira Görgeynek, mint

Kossuthnak tulajdoníták, ki amazt, mivel dictatorságától fél, alaptalan gyanakodás, személyes boszantások, méltatlanságok s az által, hogy a maga czélszerűtlen hadi terveit ráerőszakolja, az engedetlenségre mintegy kényszerítette. E véleményben még inkább megerősödött a közönség, midőn híre terjedt, hogy Görgey, miután az ellenségre Vácznál érzékeny csapást mért, hirtelen Miskolczon termett s ott a muszkákkal már is több győzedelmes csatát vívott. E gyors hadjárata, mely a télihez hasonlíta s fennen magasztaltaték, nem csak kimenté őt a közvélemény előtt ama vád alól, hogy a többi hadakkal egyesűlni nem akar; sőt inkább a kormányt terhelé ama váddal, hogy a nemzet veszedelmét sietteti, midőn a győzedelmes hadvezért, ki egyedül képes még a veszélyt a hazáról elfordítani, nem szűnik keseríteni s gátolni a többi hadakkal való egyesülésben az által, hogy hatalom-féltésből őt, ki annyi győzedelme után más parancsa alatt nem állhat, a fővezérletben mellőzve, méltatlanul s hálátlanul sérti. Görgey ekként igazságtalanul üldözött gyanánt tűnt fel a közönség előtt, mi népszerűségét még inkább emelé, a kormányét s különösen Kossuthét napról napra csökkenté. 1849. Jul.

Görgey elfogult imádói s már ennél fogva is Kossuthnak nyilt vagy titkos ellenzői, kivált a békepárti képviselők, nem szűntek örökös rágalmaik s gáncsaik által még inkább tévutra vezetni a közvéleményt, azzal vádolván Kossuthot, hogy daczára a hadi ügyekben való járatlanságának, azokba mégis egyre avatkozik, a tábornokokra oly hadi terveket tol fel, melyeket ezek el nem fogadhatnak.*) Voltak, kik ezen viszályo-

*) Mennyire el volt terjedve ezen hibás vélemény, mutatja az, hogy azt még a szabadságharcz történetét tárgyaló némely későbbi iratokban is feltaláljuk. Különösen megrovást érdemelnek e tekintetben Szilágyi Sándornak „A magyar forradalom története“ és „A magyar forradalom napjai jul. 1-je után“ czimű iratai. Említésre méltónak sem tartanók e könyveket, ha több kiadásban megjelenve, jobbak hiányában anynyira el nem terjedtek volna. Azt mondja egy helyen: „Kossuth és a miniszterium pedig hadi terveléseit folytatá, daczára annak, hogy Görgey

1849. Jul. kat Kossuth és Görgey közt merő női befolyásnak tulajdonították; Kossuth körül nejéből és húgaiból, képzeletökben, kamarillát alkottak s annak gyűlöletéből származtatták Kossuth idegenségét Görgeytől.

Ezen balvéleményektől volt elfogulva egyebek közt a „Szegedi Hírlap“ is, a Közlöny mellett egyetlen hírlap, a kormánynak Szegeden időzése alatt. E lap, egyik számában nyilván meg is rótta azon „veszélyes, udvarszerű környezetet“, mely nőkből alakulva, a kormányzói teremekben állitólag nagy befolyást gyakorolna. E vélemény, ha nem szándékos rágalom, annál megbocsáthatlanabb tévedés, mivel könnyű volt volna a valót ez ügy körül megtudni s értesűlni, hogy Kossuth rokonai egyátaljában semmi befolyást sem gyakoroltak a közügyekre, s néhányan közőlök, nejével meghasonlásban lévén, nem is jártak házához. Nejének kétségkivül volt ugyan reá egynémiben, különösen a Görgeyvel való viszonyaiban is, hatása; mert bizonyos, hogy ő ezt, mióta férjének megbuktatására törekedett, hevesen gyűlölé; de e hatás is csak magán körben maradt, a tanácskozásban s a határozatokra, valamint a kormány többi tagjaira, kik pedig, Görgey tekintetében, az egy Csányit kivéve, Kossuthtal egyezőleg vélekedtek, annak legkisebb befolyása sem volt.

Ugyanezen lap Görgey irányában következőleg mondta ki véleményét, mi azon időben körülbelül a közvélemény szava volt: „Vezesse Kossuth a politikai dolgokat felelősség mellett

tőle s a többi táblabiróktól hadi tervet nem akart elfogadni.“ S aztán nagy tudatlansággal a kormánynak tulajdonítja junius végén, a Klapka, mint helyettes hadügyér által május elején készített tervet. „A táblabirák, mondja megint, amaz elvettetvén, készitettek egy más operationalis tervet, mit Görgey . . . bár mindenkép nyakába akarták erőszakolni, nem fogadott el.“ Egyszer mindenkorra kijelentjük, hogy, ha beavatkozott is néha Kossuth a hadviselés irányának meghatározásába, hadi tervet a minisztertanács *soha* sem készített, s azokat vagy magok a vezérek, vagy a kormány székhelyén lévő tábornokok, hadi tanácsba összegyűjtve, készitették.

s tetteiért utólagos számadással... Vezesse Görgey a hadi operatiokat. Vegye át az összes magyarhoni seregeket, s legyen itt ő az, mi Erdélyben Bem... A haza színe előtt szólítom fel a kormányt, hogy initiálja, s a nemzeti gyülést, hogy mondja ki: Magyarhon polgári kormányzatát Kossuth vezeti továbbra is oly hatalommal, mint eddig. A magyarhoni seregek vezényletében pedig egység van s a fővezér Görgey." 1849. Jul.

A nagy közönséggel körülbelül egyező véleményben volt a képviselők többsége is. S ők most, a haza egén napról napra mindinkább tornyosodó vészfölleg ek által felriasztva, nem is voltak többé hajlandók azon semleges szerepet folytatni, mely eljárásukat s határzataikat a debreczeni ülés alatt jellemzé. Híre szárnyalván, hogy Haynau hadserege már Kecskemét vidékén jár, korelnöküktől, Palóczy Lászlótól, zárt tanácskozmányt kivántak. A jelenlévő mintegy két száz képviselők többsége azon szándokkal lépett a gyülésbe, hogy a kormányt nem csak kérdőre vonják, hanem kötelességévé is teszik, hogy Görgeyt fővezérré nevezze; többen e kinevezést önmagok akarták megtenni a gyülésben.

A jul. 25-kei ülés a képviselőházban.

Az interpellatiókra, melyek által a közügyek állapotának előadása követeltetett, először is Szemere Bertalan válaszolt. Mivel azonban az ügyek állapotát tökéletesen fel nem fejthette a nélkül, hogy egyszersmind önmagát s kormánytársait, kivált pedig Kossuthot, Görgey irányában erélytelenséggel ne vádolja: felvilágositásai nem voltak kielégítők; sőt beszéde által sokan megerősítve érzék magokat azon balvéleményben, hogy a kormány Görgeyt alapos ok nélkül, talán csak személyes gyűlöletből vagy hatalomféltésből mellőzte a fővezérletben. Vádak emeltettek a kormány ellen, hogy ezen személyes versenygés miatt Görgeyvel a haza végveszedelmét siet teti. Irínyi képviselő, az indulat által annyira elragadtatni engedé magát elfogultságában, hogy e bajokat egyenesen a Kossuth környezetében alakult női kamarilla befolyásából származtatná. Kossuth nejét egy más magas delnőhöz hasonlítá hatásában, állitván, hogy valamint ez idézte fel hazánkra

1849. Jul. a háború nyomorait: ugy amaz a bukást sietteti azon gyűlölete által, melylyel Görgey iránt viseltetik s melyet férje szivébe is átönt. Kivánta, hogy a ház felemelkedve e kisszerű versenygéseken, Görgeyt, a haza megmentésére, fővezérré nevezze. Hasonló értelemben szóltak még többen, ugyanazon határozatot kivánván.

Maga az érdemdús, tisztakeblű Csányi László közlekedési miniszter is Görgey fővezérsége mellett szónokolt. E hazafias érzelmű agg férfiú, ki a mult évben, Windischgrätz Pestre érkeztéig, Görgey táborában kormánybiztos lévén, az ifjú, erélyes, sok vezéri tulajdonokkal biró Görgeyt azon időben fiaként szerette, s kinek szivében ezen indulat oly erősen befészkelte magát, hogy daczára mind annak, mit Görgey junius vége óta elkövetett, iránta nem volt képes meghidegűlni s nem tartá őt oly hazafiatlan kedélyű, veszélyes egyéniségnek, mint Kossuth s többen mások a kormányban. Roszalta ugyan ő is Görgey tetteit; de abban csak Kossuth iránti daczot látott; súlyosabb gyanút a szerető szív nem engedett magában fölébredni, s azt hitte, mihelyt annak megsértett hiúsága a fővezéri bot által kielégíttetik, mihelyt büszkesége s gyűlölete a Kossuth felett nyerendő diadal által elégtételt nyer: Görgey azonnal csodákat mívelend, az ellenséget, szokott erélyességével és szerencséjével még most is legyőzheti. Csányi e vélekedése mellett is őszinte barátja volt Kossuthnak; de úgy látá, hogy a jelen válságos perczekben, midőn minden az ütközetek kimenetelétől függ, szükségesebb a fővezér, kinek szerencséje a győzedelem reményével bíztat, mint a kormányzó, ha talán ez, mi valószinű egyébiránt nem volt, lemondana is Görgeynek felette nyert diadala következtében. Csányi tehát az ellenzékkel együtt arra szavazott, hogy Görgey fővezérré neveztessék.

A képviselők többsége erre Görgeyt azonnal kikiáltá fővezérnek, kijelentvén egyszersmind, hogy ezután ő a hadjáratokat, a kormányzó s az országgyülés ellenőrködése alatt ugyan s felelősség terhe mellett, de mindenkitől függetlenül,

saját belátása szerint vezesse, s a többi tábornokok kivétel nélkül tartozzanak neki engedelmeskedni. 1849. Jul.

A tanácskozmány e végzése egyenesen a kormány s névszerint Kossuth ellen volt intézve. Közvetve azon vád mondatott ki abban, hogy Kossuth eddig őt meg nem illethető befolyást követelt magának s gyakorolt is a hadi ügyekben. Befolyása, ezekben, e végzés szerint, csak az ellenőrködésre szoríttatott; Görgeynek ellenben teljes hatalom biztosíttatott a hadviselés intézésében. E vádnak nagy részben ama közönségesen elterjedt vélemény szolgált alapjául, hogy Buda ostroma, mely által az ellenség megsemmisitésére legalkalmasb idő tétlen elmulasztatott, s mi a jelen nagy veszélynek is méltán kezdetéül tekintetett, egyenesen Kossuth rendelete szerint, Görgey tanácsa ellenére történt légyen. A képviselők testülete, mivel tudta, hogy Kossuth forrón óhajtotta volt a kormány székét a fővárosba áttenni, egyátaljában nem akará hinni, hogy, miként fentebb elbeszéltük, s később maga Görgey is bevallotta emlékirataiban, — Buda ostroma inkább neki, mint Kossuthnak tulajdonítandó, s hogy ennél fogva, az annak hosszú ostromával elkövetett időpazarlás, szintugy mint a Buda megvétele után beállott egy egész hónapi tétlenség bűnsúlya egyenesen és kizárólag Görgeyt terheli; s Kossuthot erre nézve, csak az a vád érheti, hogy e megbecsűlhetetlen idő eltékozlását oly könnyelműleg tűrte. Nem akarák hinni, hogy a függetlenségi nyilatkozat megbuktatása végett politikai fondorlatokba merűlt Görgey rovására kell írni szintugy a szerencsétlen vági csatákat, mint most a veszélynek oly ijesztő feltornyosulását, — amazokat, mivel maga minden idejét fondorlataival töltve, a hadviselés gondját egészen ama szerencsétlen középponti munkálati iroda főnökére bizta; emezt mivel csupa daczoskodásból Kossuth ellen, a tábornokok hadi tanácsa által megállapitott had-öszpontosítást, míg könnyen lehetett volna, végrehajtani nem akarta.

1849. Jul. Ha a miniszterium ezen balvéleményekből származó vádakat magáról s a kormányzóról elhárítani s a Görgey fővezérré kineveztetését illető határozatot megmásíttatni nem képes: a hatalmat egy pillanatig sem tarthatja meg tovább a maga kezében s okvetlen le kell vala mondania. Múlhatatlanná vált tehát, hogy a kormány Görgey bűneit valahára egész meztelenségökben fedezze fel, s a képviselőházzal hímezetlenül tudassa a junius vége óta lefolyt eseményeket s azok lényegesb részleteit. E feladatot Szemere elnökminiszter egy remek, ritka szabatosságú hevenyészettel fejtette meg. Beszédében csak egy hiány volt, az, hogy nem adta elő, mi okokból ment a hadsereg a Komárom alatt vívott győzedelem után az ellenség üldözése s Bécsig nyomulása helyett Buda alá, s miért tartott oly sokáig ennek ostroma? Mi azonban junius vége óta történt, híven s leplezetlenül előadta. Lefesté az akkori hadi állapotokat, a hazának annyi oldalról történt megtámadtatását, minél fogva a hadi tanács egyező véleménye szerint, csak a hadak rögtöni öszpontosítása s egy vagy más irányban túlsúlyú fellépése volt volna képes elhárítani a most fejünkre nőtt veszélyt. Előadá az okokat, melyek miatt az öszpontosítás máiglan nem történt meg: Görgey engedetlenségét, makacsságát, szószegését, a tiszti kar egy részének általa előhivott s ápolt fondorlatait s daczolását a kormánynyal, mely csak a tábornokok hadi tanácsának egyhangú véleményét kivánta végrehajtatni; előterjeszté a mindenféle zavart, mely Görgey s tiszti kamarillájának daczoskodásából származott; nem hallgatá el azt sem, hogy Görgeynek tagadhatatlan szándéka volt makacsságában a maga seregével a kormánytól s így a nemzet ügyétől külön válni s a maga kezére működni, s végre azon szerencsétlenségeket, melyek onnan származtak, hogy seregével annak idején nem jött le Komáromból; — szóval felfedte Görgey bűneit, melyek a nemzetet jelen veszélyes körülményeibe sülyeszték, a nélkül azonban, hogy Görgeyt tulajdonkép bevádolta, s fővezérré kineveztetése helyett, — mit egyébiránt, csak hogy más módon, a jelen

viszonyok közt maga is múlhatatlannak lát vala, megbüntettetni kivánta volna. 1849. Jul.

Szemere e beszédéből, melyet Vukovics igazságügyi miniszter is több részletekkel s más szempontok felmutatásával támogatott, a képviselők meggyőződtek, hogy határozatuktól, vagy inkább, mivel ez csak zárt tanácskozmány volt, szándékuktól, a következő nyilt ülésben oly határozatot alkotni, el kell állniok. S a nyilt ülésben, mely a tanácskozmányt közvetlenül követte, a tárgy többé egy szóval sem lőn megpendítve. Valamint a kormány elmulasztá Görgey ellen forma szerint vádat emelni s megbüntetését követelni: úgy a képviselők sem kivántak a jelen körülmények közt kétszeresen kényes tárgyba ereszkedni. Pedig, ha a kormány Görgey megbüntetését ennyi s ily világos bűnei után is elmulasztani elég gyönge volt, mulasztását a nemzeti gyülésnek kell vala pótolnia. A hazát Görgeynek ily későre halasztott megbüntetése már ugyan nem menthette volna meg; de legalább a két héttel utóbb megtörtént bukást halaszthatta, s annak szégyenteljes jellemét változtathatta volna meg. Mert hadi tekintélyek állitása szerint is, ha Görgey serege még csak Szegednél egyesűl is ott lévő seregünkkel, — mi egyátaljában nem volt lehetetlen, Haynau serege, számra is kisebb a mienknél, aligha elhatározó vereséget nem szenvedend vala; mi, mint alább kifejtendjük, még nagy fordulatot hozhatott volna ügyeinkbe. A nemzeti gyülés, mely ekként akkor sem tett semmi lépést Görgey ellen, midőn annak bűnei magok a tények által felvilágosíttattak, osztozott a kormány gyöngeségében.

Miután Kossuth utjáról, melynek czélja volt Görgeyvel a fővezérlet ügyében személyesen értekezni, mint tudjuk, sükeretlenül tért vissza, e kérdés elintézése még múlhatatlanabbá lett, mint volt eddigelé. Mészáros és Dembinski egy újabb viszály következtében a nekik engedelmeskedni egyátaljában nem akaró Perczellel, az általok eddig viselt fővezéri czímről is végkép lemondtak; és mivel Haynau hadserege

1849. Jul. mindinkább közeledék Szeged felé, s az egység és összehangzás múlhatatlanná vált hadseregeink között, a fővezér kinevezését sem lehetett tovább halasztani.

Kossuth, mióta székhelyét Szegedre tette át, a fővezérlet kérdésében több levelet váltott Bemmel, kinek kezébe legtöbb bizalommal tette volna le a fővezéri botot. De Bem, mint már tudjuk, feltételül azt kivánta, hogy két hónapra dictatori hatalommal ruháztassék fel, mire Kossuth, sem önmaga sem Görgey tekintetében nem volt hajlandó. Egyébiránt ő most, mint alább elbeszélendjük, Moldvába tett egy hadi kirándulást, s ha Erdély állapota különben engedte volna is, oly rögtön nem jelenhetett meg a Tiszánál, mint az itt égetőkké vált körülmények igényelték. Kossuth tehát nem vélt mást tehetni, mint Görgeyt, Perczelt és Vettert illető hadseregeik élén meghagyva, a köztök eszközlendő egyesség s öszhangzó munkálatok végett, saját kezébe venni a fővezérletet.

Mindjárt visszatérte után tehát miniszteri tanácsot hivott egybe s azt kivánta tőle, hogy általa tábornoki ranggal ruháztassék fel, miszerint így, ha katonai képzettség hiányzott is, legalább katonai czímmel léphessen fel a hadseregek előtt. A miniszterium azonban nem remélt egyességet s nagyobb összehangzást, hanem, különösen Görgey részéről, újabb daczoskodástól és viszálytól félt, ha Kossuth kezd intézkedni fővezéri tekintélylyel. A miniszterek egy része tehát, mivel ilyféle intézkedésben bizodalma nem volt, más része, mivel a már különben is magába térni látszó Görgeyt, ha többi seregeinkkel még egyesűlhetne, a fővezérletben újabb viszály nélkül mellőzhetni nem vélte; s egyébiránt is, a kétségbeejtő körülmények közt, ha még valakiben, csak ő benne, az ő szerencséjében s erélyében bízhatott: Kossuth inditványának ellene szavazott.

Szemere lemondási szándoka.

Önhatalmilag, a miniszterium megegyezte nélkül Kossuthnak, talán mivel a felelősséget maga sem merte ez iránt elvállalni, nem volt kedve fölvenni a tábornoki s fővezéri czímet; e kivánatáról tehát, bár nem minden rejtett boszúság

nélkül, véglegesen lemondott. E percztől kezdve Kossuth s a miniszterium közt is némi feszűltség álla be, melyet aztán Szemere ürügyűl használt fel arra, hogy a miniszteriumból kilépjen. Ő már jul. 21-kén is nyujtott be a kormányzónak egy emlékiratot, melyben előadván, hogy ama kettős felelősség mellett, mely egy részről a kormányzót, másról a miniszteriumot kötelezi, a létező körülmények közt, lehetetlen kormányozni a nélkül hogy vagy a kormányzó vagy a miniszterium tevékenysége meg ne béníttassék, s az ügyvitelben, a naponként előforduló ellenkező intézkedések következtében, zavar ne támadjon, — arra ösztönzi őt, hogy dictatori hatalmat vegyen kezébe. „Ön a forradalom főszerzője, — úgymond egyebek közt — önt illeti tehát a legtöbb- jog azt igazgatni már azért is, mert ön felelős leginkább annak sikeréért. Én tehát ennél fogva is egy kézben szeretem látni a hatalmat; s bár a dictatorságnak is meg van a maga rosz oldala, miután a kényuralmat, ha csak kevés napokra is igazolni látszik, én mégis az erőteljes hatalomgyakorlathoz hajlom. Egyébiránt ön ezt, bár neve nélkül, eddig is gyakorlá. Ön vesz a kormányzásban legtöbb részt, s épen ön az, ki nem akar felelős lenni. Ön azt mondja, hogy nem kell önt a pártok viszályaiba belevonni, különben semmi rendíthetlen s állandó hatalom nem lesz az országban. De viszont a miniszterium is elveszti nem csak tekintélyét, hanem egész befolyását is, ha neki csak a gáncs és vád jut osztályrészül . . . Oly miniszterium, mely mindenért felelős, de melynek hatalma nincs, csak országgyülés-nélkül tarthatná fenn magát. De ez a dolgok állapotát tarthatatlanná teszi . . . A nemzeti gyülést csak az vezetheti, a ki kormányoz; s ez csak ön, mi nem kormányzunk . . . Tudom, hogy ön nem szereti a dictatori nevet. De erre nekünk épen az ön neve szükséges. A dictatorságot a haza megmentése után is gyakorolni, bűn —, de addig nem létesíteni, hiba volna. Én csak abban látom a haza megmentését; különben maga a vezetők közti egyenetlenség is megront bennünket . . . Az én véleményem tehát az, hogy most semmi szükség a

1849. Jul.

1849. Jul. miniszteriumra; mert ez, ha kötelességét teljesíti, gátolja a kormányzót; ha nem teljesíti, fölösleges; most minden hatalomnak egy kézben kell öszpontosítva lenni, és ez — a dictatorság.“ Kijelenté egyébiránt, ha Kossuth ezt nem helyesli is, ő minden esetre lemond tárczájáról, hogy siettesse azt, mit a körülmények közt szükségesnek lát, a dictatorság létrejöttét.

Szemere sebes léptekkel látá közeledni a végveszélyt, s talán azt hitte, hogy kezét még tisztára moshatja, s a felelősség terhét a bekövetkezendő bukás miatt a történelem előtt vállairól még levetheti s egyedül Kossuthra hárithatja. Igaz ugyan, hogy Kossuth szeretett mindenben önkényesen s a miniszterek tudta nélkül is intézkedni a tárczájokat illető ügyekben; volt azonban eset, kivált mióta a kormány Pestről leköltözött s Kossuth a miniszterektől gyakran távol létezett, hogy e rendkivüli időben, midőn az intézkedések sükere gyakran csak gyors végrehajtásuktól függött, felelősségénél fogva felhíva is érezte magát, a miniszter távollétében, önhatalmilag intézkedni. De ha ezen két oldalú intézkedésből támadt is aztán néha némi zavar: bizonyára nem ezen, a polgári ügyekben e miatt felmerűlt rendetlenségekből származott az ország veszedelme. Ezt csak az april végétől fogva a hadviselésben elkövetett szándékos vagy szándéktalan hibák s balfogások, a vezérek közti viszályok s különösen Görgeynek daczos engedetlensége s a polgári kormány ellen szőtt fondorlatai, mind ezek mellett pedig a kormánynak ama hibákat, fondorlatokat, viszályokat és daczoskodásokat tűrő nagy gyöngesége eredményezték. S nem valószinű, hogy a dictatorság Kossuth kezében, most pedig már, julius végén, bár ki más kezében is, jelentékeny javulást hozhatott volna még ügyeink állapotába. Kossuth, ha egyátaljában tudott volna, a miniszterium mellett is, sőt, általa támogatva, még talán könynyebben fejthet vala ki annyi erélyt, hogy a hadviselésben ama bűnök s hibák, melyekből a jelen veszélyek származtak, ne történjenek. A dictatori czím semmit sem változtatott volna

Kossuth jellemén s egyéniségén; erélyesebbé sem tette volna tehát hatalomgyakorlatát. Hiszen Szemere, miként idézett leveléből látjuk, maga megvallja, hogy a dictatori hatalmat Kossuth, bár a czím nélkül, eddig is gyakorlá; s azt erélyesebben, mi egyedül volt lényeges, a czímmel sem tudta s fogta volna gyakorolni. Igy állván pedig a dolgok, bizonyára nem csak fölösleges, de ártalmas is lett volna most olyféle változást hozni be a kormányban, melynek, feltéve, hogy bukásunk még továbbra halad, csak az lett volna következése, hogy a Kossuth gyöngeségét számos tapasztalatai után jól ismerő Görgey azon látványt szerezze a nemzetnek s a világnak: miként tud egy makacs, pártos tábornok daczolni egy gyönge jellemű dictator erélytelen hatalmával. 1849. Jul.

Ez volt az oka, hogy a többi miniszterek, kikkel Szemere, nem ugyan nyiltan, de kémlőleg, közlé a dictatorság eszméjét, azt felkarolni nem voltak hajlandók. Egyébiránt, Szemerét magát is sikerűlt Kossuthnak, miként elébb, ugy most is reávenni miniszteri tárczájának további vitelére.

Minthogy a miniszterium Kossuth kivánatára, a fővezérletet az ő kezébe adnia nem hajolt, az altiszai seregnek tényleg Perczel volt a fővezére, mert Mészáros és Dembinski már néhány nap óta távoztak a seregtől. Már a turai csata után, midőn hadaink Nagy-Kátára, onnan Abonyba visszatértek, heves vita támadt egy részről Mészáros és Dembinski, másról Perczel között. Amazok a vaspálya-vonalt, hogy Haynaut Pest vidékén mennél tovább letartóztassák, oly hosszan szándékoztak tartani, mint csak lehetséges. Perczelnek azonban más tervei voltak, s a fővezérek akaratának ellenszegűlt. Még hevesebb lett a viszály e felett a következő napokban, midőn a fővezérek a hadügyminiszterium által értesíttettek, hogy a bács-bánsági seregek Szegedhez parancsoltattak fel az ott készült sánczok védelmére. Mészáros ennél fogva, hogy ama hadaknak mennél több időt szerezzen a felvonulásra, Perczelnek határozott parancsul adta ki, hogy serege egy részével Czeglédre menjen, s onnan a Kecskemét felé nyomuló osztrák A fővezérlet kérdése.

1849. Jul. hadat oldalt fenyegetvén, mozdulatait legalább lassítsa. Perczel azonban most kereken megtagadta az engedelmességet, mint emlékirataiban Mészáros tudósít, — kijelentvén, „hogy neki a kormányzó, mivel a sereget ő gyűjtötte s rendezte, független rendelkezést adott a felett. És ha eddig seregénél a fővezérletet megszenvedte, azt inkább tiszteletből, mint kötelességérzetből cselekedte. Ő tehát saját terve szerint, nem Czeglédre, hanem egész seregével Kőrösre induland.“ Mészáros és Dembinski, mivel lemondásukat már különben is beadták volt s csak helyettesitőjöket várták, nem akartak többé vitázni Perczellel s a tábort oda hagyták. Perczel ezután Nagy-Kőrösről Czibakházán és Vásárhelyen keresztül vonult le Szegedre, hol jul. 29-kén érkezett meg.

Szegedre azonban Perczel egy újabb viszály magvát hozta magával. Ez uttal a kormány volt szeszélyes haragjának tárgya, oka pedig Damjanics tábornok. Ez lábtöréséből, a haza szerencsétlenségére, még sem lévén felépűlve, midőn Pestről elköltöznie kellett, hogy egészségét azontúl háboríttatlanul ápolhassa, Aradvárban foglalt lakást. A kormány az ő szolgálatát, saját kivánata szerint, ezen állapotában is igénybe vévén, felhatalmazta őt e várnak minden szükséglettel ellátására s teljes védelmi állapotba helyezésére. A felhatalmazás ennél fogva az ő kezeibe tette le a várban gyakorlandó főhatalmat; de, valószinűleg a fogalmazó hibájából, a rendeletben nem volt egyenesen kimondva, vajjon a várparancsnokra, Perczel Miklós ezredesre is kiterjed-e hatalma, miért ez neki az engedelmességet egyenesen megtagadta. A haragra gyult Damjanics a várparancsnokot e miatt tüstént elfogatta, a kormánytól pedig e fegyelemsértésért azon elégtételt kivánta, hogy az ezredes hadi törvényszék elébe állíttassék. A kormány nem hajólt ugyan a tábornok kivánatára, sőt a foglyot szabadon bocsáttatá, de a várparancsnokságtól mégis elmozdította.

A kormánynak e rendelete Perczel Mór tábornokot, Miklós testvérét, oly dühös haragra gyulasztá, hogy elégtételért,

mindjárt Szegedre érkezte után, a kormányzóhoz sietett, kinél épen hadi tanács volt összegyűlve. Ez azonban nem tartóztatá vissza Perczelt, hogy a kormányzó, Aulich hadügyminiszter s az egész kormány ellen a leghevesebben ki ne keljen, s azt részrehajlásról vádolva, ellene sértő kifejezésekre, sőt fenyegetésekre ne fakadjon. A seregparancsnokságot e jelenet után, mely a kormány tekintélyét az egybegyűlt tábornokok előtt oly érzékenyen megsértette, lehetetlen volt tovább Perczel kezeiben hagyni. Aulich tábornok s hadügyminiszter, a kormánytanács végzése szerint, még az nap tudtára adta tehát, hogy a sereg vezérletétől fel van mentve. Ideiglen Wysocki bízatott meg a parancsnoksággal. 1849. Jul.

E körülmény következtében a kormánynak ismét fővezérről kell vala gondoskodnia. Kossuth ismét Mészárost és Dembinskit szólítá fel, vennék át újra a sereg vezérletét oly módon, miként az Pesten rájok ruháztatott. A két altábornagy hosszú vonakodás után végre engedett a felhivásnak, úgy azonban, hogy most nem Mészáros, mint elébb, hanem Dembinski viselje a fővezéri czímet és tisztet, Mészáros pedig a táborkari főnök vagy inkább, mivel Dembinski a tervezésre sokat tartott, segéd s magyar levelező szerepében működjék mellette. E fővezéri kinevezés azonban Kossuth részéről sem őszinte, sem hosszabb időre számított nem vala. Neki semmi bizodalma sem volt már Dembinski vezéri tehetségeiben. S hogy őt mégis nemcsak felszólítá, de sürgetve kérte is a vezérlet elvállalására, csak az volt oka, hogy miután azt a minisztérium szavazata ellenére még sem akarta saját kezébe venni, nem volt más rendelkezés alatt lévő tábornok, kire azt csak annyi bizodalommal is ruházhatta volna, mint Dembinskire. A kinevezésnek pedig rögtön meg kell vala történnie, mert Haynau hadai már Félegyházáig, részben pedig, mint alább elbeszélendők leszünk, Szabadkáig nyomultak. E kinevezés azonban nem gátolta őt abban, hogy Bemet újra is felszólítsa, jőne ki mennél elébb Erdélyből, s venné ő át Magyarországon a hadak fővezérletét.

1849. Jul.

Szemere és Batthyáni miniszterek küldetése Görgey táborába.

A tábornokok eloszlása után a kormány e napon még késő éjig tanácskozott a Görgey által az oroszokkal folytatott alkudozások felett, melyeknek irományai csak most jutottak le Szegedre. Ezen irományok nem lepték meg a kormányt, mert miután Görgey a Chruleff ezredes által hozzá küldött feltételek felett serege egész tiszti karának véleményét kikérte volt, az ügy magán levelekből mindjárt tudtára esett a kormánynak. Maga a válasz ellen, melyet Görgey Chruleff feltételeire és Rüdiger tábornok levelére adott, nem volt ugyan sok kifogása a kormánynak; mert bár e válasz is a január 5-kei váczi nyilatkozat értelmében volt irva, s magáról benne oly formán szólott, mint a tiszti kar által választott parancsnokról; egyszersmind azonban Rüdigert békeajánlataival a kormányhoz utasítá s a nemzeti ügy mellett bátran szót emelve, határozottan kijelenté, hogy mind addig harczolni fog, míg vagy meg nem menti a nemzetet, vagy elvesz az egyenetlen harczban. De annál több kifogás lehetett a mód ellen, melylyel Görgey ezen ügyet, a kormánybiztos mellőztével, önhatalmilag tárgyalá. Hogy tehát, ha az oroszok ezen alkudozást még folytatni akarnák, a kormány abba haladék nélkül beszólhasson s az oroszokkal végezhessen, Szemere elnök- s gróf Batthyáni Kázmér külügyminiszter Görgey táborába küldetett.

Felötlő lehet az események lefolyta után, hogy a kormány csak egy pillanatig is komolyan hihette, hogy az oroszok, szövetségeseiket, az osztrákokat elárulva, hajlandók lehessenek valamely külön békeszerződésre lépni a magyarokkal. Ez azonban akkor koránt sem látszék oly nagy képtelenségnek.

Kétségtelen tényekből tudaték, hogy az orosz és osztrák táborok s vezérek közt nagy meghasonlás létezik.

Utóbb, miután a hadjárat történetét mind a két fél megiratta s kiadatta, felderült ugyan, hogy ezen meghasonlás csak azon versenygésből eredt, hogy mindegyik fél önmagát tekinté Magyarország meghódoltatásában a fő tényezőnek, a másik

félt pedig csak segélyezőnek tartotta, és ezen felfogás szerint bántak is egymással. Hogy, továbbá, az oroszok e felett még a miatt is igen komolyan nehezteltek az osztrákokra, hogy ezek vagy épen nem, vagy igen roszul teljesítették a szerződésben elvállalt ama kötelezettségöket, hogy az orosz hadsereg élelmezéséről az osztrák kormány fog gondoskodni. Paskevics, ezen kikötés ellenére, csak betörése után egy hónapra, midőn seregével Hatvan táján járt, kapta az osztrákoktól az első élelmi szállitmányt; de az is oly csekély mennyiségben, s oly elromlott állapotban érkezett táborába, hogy annak használt sem vehetvén, továbbra is galicziai élelemtáraiból lőn kénytelen beszállíttatni seregének élelmét. Ezen iratokból is kitűnik azonban, hogy a versenygés, neheztelés, meghasonlás, bár csak a mondott okból származó, de komoly volt légyen a két táborban. 1849. Jul.

A magyar kormány csak a meghasonlás létezéséről, de annak valódi okairól nem lévén értesűlve, s azokat nem is gyaníthatván: mi volt térmeszetesb mint, hogy az orosznak tudva lévő terjeszkedési vágyairól a délkelet felé, e meghasonlást politikai okokból származtassa. Európa viszonyai ez időben oly kedvezők voltak az orosz tervek létesitésére, hogy egyátaljában nem volt képtelenség feltenni, miképen Miklós czár megjöttnek látta az időt, foganatba venni állampolitikájának egyik fő irányelvét, a Keletnek meghódoltatását. És bizonyára ez most hasonlíthatatlanul könnyebben sikerűlhetett volna neki, mint néhány évvel utóbb, midőn azt valóban megkisértette. A magyar kormány, midőn tapasztalá, hogy az oroszok a merre csak járnak, a nép iránt mindenütt épen oly kiméletesek, mint a mily kegyetlenek s mondhatni embertelenek az osztrákok; midőn értesűle, hogy az orosz tiszti kar a magyar hadi foglyok iránt ép oly nagylelkűleg, sőt majdnem barátságosan viseli magát, mint a mennyire éreztetik azokkal nemtelen boszújokat az osztrákok; midőn a Chruleffel folytatott alkudozásnak — melynek indokait nem tudhatá, irományaiban olvasá, mikép a magyar hadi tiszteknek az ajánl-

1849. Jul. tatik, hogy az orosz seregbe rangjok megtartásával léphetnek be; — a magyar kormány, mondom, mind ezt tudva, látva, olvasva mi könnyen juthatott s pedig a túlságos hiszékenység s alaptalan ábrándozás vádja nélkül, ama gondolatra, hogy mind ez talán mégis politikai okokból történhetik! A haza veszélyes állapotában tehát kötelessége volt oly lépést tennie, hogy legalább az oroszok ezen viseletének s eljárásának indokait kipuhatolhassa.

De volt még más indoka is a két miniszter kiküldetésének. Görgey seregéből az utazó tisztek, futárok, magán levelek által olyféle hírek érkeztek a kormányhoz, melyek sokkal többet gyaníttatának rejleni ezen alkudozásokban, mint a mi a beküldött hivatalos irományokból látható volt. Ezt sejteté maga Görgey egy jegyzéke is, melyet ónnal irt egyik okmány alá, s melyben nem kevesebbet mond mint, hogy ő a magyar koronát az oroszoknak már oda igérte, s biztosította őket, hogy a magyarok készebbek egy orosz, mint egy osztrák fejedelmet elfogadni. Görgeynek eddigi magaviselete után pedig egyátaljában nem látszék lehetetlennek, hogy ő, ha csupán makacsságból s megsértett hiúságból is, hadseregére nézve, melyben már annyira megromlott a hazafias szellem, valamely külön szerződést kössön a muszkával. A két miniszternek tehát kötelességévé tétetett ilyesmit is meggátolni, Görgeyt őrszemmel kisérni; s ezen kivül serege erkölcsi érzelmeit szilárdítani, s egyszersmind oda hatni, hogy annak levonultát s a többi hadakkal való egyesülését lehetőleg siettessék.

A következő napon, jul. 30-kán, volt a képviselőháznak utólsó ülése. Miután az időközben, zárt tanácskozmányokban elkészült nemzetiségi törvény felolvastatott s kihirdettetett, a kormány tudtára adá a háznak, hogy fővezérré Dembinski van kinevezve, mi a képviselők által egykedvüséggel fogadtatott. A kormány részéről még Duschek pénzügyminiszter kért újabb 60 millió forintnyi hitelt a háború s igazgatás egyéb költségeinek fedezésére. Indokolása szerint, még nem volt ugyan kimerítve a mult évben megajánlott ugyanannyi hitel;

mivel azonban a háború esélyei a törvényhozás későbbi öszszeülhetését kétségessé tevék: eleve szükségessé lett erről gondoskodni. A hitel ennél fogva minden nehézség nélkül meg is ajánltatott. Mivel az ellenség már csak négy-öt mérföldnyire létezett a várostól s rövid napok múlva ez ütközet színhelyévé vala válandó: a ház magát határozatlan időre elnapolta, csak azt jelentvén ki hogy, ha a körülmények engedik, Aradon hol a kormány is székelend, folytatandja üléseit. A képviselők egy része még a napon csakugyan Aradra, más része azonban, kivált a békepárti, Görgey táborába indult. 1849. Jul.

HARMADIK FEJEZET.

Hadi események julius közepétől végéig.

Haynau levonulta Budapestre s onnan az alföldre.

Az ellenség, melynek közeledte miatt az országgyülés a kormánynyal Szegedről távozni kényszeríttetett, Haynau tábornok volt az osztrák fő hadsereggel. Őt és seregét még Komáromnál hagytuk el a jul. 11-kén vívott ütközettel, melyben seregünk az osztrák hadakon keresztül törni s a Duna jobb partján levonúlni sükeretlenül tőn kisérletet. Tudjuk, hogy Görgey ezen ütközet után jul. 13-kán a Duna bal partján vonúlt le Komáromból, melyben azontúl csak Klapka maradt mintegy 20 ezernyi sereggel.

Haynau még az napon értesűlt Görgey elvonultáról, de meg sem kisérté őt követni s üldöztetni, hanem csak az orosz hadvezért figyelmezteté a történtekre, hogy Görgeynek Vácznál utját állhassa. Azt is szükségtelennek látá, hogy még tovább időzzék hadaival Komáromnál, jól tudván, hogy nem ott, s nem is Budapesten, bár ennek mennél elébbi megszállását lényeges dolognak tartá, hanem valahol az alföldön fog véglegesen megoldatni a magyar felkelés elnyomásának feladata. Egyelőre elégségesnek tartá Komáromot a 2-dik s ideiglen az 1-ső hadtesttel számszerint 28,000 emberrel elzáratni; maga pedig többi hadaival s Paniutin orosz hadosz-

tályával julius 16-kán Buda felé indult, hova, mint tudjuk, egy hadosztályt már a hónap első tizedében előre küldött vala. 1849. Jul.

Lehozott hadserege, mintegy 38,000 ember, julius 22-kén már Pestnél volt öszpontosítva. Ő maga 19-ke óta tartá ott fő hadi szállását. A szeszélyes kegyetlenségeiről elhírűlt fővezér még az nap fenyegető nyilatkozványokkal hirdeté megérkeztét. Az ostromállapotot azonnal kihirdette; a fegyvereket s magyar pénzjegyeket halálos büntetés fenyegetése alatt beszedette. Haragja leginkább a budapesti hazafias érzelmű zsidó közönséget sujtá, melyre felszerelési tárgyakban kiállitandó mintegy két millió forintnyi sarczot vetett. Kivánta egyebek közt, hogy e közönség 40,000 gyalogsági köpenyt, 36,000 lovassági nadrágot, 60,000 pár német czipőt, 20,000 pár magyar topánt, 15,000 pár csizmát, 60,000 darab inget, ugyanannyi gatyát, 36,000 nyakravalót, 46,000 rőf posztót, 800 mázsa talp- s fél annyi fel-bőrt, 300 mázsa talpbélést stb. stb. hat hónap lefolyta alatt időszakonként szolgáltasson ki. Ha valamely czikk a kitűzött határidőre be nem adatnék, a közönséget naponként 500 pft bűndíj lefizetésére kötelezte ezüst huszasokban mind addig, míg a rendeletnek pontosan meg nem felel.

Julius 24-kén tudtára adá a két városi polgárságnak, hogy seregével tova indul. „Ha ti, így szól egyebek közt kiáltványa, felszólitásaimat figyelembe nem venni s azokat, ha csak egy részetek is, áthágni merészelnétek, sorsotok megsemmisítés fogna lenni. Én akkoron mindnyájatokat egyért felelőseknek, éltetöket s vagyonotokat ilyetén vakmerő merénylet megboszúlása áldozatául esettnek tekintendem... Pestiek, szépen diszlő várostok akkoron... romba dűlt kőhalommá fog változni.... Brescia hűtlen lakosai kik szintúgy mint ti,... felségsértő árulást követtek el, szolgáljanak tanúságul, ismerek-e kiméletet a lázadók iránt?“ A szörnyeteg még dicsekedett az emberiséget gúnyoló, őt magát egész Európa előtt megbélyegző iszonyú tettével. Parancsnokul Pest kerületében Kempen, Pest városában Heintzl, Budavárban Sardagna tá-

1849. Jul. bornokokat nevezte ki, s őrségül 8000 embert szakasztott ki seregéből mely, miután Komáromból az 1-ső hadtestet is lerendelte, mintegy 46,000-re szaporodott.

Hogy Perczel seregét a szolnoki vasut vonalától, Vettert a Bácskából elmozdítsa, Pestről három csapatban inditá meg lehozott hadseregét. Jobb szárnyát, melyet Ramberg alatt a 3-dik hadtest képezett, hogy a Bácsban lévő magyar hadakat visszavonulásra kényszerítse, jul. 21-kén Kun-Sz.-Miklóson, Halason keresztül Szabadka felé inditá; egyszersmind a bánt is oda utasítá, hogy hadtestével a Bácskába nyomuljon. A középen maga egy lovassági hadosztálylyal s Paniutin orosz hadtestével Kecskeméten, Félegyházán keresztül Szegednek tartott. A 4-dik hadtestből képezett balszárnyat, Lichtenstein Ferencz herczeg alatt jul. 23-kán egyelőre Czegléden át Abony felé nyomta előre, melynek azonban, mihelyt a Komáromból utban lévő Schlick az 1-ső hadtesttel ugyanazon uton Abonyba megérkezett, Nagy-Kőrösön keresztül Kecskemétnél jul. 28-kán a középpel kellett egyesűlnie.

Haynau már Kecskemét táján számított ütközetre Perczel seregével, mely jul. 25-kén Czeglédről Kecskemét felé vonúlt vala. Ez azonban csak azon esetben történhetett volna meg, ha Görgey, ki mint tudjuk, 22-kén Miskolczra érkezett, a következő napon magát a Mező-Kövesdnél álló egy orosz hadtesten átvágja s öt napi folytonos menettel Tisza-Füredről a folyam bal partján Török-Sz.-Miklóson, Szolnokon és Nagy-Kőrösön keresztül, 29-kén Kecskemét táján terem s Perczellel egyesűl. Ez nagy, nehéz feladat lett volna ugyan, de nem lehetetlen; s ha megtörténik, a hónap utólsó napjaiban a krónika nagy győzedelmet jegyezhetett volna föl részünkre, mert Haynau, ekkor a 27-kén Pestre érkezett Schlick hadtestét is odaszámítva, legfölebb 30 ezer embert egyesíthetett volna a 40—45 ezernyi magyar hadsereg ellenében. Perczel azonban egymaga ütközetet nem adhatván, már 26-kán Félegyházára, s onnan, mint tudjuk, 29-kéig Szegedre vonult, hol aztán Dembinski vette át a vezérletet. Schlick e napon Czeglédre

érkezvén, onnan következő napon Szolnokra, Lichtenstein pedig és Paniutin hadtestei Félegyházára nyomultak. Itt az osztrák sereg zöme több napig vesztegelt; mert Haynau ott akarta bevárni, míg jobb szárnyán Ramberg Magyar-Kanizsánál, Schlick pedig a bal szárnyon Alpárnál a Tiszán átkél, s a Szentesnél lévő magyar csapatokat elűzvén, Makón keresztül a magyar seregnek hátába kerül. 1849. Jul.

A magyar kormány, mihelyt értesűle, hogy Haynau a maga hadaival Komáromból Pestre indult, nem kételkedhetvén, hogy onnan Szeged felé nyomúland, ezen, sánczokkal is megerősített, alkalmas fekvésű várost tűzte ki, hol neki seregeink harczot adjanak. Mivel azonban Görgey mozdulatairól sokáig semmit sem tudván, reá nem számíthatott, oda fordítá minden ügyekezetét, hogy Vetter mennél elébb végezze be bácskai hadjáratát és Szegednél egyesűljön Perczel seregével.

Vetter bácsbánsági seregének munkálatai.

Vettert julius 15-kén hagytuk el munkálatainál, midőn Jellasicsot a megelőző napon Hegyesnél megvervén, a Ferencz-csatornán és a nagy római sánczokon keresztül a titeli háromszögbe űzte. Miután a bán a Sajkások-kerületéből is nyakra-főre áttakarodott a Dunán s ott a Kamenics-karlóczai vonalon szállott táborba, Vetternek az volt terve, hogy míg Guyon hadteste Temerinnél, a nagy római sánczok vonalán keríti be a titeli fensíkot, ő maga a Kmety vezénylete alatt lévő többi hadaival s a várbeli őrséggel Péterváradról a bánt támadja meg s vagy szétveri, vagy ismét a titeli fensíkra kelni kényszeríti seregét, hogy azt ott minden oldalról körülfogva, kiéheztesse s fegyverei letételére szorítsa. Vetter e terv végrehajtása végett már julius 16-kán Péterváradra tette át fő hadi szállását; de mialatt az előkészületekkel foglalkodék, már jul. 21-kén közbejött a hadügyminiszterium egy rendelete, melynél fogva e tervről lemondani kényteleníttetett. A mondottakból tudjuk, hogy az osztrák fő hadsereg ekkoron már elhagyta Komáromot, hogy Pesten keresztül az alvidékre vonúljon, és Szegednél, vagy a Tiszán túl az utólsó elhatározó csapást mérje a nemzeti függetlenségre. Görgeyről s hadáról,

1849. Jul. jul. 20-kán, még mit sem tudott a kormány. Egyedül Perczel serege, mely ekkor Abony táján létezett, maradt fenn, melyet Haynau seregének elébe lehet vala vetni. Hogy azonban ezen, szám szerint mintegy 20 ezernyi részben újoncz s roszul fegyverzett sereg képes legyen Haynaunak ellentállani, azzal a legvérmesebb képzelet sem kecsegtethette magát. Szeged tájára kellett tehát a Bácskából is felrendelni minden itt nélkülözhető hadakat, Perczel erősitésére; mert mindenki előre láthatá, hogy Szeged táján, vagy valahol a Tisza mögött fog vívatni függetlenségünk utólsó, elhatározó harcza.

Vetter ennél fogva rendeletet kapott, hogy felhagyva tervével, melynek végrehajtására nincs többé idő, rögtön tegyen még egy kisérletet Titel ellen, s akár sikerűl azt megvennie, akár nem, azonnal küldje fel Szegedre hadseregének mind azon részeit, melyek nem múlhatatlanul szükségesek Pétervárad táján.

Vetter tehát, a rendelet vétele után, oly intézkedéseket tőn, hogy Kmety 22-kén Péterváradnak a Duna jobb partján lévő sánczaiban foglaljon állást s a következő napon, a bán seregének foglalkodtatása végett, onnan intézzen némi tűntetést; Guyon pedig ugyanazon időben egész erejével támadja meg a titeli fensíkot. Támadását a Szegedről e végre leküldött négy löveggel ellátott hadi gőzösnek, nem különben mint a Perlaszvárosnál állomásozó csapatainknak a Tisza felől kell vala támogatniok. Titelben Knicsanin alatt 5—6 ezernyi szerb had, s Lang ezredes alatt a bán seregének egy dandára, öszszesen tehát 8—9 ezer fegyveres képezte az őrséget.

A vilovói és mosszorini csata.

Guyon az ellenséget meglepni szándékozván, még virradat előtt, három órakor, egyszerre két oldalról intézte a támadást; jobb szárnyának Vilovót, a balnak Mosszorint kell vala elfoglalnia. A meglepést azonban saját hibánk hiúsította meg. A vilovói ostromcsapatnál igen korán megkezdődött az ágyuzás a nélkül, hogy egyszersmind a legénység is előre nyomulhatott volna a Vilovóra vezető töltésen; midőn pedig ez aztán megtörtént, a töltés annyira meg lőn rakva ágyukkal s

őrséggel, hogy ostromcsapatunknak minden erőködése, azon keresztűl törnie, meghiúsíttatott. Hasonló volt az eredmény Mosszorinnal is, hol a töltésen előrenyomuló csapatunkban az ellenség heves tüzelése e fölött még nagy zavart és kárt okozott. 1849. Jul.

Guyon meggyőződvén, hogy hasztalan minden erőködés, napkeltekor mind a két ponton visszavonta ostromcsapatait, hogy délután összes erejével még egy kisérletet tegyen. A mocsárokat Mosszorin táján jobban, legalább annyira kiszáradva észlelvén, hogy kisebb csapatok azokon is foglalhatnak helyet, itt egyesítette egész erejét. A töltés mellett jobbra s balra állitá fel egész, hat ütegből álló tüzérségét, s a had zöme, gyalogság s lovasság a mögött foglalt állomást, míg az idő a rohamra megérkeznék. Paska felől, hol a mocsár legszélesebb ugyan, de egyszersmind legszárazabbnak mutatkozott, részint mivel nagy tömegeket talán még sem birt volna meg a, bár felületén száraz mocsár, részint hogy az ellenség lövegeitől sokat ne szenvedjenek, hat zászlóaljat oly apró csapatokba osztott fel, hogy majdnem csatárlánczczá gyérültek. Ily harczrendben, délutáni két óra tájban kezdődött a támadás. Míg az említett módon felosztott hat zászlóalj kitűzött helyeit el nem foglalta, körülbelűl egy óráig heves tüzet folytatott a töltés két oldalán; s három óra felé mindenütt rohamra hangzott fel a parancsszó. Honvédeink halált megvető, ritka hősiességgel törtek előre, daczolva az ellenség heves ágyu- s puskatüzével; de ez igen kedvező, fedett fekvésében a magaslatokon végre is minden erőködéseiket meghiúsította, s a rohamot visszaverte. Egy második, hasonló elszántsággal s kitartással intézett roham sem vezetett több eredményre. De Guyon még sem ernyede, s öt óra tájban még egy harmadikat is intézett: ez sikerűlt. Elkeseredett honvédeink ellenállhatatlan vitézséggel mászták meg a fensík partjait, s űzék a Tisza felé Knicsaninnak, bár szinte nagy vitézséggel küzdő harczosait.

1849. Jul. Már-már teljes győzedelem reménye lelkesíté a mieinket, s ez el sem is maradhata, ha a vezényletben egy nagy hiba nem történik, mely a sükert elébb kétségessé tette, utóbb teljesen meghiúsította. A fensíkra jutottakat a szuronyviadal s egyes hátráló szerb csapatok űzése igen szélyel szórta, s hogy a győzedelmet magoknak teljesen biztosíthassák, múlhatatlanul támogattatniok kell vala a tartalékban maradt zászlóaljaktól. Szerencsétlenségre, ezeknek nagyon későn adatott ki a parancs az előnyomulásra, s mire a fensikhoz érkeztek, vitézeink onnan már ismét lenyomattak. Knicsanin ugyanis, mihelyt vitézeinek hanyatlását észrevette, a Vilovó táján tétlenül időző osztrák dandárt szólítá segedelmére, maga pedig szerviánjait, a futamló szerbeket s Mosszorin fegyveres népét a helység mellett rögtön összegyűjtvén, újabb erővel indult szétszórt zászlóaljaink ellen. Épen ekkor érkezik támogatására az osztrák dandárból is két század dragonyos. Az osztrák vezénylő három ágyujával alig száz lépésnyire robog a rendetlen csoportokban lévő magyarokra, s egy pusztító kartácslövet után rohamra vezeti lovasságát. Honvédeink, sem a tartaléktól s messze lévő ágyuinktól, sem a Tisza felől, hol a hadi gőzös, néhány parti ágyutól gátolva, állást a szerbek háta mögött nem foglalhatott, — semmiképen sem támogattatván, egy véres viadal után végre is lenyomattak a tetőről.

„Knicsanin — irja a jeles hadtörténész, Rüstow — a harczot nagy vigyázattal s elszántsággal vezérlé, mit azonban neki igen megkönnyített az, hogy a magyarok támadása ellenében rendkivül kedvező helyzetben létezett. Ő csak 8 halottat s 25 sebesültet vesztett. A magyarok e napon valódi hősiességgel harczolának; a vitézség volt az egyetlen tulajdonság, melyet részükről ezen földek helyviszonyai közt kifejteni s tanúsitani lehetett. A lovasságot a mocsárokon keresztül felhasználni nem lehetett és a tüzérség, mely csak egy terjedelmes mocsáron keresztül tüzelhetett, a mélységből a magaslatra, mely azon felül még túlsó oldalán nem lankásan terül el, hanem meredeken száll alá a síkra, — tüzének minden

hevessége daczára is kevés eredményt eszközölhetett. A magyarok vesztesége ennél fogva aránylag nagy lőn. A szerbek népdalaiban az ezerre tétetik, és a dal ezen esetben talán igazat mondott, mit azonban pontosabban kitudni nem lehet, mert a magyar részről csak némileg is megbízható adatok nem léteznek." 1849. Jul.

Ez volt az utólsó harcz e végzetteljes fensíknál, mely körűl, fájdalom, annyiszor oly elkeseredten küzdöttek egymással a közös hazának egymást boldogtalan meghasonlásukban meg nem értett magyar és szerb fajbeli fiai.

Guyon hadtestének Szegedre vonulása.

Bár nem sikerűlt Titel megvétele, Vetter, a vett rendelet szerint, kénytelen lőn felhagyni minden további kisérlettel, s hadseregének itt nélkülözhető részét Szeged felé indítani. A sereg létszáma e harcztéren, a pétervárади őrséget kivéve, mintegy 27—28 ezer emberre ment. Ebből mindazáltal körülbelül 7—8 ezret különféle apró őrségek vettek igénybe. A Bánságban Perlaszváros, Aradácz, Écska és Elemér közt két honvéd- s három alföldi önkéntes zászlóalj s négy század lovasság volt felosztva; Pancsova, Új-Palánka, Moldova és Orsova őrségeire összesen négy honvédzászlóalj s három huszárszázad fordíttatott. Zambélly ezredes egy, két ezernyi dandárral Baja táján a Dunát tartá őrszemmel. Ezen őrségeket jobbára azontúl is szükség volt helyeiken hagyni. Ezek levonásával mintegy 20 ezernyi tábori sereg volt Vetter rendelkezése alatt. Ezt tehát egyenlő két részre osztván, azok egyikét Kmety tábornok vezérlete alatt a nagy római sánczoknál és a Ferencz-csatornánál hagyván, másikát Guyon tábornok alatt 25-kén Ó-Becsénél egyesítette, s mivel értesűlt, hogy egy osztrák hadtest Szabadka felé vette utját, a Tiszán átvezetvén, Szegedre indította. Hasonlókép Zambélly hadát is visszavonta Bajáról s a Tisza mögött Szegedre küldötte. Guyon 29-kén vonúlt be Szegedre, s tizenkét ezer próbált vitézzel szaporította ott lévő seregünket. Kmety hadteste zömével Zsablyánál tartá szemmel a titeli fensíkot; egyes osztályokat pedig a Bácskán keresztül a Tiszához lesiető osztrák had figyelésére

1849. Jul. a Ferencz-csatorna hosszában helyezett el. Vetter maga Beodrán tartá fő hadi szállását.

E szerint tehát jelenleg Szegednél volt öszpontosítva a magyar fősereg, melynek feladata lőn az osztrákokat a Tiszán átkelésben meggátolnia. Annak jobb szárnyán egy hadosztály Lenkey tábornok alatt, Szentesnél őrzé a tiszai átmenetet; egy gyönge dandár pedig a bal szárnyon Török Kanizsánál volt felállítva. De mielőtt e hadak további működéseinek elbeszélésébe kezdenénk, szükség elébb azokra fordítani figyelmünket, mik az erdélyi harcztéren történtek.

A muszkák Erdélyben, jul. közepéig, mint fentebb elbeszéltük, nem tettek jelentékeny előhaladást. Grotenhjelmet Bem nem birta ugyan legyőzni Beszterczénél; de támadásai, bár visszaverettek, legalább azt eredményezték, hogy az oroszok sem nyomultak előre borgói táborukból. Lüders tábornokot viszont, ki jul. elején már utra kelt Szeben felé, az elébb meghódolni látszott székelyek újabb támadása Gál Sándor alatt, hívta vissza Brassóba s a székely földre. Említők, hogy Lüders Gál seregét Illyefalva és Sz.-György mellől megint felnyomta ugyan Csikszékbe; de meggyőződvén, hogy a székelyek fékentartására nagyobb erőt szükség hagynia a Bárczaságon, Clam-Gallas osztrák seregét, melynek elébb az tűzetett ki feladatául, hogy Oláhországból az oroszok által elébb megveendő Szebenbe vonúljon, rendelte Brassóhoz, s maga csak azután indult meg Szeben megvételére. Említők azt is, miképen Bem, látván, hogy csekély hadaival Beszterczé mellett nem boldogul Grotenhjelm ellen, jul. 11-kén Damaszkint az oroszok ellen Szeredfalvánál hagyván, maga a székely földre sietett, hogy az ott gyűjtendő újabb erővel Moldvába törjön s e mozdulata által az oroszokat Erdély elhagyására kényszerítse.

Csikszékben pár nap alatt sikerült ugyan meg összeszedni Gál Sándor megbomlott seregét s azt 12 ezerre emelnie; de

ekkoron már Clam-Gallas is megérkezett az osztrák haddal 1849. Jul.
Háromszékbe: ez ellen kellett tehát mindenek előtt működnie. Jul. 19-kén mintegy 8000-nyi haddal indult meg Csik-Szeredáról az osztrákok ellen, kik az Olt és Ügy folyamok közti vonalon állták Szepsi-Sz.-Györgytől Kökösig. Közeledtére, Clam-Gallas 20-kán Illyefalvánál öszpontosítá hadait. A következő nap Bem ismétlé a támadást; s bár ez szándékosan csekély erélylyel intéztetett, az osztrákok az Olton átkelve, Brassóhoz megint közelebb, a hermányi és sz.-péteri domboknál foglaltak állomást. Bem a két napi csatározásból meggyőződvén, hogy az osztrákok erélyesebb támadást intézni nem szándékoznak, seregét, Gál Sándor vezérlete alatt az Oltnál hagyván, maga Kézdi-Vásárhelyre sietett, az ott hagyott 2000 gyaloggal, 1000 huszárral s négy ágyuval szándéklott betörését Moldvába végrehajtandó.

Gál Sándor tulajdonkép csak azért maradt seregével Szepsi-Sz.-Györgynél, hogy míg Bem Moldvában jár, az ojtozi szoros fedetlen ne maradjon; s azért, vett utasítása szerint, csak védőleg kell vala magát tartania. Az osztrákok azonban 22-kén, mint várták vala, nem támadtatván meg, a következő napon magok támadták meg seregünket. Gál Sándor evvel Sz.-György alatt Szemeria helységnél táborozék, midőn a Sz.-Királynál felállított előörsei estenden hírül hozták, hogy az ellenség Illyefalva felől közeledik. Alig telt el fél óra, midőn az osztrákok kiállított csatárlánczunk ellen meg is kezdték a tüzelést. Gálnak feladata csak az lévén, hogy sz.-györgyi állását tartsa meg, miután csatárait lassanként visszavonta, az ellenség közepét s az Olt bal partján előnyomuló jobb szárnyát heves ágyutűz által ügyekezett feltartóztatni; bal szárnyát azonban oly erélylyel támadtatá meg, hogy az egy véres harcz után megfutott s már ágyuit is elvesztendő vala, ha a legválságosabb perczben a középről nem kap segedelmet. Ugyanakkor, hogy e szárnyának veszedelmét elháritsa, az ellenség Szemeria ellen is rohamot intézett. Gál azonban, elégelvén, hogy a maga erejét az ellenségnek megmutatta, ko-

1849. Jul. molyabb harczba nem akart ereszkedni, s részben azért is, mivel Szemeriát az ellenség lövegei felgyujtották, jó rendben huzódott az égő helység mögé, Szepsi-Sz.-Görgy elejébe, hol aztán még egy ideig mind a két részről folyt a lassanként szűnedező ágyuzás. Gál azonban ki, vett utasítása szerint, komolyabb harczot koczkáztatni nem szándékozott, Sz.-György közelében sem akarta tűrni az ellenséget. Éji tiz órakor tehát, midőn az ellenséget már nyugalomra keltnek hitte, az Olton átkelvén, annak jobb szárnya ellen intézett egy heves támadást, melyet az csak nagy erőfeszitéssel lőn képes visszaverni. Gál ez által teljesen elérte czélját. Az ellenség más nap nemcsak hogy támadását nem újitotta meg, hanem meg visszavonúlt elhagyott hermány-sz.-péteri figyelő állásába.

Bem kirándulása Moldvába.

De valamint az osztrák had a maga támadó munkálatával, úgy Bem sem érte czélját moldvai kirándulásával. Fentebb említők, hogy egy idő óta néhány oláhországi forradalmár létezett Bem környezetében. Ezek ketteje, Boliák és Bolexes előbb már Kossuthnál is jártak volt, s azzal kecsegtették őt, hogy az oláhországi s moldvai szabadelvű, muszkaellenes párt nagyon hajlandó lenne fegyverre kelni az oroszok ellen, ha Erdélyből némi segedelmet nyerne. Tudjuk, hogy mind Kossuthnak, mind Bemnek már aprilban nagy kedvök volt nemcsak a függetlenségre törekvő havasalföldieket, hanem a törököket is felizgatni az oroszok ellen; s e tekintetben mind a ketten tettek is némi lépést a török parancsnokoknál. A törökök azonban, bár magok sem örömest látták a muszkát az aldunai fejedelemségekben; sőt midőn ezek február elején Szebenbe s Brassóba nyomultak, e lépés ellen egy félénk óvást is koczkáztattak: nem csak hogy a muszkák ellen erélyesebb rendszabályokhoz nyúlni nem mertek; hanem, még az osztrák sereget is fegyverben tűrték meg a fejedelemségekben, midőn azt Bem márcziusban az oroszokkal együtt Erdélyből kiűzte.

Az osztrák had e kényszerített megjelenése az oláh földön nagy mozgalmat okozott az oláh-moldvai függetlenségi

pártban; s ekkor jöttek az említett menekűltek is Kossuthhoz, 1849. Jun.
ösztönözvén őt, küldene a fejedelemségekbe egy hadosztályt, melynek támogatása alatt a felkelésre kész szabadelvű párt magát hadilag szervezhesse. Kossuth örömmel fogadta az eszmét s az oláh férfiakat Bemhez utasítá.

Az oláh-moldva felkelés azonban csak úgy igért némi sükert s hasznot részünkre, ha a török hadi hatóságok által is támogattatik. S ennél fogva Kossuth és Bem ezentúl még inkább ösztönözni kezdék erre a török urakat; midőn pedig ezekben a rokonszenvet irántunk ugyan nem, de a bátorságot folyton hiányozni láták: a muszka interventió megtörténte után elhatározák magokat, hogy Bem az első kedvező alkalommal törjön be Havasalföldre, adjon lökést a forradalmi párt oly bizonyosnak igért felkelésének, a törököket pedig az oroszok előtt compromittálja, azt hivén, hogy az oroszok s törökök közt ebből eredendő surlódás talán végre is ellenséges lépésekre birhatja az utóbbiakat. Bemet ezen felül még azon remény is kecsegteté, hogy ha az oroszok munkálati alapját, Havasalföldet megtámadja, s ott felkelést előidéznie sikerűl: a muszkák azonnal kitakarodnak Erdélyből.

Kossuth Bemmel ezen ügyben csak az imént is váltott levelet. Amaz ennek egyebek közt azon tanácsot nyujtá, hogy a forradalmi oláh párt által alakítandó hadat betörésénel a maga előcsapatául használja, hogy betörésünk ekként az oláhok s törökök előtt a barátságos szövetség szinét nyerje. Bem pedig, mihelyt a Szeredfalva mellett hagyott táborából Csik-Szeredára érkezett, Kossuth ama levelére jul. 17-kén válaszolva, tudatá vele, hogy moldvai betörését rövid napok múlva végrehajtandja; küldene tehát Omer basához, a Havasalföldön lévő török hadak vezéréhez, mennél elébb valamely szivet nyerő jelentékeny ajándokot.

Ezen előzmények után érkezett Bem 22-kén az ojtozi szoroshoz, hova az említett, 2000 gyalogból s 1000 huszárból álló dandárt Kézdi-Vásárhelyről már elébb elküldötte. Innen Moldva- s Oláhország lakosaihoz kiáltványt bocsáta, melyben

1849. Jul.

felszólítja őket, keljenek fegyverre, gyűljenek zászlai alá, hogy, a törökkel kezet fogva, a muszkákat hazájokból s Erdélyből kiűzzék.

A kiáltványokat maga is nyomban követé; 23-kán a határokon átlépvén, Hersánál, az ott állomásozó orosz zászlóaljat, majd az Utrogoff tábornokkal Onestiből annak segedelmére jött hadat is Bákóba nyomta. Bem még 24-kén is Onestiben időzék, várva az oláhok gyülekeztét zászlói alá. De már azon napon is eléggé meggyőződhetett ebbeli reményeinek alaptalanságáról. Az oláhmoldván szabadelvűeknek, mióta értesűltek, mily óriási haderővel tört be az orosz Magyarországba, minden kedvök elmult a felkeléstől; az együgyű nép pedig, mely a kezébe kerűlt kiáltványokat talán nem is érté, semmi hajlamot nem mutatott zászlai alá állani. E helyett hírül vette, hogy a Moldvában maradt orosz hadak parancsnoka Bákónál egy, 8 zászlóaljból, ugyanannyi lovas századból álló hadat vont össze s elejébe siet. Bem tehát 25-kén teljesen kiábrándulva, dandárával még azon napon vissza jött az ojtozi szoroson.

A mi ezentúl Erdélyben történt, felette szomorító, s annál szomorítóbb, mivel az ügyünket ért csapásokat a vezér más eljárása elfordíthatta volna. Ezen eljárás Bem hadviselési modorának teljes elitélésére nyujt okot, hadvezéri hirére pedig nem csekély homályt vet. De mielőtt legközelebbi munkálatait elbeszélnők, Lüdersnek Szeben elleni hadjáratát kell előrebocsátanunk.

A vöröstoronyi szoros és Szeben elveszte.

Lüders épen az napon indult meg Brassó tájáról Szeben felé, midőn Bem Csik Szeredáról készűlt lemenni Háromszékbe, az oroszok helyét elfoglalt osztrákok ellen. De egy hadosztálya, melyet Engelhardt tábornok alatt néhány nappal elébb megindított Fogarasba, e várat már 12-kén megvette volt. Engelhardt 8 zászlóaljjal, 12 századdal és 20 ágyuval jelent meg Fogaras előtt, melyben részünkről csak egy hiányos zászlóalj őrködött négy ágyuval. Természetes, hogy e csekély erő nem is gondolhatott a roskadt várban hosszabb

ellentállásra, és szerencsésnek tarthatá magát, hogy néhány halott és sebesült s mintegy 200 fogoly vesztével megszabadulhatott. 1849. Jul.

Fogarason 8 zászlóaljat s néhány századot hagyván, esetleg az osztrák had segélyére, többi hadaival egyenesen Vöröstoronynak tartott az orosz tábornok. Közeledtére a Fenyőfalván lévő magyar csapat 19-kén Talmácsra vonúlt, s hat ágyujával a Czód patak mögött fogott állást; de más nap reggel balszárnyát Czód felől megkerűlve látván, rövid védelem után e helyet is feladta, s mivel magát ily nagy erő ellen gyöngének vélte, az erődben egy kis őrséget hagyván hátra, Ihász őrnagy vezénylete alatt az egész zászlóalj, mintegy 900 ember, a határok közelében lévő veszteglő intézet sánczaiba vonúlt. Az erőd csakhamar megvétetett s őrsége fogságra jutott. Egy dandár, mely onnan a veszteglő házhoz küldetett, Ihászt is hamar kiszorítá sánczaiból s Oláhországba nyomta. A kozákok az első oláh helységig űzték menekvőinket. Egy török csapat azonban közbe lépett, s bár őket, mint kivántatott, nem adta ki, de lefegyverezte s Viddinbe kisérte.

Lüders innen 21-kén Szebennek fordult, hol azonban már csak ennyi ellentállásra sem talált. Az ott őrséget tartott magyar zászlóalj még megérkezte előtt elhagyta a várost, és M.-Vásárhelyre huzódott, egygyel több bizonyságát adván, hogy az ekként elforgácsolt gyönge őrségek haszon helyett csak kárára vannak az ország védelmének, mert együtt véve tetemes erőt vonnak el az elhatározó ütközeteket vívó fő hadseregtől.

Bemnek, midőn moldvai kirándulásából Kézdi-Vásárhelyre jul. 25-kén megtért, még mindig volt volna ideje a szétszórt kisebb hadakból egy tekintélyes sereget öszpontosítani s avval vagy a gyöngébb Grotenhjelmet, vagy magát a szinte több osztályra szakadt Lüders hadtestét megtámadni. De ő bár a Beszterczе táján vívott csatákból meggyőződhetett, hogy sokkal szivósabb s kitartóbb ellenséggel van dolga, mint a minőknek a télen s a tavaszon az osztrákokat tapasztalta;

1849. Jul. s hogy most csupa vakmerőséggel, ha azt az ellenségével legalább egyenlő erő nem támogatja, czélt nem érhet s hasztalan pazarolja erejét, — afféle portyázó hadviselési modorából még sem tudott kivergődni. Moldvai kirándulása után Gál Sándor hét-nyolcz ezernyi serege egészen czéltalanná lett e vidéken; de ő azt mind e mellett is csak Udvarhelyszékbe rendelte s egyedül a vele járt kis dandárral indult Maros-Vásárhelyre, kétség kivül, hogy Damaszkinnal egyesűlve, megint Grotenhjelm ellen forduljon.

Vásárhelyre 28-kán érkezett s ott újabb bizonyítványait találta, mire vezet az apró hadakkal való harczolás. Ott találta ugyanis Damaszkint, kit 11-kén három ezer emberrel hagyott Szeredfalvánál; ott hallá, hogy e kis had nem csak ezen helynél szenvedett jul. 16-kán vereséget, hanem midőn Inczédy és gr. Lázár Dénes egyegy zászlóaljával Szász-Régenben egyesűlvén, Szeredfalvára visszatérni készült, Grotenhjelmtől 23-kán megint túlnyomó erővel támadtatott meg, s másodszor is megveretvén, oly nyakrafőre futott a Kis-Küküllő folyamig, hogy hada egészen felbomlott, s csak felével tudott 26-kán visszatérni Vásárhelyre.

De még e balesemények sem voltak képesek őt kiragadni szerencsétlen rendszeréből s arra birni, hogy valahára öszpontosított nagyobb erővel működjék. Most pedig erre kétszeres indok is ösztönözheté őt. Vásárhelytt értesűlt ugyanis az említett baleseményeken felül még arról is, hogy Lüders a vöröstoronyi szorost és Szebent megvette, s mi ennél is fontosabb volt, ismét indulóban van a székely földre, hogy ott a békét valahára teljesen helyreállítsa s az ő, Bem, erőforrását megsemmisítse. Vett tudósitásai szerint Lüders roppant készületeket tőn e terv végrehajtására: Grotenhjelmet, a nyolcz zászlóaljjal Fogarason hagyott Dyck tábornokot, Clam-Gallast az osztrák sereggel, Dannenberget a Moldvában hagyott hadosztálylyal, Barnuczot egy felkelt oláh sereggel mind egyszerre a székely föld külön pontjai felé indította, s maga is megindult Segesvár felé.

A kiknek az oroszok e terve tudomására jutott, valószinűleg mindnyájan azt hitték, hogy Bem valahára komolyan gondoskodni fog hadainak öszpontositásáról, s legalább azokat, melyek Vásárhelyhez közelebb esnek, névszerint Kemény Farkast 4—5 ezer emberével Kolozsvárról, Steint a különben is tétlen ostromhaddal Fehérvár alól, Gál Sándort Udvarhelyszékből, hova őt még 26-kán rendelte volt, magához vonja, s az egyesülendő 15—20 ezernyi hadsereggel vagy Grotenhjelmet vagy magát Lüderst fogja megrohanni. De az eszélyen most is győzött kalandos hajlama a portyázásszerű vakmerő, mindent koczkáztató hadviselésre. Eltökélte magát, hogy a M.-Vásárhelyen, kezénél lévő öt-hat ezernyi haddal egyenesen Lüders ellen induljon s e végett csak Gál Sándor seregének egy részét rendelte fel Dobay ezredes alatt Segesvárra, hogy ott vele egyesűljön. A többi hadakkal akként rendelkezett, hogy Kemény Farkas M.-Vásárhelyre siessen s azt tartsa míg lehet; ha megnyomatik, Kolozsvár felé hátráljon; Steinnak már elébb azt parancsolta volt, hogy a fehérvári zárlathaddal Szebent támadja meg, vagy legalább foglalkodtassa az ott hagyott muszka hadat. Felszólítá végre a különben parancsai alatt nem álló Kazinczyt is, ki a nyár folytában alakult 8—9 ezernyi tartalék haddal még mindig tétlen vesztegelt Szatmár keleti szélein, hogy avval Erdélybe siessen. 1849. Jul.

Lüders, seregének egy részét a Vöröstoronynál és Szebenben hagyván, maga 12 ezer emberrel s 28 ágyuval 26-kán indult meg Segesvárra, hol 29-kén érkezett meg, s hogy a székely föld felé rendelt többi osztályoknak is idejök legyen elfoglalniok a részökre kitűzött pontokat, pár napig megállapodék. Lüders azt hitte, hogy Bem, kinek Moldvába menetéről vett ugyan hírt de gyors visszatértéről mind eddig nem értesűlt, még most is ott létezik, s úgy tette intézkedéseit, hogy őt végkép kirekeszsze Erdélyből. Clam-Gallasnak különösen meghagyta, hogy az ojtozi szorost állja el s a vele lévő orosz vadász ezredet a szoroson keresztül Bem hátába küldje. A segesvári ütközet.

1849. Jul. Bem azonban 30-kán M.-Vásárhelyről Segesvárra indult Lüders elejébe. Miután előre küldött hadai e napon Keresztúrnál, Udvarhelyszékben, a Gál Sándor seregéből Dobay alatt magához rendelt osztálylyal egyesűltek, azok száma mintegy hét ezerre emelkedett; de ágyuja, e kedvencz fegyvere, csak 42 volt. „'S méltán lehet kérdezni, ugymond Rüstow, miért nem vonta magához, tán egy gyönge hátvéd kivételével, Gál Sándor egész seregét? Kielégitő választ erre alig lehetne várni, miután Bem már 28-ka óta értesűlve volt, hogy őt minden oldalról bekeríteni szándékoznak. Életkérdés volt tehát, hogy valamely ponton oly erős legyen, mint csak lehetséges az ellenséges hadoszlopok egyike ellenében."

Az ellenséges felek előcsapatai 31-kén dél tájban lettek egymással szemben a Segesvár-kereszturi uton. Bem Fehéregyház előtt állitá seregét harczrendbe, jobb szárnyával e helység előtt, zömével az országuton, bal szárnyával a völgyben lévő szántóföldeken foglalván állást. Az orosz sereg egy része vele szemben az udvarhelyszéki, más része a vásárhelyi országuton létezett.

Miként Magyarországban Paskevics és alvezérei, úgy itt is Erdélyben mindig azt hitte mind Lüders, mind Grotenhjelm, hogy sokkal nagyobb magyar hadakkal állnak szemben, mint valóban volt: nem hihették, hogy aránylag ily csekély hadak tehették elébb oly annyira tönkre az osztrák hatalmat, hogy orosz segélyt kényteleníttetett igénybe venni. Most azonban az orosz had magasabb állása képessé tette Lüderst áttekinteni Bem egész haderejét; de elfogultságában most is úgy vélekedék, hogy az előtte lévő magyar csapatok csak egy, tűntetésre kiküldött mellékosztály, a főtámadás pedig Vásárhely felől fog ellene intéztetni; maga is oda sietett tehát, s jobb szárnyának vezérletét Iwin tábornokra bizta. A bal szárnyról aztán kozák csapatokat külde ki a vásárhelyi uton e város felé, kik azonban két óra tájban azon hírrel tértek meg, hogy ott sehol sem mutatkozik ellenség. Lüders

tehát maga is visszament jobb szárnyára, hova egyszersmind két zászlóaljat s egy üteg ágyut is átrendelt. 1849. Jul.

Fehéregyház előtt, az udvarhelyi uton ekkor már három óra hosszant folyt a harcz. Bem, kinek jobb szárnya igen kedvező állásban volt, minden ügyekezetét arra forditá, hogy a völgyben lévő bal szárnyával azon magaslatokat foglaltassa el, hol az oroszok jobb szárnya állott. Mindenek előtt igen heves ágyuzást nyitott meg itt; azután több izben zászlóaljait is rohamra vezettette. De hasztalan; az oroszok kitartását nem birta legyőzni, azok, számra nézve sokkal erősebbek, nem mozdultak. Míg azonban maga itt siker nélkül erőködik, jobb szányát éri veszély. A harcztérre visszajött Lüders négy dzsidás századdal s néhány szotnya kozákkal e szárnyunk ellen rohamot intéztetett. Huszáraink jól kiállták az első lökést; de, számra nézve kevesebbek, nem sokára megfutamodnak. Az ágyuk háta mögött azonban rendbehozatván s a tartalékban lévő századdal is megszaporíttatván, ismét előrevezettetnek; de ekkor sem szolgál nekik a szerencse: újabban is hátat fordítanak s futásukban a jobbára újoncz gyalogságot is magokkal ragadják. A jobb szárnyat a közép, hol egyébiránt szinte hevesen folyt eddig a harcz, majd a bal szárny is követi. Az ütközet helyrehozhatlanul el van vesztve; a sereg rendetlenül fut Héjasfalva felé, messze űzetve a kozákoktól, míg nem a hegyek s erdők közt szerteszélyedt. A vakmerő harczban 1300 holtat és sebesűltet, 500 foglyot s hét ágyut vesztettünk. A többiek, jobbára székelyek, haza siettek.

E futásban esett el kozák kardok alatt koszorus költőnk, Petőfi Sándor is, ki Bem kiséretében vala. Bem maga, mivel lova ellövetett, szekerébe vetette magát; de a gyors futásban ez is felborult, s ő maga csak az által menekűlt az üldöző kozákoktól, hogy az ut mellett lévő árokba feküdt s holtnak szinlé magát. Midőn az est beálltával az üldözés megszűnt, négy Vilmos-huszár ment őt, a holtnak hittet, felkeresni, s ezekkel menekűlt Kereszturra, honnan, hogy a veszedelem hirét megelőzze, még azon éjjel Maros-Vásárhelyre hajtatott.

1849. Jul. Lüders, ki az ütközetben 246 embert vesztett, miután a Fogarasról Kőhalomra nyomult, de ellenséget nem talált Dyck tábornok vele egyesűlt, Kereszturra ment hadaival. Ott vette aztán hirét, hogy a vett rendelet szerint Clam-Gallas is bement Háromszékbe, s az időközben oda szinte visszatért Gál Sándor hadát Csikszékbe nyomta, s ott elébb Kászon Újfalunál, majd Tusnád mellett megfutamítván, szétverte. Egy más székely csapat ugyanazon időben Bükszádnál szenvedett vereséget. Gál Sándor hadának romjaival Kolozsvár felé huzódott. A székely földön tehát nem volt többé magyar sereg. Clam-Gallas ellentállás nélkül, vonúlhatott be Csik-Szeredára s kezdhette meg a nép lefegyverzését, miben Dorsner székely ezredes által is gyámolíttatott.

Bem, midőn aug. 1-jén reggel M.-Vásárhelyre érkezett, már a Kolozsvár vidékéről oda rendelt Kemény Farkas hada is közel jár vala e városhoz. E had mintegy 4000 emberből álla, mindig elég Bemnek, hogy vele, kedvencz portyázó modorában egy nem várt csapást mérjen az ellenségre. Sokáig nem időzhetett Vásárhelyen, mert értesűlt, hogy Grotenhjelm a város felé tart Szász-Régenből. De a gyorsaságot tervének kivitele is szükségessé tette. E terv abból állott, hogy mielőtt a székely földet megigázott orosz hadak onnan megfordulnának, ő Szeben alá siessen s a Fehérvár zárlatáról már egy hét előtt oda rendelt Steinnal egyesűlve, Szebent a Hasford tábornok alatt ott hagyott orosz hadaktól elvegye.

Mi volt ebben czélja: egyedül az-e, hogy az ellenségre ott, hol még lehet, egy érzékeny csapást mérjen? — vagy talán azt hitte, hogy Szeben megvétele, mint a télen elégséges volt Puchnert egész hadával arra indítani, hogy sietve Brassóra vonúljon, s onnan az oroszokkal együtt kitakarodjék az országból, úgy most is valami hasonlóra indíthatná az oroszokat? — bizonytalan. Kemény Farkast egy zászlóaljjal Kolozsvár fedezésére visszaküldvén, a többivel maga Medgyesen, Nagy-Selyken keresztül egyenesen Szebennek tartott. Utjában

minden elszórt apró őrségeket magához vont, és Stein hadát is Szeben alá rendelte. 1849. Jul.

E hadat azonban az elmult napokban nagy csapás érte volt. Stein, mióta Szeben az oroszok kezére jutott, ezek szemmel tartása végett Szász-Sebesre egy zászlóaljat tolt előre; midőn pedig a szebeniek háborgatására Bemtől rendeletet vőn, 25-kén éjjel a vár alól elhuzódván s a maros-portusi hidat maga után lerontván, egész hadával Szász-Sebesre ment. E had létszáma a kitűzött feladatra elég jelentékeny volt ugyan, mert mintegy 4000 fegyveresből álla; de jobbára az osztrákok kiűzetése után képezett újoncz zászlóaljakból lévén szerkesztve, minősége sok kivánni valót hagyott: Stein tehát, mielőtt vele a szebenieket megtámadná, a Temesvárat ostromló Vécseytől kért némi segedelmet, addig is míg az megérkeznék, Kútfalvánál Szász-Sebestől délkeletre szállott táborba, s onnan Szerdahelyig portyáztatott. A szász-sebesi csata.

De Hasford Szebenben nem akará tűrni a közelében mozgó magyar hadat, s azt, mielőtt a várt segedelem megérkeznék, aug. 1-jén megtámadta. A csata vészes kimenetelű volt tűzhöz meg nem szokott hadunkra. Az oroszok élénk ágyuzással nyitották meg a harczot, mit Stein is viszonoztatott. De amazok csak addig folytatták a tüzelést, míg a kozákok jobbról s balról a mieink hátába kerültek s támogatva a fehérvári őrseregtől, ezeket kapkodni kezdték. A zavar, mely e miatt a mieinkben támadt, jelül szolgált Hasfordnak, hogy homlokban is rohamra vigye zászlóaljait. Ez határozott; újoncz hadunk megbomlott és szélyelfutott. A holtak, sebesűltek száma nem volt ugyan felette nagy, a 200-t sem ütvén meg; de annál tetemesb vala a foglyoké. Az oroszok ezeket 1175-re számitották. Hogy még többen nem vesztek, vagy fogattak el, csak annak lehetett köszönni, hogy a muszkák nem folytatták hosszan az üldözést.

Steinnak mintegy harmadfél ezer embert sikerűlt összeszedni megvert hadából, melylyel aztán, mivel az oroszok aug. 2-kán Szebenbe visszamentek, megint Szász - Sebesnél

1849. Jul. foglalt állást. Itt volt, midőn Bem, aug. 5-kén délben, 20 ágyuval és számszerint ugyan 14 zászlóaljjal és 8 huszár-századdal, de melyek igen hézagosak voltak, Szeben előtt termett.

Szeben megvétele Bem által.

Hasford, kinek összesen öt zászlóalj s pár század lovasság áll vala rendelkezése alatt, ezek egyikét foglyaival, podgyászával s betegeivel Vöröstoronyra küldvén, a többivel s 10 ágyuval Nagy-Csűrig ment elejébe. Bem, itt valahára számszerint erősebbnek látván magát, nem sokáig folytatá szokásos élénk ágyuzását, hanem szárnyait azonnal az ellenség bekeritésére nyomta elő. A muszkák azonban ezt be nem várva, a város falai mögé huzódtak. De Bem oda is utánok nyomult, s estenden azt megvévén, a muszkákat, kik holtak és sebesekben mintegy 350 embert vesztettek, a vöröstoronyi szorosba kergette. „A szászok — mond Kőváry — éljenzéssel fogadták a magyart, az utczákra virágokat szórtak.“ Meguntá-e már a muszka uralmat, vagy csak a győzedelmesek haragját akarták magokról elfordítani, miután elébb a muszkákat is örömujjongva fogadták?

De Bem ez alkalommal nem sokáig ülhetett Szebenben. Lüders már aug. 3-kán értesűlt Bem hadjáratáról Szeben felé, s nem kételkedvén, hogy czélja e város megvétele, a következő napon rögtön nyomába indult s 30 órai sebes menettel aug. 6-kán reggel már Nagy-Csűrön termett. Bem a Szelindekig portyázó kozákok megjelenéséből már az előző napon meggyőződött, hogy közel jár a muszka sereg, s 6-kán reggel hadának egy részével N.-Csűr mellett fogott állást, más részét, Forró ezredes alatt, hátának fedezésére Vöröstorony felé küldé; a harmadik rész a városban maradt. Előszólította volt Steint is Szász-Sebesről, de ennek már nem volt ideje hozzácsatlakozni, mert Lüders, meg sem várva egész seregének megérkeztét, nem késett a támadással.

A csata több óráig tartott; míg Bem körülbelül egyenlő erővel állt szemben, bár a muszkákat meg nem nyomhatá, maga sem hátrált; de midőn dél tájban az orosz had zöme is megérkezett, állásaiból kivettetvén, Szeben felé —, s mivel

az ellenség mindenütt sarkában volt, hadát az utczai harcz veszélyeinek kitenni nem akarván, s azért is, hogy a várt Steinnal mennél elébb egyesűlhessen, a város alatt Kis-Toronyra huzódott. A hátrálást, szokása szerint, most is maga fedezte ágyuival, mi alatt megint kevésbe mult, hogy el nem fogatott. A Szeben folyó menetében, egyesűlt vele a csata elvesztének hirére a Vöröstorony felől visszahuzódott Forró s a városban hagyott őrség megszabadulhatott része is. A csapás nagy volt. Több száz halotton és sebesűltön kivül mintegy másfél ezren jutottak fogságba. Kurcz Antal, Bem titkára, a városból menekvése közben, Bem szekerén lövetett agyon. Bem serege romjait Szász-Sebesen Steinéhoz kapcsolta, s a vezérletet erre ruházván, maga a Bánságba sietett, Kossuth újabb meghivása szerint, ott a fővezérletet átveendő. 1849. Jul.

TIZENEGYEDIK KÖNYV.

ARADON.

TIZENEGYEDIK KÖNYV.

Aradon.

Midőn Dembinski julius 30-kán a sereg fővezérletét átvette, hadainknak a harcztéren a következő volt létszáma s állása: Seregeink kimutatása.

Az elébb Perczel parancsai alatt lévő sereg, létszámára nézve mintegy 20,000, két hadtestre, a 9-dikre és 10-dikre oszolva, a Szeged körül készült sánczokban létezett. Emezt Dessewffy Arisztid tábornok, amazt Wysocki vezénylé, kinek helyét azonban ekkor, mivel Dembinski alatt, kivel nem rég viszályba keveredett, szolgálni nem akarván, betegség ürügye alatt leköszönt, Gál ezredes vette át.

Ehhez járult a Bácskából, mint említők, e napokban Szegedre érkezett Guyon tábornok hadteste 10,500 emberrel; és Zambélly ezredesnek szinte onnan feljött 2000-nyi osztálya, mely itt az olasz legióval s némi újonczokkal három ezerre szaporodva, Monti ezredes vezénylete alá került.

Szinte Szegednél, de a bal parti sánczokban volt még Asbót tábornok vezénylete alatt azon tartalékserег, melyet Kossuth, junius végével, saját vezérlete alatt harmincz ezerre szándékozott emelni, melynek létszáma mindazáltal e napig alig haladta meg az 5000-t, s még tűzfegyverrel sem igen volt ellátva.

1849. Jul.

És ekként a szegedi sánczokban, a hónap végén, mintegy 38—40 ezer ember létezett, legalább is két harmadában még harczban nem volt újoncz. Huszáraink ellenben, kiknek száma mintegy 4000-re ment, jobbára harczedzett vitézek voltak. Ágyu 100 létezett a seregben.

Szegedtől felfelé, a főseregnek jobb szárnyát képezve, Lenkey tábornok 7000-nyi osztálya Hód-Mező-Vásarhelynél állott; melynek, ha az osztrákok bal szárnyától nyomatnék, átkelhetése végett a Maroson, Makónál e folyamon híd veretett. Knezicsnek Tisza-Fürednél s Tokajnál álló osztálya, a távolság és összeköttetés hiánya miatt, számitásba itt nem jöhet.

Szegedtől lefelé ellenben a Bácskában s Bánságban Kmety parancsai alatt Guyon feljötte után még mintegy tizennyolcz ezer ember maradt, kikből a különféle helyőrségek nyolcz ezret vettek igénybe. A többi 10,000-re nézve Kmety julius 28-kán parancsot vőn a Bánságban felfelé vonúlni s a főseregbal szárnyát képezni. Ő aug. 4-kén Torontálban Melenczénél állott hadtestével.

A kormány egy, még elébb tartott haditanács javaslata szerint, Szegednél határozta elfogadni az ütközetet.

A szegedi sánczok.

A mult télen, midőn a Bánságban működött seregeink is a Közép-Tiszához rendeltettek, a felkelt szerbek pedig ennek következtében a Marosig nyomulván, Szegedet is háborgatták, a város biztositása végett véletlen megrohanások ellen némi sánczolatok készültek a Tisza bal partján a Marostól az ugynevezett Boszorkány-szigetig. Most pedig, junius vége óta, midőn a kormány s országgyülés Szegedre vonulása határozattá lett, a város a folyam jobb partján is sánczokkal vétetett körül. E földmunkálatokon egész julius folytában, Gál ezredes vezetése alatt, naponként több ezer ember dolgozott ugyan; a mű mindazáltal roppant terjedelme miatt, a hónap végéig még koránt sem lőn befejezve. E sánczok a Tiszától a Tiszáig fél körben, délről a Matyere hidját, nyugotról Dorozsma, éjszakról Tápé helységeket is magokba foglalva,

mintegy három mérföldnyi hosszaságban terjedtek el, s nem is közvetlen a város védelmére hanem egy megerősített táborhelyül készültek. De terjedelmök még e szempontból is oly túlságos volt hogy, ha védelmi munkálatokra elég volt volna is bennök a 38 ezernyi sereg; de támadó munkálatokra, mik mégis helyzetünkben, midőn a muszka hadseregnek is közel léte miatt egy hely hosszas védelmére nem volt időnk, — múlhatatlanokká váltak, legalább is két annyi vagy még több erőnek s különösen nem száz, mennyivel biránk, hanem vagy harmadfél száz ágyunak kellett volna bennök lenni, hogy sükeresen munkálkodhassunk. 1849. Jul.

Részint tehát ez okból, részint a miatt is, mivel a sánczolat némely részei nagyon hézagosan készűlhettek el, részint végre, mivel az osztrákok bal szárnya által fenyegett, s a magyar seregnek hátába eső Maros-vonal védelme sem volt eléggé biztosítva, — Dembinski Szegednél nem akarta elfogadni az ütközetet. Ő azt, hogy seregével Szegedről a Bánságba vonúlhasson, már a fővezérlet elfogadásának is egyenesen feltételéül tűzte ki. A kormány maga is belátta ugyan Dembinski indokainak fontosságát; de abból nem azt következteté, mit Dembinski, hogy hadseregünk minden ütközet nélkül hátráljon a Bánságba, hanem azt, hogy a már csak négy mérföldnyire, Kisteleknél lévő osztrák seregnek elejébe menvén, azt ott támadja meg, s csak, ha az ütközet szerencsétlenül ütne ki, vonúljon vissza a sánczok közé s azokból a Tisza mögé.

A kormánynak, mióta Szegedre költözött, a középpontnál lévő katonai tekintélyek tanácsai szerint is, mindig ilyféle terve volt a szegedi állomással. Ezért munkáltatott oly szorgalmasan a sánczokon is a hónap folytában; ezért készíttetett a Tiszán, a vár mellett lévő s a várost Új-Szegeddel állandóan összekötő hidon kivül még más kettőt, amattól dél felé; ezért hozatta le az algyői hidat is Tápé mellé, szemközt a Maros torkolatával; minek következtében aztán, nehogy az ellenség Algyőnél átkelhessen, a Tisza kiöntéseit gátló töltések ott átvágattak s az egész partvidék viz alá boríttatott.

1849. Jul. Támogatta most a kormány ezen tervét Vetter altábornagy is, ki Guyon hadtestével 30-kán jött volt Szegedre. És valóban egy ütközet Kistelek táján a győzedelemnek nagy valószinűségével kecsegtethetett. Haynau, miként már említők, bal szárnyát, Schlick hadtestét, néhány nappal elébb Alpárnál szállíttatá át a Tiszán, s az tőle oly messze járt, hogy az ütközetben egyátaljában nem vehetett volna részt. Hasonló volt az eset az osztrák sereg jobb szárnyával, Ramberg hadtestével, mely a Bácskában, Hajós és Jankovácz felé indult le Pestről a Tiszához s auguszt. első napjaiban Szabadkánál járt, hogy onnan Magyar-Kanizsára menjen, ott kelendő át a Tiszán, ez is tehát, hat-hét mérföldnyi távolságban létezett a Kisteleknél álló sereg zömétől. Haynau tehát e napokban, ha részünkről megtámadtatik, egyedül Lichtenstein hadtestét s Paniutin orosz osztályát, számszerint csak 25—26 ezer embert vezethet a harczba; míg részünkről azon esetben is, ha a lőfegyverrel el nem látott újonczosztály őrségül a sánczok közt hagyatik, mintegy 32—33 ezerrel lehetett volna intézni a támadást. Mi tehát jelentékeny számelőnyben valánk; mely körülménynél fogva annál kevesbbé volt alaptalan a kormány s vele együtt Vetter altábornagy reménysége a győzedelemre, mivel tudomásunkra volt, hogy az osztrák fő hadseregnek csak fele áll velünk szemben Kisteleknél.

Ha az ütközet megtörténik, s várakozás ellenére, szerencsétlenül üt vala ki, Szeged sánczai s a Tisza négy hidja mindig elég biztosságot nyujthatnak vala arra, hogy a hátrálás jó rendben hajtassék végre. A győzedelemnek ellenben elláthatatlanul fontosak lehettek volna eredményei; nemcsak mivel az osztrák seregnek, s egész tartalék tüzérségének, jó utakban teljesen szűkölködő, terjedelmes homok pusztákon kellett volna hátrálnia Pest felé, — mi közben mondhatatlan kárt szenvedett volna; hanem azért is, mivel mint alább elmondók leszünk, épen e napokban, aug. 4-kén, történt Klapkának győzedelmes kitörése az újszőnyi erősített táborból, minek következtében a megvert osztrák hadak nemcsak a Duna

jobb partján, hanem a Csalóközben is nagy rendetlenségben kényteleníttettek hátrálni Pozsony felé. Klapka e győzedelménél fogva arra is képessé válhatott, hogy mihelyt a Kisteleknél nyert győzedelem hirét veszi, 20 ezernyi őrségének nagyobb felével Budapestre nyomúljon s ott fogadja a futamló osztrákokat. 1849. Aug.

De a hadvezéri hírnevét hajdan hazájában is merő visszavonulások által nyert Demkinski a győzedelem ily sükerrel biztató esélyeinek felhasználását is nagy vakmerőségnek tartá; — mintha a Tisza mögött, ha majd az egész osztrák hadsereg egyesűlve lesz, valaha még csak ennyire kedvező körülményekre is számíthatott volna! O tehát, miként a tavaszon a kápolnai ütközet harmad napján, Kerecsendnél, úgy most is makacsul ragaszkodott kedvencz hátrálási tervéhez. És Kossuth a helyett, hogy a jobb nézetű, nem rég Hegyesnél is a Bácskában oly szép győzedelmet nyert Vetternek, — ki iránt ellenszenvvel viseltetett, adta volna át, ha Dembinski a jobb tervre nem hajól, a fővezérletet, végre is megnyugodott ennek akaratában, kiről még csak pár nappal elébb azt írta volt Görgeynek s Perczelnek, hogy „mindent felejtett". És aligha hibázunk azt állitván, hogy mind e mellett is csak azért adta a fővezéri botot Dembinski kezébe, mivel Bemet ekkoron már megint meghívta volt annak átvételére; ennek eljövetelekor pedig Dembinskit könnyebben mellőzhetőnek vélte, mint Vettert, ki hegyesi győzedelme által újabb próbáját adta vezéri tehetségeinek. Vetter a Dembinskivel támadt surlódásai miatt néhány nap múlva le is mondott a bácsbánsági vezérletről, hol, miután Kmety is Dembinski alá rendeltetett, nem is volt többé serege s teendője.

Egyébiránt, midőn Kossuth Dembinski visszavonulásában megnyugodott, a hadsereg további munkálati tervéül az lőn meghatározva, hogy az a Tiszán túl a Szőreg-Deszk-sz.-iványi vonalt oly hosszan tartsa, mint csak lehet, hogy egy részről Kmety, másról Görgey időt nyerjen elérni a Marost. Ha pédig Szőreget is feladni kényteleníttetnék, Makóról Len-

1849. Aug. keyt is magához vonva, Aradra vonúljon, s ott aztán Görgeyvel és Kmetyvel egyesűljön. E hadak öszpontosítása által ott 75—80 ezernyi sereget remélének összegyűjthetni s azzal aztán egy elhatározó győzedelmet vívhatni Haynau fölött. Ha ez sikerűl, terv szerint, dél felé, Szerviába, Oláhországba kell vala űzni az osztrákokat; ha nem sikerűl, Erdélybe kellett visszahuzódni a seregnek, s onnan szorítani ki az oroszokat.

Dembinski átkelése a Tiszán.

Dembinski tehát, mivel a Kisteleknél vívandó ütközet tervét nem pártolta, a szegedi sánczokat pedig a védelemre alkalmasoknak nem látta, miután a fegyverek Szeged polgáraitól beszedettek s azokkal egy pár kaszás zászlóalj felfegyvereztetett, aug. 1-jének éjjelén végre is hajtá átkelését a Tiszán, és a hidakat lerontván, Szőregnél, a Tisza és Maros kiöntései ellen készült, egyébiránt országutul is szolgáló töltések mögött foglalt állást, Új-Szegednél, a sánczokban csak egy dandárt hagyván hátvédül. Visszavonúlása, bár az ellenségtől egyátaljában nem nyomatott, oly elhamarkodva történt, hogy az el nem vitt élelmi szereken felül jelentékeny mennyiségű lőpor és tölténykészlet is hagyatott hátra; mi annál érzékenyebb veszteség volt, mivel lőszerekben különben sem bővelkedénk.

Haynau, ki aug. 2-kán a szegedi megerősített tábor ellen két dandárral kémletet intéztetett, értesűlvén Szeged kiürűltéről, azt e dandárok által még az napon megszállatta, más nap pedig maga is oda tette át fő hadi szállását. Ezt annál inkább teheté, mert ekkoron már szárnyai is jól előre haladtak. Schlick jul. 31-kén Alpárra érkezvén, nyomban hidat veretett a Tiszán, s mihelyt az más nap elkészült, hadtestével átkelvén, Szentes felé tartott.

Pár nappal elébb nagy veszély érte Csongrádot. Nehogy Lenkey hada, mely elébb Szentesnél állomásozott, akár Schlick hidverését, akár, a Tiszán átkelvén, a félegyházi tábort nyugtalanítsa, Haynau már 27-kén egy osztály lovast küldött Csongrádra, mely azonban, itt mindent békésen találván, még az nap visszatért Félegyházára. Két nap múlva, újabb hírek

következtében, ezen osztály ismét megjelent Csongrádon, ekkor azonban a felkelt nép azt megtámadta s nagy veszteséggel kényszerítette kivonúlni a városból. A nép e támadásának oka különfélekép magyaráztatik. Az osztrákok úgy beszélik, hogy Kossuth, midőn Kardszag tájáról, hol Görgeyvel találkozni szándékozott, visszatérőben értesűlt, hogy Csongrád lakosai első ízben békésen tűrték városukban az osztrák lovasságot, leveleket külde Csongrádra s vidékére, melyben arra izgatá a népet, hogy az ilyféle csekélyebb ellenséges csapatokat támadják s rontsák meg; s ez indítá aztán Csongrád lakosságát ama tettre, mely romlást hozott városukra. Mások azonban úgy beszélték, hogy a népet a katonaság ingerelte felkelésre az által, hogy erőszakosan szerzett magának és lovainak élelmi szereket s különben sem tartá tiszteletben a polgárság vagyonát. De volt légyen bár mi az ok, annyi bizonyos, hogy Haynau a támadásról értesűlvén, 30-kán Thun dandárát küldé ki a város megbüntetésére. A polgárok, közeledtéről hírt vévén, nagyobb részben kifutottak városukból, melyet aztán az ellenség kirabolt s egyszerre hét helyen felgyujtott. 1849. Aug.

Schlick e közben hidját Alpárnál elkészíttetvén, a következő napokban Szentesre s Hód-Mező-Vásárhelyre ellentállás nélkül vonúlt be, mert Lenkey Makóra ment hadosztályával s aug. 4-kén ott is átkelt a Maroson a hidat pedig maga után lerontatta.

Ugyanezen napokban Ramberg hadteste is eljutott Kanizsára, s bár a bal partról egy magyar csapat néhány ágyuval meggátolni akarta a hidverést, az 5-kén virradóra mégis készen állott, és Ramberg még az nap átkelt a Tiszán.

E közben Új-Szegednél és Szőregnél hevesen folyt a harcz az osztrák és magyar hadak között. Haynau aug. 3-kán a vár mellett s a Felső- s Alsó-külvárosokban ágyu- s röppentyű-ütegeket állíta fel, melyek védelme alatt Benedek és Jablonovszky dandárai kompokon s dereglyéken kisértenék meg az átkelést, melyet egy Új-Szegednél felállított magyar Haynau átkelése Új-Szegedre.

1849. Aug. dandár néhány ágyuval gátolni törekedett. A Felsővárosnál Jablonovszky minden erőködései sokáig meghiúsíttattak; Benedek azonban, miután a vár melletti ágyuk s röppentyűk Új-Szegedet lángtengerbe borították, ágyuinkat pedig elnémították, estenden átkelt a folyamon s csapatainkat az Új-Szeged és Szőreg közt lévő, a mult télen a szerbek ellen hidfőül szolgált sánczokba szorította; de ezeket is csak addig tarthatá dandárunk, míg végre Jablonovszky is átkelt, ekkor aztán Szőregre kényteleníttetett hátrálni. A híd még azon éjjel elkészűlt a folyamon. Haynau azonban, hogy egy részről Schlicknek, másról Rambergnek ideje legyen a harcztérhez közelebb vonúlniok, csak 5-dikére halasztotta a szőregi magyar sereg megtámadását, a hidfői sánczokat mindazáltal mindjárt megrakatta hadaival.

Azt lehetne hinni, hogy Dembinski, midőn Szegedről a szőregi töltés mögé vonúlt, s az osztrákok átkelését a Tiszán oly kevés erővel, tehát csak színleg gátolta, ezt csak azért tette, hogy onnan a győzedelemnek még biztosabb reményével támadja meg az osztrák hadat, midőn az majd a Tisza és Szőreg közé nyomul. Erre látszék mutatni az is, hogy a töltésen 50 rést töretett s mindenikbe egyegy ágyut helyezett el. De ő, bár kétszeres erővel támadhatta volna meg az osztrák sereg azon részét, mely 4-kén a Tiszán átkelt, e napon is tétlen maradt Szőreg mellett; estve pedig, midőn Lenkeytől hírt vett, hogy Schlick már beült Makóba, — egy gyönge osztályon kivül Szerdahelyi őrnagy alatt, ki ott a hidverést gátolná, Lenkeyt is magához rendelvén, elhatározta, hogy ennek megérkezte után más nap Szőregről is elvonul. 4-kén estve még Kmetyhez is rendeletet külde, hogy 6-kán Nagy-Kikindán legyen hadtestével s ott hozzá csatlakozzék; mert, ellenére a 31-kén tartott hadi tanácsnak, mely Aradot tűzte ki hátrálási pontul, ő, bizonytalan miért, nem Arad, hanem Temesvár felé határozta intézni visszavonulását. Némelyek szerint ezt azért cselekedte, mivel nem akart Görgeyvel egyesűlni, ki szinte Aradhoz rendeltetett. Mások szerint az birta

őt e mozdulatra, hogy Kmetyvel is egyesűlhessen; de ez esetben meggondolván, hogy Kmetynek, ha őt az elébb, 1-jén vagy 2-dikán kiadható parancs, Aradhoz rendeli, oda is lett volna ideje megérkezni; más részről pedig tekintetbe vévén hogy, ha ő erősbödik is Kmety hadtestével, de az alatt Haynau is egyesűlend Schlick és Ramberg hadtesteivel, melyeknek mozdulatairól kellő tudomása volt Dembinskinek: indokolva egyátaljában nincs a hátrálási vonal megváltoztatása. 1849. Aug.

Aug. 5-kén az ellenség már reggel hét óra tájban megkezdé az ágyuzást a hidfői sánczokból, mit a szőregi töltés résein elhelyezett magyar ágyuk is erélyesen viszonoztak mintegy reggeli 9 óráig, midőn a tűz mind a két részen elcsöndesedett. Haynau ekkor szállíttatá át többi hadait is a Tiszán s tevé intézkedéseit a délutánra tervezett ütközetre.

Dembinski ellenben az ágyuzás alatt vévén a jelentést, hogy az ellenség Kanizsánál is átkelt, seregének visszavonulására azonnal kiadta a parancsot. E szerint a fegyvertelen, kaszás hadosztály, Gál László vezénylete alatt már 11 órakor megindíttatott Bébára. A jobb szárny osztályainak két órakor kell vala egyiknek a másik eltakarodása után lefoszlaniok a szőregi állásból s a töltés mögött haladniok Béba felé. A középnek s a lovasságnak, mely a Sz.-Ivány és Vedresháza közti vonalt tartá elfoglalva, mind addig helyben kelle maradnia, míg amazok Bébát meg nem közelítik.

Haynau délutáni két óra tájban ismét s ekkor rendkivüli hevességgel megkezdette a tüzelést, mert ekkor már tartalékütegeinek nagyobb része is a hidfői sánczokban volt felállítva. Száz tűztorok hányta a mieink állására a golyózáport, mely azonban a töltés által fedett zászlóaljainkban kevés, a távolabb álló társzekerekben s lovaikban több kárt okozott. A hidfői sánczoktól jobbra, Vedresháza táján, Bechtold 24 század lovast állíttatott fel, hogy azokkal a sz.-iványi erdőnél lévő lovasságunkat elűzvén, állásunkat megkerűlje. De Bechtold csak hat óra felé végezhette be századainak

1849. Aug. felállítását s ekkor is oly ügyetlenül vezényelt, hogy még ágyui is veszélyben forogtak a rája csapott Bocskay huszároktól, s csak egy idején érkezett muszka zászlóalj által mentettek meg. A lovassági harcz mintegy fél óraig, de nem nagy hévvel s változó szerencsével folyt; míg végre huszáraink, a nélkül hogy megnyomattak volna, önként visszavonúltak, mert észrevették, hogy hátok mögött az osztrák gyalogság a töltésre jutott.

Az osztrák vezér e közben ugyanis Bechtold késedelmezését megunván, végre a középen maga kezdte meg a támadást. Ütegeit a hidfői sánczokból mind közelebb tolta a mi állásunk felé, s ezek egyike jobb szárnyunkon, honnan osztályaink már elvonúltak, még a töltésre is felvonatott. Ha ez ott magát tarthatja, a töltés hosszában felette nagy kárt okozott volna középünknek még a töltés mögött lévő osztályaiban. Szerencsére, a szándok hamar észrevétetett, s egy oda küldött zászlóalj az üteget, mielőtt pusztító működését megkezdheté, onnan gyorsan elűzte.

Dembinski a töltés résein elhelyezett 50 ágyuját is kivonta lassanként a tűzből s Béba felé indította. De midőn azok tüze elhallgatott, az osztrákok gyalogsági rohamot intéztek a töltés ellen. Ekkor hármat kivéve, melyek aztán az ellenség kezére jutottak, már valamennyi ágyunk utban volt Béba felé. Honvédeink csak addig álltak ellen a töltésnél, míg az ágyuk biztosságba lettek helyezve, s aztán lassanként mindnyájan megkezdték a hátrálást. A hátvéd a, már a mult télen leégett, most pedig az osztrákok iszonyú tüzétől rommá lőtt Szőreg mögött fogott állást s folytatá a harczot, míg az egész közép vissza nem vonúlt. Ennek hátrálása tűrhető rendben ment végbe. Az éj különben is beállván, az ellenség a mieinket nem követte túl a töltésen, s a magyar seregtől elhagyott Szőregen, Sz.-Iványon foglalt éji szállást, előhadát Deszkig tolván előre. A veszteség mind a két részről körülbelül egyenlő, mintegy 250 ember volt holtak és sebesekben; a mieink e felett még vagy 300 foglyot vesztettek. Dem-

binski alatt nem csak lova lelövetett, de, bár nem veszélyesen, maga is megsebesíttetett; mi azonban nem gátolá őt azután is személyesen intézni a hátrálást. 1849. Aug.

Bár az osztrákok a mieinknek mindenütt nyomában jártak, utóhadunk többször csatázni kényszeríttetett amazok előhadával, a visszavonúlás tűrhető rendben hajtatott végre Temesvárig. Erre vonatkozólag még csak két körülményt szükség megemlíteni. Egyik az, hogy Dembinski, miután augusztus 6-kán Kmetynek N.-Kikindán megérkeztéről jelentést vett, minél fogva az egyesülést vele többé semmi sem akadályozá: maga sem tért ki többé Kikinda felé, hanem Keresztúrról Sz.-Miklósnak, Bessenyőnek egyenesen folytatá utját Kis-Becskerekre. A másik az, hogy még az ellenség is azon meggyőződésben volt, miképen ő nem Temesvár, hanem Arad alá veszi utját, s azt még gátolni is ügyekezett az által, hogy midőn Schlick hadteste is átkelt Makónál a Maroson, ezt e folyam ellenében küldé felfelé, nehogy Dembinski, mint kellett volna, Arad felé csapjon s ott Görgeyvel egyesűlhessen. Ha azonban ő hibáját belátva Sz.-Miklósról mégis Arad felé fordul, Schlick őt abban nem gátolhatta volna meg.

Az események Szeged feladása óta oly rohamosan sietének a végkifejlés felé, hogy mire Dembinski Temesvár alá ért, több oly jelentékeny tény gombolyodott le a végzet csomójából, mely nagy befolyást gyakorlott ügyeinkre. Mielőtt tehát a Temesvár alatt vívott utólsó nagyobb ütközet elbeszélésébe fognánk, el kell azokat is mondanunk, mik augusztus elejétől 9-kéig egyébütt, különösen Komáromnál, Aradon, a középpontban és Görgey táborában történtek vala.

A komáromi őrsereg győzedelmei aug. elején.

Ugyanazon napokban, midőn a Tisza és Maros vidékén mindinkább elhomályosodott a szabad Magyarország szerencsecsillaga, Komáromnál az, bár igen mulékonyan, váratlan fénynyel tündöklék ki. Miután Haynau, mint említők, az ideiglen Komáromnál hagyott Schlick tadtestét is az alföldre, maga

1849. Aug. után rendelte, e vár körül még csak Csoricsnak három dandárból álló 12,000-nyi hadteste maradt hátra zárlatul, mely aztán dandárok szerint három részre osztva, a Vágnál, a Csallóközben és a Duna jobb partján foglalt állást a vár körül. A dandárok a lovadi és gutai hidak által voltak egymással összeköttetésben.

Klapka, a várban 20—22 ezernyi sereg élén, mihelyt Schlick hadtestének levonultáról értesűlt, jul. utólsó napjaiban mindenek előtt Tata ellen intézett egy kitörést. Kosztolányi, ki azt vezénylé, ellenségre ott nem talált ugyan; de egy nevezetes zsákmánynyal, a bécsi postakocsival, tért vissza a várba. Ebben találtatott egyebek közt az osztrák titkos rendőrség ugynevezett „feketekönyve", melybe szép ábécze rendben találtattak beírva mind azon jelentékenyebb, minden rendű s rangú hazafiak nevei, kik a közéletben magokat kitűntették, a nemzeti jogok s alkotmányos szabadság érdekei védelmében a figyelmet magokra vonták. E könyv, tulajdonkép lajstroma a titkos rendőrségi levéltárnak, minden név után bizonyos mennyiségű több vagy kevesebb számokat, az illető személyekre vonatkozó okmányok számait foglalta magában; s a végre küldetett Budapestre, hogy Haynau ott, mihelyt a háborút befejezi, ennek nyomán megkezdethesse a vérbiróságok működéseit.

A várbeliekre nézve sokkal fontosabbak voltak ennél a postakocsiban talált némely hivatalos levelek. Ezek egyike a Csorics zárlathadának létszám-kimutatását foglalta magában; miből Klapka teljesen meggyőződhetett, hogy aránylag gyönge ellenség áll vele szemben, s annál nagyobb ösztönt nyerhetett annak megtámadására, minthogy a várőrségről viszont az állíttatott, hogy az, mint Klapka a vidéken szándékosan híreszteltette, 6000 legfölebb 8000 emberből áll. Nagy érdekű volt ezen kivül még Berg orosz tábornok levele Miklós czárhoz, melyből megérthetővé lőn, hogy Paskevics és Haynau igen aggódnak az ősz közeledése miatt s hogy addig a háborút minden áron befejezni óhajtják; mert ha ez nem sikerűlne, az

utak roszasága, a sereg- s élelmi szállitások nehézségei 1849. Aug.
miatt kénytelenek lennének annak folytatását a tavaszra halasztani.

Klapka ezen érdekes tudósitások után jul. 29- és 30-dik napjaiban mindenek előtt a Nyitra és Zsitva folyamok közt, a vár közelében táborozó osztrák dandárt támadtatta meg s űzette Érsekújvárra, honnan az utóbb még tovább, Sempte felé vonúlt. Ugyanekkor a Csallóközben lévő dandárt is távolabb nyomatta a vár környékéről. Ezen előzmények után pedig aug. 4-kén a szőnyi sánczokból a Duna jobb partján lévő dandár ellen nagyobb erővel intézett kitörést. Az ellenség Puszta-Harkálynál és az ácsi erdőnél kisérté meg az ellentállást, de nagyobb erőnk előtt pár órai harcz után nagy rendetlenségben kényszerűlt futni a lovadi híd felé, hogy azon keresztül a Csallóközbe menekűlhessen. Ha Aschermannnak az ellenség megkerűlésére s a hidtól való elvágására kiküldött osztálya el nem késik, azon ritka eseményt jegyezhette volna fel lapjaira a történet, hogy az ostromlottak, az ostromhad nagy részét minden külsegély nélkül foglyukká tevék. De Aschermann első ágyulövései a Lovad előtti magaslatokról csak azon pillanatban kezdének sivítani a futamlók fejei fölött, midőn ezeknek utólsó csapatai vonúltak át a hidon, melyet aztán magok után le is rontottak.

De a győzedelem eredményei mind e mellett is nagyok voltak. Az ellenség, ki már a Duna bal parti csatákban is többet vesztett két száz emberénél, e napon mintegy 300—400-ra számította holtjait és sebeseit, 1000-nél pedig több, köztök 48 tiszt, fogolylyá tétetett. Az ellenség más nap a Csallóközben nagy-léki sánczaiból is sietve vonúlt Pozsony felé, tizennégy 18 fontos, de beszögezett ágyuját is hátrahagyván. Ezeken kivül még más hét ágyu, több mint 3000 lőfegyver, nagy tölténymennyiség, számtalan podgyász- és társzekér s mintegy 7—800 mázsa lőpor, s mi a vágó marhában nem igen bővelkedő várbelieknek nagy örömére vált, a Haynau táborába szánt 2750 ökör esett a várbeliek martalékává.

1849. Aug. Aug. 5-kén Klapka, miután az elfogott fontos levelekkel s a győzedelemről tett jelentésével Kossuthhoz Aradra futárt küldött, Mednyánszky alezredest egy osztálylyal Székes-Fehérvár felé indítá, hogy azon vidéken népfelkelést rendezzen, újonczokat szedessen, s a kormánybiztosból guerillavezérré lett derék Noszlopi pár ezernyi hadát, mely a Balatonnál, bár csak egy 9 fontos ércz- és egy faágyuja volt, Nugent tábornok 6000—7000-nyi seregét junius vége óta eddigelé nagy sükerrel foglalkodtatá, magához vonja s a várba hozza.

Maga Klapka ugyanazon napon tiz zászlóaljjal s 30 ágyuval Győrbe indult, s ott a lakosság nagy lelkesedésével fogadtatott. A martalék, melyet itt hadi, de még inkább élelmi szerekben lefoglalt, tömérdek vala. Ezek közt volt több dunai hajón mintegy 100,000 mázsa liszt, 40,000 darab ruha, mind Haynau serege számára. Az egész zsákmány Komáromhoz s a várba szállíttatott.

A komáromi csata s eredményeinek híre Bécsben igen nagy zavart és ijedtséget okozott. Az osztrák hadak a német örökös tartományokban mindenütt mozgásba tétettek; Pozsonyban a régi vár erősíttetett, sánczok s palánkolatok készíttettek. Haynauhoz aug. 7-kén hatott le annak híre, mi őt aztán arra indítá, hogy Jablonovszky tábornok alatt egy erős dandárt küldjön vissza a fővárosba.

Klapka a következő napokban ama tervvel foglalkodék, hogy elébb Nugent hadosztálya ellen hadjáratot intézzen s őt az országból kivervén, Grätz felé törjön be a német örökös tartományokba. E készületek közt találkozott vele Győrött, menekülése közben Almássy Pál, a képviselőház alelnöke. Megértvén ettől a Tisza vidékén egymás után bekövetkezett baleseményeket, s a közelgő bukás elkerülhetetlen bizonyosságát, ő is felhagyott minden további támadás terveivel; s azontúl még csak seregének szaporitására s minden szükségletekkel való ellátására szorítkozott.

Az újonczozás az egész vidéken nagy erélylyel és sükerrel folyt; a nép annyi veszteségek híre után e győzedelem által újabb reményekre ébresztve, seregesen küldé a zászlók alá ifjuságát. Ivánkovics, vasi kormánybiztos, egymaga többet hozott be 2000 újoncznál, kiket már az osztrákok levonúlása alatt is készen tartott volt, s ügyes mozgásaival az ellenséges csapatok portyázásai közt is sikerűlt az elfogatástól megmentenie. A várba szállított ezen első csapatok után, kevés napok múlva egyébünnen is mintegy négy-öt ezer újoncz küldetett a várba; úgy hogy e napokban, Noszlopi mozgó hadát is ide számítva, mintegy hét-nyolcz ezerrel szaporodott a vár őrsége. 1849. Aug.

De ezen szép győzedelem s annak nagy eredményei mellett egy szomorú hír is futotta be a felvidékről az országot. Történt, hogy aug. 1-jén némi felvidéki guerillák a Losonczon szállásoló muszka csapatra törvén, azt részint leölték, részint szétverték. Grabbe, miután Görgey a Tiszán átkelt, a Hegyalja tájáról ismét a bányavárosok felé fordult vissza hadtestével. Engesztelhetlen haraggal csapatának ama meglepetése miatt, szálla aug. 7-kén Losoncz alá. A guerillák, más vidék lakosai, a losonczi polgárok részvéte nélkül, sőt, mint mondják, azok ellenkező kérelmei daczára, egyedül hajtották ugyan végre az orosz csapat megtámadását; Grabbe mind e mellett is az egész városon akarta megboszúlni az oroszok ellen elkövetett merényt. S boszúja iszonyatos lőn.

A szerencsétlen város alá érkezvén, rendelte, hogy a polgárság 18,000-nyi hadteste számára 16 óra alatt öt napi élelmet szállítson táborába. Megyei tisztviselők jelen nem lévén, a városi előljáróság és lakosság mindent megtőn, mi emberi erőtől kitelhetett, hogy a vészt magáról elfordítsa. A kivánt élelem, még a kiszabott idő előtt ki lőn teremtve. Grabbe, erről értesűlvén, fegyvereseinek azonnal szabad rablást engedett a városban. Az eseményt, mely ezután a szerencsétlen városban lefolyt, egy szemtanú következőleg irja le:

1849. Aug. A rablás alatt elpusztult minden, mit a katonaság magával vinni vagy elrontani képes volt. Rendes csapatokban, tisztek vezetése alatt, baltákkal, fejszékkel ellátva, iszonyú örömzajjal leptek el egyegy utczát, s megkezdődött a zárt kapuk s ajtók ostroma. Egy pár percz alatt minden ház, bolt, raktár, valamennyi egyház s más középületek, takarékpénztár stb. be voltak véve. A tulajdonosok, férfiak és nők, vének és gyermekek kimélet nélkül bot- és korbácsütésekkel kínoztattak, vagyonuk szemök láttára raboltatott el. A város erősen körül lévén fogva, a szerencsétlenek menekvése lehetetlenné vált. Férfiak és nők rejtekeikben felkerestetvén, legalsó ruhájokig levetkeztettek; amazok különbség nélkül megverettek; emezek, s köztök számtalan gyönge leányka az állati ösztönök áldozatává tétettek. De még mind ez sem elégíté ki embertelen boszújokat. Miután az ingóságok a városból társzekereken, s az ott lefoglalt járműveken kitakaríttattak, aug. 8-kán a város felgyujtatott. A lángok bámulatos gyorsasággal csaptak össze a tűztengerré vált szerencsétlen város fölött, mely, elébb 15,000 szorgalmas polgár lakhelye, néhány óra alatt iszonyú rommá változott. Három egyház minden ékszereivel, három iskola, minden gyűjteményeivel s könyvtáraival, minden középületek, raktárak, házak s ezekben minden rejtekhelyek, befalazott szobák, pinczék elpusztultak. A szerencsétlen lakosságnak csak annyi ruhája sem maradt, hogy a szabad ég alatt töltött éjeken az eső ellen magát védhette volna; s ha a vidék adakozásai gyorsan meg nem érkeznek, a lángoktól megkimélt s a kinzásokat túlélt lakosság része éhség által veszett volna el.

Losoncz elpusztitása*) méltó mellékdarab Csongrád és Csorna Haynau parancsára történt feldúlatásának. A különbség csak az az osztrák s az orosz vezér eljárása közt, hogy ez

*) Szerző menekülésében a külföldre e városon keresztül haladva, vérző szívvel látta a pusztulást, melyből talán csak négy vagy öt félre eső ház maradt meg, nem ugyan épségben, de legalább a lángoktól meg nem emésztve.

az embereket csak verette, kiraboltatta s pusztíttatta; amaz pedig a rabláson s pusztitáson felül tömegekben halomra lövette. Csongrád lakosai e sors elől ideje korán félrevonúltak; de annál súlyosabban érte az Csorna lakosait, kiknek nagy részét, miután elébb általok saját sírjaikat megásatta, tömegesen lövette agyon. 1849. Aug.

A komáromi őrsereg aug. 4-kén nyert győzedelme az osztrák zárlatsereg fölött utólsó felcsillámlása volt a magyar fegyverek szerencséjének. Azontúl csapás érte a csapást; mi néhány nap alatt oda vitte a nemzet ügyét, hogy némely vezéreink ügyetlensége, kivált pedig Görgeynek, a gyűlölet és makacsság ezen emberének, árulással határos eljárása könynyű szerrel végbukásra vezethette azt.

Dembinskinek folytonos visszavonúlása ott is, hol magánál gyöngébb ellenséggel áll vala szemben, szintúgy mint hátrálási vonalának szükségtelen megváltoztatása mondhatatlan aggodalmat okozott Aradon. A kormány és képviselők, kik közől mintegy százan mentek volt Aradra, de gyülést ott többé nem tartottak, e hátrálás következtében egészen fedezetlenül maradtak. Miután tehát kémeink aug. 6-kán hírül hozák, hogy az ellenség egy osztálya Makóról a Maros mind két partján Arad felé vonúl, nehogy valamely száguldó csapat véletlenül a városra törjön, a várőrség egy zászlóalja Pécska felé küldetett. Kossuth maga a várba, a képviselők egy része Világosra, Lugosra költözött. Legnagyobb bajt és aggodalmat okoztak a pénzsajtók. Ezek legbiztosabban működhettek volna ugyan a várban, hol Szegedről elköltözvén haladék nélkül fel is állíttattak; de mivel attól lehetett tartani, hogy e vár is ostrom, legalább zárlat alá kerűl, midőn aztán a gyártott pénzt kiszállítani nem lesz mód, azért Duschek miniszter sajtóival a sereg háta mögé, Lugosra költözött. E körülmény, hogy a pénzjegysajtók működéseikben annyiszor háborgattattak, nagy felakadást okozott a pénzviszonyokban. A pénzjegyek hiánya.

1849. Aug. Már Szegeden is, hol Duschek a sajtók helyiségének berendezésével igen sok időt pazarolt vala el, oly nagy volt a pénz hiánya, hogy a kormány a sereg minden szükségleteit kész pénzzel kielégíteni képtelen, nemcsak némi hadi s élelmi szereket hitelre kényszeríttetett beszerezni, hanem a sereg díját is csak hiányosan fizethette.

Legérezhetőbb volt a hiány az apró jegyekben, melyek közől utóbbi időkben csak 15 és 30 krajczárosok nyomattak. Az egy és két forintos jegyek, melyek az elmult évben legelőbb adattak ki, arany s ezüst alapra lévén kibocsátva, mióta ezen alapot, mely a pesti kereskedelmi banknál volt letéve, Windischgrätz a télen lefoglalta, épen nem nyomattak. Az említett 15 és 30 krajczárosok felett ennél fogva az öt és tiz forintos jegyek voltak a legkisebbek; de ezeknek felváltása a krajczáros jegyek szűke miatt a legnagyobb nehézséggel járt, kivált a seregben. Ily krajczáros jegyeket husz sajtón egy hónap alatt a legfeszítettebb szorgalommal egy millió forint értékig is alig lehetett kiállítani. Pedig a kormány egy hónapi kiadása ez időben már mintegy 7—8 millióra emelkedett. Ehhez járult, hogy Duschek egy idő óta még az öt forintos jegyek készitését is megszűntette. A régiek papirosa elfogyott, hasonlót szerezni már nem lehetett; Duschek pedig semmi módon sem volt reábirható, hogy azokat az elébbitől különböző papiron nyomassa. A kormány tehát e körülmények közt, a kisebb jegyek hiányát némileg pótlandó, Szegeden egy és két forintos kincstári utalványokat kezdett nyomatni s kibocsátani. Ezek segélyével, ha a sajtók háboríttatlanul működhetnek vala, feszített szorgalommal csak ki lehetett volna állítani a szükségletet; de miután a sajtókat annyiszor más és más helyre kellett áttétetni, a szükséges pénzmennyiség kiállítása csak úgy válhatott volna lehetővé, ha nagyobb részben százas jegyek készittetnek; mit azonban, kivált miután e nagy jegyek aránylag már is túlságos mennyiségben forogtak, a felváltás lehetetlensége nem engedett. A kormány egyéb szorongattatásai közt a pénz ügyében is mind nagyobb zavarba

bonyolódék. És nem lehet tagadni, hogy e zavarnak legalább egy részét Duschek pénzügyminiszter pedantsága s mulasztásai okozták. Az ő bűne, hogy april, május és junius hónapok folytában Kossuth számtalan sürgetései daczára sem fordított elég gondot és szorgalmat arra, hogy a pénzjegyekből a beállható szükség esetére nagyobb készletet gyűjtött volna, mi egyátaljában nem volt lehetetlen. 1849. Aug.

Midőn hadseregünk Szegedről a Bánságba hátrált, az volt minden hazafinak legforróbb kivánata, vajha Görgey, félretéve minden személyes tekintetet s egyedül a haza hanyatló ügyét hordva szivén, mennél elébb sietne a Maroshoz egyesűlni Dembinski seregével! Ezen óhajtás teljesedésétől függött minden remény, némi fordulatot hozhatni ügyünk állásába. S e fordulat valószinűleg nem is maradt volna el Görgey megjelenésekor; mert bár Dembinski nem Aradra, hanem Temesvárra hátrált, ha Görgey az alatt, míg Haynau Dembinskit Temesvár alá követte, a Maroson átkelve az osztrák sereg oldalába s hátába tör, alig lehet kételkedni, hogy a harcztéren közreműködendő 75—80 ezernyi magyar sereg (mert ennyire emelkedett volna az Görgey 25,000 és Vécsey 9000 emberével) elhatározó győzedelmet arathat az osztrákok felett, kiknek száma a hátrahagyott őrségek s a Pestre visszaküldött Jablonovszky dandárának s 19,000 betegjeiknek levonásával, e napokban, Paniutin orosz hadosztályával egyetemben, hivatalos kimutatás szerint csak 37,000-re ment. Ekkor minden ábránd nélkül nagy valószinűséggel teljesedhetett volna az, miről a Szegeden 31-kén tartott hadi tanácsban szó vala, hogy számra nézve kétszerte nagyobb hadseregünk az ellenséget elhatározó győzedelem esetében az Aldunára, s azon keresztül Oláhországba kergesse.

És itt mindenek előtt azon kérdés támad: lehető volt-e általában, hogy Görgey még idején elérje a Marosvonalt s egyesűljön Dembinskivel? Nem alaptalan-e a vád, mely őt ennek elmulasztása miatt árulással terheli? Görgey seregének mozdulatai.

1849. Aug. Mellőzve azt, hogy Görgey, egyátaljában semmi által nem kényszerítve, szándékosan töltött egy egész hetet a Hegyalja táján, csak Nyiregyházáról számítsuk hadmenetét, hova jul. 30-ka folytában érkezett egész seregével. Nyiregyházától, azon uton, melyen seregével Görgey járt vala, Aradig 25, Vingáig s Orczifalváig pedig, hol Dembinski seregével közvetlen összeköttetésbe lépett volna, 28 mérföld terjed el. Hogy ekkora utat száraz, nyári időben, sík földön egy sereg, ellenségtől nem kergetve is, naponként négy mérföldet haladva hét, s közben egy vagy két pihenő nappal nyolcz-kilencz nap alatt minden rendkivüli erőfeszités nélkül megtehet, senki sem fogja kétségbe vehetni, ki meggondolja, hogy ugyan Görgey serege Váczától Putnokig, ekkor, igaz, erőszakolt menetekben *négy* nap alatt *husz* mérföldön haladt keresztül. Most csak vagy *huszonöt* mérföldet *nyolcz* sőt *kilencz* nap alatt kellett volna megjárnia, hogy már aug. 7-kén vagy 8-kán az Arad-temesvári vonalon vehesse fel Dembinski seregét. Haynau, mint tudjuk, csak 10-kén szándékozott harczot adni seregünknek, mert elébb nem pontosíthatta össze minden erejét; az 1-ső hadtest Schlick alatt csak 6-kán kelhetett át Makónál a Maroson.

Lehetetlenségről, vagy csak nagyobb nehézségekről is itt tehát nem lehet szó, s csak az akarat jő számitásba. De Görgeyben az akarat hiányzott. Ő nem azért vonúlt el a Hegyaljáról N.-Várad felé, hogy többi seregeinkkel egyesűljön, hanem csak azért, hogy a Tiszafüredről Debreczennek tartó muszkasereg őt Aradtól, pénz- és lőszerforrásától el ne zárja. Maga a Nyiregyházán kiadott menetparancs is oly csekély napi utakat tűzött ki, hogy abból nyilván látszik, miképen neki egyátaljában nem volt czélja egyesűlni a többi hadakkal. E rendelet szerint Nagy-Sándor hadtestét a netalán őt üldözni akaró muszkák ellen oldalvédnek Debreczenbe küldvén, a 3-dik és 7-dik hadtestekből álló zömének a következő meneteket tűzte ki: jul. 31-kén Nyiregyházáról Kállóra; aug. 1-jén Nyír-Adonyba; 2-kán Vámos-Pércsre; 3-kán Nagy-Létára;

4-kén Kis-Máriára; — tehát naponként átlagban *két* mérföldet. Mi több, önmaga is mondja emlékirataiban (II, 321), hogy neki egyátaljában nem a többi seregekkel való egyesűlés, hanem az volt czélja, hogy a Berettyóvonalon megállapodjék s állást fogjon hadaival. 1849. Aug.

Mind ezekből tehát perczig sem lehet kételkedni miképen itt lehetetlenségről szó sem lehet arra nézve, hogy Görgey, ha akar, aug. 7-kén vagy 8-kán az Arad-temesvári vonalon állhat vala seregével, s oly fordulatot hozhat hanyatló ügyeinkbe, mely teljes mértékben igazolhatja a jul. 31-kei szegedi hadi tanácsban kifejezett reményeket.

De Görgeyben a hazaszeretet, sőt még a becsvágynak e nemesebb neme sem létezett, mindenesetre gyöngébb volt a keblében dúló önzés, hiúság, gyűlölet és boszú indulatainál. Szemere és Batthyáni miniszterek, kik mint mondók a jul. 30-kán tartott kormánytanácsból küldettek ki Görgey táborába, a muszkákkal, ha lehetséges, komolyabban folytatni a Görgey által megkezdett alkudozást, aug. 1-jén Nyír-Adonyba érkeztek Görgey fő hadi szállására. Ők ugyanazon tanácsból küldetvén ki, melyben Dembinski fővezérré neveztetett, s melyben ez csak oly feltétel alatt fogadta el a fővezéri botot, hogy Szegednél ütközni, mint a kormány akarta volt, ne kelljen, hanem a Bánságba vonulhasson: azon tényről, hogy Dembinski a Tiszán már átkelt s Arad felé vonúl, szinte vihettek hírt Görgey táborába. De mind ez nem indítá Görgeyt menetének siettetésére a Marosvonalhoz. Ő aug. 2-kán is csak két kis mérföldet haladt előre Nyír-Adonyból Vámos-Pércsre, hol már dél előtt megérkezett hadaival.

Nagy-Sándor, mint mondók, Nyíregyházáról egyenesen Debreczennek indíttatott, hogy oldalvédül szolgáljon a Debreczen felé vonulható muszkák ellen. Ő már aug. 1-jén megérkezett Debreczenbe, hol a Tiszafüredről oda hátrált Korponay ezredes 1500 emberből álló dandárát is a maga hadtestével egyesítette. E hadtest, Balassa-Gyarmattól a Sajóig hátvédül lévén rendelve a többi hadak hátrálásának fedezésére,

1849. Aug. azon utjában igen sokat szenvedett s létszáma összesen csak mintegy 6000-re olvadt.

E hadtest jobbára azon zászlóaljakból állott, melyek az első miniszterium alatt a ráczok felkelésének kezdetén önkéntesekből, jobbára mívelt fiatalságból alakultak. Tisztjei, vezérök példájára, csaknem kivétel nélkül hű hazafiak s Kossuth pártolói lévén, azon pártoskodásokban, melyeket más hadtestek s a táborvezérkar tisztjei jul. első tizedében Komáromban elkövettek, nemcsak semmi részt nem vőnek, hanem azokat határozottan roszalták s gáncsolták is; az alkudozásokról pedig, melyeket amazok oly gyakran pengettek, a kormány megegyezte nélkül hallani sem akartak. Ezek sürgették, vezérökkel egyetemben, Komáromban a kormány által megrendelt levonúlást és a többi hadakkal való egyesülést is leghatározottabban; s midőn a komáromi utólsó (jul. 11-kei) ütközet után arról forgott a kérdés: levonúljon-e a sereg a Duna bal partján, miután a túl part már el van zárva, vagy Komáromba zárkózzék? — készebbeknek nyilatkoztak, inkább mind egyig elesni becsületes harczban a hazáért, mint a várba zárkózva, magokat elébb utóbb megadni. Görgey e hadtest tisztjeit ezen tulajdonságaik, e szellemök miatt nem kevesbbé gyűlölte, mint vezéröket, Nagy-Sándort, ki egykor — april végén — a Caesar szerepét emlegető Görgeyt Brutus szerepére figyelmeztette. Most tehát jo alkalma volt Görgeynek megboszúlnia magát e tüzes hazafiakon; s ő nem is mulasztá el az alkalmat.

Sokan bűnül tulajdonítják Görgeynek már azt is, hogy ezen a váczi hátrálás alatt oly igen meggyöngült s megfogyott hadtestet rendelte ismét a többiek oldalvédéül Debreczenbe. De, miután ily oldalvédre szükség csakugyan volt, hogy arra épen Nagy-Sándor hadteste rendeltetett ki, az reá nézve sérelmes egyátaljában nem lehetett, kivált ha igaz, mit Görgey állit, hogy oly utasítást vett légyen, miszerint komolyabb ütközetbe ne bocsátkozzék, hanem, nagyobb erőtől történhető megtámadtatása esetében, akár Berettyó-Újfalura, akár a had zömének

menetvonalára hátráljon; azt pedig, hogy Debreczenben töltse-e az egész aug. 2-kát, a körülmények szerint ő maga itélje meg, Görgey ezen állitásának valóságát azonban méltán kétségbe lehet vonni azok után, mik aug. 2-kán történtek. 1849. Aug.

Nagy-Sándor már aug. 1-jén értesűlt, hogy Újvárosnál 15,000-nyi muszka sereg áll. Ez ugyan épen kétszerte haladta meg számra nézve az ő hadtestét, mely Korponay dandárával mintegy 7500-ra ment. Mivel azonban a debreczeni nemzetőrség, mely a mult évben a bács-bánsági háborúban osztályonként részt vévén, jobbára megszokta volt a tüzet, hozzá csatlakozni igérkezett, ő bevárandónak vélte az ellenséget; s a város nyugoti oldalán, akként állitá fel hadait, hogy jobb szárnya, melyet Korponay dandára képezett, a város erdejére, bal szárnya a szőlőkre támaszkodott. A középen csak 1500 embert hagyott hat ágyuval, mert oda váratott erősitésűl a nemzetőrség; bal szárnyán, melynek hátrálási vonalát kell vala fedeznie, 4500 embert állított fel 16 ágyuval. Abban minden esetre hibáztatható Nagy-Sándor, hogy jobb tudósitásokat nem ügyekezett magának szerezni Újvárosról; mert ezek meghozhatták volna neki, hogy ott nem 15, hanem 50 ezer muszka van éji szálláson, magának Paskevicsnek fővezérlete alatt. Midőn az ellenség közeledett, nagy számáról már lehetetlen volt képezni helyes itéletet, mert a messze vidéken kiterjedő, magas szárú kukoriczás a sík téren nem engedett kilátást. Ez volt oka, hogy maguk az előörsök is csak akkor vették őt észre, midőn előhadai ezek elejébe bukkantak.

A debreczeni csata.

Nagy-Sándor, tiszti karának főbbjeivel a városban ebédnél ült, melyet a polgárság adott tiszteletökre, midőn az ágyuzás kezdete tudtára hozta az ellenség megérkeztét. Ő azonnal táborába sietett. Görgey állitása szerint, tiszti kara főbbjei, látván a muszkák roppant tömegeinek kifejlését, sürgetve kérték volna őt, vonuljon vissza az aránytalan erő elől, mire azonban Nagy-Sándor nem hallgatott. Ha ez való, a vezért kétszeres vád terheli, hogy hadtestét idején nem

1849. Aug. vonta ki a veszélyből. Mások szerint az is inditotta volna a tábornokot elfogadni a harczot, mivel értesűlt, hogy Görgey s környezete őt háta mögött erély s bátorság hiánya miatt gúnyolják; most tehát, midőn a magas kukoriczástól gátolva egyátaljában nem itélhette meg az ellenség nagy számát, nem akarta magát kitenni újabb gáncsoknak.

Legyen bár miként, a csata megtörtént és nagy veszélyt hozott a hadtestre. Eleinte bal szárnyának ütegei nagy veszteséggel űztek ugyan vissza egy dzsidás ezredet, mely az elejébe küldött négy huszár-századot megnyomta; de majd a gyalogság tömegei is kifejlődtek, s ezeknek ellenállhatatlan lökése s az öldöklő ágyutűz pusztítása elébb a gyönge jobb szárnyat, majd a középet, s végre midőn az oroszok a városba is behatoltak, a bal szárnyat is futásra kényszeriték. A vert had a Berettyó felé mintegy két mérföldnyire üzetett, mi közben összesen majd két ezer embert vesztett el. Holtak és sebesekben mintegy 250 volt a veszteség; a többiek fogságra jutottak. Hogy még nagyobb nem lett a veszedelem, csak a huszároknak vala köszönhető, kik, bár számra kevesen, több izben bátran összecsaptak az üldözőkkel. Nagy-Sándor más nap a Berettyó mögé Keresztesre, 4-kén Nagy-Váradra vonúlt. Az oroszok 200-ra számiták holtjaikat és sebeseiket; ezen utóbbiak közt volt Kuprianoff tábornok is, az egyik hadtest parancsnoka, ki egyik lábát veszté el.

Görgey e csata alatt, mint a táborában lévő Szemere tudósit, Vámos-Pércsen, Debreczentől két órányira, szállásának udvarán gyermeki játékokkal mulatott táborvezérkara tisztjeivel, s midőn az ágyuk dörgésének hallattára némelyek úgy vélekedtek, hogy mégis jó lenne futárt küldeni Debreczenbe, azt egyátaljában nem engedte meg; hanem valóságos kárörömmel mondá meghittebbjeinek: „A gyáva, bizonyosan meg fog veretni ... Kétségkivül legalább ötezer emberrel kevesbünk lesz mai napon."

De tekintsünk be már tüzetesebben Görgey táborába, s lássuk mit végeznek minisztereink is vele s a muszkákkal,

kikkel alkudozniok kell vala. Említők, hogy már Nyír-Adonyban, aug. 1-jén érkeztek meg táborába. Ha Görgeyt hallgatjuk, ő első nap nem fogadta el a minisztereket, állitólag, elfoglaltságának ürügye alatt, valóban pedig hogy megvetését éreztesse Szemerével azon levél miatt, melyben ez tudtára adta volna, hogy megjött az idő, melyben Kossuthot megbuktathatja s csak tőle, Görgeytől, függ, hogy vele, Szemerével, a fő hatalmat megoszsza. „Én, ugymond, Szemerének e leveléért teljesen illő büntetésnek tartám, hogy őt egy ideig el ne fogadjam s a fő hadi szálláson jelen lévő tisztek gúnyjának kitegyem.“ A más napi találkozásnál Vámos-Pércsen Szemere első kérdése volt volna, hogy megkapta-e Görgey az említett levelet? Mire azonban ez, röviden igenlőleg válaszolván, a beszédet rögtön az országgyülés által Szegeden a jul. 25-kei ülésben történt fővezéri kineveztetésére fordította volna; és csak ezután ment át a beszéd a miniszterek küldetésének tulajdonképeni czéljára, az oroszokkal való alkudozásra. 1849. Aug.

Alkudozás az oroszokkal.

Szemere viszont következőleg ábrázolja a találkozást: „Váratlan megjelenésünk nagy csodálkozást, sőt ijedtséget támasztott Görgey fő hadi szállásán; azt hitték, Görgey letétele végett jöttünk. Első estve elzárkózék előlünk azon ürügy alatt, hogy seblázban fekszik; és midőn őt másnap tanácskozásra meghívtuk, fülig elpirult és megzavarodva kiáltá ki az udvarra: „hivassanak egybe a tábornokok“, — mi azonban elmaradt azon észrevételünkre, hogy mi nem hadi, hanem diplomatiai ügyben akarunk vele szólani. Ha Görgey készülhetett, akkor arczának nagyon hideg és nyugodt kifejezést tudott adni; de meglepetve gyakran elveszté lélekjelenlétét, azon egyszerű okból, mert nem határozott elv vagy épen tiszta meggyőződés változhatatlan alapján állott. Ő eleinte még akkor is ellenzé a muszkákkal való alkudozást, midőn mi neki kijelentők, hogy mi őket csak kipuhatolni akarjuk, hogy csak a muszkák által kimondott első szóra óhajtunk válaszolni. Később azonban teljesen megegyezett, sőt sürgetett bennünket, hogy minden tétova nélkül ajánljuk

1849. Aug. fel a muszkáknak Magyarország koronáját; mit azonban mi nem tettünk, először, mert be nem láthattuk, miért kellene az orosz dynasztiát az osztráknak elejébe tenni; másodszor, mivel nem hittük, hogy Miklós császár, ezen minden esetre lovagias autokrata, oly trónt elfogadjon, melyre szövetségese tart igényt; harmadszor, mert nem akartuk a nemzetet kitenni azon megaláztatásnak, hogy koronáját visszautasítva lássa. Görgey egyébiránt kérdéseinkre mindig kellő tisztelettel válaszolt; boszúját s gyűlöletét csak mellékjelenetekből kémlelhettük ki.“

Mi már a miniszterek által folytatott alkudozást illeti, ez röviden a következőkből áll. Ama kérdésökre, mennyire ment légyen Görgey a muszkákkal, ez akként válaszolt, hogy ennek tudva kell lenni a kormány előtt, mert ő minden erre vonatkozó irományokat beküldött. Azóta pedig nem történt egyéb mint, hogy 28-kán egy parlamentair jött Leiningenhez, hogy a magyar fogságba került orosz sebesűltek sorsáról személyesen meggyőződjék. Ha azonban a kormány felvilágositást akar magának szerezni az iránt, hogy nem teljesen fölösleg-e, mint ő hiszi, minden alkudozás, ám igérjék nekik a legfőbbet, az ország koronáját. Ha erre sem jő válasz, abból tudni fogják, hogy az oroszok alkudozni nem akarnak.

Szemere és Batthyáni erre egy levelet irtak Paskevicshez, Görgey állitása szerint, az ő értelmében ugyan, de a melyben a korona felajánlása nagyon homályosan volt volna kifejezve. Szemere, mint idézett szavaiból tudjuk, tagadja, hogy ők oda igérték volna a koronát. A levél Miloradovics orosz hadnagy által küldetett el, ki másnap Görgey táborába jött, pénzt hozván az orosz fogoly tiszteknek. Mivel aug. 6-káig e levélre semmi válasz nem érkezett, a miniszterek, Gyapjun, újabban felkeresték Görgeyt; s oda magyarázván a válasz kimaradását, hogy a levél oly alrendű tiszt által küldetett el, kivánták, jelöljön ki Görgey a maga főbb rangú tisztjei közől valakit, ki egy újabb levél mellett szóval is értekezhessék Paskevicscsel. Görgey szerint az újabb levél

sem szólott elég világosan a koronáról; s annak elvitele most 1849. Aug. Pöltenberg tábornokra bízatott, ki aztán egy táborkar kiséretében 7-kén indult meg Debreczen felé, Paskevics fő hadi szállására. Görgey azonban, miként Szemere megjegyzi, Pöltenberggel, elindulta előtt, 6-kán éjjel, négy szem közt hosszan tanácskozott, s „neki szóval, talán irásban is, külön utasítást adott". Ezen utasítás iránt, bár arról Görgey emlékirataiban mélyen hallgat, semmi kétség sem maradhat fenn azok után, miket Pöltenberg Rüdigernek szóval előadott.

Pöltenberg más nap reggel artándi fő hadi szállásán találta Rüdigert, kit a serege zömével Debreczenben maradt Paskevics csak egy, jobbára lovasságból álló hadosztálylyal küldött a Berettyóhoz. Rüdiger, küldetéséről értesülvén, azt nyomban tudtára adta a tábornagynak. De ez nem akarta elfogadni a követet, s megiratá Rüdigernek, jelentené ki a küldöttnek, hogy ő hadakozni s nem alkudozni jött Magyarországba. Ha a magyarok alkudni akarnak, forduljanak Haynauhoz. E választ Rüdiger levélben is megírta Görgeynek, mely így hangzik:

„Tábornok ur! Én tudomására adtam a varsói herczeg tábornagy urnak báró Pöltenberg parlamentairnek hadtestemnél való megérkeztét, s ő Magassága meghagyta nekem, hogy jelenteném ki önnek, miképen az ő hadseregének hivatása egyedül harczolni, és hogy ha ön alkudozni akar törvényes fejedelme iránt való alávetéséről, az osztrák sereg főparancsnokához kell fordulnia, ki ez iránt valószinűleg teljes hatalommal fel van ruházva. Fogadja ön stb. Artánd aug. 9. gr. Rüdiger Tivadar."

Mielőtt azonban Pöltenberg e levéllel az orosz táborból távozott, még egy hosszabb beszélgetése volt Rüdigerrel, melyben a Görgeytől vett utasítás értelmében, kijelenté neki, miképen ez egyátaljában nem idegen attól, hogy fegyvereit föltétlenül is letegye; de, jegyzé meg, ezt csak az oroszok és egyátaljában nem az osztrákok előtt volna hajlandó végrehajtani. Mit válaszolt légyen erre az orosz tábornok, s általában

1849. Aug. miként folyt tovább e tárgyról köztök a beszélgetés, nem tudjuk. A később történtekből itélve azonban alaposan feltehető, hogy Rüdiger e nyilatkozatot nagy örömmel fogadta és már ekkor is ösztönözte a küldöttet s általa Görgeyt e lépés megtételére, igérvén, hogy ez esetben Paskevics s maga Miklós czár is tekintélyök egész súlyával készek lesznek közbenjárni az osztrák császárnál, hogy a fegyvereit letett seregnek amnestiát eszközöljenek. Annyi bizonyos, hogy Pöltenberg viszszatérte után Görgey táborának tiszti kara nagyobb részben, táborvezéri kara pedig teljesen meg lőn nyugtatva jövendő sorsa iránt, sőt rendkivüli kedvezésekben remélt részesűlni az orosz igéretek nyomán.

Aug. 6-kán éjjel, midőn Görgey Pöltenberget e nyilatkozatra utasítással ellátta, az ország fő hadseregéről csak azt tudta, hogy Dembinski avval Arad felé hátrál, — mert hogy a hátrálás nem Arad, hanem Temesvárra történt, arról csak pár nap múlva értesűlt; — s hogy e szerint a fősereg, miután vele Guyon és Kmety hadtestei is egyesűltek, mintegy 55—60 ezer emberből áll. Mind ezt neki hivatalosan adta tudtára Aulich hadügyminiszternek 5-kén kelt levele, melyben Görgey felszólíttatott, hogy siettesse ő is menetét Arad felé, miszerint ott a fő sereggel egyesűlve egy elhatározó ütközetet adhassanak az osztrákoknak.

És mit tőn Görgey? A helyett hogy menetét egy elhatározó vég csapásra siettesse, az orosz hadvezérnek azt izeni, hogy ő kész fegyverét letenni az oroszok, de nem az osztrákok előtt.

Görgey s táborkara. Görgeynek ezen izenete teljesen igazolja a képet, melyet Szemere, mint szemtanú, róla és seregéről ad. „Midőn, úgymond, Görgey táborában megérkezénk, udvariasnak, de hidegnek találtuk őt; kerűlt bennünket, mikor csak lehetett, daczos és elzárkózott, gyanakodó és közlékenytelen volt. Seregében és táborvezér-karában különböző, sőt egészen ellenkező szellem uralkodott; amaz még mindig kész volt harczolni s meghalni, de Görgey környezete immár gúnyt

űzött a szent ügyből, melynek egykor bajnokai voltak. Tapasztaltuk, hogy a lelkesedés egyátaljában nem ápoltatott a seregben. A fegyelem egészen eltűnt, a betegek, a szökevények, a gyávák naponként százszámra osontak el. Görgey ugyan folyvást haladt előre, de egyátaljában nem sietett, s az oroszok sem, a kik estve majdnem mindig ugyanazon helyen szálltak meg, melyet reggel Görgey hagyott el. Ő előre menni látszék, nem hogy déli hadseregünkkel összeköttetésbe lépjen, hanem csak hogy az oroszoktól utól ne éressék. Nyoma sem volt látható a komoly gondoskodásnak akár a hadak ellátásában, akár azoknak óvatos vezetésében s elhelyezésében... Az orosz foglyokat, még a közkatonákat is, saját asztalánál vendéglé meg; az orosz tábornokokkal emlékajándékokat váltott, és midőn mi Paskevicscsel alkuba lépni akaránk, ő azt gáncsolta... A nemzet végvonaglásaiban feküdt, minden igaz hazafi borús lélekkel gyászolt, Görgey pedig és környezete gyermekes játékokkal mulatta magát. Ha egy honvéd panaszkodva jött hozzájok egy felválthatatlan nagyobb bankjegygyel, Görgey s táborkara kigunyolták az ugynevezett Kossuth-pénzt, s röhögve mondák a honvédnek, hogy úgy sem sokáig marad már értékben, s elbocsáták őt, hogy a kétségbeesés mérgét magával társaihoz vigye... És míg így látszék dolgozni seregének vesztén, más részről az embereket a legcsekélyebb okokból is akasztatá. Szóval, ekkor is tapasztalám rajta, hogy a kormány közelében engedelmes, távolban önfejű, de mind engedelmességében, mind engedetlenségében következetlen, állhatatlan volt." 1849. Aug.

Teljesen megegyeztek Szemere e rajzával a táborból vett egyéb tudósitások. Ezek szerint Görgey és környezete, mióta a muszkákkal érintkezésbe léptek, az elébbinél még sokkal nagyobb mértékben folytatták erkölcstelenítő, lehangoló hatásukat a hadseregre. Minthogy Görgey, miként a Pöltenbergnek adott utasítás bizonyítja, már ekkor el volt határozva fegyverét letenni, minden esetre szükségesnek látá, a sereget, melyben minden szerencsétlenségeknek s a végsüker

1849. Aug. reménye tünedeztének daczára is, még mindig számosan voltak a szilárd lelkű hazafiak, olyanná tenni, hogy abban ellentállásra ne találjon, bár mi módon vetend is véget a háborúnak. A környezetében lévő nagy számú tisztek, kik körűle egy tábori kamarillát alkotának, nem szűntek a sereg szellemét mindenféle módon lehangolni. Másról már beszélni is alig lehet vala őket hallani, mint arról, hogy a harcz, melyet folytatnak, sükerre egyátaljában nem vezethet, s a muszkával múlhatatlan az alkudozás; hogy a sereg még fegyverét feltétlenül letéve is eszélyesebben cselekszik, mint a haszontalanná vált vérontást folytatva; a muszkában, a fegyverletétel esetére, mind a sereg, mind a nemzet hatalmas pártfogót nyerhet a bécsi kormány előtt. Elbeszélték a muszka tisztek való, vagy képzelt igéreteit, melyek még oly reményekre is feljogositanának, hogy az orosz a magyarral szövetségre lép s Magyarországot pártfogása alá vévén, fegyverét Ausztria ellen fordítja. Nem erre mutat-e, mondák, azon gyűlölet, melyet a muszkák az osztrákok irányában s a rokonszenv és barátság, melyet viszont a magyarok irányában minden alkalommal tanúsitanak? Ilyféle beszédek közt pedig nem mulaszták el egyszersmind a kormányt is folytonosan gyalázni, gúnyolni, tetteiben gáncsolni s ugy állítani a sereg szemei elébe, hogy egyedül annak gyávasága, Görgey ellen folytatott fondorkodásai juttatták ennyire a dolgokat; hogy miután a sereg fegyverletétele által magának bizonyos amnestiát eszközölhet ki, bizonyára ama táblabirák, kik a hazát ennyi bajba keverték, egyátaljában nem méltók arra, hogy véröket érettök még tovább is ontsák stb.

Míg Görgey táborában így álltak az ügyek, Temesvár környékén mindinkább közeledett egy, miként eleve is sejthető volt, elhatározó ütközet napja.

Kossuth Aradon aug. 6-kán értesült, miképen Dembinski nem csak a szőregi sánczokat feladta, hanem, a hadi tanács

végzése ellenére, Arad helyett másfelé vonúl. Haragja e miatt nagy lőn Dembinskire. Nyomban futárt külde Bemhez Erdélybe, kérvén őt, jőne késedelem nélkül Magyarországba s venné át a sereg fővezérletét, mielőtt Dembinski tönkre tenné a haza ügyét. Dembinskihez pedig határozott rendeletet utasíta, hogy a sereget, a mennyire lehet sebes menetekben, Aradra vezesse. A megelőző napon, mint tudjuk, Görgeyhez is ment hasonló rendelet a hadügyminisztertől. E napon pedig a kormányzó egy levelében Csányi minisztert is felszólítá, menne haladék nélkül Görgey táborába s azon baráti viszonynál fogva, melyben vele él, hatna reá sükeresen, hogy siettesse csatlakozását Dembinski hadaihoz. Végre Vécsey is oda utasíttatott, hogy Temesvár ostromával felhagyva, Aradra vonuljon s addig is, mig maga megérkezhetnék, egypár zászlóaljat s huszárszázadot sietve küldjön át, mert az osztrák had egy osztálya Makóról Aradnak tart. Kossuth ekként 80,000 embert remélt öszpontosúlni Arad alatt, s hogy a közlekedést a folyam két partján megkönnyebbítse, Aradnál a két híd mellé még egy harmadikat, s Lippánál is két hidat veretett. 1849. Aug.

Vécseynek a kormány nem örömest adta ki a parancsot az ostrom félbeszakasztására, mert mindenkit azon remény kecsegtetett, hogy e fontos vár nem sokára kénytelen lesz feladni magát. Mióta a kormány Szegedre költözött, Vécseynek azonnal meghagyatott, hogy minden erejét feszítse meg e vár gyors megvételére. Vécsey ennél fogva rendkivül heves tüzelést kezdett a város ellen, mi a védeket s lakosokat a pinczékben s várfali hajlékokban kényszeríté menekvést keresni. Az őrség gyöngén viszonozta a tüzet, mi arra mutatott, hogy lőszereinek fogyatékán van. Szökevények pedig azt is hírül hozák, hogy a várbeliek már élelmi szerekben is oly nagy hiányt szenvednek, mely szerint még a lóhusból is hetenként csak kétszer osztatnak ki némi csekély adagok. Julius utólsó tizedében még újabb 30 ostromlöveg küldetett hozzá Aradról, minek következtében 98-ra ment öreg ostromágyuinak száma. Lövegekkel e szerint eléggé el lévén látva, Vécsey jul. 26-ka Temesvár ostroma.

1849. Aug. éjén egy harmadik párhuzamot is akart nyittatni a falak közelében. Hogy a várbeliek figyelmét erről másfelé vonja, az ellenkező oldalon ostromot intéztetett a vársíkon. De bár az őrség fegyverfogható része már csak 1200 gyalogra s 370 lovasra olvadt, a különben is csak tűntetésül intézett ostrom visszaveretett. Sajnosabb volt, hogy az őrség azt is észrevette, mi a másik oldalon szándékba volt véve, s egy rendkivül heves kartácsolás által árkászaink is meggátoltattak az új párvonal ásásában.

A következő napokon tehát Vécsey újra s minden eddiginél hevesebb tüzet szóratott a várra; 31-kén a 98 tűztorok valóságos pokolbeli hatalommal működék a vár ellen. Dörgésök szinte Aradig volt hallható. Midőn a kormány Aradra vonúlt, Vécseyhez is újabb intés ment, ügyekeznék a várat minden áron megvenni. Ő tehát 4-kén estve újabb ostromra adott parancsot. A támadás két oldalról intéztetett, a vár déli oldala s a vár körűli megerősített tábor ellen. De mind hásztalan. A maroknyi őrség, melynek, ugy látszik, a segély közeledtéről is volt már némi tudomása, megtörhetlen volt kitartásában s példás hősiességgel verte vissza a mieink ismételt rohamait. Más nap Vécsey az őrséget újabban is egy becsülletteljes capitulatiora szólíttatá fel. Ez is határozottan visszautasíttatott.

Aug. 6-kán, mint mondók, rendelet küldetett Vécseyhez, hogy a várat oda hagyván, seregével Aradra vonúljon. Ő tehát már a bekövetkező éjen visszavonatá ostromágyuit s más nap azokat mind Aradra indíttatta, azontúl csak tábori ágyuival tartván fenn a tüzelést. Maga azonban már nem vonúlhatott el a vár alól, mert 7-kén estve tudósitást vőn Dembinski seregéből, hogy ez azon nap Csatádon táborozik, más nap pedig Kis-Becskereken, Temesvár közelében leend.

Dembinski maga szinte Csatádon vette a kormány rendeletét, hogy múlhatatlanul Aradra vonúljon. De mivel egy osztrák hadosztály, mely hátvédét e napon Kis-Temeriánál megverte s belőle mintegy 700 foglyot tett, mind a mellett is,

hogy az osztrák sereg zöme e napon még csak a Sz.-Miklós és Mokrin közti vonalig haladt, ő kivihetlennek tartá már az Aradra vonúlást, s más nap csakugyan Kis-Becskerekre, Temesvártól két mérföldnyire huzódott seregével, s ott Vécseynek és Kmetynek, e napon Zsombolyáról szinte megérkezett seregével egyesűlve, szándékozott, mint mondá, bevárni Görgeyt; ki azonban Klapkához irt levelében, a fővezér e tettét roszalván, oly módon nyilatkozott, miszerint „sok adatai vannak reá azt hinnie, hogy e mozdulatot csak iránta való féltékenységből tette“, nehogy t. i. Aradnál a két sereg egyesűlvén, a fővezérség iránt ismét kérdés támadjon. És valóban, az osztrákok gyors előrenyomulása nem is adhatott Dembinskinek nagy reményt arra, hogy kis-becskerek-sz.-andrási vonalán még több napig megtámadatlan maradjon; mert az osztrák sereg e napon előhadait részint Temesvár felé Csatádig, részint Arad felé Varjasig tolta előre; zöme a Rácz-Sz.-Péter, Peszák, Lovrin és Grabácz közti vonalon szállt meg éjjelre. Még egy napi menet az ellenséges hadakat egymással egészen szembe állítandó vala. Egyébiránt az osztrák vezérnek aug. 8-kán tett azon mozdulata, hogy Lichtenstein hadtestét e napon Peszákra, s annak előhadát Varjasra tolta előre, egyenesen arra mutatott, hogy ő Dembinski és Görgey seregeinek egyesülését, ha az megkisértetnék, gátolni szándékozik. 1849. Aug.

Legközelebbi czélja különben Haynaunak, úgy látszék, nem ütközet, hanem Temesvár felmentése s megsegítése volt. A 9-kén tett mozdulatai egészen e czélra voltak irányozva. Az ütközetet ő 10-kére halasztá, midőn egyik szárnyával már Temesvárra támaszkodhatik. Ezt bizonyítja ama mozdulata, hogy 9-kén két egész hadosztálya N.-Jécsáról és Zsombolyáról Beregszó és Szakállháza felé és, mintha már nem tartana többé a két magyar sereg egyesülésétől, bal szárnya is egészen dél felé, a jobb szárnyhoz közeledve intézte menetét. Lichtenstein ugyanis a maga hadtestével Peszákról nem Vinga, hanem Knéz és Hódony felé mozgott; és csak Schlick hadteste

1849. Aug. maradt a Maros közelében, annak mind a két partján haladva Arad felé. E hadtesten kivül tehát az osztrák sereg, mintegy 28—30,000 ember, e napon a bal szárnytól a jobb felé tekintve, a Kárány, Hódony, Kis-Becskerek és Beregszó közti vonalt foglalta el.

Hogy az osztrák sereg ütközet nélkül e vonalba léphessen, az tette lehetővé, hogy Dembinski, alig érvén el Kis-Becskerek vidékét, ezt sem tartá ütközetre alkalmasnak; s a nevezett helységnél csak előörsöket hagyván, 9-kén reggel a Beregszó patak mögé kezdett vonúlni, ott foglalandó állást az úgy nevezett Csóka- és Vadászerdő közt, melyek jó támpontokat adnának szárnyainak. A hátrálás e vonalba, minél fogva seregünknek az ellenség kezén lévő vár épen hátába esett, nagy csodálkozást gerjesztett a magyar sereg mind azon főbb tisztjeiben, kik a viszonyokat hadtanilag megitélni képesek voltak. S mivel Dembinski fő sajátságai közé tartozott, terveit még a hadtest-parancsnokok előtt is titokban tartani, azt hitték, hogy ő Temesvárt megkerűlve innen is tovább, Lugos felé szándékozik visszavonúlni. Menetében a gyalogság egy válutnál irányt tévesztett, s a helyett hogy egyenesen Temesvárnak menne, Bessenova felé tartott a Beregszó pataknak. A tévedés azonban, mint Mészáros tudósít, még javunkra vált, mert ezen irány jobb positióval kinálkozék.

Egyébiránt, a mily nagy volt még Szegeden a harczvágy hadseregünkben, oly nagygyá lett abban a lehangoltság, sőt levertség Temesvár előtt. A folytonos visszavonulások s ez alatt szenvedett, bár csak részletes, de érzékeny veszteségek a seregben az önbizodalmat annyival inkább megcsökkentették, minthogy vezérében sem volt bizodalma, s a seregnek egy része, mintegy tíz ezer ember, még csak kaszával, lándzsával fegyverzett, harczot soha sem látott újoncz volt. De az élelmi szerekben szenvedett szükség is, mi egyedül az élelmezési tisztek menthetetlen gondatlanságából, vagy a vezérlet intézkedéseinek hiányosságából eredt, mindinkább lehangolta

a sereg szellemét. Ehhez járult még a pénzhiány is; a sereg több nap óta nem kapta ki diját. 1849. Aug.

Egyen ezek közől, a vezérletben való bizalom-hiányon, már a reggeli órákban, épen midőn a sereg zöme a Beregszó patakhoz ért vala, segítve lőn: Bem váratlanul megjelent a táborban; minek osztályról osztályra terjedő hire örömzajra ébreszté a hadakat.

Ő, mint fentebb elbeszéltük, aug. 6-kán, Nagy-Csűr mellett ütközetet vesztvén, seregének romjait Szász-Sebesre vezette, s miután ott azok vezérletét Stein tábornokra bizta Kossuth sürgető felszólitása szerint, Magyarországba sietett. Utja közben Rékason az örökös hátrálást szinte roszaló Perczel Mór tábornokkal találkozván, s általa a körülményekről értesíttetvén, 9-kén reggel táborunkba sietett.

„Dembinski — ugymond emlékirataiban Mészáros — a lovasság által képezett hátvédnél tartózkodván, lassan vonúlt Kis-Becskerekről Temesvár felé, midőn Bem nála megjelent. A szokott köszöntések után Dembinski mondá Bemnek, hogy őt ime a becsület helyén, a hátvédnél találja, s örömét fejezé ki megérkezésén. Kérdezé, sereggel jött-e? — mire, ha jó, nagy szükség lenne; s hallván Bem rövid válaszát, hogy ő egyedül jött, mivel az oroszoktól megveretett: ez baj, mondá; igy mit sem lehet változtatni. Bem nem helyeselvén az örökös, lehangoló hátrálást, kivánságát jelenté ki, megütközni az ellenséggel; mit azonban Dembinski ellenze, mondván, hogy ő tudja legjobban, mily harczi képességel bir serege, hat napi csatázás alatt azt eléggé kiösmerheté. Elmondá aztán neki, hogy Temesvárnál találná az első erős positiót; ott közvetlen egyesűlhet Kmetyvel is, ki a legszélsőbb bal szárnyat képezi; ott magához vonhatná Vécsey ostromló seregét is, miknél fogva nagyobb sikerrel fogadhatná el az ütközetet Haynautól, kinek azt Temesvár felmentése végett meg kellend próbálnia.

Dembinski e nyilatkozatából kitűnt, hogy ő csak feltételesen, ha az ellenségtől arra kényszeríttetnék, akarja elfogadni

1849. Aug. az ütközetet. Bem tehát, minden további vitatkozás nélkül kihúzá zsebéből a még Szegedről kelt kormányrendeletet, mely őt fővezérnek nevezte ki, s akaratát határozottan kijelenté, hogy ő az ellenség közelebb fekvő osztályait elébb visszanyomni szándékozik s aztán Arad alá vezeti a sereget, s felhivá Dembinskit, venné át a jobb szárny vezényletét. Dembinski örömét fejezte ki, hogy a felelősség terhe vállairól levétetik; de közremunkálását megtagadta; midőn pedig Bem azt mondaná, hogy mindig hátrálni szégyen, és valahára szerencsét kell próbálni, csak azt felelé: „ha oktalanságot akarsz elkövetni, kövesd el azt magad".

A sz.-andrási ütközet.

Bem ezután nem késett intézkedéseivel. Terve, mint említők, az volt, hogy Kis-Becskerek felé nyomuland előre, az ott lévő ellenséget visszakergeti, estve pedig Arad felé veszi útját s e várra támaszkodva, s hihetőleg Görgeyvel is egyesűlve, várja be az ellenség támadását. E terv szerint Kmetyhez a bal szárnyra nyomban parancsot küld, hogy Szakállházára nyomúljon, s ott mindjárt támadólag müködve, ügyekezzék maga felé vonni az ellenség figyelmét; Gál László és Guyon hadtesteit, mely utóbbikhoz kapcsolá a Vécseytől magával hozott pár zászlóaljat és ütegeket, a Beregszó patakon keresztül a Bessenova és Sz.-András közti vonalra indítja; a lovasságot a jobb szárnyon Sz.-András felé tolja. Vécseyt pedig hátramaradt zászlóaljaival a vár előtt marasztván, a fegyvertelen, újoncz zászlóaljakat, melyeknek különben sem vélé nagy hasznát vehetni, Aradra előre küldi. Míg aztán a gyalogság a kiszáradt Beregszó patakon átkelt, lovassági fedezet alatt számos üteget küldött a Nyárád patakhoz s azonnal megkezdé az ágyuzást az e patak felé közeledő ellenségre.

Bár a magas kukoriczásban előrenyomuló gyalogságunkból keveset láthatott az ellenség, a heves ágyutűz mindazáltal, mely a Nyárád pataknál megkezdetett, nem hagyá kételkedni hogy a magyar sereg támadó ütközetre jő. Haynau tehát, ki serege zömével már Kis-Becskerekre érkezett, a Bessenova mellett lévő lankás magaslatra félkörben hat, részben 12 fon-

tos üteget vonatván, Paniutin osztályát előre tolja; bal szárnyára pedig, Lichtenstein hadtestéhez, kinek e napra Hódony volt kitűzve állomásul, rendeletet külde, hogy onnan Sz.-András felé nyomuljon; míg az oda érkeznék, maga a középen csak ágyuzással szándékozván folytatni a harczot. 1849. Aug.

Bem, mihelyt a gyalogságot a kitűzött vonalig érkezni látá, a középről a harczsor előtt száguldott át jobb szárnyára, mintegy bemutatni akarván magát a hadaknak, melyektől mindenütt *éljen*-kiáltásokkal fogadtatott. Jobb szárnyára érvén, hat század huszárt egy üteggel nyomban átküld a Nyárádon, hogy az osztrákok bal szárnyán felállított ütegeket oldalba támadják meg. A huszárok jól végzék a feladatot: a megtámadt osztrák ütegek oly sietve s rendetlenül hátrálának Kis-Becskerek felé, hogy a mögöttök előrenyomuló orosz zászlóaljakat is megzavarták. Az előre küldött 14 osztrák század azonban, bár csak hosszú, makacs harcz után, a Nyárádon meg visszaűzte huszárainkat. Az osztrák lovasság ezután a Nyárádon is megkisérté az átkelést, de ütegeinktől s ismét előre rugaszkodott huszárainktól szinte hátrálni kényszerűlt.

Ezentúl majdnem három óra hosszant tartott az ágyuzás. Komolyabb ütközetre e napon egyik félnek sem volt szándoka: Bemnek, mivel ő csak az Arad alá való menetet akarta kieszközleni; Haynaunak, mivel ő meg Temesvár felmentését tűzte ki e nap munkálatai czéljául, s a komolyabb ütközetet holnapra halasztva, most csak védőleg tartá magát. Az ágyuzás egyegy részről körülbelül 110 lövegből folyt, úgy hogy összesen mintegy 220, részben nagy torkú ágyu szakadatlan dörgése tölté be a léget.

A magyar ágyuk tüze azonban pár óra múlva mindinkább lassúdni kezdett: Bem tölténye elfogyott, miért aztán több üteg hátravonatott. Futár küldetett futár után a tartalékhoz töltényekért; de a tartalék-lőszer parancsnoka, nem tudni, ki vagy mi által indítva, már a kaszás nép után, Arad felé hátrált s mire feltaláltatott, hosszú idő telt el. Ugyanez tör-

1849. Aug. tént a fáradt sereg frissitőjével, a borral, minél fogva egész napon át szomjan maradt a sereg.

Bem, hogy töltényei hiányát némileg fedezze, bal szárnyunkra ügyekezett fordítani az ellenség figyelmét, s Kmetynek rögtön parancsot küld, hogy huszárjaival élénkebben nyugtalanítsa az ellenséget. Kmety néhány huszár századot mindjárt előre indított, de azok visszaűzettek. Mialatt pedig újabb intézkedéseket tőn lovasságának előbbre nyomására, négy óra tájban valahára a töltények is megérkeztek, minek következtében egész vonalunkon megint élénken megkezdődék az ágyutűz.

Bem talán hibázott, hogy az ágyuzásból mindjárt eleinte nem ment át komolyabb támadásra; mert tiz órától egészen négyig mindössze is csak Ramberg hadteste, Paniutin hadosztálya s a főtüzértartalék, legfölebb 20,000-nyi erő állott vele szemben, holott ő a Temesvár alatt maradt Vécseyt s az Aradra indított fegyvertelen zászlóaljakat levonva is, még mindig vagy 35 ezer emberrel rendelkezhetett Kmety, Guyon, Dessewffy és Gál László hadtesteiben. Ő azonban, mint mondók, a bekövetkező éjen Arad alá szándékozván vonúlni, hol Görgeyvel is egyesűlhetni remélt, kerűlte a komolyabb harczot; s midőn látá, hogy az osztrákok sem akarnak támadásra átmenni, már szinte bizonyosnak tartá terve sikerűltét.

De négy óra után, alighogy ütegeink a tüzet ismét élénkebben megkezdették, hirtelen nagy változás állott be a harcztéren. Lichtenstein hadteste, ki reggel Peszákról s Varjasról indult vala meg, hogy Hódonyban szálljon meg éjjelre, Haynau rendeletének vétele után, menetét meggyorsítvan, ötödfél órakor Sz.-András előtt termett.

Lichtenstein, mint mondók, reggel indult meg Peszákról, s Knézig érvén, onnan egy osztályt Kakota és Kárány felé, az aradi utra küldött, maga pedig hada zömével Hódonyba folytatá menetét, hol már délben megérkezett; s Haynau rendeletét vévén, haladék nélkül megindult Sz.-András felé. Az aradi utra küldött osztály épen ott

találá átvonulásában a temesvári ostromszerek utósó csapatát 1849. Aug.
s az előre indított podgyászt; miket nyomban megtámadván, a fedezetet részben szétverte, részben fogolylyá tette, minek következtében majd 300 szekér birtokába jutott. A menet hátulja látván a veszedelmet, Temesvár felé fordult vissza, s utja közben az Arad felé indított kaszás néppel találkozván, ezt is magával ragadta. Bem, erről jelentést vévén, a visszatért újonczokat a jobb szárny háta mögött állíttatta fel.

E jelenetből nem alaptalanul gyanítá, hogy valamely tetemesb osztrák erő közeledik jobb szárnya felé. Kmetyhez ennél fogva újabb rendeletet küld a bal szárnyra, hogy mindenképen ügyekezzék támadása által maga felé vonni az ellenség figyelmét; maga pedig, mihelyt jelentést vőn, hogy Sz.-Andrásnál az ellenségnek eddig nem látott, új, nagy tömegei merűlnek fel a csatatéren, tüstént a jobb szárnyra száguldott.

Szerencsétlenségre, Bem, gyönge lovas létére, utközben vagy maga esett le lováról, vagy lova bukott el vele, végzetteljes esésében vállperecze súlyosan megsérült, ugy hogy a vezérletet folytatni képtelen, a tábor háta mögé a vadász erdőben lévő vadászlakba kénytelleníttetett magát elvitetni.

A szerencsétlenség annál sajnosabb következményeket vont maga után, minthogy a seregnél senki sem volt, ki őt helyettesíthette volna. Dembinski és Mészáros, kik a sereg mögött várták a harcz kimenetelét, az eseményről későn értesűltek, midőn a beállott fordulaton segíteni már nem lehetett. Perczel Mór is jelen volt ugyan az ütközetnél; de vagy nem értesűlt a fővezér balesetéről, vagy a multak miatti boszuságában nem akart ennek helyébe lépni. S így történt, hogy a harcz további menetében részünkről az egész felett többé senki sem intézkedett.

Az ellenséges táborban viszont Lichtenstein, mihelyt Szent-Andrásnál megérkezett, nyomban erélyes támadást intézett jobb szárnyunk oldalába. Az előre tolt huszárság visszanyomta ugyan a támadásra kiküldött ellenséges lovasságot; de Lichtenstein ágyuinak kereszttüze által hátrálásra kény-

1849. Aug. szérítve, többé nem volt kedve, Dessewffy tábornok ösztönzéseire, újabb rohamot megkisérteni. A jobb szárnyunk háta mögött lévő kaszás nép, midőn közte néhány ürgolyó pattant el, már elébb futásnak eredt az erdők felé.

„A lovasság, rosz rohamjai után, — mond Mészáros — lassan ugyan, de hátra vonúlt. Ezt követte Gál hadteste; és, mivel Lichtenstein megjelenése után Haynau a maga egész harczsorát előre nyomta, utóbb Guyon hadteste is; szóval minden hátrálásban létezett, ki parancsolatjára? — mai napig sem tudatik. Mint nem volt fő parancsnok, úgy nem volt egyén, ki Bem terve szerint a seregnek irányt adott volna. S így a sereg, önszántából hátrálván, Temesvár felé tartott, mert az oda vezető út mind két felén menedéket nyujtó sürű erdő létezett.

Csak ekkor, midőn seregeink már az egész vonalon hátrálásban voltak, értesűlt Dembinski a történtekről, s hogy a vezére vesztett seregben valamely nagyobb rendetlenség ne történjék, egy időre megint átvévén a parancsnokságot, a hadosztályoknak Remetét és Lugost tűzte ki hátrálási pontul.

Az ellenség, ki visszavonulásunkat csak az ütközet szándékos félbeszakasztásának tartá, egyátaljában nem üldözve, csak távolról követé seregünket, mely eleinte jó rendben haladt Temesvár felé. „Távcsőn — mond Mészáros — némi rendben láthatá az egészet átvonúlni; s mivel neki seregünk után széles kukoriczáson s két hidon kellett átmennie, addig a nyugvásra induló nap gőzével szinte akadályozta a tisztán látást.“ A nap épen leáldozóban vala, midőn az egész hátráló sereg a Csóka- és Vadász-erdő közt a Temesvárról Aradra vezető országut táján vonúlt el. Az ellenség ágyugolyói kisérték ugyan, de nem ártottak neki. Azonban, Perczel Mór-e, mint Mészáros gyanítja, vagy más? — nem tudni, ekkor hat ágyut állíttatott ki az aradi utra, s bár az ellenség 3—4 ezer lépésre lehetett, azokkal durrogni kezdett ellene.

Ezen, különben rövid ágyuzás veszedelmére vált seregünknek, mert az eddig irány és czél nélkül dörgő ellenséges ágyu-

kat magára vonta. S alig mult el néhány percz, midőn több ürgolyó repült hátrálóink tömegeibe s ott oly iszonyú zavart okozott, hogy hadaink azontúl mit sem hallgatva többé a vezényszóra, hanyat-homlok rohantak az erdőkbe, s ott össze-vissza keveredve, ki mennél sebesebben tudott, ügyekezett menekülni, bár ellenség egyátaljában nem volt sarkában. Az ütközet evvel teljesen veszve lőn; veszve a nélkül, hogy, kivéve ama néhány nem épen szerencsétlen lovassági rohamot, tulajdonképeni harczra kerűlt volna a dolog. A gyalogság tüzi fegyverét ki sem lőtte, annál kevesbbé használta azt szurony-viadalra. A futó sereg az erdőben végkép szétbomlott; sokan nyugot vagy a Maros felé fordultak, szülőföldjökre hazatérni szándékozók, kik azonban jobbára osztrák fogságba kerültek. 1849. Aug.

Haynau, a magyar sereg ezen állapotáról mit sem tudván, bár seregeit nagyon elfáradva látá, míg néhány zászlóaljat az erdőben hátráló seregünk nyomába küldött, maga egy lovas osztálylyal a várba kisérté meg a bejuthatást, hogy annak maga vigye meg fölmentetése hírét. Nagy csodálkozására sehol sem állta utját magyar sereg; mert Vécsey és Kmety hadai is, bár a többinél jobb rendben, Lugos felé vonúltak a vár környékéről. Csak később, a várban értesűlt a magyar sereg felbomlott állapotáról; csak itt tudta meg, hogy a nap a csekély erőfeszités után is oly nagy előnyt adott neki, milyent csak egy nagy győzedelemtől várhatott volna.

A holtak és sebesűltek száma úgy az egyik mint a másik részen alig ment egypár százra. Foglyokban mindazáltal a mieink több ezret vesztettek, miután az erdőben elszélyedve barangolók vagy tűzhelyeikhez visszatérni vágyók más nap jobbára mindnyájan kézre kerűltek.

Dembinski és Mészáros a vadászlakban találkozott Bemmel, ki bekötöztetés végett vitette volt oda magát. „Bem, mond Mészáros, kinek-kinek ajánlá a fővezényletet, de senki sem vette át. Dembinski röviden és kimélve mondá neki: „Látod, megmondtam; de a tapasztaltságnak nem akartál hinni.“ —

1849. Aug. „Próbálni kellett valami", — lőn erre Bemnek még rövidebb válasza."

Végre Bem Guyont nevezte ki táborkari főnökének; Kmetynek és Vécseynek pedig rendeletet adott, hogy hátvédül maradva, a más nap hihetőleg üldözésökre kelendő ellenséget lehetőleg tartóztassák vissza. Magának, bár baja, mint kisült, nem törés, hanem csak ficzamodás volt, néhány napi nyugvásra múlhatatlan szüksége lévén, még azon éjjel Lugosra vitette magát.

Mivé lettek, s nem megverettetés, hanem a vezérek minduntalan való változása s az örökös hátrálások és lelkesíteni tudó, kedvelt honi vezérek hiánya következtében beállott közönséges lehangoltság s elcsüggedés miatt, a nem rég győzedelmes magyar hadak. „Más nap voltak még hadosztályok, de sereg többé nem létezett," — mond a szemtanú Mészáros.

Mire jutott Görgey fondorlatai, hiúsága s makacssága, Kossuthnak pedig erély- s bátorság-hiánya és féltékenysége miatt a nemzet ügye! S mi kevés kellett volna még ama boldogtalan viszályok, hibák s mulasztások után is e végzetteljes aug. 9-kén, hogy abban egy szinte csodaszerű fordulat álljon be. Ha vagy Dembinski, mint utasítva volt, Szőregről nem Temesvárra, hanem Aradra hátrál; vagy Görgey, mit minden nehézség nélkül tehet vala, csak annyira is sietteti menetét, hogy 9—10 nap alatt 25—26 mérföldet megtéve, 9-kén a csatatérre érkezzék s 25 ezernyi seregét a Temesvár alatt lévő 55 ezernyi sereggel egyesítve, támadja meg a félannyi osztrák sereget: vajjon mi minden lehetett volna következése egy Temesvár alatt nyerendő elhatározó ütközetnek!

De Görgey hazafiatlan, szenvedélyteljes lelkét a haza legveszélyesebb perczeiben is csak a Kossuth elleni gyűlölet s az ő megbuktatására szőtt fondorlatok foglalkodtatták, s most annál inkább, mivel közel látá magát a rég kitűzött czélhoz, legyen az bár a haza romjain. Augusztus 4-kétől kezdve, mely nap reggel seregével Bihar mellett álla, futár érkezett hozzá futár után Kossuthtól és Aulich hadügyminisztertől, hírül adó

Dembinski hátrálását és sürgető, hogy ő is mennél elébb Aradon legyen seregével. De Görgey csak Nagy-Sándornak a debreczeni vereségtől lehangolt s 5 – 6 ezerre olvadt hadtestét küldé előre, maga a többivel csak oly kis menetekben haladt, hogy 10-kén érjen Arad vidékére. 1849. Aug.

Nagy-Sándor e nap reggel a Maroson keresztül Temesvár felé indíttatott; de még Vingáig sem ért, midőn e hely előtt Schlick hadteste utját állta. Nagy-Sándor az ellenséget magánál sokkal erősebbnek látván, némi ágyuzás után estenden Arad alá huzódott vissza.

E napon érkezett Aradra Szemere és Batthyáni Kázmér is, kik, mint tudjuk, Szegedről az oroszokkal megkisérlendő alkudozás végett Görgey táborába küldettek. Megelőzte magokat Szemere egy levele a kormányzóhoz, melyet az iró az egész miniszteriummal közöltetni kivánt. A levél keserű panaszokat foglalt magában Görgey ellen. „Ezen sereg fő tisztjei közt, — irá egyebek után — nagy a lehangoltság mely, ha eleje nem vétetik, a legénységre is át fog terjedni. A fő hadi szálláson oly gúnyos, a kormányt megvető s ügyünk bukását hirdető hangulat uralkodik, hogy az mélyen sértheti minden hazafi lelkét. A kedvező hírek, áltatások gyanánt, kaczajjal fogadtatnak. Kivánnám, hogy mondhassam: Görgey környezete mind ennek oka. De nem úgy van, ő forrása mindennek. A többiek körülötte csak egy őt tapsoló és csodáló kar, mely őt csak utánozni tudja, de vezetni vagy inteni képtelen. Benne az eltitkolt boszú, a megsértett hiúság és reménytelenség elbizakodottságát észlelém. Kardja jó lehet, de vezérnek nem tartom őt; nyelvével most többet árt, mint a mennyit fegyverével használhat.... Mély sajnálkozással mondom, Görgey nem az, a minek én őt tartám.... Környezete egyébiránt nem nagy jelentékenységű, gyönge legényekből áll. Figyelmeztetem a kormányt, hogy vezérről gondoskodjék, de nem elébb mint sem e sereget is egyesítette a többivel. Figyelmeztetem, hogy ezen sereget valószinűleg a többibe kellend beosztani, azaz a hadosztályokat felcserélni,

1849. Aug. a parancsnokokat változtatni. E politikát rég kellett volna követni. Ezen sereg mindinkább nem a Wallenstein, hanem a Monk táborának jellemét látszik fölvenni. Görgey eljárásában egy titkos politikát látok, melynek következtében a hadsereg elveszhet a nélkül, hogy a vezér maga megveressék.“

E levél után pár órával mind a kiküldött két miniszter, mind maga Görgey megérkezett Aradra, minek következtében a kormányzó minisztertanácsot hirdetett, melyre Görgey is meghívaték. A miniszterek egy ideig már Görgeynek a tanácsba lépte előtt együtt lévén, Szemere és Batthyáni szóval is előadták az oroszszal folytatott alkudozás mibenlétét s Görgey seregének hangulatát. Batthyáni egyebek közt nemes felindulással nyilvánitá boszankodását a sértő bánásmód ellen, melynek Görgey részéről ki voltak téve.

Az aug. 10-kei miniszter-tanács.

Majd azonban Görgey megjelenése a fővezérlet kérdésére fordítá a tanácskozást. Tudjuk már, hogy a megelőző napon Temesvár alatt vívott ütközetben Bem vette át Dembinskitől a fővezérletet. Erről azonban Aradon a tanács idején még senkinek sem volt tudomása. Kossuth a miniszterium tudta nélkül hívta meg őt a magyarországi hadak élére; megjelenéséről azonban talán még maga sem értesült, vagy legalább úgy színlelé, minthogy ez óráig semmi hiteles tudósitás nem érkezett a táborból. De egyébiránt is, minthogy Dembinski csak a seregek egyesüléséig nyert Szegeden megbizást a fővezéri tiszt vitelére; Bem pedig, ha kijőne, vagy már jött volna is Erdélyből, csak Dembinski helyét vala elfoglalandó: most, miután már Görgey serege is Aradon létezett, szükségkép szóba kellett jőni a fővezérletnek.

De magának Görgeynek is ez feküdt szivén mindenek felett. Még aug. 1-jén Nyir-Adonyban több békepárti képviselő jelent vala meg táborában s tudósitá őt, miképen a képviselő háztól a jul. 25-kei tanácskozmányban fővezérré kiáltatott légyen ki; e képviselők azonban valószinüleg elmulasztták azt is tudtára adni, hogy Szemere, miként fentebb elbe-

széltük, e kinevezésnek a kormány nevében ellenmondott s az általa előadott okokban a ház is megnyugodván, a nyilt ülésben elállott elébbi szándokától. Görgey, ezen állitólagos kineveztetése felől, mint már tudjuk, Vámos-Pércsen Szemeréhez is intézett vala kérdést; de bár ettől elégséges felvilágositást nyert is azokról, mik a képviselőház ama gyülésében történtek: Görgeyt ez sem ingatá meg hitében, hogy őt a legfőbb hatalom, a nemzeti képviselet, csakugyan véglegesen kikiáltotta légyen fővezérnek s csak Kossuth rosz akaratából ered, hogy az mind eddig hivatalosan nem adatott tudtára. Ő tehát e hitében, Kossuth ellen még boszúsabb, úgy látszik, oly szándékkal jelent meg a tanácsban, hogy az országgyülés reá vonatkozó akaratának érvényt szerezzen. Örömmel ragadta meg ennél fogva az alkalmat kijelenteni ebbeli elhatározását, midőn a kormányzó, közvetlen a tanácskozás megnyitása előtt, őt kémlőleg kérdezé, vajjon elfogadná-e Bem főparancsnokságát? 1849. Aug.

Előterjesztését mindjárt avval kezdette meg, hogy miután egyesülését a déli hadakkal most már semmi sem gátolja, mindenek előtt szükséges, hogy a kormány magát elhatározza, kire bizza a fővezérletet. Ő kijelenti, hogy Bem parancsnokságát nem hajlandó elfogadni, mert úgy van meggyőződve, hogy e tábornok, csatavesztés esetében, a háborút Erdélybe fogná átvinni; ő maga pedig Erdélybe semmi szín alatt nem megy be. Engedelmet kérvén aztán, hogy, melyen magát könnyebben képes kifejezni, német nyelven folytathassa előadását, hosszan előterjeszté, miképen a nép már roskadozik a háború terhei alatt. Nem csak az ellenség, magok a honvédek is, gyakran pajzánságból pusztítják a nép mezeit, vetéseit. A merre táborával járt, számos küldöttség jelent meg nála a városokból s más községekből azon kérelemmel, eszközöljön valahára békét. S ennek valóban nagy ideje. A nép már nem győzi a hadak élelmezését; az ország minden vidékei ki vannak élve. E fölött a lőszer-készlet is fogyatékán van; készitésére sem biztos hely, sem idő, sem anyag nincs többé.

1849. Aug. Ő a békekötést, a háború bevégzését mind ezekből múlhatatlanul szükségesnek következteti. Ő ugyan kész átkelni hadával a Maroson s megtámadni az osztrákokat; de az oroszok ellen harczolni nem fog többé, a czéltalan vérontást, a háború végetlen folytatását nem kivánván. Javasolja tehát, hogy az oroszokkal békealkut nyissunk, de más alapon, mint a melyen azt Szemere és Batthyáni miniszterek megkezdették. Az oroszokkal eddig folytatott alkudozásnak még ugyan nem tudatik eredménye; de ő nem hiszi, hogy a kiküldött két miniszter levelével Paskevics herczeghez utasított Pöltenberg tábornok valami tényegesebb választ hozzon. Legyen tehát a kormány készen, minden áron megalkudni.

Kossuth ama kérdeseire: mily alapon gondolná tehát folytatni az alkudozást a muszkákkal; s hát ha az orosz sem akar tényleges alkuba ereszkedni, mit fogna akkor tenni? — azt válaszolá, hogy az alkudozástól, tudnivaló, csak ugy lehetne várni némi sükert, ha annak Ferencz József elismerése, tehát a függetlenségi nyilatkozat visszavonása tétetnék alapjául. A második kérdésre pedig kijelenté, hogy azon esetben, s ha, a Maroson átkelve, az osztrákokat vissza nem verhetné, sőt maga lenne kénytelen hátrahuzódni: inkább lerakja fegyverét az oroszok előtt, mintsem hogy a süker minden reménye nélkül lövesse seregét.

Görgey ezen előadása néma csüggetegséget idézett elő a kormány tagjaiban. Majd Vukovics miniszter emelt szót. Mondók, hogy a miniszteriumnak nem volt arról tudomása, hogy a kormányzó Bemet Erdélyből kihívta, s még kevesbbé arról, hogy ez már át is vette Temesvár alatt a sereg vezérletét: a miniszterium tehát a legjobb hiszemmel nyilt kérdésnek tekintette a fővezér kinevezését. Mi több, az előzmények után oly szinben állott ez ügy előtte, mintha a kormányzó, bár titkon Bem felé hajól, az adott viszonyok közt szinte nem ellenzené már Görgey kineveztetését. Erre mutatott mindenek felett az, hogy Kossuth aug. 6-kán maga szólitá fel Csányit, menne Görgey táborába és sürgetné őt a

seregek mennél elébbi egyesitésére. E felhivás Csányihoz, ki 1849. Aug.
a szegedi tanácskozások óta nem szünt meg Görgey fővezérségének szükségét hirdetni, mondatlanul is magában foglalta azt, hogy a seregek egyesülése után a fővezérség, melyről Szegeden különben is csak ezen egyesülésig történt az intézkedés, Görgeyt illeti. Csányi még ennek zeréndi fő hadi szállásáról is azt irá aug. 8-kán Vukovicsnak, miképen „nem állítja ugyan, hogy Görgey bizonyosan megmenti a hazát, hanem csak azt mondja, hogy ha ez még általában lehetséges, azt csak Görgey eszközölheti.“

Ezen előzmények hatása alatt történt, hogy Vukovics annak fejtegetésén kezdé előadását, hogy mielőtt az összes hadsereg főparancsnoksága a tábornokra ruhaztatnék, múlhatatlanul szükséges, kölcsönös magyarázatok által eloszlatni ama bizonytalanságokat, melyek az ő irányára s vágyaira nézve a kormányban s a nemzet nagy részében nyilvánultak, s a hazafit aggodalommal töltik el. Azon irány, melyet a tábornok julius 1-je óta követett, midőn Csányi miniszter, Kiss Ernő és Aulich tábornokok hozzá Komáromba küldettek, tovább is folytatva, szükségkép az összes nemzeti ügy bomlását idézné elő. Ha egyik parancsnok által ilyféle nyilvános engedetlenség szegeztetik a kormányrendeletek ellenébe: egy felől lehetetlenné válik a különböző pontokon folytatott háború öszhangzó vezetése; más felől a kormány tekintélye végkép aláásatik. A kormány tekintélyének kisebbitésére való törekvés tűnik elő a tábornok legközelebbi környezetének hangulatából, mely minden tartózkodás nélkül ellenszenvvel sőt gúnynyal nyilatkozik nem csak a kormány egyes tagjai, de maga az összes nemzeti ügy iránt; mi által természetesen csüggedést terjeszt a hazafiak között. Figyelmet érdemel az is, hogy a tábornok számos nyilatkozatai olyféle sejtelmekre nyujtottak okot, mintha ő a magyarság s magyar nyelv iránt nem csak nem ápolna magában oly érzelmeket, minőket a magyar nemzet fő hadvezérétől méltán várhatni, hanem még lenézést, megvetést is árulna el iránta. Valahára tisztába kell

1849. Aug. jőni az iránt is, osztozik-e a tábornok Magyarország függetlenségének elveire nézve a kormány rokonszenvében? Van még egy panasz, mely szájról szájra jár, és ez azon idegenség, melyet a tábornok, eljárásának szokott modorával, bánásmódjával a polgári és katonai osztály közt nyilatkozni enged, sőt előhív a maga környezetében; s mi, ha korán nem vétetik eleje, oda vezethet, hogy az új magyar katonaság s a hon polgárai közt is hasonló ellenszenv s rés támadjon, milyennek elébb, az osztrák katonaság sajátságos testületi szelleme következtében, e katonaság s a magyar nemzet közt szükségkép ki kellett fejlődnie. Ezzel összefüggésben van ama sűrűn szárnyaló hír is, miszerint a tábornok katonai dictaturára vágyódik; mi mind azon hazafiakat búba ejti, kik a szabadságharcz egyik fő czéljának a népszerű polgári intézmények meggyökereztetését s magának a haderőnek is polgárositását tekintik. Végre megjegyzé, hogy a tábornok utólsó lépései is, melyeknél fogva a kormány mellőztével az oroszokkal önhatalmilag ereszkedett alkudozásba, 's ezt utólagosan nem is közvetlenül a kormánynak jelenté be, hanem csak a kormánybiztossal közlé, az illető okmányokat is csak általa küldé be, — oly dolgok, melyek a viszályokat csak öregbítheték s élénk meghasonlássá mérgesítheték el. Felszólitá ezek után a tábornokot, hogy miután a kormány, mint látja, hadvezéri tehetségeit méltányolva, a győzedelem reményét azokból merítve, a fővezérséget reáruházni hajlandó, oszlassa el mind ezen kételyeket, szűntesse meg az aggodalmakat, s hozzon nyugalmat saját bel ügyei tekintetében a nemzet s kormánya keblébe, hogy ezentúl minden gondjait, egész törekvését kizárólag a kül ellenség ellen fordíthassa.

Vukovics szájából a kormányzó maga vette át a szót, mondván, hogy azok után, miket az igazságügyi miniszter előadott, neki még csak egy pár észrevétele van. A függetlenségi nyilatkozat tekintetében, mondá, hogy e nyilatkozat meghozatalának törvényessége mindenkit kötelez annak tiszteletére s megtartására. Ő azonban két dolgot vett a tábor-

noktól legnagyobb megilletődéssel. Egyik az, hogy ő azon körlevélben, melyben hadseregének tiszti karát, Rimaszombatban, az oroszok ajánlata feletti nyilatkozatra szólitá, magát a tiszti kar választása következtében mondá lenni főparancsnoknak; holott ő vezéri hatóságát csak a nemzet akarata által megalapitott kormánytól nyerte s folytathatja. Másik az, hogy magát az oroszok azon felszólitását, adná meg magát nekik azon feltétel alatt, hogy a tisztek, rangjok megtartásával orosz szolgálatba lépjenek, a közlegénység pedig szabadon bocsáttassék, — a tiszti kar szabad tárgyalása alá bocsátotta, és ezzel a haza további védelmét tényleg a tisztek egyéni akaratától függesztette fel; holott kötelessége lett volna, minden elállási szándokat a haza ügyétől súlyos bűnnek bélyegezni. Teljes elismerését nyilvánitá azonban a tiszti kar hazafias jelleme iránt, melynél fogva az ellenség csábos ajánlatait visszavetette. A dictaturára nézve végül ő is igazolá a terjedő aggodalom létezését. 1849. Aug.

Görgey, bár gyülöletét s megvetését a kormány, különösen Kossuth iránt, ennek háta mögött, semmi alkalommal sem mulasztá el nyilvánitani; szemben mindazáltal eddigelé mindig legalább is úgy viselé magát, mint a nemzet akaratából létező kormány rendelkezésétől függő tábornokhoz illett. Most azonban már szükségtelennek látott minden színlelést. Bár a julius eleje óta tanusított daczoskodásai után vett is a kormányzótól egypár engesztelő levelet: eleve sem kételkedék, hogy most az első személyes talalkozás alkalmával szóba kerűlend ama daczos, engedetlen magatartása. Ő tehát kétségkivűl el volt készülve olyféle vádakra s kérdésekre, a minőket most Vukovicstól s aztán Kossuthtól hallott; s érezve, hogy az erőhatalom tényleg az ő kezében van, hosszas habozásai után, valahára szilárdan eltökélte magát, a kormány irányában törésre vinni az ügyet, és szemtől szembe, nyiltan fellépni ellene. Erre egyébiránt őt még a nap folytában történtek is különösen indíthaták.

1849. Aug. Ő déltájban, a hadtestével Vinga felé előreküldött Nagy-Sándortól jelentést vőn, hogy Ság (Dreispitz) táján ellenséggel találkozott, ki által élénken támadtatott meg. A jelentésben egyebek közt még ez is áll: „egy megsebesűlt tiszt jött vala Temesvár vidékéről, ki állítja, hogy ott tegnap ütközet volt, melynek következtében a mieinknek Lugos felé kellett hátrálniok“. Estve felé, kevéssel a minisztertanács előtt, Nagy-Sándor, mint tudjuk, az ellenségtől nyomatva, egészen Új-Aradig hátrált. Görgey ama körülményből, hogy egy ellenséges hadtest, Temesvárnak háttal fordulva, Arad ellen támadólag merészel munkálni, nem alaptalanul azt következteté, hogy ama megsebesült tiszt állitásának a temesvári ütközetről valóságnak kell lenni; miből aztán önként folyt, hogy ő Aradon a maga seregével, melynek ő „választott vezére“, a kormány irányában teljesen ura a helyzetnek. Ezen kivül jól ismerte ő Kossuth gyöngeségét s bátortalanságát is, a válságos pillanatokban erélyes eszközökhöz nyulnia; s erre talán még inkább is számított magatartása tekintetében, mint saját erejére, melyet a seregben birt népszerűségéből meríthet.

Görgeynek ilyféle lelkiállapotáról s eltökéltségéről kételkedni sem enged a válasz, melyet a maga ellen emelt vádakra adott. „Ha a kormány őt bűnösnek tartja, — így hangzék a rövid, de nem felindulás nélkül adott válasz, — ám tessék őt hadi törvényszék elébe állítani, ott majd fogja magát védeni; különben ily felületes vádakra*) nem felel. Csak a dictatorságot illető vádra nézve jegyzi meg, miképen több képviselő fordult légyen meg táborában, kik őt arra ösztönzék, ragadná meg a dictatorságot; sőt Szunyog Rudolf képviselő, őt Szemere miniszter nevében szólitá fel a dictatorság elfoglalására, s magát hozzá e végett egyenesen Szemerétől küldöttnek mondotta. Ő, Görgey, azt válaszolta légyen a kül-

---

*) Németül szólván, e kifejezésre a következő szavakat használta: „auf dergleichen *seichte Beschuldigungen* antworte ich nicht.“

döttnek, hogy annak elfogadásától nem vonakodik, ha azt neki az országgyülés ajánlja fel.“ 1849. Aug.

Szemere, szavába vágva, egyszerűn tagadta, hogy Szunyog képviselőt ő küldte volna hozzá.

Vukovics pedig Görgey válaszának első részére helyesen jegyzé meg, hogy lehetnek a kormány s a fővezér közt eltérések a politikai irányban, melyek vádtényekül nem tartoznak biróság elébe, de kiegyenlitésök szükséges; mert a kormány s a seregvezérlet közt ellenkező iránynak létezni nem szabad.

Görgey azonban nem csalatkozott számitásában a kormányzó erélytelenségére. Kossuth, a tábornok válaszából látván, hogy ő el van tökélve törésre vezetni az ügyet s nyilt harczra kelni a kormánynyal, rögtön bevonta vitorláit; s a gáncsok és vádak teréről befordulva, engesztelő szavakkal inté a tanácsot, hagynának fel a haza e válságos perczeiben a multak felmelegitésével s azok miatti recriminatiókkal. A dictatorságra törekvést illetőleg, bár elébb igazolá a terjedő aggodalom lételét, most azonban koránt sem e törekvés lényegét tekinté veszélyesnek, s még kevésbbé ismétlé, mit jul. 12-kén az őt üdvözlő szegedi polgárságnak mondott vala erkélyéről, hogy azt, ha tettben mutatkoznék, vissza fogja torlani; hanem csak Görgey eljárásának őszinteséghiányára fekteté a fősúlyt. „Mondja meg tábornok ur őszintén — így szólott egyebek között — ha kivánsága van a főhatalmat kezébe venni, én örűlni fogok rajta, ha visszavonúlhatok a magános életbe; sőt, ha a tábornok ur kivánja, én leszek pártvivője a nemzetben; hiszem pedig, hogy az csakugyan nem lesz gyönge párt, melynek alakitását én vállalom magamra, mert hogy a nemzet némi bizodalommal viseltetik irántam, azt talán szabad állitanom.“

Ezen eltérés az értekezlet czéljától minden további felszólalást lehetetlenné tett. Miként emelhetett volna többé a miniszterium vádat s panaszt oly egyén ellen, kiről a kormányzó oly véleményt nyilvánita, hogy kivánatának egyszerű

1849. Aug. kijelentésére kétkedés nélkül átadhatja neki saját állását, sőt, ha kell, maga ajánlkozik részére pártot gyűjteni a nemzetben!

A kormányzó, maga is érezvén, hogy e nyilatkozata után a fővezérlet fölötti tanácskozásnak nincs többé helye, pár szóval óhajtását fejezte ki az iránt hogy, miután a tábornok úgy vélekedik, hogy az oroszok, ha általában akarnak, csak vele, mint seregvezérrel fognának hajlandókká lenni az alkudozásra, — maga Görgey által kivánná papirra tétetni azon alapfeltételeket, melyek alatt az oroszokkal való békealkudozást még czélravezethetőnek hiszi, s melyek felhatalmaztatásába is beigtatandók lennének. Görgey azonban ki, mint tudjuk, a miniszterek leveleivel az orosz táborba küldött Pöltenberget azon titkos utasitással eresztté utra, hogy jelentené ki Rüdigernek, miképen ő, bízván a czár hatalmas közbenjárásában, a maga seregével az oroszok előtt föltétlenül is kész letenni a fegyvert, — a kormányzó e kivánatára nem hajólt. Válasza nem volt ugyan egyenesen tagadó; de avval mentegetődzék, hogy miután seregét más nap Temesvár felé indítani szándékozik, az erre vonatkozó intézkedések minden idejét igénybe veszik, különben is igen fáradtnak érzi magát; s ezzel a gyülésből távozott.

Kevéssel utóbb a kormány tagjai is minden további értekezlet s határozat nélkül oszlottak szét; mert inkább hallgatag megegyezésnek, mint forma szerinti végzésnek tekinthető ama kijelentés, hogy a seregek egyesülése után, a körülmények közt mellőzhetetlen Görgey vegye át a fővezérletet. Egyébiránt remélé a kormány, hogy Görgey, bár vonakodni látszék, az alkudozásra való felhatalmaztatása fogalmazatát más napra mégis elkészitendi. Ennek vég megállapítása végett a kormányzó reggelre ismét kormánytanácsba hívta meg a minisztereket.

Az aug. 11-kei minisztertanács. Augusztus 11-kén reggel csakugyan azon reményben gyültek össze a miniszterek a kormányzónál, hogy ott találandják Görgey említett fogalmazatát. De e helyett egy más nagy fontosságu iratot mutatott elő a kormányzó; ez Guyon

tábornok tudósitása volt az aug. 9-kén vívott temesvári ütkö- 1849. Aug.
zetről s a hadsereg állapotáról.

A levél, melyet a kormányzó hajnalban vett vala, Guyon által önkezűleg írva, azt tartalmazá, hogy a hadsereg, a Temesvár alól történt visszavonúlás alkalmával teljesen felbomlott és szétoszlott ugyannyira, hogy abból eddigelé alig volt képes hét-nyolcz ezer embert összeszedni Lugoson. Arról pedig emlitést sem tett, hogy Kmety és Vécsey hadtestei még együtt maradva Rékason léteznek.

E levél villámcsapásként hatott a miniszterekre. Mióta Szegedről távozniok kellett, s mióta Görgey szándékos késlekedéséből a Hegyalja táján meggyőződének, hogy ő Dembinski hadseregével egyesűlni nem akar, senki közőlök nem ápolt már ugyan vérmes reményeket valamely jelentékenyebb fordulat iránt ügyeinkben. De hogy a Temesvár alatt egyesűlt 55 ezernyi hadsereg egy ütközet után a számára nézve gyöngébb ellenséggel, annyira szétbomoljék, hogy belőle 7—8 ezer embert is alig lehessen összeszedni, — ezt senki sem várta; ez kétségbeejtő volt valamennyiökre nézve.

Guyonnak e leverő tudósitása után a remény végső szikrája is kialudt a kedélyekben. A várak őrségein s a komáromi elsánczolt táborban lévő seregen kivül, még csak egyetlen jelentékenyebb hadsereg, számára nézve az Aradon talált osztálylyal mintegy 30,000-nyi, állott fenn meggyőzetlen; de ennek vezére Görgey volt, ki a mult napon kijelentette, hogy a további hadviselést haszontalan vérontásnak tartva, a muszkával többé megütközni nem fog. És ha ütközni akarna is, e 30,000 emberrel hogyan állhatna ellen egy részről a muszka, másról az osztrák hadaknak! A kormánynak tehát, mielőtt Görgey serege a két ellenséges hadseregtől megszorítva elfogatnék, gyorsan kellett magát valamire elhatároznia.

E nehéz körülmények közt még csak kettő közt maradt választása; az ellenséggel, ha lehet, gyorsan megalkudni, s a mindent elnyeléssel fenyegető hajótörésből legalább valamit megmenteni a nemzet számára; vagy Erdély felé vonúlni,

1849.–Aug. merre az út a Maros völgyén még nyitva állott. De ha emerre, mult napi nyilatkozata ellenére, hajlandó lett volna is Görgey; s ha útközben a Lugosra futott sereg romjaiból számra nézve jelentékenyen szaporíthatta volna is seregét: ő az oroszokkal harczolni többé nem akart; Erdély nagy része pedig már az oroszok hatalmában volt; s e fölött kételkedni sem lehetett hogy, ha Görgey a Maros völgyén Erdélybe hatol, a hadainak egy részével Nagy-Váradon maradt Paskevics tábornagy is azonnal oda irányozza menetét. Végre pedig már a pénznek is mind nagyobb lett a hiánya. Duschek pénzügyminiszter, midőn még lehetett volna, jelentékenyebb készletről a mostanihoz hasonló esetekre, nem gondoskodott; most pedig két hét óta már talán huszonnégy óráig sem voltak a sajtók teljes működésben; jul. 28-kán Szegedről Aradvárba, pár nap múlva onnan Lugosra, s midőn az ellenség Temesvár felé közeledett, aug. 9-kén onnan megint Lippára vándoroltak. Az utólsó napokban már a hadsereg is felette hiányosan kaphatta meg díját. E körülmények között az Erdélybe vonúlás is nagyon rövid időre nyujthatta volna meg s már nem is a független nemzet, hanem csak a magyar hadsereg s magyar kormány lételét.

A kormányzó tehát Guyon levelének felolvasása után előadá, miképen ügyünknek a temesvári ütközet oly annyira váratlan szerencsétlensége s a többi körülmények következtében is beállott végzetteljes fordulatában a kormányt eddigi alakjában s bizonyos helyen folytatni lehetetlen. Szükséges ennél fogva, hogy az oroszokkal megkezdett alkudozások folytatására Görgey felhatalmaztassék: ő még le nem győzött sereg élén áll, s így tekintélyes állásban alkudozhatik. Kijelenté egyszersmind, hogy Görgeynek ilyetén felhatalmaztatása után, a kormánynak, legkisebb hatásköre sem lévén, semmi egyéb tenni valója nem maradt, mint feloszlania. „Mehet, ugymond, ki merre akar, ki merre menekűlhet.“

Inditványát Görgey felhatalmaztatására nézve a minisztertanács minden ellenvetés nélkül, egyező akarattal fogadta

el, s csak arról folyt még a tanacskozás, mily alakban adassék ki Görgeynek a felhatalmazó okmány. Miután Görgey mult nap estve kijelenté, hogy más alapon, mint a minőn Szemere és Batthyáni megkezdték volt, ő, a hadvezér, még talán némi sikerrel kezdhetne alkudozást; s különben is az ő kezében volt minden fegyvererő, a kormánynak pedig semmi hatalma többé, őt bármire is kényszeríteni, mit önként tenni nem akart: azért tehát felhatalmazását utasításhoz, feltételekhez kötni, sem hasznosnak, sem tanácsosnak nem látszék. Még csak azt sem tartá fenn magának a kormány hogy, ha alkudozása csakugyan sükerre vezetne, a megkötendő békealku érvényessége az ő megerősitésétől függjön. Görgey becsvágyó, büszke jelleme, hadvezéri hírneve s nyilván adott szava elég kezességnek látszék arra, hogy hazája érdekeinek, a mennyire még lehetséges, megőrzésére, sorsának könnyitésére, ha csak puszta dicsvágyból is, minden erejét megfeszítendi. Saját személyeik irányában a kormány tagjai egyátaljában nem kecsegtették ugyan magokat Görgey jóakaratával; sőt e tekintetben minden roszat, a megsértett hiúság boszúvágyának leghevesebb kitörését is feltehették s fel is tették róla, — kivált Kossuth és Szemere: azt mindazáltal minden elkövetett bűnei után sem hihették, hogy a haza, a nemzet s a szabadság szent ügye iránt, miket annyiszor száján hordott, mikért életét annyiszor koczkáztatta, némi kegyelettel ne viseltetnék. Sőt, a mennyire meg voltak győződve, kivált Kossuth és Szemere, hogy rajtok magát megboszúlandja: annyira nem látszának kételkedni, hogy a nemzet és szabadság ügye mellett, a kormánytagok sorsának rovására is, minden tőle kitelhetőt megteend. Árulást, oly értelemben, hogy ő az alkudozást csak meg sem kisértendi, s feltétlenül hódoland, az imént mondottak után a kormánytagok közől senki sem tett fel róla, meg Szemere sem, ki a mult napokban annyi gúnynak s megaláztatásnak volt kitéve főhadi szállásán, s ki róla azt írá a kormányzónak: „Monk táborában vagyunk.“ 1849. Aug.

1849. Aug. A kormányzó s miniszterek tehát, azon meggyőződésben, hogy a nemzet ügyének magok többé semmi hasznára sem lehetnek, személyes ellenségök kezébe sem vonakodának letenni a hatalmat, melynél fogva ez a nemzet sorsa felett e vészteljes perczekben minden megkötés nélkül, egyedül saját lelkének sugallata szerint intézkedhessék. Midőn azonban a kormány ezen, semmi utasitáshoz, semmi feltételhez nem kötött, korlátlan felhatalmazást Görgey kezébe adta: épen az által egyszersmind azt is kifejezte, hogy a nemzet érdekeinek lehető biztositását, neki hazafiúi kötelességévé s feladatává teszi.

Ekként határozattá lévén, hogy Görgey felhatalmaztatása a békealku megkötésére semmi feltételhez ne köttessék, ama kérdésre fordult a szó: szükséges-e a felhatalmazó levélben megemlíteni a kormány feloszlását, mit egyébiránt a kormányzó, mint említők, mindjárt a gyülés kezdetén határozottan kijelentett? Vukovics akként vélekedék, hogy miután a kormány tényleg különben is kénytelen feloszlani, s e feloszlás megemlitését Görgey korlátlan felhatalmaztatásának lényegére szükségesnek nem látja; jöhet pedig még idő, melyben a körülmények szükségessé tehetik, hogy a kormány a nemzettől nyert hatalmat ismét gyakorlatba vegye: ennél fogva tehát a kormány feloszlását a Görgeynek adandó felhatalmazásban nem kellene megemlíteni.

A miniszterek mit sem tudtak azokról, mik a tanácsgyülés előtt egy részről Kossuth, más részről Görgey és Csányi közt történtek, s miket mindjárt elmondók leszünk; s minthogy Kossuth semmi megjegyzést nem tett Vukovics véleményére, ez közakarattal határozattá lett.

A felhatalmazó okmány e végzések szerint átalános kifejezésekben, mindjárt a tanácsgyülésben, a miniszterek egyike által a következő értelemben, sőt, körülbelül a következő szavakkal, iratott meg: „Miután a nemzettől választott ideiglenes kormány az utólsó időkben szenvedett szerencsétlenségek következtében, a nemzet igazságos, szent ügyét, az

ellene szövetkezett két nagy hatalmasság túlnyomó hadereje ellenében fegyverrel sükeresen többé nem védelmezheti: Görgey Arthur tábornokot ezennel teljes hatalommal ruházza fel, hogy az orosz czár ő felsége vezéreivel megkezdett alkudozást folytathassa, bevégezhesse s a békét, Ferencz József ő felsége megismerésének alapján is, megköthesse. Megvárja azonban a kormány Görgey tábornoktól, hogy ezen felhatalmaztatását minden tehetsége szerint a nemzetiség és a haza államéletének megmentésére s biztositására fordítandja." 1849. Aug.

A felhatalmazó oklevél Görgeynek elküldetvén, Kossuth minden további nyilatkozat nélkül a mellékterembe vonúlt. A magokra maradt miniszterek, nem tudván, van-e még valami közlendője, egy idő múlva ez iránt hozzá kérdést intéztetének; mire ő köztök ismét megjelenvén, következőleg szólott: „Miként már elébb kijelentém, a kormánynak, Görgey felhatalmaztatása után, a jelen körülmények közt semmi hatásköre nem maradván, más tenni valója nincs, mint feloszolnia. Mehet, ki merre akar, az egyik vagy a másik táborba; mehet, ki merre menekülhet. Mi őt magát illeti, ő Bem tábornokot keresi fel Lugoson, s azon esetre ha az alkudozás óhajtott sükerre nem vezetne, vele s a Lugoson még összeszedhető sereggel Erdélybe megyen, megkisérlendő, fordíthatna-e valamit a balszerencsén; ha ez sem sikerűlne, egy golyó agyán keresztül minden további gondtól megmentendi őt." S ezt mondván, minden bucsúszó nélkül távozott a gyülekezetből.

A miniszterek ezután, mély hallgatásba merűlve, magok is távozának Aradvárból. Szétoszlának a nélkül, hogy akár hatalomkörüket, melynek gyakorlására tér többé ugy sem létezett, fentartották —, akár oly valamit határoztak volna, hogy azontúl még valaha hivatalos minőségben találkozzanak. Érezte mindegyikök, hogy a Görgeyre bizott békealku, bár mi kedvezőleg ütne is ki a nemzet részére, — mi iránt azonban sok reménye egyiköknek sem lehetett: a ő személyeiknek az nem nyujtand biztosságot. Miután tehát hazájoknak sem

1849. Aug. életökkel, sem halálokkal nem véltek többé használhatni, az önfentartás kötelességének hódolva, mindegyikök a maga meneküléséről gondoskodott, csak külföldön remélvén biztosságot a magok számára.

Mulatásra idejök nem volt sok Aradon. Attól lehetett tartani hogy, miután Görgey a hajnalban Vinga felé indított seregét visszaparancsolta s a Világos felé néző téren szállitá táborba, azon osztrák hadak, melyek Nagy-Sándort a mult nap Új-Aradig nyomták vissza, minden órán betörhetnek Aradra, vagy legalább minden menekülési utat elzárhatnak.

Lónyay Menyhért, pénzügyi államtitkár Lugosról a mult éjen megérkezvén, jelenté Kossuthnak, hogy az ország kincstára, minden arany s ezüst készlettel s vert pénzzel, Radnára szállítva, várja rendelkezését. Kossuth azonban, már utra készülőben, őt elutasítván, nyilvánitá neki, hogy azt ő át nem veheti. Önzésről, az országjavak eltulajdonitásáról nem lehet vádolni a kormány tagjait. A vád inkább a miatt érheti Kossuthot, hogy midőn több millió arany s ezüst érték állott rendelkezésére, még csak az iránt sem kérdezte a minisztereket, van-e legalább is annyi értékök, mennyivel külföldre menekűlhetnek? Sőt Batthyáni Kázmérnak, ki nem rég valamely külföldi küldetésre osztrák bankjegyekben 40.000 ftot kölcsönzött, a kormány még ezzel is adósa maradt.

TIZENKETTEDIK KÖNYV.

A KATASZTROFA.

ELSŐ FEJEZET.

Görgey dictatorsága.

Az utólsó minisztertanács megnyilta előtt, melyben Görgey a békealku megkötésére teljes hatalommal ruháztatott fel, a kormány pedig tényleg feloszlott, oly dolgok történtek egy részről Kossuth, más részről Görgey és Csányi közt, melyekről az összegyűlt minisztereknek semmi tudomása sem volt. 1849. Aug.

Kossuth aug. 11-kén virradóra vévén Guyon tábornok említett levelét, azt, megfoghatatlan, mely indokból, közlés végett azonnal átküldé Görgeyhez Ó-Aradra. Görgey egyébiránt ugyanakkor Vécsey tábornoktól is vett a Guyon levelével egyező jelentést a mult napokban történtekről, melyben egyszersmind arról is tudósíttatott, hogy Bem, mint kinevezett fővezér működött a temesvári ütközetnél, s ily minőségben intézkedik folyton a lugosi táborban.

Görgey azt állítja emlékirataiban, hogy Guyon levelét olvasván, azonnal elhatározta légyen magát, a süker reményével tovább nem folytatható háborúnak véget vetni s hadseregével, mely egymaga annyi ellenséggel szembe nem szállhat, a fegyvert letétetni. E szándékban azonnal írt légyen Kossuthnak, felszólítván őt, mondana le a miniszteriummal együtt a kormányhatalomról s adná azt át neki. Mivel azonban kételkedett, fog-e Kossuth hajólni e felszólitásra, Guyon levelé-

1849. Aug. vel nyomban a vele ugyanazon házban lakó Csányihoz ment, s kéré őt, lépne ő is közbe Kossuthnál s indítaná őt lemondásra a nemzettől nyert főhatalomról; mert, ugymond, a fegyverletétel lévén szándoka, nehogy e tette honárulás és a még létező kormányhatalom elleni pártütés szinét viselje, szükség, hogy a legfőbb hatalom az ő kezébe legyen letéve, s ő annál fogva hajthassa végre fegyverletételi szándokát.

Ez volt-e Görgey előterjesztése Csányi előtt, vagy, mint mi, a körülményeknél s Csányi hazafias jelleménél fogva hinni kényteleníttettünk, avval kecsegtette őt, hogy a főhatalom kezében lévén, sükeresebben fog az oroszokkal alkudozhatni? — nem tudjuk; annyi mindazáltal bizonyos, hogy Csányi korán reggel, a minisztertanács előtt, felkereste Kossuthot, és vele négy szem közt hosszabban tanácskozott. A kormány tagjai közől Görgeyvel, ennek engedetlensége után, még egyedül Csányi maradt barátságos viszonyban; s valamint elébb mindig azt kivánta volt, hogy fővezérré Görgey neveztessék ki, úgy most, midőn a körülmények szerint a kormány a maga névleges fenmaradásával többé semmit sem használhat, Görgey kivánatát támogatva, sürgeté Kossuthot, mondjon le a hatalomról s ruházza azt a tábornokra. A tiszta lelkű hazafi talán azt hitte, hogy Görgey, ha fegyverrel többé nem, legalább alkudozással fogja támogathatni hazája érdekeit; mert Görgey kijelentette neki, hogy ő addig egy lépést sem tesz, míg Kossuth le nem mond. Kivánta tehát a kormányzótól, hogy a mindjárt összegyűlendő miniszteri tanácsban készíttesse el a lemondásról szóló oklevelet. Mi volt légyen Kossuth válasza? — Teljes tudomással csak annyit mondhatunk, hogy Csányi pár órával később állitá társai előtt, hogy véleményében a kormányzó megegyezett s megigérte légyen neki a lemondási okmány kiállitását. Csányi még társai megérkezte előtt távozott a kormányzótól s nem vett részt a minisztertanácsban.

Itt, mint már tudjuk, tüzetesen volt szó ama kérdésről: betétessék-e a Görgey számára irt felhatalmazásba, hogy a

kormány feloszlott s a maga hatalmáról lemondott? Kossuth mind a mellett is, hogy Csányinak egy órával elébb azt megigérte, egy szóval sem közlé Görgey levelét, Csányi felszólitását s arra adott igéretét, a miniszterekkel, midőn ezek, Vukovicsnak említett indokolása szerint elhatározták, hogy ilyesminek az okmányba igtatása szükségtelen. A minisztertanács különben, ha tudja vala, mit Kossuth Görgey leveléből és Csányi felszólitásából tudott, hogy Görgey az alkudozás folytatására addig egy lépést sem tesz, míg kezeibe letéve nem látja a főhatalmat, mivel az alkudozást minden áron folytattatni kivánta, kétségkivül már azon felhatalmazó levelet is ugy állította volna ki, hogy abban a kormány lemondása s a főhatalomnak Görgeyre ruháztatása is világosan ki legyen fejezve. Mi birta reá Kossuthot, hogy a történtekről oly mélyen hallgasson s a kormányzói hatalmat, bár annak gyakorlására, mint maga is megvallá, nincs többé tér, legalább névleg megtartsa: nem nehéz kitalálni. Egy részről szégyenlé szóval is kijelenteni, hogy Görgey fondorlatai által végre mégis legyőzetett; más részről Görgey tényekben is nyilatkozható boszújától félt, mely ellen magát a kormanyzói hatalom névleges birtoka által némileg még fedve hitte. 1849. Aug.

De Görgey a békealku megkötésére való felhatalmaztatással, volt légyen az bármily korlátlan, nem lőn megelégedve. Heves gyűlölete Kossuth ellen, melyet most a fővezérletről Vécsey levelében vett tudósitás újabb lángra gyujtott, elégtételért szomjazott. Ő nem bocsáthatá meg Kossuthnak, hogy, bár az országgyülés julius utólsó napjaiban, Szegeden, nyilván kijelentette, hogy őt korlátlan hatalmú fővezérnek óhajtja, Kossuth mégis mást, egy „lengyelt“ nevezett ki a legválságosabb perczekben fővezérnek. Boszúvágyában ezért, mit ő a Klapkához írt levelében „gazságnak“ nevezett, érzékenyen megtorlani kivánta magát.*) S mivel azt hitte,

*) Minden esetre jellemző Görgeyre nézve, mit ő a fővezérségről Klapkának aug. 16-ról, Nagyváradról írt: „Mióta, ugymond, egymást

1849. Aug. hogy Kossuth hatalomféltésből nem akarta őt kinevezni fővezérnek, — mely hitnek talán volt is némi alapja, Kossuth legalább arra többszöri nyilatkozatai által elég okot szolgáltatott, — az által vélé legélesebben sujthatni őt, leginkább megboszúlhatni magát, ha őt kényszeríti, hogy féltett hatalmát önmaga ruházza át reá. Kossuth legújabb lépése is, melynél fogva, daczára annak, hogy általa levélben, Csányi által pedig személyesen felszólíttatott, mondjon le a kormányhatalomról, s azt ő reá ruházza át, ezt tenni mégis elmulasztá, — azon színben tűnteté fel előtte Kossuthot, hogy ő, minden mértéket meghaladó hatalomszeretetében, kormányzói tisztéről még ezen körülmények közt sem akar lemondani, midőn annak gyakorlására már semmi hatásköre nem maradt. Merő hiúságból, becs- és hatalomvágyból magyarázá magának Kossuth e vonakodását a lemondástól; bár az, hihetőleg, most már csak az ő boszújától való félelemből származott. S e körülmény még inkább ösztönözé őt, hogy Kossuthot a lemondásra kényszerítve, megalázza.

Görgey azt állítja emlékiratában, hogy miután Guyon levelét olvasta, minden további ellentállás hasztalanságáról meggyőződvén, azonnal elhatározta légyen magát a fegyverletételre, s csak azért hívta volna fel Kossuthot, hogy a legfőbb hatalomról lemondva, azt ő reá ruházza át, „nehogy e fegyverletétele hazaárulás s a fő országhatalom elleni lázadás szinét viselje.“ De ha ő ugy vélekedék, hogy az alkudozás folytatásának megkisértése nélkül szándéklott, feltétlen

láttuk, bár nem váratlan, de elhatározó dolgok történtek. A kormány némely tagjainak aljas féltékenysége oda vitte a dolgot, miről neked már aprilban szóltam.

„Midőn én a Tiszán, az oroszokkal vívott egynémely becsületes harczok után átléptem, az országgyülés kijelentette, hogy engem kiván fővezérnek.

„Kossuth titokban Bemet nevezte ki.

„Az ország azt hitte, én vagyok a fővezér, mert Kossuth az országgyülés ezen inditványára egy jezsuitai választ adott. (Ez valótlan.)

„Ezen gazság lön forrása mind annak, mi később történt.“

fegyverletételét a nemzet hazaárulásnak tekintheti, míg Kossuth a kormányzói czímet viseli: vajjon hihette-e s mi alapon, hogy e vád őt a feltétlen hódolat miatt nem érheti többé, mihelyt a legfőbb hatalom az ő kezében lesz letéve? Hihette-e, hogy a mit egy tábornok a honárulás színe nélkül nem tehet, azt a dictator teljes joggal, minden vád és gyanú nélkül teheti? 1849. Aug.

Bizonyára az adott körülmények közt mind az országra, — s miután a békealku megkötésére teljes hatalommal ruháztatott fel, magára Görgeyre nézve is teljesen közönyös dolog volt, vajjon lemondott-e Kossuth forma szerint a kormányhatalomról, melyet többé sem Kossuth, sem ő nem gyakorolhatott. S nem is ezen tényleg már magától is megszűnt és puszta árnyékká lett hatalom birtoka, hanem egyedül boszúvágyának kielégitése indította Görgeyt. Ő, ki Kossuth megbuktatására april közepe óta nem szünt meg fondorkodni, nem birta magától megtagadni a boszúállás édes kéjének azon élvezését, hogy végre mégis sikerült Kossuthot arra kényszerítnie, hogy a hatalomról lemondjon s azt az ő kezébe tegye le.

Egyébiránt igen valószinű, hogy a mondott okon kivül Görgey elhatározására még a békepárt, sőt maga Szemere is gyakorolt némi befolyást. Mióta a képviselőház Szegeden feloszlott, több békepárti képviselő kereste fel őt táborában s hatott reá ez értelemben. Szunyog Rudolf képviselő pártja nevében őt egyenesen felszólitá a dictatorság elfoglalására. Sőt Görgey, az augusztus 10-kei miniszteri tanácsban nyiltan kijelenté, hogy a nevezett képviselő Szemere nevében is megkinálta legyen a dictatorsággal. Szemere határozottan tagadta ugyan, hogy erre bárkit is megbizott légyen; de kétséget nem szenved hogy, ha talán aug. 10-kén, a Görgey fő hadi szállásán szenvedett méltatlanságok után, más érzelmet ápolt is, pár héttel előbb még Szemerének is tetszett a gondolat, hogy Görgey dictatorrá legyen. Mióta ügyeink oly szomorú hanyatlásnak indultak, ő mindenkép vágyódott szabadúlni a miniszteri felelősség terhétől, mely a bukás bekövetkeztének

1849. Aug. esetében reá is nehezülendő vala. „Én dictatorságot akarok, — irá jul. 25-kén egyebek közt Görgeynek. Dictator pedig vagy Kossuth, vagy te leszesz. Neki több fényes, de a dictatorságra kevesebb tulajdonságai vannak, mint neked... Midőn e kivételes hatalom szükséges, hiba lenne azt nem gyakorlani, míg a haza nincs megmentve....“

Mind ez azonban csak előkészíthette, bátoríthatta Görgeyt Kossuth megbuktatására; a főindok azonban, a végnapokban szinte dühössé lett gyűlölete s boszúvágya volt. Mit tenni rég óhajtott, de mind eddig nem sikerűlt, Kossuth megalázását legalább a végperczekben akará végrehajtani, midőn annak a boszúnál semmi egyéb jelentése, semmi következése nem lehetett.

Mihelyt tehát a békealku megkötésére őt teljes hatalommal felruházó okmányt vévén, abban Kossuth formaszerinti lemondását s a fő hatalomnak magára ruháztatását nem találta: az oklevéllel nyomban Csányihoz sietett, s kijelenté neki, hogy ő az így kiállitott felhatalmazást nem fogadja el, s mindaddig egy lépést sem tesz a muszkákkal kezdett alkudozás folytatására, míg Kossuth a miniszteriummal együtt forma szerint nem mond le, s ő reá nem ruházza a főhatalmat.

Csányi, ki úgy látszik, Görgey alkudozásától még mindig várt némi hasznot a hazára, maga is boszúsággal hallá a dolgot; s Vukovicsnak, ki őt mindjárt a tanácsgyülés után meglátogatá, szemrehányásokat tőn, hogy, bár a kormányzóval ez iránt már megegyezett, a miniszterium mégis elmulasztotta formaszerint kijelenteni a felhatalmazó levélben, hogy maga s a kormányzó lemond, s a főhatalom Görgeyre ruháztatik. Pár percz múlva Görgey is megjelent Csányinál s kezében tartván a felhatalmazó levelet, Vukovicsnak is határozottan kijelenté, hogy míg a kormányzó s a miniszterium minden hatalmat az ő kezébe nem tesz le s a maga lemondását ki nem hirdeti, ő addiglan semmi lépést nem tehet az oroszoknál; mert ezek miként eddig, ugy ezután sem fognak

alkuba ereszkedni, míg tudják, hogy az ő, Görgey, háta mögött fenáll az ideiglenes kormány. 1849. Aug.

E nyilatkozat a két egyenes lelkű, s másokat is örömest olyannak tartó minisztert még inkább megerősité az iránti bizodalmában, hogy Görgey becsületesen szándékozik alkudozni a haza javára. És miután a mult nap esti tanácsgyülésben Görgey határozottan állította, miképen ő meg van győződve, hogy más alapon mint kezdetett, egynémit mégis ki lehetend alkudni a muszkáktól: természetes, hogy a mily buzgó hazafiak voltak, mennél elébb ügyekezniök kellett elmozdítani az alku megkezdésének akadályát. Azonnal a többi miniszterek után küldöttek tehát, hogy velök a teendők iránt értekezhessenek. A többiek hon nem találtatván, csak Aulich hadügyminiszter jelent meg s miután vesztegetni való idő nem volt, a többieket, kiket a tanácsgyülés után mindjárt elutazottaknak hittek, többé nem várva, következő tartalmú levelet intéztek a kormányzóhoz:

„Görgey tábornok azt hiszi, hogy feladatát az oroszokkal való alkudozásra nézve sükeresen meg nem oldhatja, ha önnek s a miniszteriumnak lemondása s az összes polgári s katonai hatalomnak ő reá ruháztatása forma szerint ki nem mondatik s hirdettetik. Miután a jelen sürgető körülmények hosszabb tanácskozásokat nem engednek, a magunk lemondását ezennel feljelentvén, kérjük önt, hogy a maga s az öszszes miniszterium nevében is hasonlót tenni s mind ezt, mind a státushatalomnak Görgeyre ruháztatását kihirdetni sziveskedjék.“

Mielőtt a kormányzó válasza megérkezett, Vukovics Szemerével és Batthyánival találkozván, a történtekről őket is értesíté; s mivel egyikök sem mondott ellen a lemondásnak; Szemeréről pedig különben is tudatott, hogy ő hetek óta óhajt lemondani s magát a haza bukásának Kossuth után leginkább reá nehezedő felelet-terhétől fölmentetni: hallgatásuk teljes joggal megegyezésnek vétetett. Különben Szemerének, ha már ekkor eltérő véleményben volt, mint elnök miniszter-

1849. Aug. nek kötelessége lett volna, az egész miniszteriumot végtanácskozásra összegyűjteni.

Kossuth válasza a három miniszter levelére kevés idő múlva megérkezvén, ezek által tüstént ellenjegyeztetett. E pillanatban jelent meg köztök Horváth miniszter, ki a történtekről értesűlvén, kivánta, hogy ezen annyira fontos ügyben a miniszterium egyetértése eszközöltessék s e végett Szemere és Batthyáni, bár elébb meghívatva megjelenni vonakodtak, újra is hivassanak meg. De e két miniszter a többiek közt az újabb felhivásra sem akart megjelenni s nem sokára el is utazott; a tanács tehát össze többé nem ülhetvén, a lemondási oklevelet Horváth is aláirta. Ezen eseményt minden részleteivel szükség vala feljegyeznünk, mert, miként látandjuk, Szemere a lemondásnak, mint az ő tudta s megegyezte nélkül történtnek, pár nap múlva ellen mondott.

Kossuth lemondó levele következő:

„A nemzethez.

„A szerencsétlen harczok után, melyekkel isten a legközelebbi napokban meglátogatta e nemzetet, nincs többé remény, hogy az egyesűlt osztrák és orosz nagy hatalmasságok ellen az önvédelem harczát sükerrel folytathassuk.

„Ily körülmények közt a nemzet életének megmentése s jövőjének biztositása egyedül a hadsereg élén álló vezértől lévén várható, s lelkem tiszta meggyőződése szerint a mostani kormány további létezése a nemzetre nézve nemcsak haszontalanná, de károssá is válván: ezennel tudtára adom a nemzetnek, hogy azon tiszta hazafiúi érzéstől indítva, melylyel minden lépteimet s egész életemet egyedül hazámnak szentelém, magam s a miniszterium nevében a kormányról lelépek, s addig, míg a nemzet a maga hatósága szerint másként intézkednék, a legfőbb polgári s katonai kormányzati hatalmat Görgey Arthur tábornok urra ruházom.

„Megvárom tőle, s azért az isten, a nemzet s a historia előtt felelőssé teszem, hogy ezen hatalmat legjobb tehetsége

szerint szegény hazánk nemzeti státuséletének megmentésére, 1849. Aug.
javára s jövőjének biztositására fordítandja.

„Szeresse hazáját oly önzéstelenül, mint én szerettem, és legyen a nemzet boldogságának biztositásában szerencsésebb nálamnál.

„Cselekvéssel többé nem használhatok hazámnak; ha halálom valami jót eszközölhet számára, örömmel adandom életemet áldozatul.

„Az igazság és kegyelem istene legyen a nemzettel!

„Aradvárban augusztus 11-kén 1849-ben. Kossuth Lajos, kormányzó m. k."

Az okokat, melyek őt e lépésre birták, egy iratában később ekként adta elő: „Ha nem teszem s a haza elvész, örökké nyomta volna a historiában nevemet, életemben lelkemet a gondolat, hogy Görgey talán menthetett volna valamit a hazán, de a hatalomhoz való ragaszkodásom miatt nem tehété. E szennyet emlékezetemen nem tűrhetém. Nekem nem kellett soha a hatalom, kényszerítve viselém mindig. Előttem csak a haza szent képe állott. Átadtam tehát neki, kivánsága szerint, a hatalmat azon kijelentéssel hogy, ha valamely oly pacificatióra akarna lépni, melyben a haza létele egyesek subsistentiája biztositásának feláldoztatnék, ezt árulásnak fognám tekinteni, s vele s emlékével isten, világ s a nemzet előtt mint ilyennel bánni."

Kossuth a levelet Vukovicshoz küldé, őt kérvén meg, hogy azt nyomassa ki s léptesse életbe, de ne előbb esti 9 óránál, midőn maga, ki nyomban kocsira ült, már távol lesz Aradtól, távol Görgeytől, kit arra is képesnek tartott, hogy őt elfogassa s Haynaunak kiadja.

Kossuthnak e lépését, melynél fogva tisztéről lemondván, a fő hatalmat Görgeyre ruházta át, bár akkor, midőn ideje volt, semmi ellenmondással nem találkozott, azóta több oldalról támadták meg. Mondák egyebek közt, hogy ő, ki a nemzet képviselőitől nyerte a hatalmat, azt ezek tudta s meg-

1849. Aug. egyezte nélkül nem tehette le, még kevesbbé ruházhatta át más egyénre.

Ezen ellenvetés jogi szempontból kétségkivül czáfolhatatlan; az adott körülmények közt azonban mit sem jelent. Képviselők tán eleitől fogva sem jöttek annyian Aradra, menynyinek jelenléte az érvényes határozatokra kivántatott; most pedig már a jelenvoltak is annyira szétoszlottak, hogy egybegyűjtésökre gondolni sem lehetett. Az alkudozásnak pedig, melyet bizonyára mindenki folytattatni kivánt, hogy még általában lehetővé legyen, minden késedelem nélkül s pedig Görgey által kellett s lehetett csak történnie: mihelyt tehát Görgey egy részről az alkudozás feltételéül szabta a fő hatalómnak reáruháztatását, más részről pedig reménynyel biztatott, hogy legalább egynémit mégis sikerűlend kieszközleni: a kormányzó s miniszterek bizonyára hazafiúi kötelességöket sértik, ha e körülmények közt is szorosan ragaszkodnak a formákhoz, s ezek ellenére is nem cselekszik, mit még egyedül hittek szerencsétlen hazájok javára válhatónak.

Egészen más tekintetek alá esik Szemerének pár nappal a lemondás után nyilvánított ellenmondása, mely csak személyes okokból eredhetett. Miután ő, miniszteri állásáról jul. végén erőnek erejével lemondani akart; miután jul. 25-kén irt levelében önmaga szólitá fel Görgeyt, ragadná meg a dictatori hatalmat, mely a jelen körülmények közt egyedül lehet hasznos a hazára; miután az oroszokkal kezdett alkudozás folytatását ő maga is szükségesnek látta, s e végett Görgey felhatalmaztatását maga is pártolta s ellenjegyezte; miután továbbá tudta, hogy Görgey e felhatalmaztatás szerint csak azon feltétel alatt nyilatkozott hajlandónak eljárni, ha a kormány lemond s minden hatalom az ő kezébe tétetik, s tudta végre azt is, hogy Kossuth három miniszter által a lemondásra már felszólíttatott, azt pedig gyaníthatta, hogy Kossuth e felszólitásra hajólni fog; és miután ő mind ezt téve s tudva Aradról egyszerűn távozott a nélkül, hogy akár ellenmondott, akár az összhangzó cselekvés végett, mint elnökminiszteri

kötelessége volt volna, minisztertanácsot összehívni, vagy midőn az Csányitól összehívatott, megjelenni akart volna: bizonyára megfoghatatlannak látszhatik, hogy ő midőn a szólásra még idő volt, hallgatott, s akkor szólalt fel s hirdette ellenmondását, midőn az már későn történt s az illetőknek tudtára sem juthatott. E rejtélyes eljárást, ha csak azt nem akarjuk feltenni, mit Görgey állit, hogy Szemere már jul. végén megosztani kivánta volna vele a dictatori hatalmat, — nem is lehet másból megfejteni, mint e férfiú jelleméből, melynek vonásai közé tartozott, a fontosabb eseményeknél magát mind addig el nem határoznia, míg a teendő lépés eredménye személyére nézve kétes volt, s előnyét az egyik vagy a másik részen némileg be nem láthatá. Így tőn ekkor is: hagyta cselekedni minisztertársait s a kormányzót; maga pedig, bár véleményének nyilvánitására felszólíttatott, a nélkül hogy a teendő lépést helyeselte vagy ellenzette volna, Aradról távozott: hogy utóbb, ha a lépésnek eredménye kedvező, hozzájáruljon; ha balul üt ki, ellenmondjon s hirdethesse, hogy ő kezeit mossa, ő a lépésben részt nem vett, a felelősség tehát őt nem terhelheti. Mintha ott, hol részt venni *kötelesek* vagyunk, s részt valóban *vehetünk* is, a részt venni *nem akarás,* bennünket bár mi felelősség alól is fölmenthetne. 1849. Aug.

Szemere az események további kifejlését bevárandó, egyszersmind pedig menekülését Törökországba biztosítandó, Aradról Batthyánival Radnán keresztül Lugosra utazott, magával vivén az ország koronáját is. Radnán még az nap estve magától Kossuthtól hallá, mit már Aradon is tudhatott, hogy a főhatalom Görgeyre valóban átruháztatott, de még itt sem nyilvánita semmi ellenmondást; egyedül csodálkozását fejezte ki, hogy Görgey, a főhatalom birtokában, őt el nem fogatta. „Gondoskodtam róla, mondá Kossuth, hogy azt ne tehesse; hatalma csak esti kilencz órakor kezdődik.“

Végre csak Lugoson lépett fel Szemere határozott véleménynyel. Ott ugyanis értesűlvén, hogy bár a temesvári ütközet balul ütött ki és seregünk a hátrálásban felbomlott,

1849 Aug. mindazáltal koránt sem oszlott fel annyira, mint Guyon a szerencsétlenség első perczében, a valónál is komorabban látva, a kormányt tudósitá, s hogy abból mintegy 20—25 ezer ember még mindig együtt van; értesűlvén továbbá, hogy Bem Görgey dictatorságát elismerni nem akarja, s hogy ennél fogva Bem és Görgey serege közt oly összeütközés fejlődhetik ki, mely még a netalán kedvezőbb békekötést is megronthatná: végre elérkezettnek látá az időt, hogy ő is mondjon véleményt a kormány lemondása fölött.

Azt állitja t. i. Szemere — s a dolog csak is az ő utólagos állitásából juthatott az illetők tudtára, — hogy aug. 12-kén, Batthyáni Kázmérral, együtt két levelet irt légyen; az egyiket Görgeynek, a másikat a volt miniszterium többi tagjainak.

Görgeynek írta légyen: „hogy bár a kormányzó jogát, hatalmáról lemondani nem tagadja: kötelességének tartja mégis kijelenteni, hogy miután a kormányzó a miniszteriumot fel nem oszlatta*), ennek megegyezte nélkül**) lemondani nem volt feljogosítva. Ő elvben nem ellenzi ugyan a legfelsőbb státushatalomnak egy személyre ruháztatását; miután azonban a felelősséget ily korlátlan hatalom átruházása iránt némi erkölcsi s politikai garantiák nélkül magára vállalni nem hajlandó: kivánja, hogy előbb a miniszterium egybegyűljön s határozzon***). Addig is közöltetni kivánja magával a kormányzó lemondását, Görgeynek az iránti nézeteit s a oroszokkali alkudozás menetét. Kijelenti mindazáltal, hogy míg egy részről a kormányzó lemondását törvényesnek el nem ismeri; más részről nem vonakodik, Görgey válaszának vétele után, a fő államhatalommal, a maga s vele lévő minisz-

---

*) Hát nem áll-e Kossuth kiáltványában: „magam s a miniszterium nevében a kormányról lemondok?"

**) Sőt négy miniszter, tehát a többség, megegyezett.

***) A négy miniszter s a kormányzó által *befejezett tény* után? S miért nem akart Szemere Aradon, felszólítva is egybegyűlni s határozni a többi miniszterekkel? Ő is attól félt-e, a mitől Kossuth, hogy Görgey, a fő hatalom birtokában, őt elfogatja?

tertársa felelősségére*), Görgeyt, vagy oly más valakit (?) felruházni, ki a gondviseléstől a haza megmentésére hivatva vagyon." 1849. Aug.

Másik levelében, melyet Csányi, Vukovics, Duschek, Aulich és Horváth miniszterekhez intézettnek állít, felszólitotta légyen ezeket, „jelennének meg Lugoson, Bem fő hadi szállásán, hogy miután a kormányzó lemondása törvénytelen, a főhatalomnak törvényes átruházása iránt tanácskozzanak. Ő sem ijed vissza a dictatorságtól; de azt bárki, vagy csak törvényesen veheti át, vagy erőhatalommal ragadhatja magához. S miután itt e két eset közől egyik sem fordul elő: a miniszterium kötelessége intézkedni; mert habár a haza már csaknem elveszett, becsülete még megmenthető."

Bizonyára Szemerének e magatartása megfoghatatlan volna, ha ahhoz jellemének említett vonása s a Lugoson tapasztalt állapotok kulcsot, legalább némileg, nem nyujtanának. De, a miről Aradon, míg arra idő volt, négy minisztertársa által felszólítva sem akart tanácskozni, arról, a befejezett tény után, Lugoson tanácskozni s intézkedni akarni, valóban késő volt. Minisztertársai, kik Aradról néhány órával utóbb távozni kénytelenek voltak, az ő levelét többé nem vehették; de ha vették volna is, a megegyeztökkel, tehát a miniszterium többségének hozzájárultával befejezett tény után újabb tanácskozásnak helyét bizonyára nem látták volna.

Hogy Görgey vette-e Szemere állítólagos levelét, — nem tudjuk. De ha vette volna is, figyelemmel arra többé szinte nem lehetett. Görgey már 11-kén estve kibocsátott nyilatkozatában tudtára adá a világnak, hogy Kossuth s a miniszterek lemondása következtében, a legfelsőbb hatalmat átvette. Kiáltványa ím ez :

*) Komolyan hitte-e Szemere, hogy ő *egy* minisztertársával érvényesen teheti azt, mit a kormányzótól — kitől a miniszterek kinevezése s elbocsátása függött, és *négy* minisztertől, tehát a többségtől téve, érvénytelennek mondott?

1849. Aug. „Polgárok! Magyarország eddigi ideiglenes kormánya többé nem létezik.

„A kormányzó s a miniszterek hivatalaikról önként lemondtak. Ezen körülmény által kényszerítve, a katonai főparancsnokság mellett ideiglen a polgári fő hatalmat is átvettem.

„Polgárok! A mi súlyos körülményeink közt a hazáért még tehető, mindent meg fogok tenni harczczal, vagy békés uton, miként a szükség fogja parancsolni, s minden esetre oly módon, hogy a már annyira megfeszített áldozatok könynyíttessenek, az üldözések, kegyetlenségek, gyilkolások megszűntettessenek.

„Polgárok! Az események rendkivüliek, a sors csapásai leverők: ily helyzetben előreszámítani lehetetlen; az én tanácsom s kivánatom az, hogy békésen vonúljatok vissza lakjaitokba, s még azon esetben se álljatok ellen s vegyetek részt a harczban, ha az ellenség várostokat megszállaná; mert személy- s vagyonbiztosságot valószinűleg csak úgy nyerhettek, ha tűzhelyeiteknél, békés foglalkodásaitok közt nyugton maradtok.

„Polgárok! A mit az istennek kifürkészhetlen végzése reánk küld, férfias határozottsággal s önérzetünkön alapúló azon reménynyel fogjuk tűrni: hogy az igaz ügy örökre nem veszhet el.

„Polgárok! Isten velünk.

„Ó-Aradon aug. 11-kén 1849-ben. Görgey tábornok.“

Kossuth s a miniszterium, midőn hivatalaikról lemondva, a fő polgári hatalmat Görgeyre ruházták, kétségtelen, azon reménynyel kecsegtették magokat, hogy Görgey most már minden ügyekezetét az oroszokkal megkezdett alkudozás folytatására fordítandja. E reményt ő maga határozott nyilatkozatokkal ébreszté a volt kormány tagjaiban. Az aug. 10-kén estve tartott minisztertanácsban Kossuth ama felszólitására, mondaná meg véleményét a muszkákkal való alkudozás tárgyában, — körülbelül e szavakkal válaszolt: az eddigi alkudozásnak még ugyan nincs tényleges eredménye; azt

sem hiszi, hogy a Szemere és Batthyáni miniszterek által Paskevics herczeghez küldött Pöltenberg tábornok ily eredményt hozzon. Ő azonban ugy vélekedik, ha az oroszoknak az eddigieknél világosabb s határozottabb ajánlatok, s pedig ő általa, mint seregvezér által tétetnének, valósziműleg mégis lehetne valamit kieszközleni; s hozzáadá, hogy e miatt a muszkákkal többé nem is fog harczolni. A kormány, tudván azt, hogy Görgey a Rüdiger tábornokkal váltott leveleken felül három vagy négy orosz parlamentairet fogadott főhadi szállásán, kikkel csupán szóval értekezett, teljesen fel vala jogosítva hinni, hogy ő az oroszok szándékairól sokkal többet tud, mint a mennyit a beküldött irományok tartalmaznak, s hogy ennél fogva kétségkivül szóbeli közlésekre támaszkodva, fejezi ki oly határozottan a maga reményét az iránt, hogy az oroszok, világosabb ajánlatokra mégis hajlandók lesznek bővebb alkudozásokba ereszkedni. 1849. Aug.

Megerősité a kormányt ezen véleményében az, hogy Görgey a puszta felhatalmazásra s mielőtt a kormány lemondana s minden hatalmat az ő kezébe adna, azért nem akart további lépéseket tenni az oroszoknál, s azért sürgette a kormány lemondását, mivel, ugymond, „azok vele mind addig alkudni nem fognak, míg tudják, hogy az ő háta mögött fenáll az ideiglenes kormány.“ Így beszélt ő, nemcsak a Kossuthhoz írt levelében, hanem élőszóval is, Csányi és Vukovics miniszterek előtt, midőn 11-kén reggel indokolá, miért nem elégszik meg a puszta, bár teljes felhatalmazással, s miért kivánja, hogy a kormány, lemondván, minden hatalmat az ő kezeiben egyesítsen. S így történt aztán, hogy a négy miniszter is (Vukovics, Csányi, Horváth, Aulich) ezen alapon szólította fel Kossuthot, hogy a maga s a miniszterium nevében lemondva, a főhatalmat Görgeyre ruházza. „Görgey tábornok azt hiszi — igy írtak ezek Kossuthhoz — hogy feladatát az oroszokkal való alkudozásra nézve sükeresen meg nem oldhatja: ha önnek s a miniszteriumnak lemondása s az

1849. Aug. összes hatalomnak ő reá ruháztatása forma szerint ki nem hirdettetik stb."

A kormány tehát, miután Görgey kivánatát teljesítette, s a maga minden hatalmát reáruházta, ezek után teljesen fel volt jogosítva hinni, hogy Görgey becsületesen akar s fog is alkudozni, mert azt hiszi, ha az oroszokkal világosan beszél, nekik határozott ajánlatokat tesz, azoktól mégis lehetend egynémit kieszközleni. S ezek folytában történt, hogy Kossuth is feltételül szabta neki lemondó levelében, miképen „megvárja tőle, s azért az isten, a nemzet és historia előtt felelőssé teszi, hogy a legfőbb hatalmat, legjobb tehetsége szerint, szegény hazánk nemzeti státuséletének megmentésére, javára s jövőjének biztositására fordítandja."

És ezek után, nem az a kérdés, hogy Görgey, miután a főhatalom kezeibe tétetett, *birt*-e, *képes volt-e* az oroszoktól valamit kialkudni; hanem az, mi saját igérete, és a lemondó kormány föltétele szerint, múlhatatlan kötelessége volt: hogy *akart*-e alkudozni, s *tett*-e lépéseket az alkudozás folytatására?

A süker nem tőle függött, ezért őt felelőssé tenni nem is lehet; de tőle függött szavát beváltani s a kormány feltételét teljesíteni.

De Görgey most is, mint egész nyilvános pályáján, egy közönséges fondorkodónak, egy önző, alacsonylelkű boszúvágyónak tanúsitá magát, ki még a nemzet ezen iszonyú szerencsétlenségében sem ennek sorsával foglalkodik, nem ennek leigáztatása miatt búsul és bánkódik; hanem most is magán boszújának kielégitésén töri fejét, s a haza és nemzet iszonyú balsorsát is csak eszközül törekszik kizsákmányolni, hogy mire egész pályáján hasztalan törekedett, a haza bukásának végperczében, mit ő idézett fondorlatai, makacssága s engedetlensége által leginkább elő, állhasson boszút azokon, kiket csak azért gyűlölt, mert fölötte álltak, és szeszélyes hiúságát korlátolni akarva őt mégsértették.

„Alig volt kezében a dictatori hatalom, mond Szemere, azonnal a capitulatio pontjait kezdte írni, hogy azokat *Schlick*

osztrák tábornokhoz (s ez tény) elküldje; de néhány órával később megérkezett ama két egyén (ezek egyike Pöltenberg), kiket Szemere és Batthyáni az orosz táborba küldöttek volt, s ezek nagy hévvel szólának azon lekötelező bánásmódról, melylyel fogadtattak; mondák, hogy nekik minden esetre jó, bár határozatlan remény nyujtatott. Ugyanazon időben érkezett a hír, hogy az osztrák sereg gyorsan halad Arad felé: mind ez arra birta Görgeyt, hogy szándékát megváltoztassa.“ 1849. Aug.

S e szándékváltoztatásnak a következő levél lőn eredménye, melyet még az nap Rüdiger orosz tábornokhoz intézett, ki csak egymaga követte volt hadtestével Görgeynek Aradra vonult seregét.

„Tábornok ur! Ön bizonyosan ismeri hazám szomorú történetét. Megkimélem tehát önt fárasztó ismétlésétől mind ama kisértetiesen összefüggő eseményeknek, melyek bennünket a kétségbeesés harczába, elébb törvényes szabadságainkért, aztán lételünkért, mind mélyebben bebonyolítottak.

„A nemzet jobb, s mondhatom nagyobb része e harczot könnyelműleg nem kereste, de számos becsületes emberek segélyével, kik ugyan a nemzethez nem tartoznak, de viszonyaik által abba belevonattak, becsületesen, vitézül s győzedelmesen megállta.

„Ekkor parancsolá az európai politika, hogy ő Felsége Oroszország császárja Ausztriával szövetkezzék, hogy bennünket leggyőzzön s a további harczot Magyarország alkotmányáért lehetetlenné tegye.

„Megtörtént. Ezt Magyarország számos derék, jó hazafiai előre láták s óva megjósolták.

„A jelenkor története fel fogja egykor fedezni, mi indította arra az ideiglenes kormány többségét, hogy azon szózatok előtt fület zárjon.

„Az ideiglenes kormány nem létezik többé. A legnagyobb veszély leggyöngébbnek találta őt.

„Én, a tett embere, de nem a hasztalan tetté, a további vérontást czéltalannak, Magyarországra nézve károsnak lát-

1849. Aug. tam, miként ezt már az orosz interventio kezdetében is kijelentém. Én ma felszólítám az ideiglenes kormányt, mondana le feltétlenül, mert fenállása az ország jövendőjét napról napra borúsabbá és szánandóbbá tehetné.

„Az ideiglenes kormány ezt elismerte s önként lemondott, a legfőbb hatalmat az én kezeimbe tévén le.

„Én e körülményt legjobb meggyőződésem szerint arra használom fel, hogy az embervért kiméljem, s békés polgártársaimat, kiket többé nem védhetek, legalább a háború nyomoraitól megmentsem, midőn fegyvereimet föltétlenül leteszem s az által talán a magyar haderő többi, tőlem elkülönzött osztályainak vezéreit is arra indítom, hogy velem együtt elismerjék, miképen Magyarországra nézve most ez a legczélszerűbb, s példámat kövessék.

„E lépésnél bizom a császár magasztalt nagylelkűségében, remélve, hogy annyi vitéz társamat kik, mint előbb osztrák tisztek, a viszonyok hatalma által e boldogtalan harczba Ausztria ellen bekeveredtek, egy bizonytalan, szomorú sorsnak, s Magyarország mélyen sujtott népeit, melyek igazságszeretetére építenek, ellenségeik véres boszúdühének kitétetni nem fogja engedni. Elég lenne talán, ha én magam esem áldozatúl.

„E levelet önhöz intézem, tábornok úr, mert ön volt az első, ki azon becsülés bizonyságait adta nekem, melyek bizodalmamat megnyerték.

„Siessen ön, ha a további vérontásnak elejét venni akarja, a fegyverletétel szomorú tényét, a legrövidebb idő alatt, de oly módon lehetségessé tenni, hogy az csak ő Felsége az orosz császár hadai előtt menjen végbe. Mert ünnepélyesen kijelentem, hogy készebb vagyok, egész hadtestemet, egy kétségbeesett harczban, legyen az bár mi túlnyomó erő ellen, megsemmisíttetni, mintsem hogy az osztrák hadak előtt feltétlenül rakjam le fegyvereimet. *)

---

*) E nyilatkozat után méltán kérdheti az ember, hogy csakugyan a széltalannak s károsnak elismert további vérontás, s nem inkább valamely, az orosz részen remélt titkos czél indította-e őt az oroszok előtti feltétlen

„Én holnap, augusztus 12-kén, Világosra, holnapután, aug. 13-kán, Borosjenőre, 14-kén Bélbe megyek seregemmel, — mit a végett közlök önnel, hogy ön az osztrák s az én seregem közé vonulhasson, s engem bekerítsen és amattól elválaszszon. 1849. Aug.

„Ha e mozdulatok nem sikerűlnének, s az osztrák hadak engem nyomban követnének, ugy én támadásaikat határozottan visszaverendem s Nagy-Várad felé fogok vonúlni, hogy ez uton az orosz császári hadsereget elérjem, mert hadaim csak ez előtt nyilatkoztak (?) készeknek fegyvereiket önként letenni. A legrövidebb idő alatt elvárván az ön válaszát, határtalan nagyrabecsüléssel vagyok.

„Ó-Aradon 1849-ki aug. 11-kén. Görgey Arthur s. k.“

Görgey miként állítja, mielőtt e levelet Rüdiger tábornokhoz elküldte volna, hadi tanácsot tartott, felszólítván azt, nyilatkoznának teljes szabadsággal a levél mellett vagy ellene s kijelentette volna, hogy bár mit végeznek, ő határozatukat eleve is elfogadottnak s általa végrehajtandónak nyilatkoztatja.

Megvallja azonban önmaga is, hogy e hadi tanács csak azon, időszerint szolgálati foglalkodásaiktól szabad tábornokokból s más főbb rangú tisztekből, kik épen a főhadi szálláson jelen voltak, tehát, mint látszik, jobbára a fő hadi szállás és a táborvezérkar azon tisztjeiből volt összeszerkesztve, kik Görgey tábori kamarilláját alkották.

De volt légyen ez bár miként, annyi bizonyos, hogy e levélben nyoma sincs annak, hogy ő a kormánytanácsnak adott szavát beváltani s a főhatalom átvételével magára vállalt feladatot megfejteni csak meg is kisértette volna. És hasztalan hozná fel mentségül, hogy Rüdigernek Pöltenberg által hozott levele minden reményeit meghiúsitotta az alkudozás eredménye iránt. Pöltenberg küldetésétől, miként aug. 10 kén estve a minisztertanácsban kijelenté, ő eleve sem várt sokat,

fegyverletételre? S méltán kérdhetjük Szemerével azt is: „Van-e ennek értelme? . . . Egy gondolkodó ember s egy emberséges hadvezér beszéde-e ez, vagy egy daczos gyermeké?“

1849. Aug. mert, úgymonda, az ajánlatok nem tétettek elég világosan s határozottan, s reményét fejezte ki, hogy a dolgot más módon megragadva, mint azt a kiküldött két miniszter tette volt, egynémit mégis ki lehetne eszközölni. Utólagosan bizvást elmondhatjuk ugyan, hogy balgaság volt volna valami tényleges dolgot remélni az oroszokkal folytatott alkudozásokból; de akkor, — alaposan vagy alaptalanul, mindegy, más nézetben volt a kormány, s maga Görgey is, ki épen az eredmény reményének felmutatásával birta reá Kossuthot a lemondásra, s azon feltétel alatt, hogy ezen eredmény kieszközlését megkisérlendi, kivánta magára ruháztatni, s nyerte is el a főhatalmat. Hogy ő nevét az árulás gyanújától nemzete s a történet előtt megóvja, ily kisérletet, még ha annak sikeretlenségéről meggyőződve volt volna is, nem lett volna szabad elmulasztania.

Bizonyos, továbbá, az is, hogy ama néhány főrangú tiszt jelenlétében tartott hadi tanács határzata, mely szerint Görgey fegyverletételi szándoka s a Rüdigerhez küldendő levele helyben hagyatott, nagy titokban tartaték a tanácsban részt vett tisztek által. Az innen eredt bizonytalanság, s ama körülmény, hogy aug. 12-kén Görgey s környezete, a főhadi szállás és a táborkar tisztjei, szinte rendkivül jó kedvet mutatának, a sereg többi tisztjeiben sőt legénységében is mind közönségesebbé tették azon meggyőződést, hogy Görgey kedvező alkut kötött az oroszokkal. Miként fentebb, Szemere tábori tudósitásából láttuk, Görgey s környezete rég óta ügyekezett oda hatni, hogy a táborban ilyféle eszmék terjedjenek s a szándéklott fegyverletétel ne találjon ellenzésre. A főhadi szállás és táborvezérkar tisztjeinek példája, vigsága s beszédei által tévutra vezetve a legbotorabb reményeknek engedte át magát. Beszélgetéseik tárgya egy idő óta majdnem kizárólag az oroszszal kötendő békealkura, sőt szövetségre vonatkozék. Sokan közőlök már alig látszának kételkedni, hogy Leuchtenberg herczeg, Miklós czár unokája, lesz a magyar király. Mások szinte bizonyosnak hitték, hogy a kiknek közőlök kedve tartandja, eddig nyert rangjokban léphetnek át az orosz

seregbe; a többiek tűzhelyeikhez térhetnek vissza. Még az altisztek s a közlegénység kissé míveltebb része is politizált, s a muszkát mindinkább barátként kezdé tekinteni. 1849. Aug.

Ilyféle beszédek folytak az egész menet alatt Aradról Világosra, hova a sereg 12-kén reggel érkezett meg. Még inkább megerősödött a tábor ezen hitében Világoson, midőn Rüdigertől a levelet vitt küldöttekkel egy fő rangú orosz tiszt érkezett meg a táborba. Rüdiger ugyanis, vévén Görgey levelét, arról nyomban tudósitá Paskevicset, kitől aztán ellenkezőleg a Pöltenbergnek adatott válaszszal, mely által a magyarok minden alkudozás iránt az osztrákokhoz utasíttattak, azon rendeletet vette, hogy „a további vérontás elkerülése végett“ tegyen meg mindent, mi a dolognak jó végre vezetésére szolgálhat. Rüdiger, Görgey kivánsága szerint, a maga előhadát azonnal megindítá, hogy az osztrák és a magyar sereg közé ékelje magát. S ezen előhad parancsnoka volt azon orosz tiszt, ki most a levélvivő magyar tisztekkel a táborba érkezett. Nem sokára még egy más főtisztet, a maga táborkari főnökét, Froloff tábornokot is átküldé Rüdiger Görgeyhez Világosra, a fegyverletétel részleteinek meghatározása végett.

Ezen orosz tisztek megjelenése Világoson folyton újabb táplálékot adott a sereg azon reményeinek, hogy Görgey valamely kedvező alkut kötött az oroszokkal. Dél tájban mindazáltal egy kozákcsapat közeledése Sz.-Anna felől az egész tábort fellármázta. A hadosztályok, zászlóaljak fegyvert ragadnak, harczsorba gyülekeznek. Görgeytől azonban csak az egyszerű parancs érkezik, hogy a sereg nyugton maradjon, minden ellenségeskedéstől tartózkodjék. Egyszersmind híre kezd szárnyalni, hogy feltétlenül szándékozik letenni a fegyvert. Ez számos tisztet kiábrándíta balgatag reményeiből. Átalános zaj terjed el a táborban. Többen árulásról kezdenek szólani s izgatni a szétoszlásra. Görgey ijedve hallá, hogy lázadás készül a táborban. Ő tüstént kilovagol táborkarával, s osztályról osztályra járja a sereget. A zavargás azonban még nem vert oly mély gyökereket a szigorú fegyelemhez szokott

1849 Aug. seregben, hogy, kivált az emlitett balga remények kitörülhetetlen hatása mellett, a különben kedvelt vezér czélszerű szavai a nyugalmat helyreállítani képesek ne lettek volna.

Mint ő maga tudósít, osztályonként elmondá, hogy meggyőződvén a lehetetlenségről a szövetséges császárok roppant hadainak sükerrel ellentállhatni, a hadi tanács végzése szerint elhatározta légyen a fegyvert az oroszok előtt letenni. Ez, ugymond, Magyarország jelen szomorú helyzetében, midőn a további vérontás haszontalanná vált, koránt sem meggyalázó, sőt inkább hazafias lépés. Ő, kit az ellenség boszúja leginkább sujthat, e lépéstől nem borzad vissza; s meg van győződve, hogy derék, bátor bajtársai, kik őt a harczok veszélyeibe férfias elszántsággal követték, most is végiglen vele maradnak. Az orosz sereg csak a futni szándékozó gyávák megszöktének meggátlása végett jött a tábor közelébe; de úgy hiszi, derék, bátor bajtársaival is sikerűlend neki a futni szerető gyávákat rendben tartani. A rend és fegyelem fentartása mind végiglen, becsületbeli kötelessége minden derék katonának. — A szigorú fegyhez szokott sereg lecsöndesedett, megadta magát változhatlan sorsában.

A huszártisztek közt azonban nem sikerült a nyugalmat ily könnyü szerrel helyreállítani. Számos főbb tisztek, kik egyébiránt ama reményekben sem osztozának a kedvező békealku iránt, — Görgey közőlök csak kettőt nevez meg, Zámbélli ezredest és Markovics alezredest — akként nyilatkoztak, hogy fegyverletételt csak nyilvános és közönséges hadi tanácsban lehet határozni; hogy a hadsereg nem birkanyáj, melyet a pásztor kényekedve szerint terelhet ide s tova; hogy miután utóvégre is az osztrakok határozandanak sorsuk felett, valóságos esztelenség s könnyelmű dacz ezek boszúdühét magok ellen az által felingerelni, hogy a fegyver az oroszok előtt tétetik le. Görgey, miként állítja, e főtisztek ilyféle nyilatkozatairól csak esetlegesen értesűlt ugyan, de nekik a tábornokok jelenlétében mégis kijelentette légyen, miképen ő el van határozva az aradi hadi tanács végzését, mint becsületbeli

dolgot pontosan végrehajtani, s azt nem fogja megengedni, hogy most arról vitatkozzanak, vajjon az osztrákok vagy oroszok előtti fegyverletétel ad-e több reményt az ép bőrrel szabadulásra. Állítja tovább, hogy e két főtisztnek ajánlotta volna, hagynák el táborát, s menjenek az osztrák seregbe letenni fegyvereiket. 1849. Aug.

Egy szemtanú állitása szerint azonban Görgey, midőn a huszárok sorai előtt is elmondta említett beszédét, látván, hogy az nem nyugtatja meg a háborgó kedélyeket, végre kijelentette volna, hogy ő az adott körülmények közt nem képes megmenteni a sereget; a ki erre magában erőt érez s a vezérletet átvenni akarja, azt ő neki örömest átadja. Erre egy ősz huszár százados lépett légyen ki a sorokból s könytelt szemekkel mondta, hogy az ő és bajtársainak szándoka magokat az ellenségen keresztülvágni, s hiszi hogy az egész sereg ezt óhajtja. Görgey azonban őt félre inté és szárazon kijelenté neki, hogy most nincs ideje ilyféle huszártréfának s még elég golyója van, minden zendülést elfojtani.

Mondják, hogy azon lengyel eredetű tisztek iránt is, kik a háború folytában az oroszoktól szöktek át hozzánk, igen szívtelen volt Görgey viselete. E szökevény tisztek, kik csak azért hagyták oda az orosz tábort, mivel, mint szabadság szerető férfiak, a hazájokéhoz hasonló magyar nemzeti ügy ellen harczolni bűnnek tarták, bizonyára némi rokonszenvet érdemlének a magyar szabadság harczosaitól; s nyertek is azt bőségesen másoktól. De Görgey, ki Dembinski miatt minden lengyelt gyűlölt, semmi szánakozással nem viseltetett e szerencsétlenek iránt. Ezek, az oroszok hatalmában bizonyos halált, vagy a halálnál is roszabb sziberiai számüzöttséget várhatván magokra, a fegyverletétel előtt távozni óhajtának a magyar táborból; de Görgey elég kegyetlen volt őket letartóztatni. „Ki hívta ide önöket? — mondá nekik gúnyosan, csak maradjanak itt; ha agyonlövetnek, ám haljanak meg, mint más emberek.“

1849. Aug. Mit sem honfitársai, sem a lengyelek iránt nem érzett, csak némely, seregünkben szolgált, német s arisztokratiai eredetű fő tisztek iránt, kiket különben is személyes barátjai közé számított, minő volt, például, gróf Leiningen és báró Pöltenberg tábornok s hadtestparancsnok, mutatott szivességet. Maga is mondja emlékirataiban, hogy ezeket több ízben felszólította légyen a menekülésre; de ezek, akár álszégyenből, akár más okból, szavára nem hajtottak.

És ezen okok közt, ugy látszik, leginkább marasztalá őket az, hogy egyátaljában nem hitték a jövőt oly szomorúnak, mint a minővé az tényleg vált. Maga Pöltenberg, ezen idegen származású tisztek egyike, Rüdiger s a többi orosz tisztek igéretei s biztatásai által elámítva, reménynyel teli jött vissza az orosz táborból, s fogadtatásának, az oroszok szíves rokonszenvének elbeszélésével a többi fő tisztjeinkben is hasonló vérmes reményeket ébresztett. Ily reményeket ápolt, úgy látszik maga Görgey is; s csak ennek feltevése mellett fejthetni meg magatartását e napokban, s talán még azt is, hogy Pöltenberg visszatérte után mindjárt elhatározta magát a feltétlen fegyverletételre az oroszok előtt. Ugy látszik, maga is komolyan azt hitte Görgey, miképen az által, hogy fegyverletételét semmi más feltételhez nem kötötte, mint hogy azt az orosz seregek előtt hajthassa végre, és semmit sem kért, hanem bajtársai jövendő sorsának tekintetében egyedül az orosz czár nagylelkűségére hivatkozott, s ekként az oroszok fegyverdicsőségének nem kevesbbé, mint a czár személyes hiúságának a legcsatányosabb módon hizelkedett, — valóban is annyira biztosította mind magának mind fegyvertársainak Miklós czár hatalmas pártfogását, hogy nincs miért aggódjék a maga és bajtársai jövendője felett. És e reményeket, kétségkivül Rüdiger tábornok is mindenkép éleszté benne s a többi főbb tisztekben. Azok után, miket Pöltenbergnek szóval igért, Rüdiger még 12-kén déltájban is csak azért küldött Görgeyhez egy külön parlamentairt, hogy felszólítsa őt

terjesztené elébe a magyar sereg főbb kivánatait, hogy azokat Paskevics herczegnek tudtára adhassa s támogathassa. 1849. Aug.

Az orosz tábornokok, miként Berg tábornok s a czár segéde Komáromnál az aug. 3-kai győzedelem alkalmával elfogott leveléből világos, már szinte bizonyosnak tarták, hogy a magyar háború a tél beálltáig nem fog bevégeztetni, s a következő évben még egy hadjárat leend szükséges annak befejezésére. Képzelhetni tehát mily rendkivüli meglepetést s örömet okozott nekik Görgey ajánlata a fegyverletételre. Minden határt meghaladt pedig ezen öröm, midőn hallák, hogy Görgey egyetlen feltételül csak azt tűzi ki, hogy az oroszok előtt tehesse le fegyvereit.

Görgey teljes tudattal birt arról, mily roppant szolgálatot tesz ő fegyverletételével a muszkáknak. Ő Aradon, Kossuth közléséből, Berg tábornok ama levelét is olvasta. S Rüdiger rendkivüli szivessége egy perczig sem hagyá őt kételkedni, mily nagyon méltányolják az oroszok a szolgálatot, melyet nekik e lépése által tesz.

S mind ezek után bizonyára semmi kétsége sem lehetett, — s mint magatartása tanúsitá, nem is volt Görgeynek a felől, hogy ezen nagy szolgálat jutalmául legalább is annyit nyerend az orosz czár hatalmas pártfogásától, hogy a maga s bajtársai jövője teljesen biztosítva van. Azt mondja emlékirataiban, hogy többször ismételte volna főtiszttársai előtt, miképen ő senkit sem biztosíthat, tehát mindenki legyen készen akasztófán meghalni. Ezen beszéde teljesen való; s ezt mondhatta is, mert *írott* szerződése, melynek alapján tiszttársait biztosíthatta volna, nem volt az oroszszal. De az ilyfelé beszédeket teljesen megczáfolá magaviseletével. Ő és meghittebbjei tán soha sem voltak vígabbak, mint e napok alatt. Szemlátomást, kivált pedig a polgári rangúak előtt, mintegy tűntetéssel űzének tréfát az őket s társaikat várható akasztófával. Senki sem hitt tehát e komor szónak, melyet a tréfás modor, a mosolygó arcz megczáfolt. Mindenki bizonyosnak tartá, hogy Görgey, bár írott szerződése nincs, szóval mindent a legjobban elvég-

1849. Aug. zett. Sőt innen magyarázhatni még azt is, hogy a tisztek közől igen számosan szinte meg voltak győződve, hogy a kinek tetszik, rangjának megtartásával léphet át a muszka seregbe. S találtattak még oly nyomorult lelkűek is, kik Görgeyhez kérelmet intéztek, emelné őket magasabb rangba, hogy avval lehessenek az orosz sereg tisztjeivé.

Annyi bizonyos, hogy tábornokaink s más főbb tisztjeink közt rendíthetlen volt a hit, hogy ők fedve vannak a muszka pártfogás által az osztrákok boszújától. Vukovics Sebő aug. 12-kén szinte Világosra rándult, hogy magának tudósitást szerezzen a lépésekről, miket Görgey a muszkáknál tett. Midőn e végett magát Görgeyt fölkeresé, a véletlen szembe hozá vele Kiss Ernő altábornagyot, kivel a rácz felkelés kezdete óta mult év végeig a Bánságban együtt működvén, meghittebb lábon áll vala. Kiss, őt megpillantván, felkiálta: „Az istenért, ön itt? Miért nem menekül?“ S midőn Vukovics a kérdést megfordítva, a szólóra alkalmazá, ez így nyilatkozék: „Mi, katonák, más viszonyban vagyunk; bennünket fed a muszka pártfogás; de a polgári rendűek mindentől tarthatnak: menekűljön haladék nélkül.“ Vukovics aztán Görgeyvel szólván, e jelenetről is említést tőn, s azon nyilatkozatot vette tőle, miképen ő is azt hiszi, hogy a sereg, a hadi tisztek bízhatnak az oroszok igéreteiben; de a polgáriak sorsáról semmi bizonyost nem állíthat, a muszkák e kérdésbe nem akarnak ereszkedni.

Mi más meggyőződésben volt s maradt a seregnél a szent emlékű Csányi László! Ő nem áltatá magát a jövendő iránt. Ő Aradon, egy nehéz könynyel szemében, e szavakkal bucsúzott el Vukovics és Horváth ifjabb minisztertársaitól, miután ezek nála a főhatalomnak Görgeyre ruházó okmányát aláirták: „Barátim, most már siessetek menekűlni; talán egy óra múlva már nem fogjátok azt tehetni!“ — „Hát te, merre fordulsz?“ — kérdezék emezek. „Én — mondá — már öreg s beteges vagyok; pár hónappal elébb vagy utóbb mindegy, de hazám földén akarok meghalni. Ti fiatalok vagytok,

még szolgálhattok hazátoknak; s ezért kötelességtek is menekűlni!" 1849. Aug.

Osztozott vele e meggyőződésben, az ifjú lelkű ősz báró Perényi Zsigmond, a felsőház alelnöke is. Ő jövendő sorsa előérzetében 11-kén Radnára utazott, onnan másokkal együtt Törökországba szándékozván menekűlni. Mondják, Radnára rendelte volt javai igazgatóját, hogy ott tőle, a meghagyása szerint összecsinált néhány ezer forintot átvegye. De a hűtlen tiszt a pénzt elsikkasztotta. Perényi tehát, mivel magyar papirpénzét Duschek sem akarta volna külföldön is érvényes pénzre váltani, önmegadással fordult vissza Világosra.

A többi polgári rendűek, jobbára békepárti képviselők közt még Duschek, volt pénzügyminiszter jelenléte tűnt fel Világoson. Őt azonban nem a rokonszenv, hanem a reábizott kincstár feletti őrködés kötelessége vonta Görgey táborába. Említők, hogy Lónyay Menyhért államtitkár, Duschek megbiztából 11-kén jelentést tett Kossuthnak, hogy a kincstár Radnán áll rendelkezésére, s hogy Kossuth őt Görgeyhez utasította. Görgey ennek következtében Duscheket a kincstárral együtt Világosra rendelte, s mivel ennek készségében parancsának engedelmeskedni nem bízott, két tisztet állított oldala mellé oly utasítással, hogy őt, ha kell, erőhatalommal is kényszerítsék a rendelet teljesitésére. A kincstár ekként, mind a vert, mind a rudakban lévő aranynyal s ezüsttel és papirpénzkészletével Görgey hatalmába kerűlt; s mint maga tudósít, a vert és papirpénzt seregében osztatá fel, melynek díja már több hét óta nem fizettetett ki; az arany s ezüst rudakat pedig a miniszter őrizete alatt hagyván, ennek szabad választására hagyta, hogy azokat tetszése szerint az osztrákoknak vagy oroszoknak adja át. Duschek a kincscsel az osztrák táborba sietett.

Froloff tábornokkal, Rüdiger táborvezérkari főnökével a fegyverletétel részleteit illetőleg akként egyezett meg Görgey, hogy a következő napon, Rüdiger Kis-Jenőről, ő maga

1849. Aug. Világosról egymással szemben indítsák meg hadaikat Szőlős felé, hol a fegyverletétel végbe menendő leszen.

A fegyverletétel.

A magyar sereg nyolcz óra tájban hadi rendbe állíttatott Világosnál. Görgey, seregét megelőzve, Új-Pankotáig lovagolt s ott egy orosz parlamentairrel találkozott, kinek szóval is ismételnie kellett, hogy a fegyverletétel komoly szándoka; s aztán táborkarával s az orosz tiszttel a Kőrös-malomcsatornáig lovagolt, s ott várá be az orosz had megérkeztét.

A fegyverletétel minden kétséget kizáró bizonyossága 13-kán, a tiszti kar egy része említett balga reményeinek daczára, mondhatatlan szomorúságot borított hadseregünkre. „A törzstisztek, mond egy szemtanú, fényes egyenruhákban lovaglának fel s alá a zászlóaljak előtt, itt ott egy vígasztaló szót intézve a kétségbeesettekhez. A magyarnak természetében lévő zajos vígság az egész seregben nyomasztó fájdalomnak adott helyet. „Hát ennyire jutottunk!“ — hallatszék minden felől a fájdalom sohajtásai között. A sóhajokat szitkok és átkok szakaszták meg a zárt sorokból. A hova a szem esett, mindenütt mély bánattal, kétségbeeséssel találkozott. Úgy látszék, mintha egy nagy temetőben volna az ember. A huszárok sovány kihajtott s kiéhezett lovaikra támaszkodva, utólsó néma bucsujokat látszának intézni hű társaikhoz. A nagyobb rész oly bánatba volt merűlve, mintha szíve szakadna meg. Sokan, elhányva fegyvereiket s dolmányaikat, ha szerét tehették, lovastul megszöktek.“

Hadseregünk, hogy a nagyobb utat tevő oroszoknak idejök legyen Szőlősre érkezniök, csak 10 óra tájban indult meg Világosról, s a szőlősi gyepre érkezvén, ott már felállítva találta az orosz hadat. Görgey Kiss Ernő, Aulich, Nagy-Sándor, Pöltenberg, Schweidel, Lenkey és Leiningen tábornokok s egy fényes, ünnepi öltözetü táborkar kiséretében lovagolt az orosz táborba, a reá várakozó Rüdiger üdvözletére; s átnyujtá neki serege létszámának kimutatását. E lajstrom szerint Nagy-Sándor hadteste 8641 embert s 2562 lovat, Leiningené 9196 embert s 2058 lovat, Pöltenbergé 6708 embert s 2392 lovat, az

Aradon hozzácsatlakozott hadosztály 6000 embert, összesen mintegy 30,000 embert és 144 ágyut számlált. 1849. Aug.

Görgey rövid párbeszéd után Rüdigerrel a hadtestparancsnokokat némi rendeletekkel visszaküldé, s a fegyverek lerakása négy óra tájban az egész seregnél megkezdődött. Csak katona érezheti voltaképen a fájdalmat, mely a katona szivét elárasztja, midőn fegyvereitől, dicsősége ezen eszközeitől, ily módon kell megválnia. Sokan a kétségbeesés dühében, fegyvereiket eltörték; mások forró könyek közt csókkal illették a hideg vasat; míg mások szitkozódva kiabálák, hogy vezettessenek ellenségre, de ily gyalázattól kiméljék meg őket. Voltak elég számosan, kik önmagokat végezték ki. Tisztek s közvitézek zokogva borulának egymásra s vőnek egymástól bucsút. Más csapatoknál a közlegénység átkozódva tört ki a tisztek ellen, őket önzésről, árulásról vádolván. Legsiralmasb volt a huszárok tekintete, kiknek lovaiktól kelle megválniok. A ki máskor egy tagját vonaglás nélkül metszeté le, most gyermek módjára siránkozék, midőn lovától elszakadt. Sokan kedves lovukat inkább agyba lőtték vagy leszúrták, mintsem hogy más kézre kerűljenek.

A szomorú műtétel estenden valahára véget ért. A lőfegyverek zászlóaljakként gúlákba voltak rakva, melyek közepén a zászló lobogott; a kardok rendetlen halmokba hányva heverének. A fegyvertelen sereg egy orosz lovas dandártól még az nap Zeréndre, onnan utóbb a táborban maradt polgári rendűekkel együtt Sarkadra kisértetett. A tisztek az orosz tisztektől barátságos, bajtársi bánásmódot tapasztaltak; velök rendesen egy asztalnál ettek. Mind ez azonban csak addig tartott, míg a többi hadak is letették a fegyvert; s ekkor aztán ezek is átadattak az osztrákoknak. Görgey, három-négy tiszt kiséretében, aug. 15-kén Nagy-Váradra vitetett, hol Paskevics herczeg a maga közbenjárását igéré neki a czár kegyelméért.

„Magyarország Felséged lábai előtt fekszik — így tudósitá Paskevics a fegyverletételről Miklós czárt. A lázadók

1849. Aug. kormánya lemondott hatalmáról s azt Görgeyre ruházta. Görgey pedig a felkeltek fő seregével az orosz sereg előtt feltétlenül letette fegyverét, s példáját kétségtelenül a többi lázadó hadtestek is követendik .... Az egyetlen föltétel, melyet Görgey tett, abban áll, hogy serege Felséged seregei előtt tehesse le fegyverét .... A foglyok s a felkelt seregek kiadását illető rendelkezések iránt érintkezésbe teendem magamat az osztrák sereg fő parancsnokával. Görgeyt magát azonban fő hadi szállásomra hozattam, s itt marasztalandom Felséged rendelkezéséig."

Görgey nagy gonddal ügyekszik indokolni, hogy körülményei közt semmi jobbat nem tehetett a feltétlen fegyverletételnél, s hogy avval nem kárt, hanem hasznot hajtott hazájának. Halljuk tehát erről a szintoly illetékes mit részrehajlatlan Rüstowot. „Előadtuk, ugymond, az okot, mely Görgeyt a fegyverletételre lényegileg indította: ez azon meggyőződés volt, hogy a további harcz haszontalan, s azon kivánat, hogy a békét az országnak visszaadja.... Hogy azonban még más okok sem hiányoztak, melyek a fő okokkal homályosan vegyűltek össze, kétségtelen; hogy ama szándok, miszerint Kossuthot és hadseregét megjátszsza, s az elkeseredés a felett, hogy fővezérré nem neveztetett ki, nagyon jelentékeny mozzanat volt Görgey végső cselekvéseiben, világosan kitűnik Görgeynek egy leveléből Klapkához, melyről még említést teendünk.

„Vajjon elkerűlhetlen szükség volt-e a fegyverletétel, azon kételkedni kell. Az idő néha csodálatos szerencsefordulatokat hoz elő, s épen azon pillanatban, midőn Görgey fegyverét letette, Klapka Komáromban előnynyel lépett fel, melynek nagyon jelentékeny hatása lehetett volna, ha a világosi esemény által nem paralysáltatik.

„Miután Görgey az orosz interventió kezdetétől fogva azon katonai gondolat után indult, hogy csapást mérjen csapás után az osztrákokra: kérdeni kell, vajjon nem volt volna-e lehetséges, e gondolatot most is fentartani? — és azon követ-

keztetésre jut az ember, hogy ez bizonyára lehetséges volt, meggondolván, mily gyönge volt Haynau mozgó hadserege, mily csekély az oroszok tevékenysége s mindegyre növekedő vonakodása Haynaunak segélyt nyujtani. Vajjon Görgey, a maga jelleménél fogva, nem ragaszkodhatott volna-e azon eszméhez, hogy egy kétségbeesett harczban, mely legalább az osztrákoknak annyi kárt okozzon, a mennyit csak lehet, magát és seregét feláldozza? Ha a harcz ezen kimenetelre vezet, akkor bizonyára számos vitéz férfiak sorsa, kik hősökként valának elesendők, nem volt volna roszabb annál, mely rájok a fegyverletétel után várt. De talán épen a kétségbeesett elszánás hozott volna fordulatot." *) 1849. Aug.

Es bizonyára e fordulat még az utólsó napokban is két ízben — julius végén Kecskemét és Szeged közt, aug. első tizedében Arad és Temesvár közt — annyi valószinűséggel birt, a mennyivel állítani lehet, hogy a számára nézve kétszer annyi sereg fényes győzedelmet vívhat ki a kisebb sereg fölött.

De ily elszántság csak egy tiszta lelkű, valóban nemesre, *nagyra* vágyó, hazáját mindenek felett szerető, annak sorsán gyermeki kegyelettel függő hazafitól eredhet. Görgey lelkében

*) Görgey, emlékirataiban, szinte gúnyt űz Kossuthból, hogy nem áldozta fel életét az általa kimondott nemzeti függetlenségért. Vajjon nem hasonló joggal lehet-e mind azt róla is elmondani, hogy életét nem akarta feláldozni a január 5-kei váczi nyilatkozvány érvényesitéséért? Kossuth s mások, kik a győzők boszúját bizonyosnak tartották, külföldre menekűltek, mert bensőleg meg voltak győződve, hogy halálukkal nemzetöknek egyátaljában semmit sem használhatnak. Görgey előtt viszont, ha egy kétségbeesett élet-halál harczra szánja el magát, — az illetékes Rüstow avatott itélete szerint is, azon valószinűség álla, hogy hazáját megmentheti! Nem bűnösebb-e tehát az ő fegyverletétele, mely annyi vitéz férfiút juttatott hóhér kezekre, Kossuth menekülésénél? Ha Görgey Kossuthnak szégyenfoltul rója fel, hogy magát önként nem szolgáltatta a hóhér kezébe: vajjon Kossuth nem vádolhatja-e s pedig jogosabban Görgeyt árulással — egyebeket nem tekintve is, csupán fegyverletételéért, mely, a felett hogy a hazára még üdvet hozható szerencsefordulatot lehetetlenné tette, egy sereg vitéz férfiút lökött a hóhér kezébe, míg neki magának, mit eleve is kétségtelennek tarthatott, életét az orosz pártfogás által megmentette?

1849. Aug. ily magasztos érzelem nem létezett: az ő jellemének a hiúság, becs- és elsőség-vágy, a legszentebb dolgokkal is gúnyolódva játszó könnyelműség, dacz, hűség- s kegyelethiány voltak legerősebb vonásai; az ő keblében ama magasztos hazafiúi érzelmek s erények helyét a magán gyűlölet és boszú nemtelen szenvedélyei töltötték be.

Ilyennek ismerte őt már 1849 tavasza óta maga Kossuth is; kinek ennél fogva azt kell beszámítani, a nemzeti ügy bukásának tekintetében, fő hibául, vagy, ha úgy tetszik, fő bűnül: hogy e veszélyes embert vagy, ideje korán meg nem semmisítette; vagy, ha erre magában elég erőt nem érzett, őt eszélyes bánásmóddal, becsvágyánál, hiúságánál fogva a nemzet ügyéhez oly erősen le nem lánczolta, hogy a hazára vészt hozott ama nemtelen szenvedélyek benne fel se ébredhessenek. De meg kell vallani, — és csak is ennyi szolgálhat Görgey mentségéül a történelem birószéke előtt, — hogy Kossuth, míg irányában szemtől szembe, minden lépten, minden érintkezésben szánandó gyöngeséget árult el; háta mögött s távol tőle, nem szűnt meg őt hiúságának sértése, bizalmatlanság-nyilvánitásai, kicsinyes féltékenysége által folyton ingerelni, s ekként benne ama nemtelen szenvedélyeket oly lángra gyujtani, mely a hazát utóvégre is veszélybe döntötte.

Kossuthnak a meleg hazaszeretet mellett is nagy eszélytelensége és gyöngesége, Görgeynek a honszeretet által nem mérsékelt nemtelen szenvedélyei együtt véve, voltak a haza veszedelmének végzetteljes forrásai.

Görgey, kora ifjuságától fogva egy osztrák katonai intézetben neveltetvén, s majdnem egészen 1848-ig az osztrák seregben szolgálván, — mely, mint tudjuk, sajátságos jelleménél fogva, a polgári elemnek ellentéte, keblében semmi polgári erényt meggyökerezni nem engedett, — ekként legfogékonyabb éveiben hazájától távol, annak történetét, jogait s intézményeit, nemzeti életét és sovárgásait nem ismerve, azon magasztos érzelmeket sem ápolá s fejté ki lelkében, melyeket e szó *hazafiság* foglal magában. Nemzete erkölcseivel

és sajátságaival, vágyaival és törekvéseivel ismeretlen, idegen vala hazájában; még mint hadvezér is, majdnem kizárólag azon idegenekkel társalkodék s lépett meghittebb, barátságos viszonyba, kik az osztrák hadseregből léptek át nemzeti hadainkba. A hazafiúi lelkesedést, mivel hogy maga nem ismerte, nem érezte, másokban sem becsülé; s bár elégszer tapasztalhatá, hogy fiatal hadainkat nem annyira a képzettség, — mi bennök bizonyára kevés vala; sem a parancsnokok, vezérek jelessége, — mi szinte nem állott magas fokon, hanem főleg honvédeink rohamos, hazafiúi lelkesedése vezette a nyert diadalokra, szerzette neki, a verzérnek is, legtöbb s legszebb koszorúit: ő e hazafiúi lelkesedést mégis nemcsak hogy nem ápolá, sőt inkább lehangolni ügyekezék, üldözni, s elfojtani látszék a seregben. A hazafias lelkesedéstől csaknem túláradó, nemzeti seregben úgy viselé magát, mint egy condottieri-kapitány. 1849. Aug.

Szemere, midőn aug. első napjaiban az oroszokkal való alkudozás vezetése végett táborában időzék, a kormányzóhoz küldött tudósitásában, Görgey fő hadiszállását e szavakkal jellemzé: „Monk táborában vagyunk!“ De utóbb, Görgey jellemrajzát írva, maga is megigazítá e véleményt. „Ő, úgymond helyesebben, nem Monk, ki a monarchia helyreállitását politikai szükségességnek tartaná: ő csak egy fiatal hadnagy, kit a forradalom rögtön vezérré emelt, és mintha csak egy puszta játék intézője volt volna, csak játszott nemzete, hazája sorsával.“ Hazaszeretet, lelkesedés nemzetéért s a szabadságért ismeretlen érzelmek valának előtte.

Kossuth s a nemzet nagy része őt a bukás után árulónak bélyegezte; s e hiedelem kivált mindjárt a bukás után annál szélesebb körben terjedt el, mennél nagyobb lőn az ellentét az ő és bajtársai sorsa között. De Görgey nem volt áruló a szó közönséges értelmében. Ő nem bocsátá hazáját áruba fejedelmi kegyelmekért, méltóságért vagy kincsekért. Az ő becsvágya nem valami paszomántos méltóságért, melyben másokkal osztoznék; sem pedig kincsekért, miket cynismusa be-

1849. Aug. csűlni nem tudott, hanem dicsőségért, hírnévért, elsőségért sovárga. S miként Szemere szépen s találólag mondja, „ő örömestebb lett volna ugyan nap, mely a szabad Magyarország fölött tündököljék; de azon gondolattól sem borzadt vissza, hogy alakja hazájának romjai fölött tűnjék fel, csak hogy magosan tűnjék fel. Ő nem anyagi önzésből volt áruló: ő egyedül daczból, szeszélyességből, gyűlöletből, az igazi haza- és szabadságszeretet hiányából tette tönkre hazáját.“

Olyatén szolgálatokat azonban, minőket Görgey a haza ellenségeinek, kivált pedig az orosznak tett, a fejedelmek nem szoktak jutalom nélkül hagyni már csak azért sem, hogy a példa másoknál is hasonló tettekre szolgáljon ingerül. Miklós czár megkegyelmezése hamar megérkezett Görgey számára. Miként ő maga tudósít, alig mult egy hete Nagy-Váradon időzésének, midőn Paskevics kiséretéből egy tiszt jelent meg nála, a herczeg nevében tudtára hozó, hogy a czártól megkegyelmeztetett; sőt, hogy ez elsőszülöttét, a trónörököst, bízta légyen meg, hogy számára az osztrák császártól is kegyelmet eszközöljön: és hogy, ha ez megtagadtatnék, Görgey, czári parancs szerint, Oroszországba kisértetnék. Ily magas pártfogás mellett lehetetlen volt tőle Ausztriában is megtagadni a kegyelmet. Haynau ezt neki már aug. 26-kán kelt levelében tudtára adá, úgy azonban, hogy Stiriában Klagenfurtban kelljen laknia, hova ő aztan gr. Zichy Ferencz fő császári biztos helyettesének, gr. Szirmay Istvánnak rendelete szerint, Andrássy Norbert őrnagy által nejével együtt azonnal elkisértetett. A kegyelem nemcsak az életre, hanem az élelmi módra is kiterjedt: díjat mind a két császári kormány rendelt számára.

Kossuth utósó léptei.

Kossuth a hatalomról lemondván, Radnán keresztül Lugosra utazott. Az utat maradozókkal találta elfedve, kik közől aztán számos csapatokat reábirt, hogy Lugosra gyűljenek. E városban számra nézve még igen jelentékeny erőt talált, melyről azonban, a jelenvolt tábornokok, mint Kmety, Dessewffy, Vécsey azt bizonyították, hogy annyira demoralizálva vannak,

miszerint verekedni többé nem fognak s az első ágyuszónál szétfutamlanak. A tisztek nagy része már is menekűlni készült; a legénység éhséget szenvedett, Duschek távozta után Arad felé, pénz nem volt, Lugosnak oláh lakosai gabnakészleteiket már elébb a földbe ásták; a jó indulatú német lakosság 20—25 ezer embert eltartani nem volt képes. Kossuth, miként maga mondja, meggyőződvén, hogy ha Görgey fegyverét leteszi, ezen sereget csak 24 óráig sem lehetend tovább együtt tartani, a nemzet ügye felett kétségbeesve, Lugosról Orsovára utazott, mind magát megmentendő, mind pedig intézkedéseket teendő, hogy az orsovai út azok számára, kik a számkivetést a szolgaságnak eleibe tenni készek, és még szabadulhatnak, fedve maradjon. 1849. Aug.

Bem a szerencsétlen temesvári ütközet után minden erejét arra fordította, hogy a szétvert sereg Lugosnál összegyüjtessék. E munkálkodásai közt, melyekben őt táborkari főnöke, Guyon és Kmety tábornokok legsikeresebben segítették, aug. 10-kéről levelet vévén Kossuthtól, hogy azonnal Aradra siessen, oly választ adott, hogy az ügy még nincs elveszve, az osztrákoktól nyert előny s a magyarok vesztesége nem eldöntő, a sereg új szervezése gyorsan halad előre, s a maga megsebesülése nem oly jelentékeny, hogy az által a további harczra alkalmatlanná tétetett volna. E válasz után pedig, mely Kossuthot Aradon többé nem találta, maga is nem sokára, még 10-kén megindult Arad felé; de már Radnán értesűlvén Görgeynek dictatorságáról s Kossuthnak Lugosra költöztéről, ő is visszautazott. Bem Görgey dictatorságát elismerni egyátalján nem akarta; s miután Kossuthot már Lugoson sem találta, futár által szólíttatá fel őt, térne vissza s ragadná meg újra kormányzói hatalmát, miután még a nemzet ügye végkép nem volna elveszve.

A futár Karansebes és Mehádia közt, Tergován találta Kossuthot, ki onnan Bem felszólítására következőleg válaszolt:

1849. Aug. „Tergova áug. 14-én 1849.

„Személyes bátorságommal mit sem gondolok. Meguntam az életet, mert látom, hogy hazám szép épitménye s vele az európai szabadság nem elleneink, hanem testvéreink miatt önmagától összeomlott. Nem az élethezi gyáva ragaszkodás ösztönze távoznom, hanem a meggyőződés, hogy jelenlétem hazámra károssá vált.

„..... Jelenleg egyszerű polgár vagyok és semmi más. Lugosra mentem, megtekinteni, minő erőre lehetne meg számítani a háború folytatása esetére. Vécsey tábornok seregét jó rendben és szelleműnek találtam, a többieket felbomlásban. Dessewffy, Kmety nyilvánították, hogy a sereg többé nem harczoland, hanem az első ágyulövésre szétfutamlik. Az élelmi szereknek teljes szűkében s egyedül requisitióra van szorítva. Nyomorú mód, mely a népet elleneinkké teszi... Meggyőződtem tehát hogy, ha Görgey magát megadja, a lugosi sereg 24 óráig sem tartható, az élelmi eszközök hiányozván. Egy sereg requirálás, adóztatás által tarthatja ugyan magát ellenséges földön, — de saját honában!

„Én részemről soha sem nyujtok kezet, ennépem elleni erőszakos és ellenséges rendszabályokhoz; szívesen megszabadítanám saját életem feláldozásával, — de elnyomni, soha!

„Láthatja maga altábornagy úr is, hogy lelkiösmereti dolog. Nem tehetem, hogy, tegnap lelépvén, a kormányt ma ismét megragadjam. Ha a nemzet és sereg másként határozna, úgy a dolog más színt öltene magára; de Görgey seregének, mindnyájok közt e legvitézebbnek is meg kellene egyeznie. Különben egyszerű polgár vagyok, s mint olyan soha sem kölcsönzöm bár passiv jelenlétemet a nép elleni terrorismus, pusztítás, rablás, requirálás, elnyomás rendszabályaira.

„Ha Görgey serege is felszólít a kormányt visszavenni, ha önnek sikerűl néhány munkálatot végrehajtani, ha seregének élelmezése a népet ijesztő s elnyomó rendszabályok nélkül is biztosítva lesz, ha a pénzsajtók dolgozhatnak és rendelkezésem alatt állandanak: e három feltétel alatt a nemzet sza-

vára a kormányt visszavenném; ha nem: nem. Reám nézve a háború nem czél, hanem mód a hazát megmenteni, ha e czélhoz nem közelíthetek, nem fogok kezet nyujtani, a háborút egyedül a háború kedvéért folytatni. 1849. Aug.

„Tanácslom tehát önnek mint jó polgár és becsületes ember, hogy népképviselőkből bizottmányt válaszszon, mert csak a souverain hatalom rendelkezhetik a nép felett. Küldjön Komáromba és Péterváradra futárokat, hogy tartsák magokat, biztosítsa magát az aradi várparancsnok együttműködése iránt. Ez szükséges mindenik felett, nem jelenlétem; mert miután ön most a nép elleni erőszakos rendszabályokhoz kénytelen nyúlni, jelenlétemmel soha sem nyujthatnék olyanokra segédkezet.“

Kossuth másnap a Wysocki által vezényelt lengyel és olasz legiók fedezése alatt Orsovára utazott, honnan aztán pár nap múlva a szinte oda érkezett gr. Batthyáni Kázmér, Perczel Mór, Vetter, Mészáros, Dembinski s több másokkal együtt török földre lépvén, Widdinbe kisértetett.

Szemere, miután a magával vitt koronát s egyéb koronázási ékszereket, Fülep Lipót kormánybiztos és képviselő segedelmével egy erdőben elrejtette s elásta, szinte Törökországba menekűlt; de a hatóságok őrszemét kijátszván, többekkel együtt Francziaországba hajózott.

Vukovics és Horváth csak pár hónapi bujdosás után a hazában, midőn a vértörvényszékek már számtalan áldozatokat ejtettek, s a szigorú rendőri szabályok a benmaradást lehetetlenné, legalább fölötte veszélyessé tették, — emez oktober végén, amaz a jövő év elején, az osztrák tartományokon keresztül menekűlt a külföldre.

A politikai színezetüknél, vagy viselt kormánybiztosi s más hivatalaiknál fogva compromittáltabb képviselők s felső házi tagok közől is, ki egy ki más uton, számosan menekűltek a külföldre. Ilyenek voltak Almássy Pál, a képviselő ház elnöke, Beőthy Ödön, b. Jósika Miklós, Lónyay Menyhért, Gorove István, Ludvigh János, Puky Miklós, Ivánkovics

1849. Aug. János, Karacsay Sándor, Csáky László, Bethlen Gergely, Teleki Sándor grófok és többen mások.

Duschek pénzügyminiszter, Görgey által aug. 12-kén elbocsáttatván, más nap a rudakban nála hagyott arany- s ezüst értékkel s más államjavakkal együtt Schlick táborába sietett. Ezen érték felett nagyon különböző hírek szárnyalának a közönségben. Némelyek szerint egyedül arany- s ezüst rudakban — mert a vert pénzt Görgey, mint maga mondja, táborában osztatta ki, — egy, mások szerint több millió forint adatott volna által az osztrákoknak. Annyi bizonyos, hogy az összes vagyon, melyet Duschek kiszolgáltatott, igen jelentékeny volt.

Duschek Ferencz. Duschek egyike szabadságharczunk azon egyéniségeinek, kikről a maga itéletében nem tudott eligazodni a közvélemény. Némelyek őt, s úgy látszik, a kincstár kiadása miatt, árulással vádolák, mások, ennek daczára is, kedvező véleményt nyilvánitának felőle. Szükség tehát róla egynémit elmondanunk.

Duschek soha sem tartozott, nem mondom a forradalmi, de a szabadelvű párthoz sem. Különféle, részint politikai, részint kamarai hivatalokat viselve, ő számos éveken át az osztrák bureaukratiának volt tagja. Midőn a magyar kanczelláriánál szolgált, sokak véleménye szerint, az udvari párt részéről titkos ügynöki szerepet viselt az országgyüléseken. Utóbb a státustanácshoz nyert előmozditást, hol 1846-ig szolgált; de ekkor ott a felülkerekedett pártnál befolyását elvesztvén, a királyi kamara alelnökéül Budára tétetett át.

Itt s e minőségben találta őt a márcziusi átalakúlás. Az igazgatás minden ágaiban igen járatos, ügyes, fáradhatlan szorgalmú tisztviselő lévén, Kossuth őt, szakismeretei miatt, a kormányra jutott elvekkel ellenkező politikai színezete daczára is, szükségesnek látván a kamarai igazgatásnál, alstátustitkári ranggal alkalmazta tárczájánál.

Már ez időben is több oldalról gyanú emelkedett ellene, hogy az osztrák miniszteriummal, különösen a császári ka-

mara igazgatásával titkos összeköttetésben áll; magát Kossuthot is több önzetlen, teljes hitelt érdemlő hazafi figyelmeztette ezen összeköttetésre, s javaslotta neki, tartaná őrszemmel státustitkára magaviseletét. Duschek azonban vagy megszűntette utóbb ezen összeköttetést, vagy ügyesen tudta intézni lépteit: a gyanú ellene mindinkább gyöngűlt, oszladozott; a honvédelmi bizottmány már Pesten egészen reá bizta a financzügy vezetését. Utóbb, az ideiglenes kormánynyal Debreczenbe való költözése, s a közügynek ez alkalommal tett fontos szolgálatai a gyanú árnyékát is elháríták róla, s teljes bizodalmat szereztek neki szintúgy a közönség mint Kossuth részéről. Hiszen, ha akarta volna, azon közönséges nagy zavarban, mely ekkor Pesten s általában az átköltözésnél uralkodott, nem csak maga, személyesen, átmehetett volna az osztrákokhoz, hanem a papirpénzjegyek tábláit, melyekről azok nyomattak, megsemmisíthette vagy magával vihette s az osztrákok kezébe adhatta volna; minek, ha nem több, legalább annyi lett volna a következése, hogy az ideiglenes kormány néhány hétig képtelen fizetni a sereg díját s fedezni egyéb szükségleteit; — mert az elköltözéskor nagyon kevés készlete volt a papirpénzből. De ő nem csak hogy maga megjelent Debreczenben, hanem, míg a többi miniszteriumoknál a legnagyobb rendetlenségek történtek, a legszükségesebb irományok stb. Budapesten hagyattak: ő a penzügyminiszteri osztályból mindazt a legjobb rendben átszállitá, mire az ideiglenes kormánynak szüksége volt. Kossuth ezóta teljes bizodalmával ajándékozta meg őt. 1849. Aug.

Duschek teljes öntudattal érezte a szolgálat nagy fontosságát, melyet a szabadságharcz ügyének tett; érezte azt is, hogy ez teljes érvényű tanúként fedezi őt minden gyanú ellen, bár elvei, nézetei folyton ellenkeztek a kormány s az országgyülés többségének elveivel. És ebből Duschek Debreczenben már oly kevéssé csinált titkot, hogy szinte közbeszéddé vált, miképen ő akkor örűl, midőn az osztrákok nyernek előnyt; ellenben a magyar hadak nyereményeiről érkező

1849. Aug. tábori híreket ő hiszi el legkésőbben, s ha azokat kétségbe nem vonhatja, elkomorul hallattukra.

Ha valaki e miatt tán gyanakodni kezdett is ellene s kételkedni hazafiúi hűségéről, de aztán látta, mily fáradhatlan szorgalommal dolgozik reggeltől késő estig a forradalom javára; az ország pénzét mily gazdálkodva, mondhatni, fösvényen kezeli, mily szigorral gátolja meg az eleinte átalánossá lett pazarlást, s kér számot mindenkitől, ki státuspénzt kezel: végtére is arról kelle meggyőződni, hogy ő habár nem forradalmi, nem demokrata, még kevésbbé republicanus, de eltérő elvei mellett is jó hazafi, feddhetetlen tisztviselő, ki az ország javait hűven kezeli. Ha pedig e tulajdonaihoz még a kamaralis ügyekben alig pótolható szakértelmét, az igazgatásban való jártasságát és ügyességét is hozzá gondolta: bizonyosan az volt róla itélete, hogy Duschek szükséges ember. Ez okok birták Kossuthot is reá, hogy a miniszterium megalkotásakor a pénzügyi tárczára őt hívja meg, mit azonban Duschek csak vonakodva fogadott el. Viselete miniszter korában is a régi maradt. Miként a télen Debreczenbe, oly készséggel követte ő a kormányt Szegedre s Aradra is. Szintoly munkás, szintoly gazdálkodó volt a státus pénzével mint az előtt.

Mindazáltal a történelem szigorú törvényszéke reá mégis kénytelen a „bűnöst“ kimondani. A szabadságharcz végső eseményei ezen férfiú jelleme s eljárása felett is föllebbenték némileg a fátyolt, miszerint már most, ha bár még nem tökéletesen is, de elég valószinűséggel képesek vagyunk őt megitélni. Klapka az aug. 4-kei győzedelme következtében nyert nagy martalék közt az osztrák titkos rendőrség úgy nevezett „fekete könyvét“ is hatalmába ejtette. E roppant tömegű könyvbe abéce rendben voltak beírva mind azon hazafiak, kiknek viseletével a bécsi kormánynak bármi oka volt meg nem elégedni. A nevek mellett rendesen ilyféle jelző állott: *„compromittirt, verdächtig, Rebell, Rebellenhaupt* stb.“ követték ezt több vagy kevesebb számokból álló sorok, mind meg annyi idézetek az illető egyénről szóló s a titkos rendőrség

levéltárában őrzött irományokra. E könyvet a bécsi kormány 1849. Aug.
a Pesten felállított vértörvényszék számára szándékozott leküldeni, midőn az a győzedelmes magyar sereg hatalmába került. Fel volt e könyvben jegyezve Duschek is, neve után e szavakkal: „*Staatssekretär*, *gerechtfertigt*". *) Az egész könyvben tán csak ő maga volt igazoltnak feljegyezve. E szavakból nyilván kitűnik, hogy ő mindjárt az első miniszterium alatt titkos összeköttetésben állott a bécsi kormánynyal, s az előtt magát hivatalvállalása ügyében igazolta is. Jól értesűltek állítják, hogy ő Wodjáner nagykereskedő által állott Bécscsel összeköttetésben. Folytonos közlekedésben volt-e azzal az egész szabadságharcz alatt, bizonytalan. Annyi bizonyos, hogy ő a bécsi kormány megegyeztével folytatta hivatalát; úgy látszik e között s közte némi egyesség történt, mely szerint Duschek hihetőleg kötelezte magát, s biztosította a bécsi kormányt, hogy oly igen fontos hivatalát, mennyire a magyar kormány előtti compromissiója s a maga veszélyeztetése nélkül történhetik, a bécsi kormány érdekében viselendi; különösen a bányákra, sóra s egyéb kamaralis javak s uradalmakra, melyekben, ha könnyelmü vagy értelmetlen kezekbe kerülnének, iszonyú kár történhetnék, oly hűségesen felügyelend, s azokat oly buzgón igazgatandja, hogy azokat a bécsi kormány a forradalom legyőzése után a lehető legjobb állapotban találja. A bécsi kormánynak, mely, legvégső esetben a muszka interventióra is el lévén szánva, a magyar nemzeti ügy legyőzéséről perczig sem kételkedett, kétségkivül igen szivén feküdtek a magyar gazdag arany, ezüst, só stb. bányák, s az azok kizsákmánylására hosszú évek folyta alatt tömérdek öszvegek árán készült gépek és munkálatok. Azon biztosítást pedig, hogy e kincsek, a háború alatt is megőriztessenek, úgy az elhanyaglástól, mint értelmetlen igazgatás okozta kárositásoktól megóvassanak, csak azon egyetlen módon szerezhette

*) Szerzőnek menekülése közben Komáromon keresztül utaztában volt alkalma lapozni e könyvet.

1849. Aug. meg magának, ha e státusjavak igazgatása a dynastia iránt hű egyén kezeiben hagyatik, ki azonban más részről úgy viseli magát, hogy a nemzeti kormány bizodalmát is megnyerje. Hasonlókép nem lehetett a bécsi kormány, a forradalom legyőzésének hite mellett közönyös az iránt sem, minő gazdálkodás űzetik a magyar bankjegyekkel. Mert ha tán egyelőre el volt is határozva, a forradalom tökéletes legyőzésének esetében arra, hogy a magyar bankjegyeket megsemmisítendi; de mivel azt előre látni nem lehetett, vajjon nem végződik-e majd a háború oly módon, például alku, egyezés által, miszerint a magyar bankjegyek beváltandók lesznek: mindenesetre eszélyesség volt arról gondoskodni, hogy a pazarlás a papirpénz kibocsátásában s az ideiglenes kormány költségeiben lehetőleg meggátoltassék.

Egyikre úgy mint a másikra alkalmasb férfiút a bécsi kormány nem találhatott volna Duscheknél, ki már az előtt is élén állott a státusjavak s jövedelmek kamaralis igazgatásának.

Ha ilyféle egyesség a bécsi kormány és Duschek közt, a mint hogy igen valószinű, valóban létezett, Duschek annak ritka ügyességgel felelt meg. Ilyféle egyesség léteztét pedig, a „fekete könyv" tanúságán kivül több, csak e feltevés által magyarázható körülmények szinte bizonyosnak látszanak mutatni. A papirpénznek, kivált a kisebb jegyeknek elégséges mennyiségben készitése, tagadhatatlan, számos, avatatlanok által alig megfogható nehézségekkel volt összekötve; határozott véleményünk mindazáltal az, hogy erős, őszinte akarat minden akadályokat meggyőzhetett volna. Való ugyan, hogy julius hónapban Szegeden már keveset, alig két hétig, azontúl csaknem semmit sem dolgozhattak a sajtók; s hogy ez időben minduntalan helyről helyre költözködvén, a szükséglетet ki nem állíthatták, könnyen megfogható: az iránt mindazáltal semmi alapos mentséget nem lehet felhozni, hogy azon öt hónap alatt, melyeket a kormány Debreczenben töltött, és juniusban, midőn a sajtók ott is, Pesten is mozgásba tétettek,

néhány milliónyi apróbb jegy nem készíttetett. Kossuth számtalanszor ismételt sürgetéseire ily készlet előállitása iránt Duschek ezer meg ezer aprólékos akadályokat tudott felemlíteni: majd egyik vagy másik jegynek külföldön készült papirja fogyott el, s ő semmi indokkal nem volt reábirható, hogy ugyanazonféle jegyet kissé különböző papiron nyomasson; majd az anyalapok (matrix) gyors készitésének lehetetlenségével mentegetődzött; majd a hely hiányát vagy alkalmatlan voltát hozta fel a lehetetlenség okául; örökösen építtetett, a műhelyen csekély, kényelmi okokból is szünetlen igazíttatott, mi által a munka természetesen minduntalan megzavartatott, felfüggesztetett. A pénz lévén a nemzeti harcz folytathatásának egyik legszükségesebb eszköze, annak elegendő mennyiségben előállitását ily csekély, lényegtelen körülményektől felfüggeszteni, menthetetlenül akarathiánynak, a haza és szabadság ügye iránti hűtlenségnek jele. Tudva mind azon aprólékos, szándékosan keresett vagy teremtett akadályokat, melyeknek következése lett, hogy a kormány soha sem juthatott a papirpénz tekintetében oda, hogy a szükségletek fedezésére csak egypár hónapra való készlete lett volna tárában: kénytelen az ember azt hinni, hogy Duschek, vagy valamely Bécsből vett titkos intés, vagy a bécsi kamarai igazgatással még a mult évben történt egyesség szerint, önszántából készité az orosz interventió elhatározása óta, azon akadályokat, melyek következtében szabadságharczunk végszakában mind nagyobb hiány állott be a papirpénzben. 1849. Aug.

Még inkább s világosabban tanúsit Duschek ellen egy más körülmény. Fegyverben eleitől fogva szünetlen szükséget szenvedett a magyar kormány; a kiállított seregek egy részét vagy épen nem, vagy csak lándzsákkal fegyverezve lehetett csatára vezetni. Az utósó temesvári ütközetnél is legalább tízezer volt lőfegyver nélkül. Midőn seregeink száma legnagyobb, körülbelül 170 ezer volt, lőfegyver a vitézek kezében alig létezett 140 ezer. A szükségletet a kormány belföldi gyártás által legfeszítettebb buzgalommal sem elégíthette ki.

1849. Aug. Külföldről az első miniszterium, míg lehetett volna, nem szállíttatott; utóbb helyezetünk, az osztrák tartományok s fellázadt népeknek közepette, a bevitelt nyugotról vagy a tengeren lehetetlenné tette; s csak egy út maradt némileg nyitva, Törökországon keresztül. Májusban a külügyminiszter értesült, hogy Widdinben 15—20 ezer fegyver vásárolható. E fegyverek behozatala, miután újonczokban nem szükölködtünk, szintannyi vitézzel szaporítandja vala fegyveres erőnket. A kormányzó s a külügyminiszter a tanácsban s azon kivül számtalanszor sürgette Duscheket, találjon módot e fegyverek árának külföldön is kelendő pénzben kiállitására, Duschek válasza azonban mindannyiszor az volt, hogy 3—4 ezer aranynál több nincs a kincstárban, s ha a kormány azoktól is megfosztja őt, előfordulható legfontosabb külföldi missiókra sem fog egy krajczárt is adhatni. Utóbb azzal biztatta a külügyminisztert, hogy a koronai uradalmakban termelt gyapjut adja rendelkezése alá, hogy azt Szerbországban eladván, a szükséges öszveget megszerezhesse. De ennek Pancsovára szállitását is annyira halogatta, hogy végre is semmi sem lett a dologból. Ha már e körülményt összevetjük azzal, hogy Aradon csak egy milliót adott is át arany és ezüstben az osztrákoknak, bár az nem volt is mind vert pénz, Duschek hűsége ellen a legkiáltóbb vád emelkedik. Kétségtelen, hogy legkönnyebb mód volt volna őt valótlan állitásában, a pénzhiányt illetőleg, a kincstár szigorú megvizsgálása által utólérni; de a felett, hogy szerepét oly ügyesen játszá, miszerint a kormány többi tagjai hűségében nem kételkedtek, a kormányzó azon zavarnak sem akarta kitenni a pénzügyet, mely a miniszter változtából bekövetkezett volna; kételkedni pedig azon nem lehetett, hogy Duschek, ki különben is minden csekélyebb ok miatt lemondással fenyegetődzék, tárczáját tovább, ily bizalmatlansági nyilatkozat után, nem fogta volna megtartani.

Lehetetlen még hallgatással mellőzni, hogy Duschek még azokat is részvétlenül, üres kézzel utasította el magától, kik

hogy a győzők boszúja elől külföldre menekűlhessenek, magyar pénzjegyeiket ez utósó napokban nála felváltani kivánták. E szerencsétlenek közől azután pár hónap múlva többen akasztófán végezték életüket, mások 15—20 évi várfogságra itéltettek. Sőt e napokban még azokat is, pénzhiánynyal mentegetődzve, utasította el magától, kiknek a pénztáron követelései valának. Egyebek közt Batthyáni Kázmér külügyminiszter, a kincstárnak némi külföldi költségekre saját erszényéből 40 ezer forintot kölcsönzött osztrák bankjegyekben. Duschek ezen adósságot ismételt sürgetés után sem fizette ki a Törökországba menekülő grófnak; bár arra Radnán a mód nem hiányzott. 1849. Aug.

Mind ezek után meggondolva azt, hogy míg más, sokkal csekélyebb hivatalokban volt, tehát egy pénzügyminiszternél helyzetüknél fogva is sokkal kevesbbé compromittált egyének, például Csernus, befolyástalan, alig ismert pénzügyminiszteriumi tanácsos, bakó keze alatt végezték életüket, — Duschek csak két évi várfogságra itéltetett: kénytelen az ember azt következtetni, hogy ama tudósitás, mely szerint ő hivatalviselésének folytatása iránt, a mult évben csakugyan némi egyességre lépett a bécsi kormánynyal, egyátaljában nem alaptalan. Mondják, hogy még a két évi fogság is csak azért méretett volna reá, mivel a kormány kezelői időközben megváltoztak, s az új emberek vagy nem helyeselték azon titkos egyességet, vagy úgy találták, hogy Duschek arra nézve fölötte nagy szélességet engedett magának.

Görgey nemcsak saját hadseregével tétette le a fegyvert, hanem az orosz vezérek kivánata szerint minden más had- és várparancsnokokhoz is leveleket intézett, melyekben őket a maga példájának követésére szólította fel. Damjanicscsal ő, még mielőtt Arad mellől Világosra vonúlt, közlé szándékát, hogy fegyvereit az oroszok előtt leteendi. Az osztrákok, Görgey szándékáról már 13-kán értesűlve lévén, a magok részéről mindent elkövetének, hogy legalább a többi hadak s a várak nekik s ne az oroszoknak adják meg magokat. Haynau Aradvár feladása.

1849. Aug. e végett, míg egy részről némely hadosztályokat, miként utóbb elmondók leszünk, a Lugos felé vonúlt magyar hadak üldözésére küldött, Schlickhez rendeletet bocsáta, hogy Aradvárt szólítsa feladásra. Schlick még az nap teljesíté a parancsot; Damjanics azonban, kinek Haynauval, mint említők, már 1848 tavaszán Temesváron viszályai voltak, tagadólag válaszolt, s 14-kén Rüdigerhez Kis-Jenőre küldött parlamentaireket, kik vele a vár átadása iránt alkuba ereszkednének, mert ő a mindennel kellőleg ellátott várat nem akarta feladni feltétlenül. Rüdiger azt válaszolá neki, hogy ő más feltételt nem fogadhat el, mint a mely alatt Görgey letette fegyverét, s felszólítá ezt, írna Damjanicsnak s birná őt is a feltétlen megadásra. A parlamentaireket, kik neki a választ meghozták, Buturlin orosz tábornok is követte a vár alá egy lovas csapattal s Görgey levelével, melynél fogva haladék nélkül érintkezésbe lépett Damjanicscsal. Ez nem is ellenzé tovább a vár feladását, s a capitulatió oly értelemben köttetett meg, hogy a vár az orosz hadaknak aug. 17-kén fog átadatni, úgy azonban, hogy a műtételnél osztrák hadak egyátaljában ne legyenek jelen, mely föltételt Buturlin nem is késett elfogadni.

Haynau azonban, ki a várat e közben a Maros bal partján megszállott Schlick által e lépésekről értesíttetett, szörnyű haragra gyúlt, s még aug. 15-kén szigorún meghagyja Schlicknek, hogy a capitulatiónak minden áron szegűljön ellene, ha másként nem megy, fegyveres kézzel is. „Képzelheti ön bámulatomat Oroszország akkori állása mellett! — írá egy levelében erre vonatkozólag, maga Schlick altábornagy. A fővezér parancsa kezemben lévén, én ugyan teljesen fedve valék; de ha engedelmeskedem, — új háború, a szövetség megszakadása, beláthatatlan következmények!"

És valóban, a mily fokra hágott már ekkor a feszűltség, sőt ennél is több, a viszály, az oroszok s osztrákok vezérei s táborai közt, nem is kellett volna egyéb, mint hogy Schlick altábornagy Haynau határozott parancsát végrehajtsa: s a

világ azon különös látványnak lesz vala tanúja, hogy a szövetséges osztrák és orosz hadakat Aradvár felett összeveszve, egymással ellenségesen lássa összecsapni. Mi következményei lehettek volna ennek Magyarországra nézve?! Haynau, ki nem sokára hóhérává lett a nemzetnek, e parancsa által, ha az végrehajtatik, talán, — szándéka ellenére is, még szabadítójává lehet vala! És, mi a sors ezen szeszélyes játékában a legkülönszerűbb lett volna, ugyanazon ok hozza vala a szabadulást, melyből a végromlás származott. Viszály, a Kossuth és Görgey közt becsvágyból, hiúságból, féltékenységből — szóval önzésből támadt viszály lőn forrása a haza veszedelmének; és midőn ők a színpadról már leléptek: az egyik menekűlő félben a török határszéleken állott, hogy hazájából kibujdossék; a másik önként az orosznak hadi foglyává tette magát, — ismét viszály, a győzedelmes szövetségesek közt hasonlóképp dicsvágyból s féltékenységből, önzésből származott viszály hozta volna a nagy fordulatot a nemzet ügyeibe! 1849. Aug.

Minden attól függött, vajjon fogja-e Schlick teljesíteni fővezére parancsát. Ha teljesíti s a capitulatió végrehajtását fegyverrel is törekszik meggátolni: az orosz, különben is élénk neheztelése, boszúsága mellett az osztrákokra, kétségkivül erőhatalommal szerzend vala érvényt a már megkötött s becsületszavával biztosított capitulatiónak. Így fogta fel az ügyek állását maga Schlick altábornagy is: „ha engedelmeskedem, ugymond, új háború, a szövetség megszakadása, beláthatlan következmények.“

Mit azonban Haynau hóbortossága felidézett, a szövetségesek közti fegyveres összecsapást, Schlick higgadtsága meggátolta. „Ismervén, ugymond idézett levelében, Haynau jellemét, a parancsot az asztal alá dobtam és semmit sem tevék; és így volt jól.“ Tétlensége időt engedett a vett parancsról általa értesített Buturlin tábornoknak, hogy Haynau, kihez Paskevicstől, a jövő hadi munkálatok feletti értekezés végett különben is küldetése volt, Temesváron még 15-ke éjjelén személyesen felkeresse, s neki szóval előadja, hogy

1849. Aug. miután a capitulatió Arad várával már megkötve, s annak megtartása becsületszóval biztosítva van, attól az orosz hatalom nem állhat el; vonná tehát ő vissza a Schlicknek kiadott rendeletét. Különben is, úgymonda neki, csupa formaiság forog fenn; mihelyt Arad az oroszoknak át lesz adva, ezek azt viszont haladék nélkül átadandják az osztrákoknak; küldené tehát Haynau Schlick helyett Paniutin hadosztályát, mely szinte az ő hadseregéhez tartozik, a vár átvételére. De Haynau megátalkodva, sokáig nem akart tágítani; s végre is csak Buturlin ama figyelmeztetésére hajólt, gondolná meg, hogy parancsának végrehajtása Ausztriának alig megmentett lételét újonnan koczkára teszi.

Haynau, bár teli el nem rejthető méreggel, a parancsot végre visszavonta, s Paniutin hadosztályának, mely Rékason álla, 16-kán rendeletet külde, Aradvár alá vonúlnia s azt a magyaroktól átvennie. De még ezen elégtétel sem jutott Haynaunak, hogy ezen újabb rendelete szerint menjen végbe a vár átvétele. Paniutin Rékasról más nap (17-ki) délutánig, mikorra az átadás kikötve volt, nem jelenhetett meg a vár alatt. Buturlin Temesvárról visszaérkezvén, miután Schlicket a történtekről értesítette s engedetlensége következményei iránt megnyugtatta, személyesen bement a várba Damjanicshoz, ki aztán a várat a Buturlin által oda rendelt kozákoknak adta által. Az őrség Sarkadra, Görgey fogoly hadához kisértetett; s egy óra múlva Chruleff, a kozákok parancsnoka, Schlicknek engedte át Arad várát.

Bem seregének mozdulatai.

Haynau, ki Temesvár felmentése után a nagy menetekben megfáradt seregének néhány napig a vár körül pihenést engedett, ezen esemény után, nehogy a többi magyar hadak is, Görgey példája szerint, az oroszok előtt tegyék le fegyvereiket, erélyesen megkezdeté a Lugos felé visszavonúlt magyar hadak üldöztetését. Mindenfelé mozgó csapatokat s hadosztályokat külde ki a magyar maradozó és szétoszló hadak elfogására. Lichtenstein tábornok egy hadosztálylyal Lugos felé közeledék s Guyon tábornokhoz parlamentaireket

küldé, kik őt Görgey fegyverletételéről értesítenék s példájának követésére szólítanák, mely esetben közbenjárását igéré megkegyelmeztetése iránt. De Guyon azon válaszszal küldé vissza a követeket, hogy ő csak a király által 1848-ban szentesített törvények megtartásának feltétele alatt hajlandó letenni fegyverét. S mivel ennek következtében az osztrák tábornok hadaival előre nyomult, Bem rendelete szerint a sereggel 16-kán Facsetre indula. Dessewffy azonban és Lázár tábornokok mintegy 5000 emberrel már a megelőző napon Karansebes felé indultak volt Lugosról. 1849. Aug.

De Lichtenstein erélyes támadást intézett hátráló seregünkre, s csak Kmety hősies ellentállása, ki a parancsai alatt maradt s zászlaikhoz még elszántan ragaszkodó 3500 emberével a hátvédet képezé, tette lehetővé, hogy seregünk romjai Facsetre hátrálhassanak. Bem, ki Kossuthtal óhajtván találkozni 14-kén Karansebesre utazott, őt ott többé nem találván, 16-kán szinte Facsetre érkezett, s egy tüstént összehívott hadi tanácsban kijelenté, hogy másnap Dobrára szándékozik menni a sereggel, hol, úgymond, egy ágyuval is képes leend elzárni az ellenség utját; és minthogy Stein, az erdélyi sereggel Piskinél tartja magát, vele egyesülve, még jelentékeny fordulatot remél eszközölhetni Erdélyben.

A sereg, számszerint még mindig 15—16 ezer emberből álló, elég erős lehetett volna ugyan Erdélyben magát egy ideig fentartani; de miután köztudomássá lett, hogy Görgey fegyverét letette, Kossuth Törökországba menekült, nagy lehangoltság terjedt el soraiban. Vécsey, kihez ekkoron már Görgey levele is megérkezett, melyben ez őt még Világosról felszólította, csatlakoznék hozzá, hogy vele együtt tegye le fegyverét az oroszok előtt, — Bemnek a tavaszi viszály óta különben is személyes ellensége, kijelenté, hogy ő nem Dobrára, hanem a Maroson keresztül Görgeyhez menend seregével. Bem e nyilt engedetlenségből észlelvén, mily szellem uralkodik a táborban, kijelenté hogy, bár mint fővezér más eszközökhöz is nyúlhatna, hogy rendeleteinek végrehajtást

1849. Aug. eszközöljön, de ő, úgymond, nem bakó, s az ügy, melyért harczolnak, önkéntes harczosokat kiván; ő nem szokott alkudozni, s most sem alkuszik; ő holnap Dobrára indul s reméli, a sereg követendi őt, — s a tanácsból visszavonúlt.

Bem távozta után heves vitatkozás támadt a főtisztek között. Görgey levele mely, úgy látszik, még 12-kén íratott, de kézhez jutása elkésett, s melyben, mint mondják, a fegyverletétel s meghódolás kifejezései gondosan el voltak volna kerűlve, itt is sokakban olyféle reményeket ébresztett, mintha ő valamely kedvező alkut kötött volna az oroszokkal. Sokan arra határozták tehát magokat, hogy Vécsey példáját követik, még a Bemmel tartó Guyon hadtestéből is több, Kmetyéből kevés híján valamennyi parancsnok Vécseyhez kivánt csatlakozni. A hadi tanács a legkeserűbb czivódások közt teljes meghasonlással végződött.

Vécsey fegyverletétele.

Még nagyobb lett a zavar, midőn a hadak más nap utra készülének. Sem az egyes hadtestek, sem azok osztályai nem tudták, merre vezérlendi őket parancsnokuk akarata. A sereg teljes feloszlásba sülyedt. A zászlóaljak osztályokra, ezek még kisebb csapatokra szakadtak, melyek közől az egyik Bemhez, a másik Vécseyhez álla. Vécsey hadtestéből csak kis rész maradt Bemnél. Kmetynek, már különben is majdnem egy harmadára olvadt hada, mely egykor Görgey vezérlete alatt harczolt, nagyobb részben, Guyonéból is sokan rendetlenül huzódtak Vécsey hada után, mely a Maros felé, Soborsinnak tartott.

E had, szám szerint mintegy 7500, a Maroson ugyan szerencsésen átjutott Soborsinnál; de midőn onnan a Maros mentében Radna felé tartott, már Tót-Váradnál megtámadtatván, a hegyek közé Baja felé csapott be, s ágyuit és szekérvonatait, melyeket a rosz hegyi utakon tovaszállítani nem lehetett, mind hátrahagyta. Maga a sereg is csak erőszakolt, gyors menetekben lőn képes megszabadulni az osztrákok üldözése elől. Hegyen völgyön keresztül aug. 19-kén végre Boros-Jenőre érkezett s ott a Görgey seregével történtekről

ennek leveléből értesűlvén, fegyverét 21-kén, szinte az oroszok előtt, feltétlenül tette le. 1849. Aug.

A sereg azon részét, mely Facsetnél Vécseyhez nem csatlakozott, hogy e példa hatása alól mennél elébb kiragadtassék, Guyon nagy sietséggel vezette Dobra felé Erdélybe. Utközben mindazáltal a köz legénység s az alsóbb rangú tisztek közől is sokan csak most értesűlvén, hogy Görgey, miként elhírűlt, a muszkával egyességre lépett, s ennek jótéteményeiben ők is részesűlni óhajtván, csapatonként visszafordulának, részök Vécseyhez csatlakozandó, mások egyenesen haza, tűzhelyeikhez menni kivánók. Így a sereg, mielőtt Erdély határszéleit átlépte, ismét pár ezerrel megfogyott. Maga a csaknem egészen magára hagyott Kmety is elvált a seregtől és Zsidóvár felé Törökországba indult. A kalandozó csapatok részint az Erdélybe nyomuló osztrákoktól fogattak el, részint az ismét fegyverre kelt móczoktól verettek agyon. A seregből Dobrára alig jutott el öt-hat ezer.

Bem maga Facsetről még a sereg előtt Stein hadának felkeresésére indult. Midőn ő Erdélyből Kossuth sürgető meghivására Magyarországba jött, a hadsereg fővezérletét itt átveendő, a maga hadait, mint elbeszéltük, Stein vezérlete alá rendelte azon parancscsal, hogy a szász-sebesi állomást minden áron megvédeni, legroszabb esetben pedig a piskii hidat utólsó emberig megtartani ügyekezzék. Stein azonban, bár igen értelmes, de a seregben népszerűtlen vezér, feladatának megfelelni nem volt képes. Bem távozta után a seregben annyira elhatalmazott a lehangoltság s fegyelmetlenség, hogy alatta az már harczolni sem igen akart. Ő tehát Szász-Sebesről, hol egyébiránt Lüders túlnyomó seregeivel aug. 11-kén még vitézül megmérkőzött, Alvincz felé huzódott vissza; itt azonban a kozákoktól magát hát mögűl látván fenyegetve, folytonos harcz közt Piskiig hátrált, e kedvező állást minden erővel megvédeni szándékozván. Guyon s Bem hadainak fegyverletétele.

Történt azonban, hogy a háta mögött lévő Déva sziklavára, mely nem rég került hatalmunkba s egy gyönge századot

1849. Aug. nyert őrségül, egy régi tüzaknának, nem tudatik, árulásból-e, vagy véletlenségből felgyuladása következtében, a benne volt őrséggel együtt légbe röpült. E szerencsétlenség újabb zavart okozott a táborban, minek következtében Stein Dobrára vonúlt seregével. Itt találta őt Bem aug. 17-kén; s oly igen felindult e visszavonulása miatt, hogy őt a vezérlettől azonnal megfosztván, azt Beke ezredesre bízta.

Összegyűjtvén aztán a főtiszteket, elbeszélé nekik a Magyarországban történteket, egyszersmind bizodalmat, kitartást ügyekezett bennök ébreszteni. De hasztalan. Alig hogy megérkezett a magyarországi sereg, melyből a legénység még Dobrán sem szűnt meg kisebb nagyobb csapatokban, szökdösni, a lehangoltság az erdélyiekre is általában elterjedt. Azon hiedelem hatása alatt, hogy a béke már megköttetett és szükségtelenül tartják őket vissza tűzhelyeiktől, mind ragályosabbá lett a szökés vágya.

Bem végre, bár mennyire óhajtott volna is még egynémely csapást mérni az oroszokra, kénytelen lőn meggyőződni, hogy az ennyire lehangolt seregromokkal többé semmire sem mehet, s elhatározta magát, mielőtt az utak egészen elzáratnának, Törökországba menekűlni. De Facset felé az utána nyomult osztrákok miatt már nem szabadulhatván, csak Hátszeg felé állott nyitva az út s ez is csak úgy, ha elébb Dévából az azt megszállott orosz csapatot visszanyomja. Bem tehát aug. 17-kén egy osztályt négy ágyuval a dobrai szorosnál hagyván, a többi, mintegy 6000-ből álló sereggel Dévára indult. Lüders, ki Görgey fegyverletételéről már értesűlve volt, lehetőleg kerűlni óhajtá a további vérontást, s míg a Déván lévő osztályt visszavonta, Bemet Görgey példájának követésére hívta fel. Bem eleinte vonakodott alkudozni, utóbb mindazáltal az ajánlott huszonnégy órai fegyverszünetet elfogadta.

Alig hogy ez megköttetett, a Dobrán maradt parancsnoktól jelentés érkezett, hogy emberei, kilenczet kivéve, mind megszöktek. Ennek híre a többi seregre is oly leverőleg

hatott, hogy azt tovább összetartani lehetetlenné vált. Bem tehát Beke ezredesnek meghagyván, hogy a fegyverszünet letelte után Lüderssel a fegyverletétel iránt alkudozzék, maga Guyon, Stein s mintegy husz más tiszt kiséretében Hátszegen keresztül a vaskapui szoroshoz sietett. Az országut innen Karansebesre vezet; de e város már az osztrákoktól megszállva lévén, menekvőink Erdély szélein hegyi utakon Mörul felé tértek el, épen jókor, hogy az őket megelőzött Kmetyt, kit a helység birája itt letartóztatott, megszabadítsák, s vele együtt Ruszkabányára, onnan Orsován kereszttül török földre mehessenek. 1849. Aug.

Beke a hátrahagyott sereggel, melynek fele azonban Bem távoztának hirére azonnal szétoszlott, Lüders előtt tette le fegyverét. A Hertelendy és Nedeczky alatt Dobránál hagyott csapat maradványai több száz szekérrel együtt az Erdélybe is behatolt osztrákok kezére jutottak. Egy más, mintegy 2000 főből álló osztály, mely Brunner ezredes alatt Hátszeg felé indult, 19-kén Hasford orosz tábornok előtt tette le fegyverét.

Azon körülbelül öt ezernyi osztály, mely Dessewffy és Lázár tábornokok alatt Lugosról egyenesen Karansebesnek vette utját, aug. 18-kán egy osztrák had közeledtéről értesülvén, a rákövetkezett éjen elhagyta a várost s két felé szakadva, egy részök, jobbára az olasz és lengyel legiokbeliekből álló, Vogtner ezredes alatt Mehádiára, más részök Lázárral Hátszegre indult, s 19-kén az utánok nyomult osztrákoknak adta meg magát. Dessewffy külön jelentkezett Wallmoden tábornok előtt. Vogtner azonban még 23-kán is harczolt Mehádiánál az utána eredt osztrákokkal; de a következő napon ő is, mindenek közt utólsó, elhagyta Magyarországot. Az osztrákok 25-kén Orsovát megszállván, minden további menekültéstől elzárták az utat s a netalán még szerte kalandozó kisebb csapatok vagy szétoszlottak, vagy elfogattak.

A várakon kivül még csak Erdély nyugoti szélein létezének magyar hadak, névszerint az, melyeket Gál Sándor, augusztus első tizedében, mint fentebb elbeszéltük, a székely Gál Sándor és Kazinczy hadainak fegyverletétele.

1849. Aug. földről hegyen völgyön keresztül Kolozsvárra vezetett az őt üldöző szövetséges hadak elől; és Kemény Farkas hada, mely a nyáron át, az oláhok lecsapásainak meggátlása végett, Erdély nyugoti havasainál őrködék. A két sereg maradványai, összesen mintegy 7000 ember, Kolozsvárnál egyesűltek, s Grotenhjelm hadainak közeledtére onnan, a magyarországi eseményekről még mit sem tudva, de már szinte nagy levertségben, Bánfi-Hunyadra vonúltak. A vezérletet itt Gál Sándor, mint idősb ezredes vette át Keménytől, kivel a hadak elégületlenek voltak. De már a különben erélyes Gál sem volt képes jobb hangulatot ébreszteni az annyi csapások által lesujtott hadakban. Aug. 17-kén, midőn Grotenhjelm Kolozsvárról Urbánt, ki nem rég vette át ismét hosszas betegsége után az osztrák dandár parancsnokságát, Hunyad felé indította, közeledtére a magyar had, nem hallgatva többé vezérének kitartásra ösztönző szavára, a városba tört kozákság előtt megfutott. Estenden sikerült mégis Gálnak és Dobaynak annyi rendet hozni a felbomlott seregbe, hogy nemcsak a kozákokat visszaverte, hanem más nap reggel Urbánnak is mind addig ellenállott, míg a szekérfogatok jól előhaladtak, mikor aztán a sereg is megkezdé a hátrálást. A mult napi zavar s e hátrálás alatt azonban mintegy fele szétfutott, mert idő közben a hazatérő huszárok ide is meghozták hirét Görgey fegyverletételének. Zsibón, hova Gál Sándor vonúlt, alig érkezett meg több három ezernél.

Urbán nem üldözte a mieinket, mert az orosz vezértől ő is parancsot vőn a visszavonulásra. E parancsot a Grotenhjelmhez érkezett azon jelentés indokolá, hogy Dézsnél egy jelentékeny magyar tábor nyomul Kolozsvár felé. A jelentés valóságot mondott: a magyar tábort Kazinczynak eddig harczban nem volt mintegy nyolcz ezernyi tartalék-serege képezte. Kazinczy, miután Görgeytől és Bemtől is parancsot vett a hozzájok csatlakozásra, aug. első napjaiban Munkácsról Szatmár-Németire vonúlt, s onnan, több napi határozatlan veszteglés után végre meggyőződvén, hogy Görgeyvel már nem

egyesűlhet, Nagy-Bányán keresztül Erdélybe vette utját s 15-kén Dézs alatt álla. Grotenhjelm harmad napon egy hadosztálylyal indult meg ellene. De Kazinczy ekkor már utban volt Zsibó felé; mert hírt vévén Gál Sándortól, seregét maga is oda vezette, s 22-kén az összes had felett átvette a vezérletet. 1849. Aug.

De már más nap egy orosz parlamentair jelent meg a táborban, ki ellátva Görgeynek az erdélyi magyar hadak vezérletéhez intézett levelével, Grotenhjelm nevében fegyverletételre szólítá fel a tábornokot. A levélben Görgey, elbeszélvén a világosi fegyverletételt, írja egyebek közt, hogy „bár a fegyverletétel feltétlen volt, mind a mellett is az orosz hadseregnek a foglyokká lettek iránt lovagias bánásmódjával dicsekedhetnek, . . . s hogy, miután oly túlnyomó erő ellen, milyent az egyesűlt orosz és osztrák hadsereg képez, eredménynyel tovább harczolni nem lehet, a fegyverlerakás megszünik lenni gyáva tény, miben az ő serege sem egyezett volna meg; sőt, hogy minden becsületes embernek, ki Magyarország igazságos ügyéért fegyvert fogott, ily körülmények közt kötelességévé lett azt önként, ha feltétlenül is lerakni."

A hadi tanácsban, melyet Kazinczy 24-kén hívott össze, elágazók valának a tisztikar véleményei. Kazinczy a többséggel a fegyverletételre hajólt; Váradi Gábor, mármarosi nemzetőri törzstiszt, egy résztől támogatva, az ellenkező mellett szónokolt. A tanács határozat nélkül oszlott fel. Kazinczy mind e mellett is kijelenté az orosz tisztnek, hogy a fegyvert leteszi.

A seregnek ez tudtára esvén, nagy lőn az elkeseredés. „A tisztek, mond a szemtanú Kőváry, beszédeket tartottak, hogy ne engednék magokat elámíttatni, meggyaláztatni; . . . a zajló néptenger végre fel kezdett bomlani. Váradi vezérlete alatt több ezer főre menő tömeg ágyukkal Nagy-Bányának indult." A hátramaradtak a következő napot zajlongva, fegyvereiket tördösve, a levegőbe lövöldözve tölték. Aug. 26-kán a tisztikar a fegyver átvételére várá a muszka hadat; e helyett

1849. Aug. egy lovas csapat kiséretében egy osztrák szónok jelent meg, ki Clam-Gallas osztrák parancsnok nevében kéré fel a tábort. Kazinczy kijelenté neki, hogy a fegyvert már letette s magát orosz fogolynak tekinti. Itt is hasonló féltékenység s viszály volt tehát az osztrákok s oroszok közt, mint Aradnál. Az osztrák csapat közeledtekor b. Kemény Farkas számos más tiszttel sietve távozott a seregből.

De nem sokara megérkezett Grotenhjelm is egy dzsidás ezred élén, s véget vetett a tétovának. A gúlákba rakott fegyvereket s az ötvennél több ágyut átvette. Tiszt még csak száz, közlegény is nagyon kevés volt a táborban, kik aztán foglyokká lettek.

Miként levelében Görgey is állitá, a fegyvereiket letett s orosz foglyokká lett honvédek, az oroszok részéről folyton oly kiméletes, sőt barátságos bánásmódban részesülének, hogy a könnyelműbbek nem tudtak megválni az orosz barátságról ápolt ábrándjaiktól. Ezen barátságos bánásmód azonban nem volt egyéb cselnél, melylyel az oroszok a még fegyverben lévő hadakat is magukhoz édesgetni s fegyvereik letételére birni ügyekeztek. Mihelyt azonban valamennyi hadaink letették fegyvereiket, a kiábrándulás órája is ütött mind azokra nézve, kik akár pénzhiány, akár levertség s kétségbeesett önmegadás miatt menekülésre nem használták fel az oroszok által végiglen nyujtott alkalmat. A hadi foglyok, közlegények, tisztek, polgári személyek egyaránt, az egy Görgey kivételével, átadattak az osztrákoknak; s csak ezután érezték honfitársaink a fegyverlerakás következményeit. Haynau már augusztus 18-kán és 20-kán kibocsátá rájok vonatkozó rendeleteit. Mind azon tisztek, kik az osztrák seregből léptek át a nemzeti zászlók alá, s a honvédek közől is számos, külön kijelölt törzstiszt, egyelőre Temesvárra, Aradra várfogságba vitettek; néhányan, mint Ormay ezredes, Hrubi és Murmann őrnagyok stb. mindjárt felakasztattak vagy főbe lövettek. Az elébb császári zászlók alatt szolgált altisztek s közlegények pedig, hasonlókép az egész honvédsereg, a névszerint kije-

lölteken kivül valamennyi tisztjeivel együtt, s minden tekintet nélkül elébbi rangjokra, közlegények minőségében az osztrák császári seregbe soroztattak, s rövid idő múlva a birodalom más tartományaiba szállíttattak. A győzedelmökben elbizott, kevély osztrák tisztek, kevés kivétellel, egész súlyában éreztették honvédeinkkel hatalmokat, a legmíveltebb, legvitézebb férfiakat is, kik hadseregünknek elébb gyöngyei valának, kiket a haza és személyeik balsorsa kétszeresen méltókká tett a kiméletre, gyakran a legaljasabb szitkokkal s botoztatással gyalázván meg. 1849. Aug.

Miután tábori hadaink fegyvereiket valamennyien lerakták s Aradvár is meghódolt, még csak Munkács, Pétervárad és Komárom maradt a magyarok kezében.

Munkács, inkább csak várda mint vár, egy zászlóalj őrségével, értesűlvén a történtekről, az alatta megjelent muszka hadosztály felkérésére augusztus 26-kán feltétel nélkül megadta magát. Munkács és Pétervárad meghódolása.

Bár déli hadseregünk már julius végén felvonúlt a Bácskából, Jellasics csak midőn Haynau hadaival már Szegedet is megszállotta, merészlett végre a Duna jobb partján Karlócza s Kamenicz melletti táborából s a titeli fensíkról kimozdulni. Augusztus második tizedében Titelnél hidat veretvén, ő is Temesvár felé indult; de aztán visszarendeltetvén, a hónap második felében Péterváradot Újvidék felől is elzárolta s felkérte. Pétervárad első rangú erősség, eleséggel, lőszerrel hosszabb időre ellátva lévén, nyolcz ezernyi vitéz őrsége s annak élén Kiss Pál tábornok s várparancsnok eleinte hallani sem akart a feladásról. Azt hitték, a vár felkérésére beküldött osztrák szónokok által, kik nekik a váron kivül történteket elbeszélék, csak oly módon ámíttatnak, mint az elmult télen, midőn a vár, szinte hosszabb ideig magára lévén hagyatva, az osztrákok által több izben felkéretett. Ismételt felszólitásokra tehát kikötötték, hogy biztosokat küldhessenek Aradra, hírt hozni az ország állapotáról. A követek aug. 24-kén érkeztek Aradra, hol Haynau, már visszatérőben, fő hadi szállását tartja

1849. Aug. vala, s bőségesen meggyőződhetének a szomorú valóságról. Visszatértök után Kiss Pál megkisérté ugyan az őrség számára némi feltételeket kialkudni; de miután meggyőződött, hogy czélt abban nem ér, szeptember 7-kén feltétel nélkül megnyitá a vár kapuit.

Komárom meghódolása. Klapka tábornok, az augusztus elején nyert győzedelme után, a majdnem 30 ezerre szaporodott őrséggel épen újabb támadó munkálatokra készült, midőn a Tiszánál és Marosnál történt szerencsétlenségek első hirét vette. Szándékával tehát, tovább is támadólag működni, annál inkább felhagyott, minthogy arról is értesült, miképen a Szegednél győzedelmes Haynau az ostromló sereg erősitésére több hadosztályokat rendelt Komárom alá, s ezek már útban is vannak. Győrt tehát elhagyván, seregeit ismét Komáromban s a megerősített táborban gyűjté össze. Görgey fegyverletételének híre német lapok által aug. 18-kán érkezett a várba. Eleinte e hír hihetetlennek, koholtnak látszott; de még az nap több tiszt is jelent meg Görgey táborából, kik a fegyverletételnél jelen lévén, a történtekről részletes tudósitásokat hoztak. Más nap mind több és több menekvők érkeztek Világosról; estve pedig egy osztrák szónok Liebler tábornoktól levelet hozott Klapkának, melyben ez őt, a császár kegyelmével biztatván, a vár feladása iránt alkura szólítá fel. A hadi tanács azonban, mely ennek következtében a várban tartatott, oly értelemben válaszolt, hogy miután az alvidéken történtekről hivatalos tudósitás még nem érkezett, hazaárulás vádja nélkül semmiféle alkudozásba nem bocsátkozhatni. A várat ez alatt az osztrákok a Duna jobb partján újra, s most már nagyobb számmal szállották meg, a bal parton pedig Losoncz elpusztítója, Grabbe tábornok 18 ezernyi orosz hadosztálya közeledett a bányavárosokból.

Aug. 20-kán újabb szónokok érkeztek a várba, Issakoff a czár szárnysegéde, egy osztrák ezredessel. Az orosz tiszt a czár nevében kijelenté, hogy a vár meghódolása előtt az orosz sereg az országból nem fog kitakarodni, kimélné meg tehát

az őrség a háború további nyomoraitól az országot, s Görgey példáját követve, adna alkalmat az ifjú császárnak a számtalan foglyokkal kegyelmét éreztetnie. Közlé egyszersmind Görgeynek Rüdigerhez aug. 11-kén írt levelét is, mondván, hogy Görgeynek egy más levele is utban van Klapkához. Ezek is csak oly választ nyervén, minő elébb Lieblernek adatott, más nap ismét visszatértek s az osztrák táborban levő Gyulay hadügyminiszter nevében fegyverszünetet ajánlottak oly feltétel alatt, hogy időközben az őrség biztosokat küldene szét az országba bővebb tudósitások nyerése végett. Az ajánlat a várbeliek által elfogadtatott s 14 napi fegyverszünet köttetvén, aug. 22-kén Thaly alezredes és Katona komáromi polgár Temesvár, — Ruttkay alezredes és Csapó fehérmegyei alispán Nagy-Várad felé utnak indultak. 1849. Aug.

„A fegyverszünet ideje — úgymond Klapka a maga emlékkönyvében — leginkább arra fordíttatott, hogy az őrségnek az utósó hírek által igen lehangolt szelleme, bátorsága s ön magában való bizodalma ismét fölébresztessék .... Nem sokára kitűnt, hogy a leverő híreknek csak az első csapásai hatottak oly kábitólag a vitézekre, s a tisztek példája hamar felkölté ismét bennök a régi önbizodalmat és bátorságot..... Levertség, kislelkűség soha sem volt a derék tiszteken észrevehető, soha sem lehete tőlök hallani panaszt a nagy fáradalmak miatt, vagy aggódást az ostrom kimenetele iránt; mihelyt az egymást érő hiobposták első benyomása eltűnt, azontúl férfias elszántság lőn túlnyomó e derék vitézek kedélyében, kik, ha a gondviselés úgy akarja, a becsület utósó harczát is szint azon nyugodt elhatározással küzdötték volna ki a vár bástyáin, minővel tűzhelyeikhez, vagy a külföldre vándoroltak.“

Ezen tanúságtétel után a várőrség szelleméről, saját tábornokuk szájából, azt lehete várni, hogy a közelismerés szerint ostrommal nem egy könnyen megvehető, 30 ezer vitézzel megrakott, eleséggel bőven ellátott, első rangú vár csak a hazára nézve jelentékeny feltételek alatt fogja meg-

1849. Aug. nyitni kapuit az ellenségnek. De fájdalom, nem egészen teljesedett a nemzet várakozása.

Néhány napra a biztosok elutazta után Anicskoff orosz ezredes Paskevics főhadi szállásáról jelent meg parlamentairként a várban, magával hozván Görgeynek aug. 16-ról Klapkához szóló levelét, melyben seregének feltételetlen hódolását tudtára adván, végül ezeket irja: „Eddig úgy bántak velünk (az oroszok) mint a vitéz katonának vitéz katonától várnia kellett. Gondold meg mit lehet és mit kell cselekedned.“ Érdekes, mit Klapka ezen orosz tisztről beszél: „Anicskoff — ugymond — a diplomatát játszá, s mindig fontos arczot csinált, ha a beszéd Görgey fegyverletételére esett, vagy az orosz és magyar tisztek egymás iránti barátságos viszonya megérintetett. Ilyenkor a katonai diplomata elég világosan értésünkre adá, hogy jöhet még idő, melyben az orosz a magyarral szövetkezve a hűtlen Ausztriára törhet s vele akkor leszámolhat.“ Világos ebből, minő fogásokkal éltek a ravasz muszkák, hogy könnyen hivő vezéreinket fegyvereik letételére birják.

A küldöttségek augusztus utólján végre visszaérkeztek. A kik az orosz táborban jártak, hirűl hozták, hogy már vége az orosz barátságnak, s az egy Görgeyt kivéve, a foglyok mindnyájan átadattak az osztrákoknak. Amazok pedig, kik Aradon voltak, alig győzték elbeszélni azon gyalázatos, kegyetlen bánásmódot, melyben a fogoly magyarok az osztrákoktól részesűlnek. E hirek természetesen azokat is teljesen kiábrándították, kikben tán Anicskoff némi reményeket ébresztett az orosz barátság iránt. Thaly alezredes Haynautól levelet is hozott Klapkához, melyben őt a vár feladására felszólítván, egyebek közt írá: „Nem létezik tehát többé az ugynevezett magyar hadsereg, s Komárom magára van szorúlva, minden reménye nélkül a segedelemnek, de egyszersmind a kiméletnek is részünkről, ha a vár magát önként s azonnal meg nem adja.“

E fenyegetés az őrség tiszteiben inkább boszúságot mint félelmet ébresztett. Az országnak megmenthetetlen sorsa mindazáltal arra bírta őket, hogy a megszálló sereg vezérével Csorics altábornagygyal, ennek újabb felhivása következtében, alkudozásba ereszkedjenek. A várbeliek első alkalommal következő feltételeket tőnek: 1. Amnestia az egész nemzetnek. 2. Bocsánat az összes magyar seregnek, s a foglyok szabaddá tétele. 3. Beváltása a magyar papirpénznek. 4. Útlevelek kiadása azok számára, kik külföldre költözni akarnak. 5. Az őrség tisztelgés melletti szabadon bocsátása. 6. A tiszteknek 30, a közvitézeknek 10 napi dij s magán vagyonuk sértetlensége. 7. Beváltása a várvezérlet által kibocsátott papirpénznek. 8. Kielégitése azoknak, kik a vár igazgatásával bármi szerződésre léptek. 1849. Szept.

E feltételeket Klapka másolatban Péterváradra is megküldötte, intvén annak parancsnokát, hogy ő is csak hasonló feltételek alatt hódoljon meg. A futár azonban Péterváradra vagy épen nem, vagy csak későn érkezett meg, s ezen erős, jól ellátott vár, mint már említők, föltétel nélkül hódolt meg.

Csorics gr. Eszterházy Pál és Kászonyi ezredesek s parlamentaireknek megigérte ugyan, hogy azokat felsőbb helyre elküldendi, de egyszersmind kételyét nyilvánitá, hogy azok elfogadtassanak. Nem sokára egy második levél is érkezett Haynautól, melyben ismét feltételetlen hódolatot kivánván, inti Klapkát, ne az orosz, hanem osztrák seregnek adja meg magát, mert az oroszoktól úgy is kiadatnék, s ez esetben kiméletre számot nem tarthat. Egyszersmind igéri neki, hogy feltételetlen feladás esetében nagylelkűségére számot tarthat, valamint már Görgeynek is teljes bocsánatot adott.

Az osztrákok a feltételeket el nem fogadván, szept. 2-kán a fegyverszünetet felmondották, s Nugent altábornagy, ki a vezérletet Csoricstól átvette, a régi ostromsánczokat helyreállitván, a várat szorosan megszállotta; a jobb partot és Csalóközt az osztrákok, a bal partot Grabbe orosz serege állotta el. Az őrség, kevés kivétellel igen jó szellemű volt, s

1849. Szept. miután értesűltek miként bánnak az osztrákok azokkal, kik kegyelemre hódoltak meg, készebbek valának a falakon dicső halált halni, mintsem társaikéhoz hasonló sorsra jutni. Azért bár Pétervárad feltételetlen meghódolása, mit Nugent nem mulasztott el tudatni a várbeliekkel, mélyen meghatotta is ezeket: Nugentnak ez alkalommal tett újabb felkérésére mindazáltal most is tagadólag válaszoltak. Bár tudhatták s tudták is, mily erővel kezdheti meg most az osztrák az ostromot, s e tekintetben az értelmesebbek át is látták állapotjok reménytelenségét; „de, miként tábornokuk maga mondja, a gyalázat és dicső halál közt nem lehetett nehéz a választás. Az egész őrség el volt ez utóbbikra tökélve, sőt sokan a legjobb reményben voltak, bizván a várnak hagyományos szűziességében."

Az osztrákok azonban, látván hogy nyilt felkérések által nem boldogulnak, szokott fegyverökhöz, ármányhoz folyamodtak, alattomban ügyekezvén megrontani az őrség szellemét. Nugent előbb az előörsök közt osztogatott ki felhivásokat a megszökésre, minden megszökőnek teljes bocsánatot igérvén. Utóbb, midőn ez sem használt, magyar, német s tót nyelven szerkesztett felszólításokat csempésztetett be a várba, többnyire fenyegetések által reábirt vidéki parasztok által, melyekben felhívta a közlegénységet, hogy tisztjeiket, kiket rosz lelkiösmeretök tesz csak királyuk ellenében megátalkodottakká, kényszerítsék a társaikéhoz hasonló feltétlen meghódolásra, mi a tisztek ismeretes jellemszilárdsága mellett annyit tett, hogy tisztjeiket a király nevében verjék agyon. Az ármány nem maradt siker nélkül: a tót és oláh újonczok közől naponként többen szökdösni kezdettek; sőt a különben derék Bocskai-huszárok is, kik csak egy évi szolgálatra kötelezték volt magokat, s kiknek egy része, az év eltelvén, a tiszai seregből haza is bocsáttatott, nyugtalankodni kezdének s elbocsáttatást sürgettek. A hadi tanács e szellem elterjedésének meggátlása végett szigorhoz nyult, s hetet a huszárok, nyolczat a szökevény honvédek közől agyonlövetett. A szigor tökéletesen

megtette a czélzott hatást: a mélyen megilletődött sereg újra 1849. Szept.
esküvel fogadta hűségét, a hibájokat belátott huszárok a legveszélyesebb harczba kérték magokat vezettetni, hol bűnöket lemoshassák. Azontúl nem volt eset a szökésre.

Hasonló ármány volt az osztrákok részéről az is, hogy az Aradon fogva volt főtisztekkel elhitték, miképen szabadon bocsáttatásuk csak Komárom hódolatától függ, s ösztönözték őket, sürgetnék leveleik által Klapkát a vár feladására, attól függvén szabadságuk.

Ennyi oldalról ostromoltatván az őrség vezérei, ingadozni kezdének első elhatározásukban. Miután Nugent szept. 19-kén ismét parlamentaireket küldött be, kik előadták, hogy az osztrák vezér csupán katonai capitulatióra hajlandó, hogy a nemzet lefegyverzése után annak sorsa többé nem lehet alku tárgya s az egyedül a császár kegyelmére bizandó: Klapka valamennyi törzstisztet meghivá a hadi tanácsba. Élénk vita után a többség elhatározá, hogy a capitulatió pontjai két részre osztassanak: azok, melyek az egész országot illetik kérelemként terjesztessenek fel a királynak, szorosan a várbelieket illetők iránt pedig az alkudozás Nugentnál folytattassék, mi végre egy bizottmány választatott, mely a határozat értelmében mind a fejedelemhez, mind Nugenthoz még az nap leveleket intézett. E határozattal azonban sokan nem voltak megelégedve, úgy tekintették azt, mint mely által az őrség az ország s a foglyok sorsát egészen elejtette, s óhajták, hogy a vár az először átküldött feltételeknél szilárdan megmaradjon, nem kételkedvén, hogy az osztrákok egynémit végre mégis meg fognak azokból adni. Ezek a tanácsban kisebbségben lévén, az őrség tömegében kezdtek a hadi tanács határozata ellen izgatni. E pártnak élén állott Thaly alezredes, az erőditési osztály parancsnoka.

Két osztrák tiszt, kik közől egyik a császár szárnysegéde vala, néhány nap múlva mind a két levélre választ hozott. Áradozva dicsérték a fiatal császár kegyelmét, melytől mind az országra, mind a foglyokra nézve a legkedvezőbbet lehet

1849. Szept. várni. Határozott igéreteket mindazáltal, mielőtt a rendezés bevégeztetnék, nem tehet ő felsége. A capitulatió pontjait illetőleg kijelentették, hogy mindnyája, kivált azok, melyek az osztrák seregben szolgált tisztekre vonatkoznak, szinte nem fogadhatók el. A legénységnek azonban az őrmestertől lefelé, úgy azon tiszteknek is, kik vagy nem szolgáltak elébb az osztrák seregben, vagy ha szolgáltak is, de a magyar kormánytól nyerték tiszti rangjokat, az amnestia megadatik.

A nagy hadi tanács e válasz megértésére összehivatván, boszúsággal érté, hogy az osztrákok az őrségnek már oly szerényekké olvadt kivánatait is vonakodnak megadni; közakarattal határoztatott tehát: izentessék meg az osztrákoknak, miként a várbeliek készebbek mind egy emberig elveszni, mint az utóljára átküldött feltételekből még többet engedni. A szilárdság, melylyel ezen határozat alkottatott, s az egész őrség által fogadtatott, még inkább felbátorítá Thalyt és társait izgatásaik folytatására. Czéljok az volt, hogy az őrséget reábirják, miszerint a legelső feltételeket sürgesse, és semmi oly capitulatióban meg ne nyugodjék, mely csak a várbeliekre szorítkozik, az ország és fogolytársaik sorsát pedig legalább is egy közönséges amnestia által nem biztosítja. Izgatásuk azonban idő előtt felfedeztetett, s Thaly alezredes néhány más tiszttel fogolylyá tétetett.

Szept. 26-kán maga Haynau is megjelent Komárom alatt, s kivánta, hogy az alku gyorsabb befejezése végett a várparancsnok néhány tiszt s fél század huszár kiséretében vele bizonyos helyen személyesen találkozzék. Klapka, kinek hazafiúi hűsége a mult napok alatti izgatásokban gyanúba vétetett, maga megjelenni nem akarván, szept. 27-kén az alkudozással megbizott választmányt küldé ki. Találkozási helyül a Komáromtól egy órányira fekvő puszta-herkályi majorság tűzetett ki. Itt fejeztetett be végre a magyar szabadságharcz nagyszerű drámája. Haynau a várbeliek föltételeit hosszabb vonakodás után végre elfogadta, hasonlóképp megerősítette a

capitulatiót a biztosok hazatérte után tartott nagy hadi tanács is. Pontjai következők: 1849. Szept.

„1. Az őrség szabad elvonulása fegyver nélkül; a tisztek azonban megtartják kardjaikat.

Azon tiszteknek, kik előbb a cs. kir. seregben szolgáltak, külföldre utlevelek adatnak; azoknak, kik olyant nem kérnek, hazájokba szabad elmehetés biztosíttatik, azok kivételével, kik magokat önként jelentik s hadi törvényszék elébe állanak.

A honvédtiszteknek, kik előbb a császári seregben nem szolgáltak, hazájokban való szabad tartózkodás, minden további háborítás nélkül megadatik.

A cs. kir. ezredek közlegénysége amnestiát kap, 's azon egyének is, kik az alatt-tisztségre emelkedtek, hasonlag szabadon bocsáttatnak, és az itt érintettek további törvényes üldözésnek kitéve nem lesznek.

2. Utlevelek külföldre mind azoknak adatnak, kik 30 nap alatt jelentik magukat.

3. A tiszteknek egy havi, a legénységnek tiz napi díj fizettetik ki a cs. kir. hadidíj szerint osztrák bankjegyekben.

4. A különféle, hadi pénztári utalványokban kiadott kötelezvények kiegyenlitése végett osztrák bankjegyekben 500 ezer ezüst ft. fizettetik ki.

5. A várban lévő megbénultak és betegek el fognak láttatni.

6. Minden ingó s ingatlan magán vagyon megtartatik.

7. A fegyverletétel ideje, helye s módja utólagosan fog meghatároztatni.

8. Mind két részről minden további ellenségeskedés megszűntettetik.

9. E szerződésnek mind a két részről bekövetkezett megerősitése után a vár hadi szokás szerint átadatik.

Kelt Puszta-Herkályon 1849-ki szept. 27-kén."

A maga készségét ezen alku elfogadása iránt Klapka azzal indokolja emlékiratában, hogy az őrség pénzben, borban és ruházatban szűkölködött. A kormánytól vett pénz, ugymond,

1849. Szept. már régen elfogyott, s a várparancsnokság kénytelen volt a szükségek fedezésére utalványokat kiadni, melyeknek öszvege már majdnem 900 ezer ftra szaporodott; ezen utalványok értéke pedig a vár újabb megszállása óta oly igen megcsökkent, hogy a vitézek egy pohárka pálinkát alig vehettek zsoldjokon. A borból még csak 4—5 heti készlet volt. A ruhában pedig oly hiányt szenvedett az őrség, hogy a beállott hűs éjek következtében a betegek száma csaknem 5000-re szaporodott.

Ez indokok kétségkivül igen fontosak; mindazáltal csak annyit bizonyítanak, hogy a vár több havi hosszú ostromot ezen okoknál fogva nehezen állhatott volna ki; azt azonban nem bizonyítják, hogy ezen feltételek alatt az őrség már is kénytelen volt meghódolni. És kételkedni alig lehet, hogy az őrség nagyobb kitartással és szilárdsággal néhány hét múlva kedvezőbb feltételeket is kialkudhatott volna.

Midőn a vár hódolatának feltételei szept. végén a fővárosban s általában az országban elhirűltek, a közvélemény általános boszúsággal fogadta ezen feltételeket. A többség megbocsáthatlan önzésről, sokan, hazafiúi hevökben, még árulásról is vádolták azokat, kik ezen alkut megkötötték.

A történelem árulásról a legszigorúbb betudás mellett sem vádolhatja ugyan az őrséget s annak vezéreit. Mert míg a haza megmenthetésének reménye végkép el nem tűnt, ők híven, vitézül feleltek meg feladatuknak; s ama heves hazafiaknak könnyen megbocsáthatni a bukás első perczében a fájdalom által kisajtolt alaptalan itéletét. A szilárdsághiány s könnyelmű gondatlanság vádja alól mindazáltal a történelem pártatlan itélőszéke sem mentheti fel a vár vezéreit. Valamint túlság azt állítani, hogy Komárom, ha magát elszántan védelmezi, egynémit a nemzet alkotmányos jogaiból is megmenthet vala; ugy szilárdsághiány volt az őrségtől minden, szorosan a várbelieket nem illető első feltételeiktől oly könnyen, mindjárt az osztrákok első megtagadására elállani. A bécsi kormány, mely az egységes „Uj Ausztria“ megalapitása végett nem iszonyodott a horvátokat, szerbeket, romá-

nokat ellenünk annyi ármánynyal fellázítani, oly roppant pénz- és véráldozatba került háborút kezdeni, sőt, mire kétségkivül legnehezebben szánhatta el magát, gyöngeségét a világ előtt bevallva, magát az orosz czár karjaiba vetni, — a bécsi kormány, mondók, egy vár miatt, volt légyen az bár az erős Komárom, melyet ha másként nem, kiéheztetéssel utóvégre is hatalmába ejthetett, bizonyára nem lett volna hajlandó megváltoztatni a maga politikai rendszerét, s felhagyni Magyarország irányában megállapított terveivel. 1849. Szept.

De a mily bizonyos ez, oly kétségtelen az is, hogy Komárom őrsége, valamint magának kialkudta a sértetlenséget, úgy a többi polgári s katonai foglyoknak és compromittáltaknak is kieszközölhette volna az amnestiát. Ezeknek talán számüzetés leend vala sorsuk, de a nemzet megkiméltetik a vértörvényszékek működésének borzasztó látványától, annyi jeles fiainak kivégeztetésétől.

„Komárom rendes ostroma — miként emlékirataiban Klapka maga vallja — az osztrákoknak nem csak iszonyú áldozatába kerül vala pénzben és emberekben; hanem ezen oly drága erősségnek teljes szétrombolását is maga után lett volna vonandó.“

Annyi áldozatok után, mennyit Ausztria eddig Magyarország megigázásáért hozott, nem hihető, hogy a bécsi kormány, megállapított politikai rendszere megváltoztatását s talán a 60—70 milliónyi magyar papirpénz beváltását kivéve, minden egyébre reá nem állott volna, ha Komárom őrsége, a legvégsőre is elszántan, szilárdul megmarad első föltételeinél.

Az amnestia, a foglyok szabadon bocsáttatása semmi áldozatába, egyedül boszúindulatának megfékezésébe kerűl vala Ausztriának. És bár az elébbi olasz és utóbbi magyarországi vértörvényszékek borzasztó müködtetése, fájdalom, nem hagy kételkedni e boszúindulat hevességéről; lehetetlen mindazáltal elhinni, hogy ezen indulatot utóvégre is ne lettek volna hajlandók magokba fojtani. Sőt, ha a komáromi őrség

1849. Szept. csak pár héti vitéz ellentállás által is tényleg bebizonyítja, hogy szilárdságában a legvégsőre is el van szánva, ha ezen feltétel el nem fogadtatik: józanon kételkedni sem lehet, hogy az illetők készebbek lesznek vala lemondani a boszú azon kéjéről, melyet néhány száz hazafinak kivégeztetése vagy börtönöztetése nyujthatott, mint meghozni ama roppant áldozatokat pénzben és emberben, mennyibe Komáromnak ostrom által megvétele került volna.

„A mívelt világ színe előtt esküszöm, — mondja ugyan Klapka, a maga emlékirataiban, — ha mi, a komáromi őrség, csak sejdítettük volna is, hogy az osztrákok, daczára annyi igéreteknek, mennyivel bennünket a foglyok iránt követendő szelídség és kiengesztelődéssel hitegettek, oly borzasztó tetteket szándékoznak elkövetni, — a vértanúk ártatlan vére már akkor boszúlókra talál vala bennünk, ha bár valamennyien elvesztünk volna is.“

A tábornoknak, kétség kivül, becsületére válik ezen utólagosan kifejezett önzetlensége; de nem menti az ő és a capitulatióban részt vett társai könnyelműségét. Hát csakugyan nem is sejdítették, hogy mind az puszta, hiú hitegetés, mit az osztrák tisztek a foglyok irányában követendő szelídségről s kiengesztelődésről eleve igérének? Történelmünk lapjai oly telvék-e a kegyelem s nagylelkűség tanúságaival, hogy az igéretek valósága iránt kétség sem támadhatott a vitéz őrségben s vezéreiben? Vagy a császári *alterego*, Haynau tábornok, Bresciánál tanúsított szelíd, emberiséges jelleme öntött beléjök annyi bizodalmat, hogy higyjék, miképen a tett igéretek pontosan be is fognak teljesíttetni? Ám, ha ezt hitték fogoly honfitársaik részére, miért nem hittek a puszta szónak magokra nézve? És ha magokra nézve mégis csak tanácsosabbnak tartották az ünnepélyes, írott szerződést, miért nem foglalták be abba fogoly s más compromittált honfitársaikat is? Hiszen, ha az osztrákok szelíd, engesztelékeny bánásmódot akartak követni a foglyok iránt, s ezen igéretet, mint Klapka mondja, a komáromi őrség jó hiszemmel fogadta:

meg kellett arról is győződve lenniök, hogy Haynau szintugy nem fog vonakodni a foglyoknak is szintazon írott szerződésben biztosítani az amnestiát, melyben azt magának az őrségnek biztosította. Az önzetlenségnek olyféle utólagos kifejezése tehát, a minőt Klapka a maga és komáromi bajtársai mentségére felhoz, a történelem birószéke előtt egyátaljában nem oldhatja fel őket a hiszékeny gyöngeség és könnyelműség vádja alól honfitársaik sorsa iránt. 1849. Szept.

A komáromi őrség parancsnokai ezen könnyelműségök mellett a többi compromittált hazafiak sorsára nézve, még egy igen súlyos gondatlansági hibát is követtek el a capitulatió okmányának készitésében.

Az első pontban ugyanis, nem elégelvén, hogy általában kimondatott az egész őrség szabad elvonulása a várból, a tisztekre, — mind azokra, kik elébb az osztrák seregben szolgáltak, mind azokra nézve, kik csak a honvédseregben kezdtek szolgálni, sőt még a közlegénység azon részére is, mely elébb a császári ezredek zászlai alatt állott, különösen is kikötötték az amnestiát, és csak a honvédekre nézve feledték azt hasonló módon különösen is kikötni.

Klapka tábornok, emlékirataiban, e miatt a szerződés megszegéséről vádolja az osztrákokat; s vádjának indokolásául még azt is említi, hogy a vár átadásáról szóló külön szerződésben egyebek közt a következő pont áll: „azon legénység, mely császári királyi szolgálatba lépni akar, magát az elmenetel előtt jelentse s a tíz napi díjon felül még fogadó pénzt is nyerend.“ Nem juthat eszünkbe az osztrákokat menteni akarni a capitulatió megszegésének vádjától, mely Klapka által ellenök mondatott. De ha ezeket igazságosan éri a szerződés megszegésének vádja: bizonyára a capitulatiót készített komáromi tiszteket sem lehet felmenteni a könnyelműség és gondatlanság vádja alól, hogy a honvéd-legénységnek is szintúgy nem biztosították külön pontban az amnestiát, mint a honvédtiszteknek és a császári ezredekben elébb szolgált legénységnek. Hasztalan is szólalt fel utóbb e miatt Klapka tábor-

1849. Okt. nok, Haynauhoz intézett levelében. Ez válaszra sem méltatta levelét.

Az őrség legfegyverzése s a várban felhalmozott hadi szerek átadása október 2-kán kezdődött. Midőn az őrség a fegyverletételre utóljára kiállíttatott, Klapka, az osztrák tábornokok kivánata szerint, kérdést intézett a legénységhez, akarnának-e és kik átlépni a császári seregbe? A kérdést hosszú, mély csönd követte, míg végre egy koros altiszt a sorból kilépvén, mondá: „Tábornok úr, az osztrákokhoz nem megyünk át; de ha a hazának még szüksége lesz katonára, reánk bizton számithat!"

A lefegyverzés október 4-kén befejeztetvén, az osztrákok a várba beültek; az elbocsátott honvédeket pedig nem sokára egyenként összefogdostatván, szintúgy mint a többi seregek legénységét, a császári ezredekbe sorozták.

MÁSODIK FEJEZET.

A pacificatio.

Komárom meghódolásával a magyar alkotmányért s függetlenségért egy évnél tovább folyt harcznak vége szakadt s a leigázott szerencsétlen nemzet a boszú uralmának korszakába lépett. Oktober 5-kén Komáromból a legutólsó honvédcsapatok is kitakarodtak, s a reá következő napon Pesten és Aradon a bakó kezdette meg működését. 1849. Okt.

A szövetséges orosz hadak, melyeknek eldöntő segedelmét az osztrák császár *Alter-ego*-ja, Haynau tábornok, azzal hálálta meg, hogy az aug. 18-kán Temesváron kibocsátott nyilatkozványában a győzedelmet kizárólag az osztrák hadseregnek tulajdonította, mindjárt a magyar hadak fegyverletétele után megkezdték kivonulásukat az országból, mi aztán egész szeptemberben s oktober nagy részén is folyamatban vala.

A czár, a hadjáratnak Görgey fegyverletétele következtében oly váratlanul gyors bevégzése után ünnepélyes *Tedeum*-ot tartott, s aug. 29-kén egy nyilatkozványt bocsáta ki, melyet, miután fegyvereinek győzedelmét magasztalja, e latin szavakkal fejez be: „Nobiscum Deus, audite populi et vincimini, quia nobiscum Deus. — Velünk az isten, halljátok népek és győződjetek meg, hogy velünk az isten!“

Mielőtt az orosz hadak a lenyűgzött országból kitakarodtak, Paskevics herczeg tábornagy, Ferencz-József császárhoz egy levelet intézett, melyben a fogoly magyar tisztek számára tőle kegyelmet kére. „Ezen kérelmének teljesitése — mond egyebek közt — lesz legbecsesb jutalma az osztrák dynasztia érdekében tett szolgálatainak.“

A császár erre azt válaszolá hogy, ha saját szíve sugallatát követhetné, fátyolt vetne a multakra, s csak arra fordítaná törekvését, hogy a szerencsétlen ország sebeit orvosolja; de a többi népei iránti kötelességei nem tűrik, hogy boszúlatlan hagyja a magyar felkelést: „nem szabad, ugymond, felednem, hogy szent kötelességeim vannak betöltendők más népeim iránt, s hogy birodalmam köz java kötelezéseket rak reám, melyeket nem lehet szem elől vesztenem.“ *)

Miután a nemzet nem önként, nem könnyelműleg és forradalmi viszketegből kezdte a háborút; hanem a számtalan békés kiegyenlitési kisérletek meghiúsulta után a maga megtámadott alkotmányának s törvényes ősi függetlenségének védelmére kényszeríttetett fegyvert fogni elébb Jellasics, majd Windischgrätz jogtalan betörése által: azt lehet vala várni, miképen a bécsi kormány, megelégedve azzal hogy czélját érte, az ősi jogait védő nemzetet legyőzte, alkotmányától s kormányzati függetlenségétől megfosztotta, saját érdekében is oda fog hatni, hogy a szerencsétlen ország sebeit orvosolja, az ellentállásra kényszerített nemzetet, a mennyire legalább törvényei s alkotmánya helyreállitása nélkül lehet, megengesztelje, sorsával kibékítse; — hogy fátyolt vetend a multakra.

Mig Komárom honvédeink kezében volt, nem is hiányzának a híresztelések, hogy csak e vár meghódolásától függ az átalános amnestia kihirdetése. Maga a mód, melylyel a

---

*) Mais je ne dois pas oublier, que j'ai des devoirs sacrés à remplir envers mes autres peuples, et que le bien général de mon empire m'impose des obligations que je ne puis perdre de vue.

nemzet a háborúba sodortatott, nem különben mint a foglyok 1849. Okt.
s a nemzeti önvédelemben részt vett más egyéniségek roppant száma indokul szolgálhatott arra, hogy e híresztelések közönséges hitelre találjanak.

Komáromból oktober 5-kén vonúltak ki az utólsó honvédcsapatok, s oktober 6-kán, a közönséges amnestia helyett egy iszonyú hír futotta be az országot. A hivatalos lapok Pesten gróf Batthyáni Lajos volt elnökminiszternek, Aradon tizenhárom tábornoknak a hadi törvényszékek által felségsértés miatt halálra itéltetését s az itéletnek e napon végrehajtását adták tudtára az eliszonyodott nemzetnek.

A felségsértési bűnt, melyről ezen hazafiak vádoltattak, a hazai törvények szerint egyedül a királyi tábla s a hétszemélyes főtörvényszék lehet vala illetékes megitélni. A bécsi kormány azonban, mely a hazai törvényeket eltörűlvén, az országot mindjárt győzedelme után ostromállapotba helyezte s katonai kényuralom alá vetette, a fogoly hazafiakat is hadi törvényszék elébe állíttatá.

Egy osztrák teljes hadi törvényszék rendszerint tizenhat személyből áll: egy elnökből, ki a törzstisztek vagy épen tábornokok közől választatik; két századosból, két fő- és két alhadnagyból, két őrmesterből, ugyannyi tizedesből, altizedesből és közlegényből. A tizenhatodik egyén a hadbiró, ki az államügyvéd szerepét viseli, a vádat előadja, a hadi törvényeket a bevádolt tényre alkalmazza, s indítványt tesz a hozandó itéletre. A vádlott sem maga nem választhat védelmére ügyvédet, sem a törvényszék által nem adatik olyan melléje; hanem önmaga kénytelen magát, mint tudja, védelmezni. Miután a hadbiró kimondta, mily itéletet vél az előadott tényre alkalmazandónak, az említett katona-birák, rangjok szerint alulról fölfelé, szavaznak a hadbiró véleménye fölött. Az egész törvényszéknél az egyetlen hadbiró a törvénytudó; ez is csak a hadi, legfölebb az osztrák polgári törvényben járatos, a magyar polgári törvények, politikai s alkotmányos jogok rendszerint épen oly ismeretlenek előtte, mint ama közlegények,

1849. Okt. tizedesek, őrmesterek, hadnagyok és századosok előtt, kik az ő véleménye szerint az itéletet meghozzák.

Az ügy, mely a fogoly hazafiak személyében megitéltetés végett ezen hadi törvényszékek elébe adatott, a legfelsőbb politikai, legmagasabb s bonyolultabb státusügy volt. A hadbirónak s a biráknak, hogy csak valamennyire is az igazság szinét viselhető itéletet hozhassanak, ismerniök kelle az egész magyar állam- s közjogot; ismerniök kelle Magyarországnak a dynasztiával kötött státusszerződéseit, Magyarország s az osztrák birodalom közt fennálló kölcsönös jogi viszonyokat; ismerniök kelle, a király megerősitése által szentesített új alkotmányos kormányformát, a miniszterek s egyéb vádlott hivatalnokok összes eljárását. Mert midőn miniszterek s más, a felelős miniszterek által alkalmazott s azok rendeletei szerint cselekedett polgári és hadi tisztviselők állíttattak e törvényszék elébe, a biráktól nem kevesebb kivántatott, mint hogy megitéljék: vajjon a pragmatica sanctio, s a királyok által szentesített más törvények szerint birhatott-e Magyarország jogosan az ausztriai birodalométól külön, független kormánynyal? volt-e joga a birodalom és Magyarország közt fennálló jogi, törvényes és szerződési viszonyok szerint, V. Ferdinánd magyar királynak, ki egyszersmind osztrák császár is volt, megerősíteni az új miniszterialis kormányzati formát? — vajjon a bevádlott miniszterek törvénytelenül, felségsértőleg cselekedtek-e, midőn a királynak semmi miniszter által ellen nem jegyzett, a szentesített törvényekkel s alkotmánynyal homlokegyenest ellenkező parancsait félre téve, szorosan a törvények betűje és szelleme szerint cselekedtek és rendelkeztek? — vajjon túlhaladták-e rendelkezéseikben a törvények s azok őre, a király, által kezeikbe tett hatalmat? — vajjon törvénytelenül s felségsértőleg cselekedtek-e mind azon vádlott tisztek, kik miután magának a királynak parancsai szerint az alkotmányra s törvényekre esküt mondtak, a bécsi kormány által az alkotmány és a királytól szentesített

törvények elnyomására beküldött hadseregeknek fegyveresen álltak ellen, hazájok, nemzetök jogai, törvényei, alkotmánya védelmében? 1849. Okt.

Ha már a bécsi kormány törvényszék elébe állította a fogoly hazafiakat, természetesen csak ezen kérdések megvizsgálását s megitélését kelle kivánnia a biráktól; mert azt megvizsgálni s megitélni: vajjon ellene szegültek-e ezen hazafiak a bécsi kormány által leküldött jog-, törvény- s alkotmányellenes rendeleteknek? — számtalan tettekkel s rendeletekkel tanúsított világos tény lévén, szükségtelen volt bármely polgári vagy hadi tisztre nézve is megvizsgálni és megitélni. E végre szükségtelen volt bármi törvényszék is: csak azt kelle a foglyoktól kérdezni: önként szolgált-e akár polgári akár hadi tisztségben a magyar státusban? Sőt, miután szolgálatuk önkéntességéről sem támadhatott kétség, elég volt volna, a hivatalnokok és hadi tisztek névjegyzékét elővenni, s a szerint rendre akasztatni vagy főbe lövetni a jegyzékben előforduló személyeket.

Igy cselekedve, legalább következetesen, az élet és halál felett korlátlanul rendelkező, isteni jogú absolut hatalom következetességével cselekedett volna a bécsi kormány. De ő törvényszékek elébe állíttatta a fogoly hazafiakat, hogy a világ előtt a törvényesség szinében tűntesse fel az itéleteket. A fentemlített tagokból álló törvényszékek tehát több helyeken összeültek, s egyegy pár tudatlan, a politikának, státusjognak legelső elemeit sem ismerő közlegény, káplár, őrmester s hadnagyocska előtt a hadbiró, úgy mint tudta, előadá ama legfontosabb politikai és státusjogi kérdések iránti véleményét, s azt a vádlottra alkalmazva, kimondá felette véleményező itéletét. A törvényszékbe ültetett szegény közlegények, káplárok, őrmesterek és hadnagyok azt sem értették, legjobb akarattal sem érthették, miről beszél vagy olvas a hadbiró, s csak az előadás végén kimondott véleményező itéletre füleltek, hogy megértvén halálra szól-e vagy fogságra a hadbiró véleménye, azt utána elmondani és szavazni képesek legyenek. A hadbiró

1849. Okt. rendesen minden vádlottra mondandó véleményező ítélet iránt meg kapta Haynautól, ez pedig a főbb vádlottakra nézve Bécsből az utasítást; s ekként e törvényszékeknek nem is volt egyéb teendőjök, mint a Bécsből leküldött parancsokat ítéletképen megszavazni. Hitelesen tudatik, miszerint az volt a hadbirák utasítása, hogy minden előkelőbb vádlottra, tehát a hazának épen legjelesebb fiaira halálos itéletet véleményezzenek, hogy a felsőségnek annál tágasabb tere legyen a megkegyelmezésre. Az ekként kimondott s megerősités végett felterjesztett törvényszéki itéleteket pedig aztán Haynau főparancsnok, a bécsi utasítások szerint, a főbb személyekre nézve kivétel nélkül megerősítette s végrehajtatta, a másod rangúakat illetőleg pedig 15—20 évi várfogságra vagy sánczmunkára változtatta.

Ez utóbbiakra nézve még mindig igen tágas mezeje maradt Haynau szeszélyének. Mert ő is, a státusjognak s a Magyarország és Ausztria közt fenforgó jogi viszonyoknak csak elemeit sem ismerő katona, azokra nézve, kiket illetőleg felülről határozott utasításai nem voltak, nem a nemzeti védelemharczban tanúsított részvét s befolyás mértéke, hanem egyedül szeszély szerint erősítette vagy változtatta meg a vértörvényszék itéletét. Brescia lakosainak ezen Európa szerte elhirűlt büntetőjét eléggé ismeri már a világ példabeszéddé vált kegyetlenségéről. Kevesbbé tudatik azonban az ő ezen kegyetlenségének forrása. Nem helyes véleménynyel vannak felőle, kik azt hiszik, hogy ezen kegyetlensége egyedül egy hajthatatlan vasjellem, természetévé vált katonai szigor, az emberi életnek a véres hadi pályán megszokott kevésre becsülése s a nyomor gyakori látásán, mire a háború annyi alkalmat nyujt, megkeményedett kőszív, s általában életviszonyaiból származott elvek eredménye. Nem. Ezeknek is volt kétségkivül része az ő jelleme kifejtésében. De csupán ezekből nem magyarázhatni meg eljárását. Ezek mellett fővonása még Haynau jellemének a szeszélyesség és eszelősség. Szeszélytől s hóborttól megszállva, ő néha meglepőleg szelíd, emberiséges is tudott

lenni; néha a legsúlyosabban terhelt s különben tán sem jellemök, sem polgári helyzetök, sem a közvélemény által ki nem tűntetett vádlottaknak, midőn elejébe vezettettek, képes volt szoros értelemben nyakába borúlni, velök együtt sírni; más órában vad őrjöngéssé vált szeszélyes eszelőssége, s az elébe vezetett legtiszteletesb, legjelesebb s tán nem is igen súlyosan terhelt hazafiakat a legocsmányabb szitkokkal, legaljasabb czímekkel illette. Ha ilyenkor vitettek hozzá itéletek megerősités végett, szólottak légyen azok a legártatlanabb, legkevésbbé vádlottakra nézve is halálra, ő azokat kivétel nélkül megerősítette, sőt ha lehetett volna, megsúlyosította; mig szelídebb óráiban ismét a legtúlzóbb, legterheltebb egyénekre mondott itéleteket is meglágyította, többször tökéletes szabadságra s bocsánatra változtatta. Ez oka, hogy hasztalan keresünk az ő kényuralma alatt hozott s végrehajtott itéletekben, úgy a kivégeztetések mint megkegyelmezésekben valamely elvet. Nem a forradalomban való részvét mértékétől, nem az egyéniségnek politikai elveiből s befolyásából, nem az osztrák uralomra nézve ebből eredhető veszélyességétől, hanem egyedül Haynau szeszélye s kedélyállapota minőségétől függött a kihirdetett itélet végrehajtása. Ha az elitélések hosszú során végig tekintünk, bámulattal és iszonynyal győződünk meg, mily korlátlan, szeszélyes önkény, mily hóbortos eszelősség űzte a nemzet s legjelesebb fiai felett borzasztó játékát. A valóságról kétkedve, az emberi értelem, erkölcsi érzet s lelkiösmeretesség felett kétségbeesve látjuk, miként itéltetett egy nap akasztófára a, minden túlzást ellenző, a békés kiegyenlitést áldozattal is sürgető, a forradalomban részt alig vett legmérsékeltebb hazafi; míg más nap a legtúlzóbb radikál elvű, az osztrák uralom ellen legszenvedélyesebben kikelt s működött izgató egészen felmentetett; miként itéltetett 15—20 évi börtönre egynémely szelíd, helyzeténél, körülményeinél fogva a történetek menetére semmi befolyással sem birt, békés indulatú hazafi, míg máskor, a szeszély kedvező órájában, olyanok is felmentettek, kik viselt hivatalaiknál fogva az események alakúlá-

1849. Okt.

1849. Okt. sára nagy hatással voltak, s a dynasztia ellen minden erejöket s befolyásukat a legellenségesebb indulattal használták fel.

És ily embernek kezébe volt letéve az osztrák státusbölcseség s a bécsi kormány jóakarata által a legkorlátlanabb hatalom azon országban, mely csak ezred éves alkotmányának, királya által szentesített törvényeinek s legszentebb nemzeti jogainak védelmére emelt fegyvert, kényszerítve osztrák ármányok s önkényes erőszak által! Ily emberre bízta a bécsi kormány megbékitését, kiengesztelését azon nemzetnek, mely nélkül az osztrák monarchia gyönge, hatástalan, az európai nagy hatalmak közt fenn nem állhat.

A hadbirákban, kik eleinte, a vett utasítás szerint, a törvényszékek által mindenkit kivétel nélkül halálra itéltettek, e szeszélyes hatalomgyakorlat láttára végre felébredt a furdaló lelkiösmeret szava, s utóbb, miként bizodalmasan magok is megvallák, vett utasításaik ellenére is óvakodóbbak lettek véleményezéseikben. E körülménynek számos hazafi köszönheti életét. A legjelesebbekre nézve azonban ez már késön történt; ezek nyitván meg a vérítéletek sorát, közőlök számtalan esett a féktelen boszú s Haynau szeszélyes őrjöngésének szánandó áldozatává.

Miután a magyar seregek Görgey példáját követve fegyvereiket egyenként letették, s a nemzetre a hadi törvények s önkény uralma kiterjesztetett, hogy a felállított vértörvényszékek a legtágasabb mezőn működhessenek, Haynau szeptember 1-jén következő rendeletet bocsátott ki:

„A magyar forradalom bevégződött. Felhívom tehát ezennel

„Mind azon cs. k. tiszteket, katonai s polgári hivatalnokokat, kik a felkeltekhez átléptek volt, vagy különben a forradalomban részt vettek;

„Mind azon tagjait a képviselő — valamint a felső háznak, kik a mult évi október 3-kán kelt legfelsőbb rendelvények kihirdetése után, — mely által a magyar országgyülés eloszlat-

tatott, — a tanácskozmányokban s azok határozataiban, és pedig október 8-ka óta részt vettek; 1849. Okt.

„Mind azon tagjait a volt ugynevezett honvédelmi bizottmánynak, a mennyiben azok az 1848-ki okt. 8-kától abban hivataloskodtak;

„Mindazokat, kik a felkelteknél mint kormánybiztosok, valamely hadtest vagy önálló csapat vezérei, vagy mint elől-járók, valamely katonai vagy polgári igazgatási ágban működtek;

„Végre mindazokat, kik a forradalmi törvenyszékeknél vádlói vagy birói minőségben működtek; miszerint a cs. k. katonai kerület parancsnokságánál vagy azon kerületnek, melyben laknak vagy laktak, cs. kir. hadi törvényszékénél, mától számitandó három hónap alatt, igazolás végett magokat jelentsék; ellenkező esetben a törvények értelmében ellenök indítandó nyilvános per következményeit magoknak fogják tulajdoníthatni. Pest, szept. 1-jén 1849. Haynau, táborszernagy és hadi főparancsnok."

A bécsi lapok, akkor kissé még szabadabban mozoghatván, élesen kikeltek azon státusper ellen, melyet Haynau ezen idézete után tartani akart, s felszólíták a bécsi igazságügyminisztert, szóljon be ő is e státusperbe, mely majdnem minden magyar családot sujtand, s az annyira szükséges kiengesztelődés helyett csak az elfojtott keserűséget öregbítendi a nemzetben. E felszólításoknak azonban nem lett sikere. Sőt inkább lelküldettek Bécsből a titkos rendőrség ügynökei is az ugynevezett fekete könyvvel és gyűlöletes levéltárakkal, hogy a szerint minden régibb adatokat, minden titkos vádakat, s a politikai véleménynek minden régibb nyilatkozatait is belé vethessék a szerencsétlenek sorsa felett határozó mérlegbe.

Legnagyobb része azoknak, kik magokat a fentebbi rendelet által érdekelve érezték, önként jelentette fel magát, szelídséget, kiméletet remélve ezen engedelmességökért; másokat a kormány által felbátorított magán boszú s az országot elárasztott titkos rendőri szolgák s a német és cseh tartományokból

1849. Okt. beküldött zsandárok nyomoztak fel titkos rejtekeikben. Úgy ezek mint amazok az itélethozatalig is elzárattak. A várak, a fővárosi katonai laktanyák s börtönök megteltek foglyokkal. S csak kevesen, kikre nézve lezárolt vagyonuk s társadalmi viszonyaik csekélyebb terheltetésök arányában elégséges biztosítást nyujthatának az országban veszteg maradásra, vagy a kik némely magasabb rangú katona tisztek pártolását megnyerni szerencsések voltak, hagyattak szabad lábon a rájok kimondandó itéletig. A képviselők közől e kedvezésben a békepárt tagjai kevés kivétellel mindnyájan részesűltek.

E leirt elemekből álló hadi törvényszékek, a Komárom capitulatiója felett folyt alkudozások alatt működésöket annyira sietteték, hogy a mint Komárommal a nemzeti szabadság utólsó bástyája is az osztrákok kezébe jutott, a kivégeztetések iszonyú műtételét azonnal meg lehetett kezdeni.

Gróf Latour, bécsi hadügyminiszter, a reactio azon pártjának, mely Magyarországot ősi jogai, törvényei, alkotmánya védelmére fegyvert fogni kényszerítette s a nemzetet fejedelmi házával háborúba sodorta, legtevékenyebb tagja, 1848-ki oktober 6-kán gyilkoltatott meg a fellázadt bécsi nép által. S e párt most a magyar nemzeti törvényes függetlenség legkitünőbb bajnokainak, a haza legjelesebb fiainak kivégeztetésével akarta megülni Latour halálának évfordulati napját.

A vérkrónika. Hiányos maradna a magyar nemzeti függetlenség harczának története s Ausztria Magyarország irányában követett eljárásának rajza, ha nemzeti szabadságharczunk e dicső bajnokait pályájokon mind azon pontig nem kisérnők, melyben a végzet hatalma nekik a halhatatlanság kapuit megnyitotta. Hadd álljon tehát itt néhány lap a nemzeti harcz történetének befejezéseül a nemzeti vérkrónikából. Hadd olvassa a késő maradék, mely valaha majd a biztositott szabadság és nemzeti függetlenség, jog és emberiség uralma alatt örvendhet az életnek, s boldogabb viszonyai közt alig foghatja meg korunk rémséges történetét — hadd olvassa, mennyi áldozatokba kerűlt elődeinek az ő jólléte, s ezt annál hívebben ügyekezzék meg-

őrzeni. Hadd csodálja s magasztalja a szabadság, jog és nemzeti függetlenség e dicső vértanúinak szent emlékezetét hozzájok s önmagához is méltóképen. 1849. Okt.

E nemzeti vértanúk hosszú sorát gr. Batthyáni Lajos, az első független magyar miniszterium elnöke nyitja meg. A magyar nemzeti függetlenség s alkotmányos szabadság e szilárd, magasztos lelkű bajnokának jellemét s elveit, tetteit s eljárását történetünk folyamában elég bőségesen ábrázoltuk, mintsem hogy fölösleg ne lenne azokról itt újolag szólanunk. Láttuk, hogy különben büszke, önérzettel teljes politikai jellemében a hazafiság s a hon meleg szeretete mellett az óvatos eszélyesség, a lovagiasság s a jog, igazság és törvényesség szilárd érzete mellett a mérséklet voltak a fővonások. Láttuk miképen ő, e jellemtulajdonságainál fogva, összes politikai törekvéseinek czéljául hazája régi törvényes jogainak, a pragmatica sanctio s egyéb nyilván szerződések és törvények által kikötött s biztosított, de az idők viszontagságai közben sokfélekép megcsorbított kormányzati függetlenségének, nemzeti önálló életének helyreállitását tűzte ki élete feladatául; s midőn a kedvező körülmények valahára e czélját elérni engedték, a király által elnökminiszterül a nemzeti kormány élére allíttatván, a kivívott magas czélt lelkének minden erejével, akaratának egész szilárdságával fentartani s megőrzeni törekedett, szintoly loyalitással a trón, mint eszélyes mérsékeltséggel a nemzet irányában. Miképen a törvény s alkotmány szent és sérthetetlen volt előtte, úgy annak következetes keresztülvitelét s végrehajtását, nem kevésbbé a tömegek túlcsapongó vágyai, mint a reactio titkos ármányai s nyilt megtámadásai ellen egyaránt legszentebb hazafiúi feladatának tekintette. Láttuk, miképen ő a jognak s törvényességnek, vonatkozott légyen az nemzetére vagy a fejedelmi házra, egyaránt hű s rettenthetlen bajnoka, midőn egy részről az ármány, más részről a szenvedély, az egyetértést a nemzet s fejedelmi háza közt mindinkább megzavarta, ő szintoly elhatározottan küzdött az alkotmány megsértése, mint a forradalom ellen; nem

Gróf Batthyáni Lajos.

1849. Okt. csoda, hogy aztán vele egyik párt sem volt megelégedve, melyek mindegyikét a törvényesség korlátai közé törekedett szorítani. De őt szintoly kevéssé tántorítá meg a kötelesség ösvényén az udvar, mint a nép kegyének elvesztése. Mennél inkább gyanúsítá őt s tört ellene a szószéken, a karzaton, a sajtóban a felizgatott nép szenvedélye, annál férfiasabb szilárdsággal korlátozá annak túlcsapongásait. És mennél ármányosabban aknázá az udvari reactio a nemzeti jogok szent talaját, ő annál kitartóbb hazafisággal lépett fel ellenébe. Midőn pedig végre meggyőződött, hogy az alkotmányt s nemzeti függetlenséget fenyegető bécsi törekvéseknek forradalom, fegyveres felkelés nélkül ellenállni lehetetlen: ő oly egyezkedés által ügyekezett elejét venni a nemzet s fejedelmi háza közti háborúnak, mely szerint az alkotmány lényege rendületlen fentartassék s csak némely formákban s kevesbbé lényeges pontokban hozzon a nemzet áldozatot a béke fentartásáért. Midőn pedig ebben czélt nem ért, inkább hivataláról mondott le, mintsem hogy a törvényesség bár melyik rész által az ő hozzájárultával sértessék meg.

Az ő törvényszerű, szintoly szilárd mint loyalis eljárásának maga az udvar fényes tanúságát adta, midőn őt újabban is felhívta más miniszterium alkotására. A feladat fölötte súlyos volt. Egy részről a mind több tér birtokába jutott reactio fondorlatai s alkotmánysértései, más részről a nemzeti jogok sérelmei miatt háborgó pártok heveskedései közt mind nehezebb lőn fentartani a törvényességet. Ő azonban, mind a két félnek nyiltan kijelenté, hogy a kormány elfogadását a törvényességtől feltételezi; s midőn ez mind a két részről megsértetett, ő másodszor is lemondott a kormányról; s csak néhány napig is, míg törvényes új kormány állhatna az ügyek élére, — mint védiratában maga tanúskodik — „csak ő felsége egyenes parancsára s csak azért maradt meg hivatalában, hogy a trón és az országgyülés közötti orvosolhatatlan szakadás katasztrofáját lelépése által ne siettesse. — Én ezt, ugymond, minden áron meg akartam gátolni, mert míg ez meg nem

történendett, addig mindig maradt némi remény, s Lamberg kineveztetése igazolta politikámat. Az ő meggyilkoltatása reám villámcsapás gyanánt hatott; ez minden számitáson kivül feküdt. A forradalmi párt mihelyt meghallá, hogy Lamberghez a táborba mentem, azonnal átlátta szándékomat, miszerint vele egyesűlve akarom az országot megmenteni; ezért sietett annyira Lamberg elleni határozatával.“ 1849. Okt.

E gyászos esemény óta lehetetlen volt tovább fentartani a törvényességet. Ő tehát Bécsbe siet és másodszor is leteszi a király kezébe a miniszteri tárczát. A lemondás elfogadtatik; s maga az elfogadást jelentő királyi kézirat teljes érvényű nyugtatvány hivatalkodásának törvényessége s loyalitása felől.

Mi még ezután történt, egy szivós küzdelem volt a forradalom ellen, a béke és az udvar mellett. Csak azért fogadja el újra választóitól a képviseleti megbizást, hogy a radikálok ellen az országgyülésen pártot készítsen, melynek segedelmével a kiegyenlítést még lehetővé tegye, a fegyverre kelést a dynasztia ellen meggátolja. E párt élén ellenzé ő az országgyülésnek Debreczenbe költözését; s kisebbségben maradván, sürgette és eszközlötte ki a békekövetséget Windischgrätzhez; s ügyekezett egyszersmind titkon arra birni a képviselők egy részét, hogy Pesten maradjanak s vele együtt minden áron meggátolni törekedjenek a fegyveres ellenállást.

E béke ügyekezeteinek közepette lett Batthyáni Windischgrätz foglyává. S mi ezután vele történt, zsarnoki önkény s kiáltó igazságtalanság műve volt. Windischgrätz őt egy fentebb leirt elemekből álló hadi törvényszék elébe állította. Batthyáni kérdőre vonatván, kijelentette, miképen ő ily biróság előtt, mely az ő politikai eljárását megitélni teljesen képtelen s egyszersmind illetéktelen, válaszolni egy kérdésre sem fog, s a honi törvények szerint hazai törvényszék elébe kivánta magát állíttatni. Majd azonban, midőn az ellene felhozott vádakból látná, hogy az okt. 6-kai bécsi forradalom s közvetve Latour meggyilkoltatása miatt is terheltetik, mivel ezen esemény már nem miniszteri hivatalkodásának korszakában történt s magát

1849. Okt. azzal minden alap nélkül érzé vádoltatni: elébbi elhatározását módosítva, kijelenté, hogy ezen vád ellen, melylyel már csak mint magán polgár terheltetik, kész magát igazolni; a miniszteri eljárása ellen emelt vádakra mindazáltal ezen illetéktelen törvényszék előtt ezután sem válaszoland. Ama vádat, mely az október 6-kai bécsi forradalom szítogatása miatt emeltetett ellene, nem volt nehéz Batthyáninak tökéletesen s oly szembeszökőleg megczáfolnia, hogy az utóbb az itéletben sem vĕtetett fel többé.

Midőn Windischgrätz, győzedelmes tavaszi hadjáratunk következtébenBudapestre kényteleníttetett visszavonúlni, Batthyáni, fogolytársával, id. gróf Károlyi Istvánnal együtt Laibachba szállíttatott. Útközben, Sárváron, a polgárok őt felismervén, fegyvert ragadtak, s erőszakkal akarták őt kiszabadítani a gyönge kiséret kezeiből. Batthyáni azonban, a maga ártatlanságában fölmentetéséről különben is meg lévén győződve, önmaga inté békére a polgárokat, önmaga tétette le velök a fegyvert. Ugyanaz történt még Cilliben is, hol őt a szabadságszerető stájer nép szinte erőszakkal szándékozott kiszabadítani.

Laibachban a vizsgáló bizottmány más szerkezetet nyert, s Bécsből egy pár új egyéniség küldetett le annak kiegészitésére. E körülmény, de még inkább az hogy, miként mindjárt közlendő leveleiből látandjuk, börtönéből mennél elébb szabadulni vágyott, hogy az ország megbékéltetésén újra munkálkodhassék, utóvégre arra birta őt, hogy a vádakra mégis csak válaszoljon, nem kételkedvén, — mi iránt biztatásokat is nyert, hogy azok megczáfolása után szabadságba fog helyeztetni. Mivel azonban egészsége meggyöngűlt, s különben a perrendtartásban s a törvények részletes ismeretében elégséges jártasságot magában nem érzett, kivánta, engedtessék meg neki maga mellé oly segédet venni, ki a magyar közjogot, a régi s újabb törvényeket, a pragmatica sanctiot, a magyar mozgalom körülményeit s az ő miniszteri hivatalkodását illetőleg kellő tudománynyal bir. S ily ügy-

védül a Magyarországban s Ausztriában egyaránt nagy tekintélyű Deák Ferenczet jelölte ki. A vizsgáló bizottmány azonban sem Deákot sem senki mást nem fogadta el ügyvédéül; s csak abban egyezett meg, hogy Batthyáni maga irásban adhassa be védelmét a vádpontokra. E végett eleinte az is megengedtetett neki hogy, emlékezete gyámolitására, a maga rendeleteinek s egyéb okmányoknak s országgyülési tárgyalásoknak másolatait használhassa; de utóbb ez is megtagadtatott tőle. Egyébiránt is, sem védiratát valakivel közleni, sem valaki tanácsával s bármi más védeszközzel élni nem lőn neki megengedve; míg ellenben minden kigondolható s ellene felhozható vád, minden előtte ismeretlen tanú állitása, további vizsgálat nélkül teljes érvényű s bizonyító erővel biró adatnak találtatott s hozatott fel ellenében. Színleg neki is megengedtetett ugyan tanúkat állítani maga mellett; de midőn állításainak tanújául magára a királyra, István főherczeg nádorra s a dynasztia más tagjaira, vagy a miniszterekre s más magas állású polgári s hadi hivatalnokokra hivatkozott, válaszul nyerte, hogy a hadi törvényszék ezeket maga elébe nem idézheti. Nevezett más tanúkat is, de azok közől is senki sem hallgattatott ki. Ezen eljárás ellenében Batthyáninak semmi felvilágosítása, semmi tagadása, semmi ellenmondása, semmi óvástétele vagy felebbezése nem tekintetett érvényesnek. 1849. Okt.

És mégis mind ezen méltatlanság, a hosszas börtönzésnek testi és erkölcsi szenvedései sem voltak képesek megtörni Batthyáni szilárdságát vagy őt elveiben, gondolkodásmódjában s loyalitásában megrendíteni. Ő még öt hónapi börtönszenvedései után is csak azon hű alattvaló s dynasztikus érzelmű polgár volt, ki miniszter korában. Ő még akkor is nem saját bajaival foglalkodék, hanem leginkább abban törte a fejét, miként engesztelhetné ki nemzetét a dynasztiával, és, úgy ennek mint imádott hazájának érdekében, miként eszközölhetne köztök békés kiegyenlítést, bár egyébiránt nem volt is titok előtte a magyar seregek győzedelmes hadjárata. Ezen érzel-

1849. Okt. meinek világos tanúja két levél, melyeket laibachi börtönéből írt. A levelek ím a következők:

„A császári királyi városparancsnokságnak Laibachban.

„Miután nem tudom, mily utat kelljen vennie folyamodásomnak, hogy az tárgyalás alá vétethessék, ezennel kérem a tisztelt városparancsnokságot, sziveskedjék a következőket az illető helyre juttatni.

„Meggondolván, hogy elfogatásom több mint 5 hónap előtt épen akkor történt, midőn a béke olajágát ő herczegségének, Windischgrätz tábornagynak feltételetlenül odanyujtani szándékoztam s képes is voltam, — miképen sommás kihallgattatásomban bebizonyítám;

„Meggondolván, hogy ő herczegsége személyemnek, mint parlamentairnek sérthetetlenségét akkori társam által önmaga biztosította, miképen ezt önmaga is kénytelen megvallani;

„Meggondolván, hogy színleges szabadon bocsáttatásom után a gróf Majláth által benyujtott iratban ő herczegségétől az ellenem támasztott gyanúsitások irányában önmagam kívántam törvényes vizsgálatot;

„Meggondolván, hogy Budáról Laibachba átszállíttatásom alatt Sárváron s aztán Cilliben eléggé bebizonyítottam, mily távol van tőlem, magamat akár erőszak akár csel által kiszabadítani a hatalom kezeiből;

„Meggondolván, hogy sommás kihallgattatásom már rég befejeztetett, s annak minden pontja a monarchiai elv és törvényességért való állhatatos törekvéseim mellett tehet csak kétségbehozhatlan tanúságot;

„Meggondolván végre, hogy még egy meghosszabbított viszgálati fogság az igazság elveivel alig volna megegyeztethető, sőt még az udvarnak legfelsőbb érdekében is fekszik, változhatatlan alkotmányos monarchiai érzelmeim s gondolkodásmódom constatirozása és az én loyalitásom ellen emelt vádak megczáfolása után engem mielőbb oly állapotba helyezni, melyben az országban nem minden rokonszenv nélküli szavamat physikai s erkölcsi kényszerítéstől menten s

gyanúsitatlanul emelhessem mindig hűven megőrzött meggyőződésem szerint. Mind ezt meggondolva, a következőkért folyamodom: 1849. Okt.

„1. Halasztatlan folytatásáért s bevégzéséért az ellenem inditott keresetnek.

„2. Azon esetben, ha ezt előttem ismeretlen akadályok miatt elhalasztani kellene, a fentidézett adatok tekintetében azon kedvezést kérem ki magamnak, hogy addig is szabad lábra tétessem oly kötelezettség alatt, miszerint a mindenkori felszólitásra azonnal megjelenjek.

„3. Azon esetre, ha ügyem befejezése előtt fentebb előadott kérelmem teljesitése tekintetében elég bizodalomra számot nem tarthatnék, kész volnék minden, akár a bel-, akár a külföldön kimutatandó helyet ideiglenes tartózkodásomul választani.

„Midőn a tisztelt cs. kir. várparancsnokságot ezen jó lelkiösmeretemen alapuló kérelmemet illető helyen előterjeszteni kérném, szerencsém van stb. gr. Batthyáni Lajos.“

Később ugy látszik a függetlenségi nyilatkozatnak hozzá is elhatott hirére, ugyanazon várparancsnoksághoz a következő levelet intézte:

„Alulirt ezennel kéri a t. cs. kir. városi parancsnokságot, sziveskednék a következő fontos ügyet oda juttatni, hol az mennél elébb elvégeztethetik.

„Tapasztalataim következtében úgy látszik nekem, hogy ismét oly időpont állott be, midőn hinni lehet, hogy honfitársaimnál az eszély szava meghallgattatást nyerend. Ez engem, hazám s királyom iránti kötelességem érzetében arra bir, hogy ismételjem az egyszer már figyelem nélkül hagyott ajánlatomat.

„Ámbár hivatalkodásom ideje alatt az országban nem csak népszerűtlen voltam, de súlyosan gyanúsíttattam is a miatt, hogy a forradalom ösvényére lépés ellen folytonosan küzdöttem, s annak következményeit Kassandra módjára nyomról nyomra megjósoltam, s magam azon ösvényre lépni határo-

1849. Okt. zottan vonakodtam: mindazáltal az események folyama s azok által, mik velem történtek, azon oldalról már annyira igazolva hiszem magamat, miképen alaposan remélhetem, hogy, ha jelenleg az alkotmányos monarchia s meghódolás érdekében békeszavamat felemelendem, indokaim hazafiúi tisztasága el fog ismertetni.

„Ezennel tehát ajánlatot teszek, ezt cselekedni s e végre az országban minden befolyásomat s annyi előttem ismeretes monarchiai elemek segedelmét is felhasználni. És bár sem a személyes veszélyt, melynek ez által magamat kiteszem, sem ezen önként elvállalt feladat nehézségeit, sem végre a bizodalmat, melyet e végre ez oldalról igénylek, kelleténél kevesebbre nem becsűlöm: mégis mind ezen tekintetekből származható ellenvetéseket megczáfolt bennem azon meggyőződés, hogy kötelességérzetemnek mint királyom hű alattvalója, nem különben mint hű hazafi utólsó lehelletemig tartozom eleget tenni az által, hogy semmi egyéni tekintettől ne hagyjam magamat visszaijesztetni szolgálatomat felajánlanom oly ügyben, melynek lehető sükerűlte annyira üdvössé válhatnék, hogy maga a süker bizonytalansága is bőségesen igazolhatja a kisérletet.

„Biztositásául annak, hogy a meghatározandó időre föltétlenül visszatérek, mást ugyan nem nyujthatok, mint egy mindig szeplőtlen jellemnek becsületszavát; de legyen ez elég azon szent érdekek tekintetében, melyek egyedül birhattak reá, hogy e soroknak s azokba foglalt ajánlatomnak figyelmet igényeljek. E sorok haladéktalan elküldését kérvén, vagyok stb. gr. Batthyáni Lajos."

E levelek világos fogalmat képezhetnek e férfiú jelleméről, önzetlenségéről s érzelmeiről. A feladat, melynek érdekében fellépni ajánlkozott, nem kevés veszélylyel volt összekapcsolva akkor, midőn a nyert győzedelmek s a függetlenségi nyilatkozat a szenvedélyeket a nemzet egy részében hatványozták. S Batthyáni e veszély daczára is kész volt a dynasztia, és miként ő teljesen meggyőződve volt, nemzete érdekében, kitűzni

a béke lobogóját. És ha neki, mi lehetetlen egyátaljában nem volt, sikerül a nagy feladat megoldása: ő a dynasztiának nem kevesbbé mint nemzetének valóságos jótevője gyanánt álland vala a történetben. Az általa bevágandó ösvény, mely ha, bár csak nagy erőfeszitéssel ugyan, de a dynasztia őszinte s méltányos támogatása mellett, miként fentebb elégségesen kifejtettük, nagy valószinűséggel czélra vezethetett volna, — nemcsak Magyarországra, hanem a birodalomra nézve is egy új, nagy reményekre jogosító korszak kapuját vala megnyitandó. 1849. Okt.

De Batthyáni ajánlata nem talált, s mivel az orosz interventio ekkor már határozattá vált, nem is találhatott többé méltánylatra. Sőt az önzetlen érzelem, melyből az származott, sem ébresztette a megérdemlett figyelmet; mert az ő sorsa, s pedig elveinek, érzelmeinek tekintetbe vétele nélkül, már rég el volt határozva.

Ő azon idő tájban, midőn a két császár szövetséges hadai Magyarországba törtek, Laibachból Olmützbe vitetett s a pörével megbizott hadi törvényszék annak mennél elébbi bevégzésére utasíttatott. Batthyáni a maga védiratában, mely szemünk előtt áll, melyet azonban, miután miniszteri hivatalkodásának s összes eljárásának történetét hűven s részletesen előadtuk, közölni egyátaljában felesleges, — oly világosan és szembetünő valósággal megczáfolta az ellene felhordott vádakat, hogy a hadi törvényszék sem találta őt terhelve; s csak is azon okból, mivel tudatott, hogy őt egyátaljában bűnheszteni kivánják, pár évi börtönre itélte el.

Az itélet azonban nem elégíté ki azokat, kik Batthyáni vesztét kivánták. Herczeg Schwartzenberg Felix bécsi elnökminiszter tehát azon nyilatkozattal küldé vissza az itéletet, hogy miután a törvényszék őt súlyosabban terhelve nem találta, az udvar őt börtönnel sem kivánja büntetni. Magas helyzetében, melyet mint Magyarország elnökminisztere foglalt el, ha nem igazolta volna magát az ellene felhozott súlyos vádak ellen, büntetése egyedül halál lehetett volna; de

1849. Okt. miután a törvényszék őt erre méltónak nem találta, a börtönbüntetésnek sem lehet helye. A felmentésnek azonban, folytatá nyilatkozatában Schwartzenberg, egészen a kegyelem szinét kellend viselnie. Meghagyja ennél fogva a hadi törvényszéknek, itélné őt halálra; de, mint hasonló esetekben történni szokott, a könnyítő körülmények tekintetéből, ajánlaná őt a császár kegyelmére.

Schwartzenberg miniszter e rendeletének teljes megértésére tudni kell, hogy a hadi törvényszéknek Ausztriában hagyományos szabálya, miszerint azon egyén, ki halálra itéltetvén, mentő körülmények tekintetéből, a törvényszék által megkegyelmezésre ajánltatott, kivétel nélkül mindig kegyelmet nyer. Ezen szabálylyal indokolá tehát Schwartzenberg is a maga rendeletét, mely által a börtönbüntetésre szóló itéletet oly alakban szerkesztendő halálos itélettel kivánta fölcseréltetni, melyet rendszerint megkegyelmezés szokott követni.

A hadi törvényszék tagjai, kik ezen rendetletben semmi egyebet nem láttak, mint az udvar kegyelmezési szándokát, s kik a vett rendeletet ennél fogva nem is titkolgaták, sőt arról, mint a császári kegyelem jeléről mások előtt is beszélének, minden gyanú nélkül készek valának engedelmeskedni. Csak a törvényszék elnöke, Wetzlár tábornok, tett kifogásokat, lelkiösmeretével meg nem férhetőnek állitván hogy, ha bár kegyelemkérés mellett is, halálos itéletet mondjon oly egyénre, kire törvény szerint halált mondani egyátaljában nem lehet. De azon érvvel, hogy a kegyelemkéréssel halálra itéltek mindig s kivétel nélkül kegyelmet nyertek s az ellenkezőre soha egy példa sem létezett, végre a hadi törvényszék elnökének scrupulusai is legyőzettek. Az itélet tehát, mely, mint mondók, néhány évi börtönre szólt vala, halálra lőn változtatva kegyelemkéréssel, mely avval indokoltatott, hogy Batthyáni miniszteri eljárásában gyakran oly súlyos körülmények közé jutott, hogy másként mint tett, alig cselekedhetett.

Ha az itéleten, Schwartzenberg miniszter rendelete szerint, még Olmützben tétetett volna e változtatás, miután az olmützi hadi törvényszék itéletét a császárhoz kell vala megerősités végett felterjeszteni: a császár valóban kénytelen is lett volna, vagy megkegyelmezni az elitéltnek, vagy egészen példátlan, szabályellenes lépést tenni, a törvényszék kegyelemkérését figyelembe nem vévén. Az illetőknek azonban egyik máslat sem tetszék. El volt végezve, hogy Batthyáninak meg kell halni; de a császárral sem akarták megszegetni a szabályt. Mit tőnek tehát? Majdnem egy időben Schwartzenberg ama rendeletével, mely az itélet megváltoztatását a hadtörvényszéknek meghagyta, mi előtt az itélet tényleg meg lett volna változtatva, Batthyáni Olmützből Pestre vitetett, hol Haynau, mint császári *Alterego,* teljes hatalommal rendelkezett; s ennél fogva az itéletet is hozzá kellett megerősités végett felterjeszteni. Azon szabály, mely szerint a kegyelemkéréssel ellátott halálos itéletet kegyelmezés szokta követni, Haynaut is kötelezte ugyan; ily szabálysértés azonban Haynau részéről, ismeretes hóbortossága mellett, nem tűnhetett fel annyira, mintha azt a császár maga követte volna el. A czél el lőn érve, a nélkül hogy a császár személye a gyűlöletes ügybe egyenesen belekevertetett volna; a felelősség Haynaura tolatott a közvélemény előtt. 1849. Okt.

Mióta Olmützben az első itélet, mely néhány évi börtönre szóla, meghozatott, Batthyáni sem ott, sem új fogsága helyén, a pesti, ugynevezett Újépületben nem háborgattaték többé a törvényszék nyomozásai által. Sőt ez utóbbi helyen egynémi, elébb tiltott engedélyekben is részesült. Egyebek közt naponként hosszabb időre, tanúk nélkül is láthatá nejét és gyermekeit. Ezen s más apró kedvezések, sőt rokonainak s barátainak adott egyenes biztatások mind őt magát, mind családját s barátait azon kecsegtető reménybe ringaták, — mit egyébiránt katonai környezete is erősitgete, hogy nem sokára, mint mondák, Komárom meghódolása után, teljesen szabad lábra fog tétetni.

1849. Okt. De mily iszonyú lőn a kiábrándulás? Komárom okt. 3-kán nyitotta meg kapuit az osztrák hadaknak. Október 4-kén estve a grófné gyermekeivel együtt hosszabban időzék a fogolynál, nem is sejtve a borzasztó jövendőt. Más nap reggel a törzsporkoláb a foglyot s börtönét nagy szigorral megmotozá, kétségkivül meggyőződni akarván, nincs-e nála valamely fegyvernemű elrejtve. Ez megtörténvén, a hadi törvényszék elébe vezettetett, hol előtte a következő itélet olvastaték fel:

„Gróf Batthyáni Lajos, pozsonyi születésű, negyven éves, katholikus, nős, részint bevallotta, részint reá törvényesen bebizonyult, hogy elébbi magyar elnökminiszteri minőségében oly határozatokat alkotott, hajtott végre vagy engedett végrehajtatni, melyek által Magyarországnak a márcziusi törvényekben engedett igazgatási határai átlépettek, Magyarország és a császári királyi örökös tartományok közt a pragmatica sanctio által megállapított törvényes kapocs megtágíttatott, s a státusalkotmány erőszakos felforgatására vezető veszélyek idéztettek elő*); nem különben azzal, hogy miniszteri hivatalának mult évi oktober 3-kán történt letétele után, a felkelők soraiba állás**), a fegyveres ellenszegülésre nyilvános felhivás***) és

*) Történelmi elbeszélésünk folyamában elég részletesen előadtuk, miképen Batthyáni egyetlen fontosabb rendeletet sem alkotott s hajtott vagy hajtatott végre, melyre nézve maga a király, vagy ennek helytartója s képviselője István főherczeg nádor előleges megegyezését s helybenhagyását nem birta. S midőn Batthyáni miniszteri hivatalát okt. 3-kán a király kezébe letette, Ferdinánd király e lemondását minden gáncs nélkül, egyszerűn elfogadván, maga adta neki a teljes érvényű nyugtatványt hivatalviselése iránt.

**) Batthyáni soha sem állott a tulajdonképeni felkelők soraiban; ő csak azon Vas megyei nemzetőrök soraiban állott néhány napig, kik a Jellasicstól Győr és Mosony tájáról haza bocsátott s megyéjén keresztül vonúlt horvát felkeltek rablásainak meggátlása s határaikból kiűzése végett fogtak fegyvert. Vajjon e rablócsapatok megtámadása is felségsértés volt?!

***) Bizvást el lehetne mondani az egykori vezérrel: „egy országot annak jutalmul“, ki csak egy betűt is képes felmutatni, melylyel Batthyáni a király és udvar ellen fegyveres ellenszegülésre bár kit is felhivott volna.

az ő felségétől feloszlatott országgyülésbe isméti belépte által a forradalmi pártot erősítette és támogatta*), — felségsértés miatt a státuskincstár kártalanitására fordítandó összes vagyona elvesztésével**), kötél általi halálra itéltetett, — mely itélet megerősités és kihirdetés után rajta oktober 6-kán reggeli 7 órakor végrehajtatik.“ 1849. Okt.

Batthyánit, köz hír szerint, az itélet kihirdetése után nem levertség, hanem heves boszúság szállotta meg. Az itélet ellen erélyes óvást téve, azt égbekiáltó igazságtalanságnak nyilatkoztatá s kijelenté, hogy hazájáért s meggyőződéseiért mindenkor kész ugyan meghalni, s valamint eddig, úgy ezután sem kolduland senkitől kegyelmet, hanem szigorú igazságot követel. A hadi törvényszék eljárását, mely neki az önvédelemre lehetőséget sem engedett, igazságosnak el nem ismerheti; ily eljárással meggyilkolhatják őt, de el nem itélhetik.

A törvényszék elől a siralomházba vezettetvén, mindenek előtt nejét és gyermekeit kivánta látni, hogy tőlök bucsúzhassék, őket megáldhassa. Megtagadtatott! A grófné, vévén a szörnyű hirt, a fogházba sietett; de a börtön ajtaja nem nyilt meg előtte. A távol lévő Haynau helyettesénél, Kempen tábornoknál, úgy Lichtenstein altábornagynál is zárt ajtókra talált. Irásban folyamodott tehát, — mind hasztalan! Némely

*) Igen, Batthyáni másodszor is belépett 1848-ki deczemberben az országgyülésbe, de miért? Tudja az egész világ, hogy nem a forradalmi párt erősitése, hanem e párt megbuktatása s a békepártnak felülkerekedése végett. A forradalmat támogatta-e, midőn minden erejét megfeszité, hogy a Debreczenbe költözést meggátolja, s az országgyülést arra vegye, hogy Pesten maradjon, mely pár nap múlva Windischgrätz hatalmába vala kerülendő? A forradalmat támogatta-e, midőn Kossuth ellenzése daczára kieszközölte, hogy Windischgrätz elébe békekövetség menjen, mely nagy áldozatokkal is meggátolni ügyekezzék a háborút a nemzet és fejedelmi háza között?!

**) Kit büntettek ezzel, a pár óra múlva kivégzett Batthyánit-e, vagy kiskorú, ártatlan gyermekeit? Talán épen ennek szégyenérzete okozta, hogy, bár az itéletekben mindig ki szokott tétetni: „nős, ennyi s ennyi gyermek atyja“ — szóval sem említtetik, hogy Batthyáni három gyermek atyja volt!

1849. Okt. befolyásosak közbenjárása végre mégis kieszközlé neki az engedelmet, hogy férjét néhány perczre, több katonatisztek jelenlétében láthassa, de gyermekeit atyjok vég áldásának elfogadására hozzá vinnie nem engedtetett meg. Keresztényi kötelességeit egy franczia pappal, ki gr. Károlyi István házánál volt, elvégezvén, nejéhez a következő levelet irá:

„Pest, 1849-ki oktober 5-kén esti 9 órakor.

„Drága, kedves nőm! Hasztalan reméltünk az emberiség utólsó szikrájában, midőn egymást látók, — ezt is megtagadták tőled. Ismétlem tehát e sorokban mélyen érzett kijelentését legforróbb hálámnak és csodálatomnak a te tiszta szerelmed mind azon kincsei iránt, melyeket megérdemleni soha sem tudtam; s oly igaz a minthogy a halál küszöbén állok, ez bennem a hibának egyetlen tudata, mit magammal a sírba viszek ....

„Ezen ünnepélyes órában eszküszöm neked, hogy a király és birodalom iránti árulásnak soha még csak gondolata sem fért lelkemhez. Hogy a hazának nem kevesbbé híve voltam s vagyok, ki fogja most kétleni? És azért halok én még; — a törvény s a király esküje volt az én szabályozóm, és attól sem jobbra sem balra nem engedtem magamat eltántoríttatni: *viam meam persecutus sum* — és azért ölnek meg engemet.

„Ennyit a nyavalyás politikáról, megnyugtatásodra, bár arra neked nincs szükséged, ki egymagad soha sem estél irányomban tévedésbe.

„A gyermekeket csókold s áldd meg nevemben. Ne szégyeljék, nem kell szégyelniök magokat atyjok miatt. Elébb vagy utóbb azokra háramlandik vissza halálom gyalázata, kik engem hálátlanul s igazságtalanul gyilkolnak meg. Hagyd el most az országot, a gyermekek miatt: itt az ő jövőjök csirájában megmérgeztetnék. A te vagyonod elég leend nekik; jobb egy szerény sors, mint az alamizsna azok kezéből, kik őket árvákká tették.

„Az én szegény, jó kedves nővérem! Menj mindjárt hozzá, szükségtek leend egymásra, hogy egymást támogassátok!

„Szegény hű Jancsimat ajánlom neked; lásd el őt, megérdemelte irántam. 1849. Okt.

„A gyalázattól, melyet nekem szántak, menekűlni remélek *). E végre régtől fogva van nálam egy szabadító.

„És most még egy bucsúcsókot! Isten veled! Szivemben egyedül képeddel, ajakimon a te neveddel halok meg.

„A viszontlátásra! Batthyáni Lajos."

Megírván a levelet, ágyába feküdt. A porkolábtól már a szoba változtatásánál kikérte mindig magával hordott, lószőrrel töltött fejvánkosát, melyen aludni szokott. **)

Az őrök egész éjen át a szobában, ágyához közel álltak. Oktober 6-kán reggel a gróf még mély álomban látszék merűlve. A porkoláb ébreszteni ment őt. Egyik kezével a takarót szorosan fejére húzva találá őt, s midőn a takarót föllebbenté, eszméletlenül látá őt feküdni megaludt vérében; másik kezében egy rövidke tőrt tartott. A orvosi vizsgálat kimutatá, hogy egy szurás a nyakán oly mély volt, mint csak a tőr keresztvasa engedé; de üteret szintugy nem talál mint egy másik a karján, s egy harmadik, mely szive mellé furódott. A hozzá közel álló őrök egész éjen át a fájdalomnak egy rázkódását, egy nyöszörgését sem láták sem hallák e szörnyű műtét alatt a vasakaratú férfiún. Ha kezét a vérvesztés következtében beállott ájulás meg nem lankasztja, halálig marczangolta volna magát. Orvosi szerek visszahozák az eszméletet; de a kivégeztetést tátongó nyaksebe miatt el kellett halasztani.

A segélyre hivott orvosok egyike, egy nagy hírű egyetemi tanár, megkérdeztetvén, kijelenté, hogy a kivégeztetést, s sebek miatt végrehajtani nem lehet, de nem is szükséges: a beteg életereje a nagy vérveszteség miatt kimerűlt, s néhány óra múlva magától kialszik. De az illetőknek volt rá gondjok, hogy

*) Midőn itélete felolvasása után a hadi törvényszék elől elvezetteték, reményét fejezi ki, hogy ha már meg kell halnia, legalább a halál módját változtatják agyonlövésre. De ez iránt határozottan tagadó választ vévén, eltökélte magát, öngyilkossággal menekűlni az akasztatás gyalázatától.

**) Ugy látszik ebben volt a „szabadító" kis tőr elrejtve.

1849. Okt. a halál ki ne ragadja kezeikből idő előtt boszúáldozatukat. Egy katonaorvos utasítást vett, hogy izgató szerekkel legalább néhány orára hosszabbítsa meg a kialvó életet.

A város közönsége az itélet kihirdetése óta az ámulat és fájdalom élő képe, a hang, mely még emelkedni merészelt, annyi csapás után is a legmélyebb fájdalom hangja volt. Batthyánit ugy ismerte a közönség, mint oly férfiút, kiben a hazafiúi és alattvalói hűség egybeforrva, egy lángban lobog, mint a legforradalomellenesebb, a törvényszerűséghez legaggodalmasabban ragaszkodó kedélyt. Megfoghatatlannak, hihetetlennek látszék az itélet, s mindenki az utólsó percztől várta a megkegyelmeztetést. E hiedelmet, — a rendőrség-e, a támadható tűntetések meggátlása végett, vagy az ártatlanságáról való közönséges meggyőződés? — széltében terjeszté. De az esti öt óra meghozta a szomorú valóságot. Nagyobb vasas és vadász osztályok foglalták el a laktanya ötödik szárnya előtt elnyuló tért, melyen egész napon át sürű néptömeg rajonga.

Batthyánit a napon át a nagy vérvesztés következtében többször beállott ájulásból az izgató szerek mindannyiszor eszméletre hozták. Midőn tudtára adaték, hogy nyaksebe miatt kötél helyett golyó vetend véget életének, szinte vidámmá lett. A tőr iránt kérdőre vonatván, válaszolá: „Én az istennel és az emberekkel leszámoltam; válaszolni többé senkinek sem tartozom.“ Öt óra után a vesztőhelyre vezettetvén, a katona orvost, ki őt bágyadtságában támogatni akará, elutasította s az őt kisérő franczia papnak mondá: „Tisztelendő úr, adja karját; nem akárnám önnek egy ájulás látványát megújítani; de oly gyönge vagyok, hogy lábaim alig birnak.“

A papra támaszkodva, egy granátos osztálytól képezett kisérettel jelent meg a téren. Járása, bágyadtsága daczára is szilárd vala. A tömegen keresztül haladva, mely őt hosszában hódoló üdvözlettel fogadá, vizsga szemekkel kerese ismerősöket, kiket aztán, mint általában az üdvezlőket fejbillentésekkel köszönté. Arczán egy neme a nyugodt, vidám szívességnek, a nézőkbe is vigaszt öntő magosabb szelídségnek

volt kifejezve, s azon meggyőződést látszék visszatükrözni, hogy a legfőbb biró előtt pár percz múlva igazságosb itéletet nyerend mint az emberektől. 1849. Okt.

Menet közben a paphoz még egyszer ily szavakat intéze: „Erősen kell önre támaszkodnom; de ne higyje, hogy szellemileg is gyönge vagyok; testem azonban annál gyöngébb s örülök, hogy mindjárt helyemre érhetek, hogy ott állhassak vagy térdelhessek; mert lábaim már alig birnak.“ E nagy testi gyöngeség egyébiránt alig vala észlelhető járásán, s csak arczának nagy haloványsága tanúsitá kimerűltségét.

Az itélet felolvasása után letérdelt s levévén ezüsttel hímzett kék szobafövegét, mennyire csak bágyadtsága engedheté hangosan felkiálta: „Éljen a haza! Allez Jäger!“ Alig hangzott el ajkán a szó, a vadászok fegyvere dördült meg, s egy golyótól homlokán, más kettőtől szivén találva, élettelenül rogyott össze. Tetemei éjjelre egy kórházba, onnan nagy csöndben a ferenczi szerzetesek templomának sírboltjába vitettek, ideiglenesen, míg a családiban szabad leend eltakarítani.

Köz tudomású dolog lévén, hogy Batthyáni Lajos, a törvényesség ösvényétől egy hajszálnyira eltérni sem hajlandó, a forradalomnak minden áron elejét venni, az udvarral való szakadást a legsúlyosabb áldozatok árán is meggátolni ügyekező, szintoly hű alattvaló, mint hű hazafi, hivatalviselésében semmi alapos vádat nem vont magára; ki még az év vége felé is csak azért választatta meg magát képviselőnek másod ízben, hogy Kossuthot ellensúlyozza s az udvar és a nemzet közt az országgyülésen újabb kiegyezkedést kisértsen meg: elitéltetésének okairól tehát sokáig sokfélét beszélt a világ. Ki Schwartzenberg miniszter, ki más magas egyéniség személyes boszújának tulajdonította a nem indokolt, nem indokolható halálos itéletet. Igen valószinű s majdnem bizonyosnak tartható, hogy volt része abban ezeknek is. Kétséget mindazáltal nem szenved, hogy Batthyáni, főleg mint az 1848-ki márcziusi törvények egyik fő szerzője, mint a nemzet alkotmányos, független kormányzati törekvéseinek leghűvebb kife-

1849. Okt. jezése s mint magának a magyar nemzetiségnek legtekintélyesebb s legcsatányosabb képviselője vonta magára a halálos ítéletet. Batthyániban a nemzetet akarták halálosan sujtani; ő benne s vele együtt a nemzeti jogokat, nemzeti államéletet akarták sírba dönteni. Mily szerencse, hogy a nemzet élete szivósabb egyes emberek életénél! — hogy ezeknek a nemzeti szent ügy miatt igazságtalanul erőszakosan eloltott élete is a nemzet életének tőkéjét gyarapítja; — mert minden ügynek, mely igaz, jó és szép, melynek erkölcsi értéke van, a martyrok vére csak termékenyíti életgyökereit, a vértanúk szent emléke csak hatványozza életerejét!

Ily szent emlékű vértanúját birja a nemzet Batthyáni Lajosban, birja mind azon számos hazafiakban, kik október 6-kán s e nap óta, mivel a nemzet jogainak kitűnő bajnokai voltak, erőszakos halállal végeztettek ki, vagy hosszú évek sorára a várfogság súlyos szenvedéseire itéltettek. És a győzők jogot s emberiséget, igazságot s méltányosságot egyaránt eltipró kegyetlensége gondoskodott arról, hogy a nemzetnek, annyi régiek után, legyen egy újabb kiadású martyrologiuma.

Gr. Batthyáni Lajosnak, a békés kiegyenlítés legelhatározottabb bajnokának, a törvényesség legaggodalmasabb őrének, a forradalmi irány leghevesebb ellenzőjének kivégeztetése után, egy utóbbi véritélet sem lehetett többé a nemzetre nézve meglepő. Meglepő volt az, hogy Batthyáni, a béke és kiegyenlítés embere, a monarchiai és dynasztiai elvnek bonyodalmaink alatt legszivósabb képviselője, egy sorsra jutott azokkal, kik ellenkező irányt követve, miután az alkotmány megtámadtatása által ellentállásra kényszeríttettek, a trónvesztettség nyilatkozatához hozzájárultak s részben a harcz terén fegyverrel is vívtak a nemzet törvényes önállóságáért s kormányzati függetlenségéért. Meglepő ezen utóbbiak elitéltetésénél az, hogy az itéletek nem a forradalomban s háborúban való részét mértéke, hanem indokolhatatlan szeszély szerint hozattak a szerencsétlen foglyokra. Borzasztó az, hogy a nemzet virága, legkitűnőbb fiai estek a boszú áldozataiul, s hogy

ezen áldozatok száma oly rémitő nagy. Iszonyú az, hogy végre az egész nemzet összesége minden jogaitól, vagyona nagy részétől megfosztatott s a legkorlátlanabb kényuralom alá vettetett, holott elébb minden manifestumokban s kiáltványokban magok állították, hogy csak egy pártnak műve az ellenállás, a forradalom. 1849. Okt.

A tizenhárom tábornok kivégeztetése Aradon.

Ugyanazon oktober 6-kán, melyen Pest lakóinak kebelét Batthyáni kivégeztetése a legkínosabb fájdalommal tölöltte el, az aradi polgárok még iszonyatosb jelenetnek valának tanúi. Tizenhárom tábornokra, a dicső magyar sereg virágaira, egyszerre mondatott ki a halálos itélet; az annyi diadalmas csatákban győztes vezérek egymásután, egymás szemeláttára múltak ki a bakó keze alatt. Míg Batthyánit az udvari reactio pártja személyes boszúból végeztette ki, a tizenhárom derék tábornok egyszersmind katonai boszúnak is esett áldozatául. Az osztrák sereg vezérei nem tűrhették életben azon vezéreket, kik által annyiszor megverettek; nem szenvedhették életben azon hadvezéreket, kik számra sem nagyobb újoncz seregeik győzedelmeivel elhomályosították az osztrák fegyverek dicsőségét.

Kiss Ernő (eleméri és ittebei), 49 éves, előbb a Hanover-huszárok ezredese, a hanoverai Guelf első osztályú, s a pápai Krisztusrend vitéze, a magyar seregben a ráczok elleni háború alatt szerzett érdemeiért tábornok s utóbb altábornagy, az ország fő hadi kormányzója s a magyar érdemrend középkeresztese; egyike volt legvitézebb katonáinknak. Bár a Bánságban fekvő terjedelmes jószágai, s a müvészet, kivált a festészet kincseivel gazdag kastélyai a ráczok által elpusztíttattak, a Temesváron őrizet alá adott 12 mázsa asztali ezüstje a várőrség által lefoglaltatott, végiglen ernyedetlen híve maradt a nemzet ügyének. Jószágai, több milliónyi értéküek, az itélet által lefoglaltattak; maga por és golyó által végeztetett ki.

Aulich Lajos, pozsonyi születésű, 57 éves, nőtlen, az osztrák szolgálatban a Sándor-gyalogok alezredese, a magyar

1849. Okt. seregben tábornok, az érdemjel középkeresztese; Buda bevételéig hadtestvezér, utóbb hadügyminiszter. Mint ember, szerény, igénytelen, szelíd, feddhetetlen, szeretetre méltó. Mint katona, hidegvérű, kit zavarba semmi váratlan esemény sem ejthetett, fontolva, de gyorsan cselekvő; az isaszegi győzedelmet ő döntötte el. Mint polgár, tisztakeblű hazafi, mely tekintetben kevés pártja volt a magyar seregben. A viszgálaton s hadi törvényszék előtt minden kérdésre ez volt válasza: „Királyom parancsából esküdtem hűséget a magyar alkotmányra, s eskümet halálomig meg kell tartanom.“ Kivégeztetett kötél által.

Damjanics János, 45 éves, bánsági születésű, származására szerb, nős, gyermektelen, az osztrák seregben a 61-dik gyalog ezredben kapitány, a magyar seregben a ráczok ellen a Bánságban nyert számos győzedelmei után tábornok és hadtestparancsnok s az érdemjel középkeresztese. A vezért benne már külseje is elárulta, melyben a rendkivüli erő szépséggel párosult; öles, izmos termet, villámló, parancsolásra termett szemek. Híres 3-dik és 9-dik zászlóaljaink tőle nyerték szellemöket. Nehéz meghatározni, a félelem vagy szeretet volt-e iránta túlnyomó a katonákban. Ritka bátorság, nyugalom s határozottság a legnagyobb veszélyben, szivós kitartás és gyorsaság a végrehajtásban, őt vezéreink legjelesbikévé tették. Mint polgárt lángoló hazaszeretet hevíté; mint ember a legszeretetre méltóbb. Legtöbb győzedelmeinkben ő volt veres sapkásaival, kik érette mind egyig készek voltak meghalni, az eldöntő erő; a szolnoki és váczi győzedelmeket egymaga vívta ki. Lábtörése valóságos nemzeti szerencsétlenség volt; ha ő végiglen ép, szolgálatra képes marad, más véget ért volna szabadságharczunk. Tört lába mind végiglen nem gyógyulván meg, kocsin vitetett a vesztő helyre, hol miután a vele együtt felakasztott nyolcz társain több óráig néznie kellett az itélet végrehajtását, végre a sor reája kerűlvén, csipős gúnynyal mondá: „Különös hogy nekem, ki mindig első valék a harcz-

ban, most egyszer utósónak kelle lennem.“ Pár percz múlva felakasztatott. 1849. Okt.

Nagy-Sándor József, nagyváradi, 45 éves, nyugdíjas huszárkapitány, majd ezredes, utóbb tábornok s hadtestparancsnok a magyar seregben, melyben magát kivált Buda bevételénél különböztette meg, az elsők közt hágván meg vitézeivel a vár bástyáit. De nem kevesbbé tűnt ő ki lángoló hazafisága által, miben a seregnek valódi példányául szolgált. A vesztő helyre lépvén eme szavakat mondá: „hodie mihi, cras tibi.“ Itélete akasztásra s jószágvesztésre szólott.

Gróf Vécsey Károly, pesti, 42 éves, elébb őrnagy a Hanover-huszároknál, a magyar seregben mint ezredes, 1849 elején, midőn gróf Eszterházy Sándor tábornok és Nádory ezredes a bácskai hadtestet a nemzet ügyének elárulásával az osztrák zászlók alá vezetni akarták, e hadnak elhatározottan élére állván, azt a nemzetnek hazafiúi szilárdságával megmentette. Ezután tábornokká s hadtestparancsnokká neveztetvén, Aradot ostrommal foglalta el, Temesvárt pedig egész az utósó időig megszállva tartotta. Kivégeztetett kötél által, egyszersmind javai is elfoglaltatván.

Török Ignácz, gödöllei, 54 éves, az osztrák seregnél a mérnöki testben alezredes, a király testőrségnél a mérnöki tudományok tanára, s mint olyan Görgey s Klapka tábornokok és más főtisztekké lett testőrök tanítója, a magyar ministerium alatt a király s a bécsi mérnökkari igazgatóság által Komárom erődítési parancsnokává, utóbb a magyar kormány által tábornokká s várparancsnokká neveztetett. Szegedet ő erősitette meg. Kivégeztetett kötél által.

Lahner György, beszterczei, 53 éves, nős, egy gyermek atyja, az osztrák seregben őrnagy, a magyaroknál ezredes, végre tábornok, s a magyar sereg fegyverzési osztályának igazgatója, mely tisztében rendkivüli munkásságot fejtett ki; halála kötél által történt.

Knezics Károly, sz.-györgy határezredbeli horvát születésű, 41 éves, nős, két gyermek atyja, a márcziusi mozgalom

1849. Okt. kezdetén mint kapitány az alkotmányra esküt tévén, ahhoz haláláig hű maradt, előbb a ráczok ellen, utóbb az aprili hadjáratban tűntetvén ki magát, egész tábornokságig s hadtestparancsnokságig emelkedett. Kötél által halt meg.

Pöltenberg Ernő, bécsi, 35 éves, nős, 3 gyermek atyja, elébb a Sándor-huszároknál kapitány, ezredével 1848 nyarán Magyarországba jövén, a miniszterium rendelete következtében az alkotmányra megesküdött, s ez időtől fogva esküje s becsülete által a nemzet ügyéhez kötve, ahhoz végiglen hű maradt. Ezredessé emelkedvén, midőn Görgey Budát ostromolta, ő a 7-dik hadtesttel, melynek vezére lőn, Győrnél táborozott, májusban tábornokká nevezetvén, hadteste vezérletét végiglen megtartá. Szemere s Batthyáni Kázmér miniszterek által parlamentair gyanánt az oroszokhoz küldetvén, irántok való bizodalma oly nagygyá lőn, hogy a Görgeytől aug. 11-kén tartott hadi tanácsban fegyverletételre szavazott; bizodalmáért kötél általi halállal bűnhödött.

Gróf Leiningen - Westerburg Károly. Hessen nagyherczegségi születésű, 30 éves, magyar neje s magyar ezredbeni szolgálata által a nemzet ügyéhez köttetvén, több csatákban, kivált a vácziban, geszthelyiben s Buda megvételénél rettenthetetlen bátorsága által tűntette ki magát, miért is tábornokságig emelkedett. Görgeynek nagy tisztelője, iránta való bizodalmáért kötél általi halállal lakolt.

Schweidel, bács-zombori, 53 éves, nős, 5 gyermek atyja, elébb huszár-őrnagy, ezredével a bécsi kormány parancsából az országba jövén, az alkotmányra esküt tőn; utóbb tábornokká neveztetett s Pest visszafoglalása után annak, s utóbb Szegednek városparancsnokává lőn. A nemzeti harczban kevés részt vett; de 30 évi szolgálatai után, mégis por és golyó általi halálra itéltetett.

Dessewffy Arisztid, abauji 47 éves, mint nyugdíjas huszárezredes a nemzeti harczosok közé lépvén, utóbb kitünő lovassági tábornokká, s Felsőmagyarországban hadtestparancs-

nokká lőn. A hadi törvényszék akasztófára itélte, mit azonban Haynau agyonlövetésre változtatott. 1849. Okt.

Lázár Vilmos, nagybecskereki, 34 éves, nős, három gyermek atyja, előbb az osztrák seregben hadnagyképen szolgált, honnan azonban már régebben kilépett. A nemzeti ügyet leginkább a ráczok elleni háborúban szolgálta, utóljára mint ezredes. Kötélhalálra szóló itélete szinte agyonlövetésre lőn változtatva.

Gáspár András, kecskeméti, 45 éves, két gyermek atyja, az osztrák seregben huszár-kapitány, utóbb mint ezredes és hadtestparancsnok a hatvani ütközetben tűntette ki magát, miért tábornokká neveztetvén, nyugalomba lépett. Ezen enyhítő körülmény végett 10 évi várfogságra itéltetett.

Ugyan ezen napon még két itélet hirdettetett ki; az egyik Fekete Imre, népfelkelési vezéré, ki Pesten agyon lövetett. A másik

Gróf Károlyi Istváné, ki a Károlyi-huszár ezred kiállitása miatt 400,000 ft. bűndíjra s két évi fogságra itéltetett.

Ekként ünnepelték meg az október 6-ki bécsi forradalom évfordulati napját. De még ennyi véráldozat sem elégitette ki a boszúszomjat. Október 6-ka után még sokáig majdnem naponként kínpadra feszítették a hazafiak erkölcsi érzetét az újabb és újabb halálos, vagy hosszú várfogsági itéletek hirdetményei. Úgy látszék, mintha a boszú embertelen eszköze, Haynau, gyönyör-élvet találna a leigázott nemzet feljajdulásain legjelesebb fiainak elitéltetésénél. Batthyáni s a tábornokok kivégeztetése után a polgáriakra kerűlt az újabb sor. Megnyitá ezt október 10-kén

Csányi László, volt közlekedési miniszter, 59 éves, egyike a legjelesebb hazafiaknak, kiről szólani többször volt alkalmunk; és

Báró Jeszenák János, felvidéki buzgó, ernyedetlen kormánybiztos. Követték ezeket néhány nap múlva (okt. 24)

Báró Perényi Zsigmond, felső házi elnök, a honvédelmi bizottmány egyik legerélyesebb tagja, s a Szemere-miniszte-

1849. Okt. rium megalakulta után országbiró, a haza legrégibb és jelesebb családai egyikének nemes, elhatározott, hazafiúi lelkesedéssel, fiatal tűzzel még 66-dik évében is teljes ivadéka.

Szacsvay Imre, 31 éves, lángeszű, elragadó ékes szólású, Bihar megyei képviselő, egyike a radikál párt vezéreinek, a függetlenségi nyilatkozat szerkesztőinek s a képviselő ház jegyzőinek. A ház elnökétől különös kedvezésül kérte volt ki magának, hogy ő jegyezhesse alá s olvashassa fel az ünnepélyes ülésen a függetlenségi nyilatkozatot. A szabad hazában tovább élve, egyike leendett a legkitűnőbb, legerélyesebb hazafiaknak. Ellensége minden félszabálynak, hatályos szavával, erős logicájával s majd az értelmet meggyőző, majd a szív idegeit megragadó szónoklatával mindig és mindenben a legradikálabb véleményt támogatá, s annak győzedelmeit nem ritkán saját diadalai közé számíthatá. Elébb a közéletben ismeretlen neve, Debreczenben (mert Pesten, a félszabályok korában, ritkán emelte szavát) nagy súlyt nyert az országgyülésen. Perényi és Szacsvay leginkább azzal terheltettek, hogy a függetlenségi nyilatkozat elfogadására eldöntő befolyással voltak.

Csernus, pénzügyminiszteriumbeli tanácsos, derék, jó hazafi; de miután sem az országgyülés tagja nem volt, sem alárendelt, csekélyebb körű hivatalában magát különösen ki nem tűntethette, neve a házában oly ismeretlen maradt, hogy a közönség sokáig nem tudta, miért itéltetett e befolyástalan tanácsos halálra, míg minisztere, Duschek, kitől hivatalát nyerte, s kinek rendeletéből tette mind azt, mit tett, hosszabb ideig szabadon, bántalom nélkül maradt, s utóbb is csak pár évi fogságra itéltetett, többi vele egy rangú hivataltársai pedig kereset alá sem fogattak. Utóbb azonban világosságra jött a megfoghatatlan rejtély. A szeszélyes, zavart eszű Haynau őt Csernátonival a „Márczius 15-ke“ egyik szerkesztőjével, összezavarván s felcserélvén, egy eszelős órájában halálra itélni parancsolta. Köz hír szerint a tévedésre még az itélet végrehajtása előtt figyelmeztetvén, makacsul vála-

szolá, hogy ő jobban tudja ki legyen a kérdéses egyén s csak fel kell akasztani. 1849. Okt.

Mind az öt hazafi kötél által végeztetett ki, jószágaik pedig ártatlan özvegyeik s árváiktól elfoglaltattak.

Ezeken kivül számosan végeztettek még ki, mind az egyházi, mind a polgári, mind a katonai rendből. Ilyenek például: Gonzeczki, a mező-hegyesi állam-ménes katonaságának papja; Raszka, a pozsonyi evang. község lelkésze; Csoma, budai polgár; herczeg Woronieczki Miczisláv, huszonöt éves, lengyel ezredes; Kazinczy Lajos, tábornok, a tartaléksereg parancsnoka, a halhatatlan emlékű Kazinczy Ferencz fia; Giron Péter, a német legio parancsnoka; Abancourt Károly, Dembinski segéde; Hauck Lajos, a bécsi „Constitution“ czímű lap volt szerkesztője, Bécs megbukta után a magyar seregben őrnagy, utóbb alezredes, Bem segéde; Murmann őrnagy, Ormay ezredes, Hruby őrnagy stb. stb.

Meg kell azonban vallanunk, hogy a kivégzettek nagyobb részének neveit közleni képesek nem vagyunk, részint mivel azon korbeli hirdetések kezeinknél nincsenek, részint mivel maga a katonai uralom sem hirdette mind ki a kivégzettek neveit. A pesti és aradi hadi törvényszékeken kivül az országnak külön vidékein 16 hadi törvényszék működött, melyek, bár több hazafiakat végeztettek ki, neveiket azonban nyilvánosan nem közölték. Sőt hiteles hírek szerint Pesten és Aradon is több agyonlövetések történtek, titkon, az Újépület és a vár belsejében. Erdélyből épen nem birjuk a kivégzett hazafiak neveit, holott szinte számosan estek hazafiui hűségök áldozatául. Egyebek közt 24 református lelkész lövetett volna agyon. Vérkrónikánk ez okból, a szerencsétlen áldozatok számát illetőleg, igen tökéletlen marad, kivált a polgári s egyházi hazafiakra nézve.

Az egyházi s világi hazafiak közől fogságra körülbelül következők itéltettek:

Rudnyánszky, beszterczei püspök, egyike az ország legjelesebb főpapjainak, elitéltetett 8 évi várfogságra, mivel az

1849. Őkt. átmenő magyar sereg főtiszteit megvendégelte, s a cultusminiszter rendeleteit kihirdette.

Báró Bémer László, nagyváradi püspök, 63 éves. Közel lakván Debreczenhez s ennél fogva akarata ellenére is kénytelen lévén a magyar kormány rendeleteit teljesíteni, elfogatott. Fogsága alatt Haynau azt üzenteté neki, hogy ha egyházi méltóságáról önként lemond, bántalom nélkül szabadon bocsáttatik: Bémer a feltételt elfogadván, valóban kibocsáttatott; de alig nyujtá be irásban is lemondását, Haynau őt még az nap ismét elfogatta, s más napon kötél általi halálra itéltette, mit azonban kegyelem utján vason töltendő 20 évi várfogságra változtatott.

Lonovics József, egri érsek, lángeszű, tudományos ferfiú, mind egyházi erényeire, mind tudományára nézve nem csak a magyar egyháznak gyöngye, de általában az egész kath. egyház legjelesebb főpapjainak egyike, kit a márczius előtti időkben maga Metternich hg. is több ízben megkeresett tanácsadása végett. A főrendek tábláján egyike volt a conservativ párt vezéreinek. A szabadságharcz alatt deczemberben egyebekkel együtt Windischgrätzhez békekövetül küldetvén, miután onnan visszatért, Pesten visszavonúlva élt; midőn pedig az osztrákok Pestről ismét kiűzettek, ő is Ausztriába vonúlt, s általában soha és semmiben részt nem vett a forradalomban. Érsekségétől mégis megfosztatván, itélet nélkül egy osztrák klastromba záratott.

Jekelfalusy Vincze, szepesi püspök, egyházi hivatalától megfosztatott és szinte egy osztrák kolostor lakójává lett.

Róka József, 56 éves, Csanád megyei kanonok, apát és püspöki helytartó, mivel a temesvári várőrség fellázadásakor a nemzet ellen, nehogy a bezárandó s tán ostrom alá jutandó várban maradva, hivatalos közlekedése a kormányára bízott egyházmegyével megszakadjon, Temesvárról az egyházmegyei hivatallal s levéltárral együtt még idejében Makóra költözött, s azt a megyei hatóságoknak s papságnak tudtára adta: a temesvári őrség haditörvényszéke által még 1848 végén tör-

vényen kivülinek itéltetett, a világosi katasztrofa után elfogatván, kötél általi halálra itéltetett, s vason töltendő 20 évi várfogságra kegyelmeztetett meg. 1849. Okt.

Czuczor Gergely, sz. Benedek rendbeli szerzetes, hazánk egyik legjelesebb, koszorús költője s nyelvésze, „Riadó" czimű harczi daláért még Windischgrätz által 6 évi várfogságra itéltetett.

Könyves Tóth Mihály, köztiszteletben álló debreczeni református lelkész s lelkes hazafi, különböző alkalommal tartott beszédei miatt; — és

Hajdú Lajos, szentesi reform. lelkész, egy a haza védelmére felhivó beszédéért, melyet nyomtatva is kiadott és jövedelméből a szegényebb sorsu felkelőket segítette, — mind a kettő, vagyonaik elkoboztatása mellett, kötél általi halálra itéltetett, az itélet azonban 20 évi várfogságra módosíttatott.

A halálra itéltek közt találjuk még a következő polgári személyeket, kik, jobbára népképviselők, vagy az országgyülésen, vagy azon kivül mint kormánybiztosok s más hivatalviselők tűntették ki buzgalmokat a nemzeti jogok védelmében: Bernáth József, Besze János, Boczkó Dániel, Bonis Samu, Csertán Sándor, Csiky Sándor, Jozipovich Antal turmezei gróf, Jakovics József, Eötvös Mihály, Farkassányi Samu, Fiáth István, Hatzel Márton, Hódosy József, Kun Gotthard gróf, főispán, Luzsénszky Pál báró, Maán József, Mihályi Gábor főispán, Komáromy József főispán, Murgu Euthym, Návay Tamás főispán, Nikolásy Sándor, Nyáry Pál, Osztrovszky József, Pajor István, Ragályi Miksa főispán, Szeles Lajos, Szentiványi Ödön főispán, Wimpeller stb., kiknek kötélhalálra szóló itéleteik azonban, husztól négyig, több kevesebb évig tartó s vason töltendő súlyos várfogságra lőnek átváltoztatva.

Valamint a tényleg kivégzettek, úgy a súlyos várfogságra itéltek közt is azonban legtöbb áldozat esett a katonai rendből. Ezek száma oly nagy, hogy nincs helyünk, valamennyiök nevét közölni, s azért csak azokat irjuk ki, a kik vagy kötél

1849. Okt. vagy por és golyó általi halálra itéltettek, mi azonban hoszszabb rövidebb várfogságra lőn átváltoztatva.

Tábornokok: Gál Miklós, Gáspár András, Lenkey János, Pikety Gusztáv. Ezredesek és alezredesek: Ábrahámi Károly, Asbóth Lajos, Albrich Károly, Bayer József, Beniczky Lajos, Beőthy György, Bencsik József, Berzsenyi Leonárd, Bezerédy Lajos, Csapó Vilmos, Cserey Ignácz, Csutak Kálmán, Czillich Eduárd, Damaszkin György, Dippold Antal, Dobay József, Driquet Péter, Farkas Károly, Fekete János, Földváry Károly, Forget Henrik, Forró Sándor, Galvagni Cæsar, Görgey Armin, Hadik Gusztáv gróf, Hausser Károly, Herkálovics Antal, Járosy Ádám, Jeszenszky János, Inczédy László, Kisfaludy Mór, Kiss Ferencz, Kökényesy Szaniszló, Kölgyei Ferencz, Komáromy István, Kürty István, Korponay János, Kossuth Sándor, Krain János, Lenkey Károly, Lukács Dániel, Makray László, Máriássy János, Marzsó Imre, Mesterházy István, Meszéna István báró, Meszlényi Jenő, Mezey Károly, Mihálovics Mihály, Molnár Ferdinánd, Nagy Jenő, Nyereggyártó János, Parcsetics Zsigmond, Pollák Vilmos, Pereczy Mihály, Psotta Mór, Puchli János, Querlonde Ferdinánd, Rapaics Dániel, Rohonczy István, Salamon Sándor, Sebő Alajos, Simonfy József, Szathmáry Mihály, Szentiványi Kázmér, Szekulics István, Szotfried Ferdinánd, Tóth Endre, Tóth Ágost, Waldberg Károly, Wanner József, Wartensleben Ágost gróf, Zikó János, Zsurmay Lipót.

Más törzs- és főtisztek, őrnagyok és századosok közől hasonlókép halálra itéltettek, de az itélet megváltoztatása következtében számos évi várfogságra vitettek százharminczheten. És ekként az összes polgári és katonai, halálra itélt, de hosszu várfogságra megkegyelmezett egyének száma 240-re emelkedett. Körülbelül szinte annyi azon hazafiak száma, kik egyszerűn több vagy kevesebb évi várfogságra lettek elitélve.

A katonai egyének, kikre ilyféle itélet mondatott, kevés kivétellel jobbára olyanok voltak, kik elébb a cs. kir. seregben szolgáltak; mert a kik a honvédzászlóaljak alatt emelkedtek

tiszti rangra, miként már fentebb említettük, az alattok szolgált altisztekkel s legénységgel együtt, minden kivétel nélkül, közlegényekké soroztattak be a császári seregbe, hol aztán nem ritkán a legdurvább s gyalázóbb bánásmódnak s büntetéseknek voltak kitéve. 1849. Okt.

Az elfogatások s elitélések egy évnél tovább rettegésben tarták az országot; mert nem csak azokat érte az ilyféle büntetés, kik a nemzeti harczban tényleg részt vettek. Elfogatásra s több évig tartó fogsági itéletre elégnek tartatott, ha a magas fokra emelt kémrendszer s házmotozások következtében valamely, tán őseitől reámaradt s kegyelettel rejtegetett dísz- vagy vadászfegyver, sőt csak egy pár magyar pénzjegy födöztetett fel házánál. A penzjegyek birtoka miatti elitélések annál megfoghatlanabbak, minthogy azok a forgalomból különben is kitiltattak s ennél fogva értéköket teljesen elvesztették s legfölebb történeti emlék gyanánt tartattak meg. A vadászfegyverek szigorú beszedésének pedig az lőn következménye, hogy pár év alatt a ragadozó vad állatok annyira elszaporodának, miszerint nemcsak a nyájak, hanem kisebb községekben vagy pusztai szállásokon s majorságokban, téli időben pedig az országutakon az emberek élete is folyton veszélynek volt kitéve.

A képviselőkre vagy jelentékenyebb hivatalokat viseltekre nézve, kik mindjárt az első hónapokban nem itéltettek el, más módja találtatott ki a rettegtetésnek. Miután a teli börtönökben hely már nem volt számukra, szabadon bocsáttattak ugyan, de azon kötelezéssel, hogy míg pörük le nem foly, valamely meghatározott községben tartózkodjanak. Ekként hosszú ideig hagyatott fejök fölött Damokles kardja. Belebbezettségökben egy pillanatjok sem volt nyugodt, nem tudhatván, mikor kopogtat be a zsandár, ki őket hadi törvényszék elébe vagy börtönbe kisérendi.

A nemzeti függetlenség s alkotmányos szabadság hajótörése után, egy része azoknak, kik a nemzet jogait s törvényeit védve, a harczot a kormányban s törvényhozásban intézték,

1849. Okt.

A menekűltek.

vagy a csatamezőn fegyverrel vívták, miként már említők, a külföldre menekűlt. A menekűlés két uton történt: a déli határszéleken keresztül a török birodalomba, és az osztrák tartományokon át a nyugoti Európába. A többség az első uton menekűlt.

Első volt ezek közt Perczel Mór tábornok, ki testvére Miklós, néhány más tiszt és Makay Sándor krassói alispán kiséretében aug. 14-kén lépett török földre. Más nap Mészáros és Dembinski altábornagyok is az új-orsovai török várba mentek csekély kiséretökkel, honnan a basa utasítása szerint 16-kán mind a két csapat Turnul-Szeverinbe költözött, s a veszteglő intézet mellett sátorok alá szállásoltatott. A török tisztek barátságosan fogadták menekűlteinket, minek azonban, úgy látszik, csak az volt indoka, hogy őket így könnyebb szerével kifoszthassák. Maga Mehemet krajovai basa is meglátogatá őket. Menekűlteink örömmel fogadták érkeztének hirét; mert pártfogásától sorsuk könnyebbitését várák: a basa nem is fösvénykedék pártfogása igéreteivel, de hálájok zálogául szép lovaikat csalta el tőlök.

Kossuth aug. 18-kán érkezett Turnul-Szeverinbe, más menekűltekkel telt mintegy 30 szekér kiséretében, — kik közt voltak gróf Batthyáni István, Gorove, Fülep, Bittó, Imrédy, Hajnik, Házmán, Ivánka s Berzenczey képviselők, Egressy Gábor kormánybiztos, Gyurmán, a hivatalos Közlöny szerkesztője, b. Majtényi, Szerény kormánybiztosok, Lórody fehérvári polgármester, Katona, Nemegyey őrnagyok s több más hadi tisztek. Mind e menekűltek pár nap múlva Kalafátra s onnan Widdinbe kisértettek. Augusztus 25-kén szinte oda érkeztek Wysocki a lengyel, Monti az olasz legio egyegy töredékével; Vogtner őrnagy a három honvéd zászlóaljjal; a következő napon pedig gr. Batthyáni Kázmér nőstül, Szemere Bertalan volt miniszterek. Utólsók voltak Bem, Guyon, Kmety és Stein tábornokok egy csapat tiszttel s néhány száz huszárral, kik, mivel az üldöző osztrákok az utakat már

elállották, erdőkön s hegyeken keresztül nagy bajjal vergőd- 1849. Okt.
hettek át a határokon.

A widdini basa, bár a menekűltek főbbjei iránt némi szivességet tanúsított, lovaikat mindazáltal úgy tőlök mint a legénységtől elszedette. Kossuth Angolországot választván számüzöttsége helyéül, azonnal tovább kivánt utazni; de Zia basa kijelenté neki, hogy míg Konstantinápolyból utasítást nem vesz, Widdinből sem őt, sem többi társait el nem bocsáthatja. Szerencsésebb volt Kossuthnál Szemere, ki Hajnik, Fülep, Bittó, Imrédy és Ivánka képviselőkkel együtt Belgrádból utlevelek birtokába jutván, egy bárkán titokban a Feketetengerre s onnan hajón Konstantinápolyon keresztül Francziaországba menekűltek. Widdinben összesen 20—25 polgári egyén, öt tábornok, 9 ezredes, 18 zászlóaljparancsnok, 67 őrnagy, 76 százados, 36 hadnagy, két orvos és 3401 altiszt s közlegény, — a lengyelek közől 3 tábornok, 154 törzs- és más főtiszt, öt orvos, két pap s 630 altiszt és közlegény; — az olaszokból végre 1 ezredes, 2 őrnagy, 22 főtiszt, 3 orvos és 430 katona lőn letartóztatva.

Ezen számszerint mintegy 4900 menekűltek előbbkelői a várban szállásoltattak el; az alsóbb rangú tisztek s a legénység pedig a sánczok közt sátorok alatt szállíttattak táborba. Itt már keservesen érezték a menekűltek, hogy, bár a törökök által vendégeiknek neveztettek, nem egyebek valóságos foglyoknál. Táborukat a sánczoknál török csapatok őrzék; a sánczokon túllépni senkinek sem engedtetett meg. De egyébiránt is minden tekintetben megnehezedtek rajtok a bal sors csapásai. A lelki gyötrelmeket, melyek hazájok megigáztatása, a honból, kedveseiktől lett elszakadásuk, jövendő sorsuk bizonytalansága miatt nehezedtek rájok, testi szenvedések és nélkülözések is súlyosbíták. Még a várba szállásoltak is csak üres szobákat nyertek lakul, melyeknek minden butorzata egy pár földre terített gyékényből álla. Kossuth összes butorzatát is csak egy pár szék és egy asztal képezte. Eledelök éldelhetlen kenyér, rizs és juh- vagy kecskehus. Hasonlíthatatlanul többet

1849. Okt. szenvedett még a tábori legénység. A kenyér- és husadagok oly szűken szolgáltattak ki nekik, hogy valóságos éhséget szenvedtek. Az inségnek, élelem- s ruhahiánynak következményei sem késtek jelentkezni: a mintegy öt ezernyi népből kevés napok alatt négy száznál többen haltak el minden ápolás és lelki vigasz nélkül, nyomorultan. E nyomor súlya alatt a honvédek szökdösni kezdének elhagyott hazájok felé; de jobbára elfogatván, ütlegekkel hajtattak vissza a táborba. Sem haza nem bocsáttatának, sem az élet szükségeivel nem láttattak el kellőleg.

Szeptember második felében, Kossuth sürgetéseire némi enyhülés állott be szomorú helyzetökben. A mezetlenek felruháztattak, s valamennyien jobb és bőségesebb eledellel láttattak el. Sorsuk ezen anyagi javulása mellett azonban új erkölcsi gyötrelmek árasztták el menekűlteinket. Az említett kedvezéseket ugyanis nem egyedül Kossuth közbenjárása eszközlé: Zia basa a csalogatás és rettegtetés minden fortélyait megkisérté irányukban, hogy őket az izlamra térítse. Szándékosan híresztelteté, hogy kiadatásukat csak az izlamra térés fogja meggátolhatni; anyagi állapotaikat is csak e térítgetés sükerének reményében enyhítette.

Az orosz és osztrák kormányok mindjárt kezdettől fogva nagy erélyt fejtettek ki, hogy a portát kiadásokra indítsák. Báró Stürmer, konstantinápolyi osztrák követ, már aug. 24-kén vett e tárgyban utasítást kormányától, mely szerint az 1739-ki belgrádi békekötés 18-dik pontjának értelmében a menekűltek kiadatását követelte. Az orosz czár pedig saját kezével írt levelet a szultánnak, melyben a kainardjii békekötés 2-dik czikke szerint az orosz alattvaló lengyelek kiadatását azon fenyegető megjegyzéssel sürgeté: „vajha ez ügy ne támaszszon felhőt kölcsönös viszonyainkban."

A török kormány csak hosszú tanácskozások után mondta ki az ügyben a maga határzatát. Resid basa nagyvezér, nem kevesbbé emberiségi érzetből, mint a kormányára bízott birodalom érdekéből, eleitől fogva határozottan ellenzé a mene-

kűltek kiadását. Érzé ő, hogy e politikája által nemcsak rokonszenveket szerezhet a maga kormányának Európában; hanem egyszersmind a elbizakodott, a maga fölényét minden alkalommal éreztetni kivánó orosz befolyását is csökkentheti. Annál kevesbbé volt tehát hajlandó figyelembe venni az orosz és osztrák kormányok követeléseit, minthogy e politikájában lord Canning angol és Aupick tábornok franczia követ által is támogattaték. A porta tehát mind a sz.-pétervári s bécsi udvaroknál lévő követei által kijelenteté, mind Titoff orosz és Stürmer osztrák követeknek kijelenté, hogy miután az idézett szerződések a portának a kiadáson kivül azon máslatot is teljes szabadságában hagyják, hogy a menekűlteket birodalmából kiutasítsa, vagy a birodalom belső részeibe szállíttassa: a szultán ezen utóbbi máslatokhoz ragaszkodik, s az illető kormányok kivánata szerint vagy kiutasítani, vagy belebbezni fogja a menekűlteket. 1849. Okt.

A porta meggondolván, — írá egyebek közt Ali basa külügyminiszter, a londoni török követhez, Mehmed basához, — „hogy a menekűltek életöket a szultán védelme alá helyezték, a büntetés neme fölött pedig, mely őket kiadatásuk esetében várná, kételkedni nem lehet: a szultán kegyes szive, egyátaljában nem egyezhet meg abban, hogy őket oly könnyen s vonakodás nélkül adja ki. Kiadatásuk e fölött a szultán kormányának becsületével s emberiségével sem volna megegyeztethető.“

De sem az illető kormányok sem követeik, Titoff és Stürmer, nem elégedtek meg a porta nyilatkozatával s szeptember 14-kén Ali basához írt jegyzetökben kijelenték, hogy utasításaik határozottak s alkudozásnak e tárgyban nincsen helye. Ha a porta két nap alatt kivánt választ nem ad: diplomatiai összeköttetéseiket azonnal megszakasztják.

A békére nézve ily fenyegető színt nyervén az ügy, a diván, mielőtt az orosz és osztrák hatalmak haragjával daczolni merne, minden esetre biztosíttatni kivánta magát az angol és

1849. Okt. franczia hatalmak pártolása által. A miniszterium tehát eme két hatalom követeihez következő kérdéseket intézett:

1. Köteles-e a porta a belgrádi és kainardjii szerződések szerint kiadni a kérdéses menekülteket? — Canning és Aupick e pontra tagadólag válaszoltak.

2. Ha a porta az osztráknak s orosznak tagadó választ ad, tekinthető-e az a szerződések megszegésének? A követek válasza: „nem".

3. Oroszország izenhet-e háborút tagadó válasz miatt? — A követek véleménye: hogy igazságtalanság volna, egyelőre is ily nehezen igazolható, önkényes magatartást tulajdonitani az orosznak.

4. Ha az orosz jogtalanul háborút izenne, miként tekintené azt az angol és franczia hatalom; és számolhatna-e a porta sükeres segedelmökre? — A követek válasza: valószinűleg feltehető, hogy a két kormány kárhoztatná az orosz lépését, és szükség esetében nem hagyná a portát segély nélkül.

5. Ha az orosz eddig nem menne, s csak feszültség támadna a két kormány közt, közbevetné-e magát a két hatalom a barátságos viszony helyreállitására? — Válasz: egész buzgalommal.

6. Orosz alattvalók-e a widdini menekültek? Válasz: lehet, hogy van köztök olyan; de ez okból, kivált a jelen körülmények közt, a szerződések nem kötelezik a portát kiadásukra.

A török kormány e válaszok által megnyugtatva, véglegesen elhatározta, hogy a menekültek kiadatni nem fognak. E határozatra, mint mondják, a valida szultánnénak, a szultán anyjának is volt volna némi befolyása, kit Kossuth, még a mult tavaszszal az által nyert vala meg, hogy neki néhány czímeres tehenet küldött ajándokul. Legnagyobb súlylyal birt azonban a Seik-ul-Izlam, vallási főnök véleménye, ki határozottan a kiadatás, mint a koránnal ellenkező szabály ellen szavazott. Titoff és Stürmer követeknek e határozat azon

hozzáadással adatott tudtára, hogy azért a porta buzgón óhajtja fentartani barátságos összeköttetését a két udvarral, s azokkal az ügy kiegyenlítése végett egyenes összeköttetésbe fogja magát tenni. A követek azonban e válasz által ki nem elégíttetvén, diplomatikai viszonyaikat a portával tényleg megszakasztották. 1849. Okt.

Mit előbb a magyar nemzet szabadságának ügye, még a muszka invásió közbejötte után is, megnyerni szerencsés nem volt, a menekűltek ügye teljesen megnyerte, élénkebb érdekeltségét az angol és franczia kormányoknak. E kormányok egymással szintúgy, mint a portával sürű levelezésbe ereszkedtek. Az érdeket mindazáltal, mint elgondolható, nem anynyira a menekűltek személyei, mint inkább a török kormány tekintélyének s jogainak az orosz és osztrák irányában való fentartása keltette fel. „Világos — ugymond Tocqueville, franczia külügyminiszter, a bécsi udvarnál lévő franczia követhez, Beaumonthoz, okt. 5-kén írt levelében — világos, hogy a porta támaszkodva a jól értelmezett szerződésekre, s még inkább az előzményekre, jogosan vonakodhatik oly szabálytól, mely minden tekintélyét lerontaná, s fellázítaná ellene Európában a közérzületet, mely most, midőn a rend és béke helyreállitása vagy fentartása végett minden kormány, minden becsületes és józan vélemény közeledik egymáshoz, a megszakadásnak nem könnyen elfojtható újabb forrását nyitná meg közöttök."

Az angol és franczia kormányok azon véleményben voltak, hogy az orosz az osztrákkal kezet fogva, a menekűltek kérdését alkalmul akarja megragadni a törökországgali háborúra, hogy ez iránti régi terveit megvalósítsa. S valóban minden körülmény erre mutatott. Az angol és franczia kormányok is kezet fogtak tehát egymással a porta védelmére. Parker admiral kormánya rendeletére a dardanellák tövében vetett horgonyt hajóhadával; arra indult nem sokára a franczia hajóhad is. E rendszabály pedig, miután a töröknek az oroszszal kötött hunkiar skelessii szerződése szerint a dardanellákba menetel

1849. Okt. minden nem orosz hajónak tiltatik, annyit jelentett, hogy a londoni s párisi kabinetek elhatározvák, sükeresen támogatni a portát, ha annak a szövetséges orosz-osztrák hatalmak háborút izennének.

Ez alatt Kossuth is kitelhetőleg ügyekezett a maga s menekűlt társai ügyében működni a kormányoknál. Gróf Teleki Lászlónak Párisba s Pulszkynak Londonba még szept. 12-kén írt Widdinből, felszólítván őket, hogy az illető kormányoknál a menekűltek támogatására minden szükséges lépést megtegyenek. Írt lord Palmerstonhoz egyenesen is, fejtegetve, mily nagy ártalmára volna az európai politikai egyensúlynak, ha az orosz és osztrák ez ügyben győzedelmet nyerne és pártfogását sürgette.

A töröknek korán sem volt ugyan szándékában háborút idézni elő; mulaszthatlan becsületbeli dolognak tartá mindazáltal politikájának győzedelmet szerezni, s magát az orosz által való újabb megaláztatás érzetétől s tekintélyének gyöngitésétől megmenteni. E végre Konstantinápolyban s vidékén élénk harczias mozgalmak kezdődtek, a hajóhad készülődésre vett parancsot, a seregek öszpontosíttattak s a szultán azok felett szemlét tartott.

A viszonyok azonban a miniszteriumra s különösen Resid nagyvezérre nézve igen kényesek voltak. Három török miniszter már szept. 9-kén mondá a menekűltek ügyében eljáró gr. Andrássy Gyula ügynökünknek, hogy a kormány felette nagy zavarban van, mivel a menekűltek ügyét egy nagy párt miniszterialis kérdésül törekszik kizsákmányolni, hogy Resid kormányát lehetlenné tegye, — a köz gáncs következtében, ha a menekűlteket a közvélemény s kivánat ellenére kiadná; az oroszszal kitörhető háború által, ha a kiadást megtagadna. Ők tehát csak azt a módot látják a szabadulásra e zavarból, hogy a menekűltek, ha csak rövid időre is, az izlamra térjenek. Felszólíták ennél fogva mind Andrássy Gyulát, mind Csajkovszkit, a lengyelek ügynökét, hatnának ez értelemben a widdini menekűltekre. Maga Resid basa nagyvezér is ezen

expedienshez nyúlt, mely a veszélyes csomót megoldhatná, a nélkül hogy akár a birodalmat tenné ki a háború, — akár magát a hivatalvesztés esélyeinek. 1849. Okt.

A rustsuk kainardjii orosz-török szerződés azon pontjában ugyanis, mely a két birodalom alattvalóit kiadatni rendeli, ily záradék foglaltatik: „kivéve azokat, kik akár Oroszországban keresztény, akár Törökországban a mohamed vallásra térnének át.“ Azon ügyekezett tehát, hogy a menekűltek ezen expedienst elfogadják; mi ha sikerűl, a porta kettős érdekének leend vala elég téve. E végre hadi segédét a szükséges utasításokkal, mindjárt a diván említett határozata után Widdinbe küldötte, meghagyván Zia basának, követne el mindent, hogy a menekűltek az izlamra térjenek. A török tiszt a menekűltekhez is vitt Andrássytól és Csajkovszkitól leveleket.

A két ügyvivő, úgy látszik, még nem volt tudósítva a diván azon határozatáról, hogy a menekűltek kiadatni semmi esetre nem fognak: a török miniszterium tanácsa szerint tehát azt javaslák honfitársaiknak, hogy térjenek az izlamra, ez által mind magokat a kiadatás veszélyéből, mind a portát a zavarból legkönnyebben kimenthetvén; különben is e hitcsere puszta formakérdés leend, miután e lépés következtében Törökországból rövid idő múlva szabadon elutazhatnak s ősi vallásukat ismét fölvehetik; ki pedig maradni akar, a török seregben nyerend alkamazást.

Ezen üzenet és Zia basa felszólítása igen nagy izgatottságot szűlt a menekűltek között Widdinben. Kossuth, Batthyáni, Mészáros, Dembinski, Guyon, Wysocki s több mások indignatioval utasították el magoktól e kisértést. Kossuth újabban keserű, panaszos levelet írt Palmerstonnak, melyben kijelenté: hogy gyermekeinek dús vagyont nem, de becsületes nevet igen, hagyhat örökségül, s inkább kész magát hóhérpallos alá kiszolgáltatni, hogysem múltját bemocskolja, vagy nemzete bizodalmát megcsalja.

1849. Okt. Több napig e lelki gyötrelmek közt hánykodának menekűlteink. Gr. Batthyáni Kázmér még szept. 21-ről is azt írá Pulszkynak Londonba, hogy folyton a kiadatás veszélyei közt forognak. Henningsen angol utazó, ki magában a magyar ügy s kivált Kossuth személye iránt nagy lelkesedést ápola, ezt a maga útlevelével megszöktetni is akarta, mit azonban Kossuth nem fogadott el. E bizonytalanság napjaiban jövendő sorsuk iránt azonban sokan, a widdini pasa csábitásai s fényes igéretei által elámítva, az izlamra valóban áttértek. Voltak olyanok is, kik csak azután nyilatkoztak e lépésre hajlandóknak, miután a diván határozatáról ki nem adatásuk iránt bizonyosat hallottak, is csak azon okból tértek az izlamra, hogy a török s orosz közti háború kitörésének esetére, mi akkor épen e határozat következtében igen valószinűnek látszék, mint renegátok ismét küzdhessenek a gyűlölt oroszok ellen. Ez utóbbiak élén állott az orosznak engesztelhetlen ellensége, Bem tábornok, kinek példáját aztán még Stein tábornok, Kohlman ezredes és többen mások is követték. A magyarok közől összesen 10 törzstiszt, 52 főtiszt, 40 altiszt s mintegy 150 közvitéz, az olaszok és lengyelek közől szinte egy pár száz tért át az izlamra; a polgáriak közől csak Balogh János s Grimm Vincze említtetnek. A törökök a vesztegetésnek és morális kényszerítésnek mindenféle eszközeit megkisérték, hogy a renegátok számát szaporítsák. A kitértek azonnal ruhát, jobb lakást s élelmet és előbbi rangjokhoz képest a török katonasággal egyenlő zsoldot kaptak. A többiekkel ellenben még keményebben bántak mint az előtt. De a kitértek s hitökben megmaradtak közt is feszűltség, szakadás s különféle viszály tört ki az áttérés miatt.

Kossuthnak a bizonyosság, hogy maga s bajtársai kiadatni nem fognak, hamar visszaadta lelki ruganyosságát, mely őt aztán a legkalandosabb tervekre ragadta. Már elébb készített volt widdini időzése alatt egy röpiratot, melyben a magyar ügy igazságát mutogatva, saját eljárását igazolva, bukásunk egész bűnsúlyát Görgeyre veti. Ezen iratban egyezőleg ama

levéllel, melyet aug. 14-kén Tergováról Bemnek írt, egyebek közt akként nyilatkozik, hogy ő, lelke mélyében meghatva a hazát lesújtó iszonyú csapástól, nehogy annak szenvedéseit még inkább súlyosbítsa, végkép lemondott a politikai szereplésről, sőt számadását az élettel is befejezte.*) 1849. Okt.

Annál meglepőbb tehát s különös világot vet e férfiúnak mind jellemére, mind akkori erkölcsi hangulatára, hogy ok-

---

*) Érdekesnek tartjuk e levél tartalmát bővebben megismertetni. Miután az utólsó hónapok alatt történteknek sommás rajzát adta, politikai tervezgetésére megy át. Felszólítja őket, „tartsanak meetingeket, szóljanak Cobdennel, értekezzenek a kabinettel, petitionáltassanak a parliamentnél, hogy Anglia lépjen közbe Ausztriának, Magyarország önálló constitutiojának megtartásával, az orosz elleni erősitésére.... Agyamban, mond tovább, az eszmék eképen alakulnak. Legkivánatosabbnak látnám, ha egy Coburg lehetne magyar király (!) — oly szövetség alapján Ausztriával, hogy ennek minden kül- vagy belmegtámadtatás esetében 100,000 embert a maga költségén adni köteleztessék. Azon kivül még vagy 200 millió adósságot is elvállalhatnánk. (Késő!) Ha ez nem lehet, második óhajtás, Leuchtenberg, mint magyar király. (!!) Ez lehetséges eszme (?!); ezt különösen ajánlom. Ha az sem lehet, angol mediatió Ausztria önállásának érdekében. Legalkalmasb erre egy európai congressus.... Iparkodni kellene azon lenni, hogy diplomatikai állásunk némileg fentartassék, s nekem, Batthyáni külügyminiszter ellenjegyzése mellett, megengedtessék ezen értekezésekbe némileg befolyhatni. Ausztria irányában Magyarország consistentiája basisául az 1848-ki sanctionált törvényeket kell sürgetni mind azon concessiokkal, melyeket a nemzetgyülés a különböző népfajoknak megadott. Ütközés köve a hadügy. Talán egyenlíthetne oly modificatió, hogy Magyarország 60—100 ezer katonát tartozzék háború esetére segitségül adni Ausztriának, s a civilista nevelésével valami adósságot is elvállalni.

„Most még személyeinkről kell szólanom. Hírlik, hogy a Porta elhatározta személyeinket ki nem adni, hanem lakásul valami helyet akar assignálni a birodalom belsejében vagy valami szigeten. — Én részemről köszönöm ezen gratiát. Nekem nem kell. Ez rabság. Én rab nem leszek. Élni, csak hogy éljek, nem akarok, nem fogok. Az ily pártfogástól halállal fogom magam megmenteni.... Én tehát magamat ezennel angol pártfogás alá helyezem.“ Eszközöljék ki az ügynökök, hogy Angliába mehessen azokkal, kik vele menni akarnak. A többieknek adassék amnestia; ha kivétel kell, designáltassanak a kivételek. „Nem magamért szólok, ugymond, én nem látandom ez életben hazámat. Én életemmel leszámoltam....“

1849. Okt. tober elején már ismét Magyarország teljhatalmú kormányzója gyanánt lépett fel s kezd vala intézkedni az ország ügyeiben, mire, lemondása után, sem hatalma, sem tere nem volt többé az ország megigáztatása után. Ő ugyanis az említett angol Henningsent, teljes hatalommal felruházva, okt. 2-kán Widdinből, a következő levéllel küldé Komáromba:

„Magyarország kormányzója Komárom várának üdvözletet.

„Görgey a hazát elárulta. A hatalmat, melyet én a haza megmentésének feleletterhe alatt ruháztam át reá, ő annak megbuktatására fordította. Kötelességemmé lőn tehát a kormányt ismét saját kezeimbe venni, mely hatalmat, a nemzet akarata szerint, különben is csak én gyakorolhatom törvényesen. Fő törekvésem Komárom várát biztositani. Ha ez magát hat hónapig tartja, a haza meg van mentve. Ez okból Henningsen F. magas állású angol urat, hazánk legmelegebb barátjai egyikét, küldöm be, s a legterjedtebb hatalmat adom neki, mindent tenni, mit Komárom megtartására s biztositására szükségesnek látand, kinevezni vagy letenni bárkit, a mint azt jónak itéli, a nemzetet jutalmazásra vagy kárpótlásra kötelezni (!). Különösen, a honárulás büntetése alatt megtiltom hazámfiainak, az ellenséggel, az ő tudta nélkül bármi alkudozásba ereszkedni (!).

„Rendeleteimnek köteles mindenki engedelmeskedni. Komárom megtartásától függ a haza élete. E várat feladni, a nélkül, hogy az 1848-ki alkotmány megtartassék, a nélkül hogy az ország az ügyünket védő Angolország biztositása alá helyeztessék s a nélkül, hogy az alku általam is aláirassék, hazaárulás lenne, melyet meghatalmazottam halállal büntetend, mi végre őt minden hazafi segélyezni köteles.

„Angolország rokonszenve irányunkban hatalmasan nyilatkozik. A segedelem órája közelget. Ha Komárom kitartó, az ország meg van mentve. Hűtlenség és viszály döntötték veszedelembe az országot: Komárom, a hűség s egyesség

megmentheti azt. Az isten és a nemzet átka szálljon arra, ki a nemzetet megcsalja. (Aláirva) Kossuth Lajos." 1849. Okt.

Egészen különböző érzelmek és vágyak szorongaták a menekültek nagyobb részének kebleit. Lelki és testi gyötrelmek által megtörve, a többség megbánni kezdé kibujdosását, s érje ott bármi sors, haza vágyódék.

A bécsi miniszterium, consulai által a magyarok nagy részének elégületlenségéről és szabadulási vágyairól tudósittatván, ezeknek visszavezetése végett Hauslab tábornokot Widdinbe küldötte, ki ott október 12-kén meg is érkezett. A tábornok azonnal érintkezésbe tette magát Zia basával, ki csak azon feltétel alatt egyezett meg abban, hogy Hauslab a menekülteket visszatérésre szólíthassa, ha amnestiát irásban is biztosít számukra. Hauslab ezt okt. 16-ról kelt nyilatkozatában meg is tette, kijelentvén, hogy a legénység őrmestertől lefelé a hazába minden büntetés nélkül visszatérhet, ugy azonban, hogy otthon a császári seregbe fognak soroztatni; a tisztek azonban kötelesek lesznek magokat a hadi bizottmányok itéletének alája vetni. Kossuth, ki honfitársainak nyomorát eddig is annál nehezebb szívvel nézte, minthogy rajtok minden ügyekezete mellett sem sokat segíthetett, a tábornok lépéseinek s a visszamenni nyilatkozók szándékának ellenébe semmi akadályokat nem vetett. S ekként, bár Guyon tábornok néhány főtiszttel azt igen hevesen ellenzé s minden módon megakadályozni törekedett, a másfél hónap óta mindenféle nélkülözések s betegség által elcsigázott magyarok nagyobb része jelentette magát a visszatérésre, s oktob. 21-kén összesen 3050-en szállták az e végre lerendelt Magyar és Ludwig nevű gőzösökre. A beszállottak közt volt mintegy 60 tiszt, száz olasz és galicziai; a többi mind magyar.

A franczia, de még inkább az angol kormánynak erélyes fellépte a porta mellett az oroszt végre engedékenyebbé tette, minek következtében aztán a bécsi kormány is kénytelen lett elállani kiadatási követelésétől. Az orosz azt kivánta, hogy menekült alattvalói kiűzettessenek, azok pedig, kik az

1849. Okt. izlamra tértek, Diarbekirben zárattassanak el. Ausztria pedig a maga alattvalóit belebbeztetni sürgette. A porta ezen engedékenységnek annyira megörült, hogy a kérdés egyéb részleteinek megoldása előtt is hajlandó volt azzal kedveskedni a két udvarnak, hogy a menekülteket a beiram ünnep után, mely alkalommal Kossuthot 120, Batthyánit 75, a tábornokokat egyenként 15, a többieket összesen 25 ezer piasterral (1 piaster 6 ezüst krajczár) megajándékozta, — november első napjaiban Widdinből Bulgária belsejébe, Sumlába belebbezte. A menekültek száma Sumlában még majdnem két ezerre ment, kik közt magyar már körülbelül csak 300 volt.

Még azután hosszasan folyt a vita a belebbezés egyéb körülményei iránt. Az osztrák követ azt kivánta, hogy azoknak névjegyzéke, kiket belebbeztetni kiván, bár azok közé olyanokat is sorozott, kik már Párisban léteztek, sőt Törökországban soha sem voltak, ne tekintessék bezárottnak, hanem arra tetszése szerint utóbb még másokat is jegyezhessen fel, kiket aztán a porta azonnal elfogatván, a többiekhez belebbezzen. A török külügyminiszter azonban november 22-kén kijelenté, hogy kész ugyan a kijelölendőket Kutahiába, Kis-Ázsiába, belebbezni s ott őriztetni; de azt határozottan kivánta, hogy a belebbezendők névjegyzéke egyszer mindenkorra bezárassék. Hasonlókép hosszas vita támadt a belebbezés idejét illetőleg. Stürmer eleinte 15, utóbb öt évet kivánt, végre abban történt a megállapodás, hogy a belebbezés addig tartson, míg az osztrák birodalomban s Magyarországban a forradalom nyomai eltűnnek s a béke megszilárdul. Az izlamra tértekre nézve pedig az határoztatott, hogy Aleppóba belebbeztessenek.

A porta február elején küldé biztosát, Achmed Effendit, Sumlába, hogy a belebbezendőket Várnára s onnan a tengeren Kutahia felé szállítsa. Kossuthot, ki Angolországba óhajtott utazni, csak nehezen lehetett reábirni az elutazásra. Február 15-kén végre megindultak. Elutazás előtt Kossuth

felszólítá a menekülteket, hogy a kiknek tetszik hozzá csatlakozhatnak, s mentek is vele többen, kik nem voltak feljegyezve a belebbezendők közé. Névjegyzékök következő: Kossuth nejével, (ki deczember közepén jött ki álnév alatt hazájából, s hir szerint Knicsanin szerb tábornok által segíttetett szökésében). Cseh tolmácsával s 3 szolgájával; gróf Batthyáni Kázmér nejével, 3 lovászszal s 3 inassal, Mészáros Lázár segédjével, Perczel Mór és Miklós, Gyurmán nejével és inasával, Wysocki segédével, Asbóth alezredes, Kossuth segéde, inasával, Házmán, Berzenczey, Lórody, Szőlősy, Ihász, Biró, Vagner, Frater, Kinizsy, Timári, Kalopsa, Grehenek, Veigel, Koszta, Szerényi, László, Kapner, Ács, dr. Paczek, Mihálovics, Marinszky, Szepinszky, Pazyemszky, Lissakovszki, Kossak, Chojecky, Briganti. Dembinski betegsége miatt hátramaradván, később szállíttatott utánok. A renegátok február 24-kén indultak el Aleppo felé. Ezek voltak: Bem, Stein, Kohlman, Baróty, Grimm, Told, Fiola, Nemegyei, Albert, Orozdy, Schreibenberg, Schneider, Balogh, Woronieczky, Czarziczky, Tabazinszky. 1849. Okt.

A tél multáig mind a két csapat Brussában telepedett meg ideiglen, honnan aztán aprilban szállíttattak el.

A többi, Sumlában maradt menekültek, néhány hónapig még huztak némi csekély élelmi díjt a török kormánytól. Tavasz felé ez megszűnvén, mindenfelé szétoszlottak. Részök Konstantinápolyba ment s maradt, legtöbben angol hajókon elébb Londonba, onnan Amerikába szállíttattak.

Míg az Orsován keresztül a török földre menekült hazafiak ezen viszontagságokon estek keresztül, több más hazafiak, kik amazokkal körülményeiknél fogva vagy nem menekülhettek, vagy menekülni nem akartak, az osztrák tartományokon keresztül különféle utakon s álnevek alatt törtek utat magoknak. Többen hónapokig életveszélylyel bujdosának az ország külön vidékein, a jó érzésü hazafiaktól rejtegetve, míg biztos alkalmuk akadt a menekülésre. Így szabadultak meg Ausztrián keresztül Almássy Pál, Beőthi Ödön, Horváth Mihály, Vukovich

1849. Okt. Sebő, Vetter Antal, Jósika Miklós, Gróf Csáky László, Lónyay Menyhért, Ivánkovics János, Szabó Imre, Czecz tábornok, b. Mednyánszky Cæsar, Kemény Farkas, Puky Miklós, Irányi Dániel, Ludvigh János, Bethlen Gergely, és Teleki Sándor grófok stb., kik aztán a külföldre utlevéllel ellátott számos komáromi tisztekkel egyesűlve, részint Párisban, részint Londonban telepedtek meg. Többen Ujházy Lászlóval, a komáromi kormánybiztossal, Amerikában kerestek új hazát.

A Törökországban belebbezettek, daczára az osztrák kormány ellenzésének, végre 1851-ben szinte szabadon bocsáttattak. Legelőbb kiszabadult Mészáros, ki még a nyár folytán Londonba érkezett mintegy 95-öd magával, nagy részben olyanokkal, kik ez ideig Konstantinápolyban tengődének. Ezek aztán az angol kormánytól szinte Amerikába szállíttattak. Szept. 1-jén végre valamennyire nézve megszűnt az internálás, s minden társaival együtt Kossuth is megszabadult. Az éjszakamerikai státusok kormánya, mely a magyar ügy iránt eleitől fogva annyi rokonszenvet tanúsított, a menekűltek Amerikába szállitása végett az e szolgálatra nagy fénynyel s kényelemmel felkészített Missisippi fregattot az egész nyáron át a török vizeken vesztegelteté. S midőn végre a menekűltek szabadon bocsáttattak, azt 15 ezer dollár utravalóval együtt helyezte Kossuth és társai rendelkezése alá. Ausztria a szabadon bocsátást folyton igen hevesen ellenzé, mire azonban a szultán, megunván a tömlöcztartó szerepét, kivált lord Palmerston sürgetései következtében, mitsem ügyelt.

Lehetetlen még a menekűltek ügyében elhallgatnunk a bécsi kormánynak egy tettét, mely azt kitünőleg jellemzi. A menekűlteket a kormány 1850-ki január 9-kén ismételve a pesti hadi törvényszék elébe idézte. Valóban vissza is tért néhány kevesbbé compromittált hazafi, igy gróf Batthyáni István Törökországból, Lónyay Menyhért, Ivánka, Bittó képviselők, gróf Andrássy Aladár, Ullmann stb. Párisból. A többi kint maradt menekűltek azonban, nem sokára Kossuth és társai megszabadúlta után, 1851-ki szept. 21-kén a pesti hadi tör-

vényszéktől megnemjelenésök miatt *in contumaciam* mint felségsértők itéltettek el, s következő napon az Újépület háta megetti faraktéren, *in effigie* akasztattak fel. „Lovas gendarmerie s egy osztály gyalogság képezte, ugymond a tudósitás, a szokásos fedezetet; három hadbiró olvasta fel a szám szerint 36 itéletet s aztán a bakó az illető fekete táblákat, melyeken a nevek fehéren voltak felirva, a gyalázatfára akasztá. Az elitéltek nevei következők: Almássy Pál, Andrássy Gyula gróf, Balogh János, Batthyáni Kázmér gróf, Beőthy Ödön, Cseh Lajos, Gorove István, Guyon Richárd, Hajnik Pál, Házmán Ferencz, Horváth Mihály, Irányi Dániel, Jósika Miklós báró, Kmety György, Kornis Károly, Kossuth Lajos, Ludvig János, Madarász László, Majthényi József báró, Mérei Mór, Mészáros Lázár, Oroszhegyi József, Perczel Mór, Perczel Miklós, Puky Miklós, Rákóczy János, Sárosy Gyula, Somogyi Antal, Splényi Lajos báró, Stein Jenő báró, Szemere Bertalan, Szontagh Samu, Táncsics Mihály, Teleky László gróf, Vetter Antal, Vukovics Sebő." Ezen elitélések kétségkivül kapcsolatban vannak a kutahiai menekülők megszabadulásával. Miután Ausztria minden óvásaival sem volt képes megakadályozni szabadulásukat, boszúját legalább annyira mint hatalmában volt, akarta velök éreztetni s meggyalázni őket a világ előtt. 1849. Okt.

Míg ekként azon hazafiak, kik az ország alkotmányos szabadságának s kormányzati függetlenségének védelmi harczában részt vettek, a nemzet seregeinek legyőzetése és fegyverletétele után, részint hazájok jogainak s törvényeinek vértanúiként végeztettek ki, részint hosszú sanyarúságos várfogság kínjaira hurczoltattak, részint végre a világ külön részeiben szétszóratva, a számüzöttség keserveire lettek kárhoztatva: magát a leigázott nemzetet s országot is a szenvedések tengerével borították el a győzedelmes hatalom boszúszomjas kezelői. Forradalom után.

Midőn 1848 tavaszán Európát a forradalom láza fogta el, a magyar nemzet józanabb s nagyobb része nem kivánt forra-

1849. Okt. dalmat. Csak azon reformokat akarta végrehajtani politikai s polgári életében, melyeket, hogy dísztelen anyagi s erkölcsi pangásából fölemelkedhessék, már 1790-ben s újra 1825 után tűzött ki maga elébe s azóta ernyedetlenül munkálva és sürgetve, egy részben már életbe is léptetett. A viszonyok 1848 tavaszán végre megengedték, hogy a régóta óhajtott, megvitatott és sürgetett reformok néhány hét alatt egész összeségökben létrehozassanak.

E reform nagyszerű, mondhatni, teljes átalakulás volt, átfogó a nemzet összes társadalmi, polgári s politikai életét. Felszabadította az egyént, a munkát, a gondolatot s lelkiösmeretet. Eltörűlte a középkori hűbériség minden maradványait, eltörűlte a kiváltságot, s polgári egyenlőséget alkotott jogban és teherben, kivétel nélkül valamennyi osztályokra, fajokra, vallásfelekezetekre nézve. És, a nélkül hogy akár a királyi jogokat megcsonkította, akár azon jogviszonyt, mely a pragmatica sanctio szerint Magyarország s az osztrák örökös tartományok közt törvényesen fennállott, megváltoztatta volna, megorvosolta az alkotmány régi sérelmeit, biztosította az ország önállóságát s kormányzati függetlenségét.

Ha az ország e reformtörvények által kezdeményezett átalakulás válságain szerencsésen keresztül esik; — mire pedig semmi egyéb nem kellett, mint eszélylyel s mérséklettel párosúlt erély új kormányunk részéről, és őszinteség, igazság és jogtisztelet a törvényeket szentesített fejedelem s a pragmatica sanctionál fogva velünk kapcsolatban lévő többi örökös tartományok kormányának részéről: a kifejlés lehetségének minden feltételei bőségesen meglévén, pár évtized alatt oly hatalmas előhaladást teend vala nemzetünk jóllétében, míveltségében, virágzatában, hogy maga boldoggá, trónja s fejedelmi háza hatalmának s dicsőségének legerősebb támaszává lett volna.

De a gondviselés megfoghatatlan végzetében, — mely nemzetünket újabban is a szenvedések tisztító tűzpróbáján akarta keresztülvezetni, e szerencse nem volt kitűzve szá-

munkra. Azon államférfiakban, kik az új kormány élére jutottak, részint az előrelátó óvatosság s politikai eszély, mérséklet és bölcseség, részint az időszerű erély hiányzék, hogy az átalakulás szabályos lefolyását fenyegető veszélyeket mindjárt kezdetben elhárítsák. És az eszély s mérséklettel párosult erély hiánya miatt kormányunkban hamar mind nagyobb arányban növekedtek az átalukás sükerűltének veszélyei. 1849. Okt.

A fejedelmi ház, melynek élén, szerencsétlenségünkre, hiányzott egy magosabb, átható értelem, az egész monarchiára kiterjedt heves forrongástól megijedve, nem fogta fel a maga valódi érdekeit. Nem ismerve fel a maga hatalma s dicsősége gyarapodásának azon új s erős elemeit, melyek a megifjúlt Magyarország átalakulásában rejlének, a bár önként szentesített reformtörvényeket nem fogadta el őszintén. Korlátolt élü szeme a régi formák romjai közt nem fedezte fel az új alakulásnak a réginél hasonlíthatatlanul épebb, hatalmasabb erőforrásait, melyek, ha kifejlésökre idő engedtetik, a trónt eddig ismert hatalommal s fénynyel valának övezendők. Daczára az új, szentesített törvényeknek, ezen hagyományalkotta régi formák romjai közé fordult vissza, hogy azokat düledékeiből összeszedje, s jól roszul meg öszszerakja. Bizalmatlanságában az emberi s társasági haladás és tökéletesedés iránt, mihelyt első ijedtségéből felocsúdott, minden törekvését oda fordítá, hogy az idővel dicsővé fejlendő új alakúlás elemeit már csirájokban megrontsa s az avult, de megszokott, hagyományos régit állítsa helyre romjaiból.

E czélra törekvéseiben tevékeny szövetségest nyert a szinte megifjúlt Ausztria új kormányában. Mert bár a régi kényuralmat ott is alkotmányos formák váltották fel a kormányban, hiányzottak oly férfiak, kik ezeket életvalóságra érlelni, meggyökereztetni képességgel s akarattal birtak volna. Az új, alkotmányos Ausztria kormánya, bár minduntalan más és más kezekbe, de jobbára a megbukott bureaukratia tagjainak kezébe jutott, kik valamint magok semmi lelkesedést nem

1849. Okt. éreztek a szabadságért, úgy az új alkotmányos formák közé is mindinkább becsempészték a régi, megszokott, kényelmes tiszturalom szellemét, s hatásukat a fejedelmi ház törekvéseivel egyesítve, Magyarország s az örökös tartományok közt létező törvényes viszonyokba is a régi visszaéléseket, jog- s törvénysérelmeket törekvének helyreállítani. Az alkotmányos szabadság nagy becsét önmagoknál igazán nem érezvén, azért nem lelkesedvén, annak törvényes jogát a Magyarországgal létező viszonyokban sem tarták tiszteletben. A jogtalan, törvénytelen befolyást, melyet elébb, Ausztria absolut kormányának korában, magok s elődeik oly hosszan gyakorlának Magyarország ügyeire, az új alkotmányosság mellett is folytani akarták, mondván s a világgal is elhitetni törekedvén, hogy Ausztriának nem elég a szabadság, ha egyszersmind nem uralkodhatik más népek felett; hogy Ausztria nem élhet, ha Magyarország nem mond le a maga törvényes jogairól; nem elégelték a közös fejedelem személyében lévő kapcsolatot, ennek együttes, elválaszthatatlan s feloszthatatlan birtoklását s a kölcsönös segedelmet külháború esetében, — ők, az alkotmányos Ausztriának miniszterei, Magyarország legéletbevágóbb közügyeibe, a pénz-, had-, kül- s kereskedelmi ügyeibe is eldöntő befolyást követelének, melyért, minthogy magok csak a bécsi országgyülésnek voltak felelősek, felelősséggel senkinek sem tartoznának.

És midőn a magyar kormány e jogtalan, alkotmánysértő követeléseket, a maga felelősségének érzetében, kötelessége szerint visszautasította: ennek a szövetséget felmondták, s elébb titkos, majd nyilt ellenségeivé lettek, hogy Magyarországot erőhatalommal kényszerítsék jogtalan igényleteik elismerésére, a maga alkotmányos önállásának, törvényes kormányzati függetlenségének feláldozására. Magával a fejedelmi házzal ugyanazon czélra törekedve, teljesíteni soha nem szándéklott igéretekkel felizgatták, fellázitották az ország s kapcsolt részeinek határai közt lakó, elámított külön népfajokat, és egy majdnem a kölcsönös kiirtásig elmérgesedett véres fajháború

iszonyú szenvedéseit árasztották az országra, azt hivén, a magyar nemzet önmága hozandja áldozatul jogait, csak hogy a véres belháborútól meneküljön. 1849. Okt.

Csalódtak. A magyar nemzet, mely minden jogot és szabadságot kivétel nélkül testvériesen megosztott minden vele együtt élő népfajjal, bízva hogy az elcsábított népfajok utóvégre is belátandják a magok igazi érdekeit, bár vérző szívvel, hogy testvérek ellen kell harczolnia, fegyvert fogott a maga védelmére; jogairól pedig lemondani egyátaljában nem akart.

Idő közben a magyar kormány s maga a törvényhozás is számos kisérleteket tőn Bécsben s az udvarnál a békés kiegyenlítésre, ennek kedvéért a kevesbbé lényegesekben némi áldozatoktól sem vonakodva.

Hasztalan; a válasz mindig az volt: mondj le jogodról, ha békét akarsz. És mivel a külön népfajok lázadásaival nem lehetett reábírni a nemzetet, hogy törvényes kormányzati függetlenségéről önmaga mondjon le: százezernyi osztrák hadsereget küldének be megigázására.

Az ellentállásra készületlen nemzet, aggódva jöjővén, már ekkor tetemesb áldozatokkal is hajlandó megvásárolni leglényegesb jogait, békekövetséget küld az osztrák hadvezér elébe: „lázadókkal — mert már így nevezték a maga kétségbevonhatlan jogait, szentesített törvényeit könnyelműleg feláldozni nem hajló nemzetet, — lázadókkal, ugymond az elbizakodott vezér, nem alkudozom; feltétlen meghódolást követelek.“

A nemzet, kétségbeestében, megkisérté az ellenállást. A szerencse végre kedvezett; a gőgös vezér, több csatában s ütközetben megveretve, kénytelen lőn visszavonúlni az ország határaira.

Maga a gondviselés inteni látszék a hatalom kezelőit Bécsben, hogy balszerencséjökben magokba térve, valahára méltányosak, jogtisztelők legyenek s béküljenek ki a jogainak érzetében erős nemzettel, melyenek higgadtabb, eszélye-

1849. Okt. sebb tagjaiban, a győzedelmek daczára sem hiányzott a kibékülés vágya.

A balsorsban nyilatkozó isten újja sem volt képes fölébreszteni bennök az igazság, méltányosság és jogtisztelet érzelmeit. Sőt boszúra gyúlva, még méltánytalanabbakká lettek. Egy más nagy hatalmat hívtak be segélyül az ország megigázására. Újabb bonyodalmaknak, megaláztatásnak s veszélyeknek tették ki a birodalom jövendőjét; Ausztria természetes ellenségének, az orosznak, karjai közé vetették magokat, csak hogy a maga jogait védő nemzetet megbüntethessék. Háromszáz és hetvenöt ezernyi roppant fegyveres erővel árasztták el az országot, melynek fél annyi serege sem volt a maga sükeres védelmére, s melynek még ezen, aránylag csekély erejét is megbénították már az ügyeink élén álló férfiak hiúságból és féltékenységből, becs- és hatalomvágyból, gyűlöletből s makacsságból eredt viszályai, fondorkodásai.

A nemzet utóvégre legyőzetett.

Hogy azon egyesek irányában, kik a nemzeti önvédelem élén állának, a győzedelmes hatalom kezelői semmi kíméletet nem fognak ismerni, hanem boszúérzelmök fékeit egészen megeresztendik, — egyelőre sem lehetett kételkedni.

De miután a boszú borzasztó műve egyesek irányában bevégeztetett, azt lehetett józanul feltenni, hogy a győzedelmes hatalom a nemzet nagy tömegét kimélni fogja, kiengesztelni ügyekvendik. A nemzet épségétől, erejétől, hangulatától függvén nagy részben magának a hatalomnak is európai súlya, hatása, dicsősége: azt kell vala józanul feltenni, hogy miután a független kormányzat eltörlésével czélját érte, saját érdekében óvakodni fog a nemzetet végkép megrontani, s az által önmagát gyöngíteni; óvakodni fog őt meggyalázni, önérzetét megsebzeni, alattvalókból magának titkos ellenségeket képezni; hanem, ha már nem tart is minden jogot s törvényt tiszteletben: hogy sorsával lehetőleg kiengesztelje, legalább kimélni fogja a nemzetiséget, a nemzeti hagyományokat, intézményeket s mind azt, minek gyökerei a nemzeti életben kiirthatat-

lanul mélyen fekszenek, magával a nemzet egyéniségével összeforrtak, s miknek megváltoztatása, eltörlése, megsemmisitése az ő új szervezkedése tekintetében sem múlhatatlanul szükséges; sőt, hogy ezek kimélete mellett, ügyekezni fog, ha csak önérdeke miatt is, lehetőleg feledni s feledtetni a multakat, behegeszteni a súlyos sebeket, anyagilag kárpótolni az erkölcsi veszteségeket, minden módon kiengesztelni, kibékiteni sorsával a nemzetet. 1849. Okt.

És ki hinné, ha a tények szomorú sora nem tanúsitaná? Az osztrák kormányemberek végiglen hívek maradtak önmagokhoz. Ők nem csak igazságosak s meltányosak, de saját érdekökben eszélyesek s kimélők, engesztelők sem tudtak lenni a mélyen sértett nemzet iránt. Gyarlóbbak voltak, mintsem hogy felül emelkedni birtak volna Tacitus ama mondásán: *proprium est naturae humanae, odisse quem laeseris* — emberi gyarlóság tulajdonsága, gyűlölni kit megsértettél.

Miután az egyesek ezrei ellen boszújoknak szabad folyást engedtek, magát a nemzetet is meggyalázni s végkép megrontani szándékoztak. Valóban szerencse, hogy a nemzetek élete szivósabb az egyesekénél: különben a politikai bárgyuság e műtéte kioltotta volna az életet e nemzetből.

Nem feladatunk, nem tartozik elbeszélésünk keretébe részletes leirása ama kormányszabályoknak, melyek a nemzetre megigáztatása után kibocsáttattak.

Nem is emlitjük tehát, miként rontották meg anyagilag a két éves háború folytában különben is kimerült nemzetet az által, hogy a mintegy 70 millió forintnyi magyar pénzjegyeket kárpótlás nélkül beszedve, azok forgalmát s birtokát súlyos büntetéssel tilalmazva, a kezei közt lévő összes pénzértéktől megfosztották; elviselhetetlen adókkal terhelték; s e mellett iparában, kereskedelmében ezerféle megszorító s boszantó szabályok által korlátolák. És csak azt érintjük röviden, hogy az országot, nemzetet, jogvesztettnek nyilatkoztatva, minden törvényeitől, ősi alkotmányától, a századok folytában kifejlett intézményeitől megfosztották; a magyar királyságot eltörűl-

1849. Okt. ték s az „egységes osztrák császárság“ koronatartományává tették; a százados municipiumokat, az igazgatási s igazságszolgáltatási formákat, megyei s községrendszert, törvényszékeket, szóval az ország összes igazgatását s törvényeit, egész történelmi jogát s annak alapján épült polgári s politikai alkotmányát eltörűlték, s azoknak helyébe osztrák törvényeket s a nép szokásaival, erkölcseivel s fogalmaival ellenkező, idegen igazgatási rendszert s formákat állítottak; meg nem gondolva, hogy miután Magyarországon maga a dynasztia is csak történelmi téren állhat, történelmi jogon birja a magyar trónt: midőn a nemzet történelmi jogait ekként elnyomják, egyszersmind a fejedelmi ház jogalapját is aláássák, jogczímeit is eltörűlik s birtoklását egyedül a fegyverhatalom ingadozó, kétes alapjára fektetik. Az ország épségét megsértve, Muraközt, Szala vármegye egy részét, ettől elszakasztották s Horvátországhoz kapcsolták; a bánsági három és Bács vármegyét az ország eloszthatatlan testéből kiszakasztva, szerb Vojvodinává alkották s külön koronatartomány gyanánt egyenesen Bécstől tették függésbe. Az ország többi részeit öt kerületre osztották fel, melyek közől, a nemzetiségi egyenjogúság szemfényvesztő, hazug elve szerint a pozsonyit és kassait tót, — a sopronyit német kerületnek nevezték el, magyarnak csak a pesti és nagyváradi kerületet hagyván. És mind e kerületek igazgatására a többi örökös tartományokból számos ezer német, cseh, morva, lengyel tisztviselőket küldtek be, mit sem gondolva azzal, értik-e vagy nem az igazgatásukra bizottak nyelvét. Számosan ezen új „magyar“ tisztviselők közől elébb irászok, szolgák, vagy más pálya- s foglalkodásbeliek lévén, valamint az alájok vetett nép nyelvét, úgy az igazgatási hivatalkodás elemeit sem értették, s a szinte kivülről berendelt s helységenként felosztott számos ezer zsandároktól támogatva, annál féktelenebb zsarnoksággal uralkodtak a nemzet fölött. A kerület nemzetiségi nevével, a mint t. i. az tótnak vagy németnek neveztetett, egyező nyelvet állapítottak meg aztán hivatalos nyelvül a községi ügyvitelben, tanítási nyelvül az

iskolákban, — minek következtében számtalan esetben megtörtént, hogy az iskolában a tanítóktól, a községházban a lakosoktól nem értett nyelv lőn parancsolt, hivatalos nyelvvé.

Szóval, nem elégedtek meg azzal, hogy a nemzetet a 250,000-nyi orosz hadak segélyével legyőzték, sem azzal, hogy a miért az országra háborút hoztak, a pénz-, had-, kül- és kereskedelmi ügyek önálló kormányát elvették, — egyszersmind, ellenkezőleg a nemzet s a fejedelmi ház közt létező kötmények és szerződésekkel, összes alkotmányától, minden jogaitól, törvényeitől s nemzeti intézményeitől is megfosztották; az ország területét feldarabolták; épségét megcsonkították; a nemzetet, a maga szokásaival s hagyományaival, egész életével s egyéniségével ellenkező életre kényszerítve, nyelvét elnyomva, a köz életből s nevelésből kiszorítva, — meggyalázni, megrontani, nemzetiségét megsemmisíteni, minden módon törekedtek; s mi alatt az ekként összemarczangolt nemzetet holtnak hirdették, alélt testén a legképtelenebb műtői kisérleteket hajták végre.

Es mi lett mind ennek eredménye? Mit nyert Ausztria ezen, éveken át következetesen, nagy szigorral folytatott, szintoly igazságtalan s méltánytalan, mint eszélytelen kormányával?

A tetszhalott felébredt s erélyesen követelé a maga kiirthatatlan jogát az életre, mely jogot ezred éves küzdelmeivel, legnemesebb vére hullásával s felszámlálhatatlan áldozatokkal szerzett magának a mívelt Európában. Az öntudatra ébredt nemzetek egyéniségét, jogérzetét, szabadságra törekvéseit szintúgy lehetetlen megsemmisíteni, mint a természeti ösztönöket. Mennél inkább korlátolod, annál inkább élesíted ezeket. Mennél inkább elnyomod, annál inkább szilárdítod amazokat. Az öntudatra ébredt, jogait érző, egyénisége kifejtésére, szabadságra törekvő nemzet a rege Antaeusa.

És elérte-e czélját Ausztria Magyarország szándéklott megsemmisitésével, az egységes, erős centralisált birodalommal?

1849. Okt. Gyöngébb lett, mint bármikor az előtt, mert hatalmának egyik fő tényezőjét megbénította, erejének egyik fő forrását kiszárította. Nem tanulva a különben emberszerető s jóakaratú II. József császár példáján, éveken át a legkorlátlanabb absolutismussal kisérlé meg a természetöknél fogva oly különböző, semmi vegyrokonsággal nem biró elemekből tömör egységet alkotni. De a mi egykor II. József lángeszének, ember- és szabadságszeretetének a fejletlenebb népeknél sem sikerűlt; most a korlátoltságnak, haragnak s boszúnak még kevesbbé sikerűlhetett az erejök, jogaik s egyéniségeik teljes érzetére s tudatára ébredt népeknél.

Belátván végre a rendszer fonákságát, 1861 óta az alkotmányosság szines palástja alatt ismétlék a műtétet. A többi tartományok népeit érdekökbe vonták, hogy közös erőfeszitésök által gyámolitva, valósitsák, mit a legkorlátlanabb absolutismusnak valósitania nem sikerűlt.

És sikerűlt-e a műtét? Az első években a süker némi szinével kecsegtették magokat; de a műtét részeseivé tett többi népek magok is hamar átlátták azon elvnek századok tapasztalatai által tanúsitott, megczáfolhatatlan igazságát, hogy: *egy nép sem erőszakolhatja a maga akaratát más népre, egy nép sem nyomhat el más népet a nélkül, hogy utóvégre saját szabadságát is ne lássa áldozatul esni.* Önmagok a műtét részeseivé tett népek közvéleménye, eszélyesebb és méltányosabb férfiai, saját érdekökben, keltek fel Magyarország jogainak bajnokaivá; s e törekvésük, szövetségben a magyar nemzet kiirthatatlan jogérzetével s életerejével, utóvégre czélt is ért.

Vajha az illetők mindnyájan szivökre vennék s a jövő kor szabályává tennék azon üdves tanulságokat, melyek a magyar függetlenségi harcz véres drámájából valamennyiek számára oly bőségesen, oly szembetünőleg erednek; mert, bizonyára, e szabadságharcz, melyet a magyar nemzet nem keresett, nem kivánt, nem maga idézett elő; s az önkényes hatalom tünékeny diadala, mind azon eredményekkel egyetemben, melyek abból származtak, valóságos nevelési esz-

köz volt a roszból is jót eredményezni tudó gondviselés kezében! 1849. Okt.

Ime e tanulságok néhány főbbjei:

A magyar nemzet számára: hogy a mérséklet, higgadtság és eszély a jogok legerősebb védpaizsa; a szenvedély, a mindent koczkáztató elbizakodottság, a hullámos tengeren könnyen hajótörésre vezethet.

A hatalom számára: hogy csak a népek jogainak, törvényeinek, egyéniségének tisztelete, jogos kivánataik teljesitése, egyéniségökkel való azonosúlás lehet az alap, melyen biztosan és tartósan, a viharokkal is daczolva, emelkedhetik a hatalom, az államok ereje, az uralkodók dicsősége; a szuronyok diadala tünékeny, változó; hegyök keskenyebb talaj mintsem hogy tartós alapul szolgálhatna.

A népfajok számára: hogy veszélyes a danaidák ajándoka, s eszelősség a jog és szabadság ellen a kényuralommal szövetkezni, hogy követelt jogaik — alaposak vagy alaptalanok — és szabadságuk a kényuralom által biztosíttassanak.

Az ausztriai népek számára: hogy azon népek jogainak és szabadságának, melyeket a gondviselés egy hatalom alatt egyesített, ennek túlterjeszkedései s kényuralma ellen csak egy megdönthetetlen, biztos bástyája van: a solidaritás és néptestveriség nagy elve.

A hatalomnak csak a jogtisztelet s a korszerű haladás képezheti tartós, megdönthetetlen alapját; a népszabadság csak az egyenlőség, testvériség és összetartás zászlaja alatt, eszély s mérséklet által vezetve, virúlhat s gyümölcsözhet.

Nyomatott Bécsben, Holzhausen Adolfnál.